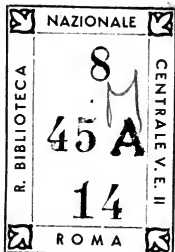
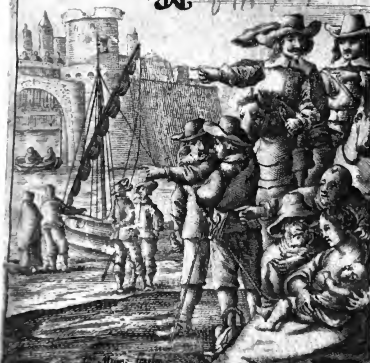

NAZIONALE
R. BIBLIOTECA
CENTRALE V. E. II
8
45 A
14
ROMA

ANDREÆ SCHOTTI.

ITINERARIUM ITALIÆ.

AMSTELODAMI,
Apud IODOCUM IANSSONIUM.
M.DC. LV.

Sum Henrici Stratman

ILLUSTRISS.
AC
REVERENDISS.
FRANCISCO
CARD.
BARBERINO

And. Schottus Soc. JESU *Presb.*

S. P. D.

SI vera est, ut equidem censeo, FRANCISCE Cardinalis amplissime, Græci Oratoris sententia, hortantis ut heredes non modo, bonorum fortunæ adeant in erciscunda familia hereditatem, sed amicos testatoris colere perseverent; officii mei esse duxi, ut fratris germani FRANC. SCHOTTI, Jureconsulti ac Senatoris patriæ, relicta ingenii monumenta tollerem ipse, ac quoad ejus à me fieri posset proveherem. Ediderat ille anno sæculari sacro hujus ævi sexcentesimo supra millesimum sanus valensque ITINERARII ITALIAE, rerumque & Antiquitatum ROMANAR. Libellos tres, cupide, ut audio, à doctis hominibus exceptos, & ab iis qui se in viam Religionis ergo Romam versus darent, ad A-

postolorum Petri & Pauli, quæ à summo Pont. ritu ac ceremoniis majorum patefiunt, limina exosculanda, lustradaque leipsana ac loca sancta Martyrum istic coronatorum sanguine irrigata, ac pedibus impressa vestigia.

.Vertente verò in orbem altero nunc Jubilei anno sacro, quinto & vigesimo supra sexcentesimum hujus sæculi, quia me nunc fratrem ad hæc calamitosa patriæ tempora Deus reservavit; feci non invitus φιλαδέλφίας χάριν, & pietate erga fratrem vita functum inductus, ut Libellos fratris recenserem, & augerem nonnihil accessione earum rerum quas oculis olim lustrassem, etsi jam à Religioso viro R.P. *Hieronymo Capugnano* Ordinis Prædicatorum bis auctos viderem: qui in Veneta ditione quæ ei memoratu digna videbantur (ut inventis quid addere, difficile non esse semper est judicatum) patriæ Vicentiæ amore appendit. Frater certe meus ROMAM resque Urbis uberius pertractavit Libro II. ut & Neapolitanas ac Puteolanas Libro III. est persecutus. Quem laborem ROBERTO Card. BELLARMINO consecrarat lib. mer. quo morte pia obita in Beatorum sedem translato, alius fuit huic pupillo patronus deligendus, & Romæ quidem, quò iter est anno Jubilei institutum. Tuis igitur, CARDINALIS, auspiciis, & pietatis erga fratris

tris Manes instinctu, edimus denuo ITINERARIUM, operamque offerimus ac voluntatem nostram, res Romanas utcumque ornandi, eodemque invitandi ac veluti manu ducendi per Urbem Æternam, ORBIS (ut multi etiam Græci, Galenus ac Polemon Sophista confitentur) UNIVERSI COMPENDIUM: ubi quondam & Antiquitatis omnis inspector coram fui, & utriusque linguæ in Societate hac nostra interpres exstiti. Accipe igitur hilari vultu, per ego Te hanc dexteram rogo, ὁδηγὸν, *Viæ ducem*, Urbisque Æternæ speculatorem sacrum, quando mihi affecta jam ætate eò vix liceat aspirare, dum Sacerdotis sacrorum summi benedictione in cœlestem tendo Jerosolymam, ubi Beati Dei Opt. Max. benignitate gaudio perfruuntur sempiterno: accinens ita cum patruo tuo summo Pont. URBANO VIII. CHRISTI in terris Vicario:

ROMA *sibi quondam quæ robore subdidit orbem,*
Argivo robur nomine significat.
Obsita tunc tenebris taurino polluit aras
Sanguine, cum faceret sacra nefanda Jovi.
Vertit ab his mentem cultus exosa deorum,
Et veri floret relligione Dei.
Si nomen vertas, AMOR *est, ut congruit? illi*
Nam pius in populos cuncta subegit. AMOR.

IN ITINERIBUS OBSERVANDA.

DEUM *inprimis invocat quotidie profecturus, precibus Itinerum, quas mox è Romano Breviario subjiciam.*

In peregrinationibus observanda,

- I. Regio; in qua consideranda nomina
  - vetera.
  - recentia.
  - sæpè mutata.
- II. Ditio hominum
  - superiorum.
  - nostrorum.
- III. Nomen urbis, & ratio nominis, si extet: item conditor, amplificator, aut instaurator alicujus loci.
- IIII.
  - 1. Flumina, eaq; aut
    - allabentia.
    - propè distantia.
    - deducta,
  - 2. Mare alluens, aut portus.
  - 3. Montes.
  - 4. Silvæ, nemora, vel si quid aliud insigne.
- V. Opera & hæc vel
  - Publica
    - Sacra:
      - Basilicæ
      - Monasteria.
      - Templa.
    - Profana:
      - Palatia, arces, fora, armamentaria propugnacula, turres, & ratio munitionis.

Priva-

Privata, ut quæ in civium ædibus ſunt inſignia, veluti horti, picturæ, fontes, ſtatuæ,

VI. Ratio gubernationis ad quam pertinent

1. Curia, in qua Senatores, & familiæ civium honeſtæ.

2. Scholæ, ut ratio educationis & inſtitutionis pueritiæ. Item viri docti, & Bibliothecæ.

3. Vulgi mores; quo pertinent, ratio victus & veſtitus; item opificia.

ITINERARIUM,
SEU
ITER AGENTIUM
PRECES.

Ex Romano Breviario.

IN *ipſo itineris ingreſſu*, *Antiph.* In viam pacis.

Canticum Zachariæ.

BENEDICTUS Dominus Deus Iſrael: quia viſitavit, & fecit redemptionem plebis ſuæ.

Et erexit cornu ſalutis nobis: in domo David pueri ſui.

Sicut locutus eſt per os ſanctorum: qui à ſæ-

à sæculo sunt, prophetarum ejus.

Salutem ex inimicis nostris: & de manu omnium qui oderunt nos.

Ad faciendam misericordiam cum patribus nostris: & memorati testamenti sui sancti.

Jusjurandum quod juravit ad Abraham patrem nostrum: daturum se nobis.

Ut sine timore de manu inimicorum nostrorum liberati: serviamus illi.

In sanctitate & justitia coram ipso: omnibus diebus nostris.

Et tu puer, propheta Altissimi vocaberis: præibis enim ante faciem Domini, parare vias ejus.

Ad dandam scientiam salutis plebi ejus: in remissionem peccatorum eorum.

Per viscera misericordiæ Dei nostri: in quibus visitavit nos oriens ex alto.

Illuminare his qui in tenebris & in umbra mortis sedent ad dirigendos pedes nostros in viam pacis.

Gloria Patri & Filio.

Sicut erat in principio.

Antiph. In viam pacis & prosperitatis dirigat nos omnipotens & misericors Dominus: & Angelus Raphael comitetur nobiscum in via, ut cum pace, salute, & gaudio revertamur ad propria.

Kyrie eleison. Christe eleison. Kyrie eleison. Pater noster.

Vers. Et ne nos inducas in tentationem.

Resp.

Resp. Sed libera nos à malo.
Vers. Salvos fac servos tuos.
Resp. Deus meus. sperantes in te.
Vers. Mitte nobis Domine auxilium de sancto. *Resp.* Et de Sion tuere nos.
Vers. Esto nobis Domine turris fortitudinis. *Resp.* A facie inimici.
Vers. Nihil proficiat inimicus in nobis. *Resp.* Et filius iniquitatis non apponat nocere nobis.
Vers. Benedictus Dominus die quotidie. *Resp.* Prosperum iter faciat nobis Deus salutarium nostrorum.
Vers. Vias tuas Domine demonstra nobis. *Resp.* Et semitas tuas edoce nos.
Vers. Utinam dirigantur viæ nostræ. *Resp.* Ad custodiendas justificationes tuas.
Vers. Erunt prava in directa.
Resp. Et aspera in vias planas.
Vers. Angelis suis Deus mandavit de te. *Resp.* Ut custodiant te in omnibus viis tuis.
Vers. Domine exaudi orationem meam. *Resp.* Et clamor meus ad te veniat.
Vers. Dominus vobiscum. *Resp.* Et cum spiritu tuo.

Oremus.

DEus, qui filios Israel per maris medium sicco vestigio ire fecisti, quique tribus Magis iter ad te stella duce pandisti: tribue nobis quæsumus iter prosperum, tempus-

que tranquillum: ut Angelo tuo ſancto comite, ad eum quo pergimus locum, ac demum ad æternæ ſalutis portum pervenire feliciter valeamus.

DEus, qui Abraham puerum tuum de Ur Chaldæorum eductum, per omnes ſuæ peregrinationis vias illæſum cuſtodiſti: quæſumus, ut nos famulos tuos cuſtodire digneris. Eſto nobis Domine in procinctu ſuffragium, in via ſolatium, in æſtu umbraculum, in pluvia & frigore tegumentum, in laſſitudine vehiculum, in adverſitate præſidium, in lubrico baculus, in naufragio portus: ut te duce quo tendimus, proſpere perveniamus, & demum incolumes ad propria redeamus.

ADeſto, quæſumus Domine, ſupplicationibus noſtris, & viam famulorum tuorum in ſalutis tuæ proſperitate diſpone: ut inter omnes viæ & vitæ hujus varietates, tuo ſemper protegamur auxilio.

PRæſta, quæſumus, omnipotens Deus: ut familia tua per viam ſalutis incedat, & beati Joannis præcurſoris hortamenta ſectando, ad eum, quem prædixit, ſecura perveniat, Dominum noſtrum Jeſum Chriſtum filium tuum: qui tecum vivit & regnat in unitate Spiritus ſancti Deus, per omnia ſæcula ſeculorum.

Reſp.

Resp. Amen.
Vers. Procedamus in pace.
Resp. In nomine Domini. Amen.

LIBRO I.

ITER *scribitur Tridento Venetias, & inde Brixiam. Brixiâ triplici viâ Mediolanum ducitur viator. Mediolano per Æmiliam, Bononiam acceditur, & Bononiâ per Hetruriam Romam.*

Aliud est ex Mediolano, per Cenomanos, Ferrariam; unde Venetias, & Ariminum.

Arimino & Fano, per Flaminiam, Fulgineum inter Umbros. Per Picenos vero, Lauretum, Maceratam, Fulgineum. Fulgineo Romam.

LIBRO II.

ROMA, *ejusqne admiranda, tum divina, tum humana.*

LIBRO III.

ITER *Româ Neapolim per Latium, & Campaniam, indeque Puteolos, & reditus Tibur amœnissimam Italiæ urbem.*

ITALIÆ LAUS ET DIVISIO.

POMPONIUS MELA *Lib.* II. *de Situ orbis*, *cap.* IV.

ITALIA.

Schott.

DE ITALIA magis, quia ordo exigit, quàm quia monstrari eget, pauca dicentur: nota sunt omnia. Ab Alpibus incipit in altum excedere, atque ut procedit mediam se perpetuo Appennini montis jugo attollens, inter Adriaticum & Thuscum, sive, ut aliter eadem appellantur, inter Superum mare & Inferum excurrit, diu solida. Verum ubi longè abit, in duo cornua scinditur, respicitque altero Siculum pelagus, altero Jonium: tota angusta, & alicubi multò quàm unde cœpit angustior. Interiora ejus aliæ aliæque gentes habitant. Sinistra parte Carni & Veneti colunt Togatam Galliam; tum Italici populi, Picentes, Frentani, Dauni, Appuli, Calabri, Salentini. Ad dexteram sunt sub Alpibus Ligures, sub Apennino Hetruria: post Latium Volsci, Campani, & super Lucaniam Brutii. Urbium quæ procul à mari habitantur opulentissimæ sunt, ad sinistram. Patavium Antenoris, Mutina, & Bononia, Romanorum coloniæ: ad dexteram, Capua à Thuscis, & Roma quondam à pastoribus condita, nunc si pro materia dicatur, alterum opus. At in oris proxima est à Tergeste Concordia. Interfluit Timanus, novem capitibus exurgens, uno ostio emissus. Deinde Natiso non longè à mari ditem attingit Aquileiam: ultra est Altinum. Superiora late occupat littora Padus. Namque ab imis radicibus

Ve,

Vesuli montis exortus parvis se primum fontibus colligit, & aliquatenus exilis ac macer, mox aliis amnibus adeo augescit atque alitur, ut se per septem ad postremum ostia effundat. Unum de iis magnum, Padum appellant. Inde tam citus prosilit, ut discussis fluctibus diu qualem emisit undam agat, suumque etiam in mari alveum servet, donec eum ex adverso littore Istriæ eodem impetu profluens Ister amnis excipiat. Hac re per ea loca navigantibus, qua utrimque amnes eunt, inter marinas aquas dulcium haustus est. A Pado ad Anconam transitur Ravenna, Ariminum, Pisaurum, Fanestris colonia, Senegallia flumen Metaurus, atque Esis, & illa in angusto illorum duorum promontoriorum ex diverso coeuntium, inflexi cubiti imagine sedens, ac ideo à Graiis dicta, Ancon, inter Gallicas Italicasque gentes quasi terminus interest. Hanc enim prægressos Piceni littora excipiunt: in quibus Numana, Potentia, Claterna, Cupra, urbes: Castella autem, Firmum, Adria, Truentum: id à fluvio, qui præterit, ei nomen est. Ab eo Samnites maritima tenent ad Aterni fluminis ostia. Urbes, Bucara & Histonium. Dauni autem Tifernum amnem, Cliterniam, Larinum, Theanum, oppida. montemque Garganum. Sinus est continuo Appulo littore incinctus, nomine Urias, modicus spatio, pleraque asper accessu. Extra, Sypuntum, vel ut Graii dixere, Sypius: & flumen quod Canusium attingens, Aufidum appellant. Post Barium, Egnatia, & Ennio cive nobiles Rudiæ: & in Calabria Brundusium, Valetium, Lupiæ, Hydrus mons, tum & Salentini campi, & Salentina littora, & urbs Graja, Gallipolis. Hucusque Adria, hucusque Italiæ latus alterum pertinet. Frons ejus in duo quidem se cornua (sicut supra diximus) scindit, ceterùm mare, quod inter utraque admisit, tenuibus promontoriis semel iterumque distinguens, non uno margine circuit, nec diffusum patensque, sed per sinus recipit. Primus Tarentinus dicitur, inter promontoria Salen & Lacinium, in eoque sunt Taren-

rentus, Metàpontum, Heraclea, Croto, Turium. Secundus Scyllaceus, inter promontoria Lacinium & Zephyrium, in quo est petilia, Cœcinum, Cyllaceum, Mistræ. Tertius inter Zephyrium & Brutium, Consilinum, Cauloniam, Locrosque circumdat. In Brutio sunt Columna regia, Rhegium, Scylla, Taurianum, & Metaurum. Hinc in Thuscum mare deflexus est, & ejusdem terræ latus alterum Terina, Hippo, nunc Vibon, Temesa. Clampetia, Blanda, Buxentum, Velia, Palinurus, olim Phrygii gubernatoris, nunc loci nomen, Pæstanus sinus, Pæstum oppidum, Silarus amnis, Picentia, Petræ quas Sirenes habitavere, Minervæ præmontorium, opima Lucaniæ loca, Sinus Puteolanus, Surrentium, Herculanæum, Vesuvii montis aspectus, Pompeji, Neapolis, Puteoli, Lacus Lucrinus, & Avernus, Bajæ, Missenum, id nunc loci, aliquando Phrygi militis nomen, Cumæ, Linternum, Vulturnus amnis, Vulturnum oppidum, amœna Campaniæ littora Sinuesa, Liris, Minturnæ, Formiæ, Fundi, Tarracina, Circes domus aliquando Circeli. Antium, Aphrodisium, Ardea, Laurentum. Ostia citra Tiberim in hoc latere sunt; ultra, Pyrgi, Anio, Castrum novum, Graviscæ, Cossa, Telamon, Populonia, Cecina, Pisæ, Hetrusca & loca & nomina. Deinde Luna, Ligurum & Liguria, & Genua, Sabbatia, & Albigaunum. Tum Paulon & Varus flumina, utraque ab Alpibus delapsa; sed Varus quia Italiam finit, aliquantò notior. Alpes ipsæ ab iis littoribus longè lateque diffusæ, primò ad Septemtrionem magno gradu excurrunt: deinde ubi Germaniam attigerunt, verso impetu in Orientem abeunt, direptisque populis in manibus, usque in Thraciam penetrant.

ITALIÆ ELOGIUM PLINIANUM,

Ex lib. III. *cap.* V. *Histor. Nat.*

Italia omnium terrarum alumna, eadem & parens, numine Deûm electa, quæ cœlum ipsum cla-

clarius faceret, sparsa congregaret Imperia, ritusque molliret, & tot populorum discordes ferasque linguas, sermonis commercio contraheret ad colloquia, & humanitatem homini daret, breviterque una cunctarum gentium in toto orbe patria fieret. Sed quid agam? tanta nobilitas omnium locorum, quos quis attigerit; tanta rerum singularum, populorumque claritas tenet. Urbs Roma, vel sola in ea, & digna tam festa cervice facies, quo tandem narrari debet opere? Qualiter Campaniæ ora per se, felixque illa ac beata amœnitas: ut palam sit, uno in loco gaudentis opus esse naturæ. Jam vero tota ea vitalis ac perennis salubritas, cœli temperies est: tam fertiles campi, tam aprici colles, tam innoxii saltus, tam opaca nemora, tam munifica silvarum genera, tanta frugum & vitium, olearumque fertilitas, tam nobilia pecorum vellera, tot opima tauris colla, tot lacus, tot amnium fontiumque ubertas, totam eam perfundens: tot maria, portus, gremiumque terrarum cumque terrarum commercio patens undique, & tamquam ad juvandos mortales ipsos avide in mare procurrens. Neque inania, ritusque, ac viros, & lingua manuque superatas commemorō gentes. Ipsi de ea judicavere Græci, genus in gloriam suam effusissimum, quoniam partem ex ea appellarunt Græciam Magnam.

P. VIRGILII MARONIS.

Lib. II. Georg.

Divisa arboribus patria: sola India nigrum
Fert ebenum, solis est thurea virga Sabæis.
Quid tibi odorato referam sudantia ligno.
Balsamaque & baccas semper frondentis acanthi?
Quid nemora Æthiopum molli canentia lana?
Aut quos Oceano propior gerit India lucos?
Et gens illa quidem sumptis non tarda pharetris.
Felicis mali: quo non præsentius ullum,
Pocula si quando sævæ infecere novercæ.

Sed

Sed neque Medorum silva, ditissima terra,
Nec pulcer Ganges atque auro turbidus Hermus,
Laudibus Italiæ certent, non Bactra, neque Indi:
Totaque thuriferis Panchaia pinguis arenis.
Hæc loca non tauri spirantes naribus ignem
Invertere, satis immanis dentibus hydri:
Nec galeis, densisque virum seges horruit hastis:
Sed gravidæ fruges, & Bacchi Massicus humor
Implevere: tenent oleæque armentaque læta.
Hinc bellator equus campo sese arduus infert:
Hinc albi Clitumne greges, & maxima taurus
Victima, sæpe tuo perfusi flumine sacro
Romanos ad templa deûm duxere triumphos.
Hic ver assiduum, atque alienis mensibus æstas:
Bis gravidæ pecudes: bis pomis utilis arbos.
At rabidæ tigres absunt, & sæva leonum
Semina: nec miseros fallunt aconita legentes:
Nec rapit immensas orbes per humum neque tanto
Squammeus in spiram tractu se colligit anguis.
Adde tot egregias urbes, operumque laborem,
Tot congesta manu præruptis oppida saxis,
Fluminaque antiquos subter labentia muros.
An mare, quod supra, memorem quodque alluit infra?
Anne lacus tantos? te Lari maxime, teque
Fluctibus, & fremitu assurgens Benace marino?
An memorem portus, Lucrinoque addita claustra?
Atque indignatum magnis stridoribus æquor,
Iulia quà ponto longè sonat unda refuso,
Tyrrhenusque fretis immittitur æstus Avernis?
Hæc eadem argenti rivos, ærisque metalla
Ostendit venis, atque auro plurima fluxit.
Hæc genus acre virûm, Marsos, pubemque Sabellam
Assuetumque malo Ligurem, Volscosque verutos
Extulit: hæc Decios, Marios magnosque Camillos,
Scipiadas duros bello, & te maxime Cæsar,
Qui nunc extremis Asiæ jam victor in oris,
Imbellem avertis Romanis arcibus Indum:
Salve magna parens frugum Saturnia tellus,

Mag-

Magna virûm, tibi res antiqua laudis, & artis
Ingredior, sanctos ausus recludere fonteis,
Ascraumque cano Romana per oppida carmen.

ITALIÆ FIGURA.

FIGURAM Italiæ Plinius & Solinus similem faciunt folio querno, ut longitudine sit amplior quam latitudine, in læva se flectens cacumine: & Amasonicæ figura desinens Parmæ, ubi à medio excursu Cocynthos vocatur, per sinus lunacos duo cornua emittens: Leucopetram dextrâ, Lacinium sinistrâ. Alii vero tibiæ, vel potius integri cruris humani, à coxendice in imum pedem, effigie Italiam pingunt; de quo vide Leandrum in Italia. Ceterum, longitudo Italiæ est decies centenorum & viginti millium passuum: latitudo vero maxima quadringentorum decem millium. inter mare Superum ac Inferum, & inter amnes Varum Arsiamque; media, centum triginta senum, circa urbem Romam ferè, ab ostio, Aterni amnis, usque ad ostium Tiberis, quorum ille mare influit Adriaticum, hic Tyrrhenum: minima vero non ampliùs quadraginta millium, inter portum Magnæ Græciæ, quem Annibalis castra nominant, & mare Tyrrhenum. Umbilicus autem Italiæ est lacus Cutilius in agro Reatino, ut vult Plinius & Varro. Circuitus vero & ambitus universæ Italiæ, vicies quadragies novies centeno millia, in quo tamen non omnes Scriptores consentiunt.

RUTILII CLAUDII
NUMATIANI.

ITaliam rerum dominam qui cingere visu,
Et totam pariter cernere mente velit:
Inveniet querno similem procedere frondi,
Arctatam laterum conveniente sinu.
Millia per longum decies centena teruntur
A Ligurum terris ad freta Sicania.

In

In latum variis damnosa anfractibus intrat
Tyrrheni rabies, Adriacique sali.
Qua tamen est juncti maris angustissima tellus,
Triginta & centum millia sola patet.
Diversas medius mons obliquatur in undas,
Qua fert atque refert Phœbus uterque diem.
Urget Dalmatibus Eoo vertice fluctus.
Cæruleaque occiduis frangit Etrusca jugis.
Si factum certa mundum ratione fatemur,
Consiliumque Dei machina tanta fuit,
Excubiis Latiis prætexuit Apenninum,
Claustraque montanis vix adeunda viis.
Invidiam timuit natura, parumque putavit
Arctois Alpes opposuisse minis.
Sicut vallavit multis vitalia membris,
Nec semel inclusit quæ pretiosa tulit.

ITALIÆ VETERIS MORES,
EX P. VIRGILII LIB. IX.

DUrum à stirpe genus, natos ad flumina primum
Deferimus sævoque gelu duramus & undis.
Venatu invigilant pueri, sylvaque fatigant;
Flectere ludus equos, & spicula tendere cornu.
At patiens operum, parvoque assueta juventus
Aut rastris terram domat, aut quatit oppida bello.
Omne ævum ferro teritur, versaque juvencûm
Terga fatigamus hasta; nec tarda senectus
Debilitat vires animi, mutatque vigorem.
Caniciem galea premimus, semperque recentes
Convectare juvat prædas, & vivere rapto.

ITALIÆ ORIGO VETUS, EJUSDEMQ. POPULORUM ET URBIUM RECENSIO.

Ex Io. Ioviani Pontani Histor. libro sexto.

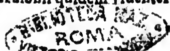
ITALIAM (cui postea universæ nomen est hoc inditum, paulatimque prolatum finibus, Imperio-

que

que ab Jonio mari ad Alpes usque complexum est omnia quæ Supero Inferoque abluuntur) habuere ab initio Umbri: genus hominum bellicosum, acre, Imperii cupidum; quique paulatim mediterraneis ac montanis à locis digressi, mare versus Hadriaticum, fines protulerint; ipsi reliqui superstitesque diluvioni, quæ Deucalione regnante in Græcia, ab Ægyptiis, Græciæque ipsius Scriptoribus extitisse memorantur. Qua tempestate Atlana absorpta, insula rerum quondam in Occasu potita, unde etiam nomen pelago inditum, irrumpente Oceano, mare hoc immissum est mediterraneum, quo tunc submersa atque hausta fuêre cuncta, quibus nunc interjectis, Europa Africaque inter se atque Asia distinentur. Fabulosa sane res existimata, propter Poëtarum decantata admirabiliter ea de re carmina: ceterum quæ nec à natura ipsa rerum abhorreat, & Ægyptiorum consentiat historiis. Hos ante tenuerant Liburni partem eam, quæ est ad Superi maris sinum. Quibus pulsis Umbri armis eam occupavere, quaque imperium protulerunt, tractum omnem vocavere Umbriam, viris post oppidisque diuturnum ob dominatum maxime frequentem. Liburnis finitima tenuere Siculi, atque Aborigines, gens indigena, vel, ut alii volunt, ex Arcadia profecta, duce Oenotro. Lycaonis Arcadiæ regis filio, qui posteà genti nomen dederit. Cujus etiam frater Peucetius oram alteram Superi maris occupaverit, eaque sit ab illo appellata Peucetia, quæ ante fuisset Japygia. Regium itaque nomen gentis universæ ab Oenotro cœpit, post quem aliquo interjecto intervallo Italus & ipse rex iisdem est a populis dictus. Ab Italo autem & Morges, & Siculus, qui à Morgete fratre dissentiens, dedit parentibus sibi populis nomen Siculis, perinde ut ab illo altero nominati sunt Morgetæ. Atque hæc quidem omnia multis ætatibus ante obsessum Ilium. Hodie quoque post Mersorum atque Aquilanorum fines est ager, qui Siculorum nomen servat, mutata prima nominis litera; Ciculi quippe vocantur, Nam

& Sici-

& Sicilia insula ex illis dicta, ab illiteratis hodie hominibus Cicilia dicitur, eâdem mutata litera. Est & vallis item Ciciliana, quæ Præcutinorum est in Vestinis, qui sunt inter Aternum atque Truentum amnes, quæ regio Piceni quondam fuit: nunc verò est Aprucii. Successit deinceps illis Latinus, belli Trojani temporibus, à quo prisci vocati Latini. Inter Siculos autem atque Aborigines diutius certatum cum esset, accessere Aboriginum opibus Pelasgi: quibus è Thessalia pulsis, ad eam cum adnavigassent oram, quæ est proximè Padi fluminis ostia, postque aliquantum temporis ejecti cum inde ab Umbris essent, Aborigines ipsi dedere eis sedes in Reatinorum finibus, eorumque auxilio commixtis viribus, Siculorum res vehementius attrivere. Quibus denique attritis, Siculi relictis sedibus, gravissimos post labores ac pericula, in Trinacriam trajecere, quam occupatam, suo è nomine vocavere Siciliam. Tenuerunt autem in initio Itali, qui ab Oenotriis sunt Aboriginibusque profecti, quantum interim agri Tiberi continetur Lyrique fluminibus: eaque prisca fuit Italia, iique Italici populi. Tiberim ultra tenebant tunc Hetrusci, quos Tyrrhenos etiam dictos volunt. Hi paulatim eò potentiæ pervenerunt, ut Umbrorum ipsi imperium dejecerint, omnisque Italia ab exteris nationibus, præsertimque à Græcis, ob illorum potentiam fuerit appellata Tyrrhenia. Supra Hetruscos tenuere Ligures, & ipsi antiqua gens, quæque ausa fuit venienti in Italiam Herculi ire obviam instructa acie. Quin etiam quorumdam opinio fuit, Aborigines illorum aliquando fuisse colonos. Hetruscos diutius imperantes, superatis Alpibus, Galli pepulere universo ex agro, quem ultra Apennium montem, ac secundum Padum fluvium possederant, quorum etiam oppidum fuit Sena, quæ hodie quoque Gallica agnominatur. Trans Lyrim verò, proximisque Lyri regionibus, diversis tamen ætatibus, imperii vere Ausonii, Opici, Osci, Hetrusci, Samnites, Campani. Ausonii quidem videntur fuisse antiquiores,

quam ut ab Ausonæ Ulyssis filio nomen acceperint. Nam & partem illam terræ Bruriæ, quæ est ad mare Jonium, satis constat longè prius vocatam Ausoniam, eamque Ausones primos tenuisse, & mare ipsum Ausonium appellatum: & ut Halicarnasseo placet Dionysio, quod pòst vocatum est Tyrrhenum, ante Oenotri adventum ab accolis mare dicebatur Ausonium. Opici verò fuere, qui & Ausonii ipsi indigenæ, ut Rutili, ut Volsci. At Osci Padi accolæ, ac pulsi ipsi, suis Opicos è sedibus pepulere, hos dein Cumania Chalcide deducta colonia, Hippocle Cumæo & Chalcidense Megasthene ducibus. Hi cum opibus auctoritateque aucti admodum essent, subjêcere sibi finitimos populos: omnem post eis agrum ademere Hetrusci, ac variante fortuna, Samnites Hetruscis. Dicti autem Samnites à nostris initio Sabelli, ipsique à Sabinis orti, postquam in Sabinorum nomen transiere, qui antea Oenotrii fuerant atque Aborigines. Ex iis deinde agris Samnites hos ejicere Campani, quorum princeps fuit urbs Capua. A Samnitibus quoque profecti sunt Lucani, qui secundum eos trans amnem Silarum, sedes sibi Imperiumque compararunt. Permultis tamen ante Lucanos ætatibus imperitaverunt ea in regione Pelasgi atque Oenotrii: unde insulæ quæ in Lucanorum mari sitæ, Oenotriæ appellatæ, atque ab Oenotriis orti Itali, Morgetæ & Siculi illis successere, inter quos diutius etiam bella gesta: qua è re à Græcis Scriptoribus pars ea vocata est Italia. Ultimi autem Lucani à Samnitibus emissi, occupavere regionem, eque ducis nomine vocavere Lucaniam. A Lucanis orti Brutii, pastoralis initio gens, suisque ab domibus digressa Post eos quod reliquum est, tenuere Græci ad mare Jonium, diverso tempore pluribus deductis coloniis, in plaga præsertim maritima, Magna etiam Græcia olim dicta. Nec tamen defuere è Græcis Scriptoribus, qui arbitrati sint, oram Italiæ illam ultimam quæ Isthomo contenta peninsulam qua si quamdam efficit, Italiam initio dictam, ab Italo quodam, quem populares,

lares, propter sapientiæ probitatisque opinionem, quam ipse etiam dicendi suavitate concitasset, regem sibi constituerint. Satis tamen constat, tum Hesperiam, tum Ausoniam, ante Herculis in Italiam adventum, à Græca præsertim gente vocari solitam. Hic status pæne rerum in Italia fuit ante bellum Trojanum, & post Æneam atque Ascanium, Albæ regnantem, donec Romanorum res adolevere, ipsique tandem Italia sunt potiti. Sed ut ad Opicos redeamus, à quibus Thucydides tradit Siculos fuisse ejectos sedibus, quod videlicet Opicorum tunc celebre esset nomen; Phlegræus eorum ager fuit, in quo plerique volunt gesta, quę de Gigantibus memorata sunt in fabulis, ab intestinis terræ incendiis dictus. Quo in agro principes extitere urbes Cumæ, Peuteoli (quæ Græcè est Dicæarchia) & Neapolis. Hanc igitur finitimamque oram, quæ est ad amnem Lyrim, Ulyssis bellique Trojani temporibus, tenebant Læstrigones atque Sirenes: tenuere & Cimmerii, genus hominum furtis ac latrociniis assuetum, hique specus, quàm domos, magis incolebant, deductisque intrinsecus sub terram cuniculis diversabantur. Cumque celebre apud ipsos oraculum esset, fierentque Avernum ad lacum sacra in Ditis patris honorem, in quibus, evocatis manibus, futura noscitabantur, hac ratione multos morales, qui ad sacra conveniebant atque ad oraculum consulendum, deprehensos in meatibus locisque subterraneis spoliandi libidine clàm obtruncabant: demum scelera eorum deprehensa, ipsi supplicio affecti, sedesque eorum eversæ, ac penitus deletæ. Opicorum insula fuit Prochyta, fuit Ænaria: fuere & Pontia, & Pandateria, & quæ dicta est de Sirenis unius nomine, Parthenope. nam & ab alterius quoque sepulchto Leucosia dicta est, etiam brevis quædam insula, Pæstanum contra sinum posita, *&c.*

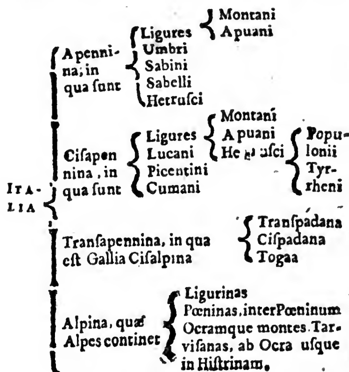
ITALIÆ DIVISIO.

MULTIPLEX traditur divisio Italiæ: sed com-

communissima tamen est illa, quòd alia Vetus, alia Nova esse dicitur. Quarum illa à Rubicone fluvio, usque ad Siciliam, versus Orientem & Austrum producitur: hæc verò ad Aquilonem & Occasum, cis Alpes & Padum, versus Galliam extenditur: unde & Gallia Cisalpina, sive Togata cognominata est, quæ Lombardiæ posteà nomen, à Longobardorum imperio, adepta est. Eaque est duplex, quarum quæ cis Padum est, Cispadana; quæ verò trans Padum, Transpadana appellatur.

ITALIÆ DIVISIO.

CATONIANA ET SEMPRONIANA.

ITINERARII ITALIÆ LIBER PRIMUS.

Per Galliam Cisalpinam, Picenum, Etruriam & Latium.

ITER TRIDENTO ET VENETIIS MEDIOLANUM VERSUS, ET INDE ROMAM.

Ex Hieronymi Capugnani Additionibus.

TRIDENTUM.

Capug.

VRBEM *Tridentum* ad Athesim, loco amœno & salubri positam, quam in decima Regione Italiæ inter populos Mediterraneos Plinius & Strabo collocant, Gallos condidisse scribit Trogus; alii Ethnicos, qui Duce *Rhæto* in Alpibus sedes figentes, *Rhætiæ* nomen dedere, sed auctam post fuisse à *Brenno* Duce Gallorum. Ut ut se res habet, civitas est perantiqua, quæ à primordio varios sortita gubernandi modos, tandem Imperii Romanorum, cui diu subjecta fuit, inclinatione cessit Ostrogothorum potentiæ, quorum Rex *Theodoricus*, ut Regnum suum ab eo latere tutius redderet, cinxit eam muro è lapide quadrato, ut etiamnum licet videre, non ineleganter; complexus circiter mille passus, forma propemodum arcuata, munitque *Castellum Verrucæ*, ex altera fluminis ripa Tridento imminens. Post, ejectis ex Italia Ostrogothis, subjugarunt hinc civitatem Longobardi, tituloque Ducatus imperio suo

ſubditam tenuerunt. Sed & his cum eorum Rege *Deſiderio* a *Carolo Magno* profligatis, poſtliminio ad jus rediit Imperatorum, ex quo initium opibus amplificandæ Eccleſiæ Tridentinæ. Nam Carolus Ripam oppidum ad Benacum, valles quaſdam & juriſdictiones pro ſua in Deum pietate, atque Eccleſias munificentia, Epiſcopo largitus, & præclarè de hac ipſa Eccleſia eſt meritus, & ſucceſſoribus ſuis Imperatoribus Regibuſque Rom. præbuit documentum liberalitatis. Sed ſupra ceteros eminuit liberalitas *Conradi Saxonis*, ejus nominis II. Imperatoris, & Franciæ Orientalis Ducis, qui Comitatum Tridentinum, ſeu Ducatum, ſeu Marchionatum, item Vallem venuſtam, ac Balzamum Eccleſiæ huic donavit, Jus profanum, quod temporale vocant, ſacro & ſpirituali conjungens; quam dominationem deinde ratam habuerunt Suevici ſanguinis Imperatores *Fridericus I*, & *II*. Habiti ſunt dehinc Epiſcopi Tridentini Principes Imperii iiſque ab Impp. Diplomata (Regalia appellant) ut ceteris Principibus data. Et ut hujus tam inſignis Eccleſiæ ſtatus perpetuò tutior ſecuriorque perſiſteret, adſcitus eſt ei Defenſor & Protector vicinus Comes Tyrolis, cujus potentia atque auctoritas ipſius Epiſcopo & Eccleſiæ ad omnes caſus eſſet præſidio. Hoc onus ut alacriùs ſuſciperet Comes, ornatus fuit ab Epiſcopo beneficiis minimè vulgaribus, caſtris videlicet atque juriſdictionibus: ex quo inter ipſos Comites & Epiſcopos ad totius Provinciæ & Dominiorum ſecuritatem, nata eſt mutuò ſuccurrendi atque auxilium ferendi neceſſitudo. Exercet itaque Epiſcopus præter ſpiritualem juriſdictionem, etiam temporalem, quam acceptam fert Imperatoribus, quos ſolos ac ſupremos ea in re Dominos agnoſcit & honorat. In ſpiritualibus porrò eſt illi Metropolitanus Patriarcha Aquilegienſis. Et quamquam civitatem Tridentinam anteà ſpectabilem multa reddebant, ut templum Cathedrale operis exquiſiti, *S. Vigilio* Epiſcopo & Martyri conſecratum,

Col-

Collegioque Canonicorum, vel nobilitate generis, vel doctrina illustrium, ipsius Episcopi liberam electionem habentium insigne, & in quo Sancti hujus, atque ejus matris *S. Maxentia*, aliorumque Sanctorum corpora & Reliquiæ præcipua in veneratione habentur, ut item in templo *D. Petri*, quod Germanorum est, *B Simonis* pueri ante annos centum à perfidis Judæis martyrio coronati corpus multis miraculis clarum: ut Arcis quam Episcopus inhabitat magnificentissima, regiique palatii in modum structura, ut ædium privatorum elegantia & commoditas tanta, quanta in ulla alia civitate mediocri, qualis est hæc, reperiri affirmant illi, qui plerasque orbis regiones civitatesque peragrarunt: ut rivuli, plateas omnes silice concinnè stratas perenni decursu irrigantes, atque immunditiem omnem abluentes huic tamen civitati tantum addidit celebritatis sacrum & Oecumenicum superioribus annis in ea habitum finitumque Concilium, ut propterea inter præcipuas Europæ civitates meritò debeat numerari. Est quidem Alpestris hujus regionis situs, sed tamen præter aëris miram salubritatem, iis abundat ad vivendum commoditatibus, ut paucis æquali magnitudine regionibus debeat invidere: nam frumenti, olei, lactis, carnis tam altilis quàm ferinæ, piscium quoque, & omnis generis fructuum ea hic est præstantia atque copia, ut VII. S.R.E. Cardinalibus, inter quos quinque erant Sedis Apostolicæ Legati, III. Patriarchis, Archiepiscopis XXXIII. Episcopis CCXXXV Abbatibus VII. Ordinum Generalibus VII. Theologis, tum sæcularibus tum Regularibus CXLVI. Ferdinandi Cæsaris, tam Imperii quàm Regnorum suorum Hungariæ & Bohemiæ nomine, Regum Galliæ, Hispaniæ, Poloniæ, Portugalliæ, Venetorum, Ducum Bavariæ, Sabaudiæ, Florentiæ, aliorumque Ecclesiasticorum Principum: Item Helvetiorum VII. Cantonum Oratoribus, eorumque familiis quæ in universum quatuor millium capitum numerum ex-

cedebant,cum omnium admiratione,commeatus aliaq; ue ad sustentationem necessaria supperterent Gens ipsa hospitalis est & aperta,iras quacumquè de causa conceptas facilè remittens,in quoGermanicam ingenuitatē refert,quæ,si quo valet ingenio, id ad publicam rem privatamq; ue amplificandam conferret studiosiùs,futurum esset ut civitas hæc, propter ipsius situm fluminisq; opportunitatem, vicinas opibus vel superaret, vel certè æquaret. Argumento est, quod qui hinc egressi peregrinis in regionibus versantur, alii optimarum disciplinarum egregia cognitione,alii virtute bellica,militiæq; officiis etiam primariis, alii negotiatione,alii aliis bonis rationibus & rem & existimationem non parum auxerunt. Ac fuerunt inter eos omni tempore viri,& sunt,qui vel propterSacratum & Civilium Legum,vel artis Medicæ scientiam, hi Imperatorum,Regum,aliorumq; magnorum Principū tuendæ sanitati periti custodes accersiti;illi Juri dicundo,Legationibus,aliisve honestissimis muneribus præfecti,laudem magnam retulerint,hodieq; ue similibus ex functionibus referunt.Præter Jus commune, habent Tridentini Leges municipales, quas eisdem Episcopus tamquam ipsorum Princeps confirmat. Utitur civitas hæc idiomate Germanico & Italico,utpote ex his nationibus conflata,quamquam longè sit major numerus Italorum. Et quod in civitatibus limitaneis perrarum est, tanta est utriusque sermonis puritas, ut vel in media Germania vel Italia vix audias puriùs loquentes. Portas habent quatuor, *S. Martini*, *S. Laurentii*, *S. Crucis*, & *Aquilanam*: Xenodochia quatuor: Parochias item quatuor, *S. Vigilii*, *S. Petri*, *S. Mariæ Majoris*, & *S. Mariæ Magdalenæ*. Monasteria in ipsa urbe duo, *S. Augustini*, *ad S. Marcum*, virorum,& ad *S. Trinitatem*, mulierum Observantium.In suburbio quinque,*Cruciferorum*, *S. Dominici*, *ad S. Laurentium*, *S. Francisci* Conventualium,& alterum Observantium ad *S. Bernardinum*,item *S. Claræ*, *ad S. Michaelem*. Numerat Ecclesia Tridenti-

na à *Iovino* primo Pastore & Episcopo instituto à *S. Hermagora* ejusdem Ecclesiæ fundatore, nunc nonagesimum septimum *Ludovicum* ex Baronibus *Madrucil*, in ipso Episcopatu oriundum, S.R.E. Cardinalem, apud Sedem Apostolicam Nationis Germanicæ Protectorem: virum, in quo sive doctrinæ in Theologia ac Philosophia, omnibusque liberalibus disciplinis excellentiam, sive rerum maximarum usum, sive pietatem in omnes, sive denique Religionis Catholicæ amplificandæ studium spectes, nihil queat desiderari licet aliquot ordine sequentes ipsum *Iovinum* sine mitra Episcopali præsederint huic Ecclesiæ. Inter Episcopos præcipuè celebratur memoria *S Vigilii*, doctrina, martyrio & miraculis clari, cui dicatum est templum Cathedrale, & anniversarium festum sexto Kal. Jul. institutum. Et quamquam Ecclesiæ hujus opes magna ex parte temporum injuriâ sint diminutæ, manet tamen adhuc illi Dominum civitatis, & ejus Prætura subjecti Territorii; opidorum, Ripæ, Trameni, Pertini, & Levigi: vallium item, Nauni seu Ananię, Solis, Lagarinæ, Judicariarum, Flemarum, & Randenæ, in quibus vallibus permultæ sunt Parochiæ populatæ, & arces, Nobilium virorum sedes. Ecclesiæ hujus beneficiarii seu vasalli etiamnum sunt, Comes Tyrolis, Dux, Mantuæ, Comites Archi, Comites Lodroni, Comites de Lichtenstein Barones de Mandrutio, de Wolkenstein, de Welsperch, de Firmiano, de Spauro, de Payrsperg: Nobiles Domini de Gresta, de Biseno, de Thono, de Artzio, de Clesio, aliique complures, castra, jurisdictiones, decumas, prædia, possessionesque ab Episcópo in feudum recognoscentes. De *Tridenti* etymo sic scribit Fr:ncius in Historia sua Tridentina: Conjectura est, à *tribus torrentibus* ex propinquis montium jugis prope urbem cadentibus, *Tridentum* quasi *torrentum*. vocatum fuisse, quorum unus per portam Aquilæ in mœnia, delatus, angusto alveo per mediam urbem Athesi commiscetur; alius qui *Fersina* appellatur, muros præter labi-

tur; tertium paulò longiùs delabantem, *Seletum* nominant. Alii existimant à *tribus dentibus* appellatum, quia inter tria montium cacumina positum sit. Sunt, qui a *tridente* illi nomen datum fuisse disputant, quòd ea civitas à principio fuerit Neptuno dicata. Quod ut faciliùs persuadeant, verisimili utuntur argumento: ajunt enim sicuti Randenenses Saturnum, ita Tridentinos Neptunum coluisse, quem Deum tridente usum fuisse fabulata est antiquitas. Ad hanc conjecturam, validum adferunt testimonium: affirmant enim, eo in latere templi *D Vigilii*, quod forum respicit, extare lapidem, ut licet videre, vetustissimum, & aliqua in parte corrosum, in quo cernitur tridentis forma; quo facilè ducimur credere, Neptunum olim à Tridentinis ut Deum cultum fuisse, atque inde urbem nomen traxisse.

BASSANUM.

TRIDENTE ab ortu solis per vallem *Sugana'* ab antiquis *Euganeam* dictam ab *Euganeis* populis, qui eam tenuerunt, (in qua planicies lata circiter duo millia passus, longa duodeviginti, fertilissima) longiore, sed commodiore via Venetias itur: supra eam tamen quinto à Tridento lapide *Perganum* vicus nobilis est, viris opibusque refertus.

In extremo vallis haud longè à *Trimolano* fines inter *Venetos* & *Germanos* inveniuntur. In summis montium cacuminibus, qui Primolano eminent, *Scala* arx est Venetorum, naturâ loci munitissima; in qua, quia parva militum manu Germani, si irrumpere conentur, prohiberi possunt ex Bassanensibus praesidia stativa locantur. Ab eo loco non amplius duodecim millium intervallo Orientem versus, in mediis Alpibus *Feltria* urbs nobilissima sita est. Unde per dextram Meduaci fluminis crepidinem ad Occidentem flectens, in eodem itinere, ter mille passus infra Scalam *Covolum* Germanorum arcem inexpugnabilem invenies: est enim ita concinnata ab hominibus

in

in superiori parte saxei montis præcelsi, maximeque directi, viæ ad perpendiculum imminentis, cum perennis aquæ fonte, ut pedibus adiri non possit; fune autem demissio cum lignea sedicula, singuli homines rota desuper vertente attolluntur; atque omnes aliæ res eodem uno in arcem importantur modo: cui arci quia inter montem flumenque via subest perangusta, nullo negotio prætereuntes saxis ab ea devolutis obrui atque interfici possunt. Ad quintum ab ea milliare *Cismonus* fluvius, quo ligna quotannis permulta, & ad ædificia struenda, & ignem faciendum à Germanis & à Feltrensibus Bassanum, Patavium, & Venetias mittuntur; & in Meduacum influens, nomen amittit. Ibidem est vicus ejusdem nominis. Septimo à Bassano lapide in dextra Meduaci ripa, in radicibus montium est *Vastanea* vicus, non solùm elegans, sed propter serrarum multitudinem, quibus ligna majora in tabulas secantur, & dives, & frequens habitantibus. Prope hunc vicum in montis clivo, rudera amplissimæ urbis cui nomen *Berentia*, (à qua *Meduacus*, lingua qua nunc utuntur Itali, *Brentis* appellatur, & *Berentiam* anteà appellatam fuisse dicunt) videre est. Tertio à Bassano lapide in eadem Maduaci ripa, est *Campesium*, quo in vico Monachorum Cassinensium monasterium, Auctoris libri *Macaronicorum* sepulturâ celebre, invisitur. *Bissanum* in sinistra fluminis ripa, ubi vallis illa arctissima desinit, in amœnissima planicie situm est. Ab Occasu *Meduaco* flumine (quod supra *Levogum* decem à Tridento milliaribus nascitur, & Patavium & Venetias non solùm magnam vim lignorum, verùm etiam aliarum rerum quibus opus est, ratibus vehit) alluitur; ubi ab oppidi porta pons ligneus elegantissimus, opere & artificio præclaro, ad Vicerinos pertinet. inter quem & Alpes, colles omnium rerum, quæ ad victum, quæque ad lautitias pertinent, feracissimi intercedunt, inter quos primas sibi vendicant oleæ, vinaque Falerno & Massico comparanda. *Meduacus*

agrum Vicetinum, Patavium, ejusque agros interscindens, in Lacunas Venetas tandem immergitur. Hoc flumen, ut jam diximus, à *Berentia* civitate *Brenta* nomen sortitum est, quod Latinorum aliqui *Brentesiam* vel *Brintham* nuncuparunt: ex Tridentinis Alpibus satis perspicua, licet subviridis, fluit, nisi fluvius irrumpens Bacchilio, luteo illam colore inficiat, ad piscationem non inepta, cùm pisces non ignobiles provehat, veluti troctas, squalos, barbos, lampetras, anguillas, lucios, virides vulgi solatia tincas, cancros fluviatiles, & alias hujusmodi quisquilias.

Bassanum ab *Antenore* constructum, & à *Bassa*, quod Phrygia lingua *Praefectum* significat (quo nomine adhuc Turcae utuntur) quem ibi praesidii totius regni caussa collocarat, sic vocitatum: oppidum opportunitate loci, quippe quod inter Tridentum, Vicentiam, Patavium, Venetias, Tarvisium, & Feltrium medium sit, & aditum ad omnes ferè orbis nationes praebeat, pulchrum opulensque; felix etiam aliquando futurum, si tam Minervae amicum evadat, quam Mercurio. Non alibi enim homines in quaestuariis actibus, praesertim in lanis concinnandis, industriores, quique in toreumatis, aliisve operibus nuceis torno vel caelo elaborandis magis excellant. Quotannis 15. mill. librarum serici Bassanenses faciunt & praeparant; & cùm illud regni Chinae habeatur pretiosissimè inter omne aliud in universo terrarum orbe concinnatum, si tamen huic Bassanensi comparetur, minùs leve ac subtile cognoscitur esse. Illinc *Carrarienses* olim Patavii Domini, & *Ezzelinus* tyrannus, oriundi: & patrum nostrorum memoriâ *Lazarus Bonamicus*, qui Romae, Bonoviae, Patavique summa cum gloria publicè docens, librisque & juncta & soluta oratione editis, non modò patriam, sed Latinas Graecasque litteras valdè illustravit, quem studiosè aemulatur *Iacobus à Ponte* cum quatuor filiis, pictores adeò illustres, ut nominis celebritate non Italiae solùm universae sed remotissimis etiam nationibus innotuerint.

Bassa-

Bassani jurisdictioni subsunt villæ duodecim, quæ cum illo personas circiter duodecim millia nutriunt.

MAROSTICA.

BASSANO itidem *Marosticam* tribus milliaribus distantem itur, si tetenderimus ad Occidentem; oppidum sanè quod nunc extat, olim à *Scaligeris* juxta montem extructum, muris fortissimis cinctum, duabusque arcibus munitum. Antiquitùs hoc oppidum fuerat in altero proximo monte, Orientem spectante, in quo hucusque exstant vestigia, *Mario* Conf. Rom. ædificatum, *Marosticá*que & *Marosticum*, quasi *Marostium*, seu statio, aut meliùs quasi *Marii statio* dictum. Locus aëris amœnitate salubrietate, fœcunditate, optimorum fructuum copia privatimque cerasorum, quæ nomen exinde invenerunt, *Marosticensia*que in multis exteris locis vocantur, ac rixis inter oppidanos nulli cedens.

De oppidanorum inter se rixantium ingenio, ita Poeta quidam cecinit:

Restat & in populo Marii discordia prisca,
Quæ cum Syllanis fæxit in Urbe viris.

Templis multis ornatur, unoque præsertim supra montem proximè dictum posito Fratrum Franciscanorum, *Divi Sebastiani* nuncupato, in quo est corpus *B. Laurentioli* pueruli, olim in suburbio proximo *Valle* vocato, à Judæis, qui tunc ibi habitabant, martyrizati. Ex hoc loco olim claruit Patavii *Franciscus è Freschis* Jurisconsultus; hac vero ætate *Angelus Mattheaceus* Juris itidem Professor in prima Cathedra, cujus extant libri; atque *Prosper Alpinus* Medicamentorum materiæ Professor, cujus extant libri *de Medicina Ægyptiorum, de Plantis Ægypti, Dialogus de Opebalsamo*, atq; libri *de Præsagienda vita & morte ægrotantium*, nupertimè editi. Alluitur hoc oppidùm fluviolo *Roza* vocato, atq; altero milliari distante *Sylano* dicto à *Sylla*, qui olim Marium cū exercitu ibi pugnando vicisse dicitur. Fontibus opti[illegible] quæ cùm sponte-

 te-

te erumpentibus tum arte factis abundat. Duobus milliaribus locus distat quem *Moluenam* vocant, cujus sub monte lacus erumpit memorabilis *Ptola* dictus, in quo idem augmentum & decrementum aquæ quotidie fit, quod in lacubus Venetiarum observatur. Hunc locum antiquis Romanis fuisse satis familiarem, complura Latina nomina hucusque, etsi corrupta, incolis usitata denotant. Duo antiquitatis signa ibi extant, quorum primum apud ædem S. Floriani est, pedalibus characteribus cælatum, marmore longo.

Alterius nunc effracti reliquiæ tantùm inclusæ muro ejusdem ædis supersunt.

TI. CLAUDIO CAES.
M. SALONIUS .·..·.ES

MARTINA CHARA CONIUX QUÆ VENIT DE GALLIA PER MANSIONES L.
UT COMMEMORARET MEMORIAM MARITI SUI;
BENE QUIESCAS DULCISSIME MI. MARITE.

TARVISIUM.

TARVISIUM urbs miræ antiquitatis Bassano 25 mill. Orientem versus abest; *Osiride* tertio Argivorum Rege, qui in Italia decem regnavit annos, & à Dionysio adoptatus, & heres Ægypti relictus, fuit, conditore gloriatur, Cumque post ejus mortem bos quidam Ægyptiis apparuisset, *Osirim*que esse putarent, adorarentque ut Deum, & *Apim*, quod eorum lingua *bovem* significat, vocarent, id nominis urbi datum est. Quapropter multis in urbis locis, in vetustissimis picturis bos cum lemmate inspicitur, MEMOR, quo Tarvisani monentur, ut memores sint antiquitatis suæ. Alia alii de *Tarvisii* origine narrant. Quidam à sociis *Antenoris*, quidam a *Trajanis* è Paphlagonia p[illegible]ctis conditum; utut se res habeat, mul-

at, multis certè sæculis ante Virginis partum. Cum Patavio & Altino mutua imperii æmulatione certavit. Et quamvis, velut insula multis aquis circumdata, ab hostilibus irruptionibus tutum foret, tamen, ut hostes etiam procul appropinquantes videri, & obviam iis iri faciliùs posset, turres multæ erectæ, de quibus pugnantes hostes rejiciebant, & quò in trepidis rebus tamquam in arces confugiebant, Idcircò diu *Urbs Turrium* appellata, nigrasque Turres tribus cum pinnis in albo scuto pro insignibus habuit. Hac in urbe, ut omnium nobilissima, Longobardi sedem *Marchionatus*, quod eorum lingua *perpetuum Magistratum* significat, posuerunt, Hinc tota regio *Marchia* appellata, in qua olim sex, nunc quatuor insignes urbes, municipia nobilia multa, & castella non exigua. Ab Oriente ad Occidentem ad 40. mill. passuum extenditur, à meridie ad Septemtrionem ad 50. Hunorum deinde, Longobardorum, Hungarorum, Scaligerorum, & Carrariensium paruit imperio; & anno à Christo nato 1388. Venetis se dedidit, quibus posteà semper adeò fidelem operam præstitit, ut anno 1508. Cameracensi fœdere percusso, nihil in continenti Venetis reliqui factum sit præter Tarvisium, & Patavium *D. Prosdocimo*, à Principe Apostolorum misso, auctore & suasore sese Religioni Christianæ addixit. *Petro* Romæ cruci affixo Tarvisani ejus nomine primarium templum dicarunt, & relictis turris nigræ insignibus, crucem albam in scuto purpureo cum duabus stellis sumpserunt. Et 1318. Tarvisii gymnasium publicum fuit: quod floruit, imperantibus Venetis, quando Patavii institutum fuit, *Silis* fluvius Tarvisium interfluit. Multijugis aquæ præterea intus & extrà fontes ab Oriente *Anaxum* flumen latissimum habet. Tota regio omnibus rebus, suprà quàm cuique credibile est, abundans, gammaris verò & vitulis adeò lautis, ut nihil suprà. Ædificia ampla & magnifica, tantaque virorum nobilitas, ut olim ex ea LVIII, Reguli numerarentur. A-

ger pulcherrimus & feraciſſimus, planitie collibus admixta. Æſtuaria Venetiarum verſus ad octavum milliarium, *Altinum* ab Antenore conditum, & ab Attila everſum. Inter Tarviſium & Patavium Novale eſt oppidum opulentum. In collibus ad Septemtrionem eſt *Aſulum* Romanorum Colonia; & Cypri Reginæ olim deliciæ: quæ quarto ab eo lapide, & in ſpatioſa planitie, caſtellum muris undique 13. paſſibus ductis, ubi fontium & piſcinarum oblectamenta multa condidit. Infra Baſſanum decem mill. *Caſtrum Francum* ſitum eſt, à Tarviſanis anno 1199. conditum. Orientem verſus inter Anaxum & Liventum *Coneglanum* partim in amœno colle, partim in planitie conditum: pars quæ Meridiem verſus extenditur, feraciſſima. A Septemtrione uſque ad Alpes pulcherrimi colles, ex quibus fontes undique ſcaturientes, feracitatem olei, vini, omnigenumque fructuum valdè adjuvant: aucupium adhæc, & ferarum venatio multa. Eſt Coneglanum magnificis ædificiis ornatum; cælo clementiſſimo, populo verò adeò numeroſo, ut meritò à Germanis *Kuniglant*, id eſt regalis habitatio, nuncupetur. Hic primus magiſtratus Venetorum in continenti fuit. Ad Orientem eſt *Collaltum*, *Narveſium*, & *Caſtrum ſancti Salvatoris*, caſtella ditionis nobiliſſimæ familiæ Collaltorum Comitum, tum *Opitergium*, quò Romanorum tempore Adriaticum mare porrigebatur: qua de cauſa *Opitergini* claſſem inſtructam habuere. Vicina eſt *Motta*, cujus origo ignoratur; Cardinalis omnium doctiſſimi & clariſſimi *Aleandri* patria, & *Amalthæorum* ingenii gloria cum antiquitate certantium. Tarviſio via ſpatioſa & amæniſſima 10. mil. *Meſtre* oppidum lacunis vicinum pervenitur. Inde *Merghera* ſecundo à Meſtre lapide; ubi cymbulis per lacunas 5. milliaribus itur.

VENE-

Fol. 37.

VENETIÆ.

Ex Steph. Pigh. Hercule Prodicio.

VEctus per liquidas urbis plateas, videbis magnificentissima ædificia marmoreis parietibus, columnis, statuis, atque picturis pulcherrimis ubique splendida; nobilium familiarum & Principum Senatorum Palatia, divitiis, ornamentisque omnibus affatim instructa. Videas in Palatio *Grimani*, olim Patriarchæ Aquilejensis, plurimorum Cæsarum, Heroumque; veterum pulcherrimas statuas & effigies ex ære & marmore Pario plurimas; deorum item simulacra & signa varia, non minoris artificii quàm pretii, Ioves, Bacchos, Pallades, Veneres, Mercurios ex ære Corinthio, Fortunas, Genios, ac Cupidines, idolaque pretiosis è metallis cælata. Quarum rerum antiquissimarum excellentem copiam partim *Marinus Grimanus* Cardinalis, ac ejus patruus, ingeniorum sui sæculi Mæcenas alter, partim ipse ex diversis Græciæ atque Italiæ locis, sibi comparарunt. Multa ex florentissimæ quondam Romanorum coloniæ Aquilejæ ruinis, quam Barbarus Hunnorum rex Attila funditus deleverat; sunt effossa, atque eò translata per dictos Grimanos Patriarchas antecessores. Inter quæ reperias in propylæo Palatii plura statuarum pulvinaria marmorea elegantissimè cum suis titulis exsculpta, atque etiam deorum aras votivas, è quibus juvabit inprimis enotare vota priscorum *Beleno* deo facta, quadratis aris inscripta; quem Aquilejenses olim summa cum veneratione tamquam tutelare numen urbis coluisse, apud Herodianum, & Julium Capitolinum legitur. Hic enim, ubi Aquilejam à Maximino Cæsare obsessam, ac frustrà oppugnatam referr, ait ejus Legatos in urbem non admissos fuisse: *Menophilo & Crispino consularibus viris auctoribus, eò quòd scirent deum Belenum per aruspices spopondisse, Maximinum esse vincendum. Unde etiam posteà Maximini occisi milites jactasse dicuntur, Apollinem contra se pugnasse;* nec

nec illam Maximi, aut Senatus, sed deorum esse victoriam. Nec discrepat Herodiani Historia, qui libro octavo de eadem re in hunc ferè modum scribit: *Crispinus ad bellum audacter sustinendnm aruspicum etiam responso, qui læta nuntiabant, dicebatur animatus. Nonnulla quoque oracula ferebantur patrii cujusdam numinis victoriam promittentia, Belenum deum vocant indigenæ, magnaque eum religione colunt, Apollionem interpretantes: cujus quoque speciem pro urbe ipsa pugnantem sibi visam in cælo quidam è Maximini militibus affirmabat.* At in Herodiani exemplaribus perperam vocari *Bellem*, adducor ut existimem; quod Julio Capitolino ararum dictarum tituli votivi summa fide digni adstipulentur, & *Belenum* vel *Belinum* appellent. Eos autem titulos studiosorum antiquæ historiæ in gratiam hic adjicere non pigebit, quos affirmare meritò poteris singulis aureis chariores singulos te habere.

In ara marmorea quadrata.

BELLENO.
MANSVETIUS
VERUS
LAUR. LAU.
ET. VIBIANA
JANTULLA
V. S.

Rursus in alia oblonga.

APOLLINI
BELENO. AUG.
IN HONOREM
C. PETTI. C. F. PAL.
PHILTATI. F. Q. P.
PRÆF. AED. POT.
PRÆF. ET. PATRON.
COLLEGIORUM
FABR. ET. CENT.
DIOCLES. LIB.
DONUM. DEDIT
L. D. D. D.

In alia.

BELLINO. AUG.
SACRUM
VOTO. SUSCEPTO
PRO. AQUILLIO
C. F. POMP. VALENTE
IIII. V. I. D. DESIG.
PHOEBUS. LIB.
V. S. L. M.

In alia

BELENO
AUG. SACR.
L. CORNELIUS
L. FIL. VELL.
SECUNDINUS
AQUIL.

EVOG.

EVOC. AVG. N.
QUO. D. IN. URB.
DONUM. VOV.
AQUIL.
PERLATUM
LIBENS, POSUIT
L. D. D. D.

In alia.

BELEN. AUG.
IN. MEMOR.
JULIOR.
MARCELL. ET
MARCELLÆ. ET
IN HONOREM
JULIARUM
CHARITES. ET
MARCELLÆ FILIAR.
ET LICIN. MACRON
JUNIOR NEPOTIS

C. JUL AGATHOPUS
IIIIII. VIR AQUIL.
L. D. D. D.

Item in alia.

BELINO
SEX
CÆSERNIUS
FAUSTUS
IIIIII. VIR
V. S. L. M.

Ibidem in alia paucis literis.

FONTI. B.

In alia tribus lateribus inscripta.

VI DIVINÆ
SACRUM
C. VETTIUS. C. F.
GAVOLUS.

Has aras Aquileiâ ex fano *Beleni* translatas esse, Patriarchà Grimanus affirmat.

Quædam alia magnifica urbis ædificia visenda non adeò procul dissita.

Inter hæc eminent Palatii Ducis Venetorum loca, opibus & Asiatico luxu referta, cujus fundamenta *Angelo Participatio* Duce anno 109. jacta fuerunt. Et cùm quinquies, aut totum aut pars incendio perierit, semper elegantius instauratum est. Ejus forma tetragona omnino non est, excedente paululum longitudine. Est illi à Septemtrione Templum *D. Marci*, ab Oriente canalis, à Meridie mare, & ab Occidente platea. A porta igitur prima Palatii, ad armamentarium, ubi est angulus, & inde ad angulum, qui ad pontem paleæ pertinet, Meridiem versus sunt fornices XXXVI. quorum quisque pedes de-

cem.

cem latus, qui columnis XXXVII. quasi ccc. pedes efficiunt; quæ columnæ bases non habent, sed epistylia. Duo frontispicia crustis rubri & candidi marmoris quadratis intecta videntur, ad quorum media Menianum cum columnis LXXIII. & fornicibus LXXII. pyramidatis. Recens frontispicium ad Orientem. Istriano marmore elaboratum, ad Septemtrionem cum *D.Marci* templo conjungitur. Palatii fastigium antea plumbeis tegulis, posteà propter incendium an. 1574. æreis tectum fuit, & singulis quatuor frontispiciis singulæ portæ. Primaria contigua est templo, marmorea, tota pyramidata, & plateam spectat, cum quatuor imaginibus, alato Leone, & Duce *Fuscaro* ex candido marmore exsculpto. Intus à dextro latere spatiosa est cohors, in medio puteos habens duos imaginibus æneis, & corymbis ornatos; & in calce ostium, quo itur ad mare. Tectas præterea statim in principio ad sinistram partem scalas *Fuscaras* vocant, quas adscendentes Palatium totum per peristylia quædam circumdare possunt. Intima frontispicia plateam & mare versus externis dissimilia, nisi quòd in parte infima parietis, columnis & fornicibus carent, quibus tamen abundant in medio. Facies ad Orientem in imo, arcus XXXVI. & columnas Istrianas totidem (super quas ambulacrum) habet, arcubus LIV. & columnis LV. ornatum. Ad fastigium solida extollitur, cum fenestris, coronis, corymbis, ornamentoque multiplici, lapide Istriano. Juxta primarium Palatii ostium primariæ sunt ad Septemtrionem, ubi Principis habitatio. Has scalas inferiùs Colossi duo, Martis scilicet & Neptuni, exornant, superiùs itidem duo Adami & Evæ justæ magnitudinis. Sedecim sunt scalæ secretiores, quattuor verò principem locum tenent, *Fuscaræ* plumbeis laminis tectæ, mirabiles. Ambulacrum inferiùs canalem versus, utrimque scalas habet, quibus ad peristylium illud magnificentissimum ascenditur. Contra primarias scalas memoria *Henrici* III. Gallorum

Re-

Regis litteris in aurato marmore incisis apparet. In peristylio est hypæthra vice horti cum larario & tribunalibus multis. A Meridie Orientem versus, scalæ sitæ sunt illæ latissimæ, quæ sinistrorsum ad Principis cubicula, dextrorsum ad Collegium ducunt. Hæc omnia, & quoquò vertis oculos, auro, tignis, tabulis, regali luxu splendida. Collegium spectat ad orientem solem super contignationem, ubi habitat Princeps, cum lacunari deaurato, mirabili artificio, picturis & historiis ad stuporem usque referto. In hujus loci capite, solium est Principis, Venetiæque, quæ sub coronata Reginæ imagine Ducem coronant. Hic Princeps cum Consiliariis res civiles tractat, & Legationes cùm suarum civitatum, tum externorum Principium audit. Apud Collegium, est amplus & spatiosus Senatus, in cujus parietibus regiones Imperio Veneto in continenti subjectæ pictæ sunt: Hic & Imperatorum undecim statuæ pulcherrimæ operis antiqui, & corpus ipsum Reipub. frequens de rebus magnis consultat. Cùm ex his locis discesseris, & ad mare contentederis Meridiem versus, formidabilia Decem virûm tribunalia invenies, ubi pariter regaliia omnia.

Schott. Hinc pervenies ad magna Comitia, & Concilium publicum, quod in atrio magno & spatioso ibidem haberi solet. Utque cognoscas rationes suffragiorum, quibus inter Patricios creantur Magistratus, & dispensantur Reipublicæ beneficia, apud Ducem utrimque in lateribus sedent primores Magistratuum, Decemviri, Præcognitores, quos *Sapientes magnos* appellant, & qui Duci à consiliis sunt: reliqua Patriciorum multitudo in subselliis per totum atrii spatium. *Consilium magnum* vocant hæc Comitia, ad quæ nemo admittitur, nisi genere Patricius, & qui ætatis annum xxv. excesserit. Taciti ineunt suffragia cum calculis, seu globulis argenteis, quos discurrentes per subsellia distributores singulis dividunt; alii deinde collectores in vasculis

ligneis

ligneis uno ore angusto, quo manus inseri potest, & inferiùs in binos loculos divisis, colligunt. Quo fit, ut ipsi ignorent collectores, an in dextrum vel sinistrum loculum ponat calculum suum, & an probet vel improbet Magistratum creandum suffragator. De hac verò Comitiorum ratione cùm alii plures doctè & accuratè scripserint, ne nimis longi hic simus, studiosum ejus cognitionis Lectorem ad illos remitto, qui *de Repub. Veneta* ex professo (ut Gasp. Contarenus, Card.) scripserunt. Latiùs enim nomina hic repetere, minùs operæ pretium videtur.

Capug.

In latitudine habet pedes LXXIII. & in longitudine CL. & suuum agnovit initium anno 1309. Hoc in loco à clariss. quibusque pictoribus victoriæ Reipub. ex ordine, Principes, Senatores, alii virtute præstantes, & Italiæ viri, qui ingenii doctrinæque fama claruerunt, pinguntur. Sed, cùm hæc omnia anno 1577. incendio periissent, hoc tempore ab excellentissimis pictoribus, pulcherrimis ejusdemque omnibus magnitudinis tabulis historias duas continentibus, *Frederici* scilicet & *Alexandri* III. Pont. Max. *Byzantii*que Veneto Imperio subjecti, instauratur. Laquearia cælum pulchritudine imitantur. In ipso primo Comitio Orientem versus solium est Principis, & super illud in pariete Paradisus à Tinctoreto depictus, qui totam faciem illam implet, & quem anteà pinxerat Guarientus. In extremo Comitio, contra Principis solium, in hemicyclo marmoreo, quattuor circumdata Angelis, Deiparæ Virginis ulnis parvum filium foventis stat imago. Fenestrarum aliæ in cohortem, aliæ in mare prospectum habent.

Schott.

Hic celebratur magna porticus armamentarii Palatini, quæ nisi magnis Principibus, advenis aperiri ac ostendi solet. Est autem telorum ac armorum omnis generis ornatissimorum copia plenum, atque opu-

opulentia summa mirabile. Videns tot thoraces, galeas, scuta, cassides, ocreas, clypeos, item baltheos, gladios, hastas, lanceas, multipliciaque tela picturis encausticis, auro, argento, gemmisque splendida, & insigni cælatura decora, non gregariorum militum, sed Imperatorum, Ducum, & Præfectorum centurias aliquot ex illo armamentario instrui dignè & armari posse dixeris.

Capug.

In quatuor atria spatiosissima divisum est, cedrinis foribus odoratissimis, ex monte Libano usque magnis impendiis advectis. Quod si ab extrema magni Comitii parte Templum, versus egredieris, Scrutinii atrium, multis & variis picturis, præsertim quæ extremi Judicii Tinctoreti ornatum offendes primum, deinde scalas ipsas *Fuscaras*.

Schott.

Hinc descenditur in forum, ubi videtur augustum *D. Marci* templum, sumptu & artificio mirabile; quod quidem amplissimum, & ex marmore nobili constructum est. Pavimentum ex Porphyreticis, Laconicis, Thasiis, Ophiticis, aliorumque pretiosorum marmorum lapillis tessellatum, ac varietate colorum resplendens, picturas egregias & insignia emblemata repræsentat ubique spectantium oculis, quæ curiosa ingenia diversis conjecturis exercent. Inter quæ nonnulla dicuntur esse Joachimi Abbatis Sanclorii inventa, vaticiniis olim ante aliquot sæcula clari, quibus rerum Italicarum mutationes quasdam prænuntiatas fuisse volunt quidam. Quemadmodum interpretantur duos cristatos gallos vulpem dilaniantes, significasse duorum Regum Galliæ victorias de Ludovico Sfortia Mediolanensi Principe. Præterea per leones opimos & pingues ex aquis prodeuntes, rursum per alios macilentos in terra procumbentes, ipsum significasse tradunt Venetæ Reip. (cujus insigne leo Marci Euangelistæ est) fatum atque conditionem: Maritumis videlicet com-

mer-

merciis opulentam, bellisque navalibus potentem ac felicem: è contra relicta mari, ad continentis dominatum, terrestresque expeditiones conversam, infelicem ac imbecillem mox futuram. Parietes templi seu Basilicæ marmoreis tabulis, varietate colorum pulcherrimis sunt incrustati. Ad lævam duæ albæ conjunctæ sunt ex uno trabe marmoris sectæ, in quarum commissura lineis nigricantibus natura ludibunda tanto artificio viri effigiem expressit, ut omnibus industriosè depicta videatur, & ejus tamquam miraculi mentionem fecerit Albertus Magnus in suis Meteoris. Testudinem templi sculpturis atque picturis ornatam sustinent triginta sex solidæ columnæ ex vario marmore, & plures ex Phrygio pulcherrimæ, crassæ per diametrum pedes duos. Tectum quinque hemisphæriis plumbo vestitis constat. Frons autem, qua parte ex foro quinis æreis portis patet aditus in templum, à solo ad fastigium usque Græcanico opere cum emblematis inaurata est, crebræque per ordines eminent Divorum statuæ ex marmore perinsignes. In hujus frontis supercilio, supra mediam portam majorem miræ venustatis quatuor equi ex ære Corinthio inaurati unius quadrigæ antiquæ justa statura ac magnitudine vivorum equorum exornant ingressum.

Capug. Eos fuderunt Romani, quo tempore *Hiero* de Parthis triumphavit, & in ejus arcu posuerunt. Constantinusque posteà Byzantium transtulit, Veneti Byzantio potiti Venetias ad ornatū frontispicii ipsius templi D. Marci deportarunt. Ostiū adyti an. xx. constructum, imaginibus æneis& marmoreis movet admirationem. Ante principem portam templi inter angiporti ostia lapis magnus rubeus quadratus, est in quo æris quedrata, itidē lamina infixa foliis vestita, in qua Alex. III. Federici Imperatoris collo pedem imposuit, ubi propterea litteræ incisæ leguntur: *Super aspidem & basiliscum ambulabis*. In templi ingressu oculos tolle, & divi Marci effigiem omnium elegantissimam operis

peris vermiculati, quæ sublatis manibus cœlum intuetur, contemplare. *Schott,*

Ascenditur etiam per gradus aliquot marmoreos in summi delubri penetralia, *Chorum* nunc vocant, quòd ibi sacerdotum multitudo canentium, dum res divinæ peraguntur, conveniat; & inprimis hic spectanda aræ majoris tabula Constantinopoli delata olim, & ex auro puro argentoque fabricata, ac artificiosa figurarum cœlatura, multisque inæstimabilis pretii geminis & magaritis exornata, quam nemo non vehementer admiratur. Aram istam tegit testudo quaquaversum in crucem fornicata; atque tota ex marmore ophitico pulcherrimo Tiberiano fulcita quaternis columnis ex Pario marmore, quæ circumquaque signis cælatæ veteris ac novi Testamenti historias repræsentant, Post aram apud sacratissimi Corporis, Christi ædiculam quatuor nobilissimæ ex alabastrite vitri ferè instar perlucidæ mirum in modum resplendent. Hæc, aliaque rara ad lubitum in templo considerantur.

In sacrario *D. Marci* thesaurus custoditur, quò ingredi datur è dextera basilicæ parte per portam sublimem opere tessellato elaboratam auro coloribusque visunturque ibidem effigies divorum *Dominici* atque *Francisci*, quas fama est, Joachimum Abbatem prædictum, multis annis antequã hi sancti viri in terris nascerentur, in eo opere effingi curavisse. Aperitur deinde thesaurus ingens, stupendæque prorsus opes divitiarum: atq; ostenduntur Divorum inprimis imagines, coronæ ex auro plurimæ, atque capita cum pectoribus humanæ magnitudinis ex auro item puro fabre facta gemmis ac margaritis pretiosissimis exornata. Visuntur carbunculi, adamantes, smaragdi, topazii, chrysolithi, hyacinthi, ac uniones miræ magnitudinis, ac pretii incredibilis. Item cochleæ, cymbæ, pateræ, ac vasa potoria, ex onyche, jaspide, & achate, multiplicia. Monstrantur donaria magnorum Principum excellentissima, mono-

monocerotum duo cornua procera. & unum brevius: pyropus seu carbunculus ingens à *Dominico Grimano* Cardinale thesauro huic illatus; item urceus ex pretiosissimis gemmis quem olim *Uscassanes* Persarum Rex Venetis dono misit. Spectatur etiam mitra solemnis, quæ novi Ducis capiti, cùm inauguratur, solet imponi: quamque festis majoribus in publicum prodiens gestat. Est autem valdè conspicua limbis, & clavis aureis gemmisque nobilissimis plena, habens in apice pretii inæstimabilis carbunculum. Quid referam sine numero videndos ex auro argentoque cęlato calices, cantharos, thuribula, candelabra, guttos, ac pelves, aliaque vasa rei divinæ in usum pulcherrimè fabrefacta? Longum esset numerare singula. Poëtæ igitur non indocti verbis finem his imponere satius erit.

Innumeros calices hic, aurea vasaque cernes
Apta ministerii, usibus apta piis,
Ac plures chlamydes gemmis auroque rigentes,
Quàm quot luciferos integer annus habet.
Mollia prætereo, quæ Seres vellera quondam
Nere sed Ausonides jam didicere nurus.
Nec refero tinctas concha Sidonide vestes,
Nemo sacerdotum quas numerare potest.

Capu 7.

Anno 829. huic templo initium fuit, Athenis & ex tota Græcia columnis petrisque comportatis: structura ipsa à Græcis sumpta, forma Cruce Salvatoris nostri. Totius ædificii columnæ plusquam D. numerantur, in atria XVI. & quaqua parte ad illud te conferas, in angiportum incidis concameratum operis musivi, pavimento scrupis discoloribus tessellato.

Juxta Basilicam S. *Marci* ex quadrato lapide exstructa est turris æquilatera, quaquaversum lata pedes ampliùs quadraginta, non Basilicæ contigua, sed intervallo pedum LXXX. separata. Ejus fundamenta subterranea pluris quàm turrim ipsam à solo constitisse,

titisse, Sabellicus auctor est. Sublime fastigium tegulis æneis inauratis tectum est, quod sole splendente quam longissimè ab Istria Liburniaque navigantibus conspicitur. Ascenditur per scalas lapideas concameratas, quæ per interiores turris parietes cochleatim circumambiendo exurgunt sensim ad acumen usque. Pulcherrimus est è turre summa undequaque prospectus, primùm in urbem ipsam ex multis insulis conflatam. & pontibus magna ex parte connexam. Monstrantur hic sex urbis regiones, vici. fora, templa, cœnobia, & alia ædificia publica insignia. Item insulæ exiguæ circum urbem in ipso stagno sparsim jacentes permultæ, quæ monasteriis, templis, ædificiis, ac hortis pulcherrimis excultæ sunt. In nonnullis etiam oppida quædam & coloniæ vetustæ Aquileiensium, Vicentinorum, Opiterginorum, Concordiensium, Atestinorum, Altinatum, aliorumque vicinorum populorum, qui Hunniacis temporibus sæviente per Italiam Attila, in hæc æstuaria veluti in loca tuta commigrarunt. Apparet à fronte littus incurvum instar arcus, per xxxv. circiter millia pelagus Hadriaticum excludens, & beneficio naturæ stagnis præstructam ad tutelam urbis atque tot insularum contra fluctus, & furibundi maris violentiam: ostiis quinis tamen exiguis interruptum est, quæ paruis navigiis ac aquis marinis viam ac aditum in stagna præbent. Visuntur portus profundissimi, Clodianus ac Medoacus, castellis & propopugnaculis ita muniti, ut classes ingentes, cum volunt, excludant facilè. Patescunt ultra pelagus à sinistris *Carnorum* Alpes, & *Istriæ* promontoria; à dextris *Appennini*, antè juga *Galliæ Cisalpinæ* plana fructifera. *Euganei*que, colles nobilissimi, cum Athesis & Eridani ostiis, denique à tergo rursus; Noricorum ac Rhætorum Alpes nivosæ.

Capug.

Hujus turris fundamenta jacta fuerunt anno 888. quæ cùm tota ferè incendio conflagrasset, restituta fuit,

fuit, & ad fastigium usque inaurata, ubi anno 1517. positus fuit ligneus Angelus, deaurato ære incrustatus, eo gestu, ut populum manu benedicere videatur, qui in ferreo cardine spirantibus ventis circumvolvitur. Hæc turris undique CLXII. pedes dilatatur, altitudine usque ad prima tabulata est pedum CLXIV. hinc ad Angelum, pedum CLII, à campanis verò ad ipsum Angelum columnis & leonibus marmoreis, & pulcherrimis menianis exornata est, & scalas habet adscensu facillimas. Prope turrim contra Palatii fores porticula est affabrè & antiquo artificio facta, operis Corinthiaci, emblematis & hieroglyphicis multis ornata, quò, cùm Comitia magna habentur, conveniunt Procuratores.

Schott.

Mox videas celeberrimum *D.Marci* forum, sumptuosis ædificiis undique clausum, à fronte mirabili illa basilica *D. Marci*, & è regione *D.Ominiani* æde marmorea; latera exornant magnificæ palatiorum structuræ cum splendidis porticibus, & mercatorum artificumque variis tabernis. Videas ibi diversissimos hominum amictus, audias varias linguas in tantò multiplicium nationum concursu; uti *orbis*, *non urbis* esse forum quispiam non ineptè diceret. Itaque Germano cuidam Poetæ attonito elegantes istos versus extrudit ejus fori admiratio.

Si placeat varios hominum cognoscere cultus,
Area longa patet sancto contermina Marco,
Celsus ubi Adriacas Venetus leo despicit undas,
Hic circùm gentes cunctis è partibus orbis,
Æthiopas, Turcos, Sclavos, Arabesque Syrosque;
Inveniesque Cypri, Cretæ, Macedumque colonos,
Innumerosque alios varia regione profectos.
Sæpè etiam nec visa priùs, nec cognita cernes.
Quasi cuncta velim tenui describere versu,
Hic omnes citiùs nautas, celeresque phaselos,
Et simul Adriaci pisces numerabo profundi.

In capite fori, quod littus maris spectat monstrantur

ut ex solido marmore Phrygio binæ columnæ perinentes, è mari venientibus nautis à longè conspicuæ; n quarum una, *D. Marci* Venetorum, alati nempe eonis, insignia inaurata visuntur: in altera. *D. Theoori* statua inaurata posita est. In ipso intercolumnio e noxiis condemnatis supplicia sumuntur. Allatas mul tres ejusdem magnitudinis fuerunt onerariis avibus è Græcia, *Sebastiano Cianio* Duce, ante annos uadringentos, earumque; unam vi ponderis, dum navibus extraherentur in terram, ruptis architecto-m instrumentis, in aquas decidisse, & in fundo adc cerni posse tradunt: alias duas ad caput fori Marani, ubi nunc conspiciuntur, modicò intervallo e-ctas fuisse ingenio *Nicolai Berattorii* Longobardi architecti, validis rudentibus novis è sublimi demissis, aqua madefactis. Qui dum sese contraherent, & ndus vi sua sensim sublevarent; alios siccos brere semper spatio subjectos, & aquis item irrigatos sse, eoque modo paucis diebus opus continuan-, moles illas ipsum erexisse dicunt. Addunt, non ud architectum industriæ præmium postulasse à publica, quam ut aleatoribus in eo intercolumnio ldendi impunè libertas semper esset. An verum sit, oro; fama in medio, & fides penes Lectorem libemaneat; hoc constat quidem, scholam nebuum aleatoriam sub iis columnis assiduam & frentem videri.

Caput.

Platea hæc quamvis una sit, quatuor tamen esse entur. Una mare versus, juxta Palatium; Secunnter Palatium & Bibliothecam, quæ à columnis orologium est longitudine pedum D. Tertia, à Marci ad D. Geminiani, & à dextro latere ædificia nificentissima habet, visendæ symmetriæ, tribus ignationibus, columnis structilibus & solidis iętibus, ex Istriano marmore. Quarta à templi e usque ad Canonicorum ædes, pedes cccc. LXX. nditur in longitudinem, in latitudinem verò

C cxx,

cxx. Ab alia parte ædificia latiſſima, architectura mirabili ſurgere incipiunt. E regione D.Marci vexilla tria, in tribus altiſſimis pinnis alligata conſpiciuntur, quæ in baſibus æreis imaginibus cælatis infixa ſunt, hieroglyphicum libertatis. Secunda platea incipit à columnis quas diximus, & ad horologii portam, quâ ex mercimoniorum mercato in plateam itur, terminatur. Porta cruſtis marmoris pretioſiſſimi operta' Horologium Zodiacum cum ſignis cæleſtibus auratis, & ſolem & lunam ſingulis menſibus ipſa ſigna ingredientes, & ſtatuas æreas, omnia Mathematica ratione & arte compoſita habet. Ab una parte Palatium, ab alia Ærarium eſt vivo lapide, lateribus ferroque ita ædificatum, ut ne tantillum quidem ligni admixtum ſit. Tum ſignati auri carcer totus ex marmore, cui Bibliotheca, quæ initium habuit à *Petrarcha*, qui Senatum Bibliothecæ ſuæ heredem fecit, & à *Beſſarione* poſteà Nicæno, *Aleandro* & *Grimano* Cardd. id genus liberalitatis æmulantibus aucta fuerat, adjuncta. Hæc tria loca ab ædificio pulcherrimo (quod ad turrim producitur) celantur, cujus frontiſpicium tot columnas, tænias acroteria, podia, projecturas, Atlantes & Caryatides habet, eoque ordine & artificio diſpoſitas, ut ho in genere nihil ſit ei in Europa comparandum. Ho xvi. arcubus plaſticè elaboratis, ſingulis columni pedes octo diſtantibus inviſitur. Superiùs feneſtr xvi. ſunt quaternis utrimque columnis, quibus im minent orbes item xvi. In corona ædificii eminen tiſſima xxv. ſtatuæ ad juſtam hominis magnitudi nem erectæ ſunt, erigenturque aliæ v. Hæc omni ſtructura Dorica & Jonica, ad antiquorum norman facta elegantiſſimè. Sed nihil æquè movet oculos at que delectat, ac angulus ille plateam verſus, qu longè ſuperat omnem antiquorum Doricam ædifi candi inventionem. Atque idem opus ad D. Ge miniani, indeque ad turrim horarum perducetur. S lentio prætereo multa Ærarii, Procuratiæ, & Biblio th

thecæ memoratu digna, Breviarium enim mihi propositum est scribere, non Historiam. Dicam tamen plateam hanc totam, licet lateribus stratam, adeò superbam esse, ut Petrarcha in quarto suarum Senilium, epistola quarta, ita scribat: *Uterque*. inquit, *ludus in platea illa, aut nescio an terrarum orbis parem habeat*

Schott.

Navigio proficisci licet *Muranum*, ad videndum fficinas vitriarias. Quæ insula distat ab urbe passus lus minus mille. Eam verò tradunt Altinates & Oiterginos Hunnicis temporibus primùm occupasse: unc autem urbis in formam exculta est, civili populo frequens, atque templis pluribus ædificiorumue splendore nitens, hortorum denique cultissimoam amœnitate urbi cuivis neutiquam cedit.

In *D.Petri* Martyris cœnobio Prædicatorum lucunter ædificato, ejus templi picturas elegantes, biiothecam præclaram, voluminibus multis refertam rlustra; atque etiam hortos sumptuosos Nobilium netorum artificiosis fontium scaturiginibus elararos, & excellentium rarorumque fructuum antis variis plenos.

Intra deinde insignium vitriariorum tabernas, ubi leas qua ratione candentem materiam è fornacis depromptam, ferreis fistulis adhærentem, artis vel uno vel altero flatu in calices, pateras, aut quam velint poculi formam magnitudinemve mi dexteritate confestim reducant. Varietate profe, tum artificio, ac materia exquisita, exuperant Muranensia quàm longissimè cetera totius orbis a vitrea: atque imitantur tam claritate perspi, quàm splendore crystallum naturale, ut meri*ryſtallina* vocentur. Artifices etiam indies ornanta nova, rationesque ad antiquitatis imitation variè figurandi præstantiores excogitant, coloquoscumque mirabili industria reddunt, auro ento, cælatura, signis ac gemmis exornant; & a-

qua candentem intingendo materiam pocula faciunt, quæ prorſus ex tenerrima glacie ſua ſponte concreta videntur, & quæ in æſtu algorem intuentibus excitant. Et tincturæ quidem genere imitantur veterum hæmatina, myrrhina, obſidiana, hyacinthina, ac ſapphirina vaſa potoria non tantum, ſed & eſcaria omnis generis capaciſſima. Quæ quidem hiſtoriarum encauſticis tam eleganter adornant, uti Plinium ipſum, ſi reviviſcens ea videret, obſtupefacerent; meritoque is judicaret, aureorum argenteorumque pretia atque uſum, niſi fragilia eſſent, hæc diminuere poſſe.

Tranſeas hinc in inſulam *D. Georgii* quingentis ab urbe paſſibus è regione *D Marci* poſitam, ut videas ſumptuoſiſſimum ejus loci Monaſterium, templo marmoreo, elegantiſſimaque ædificiorum ſtructura celebre: atque ædis ſacræ tabulas, ſtatuas, donaria ampliſſima, ſepulchra Ducum ac Principum; item cœnobii longiſſimas porticus, atria, cœnacula, cubicula, bibliothecam inſtructam, nec non hortos excultos & admodum ſpatioſos perluſtres.

Capug.

In inſula quæ *Zuecca* dicitur, viridaria multa omni deliciarum genere plena ſunt poſita, & ſacræ ædes, quibus (imo forſan iis omnibus quæ urbem decorant) præcellit ſacro nomini *Redemptoris* noſtri dicata, Palladii ſtructura, & ſumma ædificandi peritia erecta, ut Reipubl. Venetæ majeſtas, & pium votum ibi ad plenum conſpiciatur.

Schott.

Navalia in primis ſpectanda, *Arſenalem* nunc vocant locum, quaſi *artem navalem*, quòd arte naves ibi ſtruantur. Inſula eſt urbis angulo contigua verſus Orientem, & Adriatici maris portus amplitudine duorum milliarium in circuitu foſſis ac muris undique validis munita, & cum opportunis ad cuſtodiam turribus. Diviſa eſt per regiones ſuas atque artificum operariorumque diverſas tabernas at-

que

officinas opportunis quasque locis dispositas
plectitur. Quadringentorum hominum labore
tinuo naves, machinas, atque instrumenta o-
s generis bellica perpetuò ædificari affirmant;
rum stipendia in hebdomadas singulas ad mille
entos aureos æstimantur.

Monstratur in fabrûm tignariorum amplissima re-
ne, quo pacto materia ad classem navesque præ-
etur adapteturque, adustione spondas & costas
rvent; malos, antennas, remos ac tonsas ut levi-
t; quomodo fiant trochliæ, pontes, antliæ corbitæ,
chinarum bellicarum rotæ, ceteraque navalia in-
menta, quæ in diversis locis singulatim fabrica-
tur. In Vulcaniis fabrûm ferrariorum officinis vi-
s formari giganteas tormentorum bellicorum mo-
graves æneas fistulas & prælongas, tubos vastos,
ue immanes globos ferreos; cudi ponderosas an-
ras, item harpagones, falces, catenas, corvos, belli-
que navales apparatus varios. In *Tana*, quæ restio-
n aut calostrophorum est magna regio, immensas
entum & camelorum spiras admireris; perlustres,
protoni, pesmata, & hyperæ intorqueantur, alia-
e velorum antennarumque retinacula. Per arma-
ntaria diversa telorum omnis generis plena, qui-
instrui vel naumachia posset, ostentantur insi-
ia à Turcis atque piratis capta, & hostium spolia
nubiæque insignes ad Naupactum navali prœlio
tæ; anno Christianorum 1571. Transitur de-
le in *velariorum*, vel ut Græcè potiùs dicam, *hi-
rrhaphorum* domum, ubi tabulatis in pluribus cer-
ntur mulierum ac puellarum aliquot centuriæ, as-
uo labore vela consuentium vel resarcientium. In
valis ipsius meditullio multæ porticus milliariæ
peramplæ ex tabulatis extructæ sunt, sub quibus
tratæ ac longæ naves circiter ducentæ, præter
nora navigia infinita, stantes in hermatibus sive
ntibus, servantur à pluviarum, ac tempestatum
uriis, ex aquis dumtaxat subductæ, & ad om-

nem occasionem navigationis paratæ. Inter has ostenduntur prætoriæ quinqueremes, aliæque triremes laceræ, ac globis ferreis trajectæ, singulari victoria navali ad Naupactum captæ; nec non Imperatoriæ *And. Venerii* qui in eo prœlio cecidit. Conspicitur & thalamegus inaurata, sculpturis picturisque insignibus exornata Ducis Veneti. quam *Bucentaurum* propter magnitudinem nominant: hæc festivis dumtaxat diebus evehitur, ac inprimis Dominicæ *Asconsionis* solemni die; quando magna cum pompa splendidoque Procerum comitatu ex urbe ad Adriatici maris præcipuum portum proficiscitur, ubi certis cum ceremoniis Thetidi sponsaliorum arrham annulo aureo mari injecto. solvit. At verò mireris nuper refectos magnis impensis muros ac turres aliaque vicina ædificia, quæ sub exortum postremi belli Turcici, fraude, ut plures suspicantur, hostili, conjecto in sulphurei pulveris tormentarii dolia in turribus condita incendio, conflagrarant.

Capug.

Cùm Navalia ista perlustrarentur ab *Alphonso* Vasti Marchione, sui temporis militiæ Principe, & Italici honoris ac ingenii gloria, admirans dixit ea fore octavum orbis miraculum.

Venetiis opulentissima sunt Xenodochia XVII. & alia insignia, divitiis & nobilium marmorum raritate conspicuá Divorum templa, quorum LXVII. Parœciæ jure gaudent, XXVI. à Sanctimonialibus, & LIV. à Regularibus hominibus decorantur famulatu XVIII. Confratriæ magnæ VI. & ipsarum mirabilis est locus, quò conveninut *D. Rocho* adscripti homines. In his Sanctorum corpora L. organa CXL III. videntur. Hæ sacræ ædes magnificæ admodum instructæ, ingentes urbis opes testantur, & eandem non minùs, quam raræ & pretiosæ gemmæ Regiam coronam auream decorant. *Dominicanorum* Monasterium ædificatur, structura pulchrum, ubi templum marmoreis statuis, excellentibusque picturis orna-

imum, gemellis Divis *Ioanni* & *Paulo* dica-
od subsequitur Ecclesia *S. Zachariæ*. Magnæ
. & aliæ valdè conspicuæ spectandæ sunt, i-
illustrium civium statuæ equestres & pede-
iblico sumptu positæ diversis in locis, eorum
:t, qui vel domi prudenter, vel militiæ forti-
i potestate Rempubl. administrarunt, & sunt
reæ CLIV. æneæ XXIII. Inter has est celebris
ossea equestris inaurata *Bartholomei Coleonii*
i gloria pernobilis, ac Imperatoris sui tempo-
ii, quam Veneti publica impensa, meritorum
, ac fidei singularis ergo, pro æde DD. *Ioannis*
li posuerunt. Decorantur Venetiæ tribunali-
I, portis æneis X. horologiis publicis XXVII.
juæ *Corti* dicuntur, CLXXIV. plateis LIII.
is pro campanis Ecclesiarum CXIV. equis æ-
, puteis pro usu communi CLV. hortis mirè
; CLXXXV. Palatia CXLI, eminet Venetiis, &c.
oc nomine, quare quæ alia Italiæ urbs illi non
rior? Domus negotiatoria Germanorum DXII.
ambitus, faciebus artificiosè depictis, duas
is alteram alteri innitentem, & cubicula ad
idum non incommoda CC. habet Statuæ, pi-
:larissimorum pictorum, monimenta antiqui-
uibus abundant Venetiæ, numero compre-
ion possunt. Eadem fructuum, olerum, & pi-
quorum genera CC. omnibus anni temporibus
s: Piscatio urbi propria, sed nec aucupio in la-
quatilium volucrum caret. Pontes vivo la-
int illi CCCCL. cymbarum circiter octo millia,
s multi, quorum primus, quem *magnum* vo-
ongus pedes MCCC. & latus XL. ad *Rivum al-*
nte illo omnium pulcherrimo tantummodo
ur, in quem LXXX. & plura scutatorum millia
sa fuere. Ad ejus fastigium tribus scalis ele-
imis ascenditur, & harum media gradibus
qualibet verò aliarum CXLV. teritur. Ultima
otione censæ fuerunt animæ 190714. quod est

nem occasionem navigationis paratæ. Inter has ostenduntur prætoriæ quinqueremes, aliæque triremes laceræ. ac globis ferreis trajectæ, singulari victoria navali ad Naupactum captæ; nec non Imperatoriæ *And. Venerii* qui in eo prœlio cecidit. Conspicitur & thalamegus inaurata, sculpturis picturisque insignibus exornata Ducis Veneti. quam *Bucentaurum* propter magnitudinem nominant: hæc festivis dumtaxat diebus evehitur, ac inprimis Dominicæ *Asconsionis* solemni die; quando magna cum pompa splendidoque Procerum comitatu ex urbe ad Adriatici maris præcipuum portum proficiscitur, ubi certis cum ceremoniis Thetidi sponsaliorum arrham annulo aureo mari injecto, solvit. At verò mireris nuper refectos magnis impensis muros ac turres aliaque vicina ædificia, quæ sub exortum postremi belli Turcici, fraude, ut plures suspicantur, hostili, conjecto in sulphurei pulveris tormentarii dolia in turribus condita incendio, conflagrarant.

Capug.

Cùm Navalia ista perlustrarentur ab *Alphonso* Vasti Marchione, sui temporis militiæ Principe, & Italici honoris ac ingenii gloria, admirans dixit ea fore octavum orbis miraculum.

Venetiis opulentissima sunt Xenodochia XVII. & alia insignia, divitiis & nobilium marmorum raritate conspicuâ Divorum templa, quorum LXVII. Parœciæ jure gaudent, XXVI. à Sanctimonialibus, & LIV. à Regularibus hominibus decorantur famulatu XVIII. Confratriæ magnæ VI. & ipsarum mirabilis est locus, quò conveninut *D. Rocho* adscripti homines. In his Sanctorum corpora L. organa CXL III. videntur. Hæ sacræ ædes magnificæ admodum instructæ, ingentes urbis opes testantur, & eandem non minùs, quam raræ & pretiosæ gemmæ Regiam coronam auream decorant. *Dominicanorum* Monasterium ædificatur, structura pulchrum, ubi templum marmoreis statuis, excellentibusque picturis orna-

ſſimum, gemellis Divis *Ioanni* & *Paulo* dica-
uod ſubſequitur Eccleſia *S. Zachariæ*. Magnæ
s, & aliæ valdè conſpicuæ ſpectandæ ſunt, i-
ıc illuſtrium civium ſtatuæ equeſtres & pede-
ublico ſumptu poſitæ diverſis in locis, eorum
cet, qui vel domi prudenter, vel militiæ forti-
m poteſtate Rempubl. adminiſtrarunt, & ſunt
oreæ CLIV. æneæ XXIII. Inter has eſt celebris
loſſea equeſtris inaurata *Bartholomei Coleonii*
ri gloria pernobilis, ac Imperatoris ſui tempo-
mi, quam Veneti publica impenſa, meritorum
is, ac fidei ſingularis ergo, pro æ *DD. Ioannis*
uli poſuerunt. Decorantur Venetiæ tribunali-
VI, portis æneis X. horologiis publicis XXVII.
, quæ *Corti* dicuntur, CLXXIV. plateis LIII.
us pro campanis Eccleſiarum CXIV. equis æ-
x. puteis pro uſu communi CLV. hortis mirè
is CLXXXV. Palatia CXLI, eminet Venetiis, &c.
hoc nomine, quare quæ alia Italiæ urbs illi non
erior? Domus negotiatoria Germanorum DXII.
n ambitus, faciebus artificioſè depictis, duas
ıus alteram alteri innitentem, & cubicula ad
ndum non incommoda cc. habet Statuæ, pi-
clariſſimorum pictorum, monimenta antiqui-
quibus abundant Venetiæ, numero compre-
non poſſunt. Eadem fructuum, olerum, & pi-
, quorum genera cc. omnibus anni temporibus
as: Piſcatio urbi propria, ſed nec aucupio in la-
aquatilium volucrum caret. Pontes vivo la-
unt illi CCCCL. cymbarum circiter octo millia,
es multi, quorum primus, quem *magnum* vo-
longus pedes MCCC. & latus XL. ad *Rivum al-*
onte illo omnium pulcherrimo tantummodo
itur, in quem LXXX. & plura ſcutatorum millia
nſa fuere. Ad ejus faſtigium tribus ſcalis ele-
ſſimis aſcenditur, & harum media gradibus
, quælibet verò aliarum CXLV. teritur. Ultima
iptione cenſæ fuerunt animæ 190714. quod eſt

centum nonaginta millia, septingentæ, & quatuordecim, quæ suo victui quotidie tribuunt farinæ sextarios 1892. qui sunt annuatim 690580. videlicet sexcenta nonaginta millia quingenti, & octuaginta. Sex plena milliaria ambitus hujus civitatis complectitur.

Et ne multorum næniis prudens homo decipiatur; putans à piscatoribus Venetias suam agnoscere originem, audiat quid Cassiodorus Senator & Theodorici Ostrogothorum Regis à Secretis ipsis Venetis scribat: *Vos qui numerosa navigia in ejus confinio possidetis, & Venetia plena Nobilibus.* Quæ cùm anno 495. acciderint. qui fiunt civitatis ab ortu 80. vel 90. liquidò cognoscitur, tam brevi temporis intervallo non potuisse Venetos tantam nobilitatem penes Regem Italiæ potentissimum consequi, & navigia numerose possidere, nisi avitis divitiis & patrum suorum stemmatibus fuissent anteà ornati.

IN VENETIARUM URBEM
JACOBUS SANNAZARIUS.

Viderat Hadriacis VENETAM *Neptunus in undis*
Stare urbem, & toto ponere jura mari:
Nunc mihi Tarpejas quantumvis Iuppiter, arces
Objice, & illa tui mœnia Martis, ait.
Si pelago Tiberi præfers, urbem aspice utramque:
Illam homines dicas, hanc posuisse deos,

DE VENETORUM SIGNIS
Idem.

Romanas Aquilæ postquam liquere cohortes,
Magnanimus turmas ducit in arma leo:

De hexasticho illo Epigrammate in Sannazarii Vita refert Joh. Bapt. Crispus, auditum à se ex Ald. Manutio Pauli F. à Senatu P.Q. Veneto, pro singulis versibus singulos centenos aureos, honoris gratia, do-

no

no accepisse: majore sanè liberalitate quàm ab Alexandro Magno affectus Cherilus Poeta minimè malus, qui, teste Flacco, pro bonis versibus

Rettulit acceptos regale numisma Philippos:

Nam & pro malis colaphos abstulisse ajunt, si antiquis ejusdem Horatii interpretibus fides habenda. Majore adhæc usus beneficentia, quàm M. Antonius Caracalla Rom. Imp. qui Oppiano suavissimo Poetæ pro singulis versibus, sive ferarum naturam, sive piscium, in Κυνηγετικοῖς καὶ Ἁλιευτικοῖς describeret, singlos donavit aureos. Tales si Mæcenàtes nostra ferrent sæcula, non deessent, ut ille canit, Marones. Ceterùm *Venetam* urbem idem Syncerus lib. II. Elegia I, ad Fridericum Ferdinandi Regis F. sic prædicat:

Quis rursus VENETÆ *miracula proferat urbis*,
Una instar, magni quæ simul orbis habet;
Una Italum regina, alta pulcherrima ROMÆ
Æmula, quæ terris, quæ dominaris aquis.
Tu tibi vel Reges cives facis, ô decus, ô lux
Ausoniæ, per quam libera turba sumus,
Per quam Barbaries nobis non imperat, & Sol
Exoriens nostro clariùs orbe micat.

ITER VENETIIS PATAVIUM EUGANEOS, LOMBARDIAM.

Schott.

AD *Meduaci* fluminis ostium proficiscere, obstructum olim à Venetis, ne fluvius ibidem stagnis ibens, ejus lacunas & euripos oppleret, suaque avione sensim terrestrem accessum ad urbem face... *Leucæ officinam* nunc appellant locum, ubi na... ia mercibus onusta rotarum volubili machina ex ...uis sublata per aggerem hinc inde transferuntur, ... è stagnis in fluvii fossa, vel ex fluvio in ipsa sta... ...

Viginti passuum millibus proficiscens *Patavium*, ...mine ipso pacatè ad mare influente navigato, vel

vel itinere pedibus confecto, & arva feracia & ampla prospicies, imò & Palatia Regibus ipsis idonea jugis vici formam exhibentia, In itinere occurret in primis *Oriaci* id est *Oralaci*, cùm lacunæ eousque pervenirent, *Dols* & *Strata* viculi, & hominum sursum & deorsum incedentium magnus numerus, habebisque ad lævam *Gambararia* villam, quæ terminus est Ducatus (ut ajunt) Venetiarum urbis, & quotquot in Italia extant villarum personis numerosior.

PATAVIUM.

PATAVIUM civitas ponitur in magna planicie, ab Oriente habens mare distans milliaribus triginta, ab Austro & Aquilone planiciem amplam, ab Occasu colles *Euganeos*. Ejus circuitus constat milliaribus septem, & habet formam quasi orbicularem, triplices muros, atque foveas, immisso Meduaco flumine, profundas & navigabiles. Muris cingentibus & propugnaculis Veneti inexpugnabilem reddiderunt. Vetustissimam Italiæ urbem magis certum est *Antenorem* Troja profugum condidisse, quam ut indigeat testimoniis, & à *Pado* flumine *Patavium* esse vocatum. Quod Reipubl. Rom. semper amicè adhæserit, difficillimisque temporibus pecunia & armis juverit, credendum est; quare Romani pro sua gratitudine, & erga socios fide, Patavinos in Magistratuum Romanorum electione suffragia dare voluerunt. Romanorum tempore equites 500. armare poterat, & posteà in suos hostes XII. millia militum congregavit. Romano declinante Imperio *Attila* *Patavium* diruit, quod à *Narsete* restauratum, à *Longobardis* evertitur, & sub *Barbarossa* Imp. inceditur. Tamen sub *Carolo Magno* & ejus successoribus incrementa suscepit, & sua libertate frui cœpit. *Carrarienses Bassani* oriundi, illius dominati sunt, quousque *Ezzelinus* tyrannus eos fugavit, sub quo Patavini omnium crudelitatum atrocia passi fuerunt, & hodie in vicinia *S. Augustini* turris ostenditur, in qua de-

4

detinebantur inclusi,torquebantur,& occidebantur, ita qnod una die Veronæ civium horum XII. millia impiè trucidari mandavit. A *Marsilio* item *Carraria* subjicitur, cujus filii ac nepotes centeno sæculo in ea dominantur,cui post Veneti se præficiunt ann. 1402. Propter singularem amœnitatem opportunitatemque loci, ex Martiale & Catullo probare possumus, *Euganeos colles* jam olim Musarum sedem esse creditos, & *Constantinus Palæologus*, teste Rhodigino, dicere solebat, nisi sciret a sanctissimis viris affirmari, in Oriente Paradisum esse, arbitrari se non alibi eum reperiri, quàm in persuavi Patavina amœnitate;tanta est omnibus salubris hujus cęli clementia. *Meduacis* duobus in unum coeuntibus irrigatur, alterum nos *Bacchilionem* vocamus,alterum *Brintam* seu *Brentam* appellant.Hæc igitur (ille enim statim atq; fluere cæpit, nomen amittit) variis anfractibus excepta, urbem ita opportunè alluit,ut commodius nil excogitari queat; ut sileamus interim, ejusdem aquas alicubi in mœnium & propugnaculorum urbanorum fossam derivari,Omnium rerum summa copia dives est, unde proverbio dicitur: *Bologna grassa, ma Padoa la passa. è Venetia la guasta.* Panem vero ager producit candidissimum Italiæ, & vinum, quod Plinius inter nobilia celebrat. Videbis septem portas, lapideos pontes, fora spatiosa quinque, & magnam ædificiorum pulchritudinem, præsertim publicorum, quibus in Italia nulla similia esse tenemus. Sunt tamen nova, quæcumque in ea nunc extant, sive publica, sive privata- Prætoriumque, quo nullum in urbe pulchrius esse tenemus, cùm esset casu crematum, speciosiùs Veneti construxerunt anno 1420. quod annis 200. & ampliùs anteà perduravit. Id est plumbo tectum, nullis columnis tignisve suffultum, latum pedes LXXXVI. longum CCLVI. In eo digna sunt quæ spectentur, loculus *T Livii* ossium parieti qui Occidentem spectat inclusus, sua ad vivum imagine, & his verbis conspicuus:

V.F.
T. LIVIUS
LIVIÆ. T. F.
QUARTA EL.
HALYS
CONCORDIALIS
PATAVI
SIBI ET SUIS
OMNIBUS:

Cui etiam additur insigne monumentum ibidem erectum cum titulo & imagine alteri civi elegantis ingenii *Sperono Speronio*. Portis insident viri quatuor, *Titus Livius*, *Iul. Paulus Albertus* ex Augustiniana familia Eremitarum, & *Petrus Apponus*. Prętorio lustrato, visendum superest Gymnasium omnium disciplinarum, ubi quadratum peristylium duas porticus ambulatorias excipit contignatione alteram ab altera distinctas. Est scientiarum celeberrimum emporium *Patavina Academia*, quæ semper viros in omni ingenuarum artium genere claros & celebres fovit, auxitque, ac nobilium auditorum frequentia semper abundavit, non modo Italorum, sed etiam, exterarum gentium, & remotissimarum nationum, & ad Scholasticam disciplinam edocendum excellentiores viri magno proposito præmio advocantur. Amphitheatrum etiam ligneum anatomicum, scholæ complures atque amplissimæ perspiciendæ, & Collegia novem ad pauperiores studiosos alendos. Situs urbis & ædificiorum structura id efficiunt, ut omnium horarum civitas dici possit: porticuum enim series per omnes ferè vias protensa, hiemis injurias propulsat, æstatem verò minùs quàm alibi fervidam experiuntur ii, qui perjucundas illius ambulationes norunt. Spectabunt curiosi post Ecclesiam Cathedralem *Petrarchæ* domum & *Rhamusium*, & *Bassianorum* (quam vulgus falsò *Livii* nuncupat) ubi antiquæ inscriptiones Græcæ & Latinæ, & celeberrimum illud (uti appellant) *Triclinium Patavinum*

Ma-

Marci Mantua Banavidii, in cujus cavedio marmoreus Hercules colosseus *Barthol. Ammanati* manu expressus. Subsequuntur ædes *Fuscarorum (l' Arena)* ubi præter insignem & propè Regiam structuram, & viridariorum amœnitatem, admiranda sunt antiqui Theatri vestigia, fornices, & muri è quadrato saxo compacti. Nobile est Præsulis Palatium, at nobilissimæ sunt ædes *Vicentii Sonica* Cathedralis Ecclesiæ Canonici, quarum antro nihil est apud nos elegantius, cujus superficies musco, tophis pumicibus, scabris lapidibus, coralliis convestitur, & sigillis æteis marmoreisque distinguitur, è quibus plerumque salientes aquæ latentibus sistulis prorumpunt; ex his icunculæ duæ aquarum scaturigines exprimunt. Antri parietes quaternis exornantur speculis, in quibus introspicientis imago pulchrè variatur. Adde pavimentum marmoreum, quod tubulis visum pænè effugientibus stillas in altum ejaculatur, quas & in ipso domus aditu canales quidam occulti efficiunt.

Veram Christi doctrinam alacriter amplexi sunt Patavini, *Prosdocimo* D. Petri discipulo eis prædicante, & *Vitalianum* urbis Principem convertente, *S.Sophia* Ecclesiam ædificante. *Henricus IV.* Imperat. Cathedralem Ecclesiam ædificavit, quæ inter primas Italiæ tunc habebatur, quam modò nobiliori structura conspicimus. Sacerdotes primarii, qui *Canonici* dicuntur, opulentissimis redditibus fruuntur, ut etiam illorum aliqui aureorum millia habeant

Hic cadavera sunt *Henrici IV.* Patavii Regis & *Berta* suæ conjugis ac Reginæ, de quibus legitur:

Præsulis & Cleri præsenti prædia fano,
Donavit Regina jacens hoc marmore Berta,
Henrici Regis Patavi celeberrima Quarti
Conjunx, tam grandi dono memoranda per ævum.

Cajethani Thienii summi Philosophi ossa parieti inclusa sunt, & *S. Danielis* in tumba marmorea subtus chorum venerantur. Sacra ædificia universa templum *D. Antonio Vlyssipponensi* sacrum anteit, plum-

plumbeis testudinatisque fornicibus tectum. In ea inspiciendum est Sacellum ipsius *D. Antonii*, in quo columnæ, stylobatæ, epistylia elegantissima è Lunensi marmore fabrefacta, novem intercolumnia itidem marmorea, præclarorum artificum manu expressis aliquot ejus Sancti miraculis complectuntur. Ad aram sanctiviri gradibus aliquot adscenditur, quæ signa ærea septem ostentat. Sacellum operit elaboratissima testudo. Aram maximam, in quam decem aureorum millia impensa sunt, includit chorus sedilibus sectili ligno depictis. Candelabrum aureum optimè elaboratum, & ara ipsa marmorea, opere & materia præstans. in extimo chori pariete inclusæ sunt æreæ tabulæ duodecim insignes. Sacrarium instruunt Sanctorum plures Reliquiæ, vasis argenteis inclusæ, vestimenta sacra aurea, argentea, cruces ex argento x. signa Sanctorum argentea xvi. calices L. vasa tria elegantissima, quibus sacratissimum Domini nostri Corpus pro tempore continetur, candelabra argentea gemmeaque, lychni, thuribula, sittellæ, & aspergilla pro aqua lustrali, signa votiva legitimæ staturæ LIV. argentea omnia. Inter hæc eminet navis omnibus instructa armamentis, & Pataviæ urbis forma archetypa, in cujus medio surgit Prætorium ductili & fusili opere diligentissimè expressum. Si qui pictura capiuntur, habent illustris *Giotti* manum propositam in ædicula *D. Felicis* Summi Pontificis, ubi ejus corpus adservatur, quia nescio an perfectius quidpiam, temporum inspecta conditione, reperiri possit. Apparet *Fulgosii* & *Trombetiæ* sepulchrum. In hujus templi cœmeterio spectanda occurrit equestris ex ære statua *Gattamelatæ* Veneri exercitus Imper. à Senatu Veneto excitata, *Donati Flor.* opus, & in peristylio *Riarii* Patriarchæ Alexand. & *Franc. Robortelli*. Proximum est huic *D. Iustinæ* templum, quo proficisci ne pigeat, ut absolutissimum opus sedulo perlustretur, illustri mole, è quadrato saxo ingeniosissimum

simum

fimum, choro nuceo, utriufque Teftamenti myfte-riis figurato, ac *SS. Matthæi* Apoft. *Lucæ* Euangeli-ftæ, *trium Innocentum*, *Profdocimi* & *Iuftinæ*, & alio-rum quinque Martyrum ornato, præter innumeras 80. Reliquias, quæ in crypta ibi vifuntur, cum lapi-de in quo ii plectebantur capite. *Iunonis* olim *fanum* eò loci fuiffe, in quo roftra navium fpoliaque Græ-corum, victoria navali pacta & fixa ab Æmilio Conf. è Salentinis expulforum, & *T Livii* offa inventa ex-titiffe docti afferunt. Vifendum itidem Monacho-rum *S. Benedicti* ibidem commorantium ampliffi-mum cœnobium, omnibus aliis Cœnobitarum locis coæquandum ædificiis, fitu, religione, ac reditibus: habet enim mille paffus in circuitu, aureos quafi centies mille in proventu, & gaudet initio reforma-tionis Benedictinorum apud Italos. Perampla eft Ec-clefia *Prædicatorum* titulo *S. Auguftini*, ubi offa *Iaco-bi Carrarii* urbis Patroni vifuntur, & quiefcit *Thomas Peregrinus* Dominicanus Metaphyficus acutiffimus; *Eremitarum Auguftinianorum*, ubi *Marci Mantuæ Benavidii* monumentum infigne, & *Andreæ Mantegnæ* Patavini pictoris eximii, cujus cenographicæ præ-fertim ædificiorum delineationes dignæ funt quæ fpectentur, *S. Francifci*, in qua *Barth. Cavalcantis*, *Cagnoli I.C.* & *Longolii* offa reponuntur: cui *Longo-lio* Bembus P.

Te juvenem rapuere Deæ fatalia nentes
Stamina, cum fcirent moriturum tempore nullo
Longoli, tibi fi canos feniumque dediffent.

Apud Capuccinos fepelitur *Franc. Card. Commendu-nus.*

Illuftre reddunt: *Patavium* fuis facris corporibus *S. Leolinus, Daniel, Lucas, Antonius, Peregrinis, Ior-danis, Helena, Beatrix, & Euftochius.* Sex *Mendican-tium* Inftituta, cœnobia præclara inhabitant. divi-nam & humanam fophiam fuos magno numero do-centes. In porticu ducente ad *S. Francifcum*, occur-rit fepulchrum lapideum, quatuor columnis ere-

ctum

ctum, & quasi concameratum, habens in medio.

C Inclytus Antenor patriam vox nisa quietem
Transtulit huc Henetum Dardanidumque fugas,
Expulit Euganeos, Patavinam condidit urbem,
Quem tenet hic humili marmore casa domus.

Alit *Patavium* civium capita octo & triginta millia, quorum multæ sunt familiæ nobilitate fulgentes.

Plures priscis temporibus nativitate sua urbem hanc decorarunt, ut *T. Livius*, *Asconius Pedianus* Orator, *Aruntius Stella*, *Valerius Flaccus* & *Valusius* Poetæ, *Paulus*, qui Alexandro Severo Imperatori à Consiliis fuit; *Petrus Apponus* d. Conciliator. *Franc. Zabarella* Cardin. & mille alii. Hisce verò annis sibi patriam agnoscunt, indiesque venerantur præclarissima ingenia, quorum ingens est numerus. Mulieres insuper Patavinæ, tantæ castitatis severitatisque fuerunt, ut ea in proverbium abierit, quò pertinet illud Martialis;

Tu quoque nequitias nostri lususque libelli
Uda puella leges, sis Patavina licet.

Templis SS, *Antonii* & *Iustinæ* interjectus est hortus in Medicorum gratiam, rarioribus herbis consitus, cujus leges legas in marmoream tabulam supra portam incisas.

TRIUMVIRI LITERARII.

I. PORTAM HANC DECUMANAM NE PULSATO, ANTE DIEM MARCI EUANGELISTÆ ANTE HORAM XXII.

II. PER DECUMANAM INGRESSUS, EXTRA DECUMANAM NE DECLINATO.

III. IN VIRIDARIO SCAPUM NE CONFRINGITO, NEVE FLOREM DECERPITO, NE SEMEN, FRUCTUMVE SUSTOLLITO, RADICEM NE EFFODITO.

IV. STIRPEM PUSILLAM SUCCRESCENTEMQUE NE ATTRECTATO, NEVE AREOLAM CONCULCATO, TRANSILITOVE.

V. VIRIDARII INJURIA NON AFFICIUNTOR.

VI. NI.

I. NIHIL INVITO PRÆFECTO ATTENTATO
II. QUI SECUS FAXIT, ÆRE, CARCERE, EXILIO, MULTATOR.

Haud longè *Patavio*, *Lacunas* & *Metamauci* portum versus *Castellum Plebi saccium* est cui *Pulveraias* pagus ferè contiguus, ubi gallinarum gallorumque gallinaceorum genus adeo corporis vasti; ut rues videantur, quodque miraculi est instar, degenerant si aliò traducas. Ad Meridiem *Lacunæ* dilatantur, in quo sinu antiqua & parva urbs *Adria* ferè videtur. In Patavinis inter Aquilonem & Eurum *Campi S. Petri Castellum* adjacet, unde hujus nominis familia, quæ *Ezzelino* tyranno restitit, oriunda. Inter *Patavium* & *Bassanum Citadella* oppidum ferè medium ad Aquilonem. Ad Occasum *Vicetia* urbs, & *colles Euganei* siti sunt, voce Græca quasi nobiles & generosi vocati, deliciis enim exuberant usquequaque, nec, Appennini aut aliarum Alpium pars, quod vix aliis contingit. Ceterùm, ab *Euganeis*, qui primi illos incoluerunt, nomen sortiti sunt. Quinto à *Patavio* lapide *Apponum* propter balnea celebratissima frequentatur, cujus ad sinistram *Praja* Monachorum Cassinensium Abbatia opulentissima, in magna & amœna planicie. Supraque paulò in *Rua* montis corona Eremitæ magnifica sanctitatis fama ipsi Deo operam dant. Quibus in locis pulcherrimis *B. Mariæ Virginis Montis Ortoni* templum, miraculis nobilitatum, Palatiaque innumerabilia. Inter Occasum & Meridiem alveus est *Ateste* Patavium navigabilis. Inter *Patavium* & *Ateste*, *Montis Silicis* oppidum admodum nobile & antiquum, collibus, undique septum, cui rudera arcis olim munitissimæ imminent. Hic optimarum ad Theriacæ compositionem viperarũ magnus venatus. Sinistrorsum in collis clivo *Arquatum Francisci Petrarchæ* litterato labore vicum decantatissimũ invenies, ubi statim in principio pro templi foribus, ejus sepulchrum quatuor columnis è rubro marmore sustentatum est oculis obvium.

In

In editiore vici parte ejusdem satis lautæ ædes, cui abaco & sella insignis opificii. Ad hæc bibiliotheca cum impolitis quibusdam sedilibus, cumque muri legæ ossibus ita compactis, ut spirare videatur. Nusquam cælum clementius quàm in his collibus nusquam vina suaviora. Secundo ab *Arquato* lapide superbum & verè Regium *Obiciorum* Palatium; quod *Catajum* vocant, in colliculo exædificatum sese ostendit, cui numquam ad aucupandum volucres, aut ad venandum feræ deesse possunt. In planicie quà labitur flumen, vicum, quem *Bataleam* dicunt, invenies; hinc ad septimum milliarium *A teste* oppidum antiquissimum, à quo *Estenses* Principes duxerunt originem, quorum Palatium in Prædicatorum cœnobium nostro tempore mutatum est. Multique ex illa nobilissima familia in *D. Francisci* Ecclesia sepulti sunt. Oppidum rerum omnium copia, primisque vini generosissimi abundans. Civium ad decem millia, proventus publicus ad aureorum millia 18. Hic montem *Venda* conscendes, in cujus cacumine universam *Romandiolam*, *Forum Iulii*, *Venetiarum maritima*, utriusque Marchiæ, *Ancona* scilicet ac *Tarvisii*, *Istriam*, montes *Dalmatiæ* & *Croatiæ*, & multas *Lombardiæ* civitates clarissimè perlustrabis, & à Patribus Oliveranis benignè in eo excipieris. Illinc etiam Abbatiam *Carcerum* ditissimam Patrum Camaldulensium tria millia passuum intersunt. Confice decem milliarium iter, & *Mantanianum* oppidum, nobilitate & divitiis cum *A teste* contendens, in cujus agro cannabis proventus incredibilis, videbis; à quo *Lonniacum* oppidum munitissimum, & *Athesi* interfluente pulcherrimum, civiumque quatuor millibus populatissimum, cæli gravitate minus salubre, octo milliaribus abest. Haud procul oppidiculum situm est *Sanguinetum*, in ipsis ferè Imperii Veneti finibus, unde aquæ multæ scaturiunt. Inde via lata & recta 18. milliariis *Mantuam* itur.

Si ad Meridiem *Patavio* egredieris per portem *S. Cru-*

S. *Crucis Ferrarium* versus, *Rhodigium* urbis titulo insignitum à Principe, *Patavio* 25. millibus passuum abest, *Ferraria* 18. via communi, ex *Adria* urbis olim primariæ ruinis ædificatum, *Conseluum* attamen primum invenies, deinde *Anguillariam*, ubi *Athesis* trajicitur. Alluitur *Rhodigium* à placidissimo Athesis cornu, propius Lacunis Adriæ distat, ambitus passuum supra mille, & civium nobilium decem ferè millibus florentissimum. Clarorum virorum ingeniis numquam non claruit, inter quos qui è vita discesserunt, connumerantur Cardin. *Roverella*, *Brusonius* Poeta Laureatus, *Cælius*, & *Riccobonus*; ex vivis *Ioannes Bonifacius I. C.* in universo scientiarum orbe versatissimus, antiquæ probitatis vir, comis, urbanus, in cujus modesto vultu animi candor, & nescio quid sanctitatis apparet, luculentissimæ illius Tarvisinæ Historiæ, & libri de Furtis auctor. *Ioannes Thomas Minadous* Medicinæ Patavii publicè Professor, Historiæque Persicæ scriptor. *Hieronymus Fracchetta* rerum Politicarum itidem scriptor. In *D. Francisci* ædibus *Antonii Riccoboni*, doctissimi *Ludovici Richerii*, & *Cælii* doctissimi cineres servantur, cujus imaginem ad vivum expressam in ædium illius frontispicio videbis, iconemque *Virginis Deiparæ*, quam etiam *Auxiliatricem* vocant, tot edentem miracula. Hic Episcopus Adriæ sedem statuit, quam urbem Senator Venetus titulo prætoris Præfectique totius Pæninsulæ. (qui titulus æquat dignitatem prætoris Bergomatis, Tarvisinique) regit, Forenses & Jus dicentes peritos secum habens militumque Vice-Ductorem, seu quem vocant *Vice-Collateralem*. Arce antiquissima, turri pulcherrima, & muris, fossis, turribus, Palatiis, & publica platea ornatum conspicies *Rhodigium*, ab Equitibus, Doctoribus, & Nobilibus viris inhabitatum. *Lendonaria*, *Abbatia*, multisque aliis præstantibus locis & villis præest; feracissimis agris & magna planicie abundat, quo fit, ipsum meritò à cunctis *Venetum horreum* nuncupari.

Hujus

Hujus urbis loca & fines cùm à *Pado*, *Athasi*, *Tartaro*, & *Castagnaro* fluminibus alluantur & circumdentur, *Peninsula Rhodigina*, & ab Italis *Polesino di Rovigo* dicuntur, Quod nomen *Polesino* si mediis syllabis immutatis *Posileno* dices, ea magnam fore insulam significabis.

Versus Occidentem itinere 10. millium passuum veneratur Corpus *S. Bellini* martyris, Præsulis Patavini, qui suis precibus adjuvat morsos à canibus rabidis suntque *Lendinaria*, & *Abbatia*, terræ non infimæ ac opimæ. Via, quæ *Rosatorum* dicitur, canali *Castagnarii* torrentis, deinde *Padus* transmeatur prope vicum *Francolini*, & 5. milliaribus confectis *Ferrariam* pervenies

VICETIA, seu VICENTIA.

PRISCIS temporibus 24. & trecentos annos ante Christi Salvatoris adventum, *Vicetia* in Venetia 40. mill. passuum intervallo à mari distans, in radicibus *Berici* montis, qui inter *Euganeos colles* numeratur, Meridiem contra ab *Euganeis* condita fuit, ab *Henetis* habitata, & à *Gallis Senonibus Brenno* Duce laxata & amplificata. Cum suburbiis quatuor milliaria occupat, & est scorpioni similis, longitudine multò amplior quàm latitudine, ab Ortu se incurvans, sinu lunato duo brachia pandit, alterum sinistra, qua *Patavium* itur; alterum dextra quà ad montem ascenditur; media inde urbe se quasi in ventrem colligit, & Occasum versus se attendans, extra portam arcis alterius ad ædem *Felicianam* se usque inflectendo, in caudam definit, montis & planiciei ita particeps, ut mons planiciei impedimento non sit, neque planicies montis oblectamento omnino careat. Quòd si montis pars mœnibus cingeretur, non solùm *Alviani*, *Francisci Mariæ* Metaurensium Ducis, & *Iulii Savorniani*, sed omnium ferè sententiâ, operibus munitionibusque adhibitis aliarum quas habent Veneti urbs tutissima & pulcherrima redderetur. Duplici murorum corona qua cingitur, pluribus.

uſque arcibus olim munitiſſima erat, ſed in præſens diverſa muniendarum urbium ratione, non ſatis firma habetur. Octo ſtant portæ per ambitum, ut quæ interioris ambitus fuere prætereamus. Interluitur duobus ſatis amplis fluminibus *Meduaco inferiore*, ſeu *Bacchilione*, & *Ereteno* ingentem molarum numerum verſantibus. Pataviique urbe pervagata in mare illabentibus, magna civium commoditate in importandis & exportandis mercibus & frugibus ſuper quibus pontes ſublicii & lapidei ſeptem calcantur, inter quos eximiæ ſtructuræ unus, & priſcæ antiquitatis duo conſpiciuntur. Dividitur in xv. regiones, in multa compita, & complures vicos. Macella publica quatuor, ſex itidem ſunt urbi fora, annonæ, olitorium, boarium, piſcarium, Curiæ Epiſcopalis, & Nobilium verè magnificum, in quo domus Prætoria ſita eſt plumbo tecta, porticu, ſcalis, ſtatuis ornata, ſine aliquo fulcimento columnarum tignorumve ſuffulta, turris ſua gracilitate & proceritate nobilis, columna marmorea; ædes publicæ ad mutuandam pecuniam pauperibus erectæ cum Sacello, & Divûm Tutelarium ſignis non parvam foro majeſtatem addunt. Palatia multa adeò ſumptuoſa, quæ vel magnorum Principum hoſpitia non indigna eſſe poſſint, ut illud Comitis *Leonardi Valmarana*, in quo *Maria* Imp. *Maximiliani* II. uxor, *Rudolphi* II. mater & *Caroli* V. filia diverſata eſt; licet capaciora non deſint, quæ amplitudine atque magnificentia quaſi regia videntur. quo facie tota civitas undequaque conſpicienda venit. Olim inter *Bergicum* ſuburbium & *Eretenum* flumen, prope domum Nobilium familiæ *Gualdæ* Theatrum habuit Vicetia, in quo *Pipino* Gallorum & *Deſiderio* Longobardorum Regibus publici ludi facti ſunt. Nec procul Palatium ſterit Imperiale, ubi Imp. *Honorius* tulit legem Dudum, C. De contr. empt. Domus Epiſcopi tantæ dignitati par eſt ſua elegantia. Turres multæ, Xenodochia opulenta numero xi. Sacrarum Virginum

co-

cœnobia XII. Cucullatorum Sacerdotum XVI Presbyterorum reformatorum tria, Parœciæ XV. Oratoria VI. Mulierum reformatarum loca II. Pietatis Mons centum scutatorum millium sortem & eo amplius habet. Perges ad ædem majorem fornice grandi, & SS. Martyrum *Carpophori* & *Leontii* corporibus venerandam, & XII.mill. aureis annuatim donatam:

In Patrum *Dominicanorum* Conventu sacram Coronæ Salvatoris nostri *Spinam*, quæ in pulcherrimo servatur Sanctuario, ostendendam tibi curabis. Hanc *D.Ludovicus* Francorum Rex anno 1259. Lutetiæ dono dedit *F.Bartholomæo ex Bregnatiis* insignis pietatis viro, Vicetiæ Episcopo, & D.Dominici sectatori, anno qui postero eam Vicetiam unà cum Pluviali purpureo auratis variegatum gallis, quod anteà ipsius Regis amictus fuerant, deportavit

Rem quidem jucundam auditu Patres ipsi Dominicani tibi narrabunt; ubi scilicet culinæ focus est, fuisse olim hæreticorum cathedram Arianorum, quos ipse, quem suprà diximus, sanctus Episcopus urbe exegit locumque suis Dominicanis Sacerdotibus dedit ad habitandum; divinoque Numine factum est, ut ubi ignis hæresis pravarumque anteà ardebat opinionum, ibi ignis pei secutores hæreticorum nutriens deinceps aleretur. Est hoc cœnobium elegans, religiosum, vereque in urbe primarium, in quo est Musæum nostrum, curarum & cogitationum, vel cultus Dei caussa, vel hominum utilitatis, vel officii tuendi conscium à me susceptarum; in quo XX. amplius opera, vel ad divinam Scripturam, vel ad Scholasticam Theologiam, vel ad Inquisitionis officium, vel ad Latinam linguam & Italicam, vel ad Historiam pertinentia à me composita invenies; quorum plerisque adhuc in litura jacentibus extremam manum non imposuimus. Speramus autem nos brevi in lucem edituros *Palatium incantationum*, *Librum de Iure status Ecclesiastici*, *Beatæ Catharinæ Senen-*

sis

vitam & Additionem, & Paranosim in Marii N. Zo- Thesaurum Ciceronianum. Quapropter amici mei ... m insigne, quo mea in litteris studia, in S. Inquisi- ...nis officio erga vel Religionem meam obsequium, ... in cælestium contemplatione sollicitudinem hie- ...glyphicè insinuare adhortarentur. Lentiscum ar- ...orem seligendam putarunt, (hæc enim arbor per- ...tuo viret, terque in anno fructus profert, iisque ...mper gravata conspicitur.) Addiderunt pro ani- ...a, *Triplici solita grandescere fœtu*: quæ verba Cice- ... ipse in Lib. de Divinat. ex vetusto Poeta usurpa- ...it, dicens:

Lentiscus solita, &c.

Extat *Vicetiæ* Theatrum nobilissimum ab Acade- ...icis Olympicis jamdiu ædificatum, in cujus XIV. ...radibus & orchestra, spectatorum plus tria millia ...ommodè sedent. Quod cum vix ad tectum perve- ...isset, & adhuc imperfecta & impolita essent omnia, ...d est, nec gradibus, nec columnis, nec statuis, nec ...ædificiis ad fabulam agendam instructum esset, in eo ...exceptus est *Gulielmus Gonzaga* Dux Mantuæ, vir non tam dignitate quam ingenii excellentia conspi- ...cuus, ibique laudatus est pereleganti Oratione ab *Antonio Maria Angelello* Academico, summis Ora- ...toribus ætatis nostræ anteponendo. Moscovitarum ...etiam Legati quidam, qui per hanc urbem Roma profecti iter haebant, ad hoc Theatrum visendum & contemplandum ducti sunt, ibique & musica & convivio honorati. Non multò pòst Japonensium a- dolescentes quidam ex Regia stirpe oriundi, comi- tante *Antonio Possevino*, viro doctrinâ summis viris comparando, & prudentiâ Ulyssi illi à Poetis & Hi- storicis celebrato anteferendo, hoc Theatrum vide- re voluerunt, ubi *Livius Patellus* vir nobilissimus in- ter Vicetinos Academicos, acerrimique judicii, in litteris & in Poetica facultate excellens, Orationem luculentam habuit, in qua Japonenses ipsos maxi- mis affecit laudibus. In eodem excipiuntur quoti- die

die Cardinales, Principes, & urbis Rectores, orati-
nesque habentur ab Academicis, recitanturque car-
mina cum magno hominum concursu. In illo act-
est anno 1585. *Oedipus Sophoclis* sub perillustri Co-
mite *Leonardo Valmarana* Academiæ Principe. Ad
quam spectandam magna ex finitimis urbibus mul-
titudo confluxit, Venetorum maximè, Patavinorum
& Veronensium. Ex quo factum est, ut Academi-
ipsi ter ipsam agere coacti sint, cum maxima omni-
um admiratione apparatus & melodiæ, quæ omni-
um famam & expectationem vicerunt. Omitto e-
legantiam & sumptum vestium, quibus eo tempo-
Academici usi sunt: nam non privati alicujus urbi-
cives, sed tot Principes spectatorum oculis judica-
sunt. Quare qui spectaturi ibi sedebant, nunc scen-
aspectum statuis, columnis, & tot luminibus instru-
ctum, ut ex nocte dies factus putaretur, laudabant,
nunc actores peritissimos admirabantur, nunc musi-
cen ad cœlum tollebant, nunc Academicos ipsos pe-
gradus, per scenam, & per orchestram, ubi mulier-
sedebant, cum ingenti voluptate intuebantur: & ut
verè dicam, sex illis aut septem diebus Vicetia non
privata urbs, & subdita, sed alicujus Regis aut Im-
peratoris sedes mihi visa est.

In fronte Scenæ talis est inscriptio:

OLYMPICORUM ACADEMIA THEATRUM
HOC A FUNDAMENTIS EREXIT, ANNO M.
D. LXXXIV.
ANDREA PALLADIO ARCHITECTO.

In atrio magno & elegantissimo sunt Academicorum insignia, quæ vulgo *Impreße* dicuntur, & supra tria ostia hujusmodi inscriptiones:

OLYMPICIS EXCITAMENTO.
CIVIBUS OBLECTAMENTO.
PATRIÆ ORNAMENTO.

Vicetia aëris temperie, aquarum salubritate, terræ fertilitate nulli postferenda civitas, Lanariorum societa-

etate magna fruitur. Bombyces unicè hoc saluber-
imo cœlo gaudentes immensos thesauros elargiun-
ır serici, quia solùm trimestri tempore nascuntur,
ıoriuntur, reviviscunt, & in alia re nulla laboriosi-
s ingeniosiùsve ipsa versatur, cùm involvendo, de-
olvendo, retorquendo, centum millia librarum e-
ıs pretiosi staminis, & mille aliis in modis, sexcenti
efatigantur artifices. Unde in hac negotiatione si
ıinus præstant Vicetini, saltem ceteras Italiæ urbes
quare videntur. His ductus *Paulus* III. Pont. Max.
ùm Generale Concilium orbi Christiano indicere
ellet, Viceriam elegit, uti rerum quarumcumque
ncyclopediam, & cuilibet natione homogeneam.
Prosdoscimo, Patavino Episcopo fidem Christi
rædicante, Apostolorum Principe *Petro* adhuc
ivente, recepit fidei lumen *Vicetia*, quam cum suis
icis refertam fuisse civibus Romanis multa indi-
ant; sub Romano etiam vixisse Imperio, inde con-
ıicitur. quòd Cicero ipse libro 2. Epist. dicit, *Vice-
ni me, & Brutum præcipuè colunt*: quique Brutos
Cæsaris interfectores patronos habuerunt. Inter-
um libera suos ipsa populos moderata est, ut cir-
umpositæ aliæ civitates, quæ cum Veronensibus
onfœderata & Mediolanensibus, *Barbarussam* Imp.
ello presserunt, Italiaque repulerunt *Henrico* Imp.
Frederici filio, cum ceteris præsidio affuerunt in Ita-
am profecto; Mediolanensibus auxilio fuerunt, &
Cassano Turriano adversus Vicecomites. *Canem Scali-
gerum* Veronæ Dominum reducem fecerunt; præli-
ım commiserunt in urbe ipsa adversus aggressores
Patavinos, quos & fugarunt Vicetini. Urbem va-
tavit ipsam cum aliis *Attila* Hunnorum Rex
potentissimus, unde plurimi ad Venetas confu-
erunt insulas, insidentesque progenuerunt inco-
æ ipsi Venetos nobiles *Grimanos, Aymos, Gradoni-
os*; in eamque barbare se gesserunt *Berengarii, Vindo-
ici. Scaligeri*, & *insubriæ Reguli*. Quo factum
st, ut *Vicetini*, qui vicissitudinem rerum passi,
D exci-

excidio toties depopulationique fuere obnoxii urbem toties eversam, genus hominum alioqui fortissimum videtur. Ceterùm, anno à Virgineo partu 1404 conspirare cum XIII. Helvetiorum pagis. à quibus vehementer sollicitabantur, recusarunt, & ultrò Reipubl. Venetæ se dediderunt, sub qua longa pace cuncta refovente quiescunt. Hominum in urbe millia triginta hæc nobis scribentibus censa sunt. Uberrimæ multitudinis ingenia, instituta, mores, ritus, potentiam, splendorem domi forisque haud commemoro. Nobiles familias habet cc. quibus MDC. in censu esse fama est. Ex Sacerdotiis scutatorum cxxv. millia in singulos annos exiguntur. Annua nummum aureorum VIII. ex proventu publico huic sunt. Principi solvit vectigalia quotan. LXXX. mill. sine ullo Reipubl. onere, vel militum, vel equitum.

Tria numerantur collegia, *Physicorum, Iurisconsultorum, Tabellionum*. Ex more Consilio LXXX. virorum, gubernator quod ter in anno cogitur, ut Magistratus servosq; publicos sortiantur. Decem viri ex Patriciis quos *Deputatos* appellant, rebus publicis curandis præsunt. Consules XII. à quibus non est appellatio, pro mortis processibus formandis, causisque omnibus capitalibus judicandis creantur, quod nulli alii non liberæ civitati in Italia conceditur. Præfecturis XI. quas *Vicariatus* vocant, potitur Vicetia, quo ad Jus dicendum Primates mittuntur. Multi in hac urbe sunt Judices oppidani, præcipuus autem unus, ad quem non solum a Pedaneis Judicibus, verùm etiam (qua dignitate carent reliquæ in continenti omnes urbes Venetorum) à Prætoris Vicario litigantes provocare solent.

Prætorem, Præfectum, & Camerarium, tres Nobiles Venetos pro Repub. agnoscit, illisque obsequitur inviolata fide. Multi fuerunt *Vicetini* morum sanctimonia imitandi: qui nunc vultui Dei assistunt in cœlis. *Felix* & *Fortunatus* fratres *Leontius* & *Carpophi*

borus pro Christo martyres, *Bartholomæus* Episc-
[u]s i Spinam sacram dono habuit: *Ioannes* Prædicato-
rius, super quem visus est Spiritus sanctus in co-
lumbæ specie dum populo concionaretur: hic dissi-
dentes Lombardiæ civitates conciliavit, Sedis Apo-
stolicæ Legatus, *Paulus Almericus* Dominicanus, &
plerique alii. Vicetiæ nati sunt, indiesque oriuntur
com. Ecclesiæ Prælati, ex quibus exstant *Garzado-
ries* pro Summ. Pont. apud Germanos Principes
Nuntius. Chersi & Ossuri Episcopi *Marzarius* S. Se-
verini, *Saracenus* Æmoniensis, *Velius* Lerini Præsules.
Quibus annumerandus est *D. Gatanus Thiennæus* unus
ex Institutoribus *Patrum Theatinorum*. Literis præ-
stantiores extiterunt *Rhemnius Palæmon* Grammati-
cus illustris, & sui temporis primi nominis in urbe
Roma. *Omnibonus* Rhetor celeberrimus sui sæculi,
Gallus Poëta Aug. tempore, *Antonius* & *Buzamantes
Fusci*. *Cajetanus* & *Ferrantes Thiennæi*, quorum alter
Philosophia, & alter Legibus in Gymnasio Patavino
eminentissimè claruit; *Leonardus Portus*, qui pon-
dera & mensuras Romanas adhuc incognitas ape-
ruit in lucem; *Ioannes Georgius Trissinus*, de quo ali-
bi. *Hieronymus Gualdus* literis præstans humaniori-
bus; *Fracanzanus*, *Montius*, & *Massaria*, Medici; *Iuli-
us Barbaranus* J.C. & *Promtuarii omnium scientiarum*
auctor; *Bellius* in cælandis gemmis & crystallo peri-
tissimus, *Georgius Caput blancus* annulum construxit
digito portatilem, cum horologio mirandæ tenuita-
tis, horas quascumque pulsantem & indicantem.
Naviculam insuper constituit opere pegmatico vel
automatico, super mensam per se pergentem, cum
muliere ornata lyram pulsante, nautis remos agen-
tibus, catulo in prora baubante. *Palladius* in archi-
tectura primarius nostri temporis numquam priscis
inferior. Moderni restant aliqui, ætate sequenti in-
genio & litteris commendandi, qui magnam coro-
nam Jurisconsultorum & Physicorum, & Poëtarum
contexunt. Non inficior, quidem, Vicetinos ad ar-

ma propensos fore, Mavortisque asseclas; animum enim gestant viribus audacem, ut cum lacte videantur securitatem combibere, qua periculum neque futurum expectant, neque præsens horrescunt. Præcipuè in re bellica floruerunt *Aul. Cecinna* Vitellii Imp. Legatus; *Teredaus* & *Vectaris* Duces Longobard. *Ioan. Traversus, Ioan. Clericatus, Leonardus Trissinus, Ludovicus* & *Octavius Thiennai Petrus Franciscus* & *Hippolytus Porti*, hic *Ducem Saxoniæ* Prælio superatum & captum *Carolo* V. Imp. victori præsentavit. His coronidem imposuit *Ioannes Thiennius*, olim Brutiorum Pro Rex, & Neapolis Regum ac Insubriæ Ducum Legatus Consiliarius, & Regulus. E vivis nunc illustres habentur alii inclyti nominis, & militiam præclarè persecuti *Alphonsus* & *Aloysius* fratres *Porti*, gravis & equestris armaturæ ductores, qui constanti animo pace belloque Reip. Venetæ inserviunt.

Equites insuper. Comites, & Marchiones urbem suam amplificare contendunt,

Extra portam *Veronam* ducentem, ad dexteram viridarium & hortus est *Leonardi Valmaranæ* Comitis, cujus animi decor & magnificentia, quamvis mille aliis in rebus clarissimè fulgeat. Principibus Italiæ nihilominùs charus *Rudolphi* II. Imp. *Philippi* III. Regis Catholici, & Archiducum Austriacorum intimus, illud sumptu regio plantari jussit, ornatum vivariis, topiariis. labyrintho, arboribus omnigenis præsertim cedris, malis Massilicis, & aliis centum fragrantibus, parietibus indutis mali Punici foliis, ædibus, planicie, colle, ac summa rerum quæ oblectare possunt amœnitate. Quamobrem jure merito in summa corona scribi voluit:

SI TE. INGREDIENTEM. GRAVIORES FORTE.
HUC USQUE. INSECUTÆ. SUNT. CURÆ
EAS. VELINT. NOLINT. PROCUL

NUNC

NUNC. UT. ABEANT. FACITO
HILARITATI. NAMQUE. ET. GENIO
PARS. HÆC. POTISS. DICATA. EST

Dum fragrantia & aspectu fructuum recreari incipies, hisce verbis admoneris:

CEDROS. HOSCE. QUI. DEMPSERIT
FLORESVE. CARPSERIT
IS. SACRILEGUS. ESTO
VERTUMNOQUE. ET. POMONÆ
QUEIS. SUNT. SACRI
POENAS. LUITO

Utque pro comperto habeas, Comitem ipsum urbanitate sua (quæ magna est) pectora metiri ingredientium, supra ostium exterius incisa ponuntur:

CIVIS. AMICE. ADVENA.
QUI. LOCI. AMOENITATE. CUPIS. OBLECTARIER
SECURUS. HUC. INGREDERE
TEQUE. LARGITER. RECREA
NULLUS. INTUS. CANIS. NULLUS. DRACO
NULLUS. FALCE. MINACI. DEUS
OMNIA. SED. TUTA. BENIGNEQUE EXPOSITA
SIC. VOLUIT. COMES. LEONARDUS.
VALMARANA. HORTORUM. DOMINUS.
MODESTIAM. QUOD. TUAM. ET. CONTINENTIAM. CUSTODEM. FORE. FIDAT.
OPPORTUNUM. ANNO MDXCII.

Ibi propè est suburbium, & templum *SS. Felicis* & *Fortunati* Martyrum, civiumque Vicetinorum, antiqua Monachorum *D. Benedicti* Abbatia, ubi sacrarium pulcherrimis marmoreis Græcè concinnatis incrustatum mirabiliter oblectat oculos. Ad sinistram pratum latissimum, qui *Campus Martius* vocatur, flumine cinctum habet. In hoc juvenes in arenam descendebant, ut vario exercitatio-

 num

num genere corpora indurarent, flumina tranare assuescerent, & in quo quotannis nundinæ fiunt & campestria belli simulacra spectantur. In *theatro* scenici edebantur ludi, quod nimia demum vetustate corruit, ejus tamen vestigia ad hodiernam diem apparent.

Per portam *Berici montis* egrediens ad Meridiem, habebis in conspectu amœnissimos colles, & statim in principio ipsorum ascensus, *Iacobus Bragadenus* urbis Præfectus arcum ex marmore superbissimum extruxit, cui *Franc. Bernardinus Saracenus* Vicetinus civis ornatissimus, longissimas pulcherrimasque scalas ex eodem marmore adstruxit. Via reliqua ad templum usque lapidibus strata. Utrumque sanè opus luculentum & augustum, quodque elegantia & sumptu, quidquid est in Italia admirandum, exæquare videatur. Horum operum duobus solidis lapidibus, altero ad arcus, altero ad scalarum summitatem, litteris in hanc sententiam excisis, memoria posteris prodita est:

DEIPARÆ VIRGINI BERICÆ
MONTIS
JACOBUS BRAGADENO AMBROS F. PRÆF.
RELIGIONIS, ET URBIS AMANTISS D.
M.D.XCV.

FRANCISCUS BERNARDINUS
SARACENUS
SCALAS. FECIT. EX.STIPE
PUBLICE. PRIVATIM. Q.
COLLATA
ET. VIAM. RELIQUAM
AD. MARIÆ. TEMPLUM. USQ.
SILICE. PROMOVIT.
CIϽ. IϽC.

HOSPES. SI. PROPERAS.
PAULULUM. SISTITO
URBIS. COLLIUM, FLUMINUM
AGRO-

AGRORUM. ALPIUM ASPECTU
LABOREM, LENITO
ABI. . PERGE . PIUS
DEI. MATREM: VIRGINEM
SALUTATO
STRATÆ. VIÆ. COMMODUM.
IIS PRECIBUS. REPENDITO

Si montem paulò plùs paſſuum millibus adſcenderis, Iconem *B.Mariæ Virginis* multa edentem miracula offendes, cujus inferiùs ad ſiniſtram, Palatium ſe extollit ſphærica forma (nam idcircò *Rotonda* Italica lingua appellatur) tanta elegantia & tam ſumptuoſe extructum. ut ſatis appareat Comitem *Odoricum Capram*, ſplendidiſſimum atque ornatiſſimum virum, quodque caput eſt, religioſiſſimum, illius eſſe dominum; ibique intelligas quanto polleat ingenio *Alexander Magantia* pictor, & quod penitiora ſedulò tenet ſuæ artis & penicilli. Superiùs conventus eſt hominum laicorum, qui rebus mundanis neglectis, rerum cœleſtium amore & cupiditate ſeſe in eam ſolitudinem abdiderunt; & tam ſapienter excogitatis inſtitutis & legibus in ſervitutem Deo ſe tradiderunt, ut ne momentum quidem temporis illis ſit vacuum ab exercitationibus religioſis. Omnia habent communia, & vitæ innocentia memoriam renovant SS. Patrum, qui in Ægypti deſertis tanta ſanctitatis fama floruerunt; eoque magis, quòd nullum aliud memoratur in Italia noſtra hac ætate inter laicos tantæ pietatis exemplum.

Extra portam *S Luciæ*, qua ad Orientem pergimus, ubi nunc *PP. Camaldulenſium* habetur domus, habuerunt antiqui Vicetini Gymnaſium publicum, & omnibus apertum. In ſuburbio *S.Bartholomæi* fruimur Palatio *Academia* vocitato, quia *Parthenius* multarum ſcientiarum homo diu literas ibi docuit, erudivitque tamquam in Luceo juvenes nobiles Vicetinos maxime, ac Venetos. Hoc fuit à *Ioanne Georgio Triſſino* Vitruvii Regulis extructùm viridario & pictu-

picturis ornatum eo tempore, quo Romæ insudabat, ut apud Italos antiquorum ædificandi modus reviviſceret. *Andreas* (qui poſteà *Palladius*) primipili juvenis, in eo lapicidam ſe gerens, ſolertis ingenii vires indicabat, quibus à Triſſino perſpectis Romam perducitur, ſovetur, & *Palladii* cognomine vocatur. Ibi *Pompejus Triſſenus* egregiè cordatus, doctrina multa & acri judicio inſignis facit, ut ad vivum effigiatam admirari valeas ipſius *Ioan. Georgii* avi ſui majeſtatem; quodque multa de vitiis, virtutibus, ac ſcientiis nobili penicillo tibi exhibeatur, ut merito *Ioan. Georgium* ſuo ſæculo omniſcium extitiſſe, Oratorem, Poëtam, trilinguem, Politicum, Principibus & doctis quibuſque gratum.

Et ut finis demum his imponatur, magnum pietatis opus addo, quod in Italia nullibi reperiri ſcio, præterquam Vicetiæ. Sub *D. Hieronymo* tutelari ſunt laici plerique mortificationi & aliis piis exercitiis aſſidui, in domibus propriis viventes. & liberi, quorum XII. qualibet anni hebdomada omnes infirmos, puerperas, egenos Vicetiæ vicatim viritimque ſemel inviſunt, verbis ſolantur & cibis, &. ut Chriſtianæ religionis Sacramenta recipiant, incumbunt. Nullus eſt mercator, civis, aut Nobilis, quem ipſi non rogent; nullum aperitur oſtium, ante cujus fores non ſiſtant eleemoſynam flagitantes; & hæc aſſidua cura LXX. homines ad ſummum amore Dei afficit. Unde nemo Vicetinorum, cùm infirmitate oneratur, debet neceſſariorum deſperatione occupari. Hæc ſunt quæ intra urbem & ſuburbia.

AGER VICETINUS.

VIA quæ *Patavium* ducit, Palatium poſt tria paſſuum milliaria tenet, dictum *Capinta*, Principe dignum, omni excellentia conſtructum, olim ab *Alidoſiis*, nunc verò à Nobili *Bragadeno* poſſeſſum. Et aliis tribus milliaribus confectis occurrit ad dexteram

am in monticulo *Monsgaudia*, olim *Scaligeris* in deciis, nunc Nobilibus *Contarenis*. Ex altera verò par: viæ in planitie spectandum est Palatium alterius Nobilis *Contareni*, quod omni ex parte superbum, mplum, & magnificum, ita quòd nihil, in eo aparet non Regia structura dignum, tanta fulget dinitate, pulchritudine rerum & copia. Sive ad dexram sive ad sinistram, oculos flectens, nobilia semer ædificia, *colles Euganeos*, nemora, & planitiem oimam videbis.

Egrediens *Vicetia* per portam quæ spectat ad Orintem *Camissanum*, in quo Vicarius unus pro XXXVIII, ocis pro urbe residet: hinc *Cittadellam* nobile oppium ad decimumquintum ab urbe lapidem inveni s; pauloque propiùs montes, *Castrumfrancum* & *Bassanum*, municipia suo jure suisque legibus utentia, olim tamen Vicetinæ ditionis. In hoc itinere passim planities est fertilissima. *Marostica* in radicibus Alpium *Bassano* millia passuum tria, *Vicetia* verò XIV. beft. Juxta montium clivum *Bragantia* adjacet, vius magnus, & vini bonitate nobilis. In ipsis monium jugis, sunt septem Pagi illi opulentissimi, qui *eptem Communia* dicuntur, à Venetis, ob fidelem belo Germanico operam Reip. præstitam, immunitate donati, fortitudine insignes.

Si *Vicetia* à Septemtrione discedes, decimoquino milliario ad *Thienem* vicum omnibus florentissimam pervenies, cui præest Vicarius Jusdicens lois XXI. unde ne abito, non viso Palatio illo *Portoum Comitum* magnificentissimo, hortis, fontibus, abyrintho, topiariis, aliisque totius Italiæ pulcherrinis & amœnissimis rebus. Supra millium passuum ria est *Pluenus* viculus. Hinc in *Sumanum* montem ribus millibus passuum amplius in cacumen elaum patet ascensus, non minùs nobilium stirpium arietate, quibus passim abundant, quàm prisca Religione, qua antiquitus fuit: ubi idoli cujusdam templo

B. *Prosdocinus* Pataviensis Episcopus templum *B.*
ria clarum miraculis exædificavit.

Ulteriùs procedendo, territorii confinia in fa
bus montium reperiuntur, fluviique duo *Asticu*
Tosena troctarum scitissimi, licet parvarum, sap
abundantissimi. Retrò, & per montis *Sumani* r
ces iter faciens, ad *Scledum*, parvæ urbis speciem
bentem, te conferes, ubi magni ex mercimoniis
ciundis quæstus, præsertimque ex pannis contract
ribus primæ notæ, & vellere nobili. Supra quinc
millia in eo vivunt homines, industrii, nobilitate
gentes, & acumine spirituum, idcircò viros illust
aluit alitque Trans mons est, in quo pagus *Tre*
nomine, pulcherrimo prospectu, aquisque tam m
libus, ut manus mihi lavanti oleum videretur.
periùs *Novegna* mons occurrit, caseo, qui illic p
mitur, mirifici saporis decantatissimus. Retrorsu
à Scledo Vicetiam versus, *Maladum* vicus. urban
obvius tibi erit, quorum locorum ab Occidente
tera fertilibus & amœnis collibus clauduntur f
ctuum & vini optimi supra modum suo tempore
natis. Seledi Vicarius præsidet villis quindecim,
Maladi VI. forensi judicio quilibet suum tribue
Ab eadem parte Vicetiæ *Veronenses*, ad quos per ca
pos patentes itur, proximos habet. Non longè à
cetia *Vlmis* locus, ubi *Maximil*. I. Imper. exercit
anno 1510. fusus fugatusque fuit, tibi monstrab
tur. Ultra quem millia passuum tria in dextra v
parte *Monticulus* pagus est, in longitudinem stadi
rum octo porrectus, Vicarioque regitur qui VI. l
cis præpositus est. Haud procul hinc octavo à Vic
tia milliario *Cornetum* pagum videbis: inde in sup
riori planicie *Valdaneum* frequentem vicum, lani
cio deditum, cujus Præfecto loca XIV. parent. N
silentio involvendum, *Io. Baptistam Valdaneum* Vic
tinum civem arborem pyri unici cujusdam gener
habere, generosissimis dulcissimisque pomis fertilem
cui similis in tota Italia, longâ & diligenti inqui
si

tione non est inventa. Superiùs est *Recubarium*, de quo inferiùs erit sermo, & via ad *Vallem Arsam*, & ad *Germanos*. Revertenti tibi in *Monticulum*, ad montesque sinistrorsum subeunti mill. III. *Arxlani* vicus freqnentissimus est, vulgò *Arcignanum*, &, ut Epitaphia à Romanorum temporibus usque fidem faciunt, antiquissimus occurrit, ubi lanarum mercatura magna & copiosa. Hic locus anno 1260. sub Imperio *Comitum Eganorum* civium Vicetinorum fuit. Prope Arcignanum *Clampus* est vicus, cujus mentionem faciemus iterùm: à dextera ejus in montibus *S. Ioannem Illarionis*, *S. Giovanni dell a Rogna* pagum invenies, ubi tellus feracissima, pyra dicta *Garzegnuoli* suavissimi inter suaviora gustui.

Descendens, & in viam regiam rediens, ad *Montebellum* vicum non longè eadem via ad fines Veronenses pervenies, villarum sex caput.

Extra eamdem portam *S. Felicis* stadiis quadraginta confectis, ad sinistram flectendo Meridiem versus *Brendularum* Castelli vestigia cernes, ubi Vicarius locorum decem residet, & decimoquinto à Vicetia lapide *Leonicum* oppidum in planicie, omnibus rebus, & pane præsertim candido locuples & refertum, in quo civium trium millium habetur numerus Patria fuit *Nicolai Leoniceni* præclari Physici omnimodarum literarum gnari, Græcè præsertim linguæ instructissimi. Ferrariæ docuit, & apud Prædicatorios sepelitur, ea civitate donatus. Quatuor sunt loca *Leonico* subjecta, & Nobilis Venetus præest eorum civilibus caussis, & ad certam usque summam, ultra quam Vicetiæ de jure respondetur. Ultra quinque milliaria in locis maximè frumentariis, maximamque cannabis vim, & navali Veneto utilitatem ferentibus, *Colonia* oppidum nobilissimum, singulari quadam civium humanitate præditum, duodecim pagorum caput, situm est. Alit personas supra tria millia, quæ inter cives Contratæ Judecæ Venetiarum annumerantur. Hinc stadia XVI. *Patritius Vene-*

tus de gente *Quirina* villam, quam perpetuo paries ambitu amplectitur, ubi persica & pyra tantæ magnitudinis oriuntur, ut stupori & admirationi hominibus sint. Apud *Coloniam* ingredieris viam qua Montanniam & Mantuam abitur.

Habet *Vicetia* ab Australi parte continuos colles, quos lingua Italica *Rivieram* vocant, multarum rerum feraces, amœnissimam quidem oram, cujus *Babaranus* vicus caput est Præfectura XI. pagorum. Eodem tractu *Aurelianum*, decem pagorum Vicarium habet; *Noventa*, *Mossanum*; his in locis omnium rerum, sed præcipuè frumentariæ uberrima sunt, & *Vicetinus* ager *Patavino* & *Atestino* terminatur.

Inter *Leonicum* & *Barbaranum* quinto à *Vicetia* lapide *Custoza* sita est, pagus hoc tempore, superioribus sæculis castellum munitum *Custodia* appellatum, quòd in eo fontes custodiebantur. Ibi specus est, potentissimum naturæ opus, humanaque industria portentosius redditum: est enim antrum immane, quod impositum excavat montem, quo hiatus non satis amplus, si tantæ moli comparetur, non sine die deducit, ulteriùs autem progredienti, transitus est per tenebras; ubi verò ad mediam perventum est inanitatem, tanta inest obscuritas, ut propter hanc, & propter inextricabiles itinerum ambages, variosque cursus ac recursus, ni fida essent lumina, quæ sæpiùs extincta è venis silicis excussa petuntur, incassum gradum revocare subeuntes niterentur. Mille & ampliùs vastis fulcitur, columnis, in quibus vestigia opis humanæ apparent, quasque ne sæcula quidem demoliri possint; tectum fornicum instar concameratum, cubicula, & furni malleis scalpellisque fabrilibus in saxo incisi sunt. Superioribus namque temporibus, cùm regio universa bello arderet, ingens hominum vis sæva barbarorum rabie effugienda huc confluxit, speque sua frustrata non est. In hoc perennes fontium scaturigines, quæ immerguntur

ur in saxa, vertentes emanant; pisces tamen, quod miraculum auget, alunt, & salubres potui haustus non negant. Habet columnas quadratas circiter mille, concinnatas à lapidicidis cùm lapides excidebant, quibus antiquitus Patavii & Vicetiæ domos extruebant; apparentque adhuc signa rotarum, ingentiaque saxa circumcisa, ut avellerentur, memorabiliaque alia. Hujus forma est quasi pyramidalis, & longitudo septem millium passuum esse perhibetur, cum à *Custodia*, quinto ab urbe lapide, ubi incipit, *Brendulas* usque, in quas desinit, in recta linea interjacens spatium dimetiatur, tot millium passuum intervallum esse constiterit. Inferiùs in pago cavernæ quædam sunt, quibus venti, qui ex penetralibus montis oriuntur, tamquam ductibus ad ædes & cubicula ipsa perdúcantur, & ut libet, ex quibusdam hiatibus emittuntur, & obicibus comprimuntur; quod unicum est in Italia. Ego cùm canicularibus diebus æstus vitandi caussa illuc me contulissem, apud *Trentos* omni humanitate & magnificentia præditos, ipsorum ventorum emissione ita refrigeratus sum, ut in brumam repentè incidisse mihi viderer.

Hominum in territorio millia centum & triginta hoc anno vivere compertum est, qui in dies urbem frequentantes, & sua inter se commercia exercentes efficiunt ut in ea commodius vivatur quàm usquam alibi. In hoc agro oppida florentissima, pagi populosi, viri frequentes, villæ in oppidorum modum ædificatæ, quæ omnia numero sunt CCXXII. Quatuordecim flumina, partim magna, parvà partim, per agrum Vicetinum fluunt, in quorum ripis molæ, serræ, pistrina chartacea, machinæque aliæ multæ. Adhæc ex montibus torrentes IX. descendunt. Lacus ipse ager tenet V. in quibus aquis omnibus murenarum fluviatilium, troctarum, ranarum, thymalorum, mugilum, pisciumque aliorum copiosa piscatio: laudatissimæ sunt troctæ albæ & rubeæ.

asti ci

astici & pusnę, cancrique vivarii. Una piscatio ali rum rerum copiæ respondere non videtur; supp ditat tamen ad incolarum victum. Carnium propt montana pascua sapidissimarum eadem ubertas, v natio, & aucupium ad satietatem usque: sunt dama capreæ, apri, perdices, coturni præcipui saporis a ves. Est & in agro Vicetino attagen avis carnis lau tissimæ, & in montibus *Recubarii*, supraque *Furna* montanus gallus tribus in pectore pulpis, qui alib nusquam, Sermariam præter, invenitur. Territori um hoc leguminum frumentorumque potissimùm, quibus candidissimus conficitur panis, fertilissimum est, præsertim in locis Meridiano soli expositis inte quos *Noventa* & *Poliana* primas sibi partes jure ven dicare videntur. Recenseri non possunt varii greges, opima armamenta, quibus semper lactis, butyri, novorum fœtuum copia habetur, & casei; potissimùm casei montis Novegnæ inter omnes æstimati; quibus etiam pretiosa lanarum vellera abundant *Arcis Iani*, maximè *Clampi*. *Scledii*, *Valdamei*, ubi panni, latiores primæ notæ perpetuò texuntur. Apes, bombyces, aliasque villaticas pastiones calamo assequi non possumus; sicuti nec fortia taurorum colla jugis junguntur, quot superbi equorum pulli domantur.

Hinc pinguis olei liquoris, pomorumque omnium mirus est proventus, ut proverbio jure dicatur, Vicetiam hortum esse ac viridarium Venetæ urbis. Quod vero ad vinum attinet; etiam in proverbium cessit, ut vinum Vicetinum generosissimum, scilicet Italiæ citra Lyrim significantes, dicamus. Quodque mirum dicas, in magna vini copia, magna etiam ejus est pro ingenio terrarum varietas. Optimum omne, & stomacho conducibile, lene, acutum, austerum, jucundioris tamen saporis, quod in *Leoniceno* monticulo, in *Igniachi Trissini*, *Barbarani*, *Bragantiæ*, vicinorumque locorum collibus oritur. His dotibus præditus est Vicetinus ager, qui insuper, calidis irrigatur fontibus, unde agris facilè reparetur, & in *Mussano*

habet

habet sulphurea balnea, ejusdem vis ad sanitatem restituendam, quam in *Aponensibus*, esse experiuntur homines, *Caldararia* quæ in agro Veronensi non ampliùs xx. millia passuum absunt. Medicas fundit herbas, succos edit, liquores alit, sapores elargitur. Habent *Recubarii* montes Tridentum versus argenti fodinas, & molarum lapides. Præter metalla varia diversorum lapidum, pretiosique marmoris genera, sulphur, calcanthum, ac tot alias terrarum diversitates parium, quarum candidissima est ea, quæ aqua diluta, & donec considat reposita in pastillos digeritur, ac solibus siccata per regiones varias, præcipuè ad patinarum albaria, quæ lacteo colore commendantur, interpolanda circumfertur. In *Valdaneo* marmorum Carrariensibus similium, in *Clampo Istrianis*, in *Subitio* petræ candidæ, & ad scalpendum molles excinduntur. In *Sumano Trectique* monte argenti quoque & hydragyri venæ, æris, ferri, & plumbi metalla fodiuntur.

Non desunt postremò huic urbi fertiles campi, qui fœcundi sternuntur; tepidi colles, qui vitiferi consurgunt; gelidi montes, qui herbosi attolluntur; valles opacæ, fontes irrigui, lacus uberes, amnes; fluentes, saltus patentes, silvæ feraces, nemora umbrosa, quibus copiosa lignorum strues igni colligitur, miræque proceritatis arbores, omnifariam ædificiorum usui nobilissima materies, ceduntur. Hinc felix illa *Barbarani* ora, hinc *Subalpinorum* jugis amœnitas, hinc ceterorum fortunata regio, longè lateque patet, novi aliquid semper parturiens, quo libentius vita sustentetur, & deliciis æquè atque alimentis serviens nostris, benigna in humanos usus elargitur. In his incertum Liber pater an alma Ceres meliùs colatur, Palladi ibi & Pomonæ suus quoque est honos, ut citra hyperbolem dici possit, hoc uno in loco humanæ voluptatis certamen reperiri. Territorii Vicetini latitudo est millium passuum xxv. & ab Orientis parte *Bassanensibus* & *Patavinis*, ab Occidentis *Veronensibus* ter-

terminatur: longitudo verò est ad passuum millia LXX. Quo ad *Atestinos* & *Montanienses* procedit, ab Aquilonari parte montes altissimos Italiam à Germania dividentes terminos habet, sicut ab Australi *colles Enganeos*, & ab Orientali plaga patet in planiciem.

VERONA.

VERONA urbs Italiæ clarissima ab *Hetruscis* originem habuit, unaque ex duodecim fuit, quæ cis Appenninum illorum paruerunt imperio, quibus, pulsis à Gallis Cenomanis ampliatur & augetur. Nomen à *Vera* familia inter Hetruscos nobilissima sortita est. Collibus proxima, qui spectant ad Meridiem ferè in planicie, forma quadrata, exigua tantùm parte se coarctans; sita est. Passuum millia septem ambitu complectitur, sine pro oppidis, quæ undique amplius passuum millibus extenduntur. *Octavii* Aug. tempore longè major Verona fuit, quod propterea nonnulli affirmant, quod in ea militum scribebantur quinquaginta millia. Quod minimè miror, cùm videam Cornelium Tacitum *Hostiliam*, quæ ab ea XXX. milliaribus est, ejus suburbium appellare, quare quis dubitet illam hominum habuisse CC. millia? Idcircò Martialis vocat eam *grandem*, *amplissimam* Strabo. Est naturæ & situs opportunitate satis munita, arte verò planè efficitur munitissima.

Schott.

Videbis novas munitionum urbis structuras, quibus Veneti maximis operibus & sumptibus, continuoque studio, pro sæculi hujus ambitione contendunt urbem illam inexpugnabilem reddere, immanes aggeres, spississimos muros, turres ac propugnacula tormentis bellicis armata, fossas profundas atque latas, quas *Athesis* intromissus redimplet.

Capug.

Arcem habet in planicie prope flumen, in monte

5

ero duas, alteram *S.Felicis*, alteram *S. Angeli* recentiorem, urbi quæ imminent, totique planiciei, ad omnem vim hostium sustinendam instructissimæ. Portis aditur quinque non tantum artificio & operibus admodum munitis, sed etiam sculpturis, statuis, & marmoreis columnis ornatis. Intus multa sunt, miram; quæ arguunt magnificentiam & antiquitatem. Nam & vestigia maxima Theatri sub arce *S. Petri* cum integra scenæ porta in colle cernuntur. & Naumachiæ, quæ fuisse dicitur, ubi nunc Patrum Dominicanorum horti.

Schott.

Perges etiam ad forum boarium, & videbis vetustissimam & è quadrato saxo peramplissimam *Amphitheatri* molem, quam *Arenam* cives appellant. cujus exterior paries quatuor zonis pulcherrimis cinctus, totidem columnarum, arcuum, ac fenestrarum ordinibus, quadruplici opere, Dorico videlicet, Jonico, Corinthio, & composito, in admirandam extollebatur altitudinem: quemadmodum ex dicti parietis quatuor arcuum parte colligi potest, quæ sola reliqua manet adhuc erecta. Totum enim exteriorem Amphitheatri circulum barbari posterioris sæculi, sublatis ad alia ædificia marmoribus, usque ad fundamenta sunt demoliti; atque tantæ majestatis opus non secùs ac formosam, adornatam, ac longè conspicuam Spartam quandam discerpta pulcherrima veste turpiter admodum denudarunt. Ex reliquiis tamen, veluti ex unguibus leo, totius structuræ magnitudo facilè cognoscitur, & quanta ejus ars ac pulchritudo fuerit. Ordinem enim unumquemque parietis exterioris LXXII, portas, vel arcus, totidemque columnas habuisse, docet ipsa circularis proportio, & architectica dimensio. Tertium autem operis Corinthiaci CXLIV statuis colosseis inter arcus & columnas redimitum fuisse, loculi & vestigia demonstrant.

Introductus in porticus triplices interiores concamera-

meratas totam machinam circumambientes, ve
menter admiraberis viarum ac graduum labyrint
se invicem occurrentium undequaque; quibus
pulus scandere in porticus superiores, & in ipsa
veæ interioris sedilia, vel descendere & exire
turbæ obviantis impedimento quàm commodissi
poterat Ingressus arenam mediam, gaudebis vid
planiciem ovata specie extensam in longum dece
pedas XXXIX. in latum verò decempedas XXII. c
dimidia, circumseptam undique sedilium ordini
quadraginta duobus, gradatim declivis tecti in m
dum supra porticus interiores ascendentibus in
tum; quæ tantæ sunt capacitatis, ut supra vig
tria hominum millia per circuitum in iis commo
sedere potuerint. Spoliata quidem jam olim fuit
barbaris interior hæc amphitheatri cavea marmor
suis subsellis; sed nunc Equester ordo nobilitasq
Veronensis eandem suis impensis restauravit, m
moribusque vestituit; quæ festivis quibusdam dieb
populo venationes, ludos equestres, ac pedestria ce
tamina publicè in eadem arena, majorum more,
let edere. Quis autem hujus tam egregiæ & imme
sæ machinæ fuerit auctor, apud veteres Auctor
mentionem nullam invenimus. *Torellus Saraina* V
ronensis, doctissimus viri Augusti Cæsaris auspici
tam *Amphitheatrum* quàm *Theatrum* Veronæ cond
tum esse, variis conjecturis & argumentis proba
conatur. Constat enim, teste Suetonio, Augusto
plurimas per Italiam colonias vel deduxisse, vel op
ribus ac vectigalibus publicis plurifariam instr
xisse. Suffragantur insuper, ut Torellus affirma
quædam Chronica; in quibus legitur, *Amphitheatru*
quam *Arenam* vulgò vocant, anno quadragesim
secundo Augusti extructum fuisse. Adstipulat
item *Cyriacus Antonianus*, qui in *Itinerario Illyri*
plures urbium antiquitates collegit, scribens exist
mari *Verona* constructum *Labyrinthum* (sic enim ap
pellat *Amphitheatrum*) quod *Arena* hunc dicitur
ann

anno Imperii *Octaviani* Augusti trigesimo nono, Ceterùm de tanti operis auctore cuilibet suum sit judicium. Moles, ac magnificentia insignis ejus ædificii, nec non artificium & architecturæ perfectio, nobis facilè persuadent, non rudi & impolito, sed Romani nominis æternitatem florentissimo sæculo Imperii, ejus potentiam repræsentat, tantam machinam extructam fuisse.

Cap. 9.

Haud procul gladiatores in ludo, in arte armorum edicera, à lanistis ad spectacula posteà edenda exercebantur; nec non triumphalis arcus monumenta, *C. Mario* Cimbris in campis Veronensibus devictis, honoris ergo erecti apparent, frontispiciíque fori magna ex parte antiqua & optima architectura. Hic *Æmilia via*, quæ Ariminum, Placentiam, Veronam, & Aquileiam ducebat, fuisse perhibetur, in qua aras marmoreus Jano, cujus etiam templum colle vestigia aliqua, dicatus, exigua parte cedens ætati; multísque hieroglyphicis, ornatus conspicitur. Erant in via Æmilia quadrivia marmorea multa, quorum, aria extant adhuc, ex quibus unum à *Vitruvio* exædificatum, veram perfectamque architecturæ normam hominibus monstrare videtur. Habet *Verona* Thermarum ruinas mirandas, cameris vermiculatis indicia templorum, Palatiorum, aquæductorum columnarum ex marmore Pario & Africano, basium, epistyliorum, statuarum, inscriptionum, antiqua ædificia multa, numismata argentea, aurea, ærea, urnas, vasa, sepulchra, signa verendæ antiquitatis. Nam & incendiis, quibus ab Attila Hunnorum Rege fœdata est, viginti pedes quibusdam in locis illius vetus pavimentum obrutum fuit, multaque signa nobilitatis. Palatiis publicis & privatis sumptuosissimis ornatur, inter quæ Prætorium primarium forma tetragona & spatiosa. In hac est aula adeò magna, ut Palatii speciem habeat, ad publicas res tractandas. Conciliumque cogendum civitatis. In ejus tecto in ultima

ma coronide *Cornelii Nepotis*, *Æmilii Marci* veter Poëtarum, *Plinii* Historici, & *Vitruvii* architecti statuæ marmoreæ sub dio collocatæ sunt. Apud h *Hieronymi Fracastorii* statua in satis eminenti arcu sita conspicitur. Hi omnes Veronenses.

Duo ipsi Præsidum Palatia in primis laudan *Canossorum*, deinde *Bevilaquarum*, *Mezarorum*, *Ius rum*, *Meglorum*, *Lazisorum*, *Rodulphorum* *Veritatu* & *Morandorum*. Æs Campanum publicum in p cherrima ac altissima turri pulsatur. Forum merc torum est frequentissimum. Vicus, ubi pannis rece ter textis lana carduis inducitur, & ubi à fullonib ab immunditiis repurgantur. Locum aptissimu ac spatiosissimum, antiquo nomine *Martium Ca pum* appellatum, ad lustrandos & exercendos mi tes habet. Fora, quò ad mercatum confluitur, mu ta; alia quò nobilitas, alia quo mercatores conv niunt. In primario mercatorum fons est nobilis mus, statua marmorea antiqua Veronam repræse tante, ad cujus pedes Regium diadema jacet. Ath sis, *fluvius amœnus* à Virgilio vocatus, ex Tridenti Alpibus defluens, planiciemque à collibus dividen adspectum habet pulcherrimum, maximeque adm rabilem, placido ac flexuoso agmine: hic totam irri gat urbem, duobus ad altiora loca rivulis ductis. Ve ronam ex Germania & Venetiis hoc flumine vari merces convehuntur. Pistrina in urbe & extrà mu ta, aliaque ad hominum usus ædificia accommodat Quatuor transitur pontibus miro artificio conse ctis, quorum qui in Arce est, arcubus duobus anti quitate & elegantia operis admirandi est auctus, ub situs ad aspectum præclarus, nec Europam ponte alium magis affabrè aut magnificenter extructun habere putamus. Annonæ copia supra quam cu quam credibile est. Fructus omnes sapidissimi, in primisque fici Bardolinenses. Benaci carpionibus sardiniis, aliisque optimis piscibus vescitur, carni bus verò propter aprica & odorifera pascua, sapo ri

scitissimi. Vinum in collibus provenit generosissimum. Cœlum clemens & purum, fortasseque nimium tenue. Lanæ sericique mercatura hac in urbe adeò viget, ut inde ad hominum ferè vivant xx. millia. Hetrusci, Euganei, Henneti, Galli, Romanique, quorum fœderata, jure Latii, suffragiorum Comitiorumque Romæ fruebatur, Veronæ dominati sunt. In eam coloniam deducta nulla, sed in Publicia colonia scripta fuit, multisque Magistratibus Veronenses Romæ functi sunt. Quatuor viri in ea urbe amplitudinem arguebant: qui enim in hoc erant magistratu, ut Consules Romani, merum & mixtum habebant imperium, à civitateque unà cum ceteris magistratibus creabantur. Quorum ad hanc diem non *obscura* vestigia servantur, cùm Consules, Sapientes, Consilium Dudodecimvirum, Quinquaginta-virum, & Centum, viginti-virûm, & Præfectum Domus negotiatoriæ habeat. Labente Romano Imperio, Barbaros aliquot & tyrannos passa est, quibus ab Ostrogothis pulsis, iisque à Longobardis, qui annos cc. in eam Imperium habuerunt, ad Caroli Magni successores, Pipinum scilicet, Berengarium, & alios qui in ea Imperii sedem (quod priùs fecerat Alboinus primus Rex Longobardorum) collocarunt, Imperium ejus translatum est.

Regnante Othone I, libera iterùm facta est, seditionibusque exortis, *Ezzelini* tyrannide, Scaligerorum civium suorum, qui annos cc in ea dominati sunt, aliorumque oppressi, ultrò Venetis, mira justitiæ fama in Italia regnantibus, se subjecit. Ab *Euprepio* à Principe Apostolorum misso, dogmata Christi accepit. Episcopos xxxvi. in Sanctorum numerum relatos habuit, inter quos magni nominis est *S. Zeno* Veronæ Protector, cui Pipinus, Magni Caroli filius, Templum duodecim auri libris annuis auctum dedicavit. Summum Templum magnum, augustum, multo auro & argento opulentum, Collegium Canonicorum, quibus divinarum huma-

na-

narumque rerum etiam nonnullarum est concest potestas, nobilissimum habet. Templum *S. Anastasiæ*, ubi Fratrum Prædicatorum domicilium, pulchritudinis est insignis, quam multum auget *Ioan. Fregesii* Genuensium Ducis statuis marmoreis, & ejus imagine conspicuum Sacellum. Longum esse singula Templa, Oratoria, Societates religionis ergô, Collegia, Cœnobia, Hospitales domos prosequi quibus urbis propensa ad pietatem voluntas appareret. Cùm optimis Episcopis nunquam non floruit, tum hoc tempore *Augustino Valerio* integerrimo atque innocentissimo, Cardinalique Amplissimo, in quo, & Ambrosii & Augustini, quique sanctorum Patrum sanctitate & doctrina claruerunt, ad vitam revocati spirare videntur. Nec silentio prætereundum, *Ioannem Matthæum Gibertum* multarum Ecclesiarum ad formam meliorem redigendarum auctorem fuisse, (cujus alumnus fuit *Nicolaus Hormanetus*, à quo *Carolus Borromæus*, tot sanctorum virorum Doctor & institutor, Cardinalitiique Collegii sidus micantissimum, præclarè ad pietatem fuit eruditus) Ecclesiamque Veronensem post Gibertum, ante Tridentinum Concilium institutis, quibus nunc omnes utuntur, restitutam fuisse. Venerationi est Veronensibus Lucius III. Pont. Max. qui Veronæ Concilium indicturus profectus, ibi mortuus, & in primario templo sepultus; ibique in illius locum Urbanus III. suffectus. Est Verona populi multitudine adeò referta ut LXX. millia habitatores habeat, illustratissimasque, & magni nominis familias, viros virtute bellica insignes, Equites, exercituum Imperatores, equitum cataphractorum Magistros, Duces Tribunosque militum innumerabiles, Consules Romæ multos; Imperatores, à Tito Flavio Veronensi oriundos, tres, *Vespasianum* scilicet, *Titum*, & *Domitianum*. Viros prætereà sanctos & beatos non paucos, inter quos *S. Petrus Martyr* Ordinis Prædicatorum Mediolani sepultus, veneratione colitur, domusque in qua natus est,

a D. Stephani vico adhuc invisitur. Habent in- Veronensia. & urbis illius genius, magnam ad as propensionem; quare multi in, omni genere inæ præstantes ex ea tamquam ex equo Troja- ngulis sæculis prodierunt, Prælati doctissimi, tores Romani prudentissimi, omnium scientia- in primariis orbis Gymnasiis publicè Professo- Excellentissimi *Rotæ* (ut vocant) Auditores, æ, Grammatici, Medici, Jurisconsulti, Philoso- quot vix aliis urbibus contigerunt. Quot autem nnem excellentiam præstantia hac tempestate floreant ac vigeant ingenia, enumerare non est lium. Sciendum tamen, quinque illos de re aria optimè meritos viros, qui in Palatii publici ficie statuas habent, Veronenses esse, infinitum- itteratorum virorum, qui è vita migrarunt. præ- urbis recenseri posse catalogum. Nec defue- Veronæ mulieres, quæ non sola Græcarum & arum literarum, sed omnium maximarum sci- rum cognitione cum viris de gloria certarent. uibus, quis est tam remotus orbis terrarum an- s, ad quem *Isotta Nogorolæ* nomen non pervase- At, ne longum faciam, est Verona situs oppor- tate, agri fertilitate, clementia cœli, antiquita- obilitate, pulchritudine, munitione, artibus, ne- tionibus, litteris, armis, ædificiis antiquis & re- ioribus, iisque omnibus quæ perfectam urbem tituere & reddere possunt, quæque ad civium que pertinent felicitatem, mirabilis, planè cun- pace aliarum dixerim) superior. Nec mirum Imperatores antiquos multos loci rebus addu- plures menses in ea commoratos, ut legere est odicibus Theodosiano & Justiniano; *Albinum* primum Longobardorum Regem, & Italiæ Re- psos, *Pipinum* Caroli Magni, *Berengarium*, & a- sibi eam domicilium delegisse. Et ne huic urbi itatis aliquid desit, etiam præstat illustri *Philar- ceorum* Academia, litteris & virorum ingenio

clar-

clara;& alterius verè Nobilis *Bivilaqui*, apud que vocibus & instrumentis jucundè pluries in men æmulantur Sirenarum concentus. Jure ergo dix *Cotta* elegantis ingenii nostri temporis Vates;

Verona qui te viderit,
Et non amarit protinus
Amore perditissimo,
Is, credo. seipsum non amat,
Caretque amandi sensibus,
Et odit omnes Gratias.

AGER VERONENSIS.

AGRI Veronensis latitudo hoc tempore octogint ferè passuum millia occupat, à finibus scilice *Torboli*, agri Tridentini castelli, Meridiem versus a *Polinesum Rhodiginam* usque. Ab Orientali verò pa te, id est à finibus Vicetinorum, usque ad Brixie ses, qui sunt ad Aquilonem, passuum millia circite quadraginta sex. Longitudinem, quà ad oriente solem vergit & ad Septemtrionem,& pertinet ad V cetinos. xv. milliariorum habet. A Meridie Parav nos ad trigesimum milliare finitimos habet, planic fertilissimos. Ab Occasu Aquilonari passuum mi lib. xxv. ferè montuosus est. A Meridie Orienta se longè lateque expandens fertilissimus est. & mil passibus triginta Ferrarienses, Mantuanos verò du decim attingit. Amplectitur hæc ora amplos & fe tiles agros, editissimos montes, amœnos colles, den sissimas silvas, & nemora, in quibus omnibus limp dissimarum aquarum scaturigines; flumina mino novem,& regale flumen,quod inde habet originem & totam ferè regionem alluit. Nusquam frument & vini uberior proventus. Rhætico certè vino con stat *Augustum* delectatum, unius verò Veronensi bus Imperatorem *Tiberium*. Olei pomorumqu suavissimorum magna copia. Notandum in primis hoc esse proprium pomis Veronensibus, ut feran ætatem præter cetera, nihilque aut de pulchritudin au

ut de suavitate amittant senescentia. Avium
ræterea, agnorum, hœdorum, vitulorum, ingens
opia, & casei propter montana campestriaque pa-
cua saluberrima, præstantissimi: cannabis item, lini,
aseolorum lapidum, in quibus mirabilia quædam vi
& influxu impressa cernuntur. Pagi pulcherrimis
alatiis ornantur, ubi & multa turrium rudera: nec
nirum, cùm Veronæ turres amplius LXX. cerneren-
ur. Tandem ne longum faciam, nihil est in agro Ve-
onensi, quod à te desiderari posse videatur.

Agrum Veronensium intra Orientem & Septem-
rionem versus visurus, per *portam* egredere *Episco-
palem*, ad lævamque flectito. Occurrent primò col-
es fructiferi, habitantibusque frequentes, rudera
ntiqui oppidi, agrique patentes millia ferè passuum
tria, in quorum initio vicus est *S. Michaelis*, & in e-
us parte ultima *Deiparæ Virginis* Templum magni-
icè extructum, & miraculis nobilitatum. Ulteriùs
icum *S. Martini* chartariis officinis opulentum
nvenies, quinto à Verona lapide, superiusque
emplum (*Divi Iacobi* appellant) inchoatum con-
icies. Inde ad dexteram *Calderiam* balneis, & ad
nulierum depellendam sterilitatem, & ad renes refri-
erandos apprimè utilibus nobilem. Domitium pro-
ulit, quem ideò *Calderinum* vocabant, acri quem fla-
rantique ingenio ad gloriam anhelantem Roma
xcepit & extulit. Eo in loco fama est fuisse oppi-
um magnum, antiquum & nobile, prope quod
incit adhuc injuriam temporis Templum *Iuno-
is*, nunc *S. Matthiæ* Apostolo dicatum. E conspe-
tu sese extollit in colle castellum *Suave* à Sca-
geris conditum, amœnissimo situ. Inferiùs est
Montfortis Episcoporum Veronensium deliciæ; un-
e paulisper descendens, fines invenies, sicut
b alia parte est *S. Bonifacius* fertilis vicus. Hic
gri Veronensis finis est. A sinistra parte conti-
nui montes & colles multis milliaribus, quos homi-
es incolunt. A dextra in latos campos expanditur.

Pars quæ ad Austrum spectat, initium capit à *Porta nova*, & *Leonicum*, *Colonia*, deinde *Patavium* extenditur, quo in tractu, agrorum summa quadam excepta feracitate, egregium nihil. Offendes posteà *Lemniacum*, *Sanguinetum*, viamque quà Mantuam itur; quibus in locis nascitur flumen *Tartarus*, *Polynesium* *Rodiginam* alluens, vallesque multæ jacent. Occidentali cornu. Mantuam versus XVII. millibus passuum, Verona abest *Insula Scala*, quæ rebus omnibus affluens, speciem non parvæ urbis habet.

Schott.

Ad occidentem solem videas incultos & lapidosos Veronensium campos. qui ante Veronam in collibus positam millia passuum viginti patent, & celebres sunt maximis summorum Ducum aliquot victoriis aut cladibus. Referunt enim, *Sabinum Iulianum*, Imperium invadentem, à Carin[illegible] Cæsare in iisdem campis victum & occisum fuisse; atque *Odovacrum* Herulorum & Turcilingorum Regem, qui Augustulo depulso Italiæ Regnum per vim occupaverat, & aliquot per annos eam tyrannide oppresserat, à *Theoderico* Ostrogothorum Rege triduano prœlio debellatum fuisse; cæsum item posteà *Lambertum* Guidonis Spoletani Regis filium cum quatuordecim Hungarorum millibus à *Berengario*. nec multos post annos ab *Hugone* Arelatensi. *Arnoldum* Bavariæ Ducem cum paratissimo Germanorum exercitu, quem Veronenses primi Regem Italiæ contra *Hugonem* appellatum specie triumphantis intra mœnia receperant. Devictum in iisdem campis etiam à *Rudolpho* Burgundo *Berengarium* alterum, Italiæque Regno privatum. Avorum denique patrumque memoria magnis sæpè prœliis in illo camporum tractu de Italiæ Principatu fortuna varia certatum fuisse. Ceterum quod *Blondus* scribit C. Marium Cimbros ac Teutones in Italiam irrumpentes ibidem ultimo prœlio delevisse, incertum & obscurum est, cùm varient mirum in modum auctores in ejus tam

tam famosi prœlii loco describendo.

Capug.

Inde per patentes locos, perque viam declivem iter habens, in *Villam francam* & *Sanctum Zenum* incides, opulentos vicos, ultra quos Mantuanorum confinia. Quòd si in eadem planicie ad Meridiem te verteris, pagos ignobiles multos præteriens, rectà *Tischeriam* oppidum munitissimum, sed gravi insalubrique cœlo, quod Veronâ XIV mill. passuum distat, ibis. Est oppidum in prima *Benaci* ripa situm, qui ex media terra scaturiens, *Mincium* flumen, quo Mantua irrigatur, effundit: hinc ad *Rivoltellam* pagum juxta à læva lacum v. mill. passuum spatio, viæ numquam non incommodissimus est. Ultra millia passuum duo, *Desentianum*, & agri Veronensis termini sunt. Ad Boream in Occidentalem colles habet Verona, meridianum solem excipientes forma theatrali, & à Borealibus flaminibus silentes vineis consitos, magnificis Palatiis, deliciisque hortorum adeò exornatos, ut illorum aspectus, sive longinquus sive vicinus, mirabiliter exhilaret animos. Hic Comitum *Iustorum* horti deliciis omnes alios longè superare videntur. Interiùs P. *Actis Paltena* Vallis, quam homines incolunt, fertilitate laudatur. Tractum montium per planiciem sequens latitudinem agrorum, *Athesim* ex Tridentinis montibus defluentem, pulcherrimaque in fluminis ripa ædificia intueberis. Procul à Verona decem milliaribus montes molli acclivitate incipies ascendere, *Pollicellam*que Vallem nobilissimam *Tervinensem* appellatam habere in conspectu, quæ multos continet pagos, castellaque multa, ex quibus sibi pulcherrimum facit theatrum. Hic fauces magnorum montium Tridentinorum incipiunt. Sed tacendum non est, in *Policella* valle ex marmoreis papillis scalpello ductis perpetuas stillare aquas, quibus si lactantis mulieris papillas laverint humorem lacteum casu aliquo exsiccatum revocari; Rursus Veronam revertens altera

Athesis ripa, cum planiciem prætereris, in *Montibaldi* radices incides, & inferiùs juxta flumen in castella multa, & pagos longo terrarum tractu. A b altera Athesis ripa planicies extenditur *Pischeriam* usque, ubi colles, in dextra *Benaci* ripa jacentes, initium habent. Ibi situm est *Bardolinum*, de cujus sapidissimis ficis Solimannum Imp. Turcarum cum captivis Christianis sæpè loqui solitum accepimus. Inde *Gardum* offendes, unde *Benaco* nomen inditum, superiusque castella alia. Hic sit tibi miraculo, ad hæc loca aspera & montuosa triremes navaliaque alia Venetos convectasse, ut in Benaco cum Philippo Vicecomite Insubrium Duce prœlium committerent. Infrà *Monsbaldus*, herbis ingenita virtute præstantibus, ærisque fodinis clarissimus, sese circuitu xxx. passuum millium extollit, merito totius Italiæ montibus præferendus.

BENACUS, ET EJUS ORA.

Cap. 9.

UBI nunc est Tusculanum, Benacus erat oppidum, unde lacus Benacus dictus, quem *Garda* à *Garda* oppido Itali appellant. Benacus à Pischeria, quæ est ad Meridiem exposita, ad *Ripam* usque, quæ ad Septemtrionem xxxv. passuum millibus in longitudinem terram intersecat. In latitudinem verò à *Salodio* ad Occidentem sito, & *Garda* aut *Lagisio* ad Orientem xiv. paulò amplius. Adeò procellosus est, ut montium instar undas extollat, maximumque periculum quibùsdam anni temporibus navigantibus intentet. Hujus rei caussa montibus undique eum sepientibus, ventosque intercludentibus, adscribitur. Hinc Virgilius:

Fluctibus, & fremitu assurgens Benace marino.

In hoc lacu nobilium piscium magna vis, troctarum inprimis & carpionum, quos dicunt aurum pascere nec alibi quàm in *Lacu porta* apud Soram in Brutiis inveniri. Anguillarum prætereà, de quibus Plinius

plura

plura scripsit. Incipit, ut diximus, Lacus à *Pischeria*. In ripa, quæ ad Veronenses pertinet, magna habet oliveta & oppida, quæ suprà memorata sunt; angulumque facit, ubi *Garda* est, ad Occidentem vergens. A *Pescheria* verò ad octavum milliare, fastigiata terra ita in illius undas excurrit, ut duobus millibus passuum ipsum lacum dividere videatur. In hac terra *Sirmio* est, antiqua Poëtæ *Catulli* patria, nunc exiguum oppidum, sed deliciis abundans. Eadem via quarto milliari *Rivoltella* vicus est, neque procul eo *Desentianum* frequentissimum illius oræ emporium, ubi cauponæ rebus omnibus instructissimæ, inprimisque *Gardæ* fructibus præstantissimis. Quòd si alia lacus ripa iter feceris, multa pulcherrima oppida invenies, & ad Occidentem in illo angulo *Salodium* oppidum nobile & dives. Haud longè *Pratum famis*, ubi Episcopus Tridenti, Veronæ, & Brixiæ, non discedentes à sua Diœcesi, dextram dextræ jungere possunt. A *Salodio* ad hunc locum omnia amœna, fructifera, consita olivis, ficis, malis Massilicis, citreis, aliisque fertilibus arboribus, eaque cœli clementia, quod ad Orientem & Meridiem exposita, altissimis intercedentibus montibus Boreæ flamina non excipiunt, ut totius Italiæ pulcherrima esse videantur. Quot in hac *Benaci* ora alantur personæ, vide in calce descriptionis Vallium infra.

BRIXIA.

Capug.

BRIXIAM *Desentiano* xx. passuum millia intersunt, via directa, licet non omnino plana. Est aliquorum sententia, *Brixiam* dictam a *Britein*, quod Gallorum Senonum, ejus urbis instauratorum, lingua *gaudentes arbores*, quasi pomorum onere gaudere videantur, significat.

Schott.

T Livius, aliique magni Auctores tradunt, *Brixiam* Re-

Regum Romanorum tempore à Gallis Cenomanis esse conditam, quam posteà Romani, Transpadana Gallia in potestatem redacta, suæ ditionis item fecerunt. Constat ex Livio, fidem populo Romano constantissimè quondam præstitisse, atque præcipuè difficillimis Hannibalici belli temporibus. Coloniam Romanorum factam esse volunt bello sociali confecto, cùm Veronam & alias trans Padum urbes *Cn. Pompejus Strabo* Pompeji Magni pater colonias deduceret. Nec diu posteà C. Cæsaris auspiciis simul cum aliis Transpadanis jus Romanæ civitatis accepit, atque sub Imperatoribus Romanis deinde, quamdiu Imperium in Italia stetit, admodum floruisse constat. Testimonio sunt antiquitatis monumenta varia, quæ adhuc in eadem urbe, vicinoque territorio passim reperiuntur, nimirum pulcherrimæ marmorum inscriptiones, statuæ, statuarumque tituli, atque illustrium hominum epitaphia plurima, ex quibus urbis illius amplitudo prisca facilè cognosci potest.

Caput.

Jacet in planicie ad radices collis, longa magis quàm lata, ambitu passuum millium trium. In pauco tamen corpore ædificiis plena & habitantibus. Intus fora multa, in quibus, quod est magnum, porticibus ac Prætorio superbo conspicuum eminet. Officinæ rerum diversarum, præcipuè ægidum, arcuum perforatorum, cultellorum, fulcrorum igniariorum, totiusque artificii ferrarii optima temperatura; vestium præterea linearum subtilissimarum, unde maximus civitati redit quæstus. Torrente *Garza* irrigatur etiam fontibus multis, quibus aquæ sunt ab aquæductu per *Desiderium* Longobardorum Regem constructo. Turium unam nomine *Palladam* habet, in qua civitatis campanæ pulsantur. Palatium pro urbis negotiis omnino perlustrandum est, nova & pulchra architectura splendens; ut etiam excellentia, & prisca antiquitate polleat. Portas quinque, arcemque in colle vivo de lapide inexpugnabilem.

Pro-

Propter dissensiones, varias passa est calamitates, nec (me hercle) miror eam XXVIII. annorum spatio, sub *Ludovico* III. & *Othone* Imperatoribus, septies dominium mutasse: est enim urbs armorum studiis deditissima, nec sine horrore illius Annales legi possunt, in quibus ruinas, cædes, proscriptiones, exilia, direptiones, incendia, devastationes, Syllanis, Marianis, & Trium-viralibus simillimas videas. Imperio Veneto paret, & quieta floret.

Christiana esse cœpit anno C.XIX. à puerpera Virgine, prædicante *S. Appollinare* Episcopo Ravennate. Templa multa sunt in ea primi nominis, ut *S. Afra*, *D. Petri Oliverii*. Patres *Dominicani* magna frequentia hac in urbe, & ipsi laxè & magnificè habitant, cœnobio pulcherrimo, religiosissimo, Ecclesiaque pluribus insigni, choro maximè. Majus templum venerandum est, cujus Præsul titulo Ducis, Marchionis, & Comitis appellatur, multis redditibus optimus. Venerantur in eo Brixienses Crucem, quam dicunt *Oro fiamma*, quamque multi affirmare non dubitant, eam esse Constantino Imperatori ostensam in aëre ipso, dum certamen inire studebat contra Maxentium. Cœlestem habet colorem, rubescentem attamen.

Omnino conspicienda est sacra ædes *D. Iuliæ* Martyri dicata à Papiensi Rege *Desiderio*, anno DCC. LIII. cui adjunxit Monasterium, divitiis, aureis ornamentis, Sanctorum corporibus decoratum. Et tanta excellentia præstitit, quod *Ansilperga* soror, & *Hermingarda* filia ejus Regis, & *Hermigranda* uxor, & *Giaff* filia Lotharii I. Imper. & *Angilberga*, Caroli II. Imper. soror, & *Berta* Berengarii, qui Imperium usurpavit, filia, ac infinitæ propè aliæ Regio sanguine procreatæ, in eo suos annos agere in Dei famulatu sub *D. Benedicti* norma voluerint.

Habet Brixia homines ad quadraginta millia, inter quos armis & litteris domi forisque claræ familiæ numerantur titulis, honoribus, & stemmatibus

præclarissimæ. Cives Brixiani multi Sancti extitere, ex quibus nominare placet Sanctos *Iovitam* & *Faustinum* Martyres, quorum adhuc in mœnibus Veronam versus martyrii vestigia cernuntur; & triginta suos Præsules in cœlis agnoscit Sanctos hæc civitas. Magna ditione pollet, & amplissimo agro ita ut Episcopum Brixiensem credamus curam gerere animarum septingentarum vel octingentarum millium.

Rebus omnibus est affluens, & solertis ingenii populo, unde post Mediolanum totius Galliæ Cisalpinæ facilè est princeps, & meritò Scaliger scribere potuit:

Schott.

Quæ pingues scatebras specula despectat ab alta
Postulat Imperii Brixia magna vices.
Cœlum hilare est, frons læta urbi, gens nescia fraudis,
Atque modum ignorat divitis uber agri,
Si regeret patrias animis concordibus oras,
Tunc poterat dominis ipsa jubere suis.

AGER BRIXIENSIS.

Caput.

AGER Brixiensis in latitudinem centum millibus passuum extenditur à *Moso*, quod passuum quindecim millibus abest à *Mantua*, ad *Vallis Camonicæ* initium excurrens; in latitudinem verò quinquaginta millia, à *Lintone* Benaci vico, ad *Urceos novos*. Frumenti, olei, vini, pomorum, lini, nulli cedet feracitate: introrsum colles, montes, valles, vicos, oppida nobilia, nec infrequentia amplectitur; in eo solitudo nusquam, habens loca CCCCL. Ad Orientem, quà *Veronam* itur, a dextra situm *Ghedium*, *Manerbium*, *Calvisanum*, *Calcinatum*; à sinistra, quà mons extollitur, *Bidizolum*, *Padengum*, & ripa lacus: eodem tractu *Lonatus*, vicus non ignobilis, in collis jugo quintodecimo à Brixia lapide situs est.

Ad

Ad Meridiem quà ad Cremonenses pertinet & Mantuanos, *Virola*, & *Asula* oppidum munitum & clarum. Si porta *sancti Nazarii* egrederis, ad Occidentem à dextra *Triviatum*, à finistra *Quintianum* oppidum non incelebre prospicies, in ipsaque via viginti à Brixia millibus passuum *Urcei novi* absunt, castellum sanè elegans & munitissimum, anno Christi M.C.XXXIV. conditum, ubi linearum vestium præcipua laus. Haud procul *Ollio* flumine Imperium Venetûm terminatur. Per portam *D. Ioannis* inter solis occasum & Aquilonem, torrente *Mella* aquis perpetuò fluentibus trajecto, ad *Cocajum* vicum opulentum pervenies, dextrorsum verò ad radices montis *Rovadum* oppidum copiosissimum. Hic in conspectu habebis regionem quamdam florentem rebus omnibus, oppidis frequentissimam, quam, quòd olim Francis in deliciis fuit, *Franciam curtam* appellant. Sed objicitur *Ollius* fluvius oppido *Palatiolo*, pulcherrimo ornatus ponte, ubi *Bergomensis ager* aditur inter editissimos montes, ad Septemtrionem Bergomum versus pertinentes.

DE VALLIBUS AGRI BRIXIENSIS.

Caput.

HAbet urbs hæc præclarissima intra montes, qui sunt post ejus dorsum, Valles tres. Harum prima est *Vallis Camonica*, quæ ad Occidentem jacet, reliquis duabus magis ad Septemtrionem vergit, & ad milliarium L. longitudinem extenditur, multis undique montibus vallata, inter quos non mediocris spatii planicies; non tamen semper æquè diffunditur: per quam *Ollii* fluminis limpidæ, piscibusque, & præsertim troctis abundantes undæ deferuntur: quod flumen, post irrigatam Vallem, in *Isæum* lacum, cui caput est, infertur, unde eodem etiam nomine egreditur. Vallis itaque non hoc tantum flumine, sed multis etiam quibus irrigatur rivis, ubique

peramœna est, atque frumentorum satis ferax est, atque etiam multis in ipsius locis, alendis viribus aptis, vina exprimuntur; aliosque multos producit fructus. Sunt in hac Valle ferri fodinæ, è quibus eductum ferrum, multis in locis in varias subducitur figuras, imò verò igne ita perficitur, ut æs, tandem ex illo conficiatur. Terra hujus Vallis primaria *Brennum* appellatur. Vallis hæc in eminentiori sua parte in dua quasi brachia dispartitur, quorum altero *Tiroli* ditionem respiciente, alio sese, cum *Valla Telina* conjungitur.

Altera, quæ proximum descriptæ obtinet locum, *Vallis Tropia* dicitur, quoniam sese recipit urbem versus, ideò sex ab illa passuum millibus initium ducit, & versus Septemtrionem protrahitur ad milliaria circiter xx. Montibus undequaque circumdatur, & *Mella* fluvius per eam excurrit, qui in ea exoriens, multos quidem alit pisces, sed troctam præsertim. Hæc multis in locis est augusta, & illius proxima pars urbi, omnium optima est atque pulcherrima, à qua decem millibus passuum *Cardo Cardone* abest, terra quæ urbanitate satis pollens, celebris est eximio sclopetorum artificio, quorum magna vis ibi fabricatur. Oppido Vallis altissimo, cui nomen est *Collis*, multæ sunt ferrigineæ cavernæ, ac quidem ex optimis earum quæ in tota Valle inveniuntur, qua de caussa multa conspiciuntur ædificia variis in locis, ubi diversè ferrum elaboratur.

Cum hac postrema, Vallis ex longitudine adjacet conjuncta, *Sabii* nominata, cujus longitudo xx. milliariis præfinitur, & *Bagalini* terræ fines attingit, quæ partim per se partim verò cum Valle prædicta regimen habet. Parva hic æris copia conficitur, & duæ ferri adsunt officinæ.

Ex lacu *Idri* egrediens amnis Chesius, *Chieso*, decem milliaribus, maximo habitantium commodo Vallem irrigat; non solum enim ædificiis aquam subministrat, verum pisces continet, in quibus tymuli &

li & tructæ primum obtinent locum.

Cumque Vallis tota plures variosque sinus complectatur, ideò multis in locis, vitibus ac arboribus fructiferis plantata, utilis ac pulchra cernitur cultura; non enim permultis caret rivis, quorum aquis ædificia juvantur.

Duabus in hisce Vallibus homines reguntur Venetum Reipublicæ subjecti, summe cordati, belligeri & ad arma pertractanda aptissimi.

Anno M D LXXIX. censæ fuerunt urbis & suburbiorum animæ, & repertæ sunt 31403. in Valle *Camonica* 40275. in Valle *Tropia*, 16355. in Valle *Sabii*, 15431. in ora *Benaci* & *Salodii*, 44564. in *Asula* & ejus agro, 7638. in aliis verò terris, 142324. quæ omnes numerum faciunt 300081. Tamen pro comperto habemus, in toto Brixiensi agro nunc vivere animas septingenta vel octoginta millia. in urbe quadraginta millia.

ITER PRIMUM ET BREVIUS BRIXIA MEDIOLANUM.

PER portam *S. Ioannis* Mediolanum iturus egrediens, *Cocacium* reperies, & inde agro Brixiano, si ad sinistram flexeris, *Pontoi*, id est *Pontem Ollii* fluminis, qui ejus oppidi muros alluit, *Martinengum* non ignobile castrum, *Trivilium* clari nominis, & *Cassanum*, *Actiolini* Patavinorum tyranni, portenti humani generis, clade nobilitatum Hic sinistrorsum arva sunt, quæ *Giara d' Adda* vocantur ab Italis, in quibus Ludovicus XII. Galliæ Rex Venetos una acie cruentissima debellavit, anno M.D. IX Ibi propè stat *Carauatim* illustre oppidum, prope quod etiam Mediolanenses vectores exstiterunt de Venetis ipsis. Dextrorsum stant loca, de quibus in Itinere tertio ex *Brixia Bergemum* scribemus. Cassani cum fueris *Abduam* trajicies, & decem millibus passuum peractis *Cassinam albam* cauponam accedes, & post totidem passus Mediolani quiesces. Hujus itineris ex

Brixia Mediolanum usque, passuum millia sunt quinquaginta.

ITER SECUNDUM ET LONGIUS, BRIXIA MEDIOLANUM.

ALtera quadam via augustiore, sed longiore, Mediolanum aditur, si Brixia per portam *S. Nazarii* egressus, ad *Urceos novos* te contuleris, itinere milliarium xx. ubi *Ollium* fluvium transiens *Soncinumq*ue, opulentum oppidum & frequentissimum ingressus, si tempus erit hibernum, panem dulcium amygdalarum tibi apponi jusseris. Non alibi pulchriores ex orichalco fiunt lucernæ: populus verò adeò ad humanitatem propensus, ut nihil supra. Marchionatus titulo viget & Mediolanensi ditioni subest. Soncini *Actiolinus* Patavinorum tyrannus, ex Saxonico sanguine Italicæ stirpi ad horribilem sæculi pestem insertus, cùm ei vetutum scorpione adactum in imo crure pedem transfixisset, ab exercitu Guelphorum immissum, septuagenarius mori voluit. Pertinaci enim obdurantis animi decreto, vulneri fascias & cuncta vitæ alimenta repudiavit, ut execrabilem animam exhalaret.

C R E M A.

MIlliaribus quinque ulteriùs, *Romanengus* vicus est, inde aliis quinque *Cremam*, quæ *Serio* flumine ab Oriente alluitur, acceditur. Olim primas habuit inter castella omnis Italiæ, nunc urbs est, ac dignitate Pontificia ornata. Ab Imperatoribus Suevis ædificata in planicie, & operibus munitionibusque egregiè septa. Frequentia civium, ædificiorum magnificentia, ubertate agrorum, & omnium rerum copia felicissima est. Veneto Imperio paret, alitque circiter animas unà cum suo agro 30000. & cum Prætorem Nobilem Venetum habeat, Jus dicit locis XLVI. De albant mulieres Cremenses filum seu acciam.

ciam pro consuendis pannis, & in contexendo telas assiduæ vivunt. Hinc, flumine *Terno* transmisso, *Laudem Pompejum* pervenitur post milliaria x. *Marignanum* inde, seu *Melignanum*, postremoque *Mediolanum*; quo itinere passuum sexaginta millia teres.

ITER TERTIUM EX BRIXIA, BERGOMUM ET MEDIOLANUM.

BRIXIA relicta per portam S. *Ioannis* *Mella* fluvius transmeatur. *Cocajus* posteà invisitur, & *Palatiolum*, de quibus suprà, ubi *Ollio* flumine trajecto ponte, *Malpaga* vicus tibi erit obviàm. Eum condidit peramœno in situ *Bartholomæus Coleo* Bergomas, in ejus arce cùm vixisset annos LXXVI. excessit è vita, & Bergomi sepelitur. Huic suorum exercituum Imperatori Veneta Respublica statuam equestrem æneam ad templum SS. *Ioannis* & *Pauli* Venetiis cum marmorea basi erexit, sed nequaquam integra *Veroci* artificis felicitate fabrefactam.

Organi à læva, & *Basella* Monasterii Prædicatorum arvis longè lateque patentibus relictis, torrenteque *Serio* nobili ponte superato, *Bergomum* acceditur, confectis Brixia milliaribus triginta.

BERGOMUM

BERGOMI civitas antiquitate multa gaudet, cùm ejus originem multi se ignorare fateantur. *Orobiorum* tamen extitisse gentis affirmant; quod nomen si Græcè interpreteris, homines in montibus degentes insinuat. Qui Hebraici & Græci sermonis mysteria tenent, *Bergomum* dici volunt, quasi inundatorum fuerit clypeata civitas, vel Gallorum Regia urbs quæ à Græcis *Archipolis*, à recentioribus autem Latinis tum *Princeps* tum *Ducalis* appellari solet. Igitur Bergomum priscis diebus Regalem veterum Gallorum Urbem extitisse, nomen ipsum manifestissimè docet. Ab *Hetruscis* verò aut à *Cenomanis*, vel potius à *Cyrino* Ligurum Rege ante Domini nostri

ortum annis CI. exstructum conspicitur in latere montis, ab Oriente ac Meridie magnam planiciem, à Septemtrione & Occidente colles montesque. Valdè munitur à Venetis, muris, turribus, aliisque machinis, quibus ad resistendum inimicis potentissima evasit. Parvi est ambitus, cùm in edito collis habeatur; quamvis suburbia duo amplissima, & omni rerum copia referta, ædificiorum & Nobilium multitudine plena. In horum altero nundinæ quotannis celebrantur in Festo S. Apostoli *Bartholomæi*, in quibus mercatura maxima rerum quarumcumque fit pluribus diebus, cùm ad eas ex omni loco Italiæ, Germaniæ, Rhætorum, & Helveticorum turmatim homines confluant. Purissimus aër, fructus optimi saporis, vina delicata, oleum dulce, sunt Bergomi, & homines maximè industrii, & acuti ingenii suprà quàm dici potest, ad artes, ad scientias, & ad mercaturam aptissimi; ita ut proverbium sit Italis *Bergamo sottile*. Quà vergit ad nascentem & cadentem solem, sepitur Bergomum fertilibus & amœnis collibus; cinnamomo saccaro confecto, pannis tenuioribus, stragulis & peripetasmatibus abundat, & D. Bartholomæi feriis celeberrimis nundinis frequentatur. Claros homines produxit.

Horum, magni est nominis *Albericus Rosates* Jurisconf. *Ambrosius Calepinus*, quorum monimenta apud omnes extant. *Damianus* unus ex Conversis Prædicatoriis in cerostroto faciendo ex lignis concisis apprimè singularis *Paganus* ex eodem Sodalitio pro Christi fide ab hæreticis occisus, & plerique ex *Forosta* familia Legum periti. Silentio involvo Cardinales, Prælatos, & multos alios Bergomates immortalitate donatos, inter quos maxmè fulget *Bartholomæus Colleonus*, de quo inferiùs dicetur.

Primus sacræ Religionis fundator in civitate Bergomensi fuit Christi discipulus *S. Barnabas*, qui an. salutis nostræ XLV. ad eam accessit, comitatus *Anathelone* Græco, & *Cajo* Romano, Episcopum in

eâ

ea reliquit *Narvum* civem Bergomensem, qui lustris sex munere suo fidelissimè functus in cœlum conscendit. *Alexander* Thebæorum legionis primus signifer *Maximiniani* Imp. tempore, Bergomi pro Christo moritur; moriuntur & alii viri ac mulieres, à quibus Christiana Religio propagatur, Ecclesiæ ædificantur, & idololatriâ rejectâ, cultus Dei augetur. A multis excellenti sanctitate præditis gubernata fuit Ecclesia Bergomensis, in qua tumulantur Sanctorum corpora xxv. ut prætcream ea quæ in Abbatia *Astinesi* condita venerantur Monachorum, & aliorum plurium.

Ecclesia sanctæ *Mariæ* iis est decorata picturis, organo, aureis argenteisque vasis, ornamentis ac redditibus, quæ nobili templo convenire possunt. Videbis ad aram maximam ædis majoris marmoream effigiem *Bartholomæi Colleoni*, & sepulchrum, quod sibi vivens statuit, ubi legatur: BARTHOLOMÆUS COLLEONUS DE ANDEGAVIA, VIRTUTE IMMORTALITATEM ADEPTUS, USQUE ADEO IN RE MILITARI FUIT ILLUSTRIS, UT NON MODO TUNC VIVENTIUM GLORIAM LONGE EXCESSERIT, SED ETIAM POSTERIS SPEM EUM IMITANDI ADEMERIT: SÆPIUS ENIM ADVERSIS PRINCIPIBUS, SENATU ACCEPTO IMPERIO, TANDEM TOTIUS CHRISTIANORUM EXERCITUS SUB PAULO II. PONTIF. MAXIMO, DELECTUS FUIT IMPERATOR: CUJUS ACIES, QUATUORDECIM ANNOS AB EJUS OBITU, SUB SOLO JAM DEFUNCTI IMPERATORIS TAMQUAM VIVI NOMINE MILITANTES, JUSSA CUJUSVIS ALIUS CONTEMPSERUNT.

OBIIT ANNO DOMINI M. CCCC. LXXV. QUARTO NONAS NOVEMBRIS.

In ædibus *D. Augustini* invise omnino *F. Ambrosii Calepini* tumulum, qui unus omnium felicissimè tentavit optima quæque linguæ Latinæ verba colligere,

gere, & è fertili probatorum Scriptorum agro messem facere, ut jam unius hujus Religiosi, quocumque Latina se lingua protulit, circumferatur. Sunt Bergomi, ac in suburbiis, animæ circiter viginti septem millia, & civitatis veteris ambitus est milliarium quatuor, ad quam ex suburbiis scalis lapideis, & plerisque gradibus ascendes, civitates fere omnes Lombardiæ, flumina multa, planicem amplissimam, montes, colles, Appenninum usque contemplaturus.

In eminentiori colle supra civitatem locus invisitur *Capella* vocitatus, cùm jampridem S. *Dominicus* Patriarcha, cui sum addictus, ibi sese ac suos receperit Deo famulaturus. *Luchinus* verò Vicecomes Mediolani, & Bergomi Dominus, arcem fortissimam in eo construi mandavit, quæ tamen diruta nunc omnino conspicitur. Agnoverunt quondam Bergomates pro suo Principe Romanum Imperium, dum felicitate pollebat, & eo declinante ab Attila diruitur, post quem Longobardi, deinde Reges Italiæ illud sibi subjecerunt, *Turriani* Vicecomites, *Scaligeri*, *Foresti*, *Malatesta*, & *Galli*. Ultro tandem in Venetûm potestate se dedidit, quorum auctoritate & præsidio tranquillè vivit, diuque vivet.

Si plura de hac civitate desideras, in promptu habebis librum, titulo *Vinea Bergomi*.

A Bergomo non multum abest flumen *Serius*, suum ortum agnoscens in montibus, quod si torrentem nominaveris, non ab re loqueris. A parte Septemtrionis stant sex Valles, hinc atque hinc montibus clausæ, *Seriana* videlicet à *Serio* eam suis aquis secante, prisco tempore *Becunorum* loca appellata; & *Brembana*, quam alluit amnis *Brembius*. Harum quælibet xxx, milliarium spatio se protendit. Vallis *sancti Martini*, xv. & totidem Vallis *Calapii*, & *Clusontes*. In his ac ceteris villæ, terræ, & loca supra cc. manent feracia, etsi montana; & in eis excellunt *Calepium* & *Luer Clusontes* & *Vertua* lanificio non incelebri, dila-

latatúrque ager hic Bergomensis. Pagi divitiis &]bilitate insignes, ab hoc latere milliarium circi-]r XXVIII.

Calepio perges *Leucum* inter castra spectandum, bi lacus *Larius* suas aquas impartitur flumini *Abdua*, quod trajicies ponte. Ab Occasu tenet *Bergomum* Comensem urbem, *Modoetiam*, & *Brianinos* colles. ab Oriente *Brixiam*, à Meridie *Cremam*, & lo-]a superius effigiata, & inter utrumque, itinere mil- liarium XXXII. Bergomo Mediolanum pervenies, à dextris habens amnem *Brembium* in *Abdua* se immiscentem, *Abduam* ipsum, apud quem est *Trezzius* pagus, & fortilitium à *Barnaba* Vicecomite ædificata, ubi flumen trajicies ponte, uno fornice tantum compacto, etsi miro artificio. A læva erunt loca quæ diximus. Confectis Bergomo duodecim milliaribus, *Abduam* prætergredieris cymba in viculo *Colonica*, & illico *Vaprius* pagus te offendet, & *Navilis* Mediolanum excurrens. *Fornacibus* tandem *Cascina*que villis à tergo relictis, itinere aliquot passuum, Mediolanum ingredieris.

MEDIOLANUM.

Cap. 9.

MEDIOLANUM, urbs antiqua, præclara olim Imperii sedes, à tergo habet montes, qui Italiam à Septemtrionis Ortusque partibus dividunt: in prospectu vero longè latéque jacet planicies, quæ CC. millia passuum, & eo amplius, ad *Catholicam* usque *terram* quæ inter *Ariminium Pisaurum*que sita est, protenditur. Hinc æquatus est campus, qui ad *Istriam*, illinc ad *Augustam Prætoriam* pertingit. *Athesi* ac *Ticino*, haud obscuris fluminibus instar orbis circumcluditur. Quamvis angustus initio vicus parva habuerit incunabula, Gallus tamen *Bellovesus* illi magnitudinem addidit & gloriam. Hic murum latitudinis XXIV. pedum, altitudinis vero LXIV. centum triginta munitum turribus, atque sex portis stru-

ſtruendum curavit. Primum ſolo exæquatum fuit à *Brenno*, qui *Camillo* & *M. Marcello* Coſſ. Capitolium cinxit obſidione. Eo temporis Senatus juſſu rurſum firmis mœnibus frequentibusque turri cinctum eſt: Attila tamen pulcherrimam urbem ab ſtirpe delevit, omniaque ſuperba proſtravit ædificia. Deinde Archiepiſcopus *Euſebius* civitatem iterùm circumdedit mœnibus, ædiumque damna rependit dirutaſque reſtauravit domos. Centum verò poſt annis, à Virgineo partu D.LXXVII. immitis Gothorum furor illam funditus evertit, ac XXX. millia civium crudeli ſuſtulit clade. Præterea Mediolanum miſeriis coopertum ab *Eriberto* Regis Gallorum fratre, atque ab Imperatore *Ænobarbo* malè fuit exagitatum, ac ſal, hoſtilis teſtimonium vaſtitatis, ubi modò antiquum eſt viridarium, ſparſum fuiſſe, pro comperto habetur. Verum, ubi cum populo reconciliata fuit gratia, hæc civitas priſtinum adepta eſt decus, muris circumdatur quattuor communi omnium uſui patentes cum aliis ſubſidiariis fiunt portæ. Tunc temporis, anno videlicet M.C.LXXVII. urbis circuitus 5936. erat paſſuum, cum tamen ſuburbia excluderentur Nunc autem in unum coalvere corpus, uno circumſeptum muro, *Ferrantis Gonzagæ* beneficio, qui ibi Caroli V. gerebat vices. Ambit paſſuum millia decem, publicas habet portas totidem, quarum ſex primas retinent vaſtis cum foſſis. Hetruſci antiqua Mediolani fundamenta jecere, tamen in Inſubrium ditionem ceſſit. Pridem vicus erat omnes enim vicatim habitabant; at *Bellovesus* Gallus ea potitus regione, amplam in civitatem redegit. Qua ſurgente, ſilveſtris ſus ex ruinoſis egreſſa ædibus prima luce ſeſe quibuſdam obviam tulit. Hæc dimidiam corporis partem naturalibus coopertam pilis, alteram verò molli & alba contectam lana gerebat. Quam *Bellovesus* boni loco ominis duxit, & urbem à ſe conſtructam ſuo idiomate ſignificans *Mediolanum* voluit appallari. Hanc rem illud præſ-

ert monimentum, quod in marmore arcus communis mercatorum Palatii ob omnium oculos constitutum est. Id ante salutis annum, D. LXXXIII. annis contigisse memoriæ proditum est. Mediolano *Bellovesus*, ejusque nepotes, deinde *Brennus* Gallus, & alii præterea multi dominati sunt ad illud usque temporis, quo invicta Romanorum potentia illos subegit armis, & Mediolanum quoque ad Romanum devolutum est Imperium: à quo tamen descivit, quando Pœnus *Annibal* transvolavit Appenninum. Denuò, cùm illam Rempublicam potentia multis post se intervallis ceteras victas relinquere nationes animadverteret, Romano collum sub jugo mittere constituit, ac illi postea morem gessit Imperio. Ita Latinis Imperatoribus, & Græcis, deinde Gothis, Insubribus, Regibus Italiæ, Germanorumque Imperatoribus Mediolanenses obtemperarunt. Qui, *Conrado* II. imperante, multum sibi vendicarunt libertatis, ipsique sibi jura dare cœperunt. Hic Mediolanenses Reipublicæ more gerebant sese; quorum erat caput Archiepiscopus: conciliumque abaci sancti Ambrosii habebant. Dein factionum causâ sese ultro dediderunt Turrianis, qui invidias & inimicitias regnandi studio exercebant cum Vicecomitibus, qui diu illis imperarunt. Post hos Sfortiatæ, deinceps Galli; tandem Austriaca Domus, quæ nunc imperat, Mediolani jus accepit atque ditionem. Mediolani situs cùm, in sexto climate, quod cœli præ se fert benignitatem, felix habetur, quamvis modò haud satis puro fruatur aëre.

Omnibus, quas humanæ possunt desiderare fauces, rebus abundat. Quidquid vis, quodcumque cupis, hic reperies; adeò ut proverbio ferant, *Solo in Milano si mangia*: nec in alia Europæ urbe tantam edilium copiam, quantam in hac, inveniri mihi persuadeo. In aliis quidem civitatibus si una atque altera non desiderantur plateæ, quò res hujusmodi venales comportantur, centum Mediolani est invenire, qua-

quarum XXI. primæ sunt: nam quodlibet quadrivium iis rebus, quæ victui conducunt humano refertum est., Habet vernaticum *Montisferrati* vinum, potensque *Briantinum* merum. Huc, centrum cum sit Insubriæ, omnium ferè Provinciarum confluunt merces, Germaniæ, Galliæ, Hispaniæ, ex Genuæ portu. Vastissimam habet planiciem, colles apricos, amœnos montes, commoda flumina, fœcundosque lacus, quæ illi omnia alimenta ministrant. nihil boni, nihil pulchri hęc amplissima & uberrima regio pariter exoptari. Hic magna est omnium opificum varietas ac multitudo, supra id quod cuiquam credibile est; ita ut vulgò dicatur: *Chi volesse rassettare Italia, rei inarebbe Milano*. Nam omnes artifices huc atque illuc in Italiæ urbes & loca suas comportarent artes. Hic est innumerabilis pænè aurificum numerus, conflantium arma, textorum sericatiorum, atque ab iis longè operosiùs & elegantiùs, quàm à Venetis, mirifica arte res elaborantur. Ingentia, atque ea plurima videntur Palatia, quæ Regiam præ se ferunt magnificentiam inter quæ superba *Thomæ marini* moles principem sibi, uti luna inter minora sidera, magnificentiæ vendicat locum, & mirantes ac stupidos omnium oculos in se convertit. Inexpugnabilis Mediolani arx, & loci natura, & amplitudine, & elegantia, & munitione, & oppugnationis difficultate cunctas Europæ arces facile antecellit: hanc vivi cingit aqua, fossa triplex, patentes & arcanæ subsidiariæ sunt viæ: superius, inferius, ubique & ampl. & angusti sunt auxiliarii aditus. Majus arcis quadrum intra fossam, seclusis turribus, quæ parva fere castella possunt appellari, ducentos ambitus cubitos habet. At vero extra anteridem, posthabitis forcipibus, mille ferè ac sexcentos ambit cubitos.

Schott.

Hic regium portæ Joviæ castrum, quo in Europa nullum est fama celebrius, ob ejus magnitudinem

ope

operum ac munimentorum amplitudinem. Justæ etenim urbis capacitate vicos, plateas, fora, Palatia, fabrûm, omnisque generis mechanicorum artificum tabernas operarias in se complectitur, nullius opis indigens externæ, sed commeatu, annona, omniumque rerum copia, bello paceque necessariarum abundans. Effundit oppidorum instar undequaque vasta propugnacula, circumambiunt fossæ latissimæ profundis triplices & vivis amnibus perfluæ, & utrimque parietibus lateritiis evectæ. Muri crassitudine stupendi fulciunt aggeres latissimos, & meatibus concameratis pervios. E quorum pinnis & fenestellis, per castri totius & propugnaculorum circuitum exerunt ampla capita, tubi ænei ingentes, tormentorum bellicorum prægravia pondera, rotis ferratis imposita qui sulphureo pulvere inflammati, globos ferreos pondo DCCCC. vel amplius evomere in hostem vel adversam molem possunt, atque obstacula quæque maximo cum fragore prosternere.

Videbis hic armamentarium capacissimum amplitudine, & armorum telorumque omnis generis ornatissimorum infinita copia refertum. Prætereà fabrûm, ac mechanicarum artium varias officinas, quas longum esset numerare. Considerabis si placet, portas, muros, aggeres, fossas, castella, & propugnacula maxima stupendi operis sumptus ac artificii incomparabilis; percensebis etiam ordine per propugnacula. muros & castella, dispositas tormentorum bellicorum moles, tubos æneos, immanes τειχισιπλήτας, atque πολιορκητὰς, ut epitheta Bellonæ propria hic cacodæmonum instrumentis attribuam.

Capug.

Si illustres cupit quis videre picturatas imagines, hic suæ potest satis cupidati facere. Juxta arcem in *Maravigliorum* via stat parietis facies, in qua, summa *Trosi Modoetiensis* arte & industria pictę Romanæ

manæ videntur Historiæ, eo figurarum genere, quo *tertii prospectus* pictores vocant: cujus excellentian operis ac ferè divinitatem mortalium nemo attinge re potest, cum sit numeris omnibus undequaque ab solutissimum. Mirabilius est, pictas illas imagine sine motu & sine spiritu existere, quàm si spirarent ac moverentur, non habere vitam, quam haber majori spectantibus negotio suadentur. Hac in r non ars naturam, sed hæc artem videtur imitari. *Beatricem* versus portam in propatulo est pictus *Latuadorum* paries, ita coloribus & ingenio a *Bramantino* e laboratus, ut jucundum attonitis prætereuntium o culis præbeat spectaculum. Ubi verò ad portam quæ *Tosa* nuncupatur, perveneris, semianaglyphan conspicies statuam, quam cuidam meretrici, qu patriæ pepererat libertatem, cives haud benefici immemores erexere.

Mediolanum postquam *Bellovesus* fato concessit Provinciarum semper caput extitit. Antiqui Impe ratores huc delegabant Italiæ Comitem, qui era Imperii Præfectus. Consularem habens auctorita tem, & ibi uti legionum Dux commorabatur, qu Transalpinorum furori ac eruptioni obicem poneret Fredericus Imperator sibi Vicarium hic constituit Multi insignes virtute viri summique Principes diu turnos post labores Mediolanum tùm propter aëri temperiem, cùm propter magnam civium humani tatem, tum etiam propter rerum omnium copiam sese contulerunt, tamquam in tutissimum Italiæ por tum, ut non secùs atque in amœnissimo omnium deliciarum domicilio, graves curarum sarcinas illu in sinum deponerent atque animum publicis desef sum negotiis recrearent.

Schott.

Est enim ager Mediolanensis tam cœli temperie quàm soli fertilitate, & affluenti rerum copia ditis simus. Unde civitas ipsa populosa ob Alpium vici nitatem, & propriis fulta viribus, *Insubrium* caput semper

semper est habita. Et quamvis frequenter internecinis attrita bellis funditus urbs excisa, ad extremum etiam hostili aratrò fulcata fuerit; floridior tamen usque resuscitata mox excrevit in altum, ut inter potentes urbes Italiæ numquam postrema fuisse videatur. Romani populo. ante bellum Punicum secundum. *M. Marcello* & *Cn. Scipione* Coss. Galliæ Transpadanæ partem, quam Boii ac Insubres tenebant, in potestatem redegerunt, Insubribus atque Transalpinis Germanis *M Marcelli* Coss. ductu prœlio ad *Clastidium* superatis, & occiso Rege *Virdumaro* Qua victoria Mediolanum, Comum. Acerræ, plurésque urbes Transpadanæ in ditionem populi Romani cum concessere, Galliaque Cisalpina tota mox Provinciæ formam accepit. Itaque Mediolanum deinceps sub Romanorum tutela florens haud mediocriter crevit, maximè Cæsarum Impp. quorundam auspiciis, qui urbis elegantia & opportunitate capti, quod nimirum Transalpinis Provinciis esset vicina, in quibus belli materia vix umquam deerat, ibi sedem figere, delectus habere, ac legiones inde traducere trans Alpes solent. Constat *Trajanum* Mediolani Regiam ædificasse, qui locus adhuc nomen *Palatii* servat: moram sæpiùs traxisse *Hadrianum*, *Antoninos*, plurésque alios Imperatores, qui urbem ædificiis publicis exornarunt.

Capug.

Maximè verò optimum illum *Theodosium* & *Constantium* Cæsarem, ac *Placidam* ejus uxorem. Hos præcesserunt *Cajus* Cæsar, *Cn. Pompejus*, & *Maximianus Hercules*, qui ibi sese imperio abdicavit. Hic *Theodericus* Gothorum Rex, & *Pipinus* Italiæ Rex vitam cum morte commutarunt. Ea propter multi aquæductus, ac quatuor communes effossæ fuerunt cloacæ, quas nostris adhuc temporibus videre est.

Inter *S. Salvatorem*, ac antiquum Viridarium superbum erat Palatium, Jovi dicatum, Imperatorum ergò;

ergò; Romanorum more, qui Romæ Capitolium eodem habebant loco. Ubi modò *Concio* est, erat olim *Arenarium*, in quo jussa Ducum audiebantur;ibique justitiæ locus erat. Erat *Theatrum* histrionum gratiâ. *Hippodromus*, aut *Circus maximus* stabat, ubi est *S.Mariæ Major*, quo in loco ad cursum agitabant equos,ac Martem exercebant,*D.Stephani* viridarium: olim duellorum caussa fuit *Amphiteatrum*. *S.Nazarii* templum ergastulum extitit, in quo cum immanibus certabatur feris, ibique alebantur.Quod nunc est pratum commune, tunc erat spectaculum,in quo juventus equos domabat, atque equis assuescebat. Situm, quem modò Ecclesia tenet Cathedralis,anteà occupabat *Compitum*, in quo pueriles agebant lusus. Ubi est *Caularium*, erat quondam pomarium refertum præclaris Architectonicæ artis monimentis,pulchris marmoribus, peregrinis plantis, variis fructibus, floribus suavè olentibus, & vitreis aquis. Ubi stat *D.Laurentii* templum, fuerunt insignes *Maximiani Thermæ*, *Neroniana*, *Nerviana*, quæ Romanas artificio ante se ire haud quaquam permittebant. Tot inter res antiquas nihil te usque adeò detineat, quin,

Schott.

Pergas ad Armamentarium Palatii, ubi videbis arma multiplicia, pretio, artificio, & elegantia Principibus magnis quibusque digna; sunt enim non solùm auro, argento, coloribusque per encausticen exornata, sed etiam cœlatura artificiosissima per fabricam elaborata,

Capug.

Et mirabile supra id quod dici potest, *Herculis* templum, sancto nunc dicatum *Laurentio*. Hoc Romani *Pantheonis* præ se fert imaginem, sed altitudine, latitudine, ac ædificii nobilitate antecellit, unum præter antixystum: Mediolanensis enim sexdecim albas habet columnas marmoreas duabus integratas partibus, Doricè elaboratas, sed jam consumptas ve-

vetustate. Hoc templum erexit *Maximianus*, qui *Herculeus* nuncupabatur. Haud procul à Templo *S.Georgii*, *Trajani* Imperatoris Regiam fuisse autumant. Mediolani rerum sacrarum caussa *Archiflamen*, uti Romæ, morabatur: quapropter secundæ Romæ cognomen, ac insignium loco nigram sortitum est *Aquilam*. Florentissimum hic fuit studium, in quo *P. Virgilius*, *Alipius*, *D. Augustinus*. *Hermolaus Barbarus*, *Merula*, *Franciscus Philelphius*, *Cœlius Rhodiginus*. *Alexander* VI. & *Pius* IV. Pontifices Maximi, ingenti cum laude præclara sua exercuerunt ingenia. Herculeus Maximianus urbem non amplius *Mediolanum*, at *Herculeum* voluit appellari: & ut omnes præterea Imperatores, antequam Italiæ vocarentur Reges, solemni hic apparatu ferream acciperent coronam constituit, quod à plurimis actum est Imperatoribus; idque adhuc in more positum perseverat. Sanctus Gregorius Papa Archiepiscopum Mediolanensem, ut ipsos Italiæ Reges coronaret, privilegio exornavit: ea tamen conditione, ut Romam auream à Summo Pontifice coronam acceptum irent. Hæc Regum coronandorum solemnitas in *S. Ambrosii* templo celebratur, & corona *Modœtiæ* servatur accurate. Mediolani civitas summa semper potentia floruit, quare sæpius Romanis negotium facessit; frequenter cum Gothis aliisque cum Barbaris certavit, bellum gessit cum geminis Fredericis Imperatoribus I. & II, Novariæ, Bergomo, Papiæ, atque Cremonæ quondam acres intulit pugnas: Comum sustulit, Laudam delevit, instauravit Dertonam, Genuam ex Maurorum servitute in libertatem vendicavit, atque ex cunctis his hostibus insignes retulit victorias. Mediolanum tanti erat Insubriæ, ut Cremona, Verona, & Placentia aliis cum civitatibus inierint consilium, ut communibus impensis ab *Æmibarbo* Imp. dirutum instaurarent. Omni ætate fuit populo frequens: anno ab humani generis reparatione M.CC.L, compertum est CL. millia civium

ibi fuisse, quorum triginta millia idonei militiæ habiti sunt. Romanorum tempore erat dictum,

Qui miseram citius cupiunt effundere vitam;
Mediolanum adeant, gens ea dura nimis.

Quapropter haud injuriâ Cicero in Philip. dicit, Galliam Cisalpinam, & ideò Mediolanum florem Italiæ, Imperii præsidium, ac illius pacis ornamentum esse. Quæ Profectò res ita se habet, hæc enim civitas circumcircà tot habet colonias quæ ipsam cingunt, quibus imperat, & quæ imperata faciunt. Mediolanenses *S. Barnabæ* beneficio fidei lumine illustrati fuere, cùm *D. Petrus* Antiochiæ morabatur. salutis anno XL. Hic prima fuit Ecclesia Insubriæ, ac totius fortassis Italiæ: ibique suum discipulum *Anatolonem* Græcum Episcopum dereliquit. Cui annis prætereuntibus plures sancti successere Pastores, inter quos ille famâ super cetera notus *D. Ambrosius* effulsit. Hic sanctorum Martyrum *Gervasii* ac *Protasii* corpora invenit, illisque erexit templum, quod suo nomine hodie nuncupatur. Ista primaria erat Ecclesia, in qua serpentis ænei à Moyse conflati vera similitudo conspicitur, à *Theodosio* Augusto Mediolanum allata. In columna *D. Bernardi* cernes effigiem, qui hoc in templo multa patravit miracula. Deo sacra tulit, atque conciones habuit. Hic sepulchrum quoddam retinet corpora *Ludovici* II. Imperatoris, & *Pipini* Regis Italiæ ex Carolo Magno progeniti. S. *Ambrosii* corpus sub altari in profundo jacet puteo quatuor ferreis subnixum catenis, & unus liber ab eo conscriptus. Caroli Magni tempestate *Angelbertus*, Pusterlanus Archiepiscopus, magnificentissimo altare cohonestavit pallio, aureis cum quadris viginti Sanctorum Angelorumque imaginibus inustis. Medius stat Salvator à morte resurgens, qui diadema immensi gemmis pretii rigens capite gerit.

Dextera atque læva altaris alia quattuor parva sunt quadra, sanctorum figuris penitus referta: in medio crux sita est. Illa intersepimenta innumeris gemmis

mis magnisque margaritis sunt vermiculata. Posteriori in parte altera est crux argentea duorum cubitorum longitudine, latitudine autem unius ac dimidii, in qua XXXIII. anaglyptæ sunt figuræ miraculis claræ. Hoc opus in toto terrarum orbe unicum ea ætate viginti octies mille stetit aureis, nunc forent centum mille & eo amplius; cujus numquam satis celebratus sculptor *Volvinius* fertur. Hoc in templo Italiæ Reges ferrea donantur corona. Majori in janua stans S. *Ambrosius* Imperatori *Theodosio* templi ingressum inhibuit. Nemo est usque adeò Mentis inops, quin summa afficiatur admiratione, si magnificentissimum Cistercienfium Cœnobium, & illud præsertim superbum viderit peristylium. Ecclesiâ egredienti lævâ exile S. *Augustini* fanum sese offert, ubi ipse regenerationis perfusus lavacro, in fidelium numero fuit relatus. Illam scias esse viam, in qua *D. Augustinus* & S. *Ambrosius*, dum ad S. *Gervasium*, propter Baptismatis beneficium gratias Deo solutum irent, *Te Deum laudamus*, &c. Modulati sunt.

Schott.

D. Thecla templum invise, sanctis Divorum Reliquiis multis augustum; in quod etiam S. Ambrosius *clavum* Imperatoris Theodosii donarium reposuit, quem per sacrosancta Christi membra in crucis ligno Judæorum carnifices panxerant. Vix quippiam Mediolani antiquius hoc templo; quod à Christianis primum Salvatori nostro & *D. Mariæ* Virgini matri ejus consecratum fuerat, posteà in *D. Theclæ* commutatum. At multis ante propagatum Euangelium sæculis, *Minervæ Pantheon* amplissimum eodem in loco stetisse ajunt: deamque ibidem, ut *Polybius* etiam suffragatur, præcipua antiquitus religione cultam fuisse. Hinc plures opinantur, nomen olim regioni atque urbi hoc templum dedisse, ut prisca Celtarum, ac nunc etiam Germanica Magdeland hoc est *Virginis regio* vel *terra* Mediolanum dicatur

Qua quidem in sententia fuisse comperimus Andream Alciatum Jurisconsultum, in omni disciplinarum genere præcellentem virum, sicut in Emblematis ipse hoc Epigrammate testatur:

Quam Mediolanum sacram dixere puellæ
Terram (nam vetus hoc Gallica lingua sonit)
Culta Minerva fuit, nunc est, ubi nomine Thecla
Mutato, matris Virginis antè domus.

Caput g.

Ad Ecclesiam *S. Nazarii*, arcem versus, in porta Ticinensi, fac videas lapidem rubeum, qui modò *sanctus* vocitatur; ubi præclara divi Ambrosii trophæa, quæ de scelestis duxit Arianis, videntur: uti in porta *Vici armorum* ipsius victrix cernitur statua. Præterea adversa tibi sciscitanti ostendentur loca, *Melusangulus, Terra amara* ab S. Thomam, & ad S. Victorem *porta portiana*, ubi quattuor annis in tenebris latuit, multosque latens conscripsit libros. *B Mariæ Scaligeræ* templum Regina *Barnabæ* Vicecomitis uxor struendum curavit; quoniam verò à Veronensibus Scaligeris trahebat originem, *sanctam Mariam Scaligeram* appellari decrevit. Ibi superioribus annis *Turianarum* stabant ædes. Ubi ad *S. Dionysium* veneris, fac tibi succurrat, priscis temporibus perniciosum ibi draconem fuisse, qui pessimè affecerat urbem hunc neci tradidit *Umbertus Anglerius*, qui dehinc *Vicecomes* nuncupatus fuit. Templum *D. Marci* visere ne prætermittas: in eo quidquid perspectiva possit ars, *Bomazzi* industriâ perpendes in delubro Prophetarum, Angelorum, aliorum Sanctorum, atque Sibyllarum figuris conspicuo. Altero in larario *Simon* ille *Magus*, cœlo deturbatus gravi casu, spectantis animo haud levem incutit horrorem.

Nullatenus Mediolano decedas, ni te prius ad S. contuleris *Nazarium*, ubi Illustrissimorum Ducum *Trivultiorum* sublimia stant sepulchra: maximè conspicies sumptuosissimum *Iacobi* tumulum, de quo

verè

verè poteſt dici, *Qui numquam quievit, hic quieſcit*: tantis fuit ſemper conflictatus curis. *Gaudentii* & *Cervii* multi à pictorum nominis. *D. Fidelis* Ecclèſia cum pulchritudine, tum architectonica varietate, tum etiam ſingulari *Peregrini* inventione, ſine ſtupore videri nequit. Summa pariter digna eſt admiratione Ecclèſia Monialium S. *Pauli* & S. *Barnabæ*, ubi Reformatorum S. *Pauli decollati* Presbyterorum Religio ſumpſit originem. Pulcherrimum *Roſæ* templum mirificè te oblectavit, ubi Prædicatorum Patrum operâ, ſtudio ac diligentia illuſtres ſanctiſſima *Roſarii* Sodalitium ſummo habetur honore, ſumma colitur veneratione. Viridarii templi amplitudo, figurarum Vicecomitum cura in S. *Guttardo* pictarum elegantia, turriſque ſublimitas humanum animum in ſtuporum evehunt. Fanum S. *Euſtorgii* Epiſcopi ingentem ac magnificum alabaſtrino ex marmore habet tumulum, in quo ſacra *D. Petri Martyris* clauduntur oſſa, qui ex ornatiſſimo eſt delubro, raris *Giverchii* inſignito picturis, in quibus fugientes planicies ſeſe paulatim abſentare, atque in immenſos terrarum tractus abire, nec non declives altitudines quaſi deſcendere, ars mira facit videri. Ditiſſimo in tabernaculo illius Sancti oſtenditur caput; ac ſepulchrum, in quo trium *Magorum* jacuerunt corpora, *S Euſtorgii* Epiſcopi ſollicitudine huc ab ultimo Oriente delata anno CCC.XXX. quæ multo poſt tempore, anno ſcilicet M.C.LXIII. cum *Barbaroſſa* Imperator urbem evertiſſet, ab *Rodulpho* Archiepiſcopo Agrippinam in Coloniam aſportata fuerunt. Ipſius S. *Euſtorgii* corpus ibi quieſcit cum innumeris Sanctorum Reliquiis, quoniam ſilveſtris olim erat locus, ibique multi ob Chriſti fidem morte afficiebantur. Nobilium Mediolanenſium cineribus plenus eſt locus: quos inter Magni *Matthæi* Vicecomitis, primi Mediolani Ducis, ac Turrianorum ſunt cineres, nec non *Georgii Merulæ* optimè de litteris meriti; cui, *Ludovico*

Duce imperante, Ducum more justa sunt facta, ac Epitaphium exaratum:

Vixi aliis inter spinas mundique procellas:
Nunc sospes cœlo Merula vivo mihi.

Super Cœnobii januam editum stat suggestum ubi *D. Petrus Martyr* concionem ad populum haberet, quòd dimidium esset æstatis, & omnes nimio laborarent ardore, ut instar umbraculi nubes super auditores suos expanderet sinus, quò illos ab infesto solis defenderet æstu, impetravit. Fratrum Prædicatorum est Cœnobium, & antiquitate, & litterarum studiis, & morum honestate nobilissimum, quod multos virtute insignes protulit viros Haud procul *S. Barnaba* fons emant; ipse enim hic degebat: cumque alpestris foret locus, ibi baptizandi exercebat munus, atque Sacrum faciebat. Hujus fontis haustus sit tibi curæ: nam febres modis propulsat miris, atque omnem prorsus abstergit ægritudinem. Hæc tamen omnia *S. Laurentii* templum, olim *Herculi* dicatum, uti demonstratum est, magnificentia post se relinquit: quod anno M. LXXXV. ferè totum igni præda fuit, aureorumque elegantia Emblematum fuit corrupta, plures statuæ, figurataque æra circa columnas magnum accepere detrimentum Regium ne omittas videre delubrum S. *Aquilino* à *Placidia* Honorii Imperatoris sorore, uxoreque Constantii, dicatum, extrinsecus exornatum columnis, intus vero Porphyretica opera, aureaque Emblemata illi summum addunt decorem. Si *D. Stephani* viseris templum, scias ibi *Galeatium Mariam Sfortiam* Ducem pugionibus confossum fuisse. Si S. *Gettardum* adieris, ibi *Azonem* Vicecomitem, urbis Dominum, ac *Ioannem Mariam* secundum Ducem, manere memento. Si autem ad S. *Iohannem in Concha* te contuleris, *Barnabam* Vicecomitem, Mediolani Principem ibi jacere tibi suadeas velim. In SS. *Satyri* ac *Celsi* templis à *Lodovico Mauro* Duce extructis, propè divinum *Bramantis* Urbinatis Architecti, atque pictoris

ris ingenium suis sese ostentat operibus. In Ecclesia *B. Virginis* Dominæ nostræ egregia inter ornamenta, sub organo gemini ingentes stant Termini, cum capitibus, elegantibusque pannis. In templi prospectu sunt statuæ, singulari arte conspicuæ. Qui singulas earum partes diligenter secum animo perpenderit, à nullo similes effici posse, fateatur necesse est. In his *B. Virginis* cœlum ascendentis excellit anaglyphum, *Annibalis Fontana* opus. *Astoldi* Florentini statua secundum dignitatis occupat locum. In templo *Pacis*, *B. Virginis*, ipsiusque patris *Ioachimi*, summâ *Gaudentii* industria pictæ videntur historiæ, quæ spectantium animos maximò afficiunt gaudio.

Virgo manens juxta crucem, *Marco Vglono* auctore, veram ipsius doloris præ se fert imaginem *S. Francisci* effigiem *D. Ioannes Baptista* puer Christum adorans condecorat. Insignem Conceptionis Iconem *Vincius* perfectis exornavit luminibus. In S. Francisci Ecclesia stat *Conceptionis* delubrum, ubi est divus *Ioan. Baptista* puer, supra id quod dici potest elegantissimus, quem *Vincius* effinxit. *Zenales* sanctorum *Petri* ac *Pauli* lararium illustravit; organi antes *Bramantinus* perfecit: hic etiam cruce depositum formavit Christum, qui super sepulchri janua videtur. Omnino in vehementem stuporem eveharis, stuporem Apostolórum conspiciens in cœna, à *Gaudentio* in Passionis Ecclesia collocata, cujus *Christophorus Gibus* excellens pictor fertur auctor extitisse. Ut videas incumbe *Gratiarum* templum *Ludovici Sfortiatis* jussu erectum: inter venustissimas illius partes primam venustatis sedem elegantissima fornix sibi vendicat, ibi Dominum omnium spinis coronatum offendes, excellens opus *Titiani*, dignum quod æternitate donetur In delubri testudine, Angeli plasticè formati à *Gaudentio*, in motu & in vestimentis excellentissimè conspiciuntur. Et in alio loco *D. Pauli* scribentis & contemplantis imago ab eodemmet *Gaudentio* picta visitur. In hoc templo jacet

Beatrix Ducissa, quam usque adeò amore *Ludovicus* amplectebatur, ut illius post obitum, per annum non nisi stans vesci voluerit.

Hic ponere libet, quæ leguntur supra alteram portarum peristylii ejus Cœnobii ingeniosa affabrè:

INFELIX PARTUS, AMISSA ANTE VITA QUAM IN LUCEM EDERER; INFELICIOR, QUOD MATRI MORIENS VITAM ADEMI, ET PARENTEM CONSORTE SUA ORBAVI. IN TAM ADVERSO FATO HOC SOLUM MIHI POTEST JUCUNDUM ESSE, QUOD DIVI PARENTES ME LUDOVICUS ET BEATRIX MEDIOLAN. DUCES GENUERE, M. CD. XCVII. TERTIO NON. JANUAR.

Ioannes jacet *Simenetta*, Sfortiadum Scriptor rerum, ac *Iulius Camillus* præclari vir ingenii, de quo in altera parastidarum exaratum est:

JULIO CAMILLO, VIRO AD OMNIUM SCIENTIARUM SENSA MIRIFICE ERUENDA, ET AD SCIENTIAS IPSAS IN SUUM ORDINEM ARTE CONSTITUENDAS NATURA MIRE FACTO, QUI APUD DOMINICUM SAULIUM, IDIBUS MAII M. D. XXXXIV. REPENTINO MORTUUS CONCIDIT.

DOMINICUS SAULIUS AMICO DESIDERATISSIMO P.

In Sacrario aurea, argentea, & serica sacra sunt indumenta, multique rerum pretii hic magna vis est. Hic sunt fratrum Prædicatorum ædes, tum ædificiorum mole, tum eruditorum optimorumque Patrum numero celebres, ac, quæ inter primas hujusce Religionis habeantur, dignæ. In peristyliorum capitibus magnus ille *Zenales* pinxit historias. At si illustriores ac mirabiliores, quæ in toto videantur terrarum orbe, picturas cernere æstuas desiderio, ut illi Patres in triclinium te ducant effice: illic enim Domini suis cum Apostolis cœna est, in qua vivos gestus,

gestus, ac veros animi passionum motus in spirantibus Apostolorum faciebus, ac in ceteris corporis partibus, *Leonardus Vincius* mira expressit arte: ita ut similitudinem ipsam videri veritatem, fateri oporteat.

Nec inficiari quis potest, hoc opus supra id quod credibile est, excellentissimum inter egregias & mirabiles omnium ætatum picturas recensendum fore. Ipsis in Apostolis admiratio, horror, dolor, suspicio, amor, ac hujuscemodi animi passiones, quibus tunc omnes erant affecti, liquidò cernuntur. Præsertim Judæ vultus, proditoris haud absimilis, animo conceptam præ se fert proditionem. Cumque ceteros Apostolos omnibus absolvisset numeris, Jacobo Majori, atque Minori, tantum decoris ac majestatis inussit, ut posteà Christum volens effingere, numquam divinæ illius faciei, quamvis excellentissimus, extremam potuerit adhibere manum. Quapropter perficiendi spe destitutus, cùm nihil ei addere posset, consilii inops *Bernardum Zenalem* egregium pictorem convenit, qui super hoc consilium quærenti respondisse fertur: *Hic error is est, ut nemo præter Deum illi valeat succurrere, nam neque in tua neque in alterius situm est manu, majorem imagini conferre divinitatem, quàm tu utrique Iacobo contulisti: ideò Christum sic incompletum relinquo.* Leonardus Zenalis consilio morem gessit, uti hodie videre est, quamvis tempus edax illi multum picturæ detraxerit dignitatis, ita ut prisca ejus majestas modò visum fugiat.

In triclinii facie, ex naturæ sinu eductæ sunt effigies *Lodovici*, *Beatricis*, geminorumque filiorum, *Maximiliani* atque *Francisci*, qui Duces fuerunt. Haud procul hinc Patres Montis Olivetani, *S. Victoris* habent Monasterium nobilissimum, quod in Templo sanctum habet Georgium necem serpenti inferentem, cujus auctor *Raphael Urbinas* extitit. Octavum mundi miraculum est Cathedralis Mediolani Ecclesia amplissima, Beatæ dicata *Virgini*,

quam anno M.CCC.XXXVI. *Ioannes Galeacius* Dux erigendam curavit, cujus, longitudo ab Ortu ad Occasum CC. L: latitudo verò C.XXX. cubitos protenditur; major testudo DCCC. cubitorum altitudinem pertingit in medio quinque navium longitudinis trium, Quarum media, & geminæ collaterales L. cubitorum habent altitudinem; altera XL. cubitos habet sublimitatis, tertia autem XXX, Inter quatuor majores testudinis columnas, XXXII. cubiti intercedunt.

Schott.

Ceterùm est basilica peraugusta, sumptus immensi, ac amplitudinis artificiique tanti, ut pauca prorsus quæ in orbe Christiano nunc exstant templa, huic conferri posse existimem, sive magnitudinem ac architecturam ædificii spectes, sive pretia materiarum æstimes.

Capug.

Quinque habet portas ab Occasu Ortum versus, geminas Meridianas, alteram Septemtrionalem Primam & alteram navium illustris sustentat fenestra, tertiam alterum organorum. Columnæ eandem tenent descriptionem. Fenestræ, & arcus sive fornices, in amygdali morem sunt structæ, licet ars varias effecerit.

Totum templum, vacuas præter fornicum partes, marmoreum est. Duo sunt Sacraria, in quibus videbis rara donaria Archiepiscoporum, Vicecomitum, ac Ducum vasa ac vestes ex auro & argento, gemmis ac margaritis pretiosissimis expolitas, Reliquias Divorum in perornatis ac inæstimabilibus conditoriis positas. In duobus lateribus templi ingressus geminæ sunt erigendæ turres. Aquæductus, mirabilesque habet cuniculos, Superiores naves evadent plateæ, seorsum positæ, stratæ marmore, pyramides intercedent inferioribus, singulæ singulis innixæ columnis. Ferrei nexus ingentem præ se ferunt admirationem, quos mirantes Architecti Caroli V. obstu-

obstupuerunt, qui à terra illos suspiciendo, famâ minores ducebant; at verò, ubi ascenderunt, incredibili sunt affecti stupore, tum miram ob artem, cum ob ingens pondus, tum etiam ob tot statuas marmoreas, ferreas, plumbeas, & ob inæstimabiles sumptus.

Schott.

Ascendes denique in turris ornatissimæ molem altissimam, ut ex ejus ambitu inferiore contempleris urbis suburbiorum que situm planum, regionisque circumvicinæ spatium ac conditionem. Obstupesces pulchritudine situs & amplitudine, atque adeò Provinciam, non urbem te videre meritò putabis. Est enim Mediolanum (ut diximus) opportuno admodum loco inter fluviorum rivos positum, ut præter uberrimas quas habet agri vicini fruges, è Gallia Cisalpina. & Alpibus etiam, rerum omnium copia, tam ad usum quàm ad delicias, eò comportari facilè queat. Suburbia habet longa lataque, quorum nonnulla cum magnis civitatibus certare possunt: quæ latis aquarum foveis undique, non secu atque urbs ipsa, cinguntur. Considera ductuum commoditatem, per quos undique navigiis annonæ copia defertur quotidie: ut nihil non ibi pretio vil. venum detur.

Capug.

Resplendet non solùm intus forisque crustis marmoreis intectum, verùm & artificiosarum ex marmore Pario statuarum incredibili multitudine circumquaque perornatum, ut integros dies spectatorum oculos artium ac historiarum varietatę detinere possit. Tot inter saneque absolutissimas statuas *Adami* ac S. *Bartholomæi* excoriati simulachra, quæ *Christophorus Gibus* effinxit, stuporis officinas penitus exhauriunt. Quorum in altero hominis anatome liquidò conspicitur: nec aliud usque adeò affabrè factum ubivis gentium reperiri, mihi persuadeo. Hujus templi architectura Germanica est licet po-

steà recentibus adaptata sit modis. Gemina vastissima habet organa: alterius in antibus stat *David* cytharam pulsans ante Arcam, quem *Iosephus Dedensis* numeris omnibus absolvit.

Elegantissimum habet Chorum. Omnes ferè Vicecomites ac Sfortiatæ Duces ibi humati jacent. Ad majus altare humi jacet corpus *Caroli Borromæi* Cardinalis amplissimi, cujus animam gloria cumulatam ad cœlum migrasse, pro comperto habendum est, ac majores indies gloriæ accessiones illi fieri, quod toti fermè Italiæ piè beateque vivendi formam præscripserit. Dextera alterius ex navibus est tumulus *Iacobi Medicæi* Marchionis Melignæni, Ducis perquàm strenui, aliis multis cum statuis; ejus statua ex metallo à *Leone Aretino* conflata est, militari habitu à natura haudquaque discrepans. Summa prosequere veneratione unum ex *clavis*, quibus Dominus noster cruci fuit affixus, qui incredibili diligentia & pietate servatur ac colitur hoc in templo, Mediolanum à Theodosio allatus. Haud parva dignum est admiratione Xenodochium majus in quadro positum, columnis undique septum, DC. cubitos habet spatii, videlicet CL. per quodlibet latus, quatuor cum quadris columnis munitis, amplisque domiciliis, inferiùs fornicibus omnino fulcitum est, & vacuum, ubi tumultuosæ sunt officinæ: media in cruce degunt infirmi, & adversa laborantes valetudine. Eo in loco centum & duodecim sunt cubilia contecta, undique clausa, pari distincta modo: in medio stat altare ita coaptatum, ut cùm sit Sacrum, omnes infirmi sanctissimum Domini Corpus adorare valeant. Ejus redditus sunt quotannis aureorum L. millia, etsi aliquando LX, & XC. millia solvantur. Nutrit animas quatuor millia, aliæque Domus pietatis quinque millia.

S. Georgii diversorium peste affectorum, æquo in quadro mille ac octingentos ambit cubitos, quod

viva

viva cingit aqua; intus circumseptum columnis: innumera sunt cubicula, & unumquodque necessariis est communitum rebus. Locus est extra portam quæ Comum ducit.

Mediolanum omni ætate nobilissimas aluit familias, quæ Româ huc concesserunt. *Pasterlorum* gens, olim *Ambigatorum*, ab *Ambigato* Celtarum Rege trahit, genus, cujus nepos *Bello vesus* Mediolani fundamenta jecit. At *Turriani*, qui à Valle *Sassina* egressi, longè ceteras excelluerunt familias, & Mediolano jura dedere, à Martino ad illud usque temporis, quo à Vicecomitibus fuerunt ab Imperio deturbati, anno M. CCC. XXIV. ferè omnes secesserunt, atque iis diebus plures illorum Fori Julii, Genuæ, & Comi vitam exigunt. Alter fuit *Martinus Turrianus*, qui in Arabia, ubi Dux erat Conradi II. Imperatoris contra Barbaros, in eorum redactus potestatem, ob Christi fidem de barbarica immanitate martyrii retulit triumphum. Vicecomites suum jactant genus à Trojanis, qui ad majorem lacum *Anglum*, qui *Angleria* dicebatur, struxere, ubi illi fuerunt Domini; & cum primi inter Insubres haberentur, à Maximiliano, Diocletiani in Imperio collega, Herculis acceperunt insignia. Anno CCCC. LXXVI. *Alion*, qui Insubres à vi tutaretur hostili, in Comitis Italiæ locum subrogatus fuit, ac *Procomes* vocabatur. Quoniam vero præclarè ac strenuè illam agitavit Provinciam, *Procomitis* cognomen sortitus est: atque ejus nepotes non *Anglerii*, sed *Vicecomites*, uti fert Italicus sermo, ab eo tempore sunt nuncupati. Non desunt, qui Vicecomites ab *Alitprando*, *Desiderii* Insubriæ Regis nepote, genus deducere autumant. Penes duodecim ex his C. LXX annos Mediolani jus atque ditio fuit. Non est in Italia gens, cui major contigerit dominatus: hæc enim, *Ioanne Galeacio* Duce, novem & viginti urbes suo rexit imperio, ac præter Insubriam, Genua, ad Monacum usque por-

portum, Bononia, ac Pisæ illius cesserunt ditioni. Huc accedit, quod super Bellunum atque Tridentum suum protulit dominium.

Ex illustrissima *Sfortiadum* gente sex Duces, exercitus Imperatores, Cardinales amplissimi, Reginæ, ac Imperatrix emersere. Mediolanum nobilitatis atque antiquitatis splendore undique refulget. Innumeros armis insignes protulit viros, Vicecomites *Turrianos*, *Sfortiadas*, *Trivultios*, *Biragos*, *Mediceos*. Litterarum gloria claros edidit *Decium*, *Iasonem*, *Alciatum*, *Comicum*, *Cacilium*, *Valerium Maximum*. imperio dedit *Didium Iulianum*, *Maximianum Herculeum*, *Ruffum*, qui ter Consulatum administravit. Nostra ætate vitalibus vescuntur auris plurimi titulis insigniti ac nobilissimi Equites. Quatuor Summi Pontifices, multi Purpurati Patres, Pastores, ac Beati Mediolano gaudent patria. Inter Cardinales gloriæ splendore coruscat *Paulus Æmilius Sfondratus*, qui Gregorii XIV, avunculi sui tempore Christianam moderatus est Rempublicam, quem vitæ integritas, sapientiæ excellentia, & morum probitas, qui laudum præconiis ad sidera feratur, dignum sanè efficiunt. Archiepiscopus semper uti Princeps habitus est, multosque per annos dominii clavum rexit. Ipse Imperatores ferrea exornat corona. Hunc à Genua Bononiam usque omnes Episcopi suum agnoscebant Metropolitanum, ac incredibili prosequebantur honore: eoque fastus processerat, ut cc. annis Romanum non agnosceret Pontificem, Gothorum temporibus castella, & jus in Siciliam usque fertur habuisse, ac una cum Ravennensi Italiæ primus ducitur. Ab hoc Archiepiscopatu, non secus atque ex sole lux, in tot Italiæ Ecclesias, Card. *Caroli Borromæi* studio & diligentia, reformatio emanavit, ac in suo perseverat robore, cum summa ope nitatur *Fredericus Borromæus* Cardinalis, qui omnes fateri cogit, illustres animos plurimum divino cultui conferre posse.

Schott. Non pigebit doctas quasdam Epigraphas obiter

biter hic inserere, quò studiosum Lectorem varietate cognitionis antiquæ nonnihil recreem. Reperies ad Janum portę interioris, quà Bergomo intratur, & rursus in porticu basilicæ S. *Stephani* plura epitaphia Romana, è quibus hæc:

C. FIRMIUS. C. L. ET. CASSIÆ. PRIMI-
GENI. L.
FLACCUS
SAGARIUS
SIBI. ET.
LYCHORIDI. L
FAUSTÆ. L. V.
NIMPHÆ. L. V.
ACTÆ L. V.
H. M. H. N. S.

Aliud.

VIVA. FECIT
T. JUNIO. T. L.
AMPIONI
JUNIA. T.L. DISETO
SIBI. ET. PATRONO
SUO. FECIT

C. CASSIUS.
SOPATER LINARIUS
SIBI ET CASSIÆ.C.L.
DOMESTICÆ. LINAR
PATRONÆ. ET
CASSIÆ, SUAVI. L.

Aliud.

P. VALERIO. P. LI-
BERT PALAT
TACITO
VI. VIRO SENIORI
ET. AUGUSTALI

Aliud.

D. M.
XARDO. AUGG.
LIB. EX PROG
PANTERMINA
LUPULA
CUM FILIIS
CONJUGI
INCOMPARABILI

Effigies *Ampionis* & etiam *Juniæ*, Disetonis, in frontispicio saxi ejusdem ad vivum exsculptæ sunt,

In porticu templi, in *Nemore* S. *Ambrosii*, est tabula lapidea, in qua Epitaphium, & formula legati cujusdam sic extat:

PETRONIO JUCUNDO.
VI. VIRO. SEN.
PETRONIA. MIRAND. PATRONO
QUÆ HS. CCCC. LEG. POSSESSORIB.
VICI. BARDOL CI. IN. STATUAM
DUEND. ET. ROSA. QUODANNIS
ORNANDAM.

Rursus à portà *Ludovica* non procul ante fores Pala-

Palatii, cujusdam ara marmorea quadrata, in cujus uno latere *Diana Lucifera*, ut eam nuncupat Tullius, exsculpta est, cum erecta face in manibus; quapropter & *Facelinam* eam appellavit Lucilius Satyrarum 3. cum dixit:

---- Et Rhegini videbis
Mœnia, tum Liparas, Facelina templa Dianæ.

nam & apud Liparitanos tali forma colebatur Dea, ad cujus pedes item canis venaticus exsculptus sedens, ac Deam observans. In altero latere simulachrum est *Apollinis Medici*, incumbentis tripodi, rejecta à tergo pharetra, cum lauri ramo in dextra. Ad Apollinis pedes stat cythara in bicorni testudine concinnata, & adjacet involutus *Tythen* serpens, quæ Dei sunt insignia: nam inde *Pythius* ac *cytharœdus* à Poëtis nuncupatur. In aræ ejusdem frontispicio hoc votum exsculptum legitur:

ÆSCULAPIO ET HYGIÆ
SACRUM
C. OPPIUS. C. L. LEONAS.
VI. VIR. ET. AUG.
HONORATIUS. IN. TRIBU.
CI. PATRUM. ET. LIBERUM
CLIENTIUM. ET AD CENSUS
PATRONI. SANCISSIMIS
COMMUNICIPIBUS. SUIS. D. D.
QUORUM, DEDICATIONE
SINGULIS DECURIONIBUS
*. III. AUGUSTALIBUS. *. II. ET
COLONIS. CENAM. DEDIT
L. D. D. D.

Capug.

Frequentantur Mediolani Ecclesiarum Collegiatarum XI. Parœciarum LXXI. Monachorum regularium XXX. Clericorum Regularium VIII. Monialium XXXVI. Disciplinarum XXXII. quæ cum aliis aliorum ad numerum ascendunt CC. XXXVIII. Gymnasia, in quibus docentur pueri Christianæ

Re-

Religionis instituta, cxx. sunt.

Vivunt hac in urbe animæ ccc. x. millia, & meritò nomen sibi vendicavit magnæ urbis, cum dicatur *Milano grande*, & inter quatuor primas Italiæ recensetur urbes, quæ sunt Roma, Venetiæ, Neapolis, Mediolanum; quod etiam inter decem majores & ampliores Europæ urbes sedem sibi vendicat, unde occasiones sumpsit Ausonius Poëta Gallus scribendi:

Et Mediolani mira omnia, copia rerum,
Innumeræ cultæque domus, facunda virorum
Ingenia, antiqui mores, tum duplice muro
Amplificata loci species, populique voluptas
Circus, & inclusi moles cuneata theatri:
Templa, Palatinæque arces, opulensque moneta,
Et Regio Herculei celebris sub honore lavacri,
Cunctaque marmoreis ornata peristyla signis,
Mæniaque in valli formam circumdata limbo.
Omnia quæ magnis operum velut æmula formis
Excellunt, nec cuncta premit vicinia Romæ.

Tanta civitate perlustrata, & portam *Comasinam* egrediens, iter habebis versus Septemtrionem ac montes, & post passus xxv. millia pervenies Comum, quo itinere nihil spectandum reperitur præter vicum *Barlassina*, Mediolano distans milliaribus decem, in quo sanctus *Petrus Martyr* Comprædicatorius ab hæreticis interfectus fuit; atque eo in loco, ubi Apostolicum Symbolum sanguine descripsit, cavus est, unde noctu & interdiu effoditur terra, nec umquam effossa videtur. In aëre illo suæ claritatis faces Deus ostendit, corpus vulnerati viri magnificans. Est Comi civitas in planicie montibus vallata, & lacu *Lario* insignis, tum civium lepiditate ac benevolentia, cum *Pauli Iovii* Musæo spectanda. Villa est in conspectu urbis pæninsulæ modo in subjectum circumfusi *Larii* pelagus exporrecta, & in profundo vallo surgit ædificium, in quo *Paulus* ipse, non ignobili studio, tamquam in augusto Virtutis

tem-

templo, clarorum virorum dedicavit effigie, cujus Musæi descriptionem leges in Elogiorum principio.

Nunc præter pictos parietes nihil in eo reperies admiratione dignum; at icones, pani etiam *Abyssinorum*, sive *Presb. Ioannis* Æthiopum Regis, arcus, arma Antipodum, & multa alia nationum exterarum, & magni valoris, ac invisa, videntur penes *Iovios*. In majori æde ad lævam stant *Benedicti Iovii* elegantis Scriptoris cineres, nobili sepulchro asservati, leguntur que antiquorum inscriptione, quibus perspicua fit urbis ejus antiquitas, & in Romanum Imperium perpetua fides. Non invito Neptuno, navigio lacum permeabis molli & vitreo æquore stratum ccc. stadiis in longitudine, in latitudine vere majori xxx. protensum. Strintium piscem ei peculiarem comedes, & lætissima littorum facie delectatus, ad *Plinianum* fontem pervenies; inde quasi ad laci finem, & ad *Belasii* Nobilium Sfondratorum Palatium. Illic Aquilone reluctante sunt muri pinnati, pomiferæ arbores, vites topiario opere concameratæ, læta nascentium Alpium juga, silvosi montes, liberior cœli facies, benignæ naturæ munera, loca continuis umbris opaca, alia perennem splendorem Phœbeum semper videntia. *Larius* peramœnis mæandris ad Germaniam reflexis, duritiem hiemis suaviter frangit, quibus æquatæ auræ, Sirium in cœlo ardere non sentitur, & damnatos menses temperie mitigatos esse dicitur. Interiora conclavia Palatii, vestibula, porticus, & tota fabrica digna est Principe hero, & uti aureæ quietis beata sedes, ad summum apicem florentis elegantiæ pervenit.

Inter agrum Comensem & Bergomatem, & extra *Portam novam* apparet *Modoetia* oppidum fama celebre, decem millia passuum Mediolano distans, quod *Lamber* dividit, & *Agilulphi* Longobardorum Regis opere exstat insigne, Regina *Theodelina* ejus conjuge ibi S. Joannis Baptistæ templum erigente, maximis locupleratum divitiis, eximiisque muneribus mirum

in

in modum auctum. Infiniti valoris sapphirus unus in eo conservatur, & ornamentum majoris altaris, quod est aureum, margaritis ac lapidibus pretiosis admirabile, Sanctorumque Reliquiis à D. Gregorio elargitis locupletatum.

Fruuntur Modoëtienses corona ferrea, qua Imperatores Mediolani coronantur pro Regno Italiæ, quamque Otho II. Imp. Modoëtiæ reliquit. Aurea quippe est, sed ob ferream laminam illam secantem *ferrea* dicitur, quam esse multi asserunt alterum ex clavis, quibus pependit in cruce mundi Salvator. Hinc ad montana pergens, *Somascha* pagum amœno situ invenies, & illustrem exordio Patrum Clericorum Regularium, qui à loci nomine *Somaschi* nuncupantur, quique Ecclesiæ Dei multimodè inservientes, certam suam faciunt vocationem.

Leucus fortalitium Ducis Mediolani suprà milliaribus tribus, in ora laci *Larii* fit cunctis obviàm, & inde naviculâ *Comum* pergimus, & pedestri itinere ad Rhetios ubi etiam ad ima fluit *Abdus* flumen.

Ad lævam Modoëtię eminent colles *Briantini*, in quibus Trojâ oriundus *Briantius* urbem quondam posuit, nunc solo æquatam, cujus agri vina optima pariunt, & amœni excultique coluntur.

Ad dexteram partem, itineris spatio passuum trium millium, coluntur agri quidam dicti *Bicocca*, in quibus *Franciscus Sfortia* Dux, de *Lautrecco* Gallorum Duce invictè superato, gloriosè triumphavit, quo in prælio multa hominum millia desiderata fuerunt. Et paulatim dextrorsum incedentes ad navile, quod ex *Abdua* prope *Vaprium* exit, & Mediolanum currit, & Vaprium & Abduam pervenimus.

Unde homines ducantur extra portas *Orientalem* *Tosam*que egressi, jam satis dictum fuit.

Habet Mediolanum versus cadentem solem portam *Vercellensem*, ex qua egressus, *Rhò* pagum non ignobilem reperies, & ibi imaginem *Mariæ* genitricis Dei, gratiis in homines propensæ; & hinc ad navile dedu-

deduceris ex *Ticino* ad urbem dilabens: quo transmeato *Busalora aut Biagrassa* flumen, & ipsum *Ticinum* prætergredieris: ubi si ad dexteram flectes, visis plerisque pagis & castris, occurrit tibi lacus major. quo in loco incipit effluere *Ticinus* amnis Papiam versus, & ibi retinet *Angleriam*, unde olim *DD. Angleriæ* dicebantur, magna jurisdictione & principatu conspicui, qui nunc *Vicecomites* appellantur.

Non multum abest à prima ora laci templum *Saronæ* Dei Matri dicatum, miraculis nobile, & ad pietatem excitandam aptissimum, Mediolano in montibus passuum XVII. millia distans.

Ticino transmeato cum incedimus ad lævam, itinere viginti millium, sita est civitas *Viglebii*, nova, parva, & cœli temperie ditata. Hic est laxandi animi gratia locus aptus Principibus Mediolani, qui venatione maxima recreari possunt in villa *Sfortiaca*, à Fratribus Dominicanis Ludovici Sfortiæ Ducis liberalitate possessa. de qua ipse vivens legi voluit in Palatio ibi magnificè extructo:

Vilis Glega fui, nunc sum ditissima tellus.
Cur? Quia Sfortiadum me pia dextra colit.
Mutata est facies, mutataque nomina. Vilis
Dicebar, dicor nunc ego Sfortiaca.
Litavicus agros tulit hos, nec pœnitet esse:
Auctorem paucis convenit agricolam.

Hinc si ad partem dexteram gradieris, *Novariam* invenies, & *Laumellinam* regionem, si vero ad lævam, *Mortarium*, ab antiquis *Silvam bellam* nuncupatum. Mortarium inde vocitatum est, cum Carolus Magnus eo in loco Regem Longobardorum Desiderium expugnaverit, & omnino fugaverit, multis occisis & perditis. Contermini huic apparent *Papienses* & *Pedemontani* agri.

Portam istam ad Occidentem. *Vercellarum* dici scripsimus: ad eam nempe civitatem perducit recto quasi itinere, longo quidem, at plano semper solo

calc-

calcato, inde ad reliqua loca Pedemontanæ regionis.

Superius ſtat *Vareſium* caſtrum nobile & in eminentiori colle poſt IV. milliaria itineris locus eſt *Varalli*, ubi plaſtice ſepulchrum Domini noſtri, & alia noſtræ ſalutis myſteria videntur, ſumma veneratione digna, & à multis indies frequentata; ibique propè *Luganum* & lacus alter ſuas habet aquas, deinde *Rhetum* montes & loca.

ITER MEDIOLANO TICINUM.

Schott.

RELICTO tandem Mediolano *Ticinum* proficiſcere: ſed ex itinere non nihil deflecte, Carthuſianorum Cœnobii ampliſſimi, quod utrique huic urbi interjacet, viſendi cauſâ. Cujus templum ex vario pretioſoque marmore à fundamentis excitatum, hiſtoriarum ſculpturis ac ſtatuis artificioſis exornatum, à fronte ingredientibus religionem incutit, & introgreſſos majeſtate quadam auguſta ſuſpenſos tenet, dum offeruntur oculis tot picturæ, altaria, & Sacraria, auro argentoque ditiſſima; ædiculæ marmoreæ, monumentis pulcherrimis decoratæ. Condidit Templum ac Cœnobium *Ioannes Galeacius* Vicecomes, primus Inſubrium Dux, atque locupletiſſimè dotavit. Cujus in æde ſacra ſumptuoſiſſimum ex marmore ſepulchrum, cum ſtatua ac imagine ad vivum facta viſitur. Adjunctum in tabula marmorea litteris inauratis, rerum ab ipſo geſtarum elogium præclarum, ac lectu valdè dignum. Videbis per Sacraria & ædiculas, pretioſa, & rara Principum donaria, Divum Reliquias, atque pulcherrima quæque templi ornamenta. Perluſtrabis ſumptuoſiſſima ipſius Monaſterii ædificia, porticus milliarias, Sacerdotum habitacula cum hortis, pomaria, lucos, Noſocomium apparatiſſimum, ceteraque omnia viſu digna.

Sacras has ædes egreſſo apparebunt tibi mox in itinere

nere vivarii capacissimi septa, murus lateritius, sed magna ex parte nunc dirutus & dejectus, qui millia passuum viginti in quadrum circumductus concludit arva, silvas, & prata feris nutriendis destinata: in quibus olim apri, cervi, damæ, capreoli, lepores, & id genus animalia ad venatum continebantur. Auctor ejus operis idem *Ioan. Galeacius* Dux fuit, qui Cœnobium condidit. In iisdem septis castra sua metatus erat Franciscus I. Galliarum Rex, Ticinum obsidione premens, cum à Caroli V. Imp. Ducibus Lanojo & Borbonio, victus prælio, caperetur cum Rege Navarræ, & præcipuis Galliarum Principibus, anno post Christum natum M.D XXV.

TICINUM, vulgo PAPIA.

TICINUM condidisse *Levos* & *Marios* Ligures, ad amnem ejusdem nominis non procul à Pado, Plinius auctor est. Alii à *Gallis Boiis* ac *Cenomannis* conditum volunt, quos Eutropius & Paulus Diaconus sequi videntur. Urbs illa, Romano succumbente Imperio, primum ab *Hunnis* Duce, mox ab *Odovacre* Herulorum Rege vi expugnata, direpta, & muris complanatis incensa fuit. Posteà *Longobardi* eam tenuere, ac sedem Regni fecere, multisque præclaris ædificiis excoluere, quorum Paulus Diaconus meminit. Fuit ex iis *D. Claræ* Monasterium à *Teterito* conditum; à *Theodolinda* Regina, *D. Mariæ Perticalis* ædes; à *Luitprando* Rege, *D. Petri*, cœli aurei cœnobium, in quo *D. Augustini* corpus, ab eodem Rege è Sardinia deportatum, albissimo & marmoreo sepulchro servatur; ut alia prætercam nobilia ædificia, quæ breviter commemorari non possent.

Hic castrum *Galeacii* primi Ducis videbis, & statuam celebrem ac pervetustam Equestrem ex ære; quam *Antonini Pii* quidam esse colligunt ex vultus lineamentis, ac barbæ forma, dictam *Regisole*.

Capug.

Qui Longobardorum sceptra tenuerunt in Italia.

XXII.

xxII. numero fuere, annis duobus supra ducentum regnantes, à quibus magna Nobilitatis incrementa suscepit hæc civitas, quæ Regia fuit, & Provinciarum domina. Numerosus populus est Papiensis, ad armorum & litterarum exercitia promptus. Hujus civitatis alumnus fuit *Ioannes* XVIII. Papa, thesaurusque *Beccaria* Martyr, & gestorum stemmatibus nulli cedit urbium Provinciæ. Multa visu digna spectantur in ea Palatia, turris maximè, in qua *Boëtius* ille magnus ex humanis abiit. *Papia* dicitur à *Papa* dictione admirantis, cum suâ rerum copia, & optimo agro in stuporem quemquam vocet. Nullus habetur situs pulchrior Papiensi, cum parum distet à montibus Appennini, & usque ad amnem *Ticinum* declivis paulatim existat. Insidet pulcherrimis & crystallinis aquis fluvii ex lacu majori ad Padum currentis. Trajiciuntur ponte lapideo prope urbem inter alios Italiæ magnificentissimè posito à *Galeacio* Vicecomite Duce. Hac in urbe est Academia, quæ à Carolo Magno non diu post Parisiensem erecta esse creditur. Is enim Imperator, ad conservandam propagandamque veram doctrinam Christianæ Religionis, quosdam sapientiam profitentes Ticinum misit, ut illam ibi in animos hominum infunderet. Omnium scientiarum Doctores Regio munere amplectitur, stipendio numeroso dignos facit, munificentia sua florida ingenia ad se exornandam trahit. *Jason* celeberrimus Jurisconsultorum multos annos in ea professus est. *Baldus* eorum Antesignanus hic postremam suam doctrinam effudit; moritur denique, & in Conventu Minorum sepelitur; unde *Felix* Academia dicitur, & magna aëris puritate excitat, ad sapientiam ingenia, & acumine quodam vigere facit. Sacram verò philosophiam de vero Deo primus Ticini professus est *Syrus Aquilejensis* eo tempore quo *D. Petrus* eam Romæ docebat, quam hactenus fideliter retinuit. Propterea decretum fuit, ut jam non à flumine amplius *Ticinum*, sed *Papia* vocaretur, quasi

pio-

piorum patrium dicas, sive *piam*, & veræ religionis [...] triam sedem Episcopos inter Sanctos relatos hab[...] quos tamquam propios & speciales Apostolicæ S[...] dis amaverunt summorum Pontificum Constitu[...] In rerum suarum potestate Papia Sedem Aposto[...] cam non solum in Ecclesiasticis, sed in sæcularib[...] negotiis publicè administrandis quàm plurimum v[...] nerata est, adigens præcisè suos Prætores ac Ma[...] stratus in ingressu officii sui, ad jurandum hisce v[...] bis:

Ego Potestas, vel Consul Iustitiæ Papiæ, &c. Ad ho[...] norem Dei & Virginis Mariæ, ad honorem & reveren[...] tiam sanctæ Romanæ Ecclesiæ, & Sereniss: D. Ludovi[...] Romanorum Regis, & civitatis Papiæ bonum statum, juro ad sancta Dei Euangelia, corporaliter tactis Scriptu[...] ris, quòd sum & ero fidelis sanctæ Romanæ Ecclesiæ, &[...] Roman. Imp. Quam juramenti formam præstitisse il[...] los comperio, longa temporum serie.

Carolus Magnus in Galliam profecturus, Genti[...] *Languesca* viros virtute conspicuos, Papienses Patri[...] cios, sub Imperiali Vicariatus titulo civitati præfe[...] cit. Hunc ferè morem subsecuti Cæsares, vel Roma[...] norum Reges, pari ordine observarunt. *Fridericu[...] Ænobarbus* Papiensibus jus & potestatem tribuit su[...] arbitrio eligendi Consules, qui populo Jus dicerent in qua quidem potestate constituta Papia civitas, su[...] nomine tantùm, & non tamquam Provincia alteriu[...] urbis, intervenit in fœdere posteà facto inter Lom[...] bardiæ populos & Fredericum Imperatorem. Sub ha[...] & Imperii potestate perseveravit Papia annis ferm[...] c.lxxx. quibus transactis, *Galeacius* Vicecomes, Im[...] perii Vicarius, adscitus Comes Papiæ à Papiensibu[...] fuit, cujus civitatis dominium Comitatus nomin[...] ipse, ac posteri Vicecomites, & Sfortiatæ Principe[...] habuerunt. Diverso ac separato titulo & jure illi applicata fuit, ad indicandum, talem dignitatem mi[...] nimè contineri sub Ducatu Mediolani, sed Ticin[...] inesse suo proprio ac peculiari jure, tanquam Rom[...]

.Imp

Imp. Comiti, id est inferiori *Socia*. Nunc diu possessa à Philippo II. Rege Catholico, Philippo III. libentissimè subest. Nulla est ferè civitas in Circumpadanis regionibus aptior, ad rerum novitatem tumultusque compescendos quàm Papia agerque Papiensis, dividens suo situ ac amplitudine fluviorumque interpositione, Mediolanenses. Novarienses, & alios populos Insubres à Placentinis, Bobiensibus, maritimis ac montanis Liguribus, & à Genuensibus, Dertonensibus, Alexandrinis, Casalensibus; ita ut inter se conspirare, viresque suas conjungere populi illi suo arbitratu nequeant, Papiâ eis oppositâ, ac naturæ situ intermediatâ. Et (quod summum est) *Ticino* & *Pado* fluminibus aptissimè dominante, fatalis civitas, porta & clavis Lombardiæ vocatur, quoniam ipsa aditum Duci & exercitui præbere citra & ultra Padum & Ticinum facilè potest. E contrario quoque, ipsa civitate præsidio firmata, & reluctante, impedire aditum invadere volentibus, ac transitu prohibere hostiles acies, ex rerum suarum opportunitate Papia potest.

Ticinum amnem navigantes *Placentiam* vel *Cremonam* perveniunt, & pedestri itinere ad dexteram partem declinantes, *Viqueria* illustre oppidum invenitur, Pado prius tranlmeato, & viarum pessimæ *Pancarana* superatis angustiis. Ultra *Viqueriam Dertona, Alexandria, Monsferratus*, & *Pedemontes* suos habet fines.

ITER MEDIOLANO.

VIA ÆMILIA BONONIAM,

FLORENTIAM, ET ROMAM.

Capu 9.

ITER aggressurus, Mediolano portam quæ *Romana* dicitur egredieris, & *Laudam* ad Meridiem perges, habens ad dexteram partem arva Mediolanensia, in quibus est *Claravallis* cœnobium visu dignum,

G reddi-

redditibus, ædificiis, & dolio quotquot sunt in orb terrarum amplissimo. *Manfredus Archintius* Abba tiæ illi spatiosa & lata arva donavit, inter quæ vine *Filastrelli* spatiosa fuit, quæ alias *Vinea pauperum* vo citabatur, cum vinum ex ea collectum pauperibu totum gratis elargiretur, & in hoc uno dolio asser varetur. Continet vini mensuras sexcentum, quæ Longobardis *Brenta* dicuntur, tignis quattuor magni cinctum & totidem triangulis in capite, aliisve or biculatis trabibus; & cùm siccum obinaneque diu fuerit ac existat, Principes, Reges, & Imperator Ca rolus V, illud ingredi minimè dedignati sunt.

Hac via incedentes in eamet parte agri sunt Papi enses, *Landrianum* pagus, & in ipsa offendes *Mari gnanum*, seu potius *Melignanum*, à Lauda decem mil libus passuum distans, oppidum amplum & magni ficum, quod amnis *Lamber* alluit, aëre salubri, & ar vis ubertate refertis; ad quod antequam pervenias ad lævam perlustra locum, in quo Franciscus I. Gal lorum Rex Helvetiorum stravit millia XVI. quibu occisis. Maximilianus Sfortia Dux Principatum & libertatem perdidit

Sex vero illinc milliaribus situm est *S. Angeli* ca strum nobile, à *Lambro* madidum, ubi quolibet Mer curii die emporium habetur frequentatum; hinc a tria milliaria, ubi prisca fuit Lauda, videtur. Ad læ vam regiæ viæ loca sunt aquis *Abdua* irrigata, *Crem* civitas ac territorium, & quæ Brixiâ Mediolanun proficiscendo vidimus, planis gressibus hoc solun proteres, Pomonæ, Cereri, & Baccho charissimum & benè cultum, & *Laudam* admiraberis.

LAUDA.

Caput.

HUJUSCE urbis prima fundamenta jacta fuerun tempore *Frederici Barbarussæ*, qui suis omnibu cum Primatibus, dum construeretur, adfuit, atqu civibus non exiguas gratias est impertitus & privi legia,

legia. Quamobrem nulli subjecti Laudenses vixerunt, ac postea *Vestarinis* concivibus suis se subjecerunt, ac demum ditioni Mediolanensi. Hæc nova est urbs, licet tria millia passuum procul urbs antiqua maneret, tempore *Bellovesi* à *Laudo* Nobili Gallo ædificata, ex quo *Lauda* nuncupatum. Deinceps *Lauda Pompeja* vocitata fuit Pompejus enim Magni Pompeji pater eam instauravit, qua propter, quæ adhuc viget, eodem nomine fuit appellata. Hanc inter urbes Conradus II. Imp. cooptavit precibus *Eriberti* Mediolani Præsulis. Utque cognoscas, nos Italos erga nostrates immanissimos fore hostes, scies, totam hanc civitatem eversam, populum à Mediolanensibus expulsum fuisse. Et ne de cetero in unum Laudenses coirent ad ipsam restaurandam, eos in villis ab invicem disjunctos habitare jusserunt; mercaturam exercere, coëmere, affinitates contrahere omnino vetitos; & ex finibus cuilibet assignatis nemini exire dabatur absque gravi mulctatione. Hac barbarica lege oppressi Laudenses lustris decem, anno uno dempto, vixerunt. Hinc Deus judex justus, Mediolanenses ipsos gravissimè afflixit direptionibus, incendiis, & crudelitatibus *Friderici* Imp. aliorumque Principum. Præclara in ea videntur ędificia, amœno floret agro, atque omnium rerum ubertate quibus homines indigent. Arva prataque latissimè patent, frumentis & pabulis æquè, ac quivis Italiæ locus, abundat: limpidissimis etenim & frigidis irrigantur aquis, divortiis, quæ admodum inter se sunt frequentia, ut tum admirationi tum incremento sint. Quapropter quinquies etiam quibusdam in locis secantur herbæ. Majorem opinione armentorum numerum pascit, unde maxima casei copia conficitur. Metalactes ea magnitudine sunt, ut quingentas exiguas libras onere præstent. Insuper optimis carnibus exuberat, maximeque gustum alliciunt vitellorum linguæ, quæ conditur, & pulcherrimè dono dantur. Optimos pisces ex fluviis rivisque expiscantur, & præ

G 2 cete-

ceteris Cisalpinæ Galliæ locis præstantissimis murænis abundat. Duodecim millia personarum alit. Præclaris est cohonestata familiis, quas inter *Vestarina* domus, quæ Laudæ domina fuit, excellit. Hinc bona indole tum ad litteras, cùm ad arma paratissimi nati fuerunt. Duo passuum millia & ultrà murorum ambitus patet; in planicie, forma quidem orbiculari, sita est. Unà ferè cum Mediolano *S. Barnabæ* cohortationibus Christianam fidem complectitur. Præsulem habuit *S. Bassum*, cui ab Episcopis & civitate fuit oblatus thesaurus, vestes nimirum Sacerdotales auro gemmisque intertextæ, calices, cruces, acerræ, ac pretiosa alia vasa multa, & decora arte cælata; munera quidem singularia, & admodum digna, ut qua suis Italiæ sacras ædes exornare possent. Non est silentio prætereundum templum, quod *Incoronata* nuncupatur, sphæricâ formâ, & multis opibus refertum, quo maximus fit conventus: Deipara enim Virgo in eo multos votorum compotes facit. Laudæ vasa præstantissima finguntur, & ferè Faventinis conferenda. Alluitur ab *Abdua* flumine, quod per pontem longum ex lignis fabre factum transmittitur. Urbs non paucis commodis affluens fœcundè colitur. Aër salubris máxima temperie viget, & dulces & leves obstrepunt aquæ, multarum segetum ferax est humus. Et vicissitudine Mediolanensis ditionis, damna frequenter est perpessa, at nihilominus eò redacta est, ut multis de caussis illustris habeatur, & Catholici Regis paret voluntati.

Si ad loca Orientem versus ac Meridiem flectes, erunt *Cremonenses* agri, & civitas ipsa *Cremona*, quam quidem unà cum *Mantua* & *Bononiam* usque ad *Ferrariam* deducere curabimus, & inde Romam viatorem *Flaminia*, *Picena*, & *Hetrusca* via perducemus. At si recto itinere, & quasi ad Meridiem incedes, milliaribus sex peractis, Abbatia *Burghetti* reperietur, divitiis onusta, & à PP. Olivetanis custodita. Ulterius procedendo aliis passuum sex millibus, in mon-

31

montem ascendes *D. Columbano* dicatum, fructum & vini inter delicatoria delicatissimi feracem. Ad viam primariam reversus, læva parte est *Somalia* pagus. Offendes & Abbatiam *Hospitaletti*, in qua ubertate magna, & numero Deo famulantur Regulares D.Hieronymi. Eodem itinere occurrit *Zorlescus* vicus, & *Casalis Pusterlengus* à *Pusterlis* Nobilibus Mediolani positus. Padus denique trajicitur cymbâ & mille passibus solo trito, Placentiæ eris.

PLACENTIA.

Schott.

URBS est situ amœnissima, pulcherrimaque ædificiis semper fuit, uti plures inde nominatam; à *Placendo*, *Placentiam* autument. Posita est etenim juxta *Padum* loco perjucundo, campis & agris collibusque cincta fertilissimis, vino, oleo, frumento, fructuumque omnis generis optimorum copia abundantibus. Plana pratis & pascuis fœcundissimis beantur, manufactis vicinorum fluminum ductibus irrigua, ex quibus pecuniariæ rei summa opportunitas; & quæstus uberrimus urbi est. Cui idcirco famam non ignobilem ubique terrarum casei, ibidem confecti præstantia parit, qui tanta copia, & tam boni saporis hinc exportatur, ut qui summum commendationis gradum caseo quærunt, *Placentinum* esse dicant. Habet idem ager salsos fontes, ex quorum liquore sal coquitur candidissimus. Habet ferri fodinas, nec desunt silvæ saltusque venationibus apti. Igitur ob tantam situs commoditatem, rerumque omnium abundantiam, urbs assiduè nobilibus civium familiis multis excolitur, & mercatibus frequens est. *Placentiam* primùm à Romanis deducta colonia est, ingruentibus in Italiam cum Annibale Pœnis, anno post R.C. DXXXVI. in agro à Gallis capto, ut Livius auctor est. Deduxere III. viri simul cum Cremona, & Latinas ambas fecere, quibus utraque Padi ripa adversus Gallos & Transalpinos muniretur.

retur. Frequens hujus coloniæ mentio apud Livium est, & alios veteres Historicos. ut stante Imperio Romano, plurimum floruisse haud dubiè constet. Bellis civilibus tamen infelicior quàm externis, ut bello Vitelliano contra Othonem, teste Tacito: cum in oppugnatione acerrima pulcherrimum *Amphitheatri* opus extra oppidum conflagraverit.

Fons in urbe vetustus & præclarus, ab Augusto Cæsare nomen adhuc habens, spectari meretur. Muri novi sunt, propugnacula amplissima, & munitiones insignes, quibus nunc urbs hæc inter Italiæ tutissimas habetur, quæ prius variis bellis afflicta, vi sæpius expugnata, incensa, ac direpta, plurimis annis fœdè vastata jacuerat.

Capug.

Sive à *Piacetole Troe*, urbis secundum aliquos ædificatore, sive amœna situatione *Placentia* dicatur, inter Italiæ civitates præclara habetur, annis quingentis ante constructam Romam ædificata. Cum à Romanis colonia deducta fuit, sex millia hominum in ea ponuntur, quorum multi erant Equestri dignitate prædìti. Hac igitur caussa, Reipublicæ fuit auxilio: unde à Carthaginensibus funditus evertitur, vix duobus civium millibus superstitibus; quo damno Silius canere potuit,

---- *Quassata Placentia bello.*

Quanta gaudeat aëris amœnitate Placentia, testis est Plinius, qui memoriæ prodidit, quod, cum sua ætate Italorum hominum census haberetur, in ea quidam c.xx. annorum repertus est, & in illius agris sex qui centum & decem, quattuor qui centum & viginti, & unus qui centum & quadraginta annos expleverant, vivebant. Alluitur *Trebbia* & *Pado* fluminibus. In ea dominati sunt, postquam suam libertatem perdidit, *Scotti, Turriani, Landi, Mediolani Duces, Franci, Romana Eccl.* & *Farnesii*, quorum obsequio vivit. Ibi præstantissimum extat ædificium *D. Mariæ* Dominæ nostræ dedicatum, quod vulgo *in Com-*

Campagna dicitur. *S. Antonini* Martyris templum, *S. Ioannis* Ecclesia augusta, & Cœnobium à Prædicatoribus habitatum. Extolluntur sacræ ædes, & Monasterium *S. Sixti*; & admirandum, & in Italia vere unicum, *S. Augustini*, quo Canonici Regulares utuntur. Munitur arce probè constructa, & rectè locata, ut cuivis ex Italis conferri possit, quam *Petrus Aloysius Farnesius* posuit. Ambit civitas unà cum fossis passuum quinque millia & quattuor, illis non demensis. Laicorum Placentiæ sunt xxvi. millia, & Religiosorum duo millia. Familias habet illustres & magni nominis, ut sunt *Scota*, *Landa*, *Angustiola*, Principatu gaudentes, ac oppidorum imperio præpotentes, & multos claros bello, litteris ingeniosos, & regimine prudentes. Hinc orti sunt *Gregorius* X. Pontif. Max. qui Aretii sepultus miraculis fulget, *Tinca* Orator, & *Murrenus* Cæsaris Augusti socer.

Placentia si inter Aquilonem & Occasum discesseris, flumen *Trebiam* offendis, ubi tot Romanorum à Carthaginensibus duce Hannibale cæsi fuerunt. Verum anteà in *S. Antonii* Templum incides, ubi cernitur illud celebre miraculum, quo ipse proprio igne milites combussit, qui parum sui nominis rationem habebant.

Inde *Stradellam*, *castrum S. Ioannis* pagos, & *Viqueriam* nobile oppidum reperies; à læva Appennini colles prospicies, in quibus quasi abscondita jacet *Bobium* civitas, Placentia distans milliaribus xxx. quo in loco *Theodolinda* Longobardorum Regina amplum Monasterium ædificiis & redditibus fundavit *D. Columbani* precibus, quod triginta duobus Monachis sedes fuit sanctitatis, & ut cœlum ascenderent.

Placentiæ incipit *Æmilia via*, ab *Æmilio* Cos. strata, quæ *Ariminium* usque perducit, & Meridiem versus. A dextra tum montes tum arva spectabis, quousque *Genuam* pervenias, montano itinere, ac difficili. Quæ loca, etsi oppidis, pagis, & villis ornata appareant, nihil attamen dignum quod videatur

præbent, nisi *Curtem majorem* oppidum illustre Palavicinorum. *Arquates* optimi vini ferax tibi occurrit. Verùm à sinistris Æmilia xx. millibus passuum procul *Cremona* sita est, & excultæ plurimæ terræ; immò Placentia Cremonam navigato *Pado* accedes. Duodecim millibus passuum altius in eadem via *Florentiolam* esse videmus, vicum non mediocrem, quem *Fidentiam*, vel *Fidentiolam* antiqui dixerunt. Ex Livio, Plutarcho, & Appiano constat, à *L. Sulla* Dictatore eo ferè loci *C. Carbonem* prœlio extremo victum, cæsis ejus copiis Italia deturbatum. In eo Abbatia est quidem illustris, quam *Petrus Antonius Biragus* Abbas animo Regio, & sanè magno, non secus ac Pomp. Magnus qui Ægyptium Regem excepit, Francisci I. Gallorum Regis, Caroli V Imp. & Pauli III. hospitio decoravit. Ulteriùs verò est *Burgus S. Donini* arce nova munitus, magna & opima planicie, ac jugis abundans, & nuper in civitatem erectus instante *Raynutio* Farnesio Duce. In mediterraneis à sinistris videntur *Fontanellates, Soranea, S. Secundus*, oppida non ignobilia, & flumen *Padus*.

Postremo ad *Tarum* amnem pervenitur, multis alveis effluentem; quod si aquis auctus est, non tutò trajicitur. Hinc millia passuum quatuor *Parmam* intersunt, semper ad dexteram partem Appenninus eminet.

PARMA.

Schott.

URBS hæc ædificiis splendet cum primis opulentiaque floret. Principum enim ac illustrium familiarium Palatia ac mansiones habet multas, ac civium ditium multitudine plena est. Ager nimirùm est circumquaque fœcundissimus ac amœnissimus, omnium frugum & fructuum abundans: optimi vini, olei, lactis, & casei copia terrarum ubique celebris. Itaque Parma non solum cum vicina Placentia, verum etiam cum ceteris Cisalpinæ Galliæ præclaris

claris urbibus certare suis opibus potest, nec inter eas præteriri, in quibus Dia fortuna rerum omnium copiæ cornu suum benigniter effundere videtur. Posita quidem est in Æmiliæ viæ plano, quinis ab Appennino passuum millibus, flumineque irrigatur ejusdem nominis, quod suburbia ad Occasum vergentia separat ab ipsa civitate. An verò flumini urbs nomen dederit, an ab eodem acceperit, obscurum est. Non enim memini, antiquorum quempiam *Parmam* fluvium nominasse. Urbis quidem *Parmæ* apud Livium, Polybium, Tullium, aliosque classicos Auctores celebris ac crebra fit mentio. Quæ Romanorum facta colonia est M. Fulvio Nobiliore, Cn. Manlio Volusio Coss. anno post Romam conditam DLXIV. simul cum Mutina, florente Republ. post Urbem cond. anno DLXX. Q. Fabio Labeone, M. Claudio Marcello Coss. deductis eo binis civium millibus in agro, cui proximè Bojorum, antè Tuscorum fuerat. Jam tum appellatam fuisse Parmam, ex Livio, Polybio, ceterisque colligere est. An aliud nomen anteà habuerit, nobis quidem non liquet. Qui *Chrysopolim* prius dictam volunt (Sicardus & Albertutius) neutiquam satisfaciunt: atque multo minus Annius ille Viterbinus, qui ex Aramea, nescio qua lingua fictitia, etymo prorsus frivolo *Parmam*, quasi *Paramam*, id est hastam, vel principatum coloniarum nominatam imaginatur. Itaque magis eorum opinioni accedo, quià scuti rotundi forma coloniam in plano positam, antiquitus *Parmam* nominatam volunt. Cujus vocis significationem Varro ex vetusta Gallica lingua prodidisse videtur, cum *Parmam* dici velit scutum, quo pedites utebantur, quià è medio in omnes partes par esset. A scuto igitur, vel parma nomen aptius urbi est, quæ colonos ac cives semper habuit nobiles, Martios, ac animosos, ingenioque ad litterarum studia & ad Reip. gubernationem non solum, sed etiam ad rem militarem aptissimo.

Copug.

In plano sita est, quamobrem præ ceteris fœcundis ovibus abundat, laneis pilis onustis. unde meritò dicere potuit Martialis:

Tondet & innumeros Gallica Parma greges.

Et alibi cecinit:

Velleribus primis Apulia, Parma secundis
Nobilis, Altinum tertia laudat ovis.

Aër in ea purus est & summa temperie, idcircò Vespasiani tempore duos homines tres & viginti ultra centum vixisse annos legimus, qua etiam in civitate juxta pontem fluminis admiratur campana, cujus magnitudo omnes in sui admirationem trahit, cujusque fabulæ à Parmensibus tibi enarrabuntur. Hic *Farnesium* novum & Regium videtur Palatium, habens hortum aut viridarium aquis ubertimis & arboribus ingeniosa manu consitum.

Civitas hæc, ut quamplurimæ aliæ, in Romanorum potestate fuit, ac posteà libertatem obtinuit: quam Fridericus Barbarussa Imper. spe victoriæ consequendæ ductus, duos annos obsedit, eamque prosternere pro viribus elaboravit, civitatem construendo *Victoriam* appellatam, longitudine cubitorum septem millium & ducentorum, latitudine verò duorum millium bisque ducentorum, portis octo benè munitis. Ceterum à Parmensibus prostratus, Victoria civitas funditus eversa interiit. Templum in civitate præstans pulcherrimumque conspicitur, in quo Sacerdotes quamplurimi Sacra Deo persolvunt. Præstantissima nec non est ædes *S. Ioannis*. ubi Benedictini Patres degunt Ecclesia quia etiam *Steccata*, præcellenti quodam ordine, architectura, ac figurarum venustate insignis, omnium oculos in se convertit. Nullum quippe templum Parmæ videtur, quod profectò memorandum *Parmensis, Parmensinus, Corrigius*, & alii qui in his artibus floruere, tum præstantissimi pictores, tum laudatissimi plastæ, cunctis non reddiderint. Prætereundum non est, multis

sa-

familiis Parmam decorari,in quibus nobilissimæ sunt *Pallavicina, Taurella, Rebea, Giberta,* an *Sanvitalia*. & perillustres ac ornatissimæ quovis tempore fuerunt, ex quibus fortissimi Duces,ac omni genere virtutum & nobilitatis cumulatissimi homines sæculis omnibus emanarunt, qui se ac suos stemmatibus & gloria decorarunt. Horum liceat modò recensere *Cassium* Poëtam, & *Macrobium* Scriptores antiquos, quos nobilissimam Parmam edidisse, certum est. Silentio obvolvam alios virtute singulari ornatos. Et ne longùm sermonem protraham, pro coronide erit, Serenissimos Principes *Farnesios* in ea residere, qui urbem insignem reddiderunt ac reddunt nobili sua majestate, quamque lectissimarum artium monumentis decoratam multò florentiorem doctissimorum virorum Academia facit,publicumque Gymnasium nuper à Duce suo *Raynutio* erectum. Caveas omnino, viator, ne Parmæ sis incuriosus,quin ad sacras ædes Capuccinorum accedas, in quibus *Alexander Farnesius* Dux, Italorum Achilles, & *Maria Lusitana* ejus piissima conjux,ultimam cœlestis nuntii tubam expectant; &, dum lapis marmoreus litteris sculptus, ubi ingredientes aquâ lustrantur benedicta, eos tibi indicaverit, dices:

Felices animæ, quorum tenet æthera virtus
Sidere nobilior.

Extra Parmam in ea parte, qua Aquilo & Oriens vehementissimè afflant, *Colurnus* civile oppidum, & alia loca memoranda situ reperiuntur. Quà verò ad Meridiem, & ad montis eminentiam, duodecies prius amne *Taro* prætergresso, & milliaribus trigintaquinque confectis, perlustrabis *Burgum*, oppidum non indignum visu, Parmæ Principis ditionis. Est Burgus oppidum valdè munitum, à Duce Parmensi olim in ripa *Tari* ædificatum, trecentis familiis habitatum, & multis ad litteras, arma, & mercaturam propensè ornatum. Ad victum necessariis nequaquam indiget, immò castanearum habet tellurem fer-

feraciffimam, cum aliquando modiorum centum millia, & ad minus quinquaginta millia producat. Ambitus à montibus Appennini, collibusque cingitur utcumque amœnis. Jus dicitur in eo XXIII. locis. Si ad Meridiem tendis, sunt Hetruriæ confinia in ea parte, quæ *Lunigiana* vocatur. Ambiunt Burgum *Pontremulus* terra, quæ inter civitates coaptari debet. Non longè nisi milliaribus duodecim, arx inexpugnabilis: Vallis *Mozella*, *Bardus*, & *Compianus* pagus, apud quem sua tenet principia *Tarus*, a Burgo milliaribus tribus distans. Calcando juga Appennini passuum millibus XLV. *Placentiam* ibis; & si Mediolano Lucam, vel Parma, Venetiis, & aliis civitatibus multis Genuam proficisceris, Burgum invisere necessarium est, deinde *Varesium*, *Sigestrum*, tandemque *Genuam* ipsam, & mare.

Parmam denuo reversus *Æmiliam* tenendo, versus Meridiem quasi ad radices Appennini surgit *Mons Ciruculus*, quem tenet *Pomponius Taurellus*, sanguine, doctrina, & prudentia magnus. Ulterius in planicie est *Monticulus* oppidum, S. *Hilarius*, & flumen *Leutia*: quo prætergresso per Pontem ex lapidibus coctis, longum quidem, à Comitissa *Mathelda* maximis sumptibus constructum, quinque passuum millibus confectis, & aliis decem adjunctis, *Regium* invises.

REGIUM LEPIDI.

Schott.

URBS populo frequens est, omnibusque rebus affluens, agro ubere fœcundissimoque cincta. Antiquitate certat cum aliis vicinis urbibus. Æmiliæ viæ item imposita, Romanorum est colonia, cujus celebrem M. Tullius, Strabo, Corn. Tacitus, aliique veteres mentionem fecere. Sed quando primum, vel quorum auspiciis deducta sit, non planè liquet. Quia tamen *Regium Lepidi* ab initio semper nuncupatum fuit, plures opinantur à *M. Lepido*, qui *Æmi-*

liam

liam viam anno ab U. C. D. LXVII. straverat, vel conditam, vel deductam paulò pòst fuisse.

Regio urbi summam perniciem attulerunt Gothi, quam cives deserere coacti sunt; quorum tempore, & Longobardorum, civitas hæc usque ad Imperium Caroli Magni, qui eam muris vallari & muniri fecit, consternata & pænè eversa fuit; ibi tunc quando vicinæ aliæ Urbes fortunam adversam perpessæ sunt, tum Barbaris tum Italis diffidentibus omnia perturbantibus. Libertate sua usa est maxima cum voluntate, & quia sub multorum dominatu damna non exigua pertulit, antiquo nobilitatis *Estensis* imperio se subjecit. Urbs non magna est in campestri, forma orbiculari sita, à Meridie colles propè Appennini, ex alteris vero lateribus planiciem retinet, quæ quidquid est opus victui, optimè generat. Aërem non satis opimum habet.

Hic exquisitæ artis ex ossibus sunt opera elabora-, & calcaria egregia. Præclaris viis, jucunditate & ædificio probatur. Dignum quod videatur extat templum, S. *Prospero* dicatum, cujus corpus summè eo veneratur, quemque suum Antistitem agnoc. Sacra ista ædes opulenta est, & cohonestata pulcherrimis multorum picturis; præcipuè vero *rigii*, quæ dignæ memoratu censentur. Colenda etiam *Regii* Deiparæ Virginis imago, noviter in templo Patrum Servorum visa, quæ multos juvat, eo profugiunt; & quidem succurrit Nobilibus faliis, *Canossis* nimirum, *Manphredis*, *Folianis*, *Sessis*, veræ jurisdictionis insignia tenent, multisque is & pagis imperant. Colles qui Regio imminent, in pluribus oppidis, frequentibus domiciliis flo-; vina exquisita, fructusque edunt. At Parmam is versus est oppidum *Canossa* è vivo lapide ædium, cujus situs admodum est amœnus, ut oblene animos perfundat. Subsistit vicus ab *Actio* Acestino factus anno D.CCCC.XXXI. Hic in meam redigas, quanta virtute Pontificalis dignitas polle-

polleat: etenim hic *Henricus* Imp. Regio cultu omnino deposito, & nudis pedibus, licet nive omnia algerent, tres dies æquo animo commoratus est, ut in gratiam reciperetur, & veniam mereretur à *Gregorio* Pontif. Maximo, hujus nominis Septimo. Cui comes *Mathelda* opem suam præstabat, quæ oppidi imperio potiebatur, in quo nunc, ut in aliis castellis, dominatur nobilissima *Canossa* familia.

Eo spatii tractu stant pagi & oppida à *Manphredis* Nobilibus possessa, maximè à Lodovico Comite, & illustri viro. Si ad montes iter convertas *Grafiniana* montana tibi occurrunt, ubi est *Castrum novum* oppidum nobile, ex quo multi prodierunt memoriæ claræ & virtutibus excellentes. Natio hæc *Grafiniana*, Martia est, audax, & in bello assuefacta, indomitaque, Atestinis Principibus devota.

Iterum viam Æmiliam calcantes non fugit *Scandianum* oppidum non indignum Marchionatus titulo, quo insignitur *Thiennaus* ex Vicetia oriundus, & civis. Videt à læva & ad Septemtrionem Æmiliæ viator *Rollum* in ditione Sessorum, & feudo Imperatorio ornatum. *S. Martinus* Atestinorum locus est, interius *Gonzaga*, *Nuvolaria*.

Mutinam propinquius, Regiumque versus ad lævam, triangulari situ accedit *Corrigium* inter *Lentiam* & *Secchiam* flumina, populo multo, agro uberrimo, & moribus civium insignis & pervenusta, civitas Imperialis, Dominorum paret ditioni, qui alias Parma potiti sunt, & fortasse *Giberti* appellabantur. Annis propediem elapsis *Hieronymum* edidit Cardinalem amplissimum, unum ex Corrigii Regulis; & multis in præsentia decoratur titulis, cum *Hieronymus Bernerius*, litterarum cognitione, morum virtute, ex Prædicatorum familia ad summum Cardinalatus fastigium evectus est, quo Ecclesiam Dei consilio & prudentia juvat, studiosos fovet, & probis suam pectoris benevolentiam ostendit. Ipsam viam Æmiliam amnis *Secchia* dividit. *Herberia* oppidum arcem satis mu-

munitam ostendit, ubi colles aprici fiunt. Illinc via latâ, planâ & rectâ proficiscenti Mutina erit obviam.

MUTINA.

Schott.

Est Mutina civitas vetusta celebritate pernobilis, Romanorum quippe colonia, crescente Imperio, deducta simul cum Parma anno V. C. DLXX. ut Livius lib. XXXIX. testatur. Nec dubium, quin succedentibus sæculis, Romano stante Imperio, floruerit admodum; cùm frequens ejus apud historiæ scriptores fiat mentio, doceantque hoc insuper antiquæ marmorum inscriptiones, quæ plurimæ ibidem & pulcherrimæ adhuc exstant. Sed inprimis eam nobilitavit prœlium civile cruentum, quo ante ejus muros, cum duobus Coss. Hirtio & Pansa, Senatus auctoritas, & populi libertas funditus concidit: cum M. *Antonius*, extincta *C. Cæsaris* tyrannide, discordiarum faces, D. Brutum obsidendo, resuscitaret: clades deinde plures, easque exitiales, labascente imperii potentia, barbararum nationum inundatione, Mutinam esse passam constat: quam *D. Ambrosius* in Epistola quadam ad Faustinum, inter deserta ac ruinosas sui temporis Cisalpinæ Galliæ ad Æmiliam viam urbes numerat. Opinari igitur, eam à Gothis & Longobardis sæpe excisam fuisse, haud est absurdum, cùm diu Longobardorum temporibus deserta jacuerit. Quibus Caroli magni ejectis victoria atque Pipino ejus filio Italorum Rege constitutum primum hanc urbem volunt (quæ nunc Æmiliam occupat, & nonnihil à veteris Mutinæ in alio loco positæ ruinis distat) à fundamentis suscitatam fuisse à Nobilium civium reliquiis: qui sublato barbarico metu, novi oppidi mœnia ac portas suorum amicorum, atque clientum sumptibus ac labore construxere; quemadmodum *Leander Albertus* In Italiæ descriptione ex Mutinensium Annalibus narrat latius.

Ca-

Capug.

Mutina civitas non ingens, forma potiùs sphærica quàm longa, in planicie residet, fontibus majorem in modum affluit, fructus, & cujusvis generis vina, nimirum lecta, quæ æstate bibantur, uberrimè parit. *Alphonsus* II. Dux Atestinus Aquilonem versus eam amplificavit, quæ pulchritudinem & hilaritatem spectantibus affert, quamvis in ea, quæ *Mutina vetus* dicitur, antiquitatis monimenta ubique appareant domibus, Palatiis, & viis. Corpus S. *Geminiani* ejusdem urbis Antistitis, in Cathedrali Ecclesia asservatur, & contra malignos spiritus corpora humana affligentes suum auxilium præstat. Hujus urbis multus est populus, ingenio subtili & perspicaci: quamobrem bellorum præcellentes Duces tulit, maximè ex gente *Rangonia* & *Buschetta*, Nobiles multos, Comites, Equites, & Marchiones, oppidorum & locorum plena auctoritate dominos, Cardinales & alios Ecclesiæ Præsules, doctos viros in omni scientiarum genere, Mutinenses fuerunt *Sadoletus* & *Sigonius*, quorum Opera in manu eorum qui litterarum sunt cupidi. Non secus ac aliæ Cisalpinæ Galliæ urbes non uni paruit, verùm præsenti tempore Atestinis Principibus est subjecta, & sui Ducis præsentia fruitur; quo fit, ut magis indies populo, divitiis & honoribus augeatur. Personæ, & parmæ, ac parmulæ Mutinenses in magno pretio sunt apud Italos.

A Meridie in Appennini radicibus ponitur Mutina *Formigine*, *Spezzano*, & *Saxolo* milliaribus decem ab urbe procul, quod oppidum nobilitate magna fulgens, Palatium ostendit Regio cultu & ornamentis, à *Piis* ibi dominantibus sedulo constructum. Alluitur à flumine *Secchia*, & eo frequens est concursus gentis Deiparam Virginem invocantis, cum ibi sua beneficia ei placeat miseris nobis impensè tribuere. Qui eos ascendunt colles, villas & loca cernunt, quæ nec etiam Orientem versus & Bononiam desiderantur:

tur: castellis enim ornantur quamplurimis, variis dominantibus subjectis, potissimum vero *Monticulis*, quorum auctoritas maxima iis in locis ante acto tempore fuit, & universa *Frignani* loca suo stabant Imperio; quod *Frignanum* ascensu usque ad Bononiensium confinia protrahitur, & *Sextolam & Fananum* primarios pagos retinet. Hinc ad occiden-:em solem versus declinantes *S. Peregrini* alpes & corpus, *Aquarii* balnea vidimus, insuper Ap-:ennini ardua, quibus mare Superum & Inferum :rospicitur. Ab eodem latere, sed Bononiam ma-is versus, prope flumen *Scultenna* occurrunt *Ca-rum vitrium, Spilimbertum*, oppida *Rangoniorum*, un-e millibus passuum quatuor offendes *Vignolam* no-ilem locum, Marchionatus titulo insignitum, cui :ominatur *Iacobus Boncompagnius* Soræ Dux, :inceps, cujus encomia multi suis litteris posteri-ti commendarunt commendantque. Hunc inter iventes Heroës Mecænatem agnoscimus uni-:m. Oriuntur prope *Vignolam* Bononienses fi-es.

A Septemtrionali millibus passuum duodecim : *Corrigium*, & magis in ortum solis inclinat *Car-se* oppidum, quin potius civitas Imperialis, iis :a rebus; quæ nobili conveniunt urbi, sive po-i numero, aut civium excellentia, vel mercatu-aut rerum aliarum abundantia. Principatus titu-: jactat, quem diu sustinuit *Piorum* familia, quam-in præsentia Mutinæ Ducem suum agnoscat Prin-:m.

Iutina ad orientem solem qui proficiscitur, *Ca-* reperit, quo vehitur per millia passuum octo *'inale*, vicum profectò non adspernandum. Ve-si flumen *Scultenna* quis ingreditur, ad *Padum* rtur ac *Ferrariam*. Hoc spatio est *Bonus portus*, ubi ile Scultennæ se immiscet, pagusque est S. *Feli-*ini ferax.

ator, qui per Æmiliam viam Bononiam se con-

fert

fert, prope Mutinam tribus millibus passuum *Scultenna* seu *Panaro* trajiciet, & ibi propè Bononienses & Mutinenses agri dividuntur. Hic à Claudio Conf. xv. millia Ligurum capta fuerunt, & Longobardorum Rex septem millia Romanorum interemit, & à Bononiensibus Sardiniæ & Corsicæ Rex *Entius*, Friderici II. Imp. filius, prosternitur & Captivus ducitur.

Si ad *Scultennam* pedem referas, transmisso flumine ad Septemtrionem flectens *Nonantula* te excipit, ubi antiquum & nobile stat Cœnobium ab *Anselmo* Astulphi Regis Longobardorum cognato constructum; qui cum exercitus duceret, præpotens vir, sæculo vale dixit. & Monachis mille ac centum sanctissimè Jura dedit eo loci, anno Domini DCC.LXXX. Deinde à Comitissa *Mathelda* instauratur. Hic non pauci commorabantur Monachi, qui (ut audivi) jurisdictionibus usque in Hispanias patebant. Plurimas Sanctorum Reliquias servat, corpus nimirum S. *Adriani* Papæ, atque magna ex parte S. *Silvestri* Pontif. Romani. Leges hic insuper antiquissimos libros, quos inter præcipuum est *Matheldæ* Breviarium.

Propius viam Æmiliam; & in Bononiensi agro in finibus Nonantulæ est *S. Agathæ* pagus à *Barbarussa* Imp. ædificatus, & interius occurrit *Crevalcorius*, (quod est *Allegra cuore*,) quo in loco bis fusus fuit, & vulnera accepit *Bernardus* Vicecomes Mediolani Dux. Eamdem viam magis attingit oppidum S. *Ioannis*, quod vallibus & segetibus abunde affluit. A dextris Æmiliæ & in collibus vestigia comperies *Castrileonis*, & in ipso itinere secabis *Castrum francum* Bononiâ distans milliaribus quindecim, ubi perlustrabis antiqui fori Gallorum signa, memor, Hirtium & Pansam Coss. postquam hic M. Antonium superarunt, vulneribus confossos ibidem interiisse, & videbis *Plumatium*, *Bazanum*, & *Crespellanum* pagos amœno situ, & collibus jucundis.

A læ-

10

A Læva Æmiliæ, Bononiam prope milliariis quinque *Labinius* amnis, imò fluentum quod è montibus dilabitur, viam dividit, cujus à finistris etiam itinere mille passuum aquæ rivulus, dictus *Ghironda*, invenitur ex paludibus exortus, quibus huc deferuntur aquæ: & ipsorum *Lovinii* & *Ghirondæ* aquis commixtis, pæninsula, quæ triangulus videtur, efficitur, nuncupata ab Italis *Forcelli*, & milliari uno ab Æmilia distat, ubi *Octavianus*, *M. Antonius*, & *Lepidus* totius orbis Imperium inter se partiti sunt, & iniquè proscripserunt plurimos Romæ Patricios, centum videlicet supra triginta, ex quibus *Cicero* M. Antonio ad internecionem permissus fuit. At quamvis locus hic modò pæninsulæ formam retineat, nihilominus aliquando insula extitisse videtur. Duo hæc, *Labinium* & *Ghironda* in amnem *Samogiano*, qui in *Rhenum*, *Rhenus* verò in *Padum*, exonerant sese. Prope *Bononiam* passibus mille *Rhenus* flumen longissimo superatur lapideo ponte, & itinere jucundo in urbe sumus.

BONONIA.

BONONIA primum à *Falsino* Hetruscorum Rege nomen *Felsinæ* sumpsit, posteaque *Bononia* à *Bono* illius successore. Duodecim urbium caput extitit, quas Hetrusci citra Appenninum possidebant: istisque à Gallis detrusis, Gallis posteà à Romanorum potentia fugatis, colonia facta fuit, tribus millibus hominum eò deductis. Sub Romanorum ditione, Græcorum deinde permansit, & Longobardorum, nec non Exarchatus Ravennæ. Deinceps verò se, non secùs ac tot aliæ urbes Italiæ in libertatem citissimè vindicavit. Attamen cum à *Lambertatiis* ac *Geremeis* civiles inter eos commoverentur discordiæ, eam ipsi malè acceperunt. Quamobrem Summo Pontifici Romano se tradiderunt Bononienses, deinde Pepulis, Vicecomitibus Bentivolis postremò ipsimet Pontifici, qui quidem pacificè ipsam moderatur, centesimus agitur annus.

In Appennini radicibus & planicie hæc civitas posita videtur Æmiliam occupans, sexto in climate, in XXXIII. cum dimidio gradu longitudine, latitudine autem circiter XLIV. ex Meridie *Appenninum* continet, *Æmiliam* vel *Romandiolam* ex Oriente, ex Occidente *Galliam Cisalpinam*, ex Septemptrione campestrem planiciem, qua *Ferraria* petitur, & etiam *Venetia*. Pro antiquorum consuetudine angusta manebat duabus contenta portis, unâ ad Insubriam versus, alterâ vero ad Flaminiam. Temporibus *Gratiani* Imperatoris duabus aliis portis aucta fuit, & sub Imperio *Theodosii Iunioris*, novem aliæ adjectæ sunt, quarum hodie agnoscuntur vestigia cuniculis quibusdam; ultimo ad eam magnitudinem, qua nunc gaudet, pervenit hæc civitas, quatuor aliis portis extructis. Interior ambitus quinque millia circumdabat passuum, longitudine duos & alterius mediam partem, latitudine unum à porta initium sumens. *D. Proculi*, & ad eam quæ est *Galleria* transcurrens. Instar onerariæ navis est formata, hoc est longior quàm ampla, proræ figuram ex uno manifestè indicans latere, & ex altero puppis: stat in medio *Asellorum* turris, quasi malus, & *Garisenda* scalas ostendit. Arcem nullam patitur, immo fundatam aliquando evertit ac diruit, muris illam ambientibus ex latere cocto, jam multis sæculis contenta, suorum vigore & consilio optimè audax, quod quidem re ipsa præstitit, cum *Borbonius* Romam iens abstinuit eam aggredi, qui urbem posteà impiè perdidit. Eam prope *Sapina* labitur amnis, per eamque parvus interfluit *Rhenus*, qui Ferrariam versus perfluens, navigationi aptus est, & per eum merces vehuntur abundè. Cœlum humidum est ac subtile. Quanta Bononiæ sit rerum necessariarum ubertas, ex communi noscitur sententia, scilicet, *Bologna grassa*: arvis enim est munita fœcundissimis, tritico, leguminibus, ceterisque segetibus. Vina alba colligit, quæ sedulo cocta, inter maxi-

maximè delicata universæ Italiæ sunt connumeranda. Omnibus fructuum generibus est dives, & horum egregiæ sunt oleæ, crassitudine atque dulcedine cum Hispanis decertantes, neque apud Italos his meliores colliguntur. Non carent avium aucupatione, & ferarum venatione abundantissima. Etsi parvas teneat ad piscandum valles, nihilominus ex *Argentanis* & *Comaclensibus* uberrime illuc afferuntur pisces, unde maxima fruitur piscaria quolibet anni tempore. Duo magna habet macella, lautissimarum carnium referta, ac præsertim vitulorum. Lucanicæ, & carnis salsamenta, id est, *Salsiccioni*, *ò Salami*, laudantur à cunctis, nec Bononienses fartores à quoquam in Italia superantur. Cidoneis malis saccarum commiscent, è quibus cidonitem, vel ut dicunt, *Gelo* componunt, Regiæ mensæ aptissimum. Jactat se Bononia corio adusto, & summa industria elaborato, vaginas conficere gladiis, & arcus perforatos, ac œnophora ingeniosissimè. Serici mercatura summa est, quo telam *Raso* nuncupatam efficit, flammeola, mammilliari, & holoserica villosa, & eâ affluentiâ, qua potest Italiæ omni, Germanis, & Anglis prædicta elargiri. Lapicidinæ multæ sunt in agro Bononiensi, quæ albæ ac molles existunt: gypsum hic concoquitur, & solum cannabem linumque generat abundè nimis ac fœcundè. Multi prospiciuntur colles, montes, nemora, silvæ, paludes, valles, & planicies tribus lateribus feracissima. Alumine haud caret, neque ferro, saluberrimis balneis, fluminibus, torrentibus, lacis, & fontibus. Platea quamvis una existat, tres attamen dici possunt, tanta viget amplitudine. In ea fons conspicuus eminet marmoreis primo æreisque simulachris plenus, aquas inspergens, in cujus elaborato opere ingenium *Ioannis Stradæ* Brugensis Flandri dignoscitur. Viæ rectæ, amplæ & porticibus clausæ; quo fit, ut quasi sub dio quisque semper incedat, nec hiemis molestiam, nec fervidi solis experiatur injurias,

rias. Viridarium & hortus *Poëtarum* & *Paßellorum* multa jucunda ostendit vivariis, arboribus, topiariis, vivis fontibus, & Palatio. Et quæ sit rerum vicissitudo, prope S. *Iacobi* templum agnosces, cum lacum desertum & vacuum aspicies multis passibus amplum, olim *Bentivolorum*, qui Bononiæ Reguli fuerunt, Palatio Regio insignem, cujus magnificentia & majestas à *Beroaldo* optimè describitur.

Extant vasta ædificia, altæque ædes innumeræ sunt, ex quibus amplissimæ fulgent publicæ & Magistratuum auctoritati inservientes, *Campeggiorum*, ubi Patres Concilii Oecumenici sub Julio III. conveniebant: *Populornm*, *Malvstiorum*, quas Principum fore credes, Palatium, *D. Petronii* templum spectans, à Bononiensibus ædificatum est, ut *Entio* Regi, de quo suprà diximus, pro carcere esset, in quo supra lustra quattuor publico sumptu detentus fuit ad obitum usque.

Non hyperbolicè dicam, nullibi Italiæ civitatem reperiri, in qua cives tam sumptuose & magnificè domicilia teneant, uti Bononienses: etiamsi aliqua malè materiata & ruinosa domus ad extrà conspicitur, eam ingredere, primoque obtutu Ægyptium Silenum illam esse dices; nobilibus namque structuris in interiori parte omnes Bononienses loca sibi parare maluerunt, quinimo domos habitant supernè & infernè quacumque anni teperie. Cellæ vinariæ ad profundum descendunt, hinc nigil est cur terræ motus timeant. Turres quadratæ ac spissæ in summam altitudinem obeliscorum quasi forma evectæ, inter quas celsissima est, imo omnium Italicarum, ea quæ vulgo *Asinellorum* vocatur, à quodam ex stirpe *Asinellorum* erecta. & *Garisenda* obliquè excitata non nihil, ut architectus ingenii sui ostentaret acumen. Civitatis hujus templa ad summum ornata videntur, Major ædes, in quibus Antistes super speculam moratur, pulchriora æmulatur. Sanctorum Reliquiis, picturis, statuis, auro, argento, ac ornamentis

is pretiosis. Archidiaconus omnes alios antecellit, ...um facultate laureâ Doctoratus doctos insignire ...lebet. In hac tam perspicua Ecclesia Cardinales, E...piscopi, & viri alii celeberrimi in pulvere dormiunt. ...Super platea patefiunt ædes sacræ *D. Petronio* Con...stantinopolitano hujus urbis Episcopo dicatæ, tantæ ...molis ac magnificentiæ, quod paucæ sint cum hac ...merito conferendæ. In eis Carolus V. à Clemente ...VII. Imperii diadema suscepit. Invises S. *Franci*...*sci* Templum, magno sanè instructum artificio, nec ...desistes, quin sepulchrum Alexandri V. Pont. Max. ...videas: neque eum Bononiensem fuisse te fugiat, uti ...in ejus monumento annis elapsis aperto compertum ...est. In sepulchris foris, & in cœmeterio *Godefredus* ...jacet, eximiusque *Accursius*, Jurisperiti. Cœnobium ædificiis conspicuum videtur, & Patribus ibi degentibus, multoque studio litteris navantibus. Non multum procul abest magnificum Canonicorum Cœnobium S *Salvatoris*, & inter amplissima Sanctimonialium loca, Monasterium *Corporis Christi* annumerandum est, in quo jacet *B. Catherina*, ejus Domus olim Soror, cujus ungues in manibus ac pedibus indies augentur, ac si in corpore etiam viveret. Patres Augustiniani Ecclesiam S. *Iacobi* reverenter ...habitant, & Deo sua vota persolvunt; quæ sacra ædes *Bentivoli Ioannis* Sacello & imagine, aliorumque *Bentivolorum* cadaveribus, *Malvitiorum* insuper, & ...multorum Nobilium, redditur insignis; sed nobilior ...est multorum Sanctorum ossibus & Reliquiis super ...quodam altari à Cardin. *Pogio* venustè collocatis. ...Domus Fratrum viguit semper vigetque numero ...eorum ingenti, studio & meritis. In S. *Martini* Tem...plo, quod est Carmelitarum, invise *Beroaldi* Junio...ris cineres ad lævam Ecclesiæ, & *Alexandri Achilli*...*ni*, suo tempore inter Philosophos primi. Obstupe...sces amplum, augustum, & novum Cœnobium Ser...vorum Patrum, in eorumque Ecclesia merito spe...ctanda, fac ut videas *Ioannis ab Anania, Ludovici Go-*
zadini

radini Jurisconsul. & *Francisci Bolognetti* Poëtæ sepulchra. Habet Ecclesia S. *Ioannis in monte*, quæ est Canonicorum Regularium S. Augustini, iconem S. *Caciliæ* virginis, magni *Raphaelis Urbini* ingenio pictam; *B. Helenæ ab Oleo* cineres, & *Caroli Ruinæ* Jurisconsf. ossa. Et ex hoc nobili Monasterio Canonici quatuor ad Bononiensem Præsulatum sunt evecti. Stat Bononiæ Templum *D. Stephano* Protomartyri sacrum, omni venustate præstans, cum à *D. Petronio* fuisset conditum: supra mille Sanctorum in eo reconduntur ossa & cineres, maximè verò *Vitalis*, *Agricolæ*, & *Petronii*, qui sacer Antistes his omnibus illud decoravit. Mihi faciendum est, ut velis exemplar Dominici sepulchri venerari, ab eodem constructum vero modulo, & ad unguem: & dum ubique antiquitatem & pietatem hic redolere videris, te ipsum ad devotionem excitare, quæso sis impiger. Benedictini Patres in sua Ecclesia *D. Proculi* Martyris sacra ossa & cellam in Monasterio ostendent, in qua *Gratianus* Decretum compilavit.

Cum ad *D. Dominici* Ecclesiam perges, lynceis oculis contemplaberis inhiando, Chorum inprimis à *F. Damiano* Bergomensi factum, continuis cerostratis hinc & hinc mysteria veteris & novi Testamenti effigiatim positis, cui tota in Europa haud similem reperies. Hic videas *Entii* Regis cadaver insigni tumulo & epitaphio collocatum, *Augustini Beroii*, *Ancharani*, *Saliceti*, *Caldarini*, *Tartagnii*, *Lignani*, *Socini Iunioris*, & *Hippolyti Marsilii*, *Ioannis Andreæ*, *Imolensis*, & *Lud Bolognini*, qui Legum monarchæ fuerunt; *Curtii*, *Ceccarelli*, *Benedicti Victorii*, Medicorum; & quamplurium aliorum in litteris humanioribus, & arte Medica peritorum, maximè verò *Iacobi Petramellarii*, Medici & Mathematici suo tempore nominis clari, & ex illustrissima *Vasea* familia in Galliis oriundi. Non prætermittes illustre sepulchrum *Thadæi* & *Iacobi Pepulorum*, qui urbi dominati sunt.

Et cum eris sub peristylio, sciscitaberis quis ille

sit locus qui trium luminum Juris corpora servat, *Dini Mugellani. Cyni Pistoriensis*, & *Floriani ex* S. *Petro*: stant enim prope ostium in monumento, super quod sculpta est imago Legum Doctoris.

Altare deinde coies, ubi tot Sanctorum ossa videntur, Maximè *D. Dominici* caput, ditissimâ thecâ repositum, in qua supra tercentum sunt impressæ figuræ argenteæ & aureæ. Ibi stat una ex sacris *spinis*, quæ Salvatoris nostri caput exulceravit, & vetus Testamentum in albo corio à Propheta Esdra verè conscriptum litteris suæ nationis Hebraice. Patriarcha Prædicatorii instituti *Dominicus* hoc in templo tumulatur sepulchro marmoreo alabastrino, nive candidiore, & pleno artis artificio, sculptoque à *Ioanne Pisano*, & à quodam *Ioanne*, qui idcirco *ab Archia* dictus fuit. *Bonarotus* ille magnus in eo effigiem Angeli cujusdam posuit, divique *Petronii*. Apparet etiam percelebris illa *D. Francisci* imago ex marmore, cortina-cerostrata, multaque aurea ornamenta & argentea, donaria infinita, lampades, cerei, & similia valoris immensi. Cœnobium amplissimum, augustissimum dici debet, peristylii loca pro dormituris Fratribus, triclinium vastum, & pictura celebri insignia: cella vivaria omnes Italas indubiè antecellit, & quinimò quattuor appellari possunt. Omnino cœmeterium in quo Fratres humantur visita, & quamplures nunc in cœlo Beatos, ibi suos cineres extremo die assumpturos, venerare. Sacræ Inquisitionis ædes spectabis, & Bibliothecam copia & varietate librorum omnis generis plenam, paucis Europæ Bibliothecis postponendam, quæ indies conservatur à Patribus & augetur. Altera est ibi Bibliotheca, singulare monumentum studii, in qua libri multi manuscripti, & nondum typis excusi asservantur, & pristinæ studiorum curæ, honorificè reperiuntur. Centum & quinquaginta homines assiduè aluntur in hoc Cœnobio, Dominicanæ familiæ in eo existente publico scientiarum fonte, ex quo

Pontifices summi duo, Cardinales, Præsules, & Patres litteris, sanctimonia, & prudentia admodum illustres numerosè prodierunt.

Hujus domus alumnos fuisse compertum est S. *Petrum Martyrem*, *D. Raymundum*, *Bartholomæum* Archiepiscopum Armeniæ, *Iacobum Boncambrum* Bononiensem Præsulem. *Conradinum*, *Arestum*, Beatos, *Hieronymum Savonarolam*, & *Ægidium Fuscherarium* Præsulem Mutinensem, & in Concilio Tridentino *Lumen majus* nuncupatum; quorum vestigia utinam consequi possem, sicuti in ipsamet Domo Prædicatoriam togam indui, Religionis fundamenta jeci, & meæ juventutis annos transegi.

Bononiensis Ecclesia primum habuit pastorem S. *Zamam*, qui anno Christi CC LXX. à S. *Dionisio* Pontifice ordinatus Bononiam venit, ac fidem propagare cœpit, & continuata successione LXXI. Episcoporum veri cultus disciplina ad incrementum venit; cui assiduus fuit, & reformationi studuit hisce diebus *Gabriel Paleottus* Card. singularis probitatis, doctrinæ & prudentiæ, quorumque novem ab Ecclesia in Sanctorum, & duo in Beatorum numero sunt positi.

In ea floruerunt Martyres sex, Confessores sancti XIII. Beati XIV. Beatæ VII. Habet Ecclesias C LXXXIX. quarum XXXIII. sunt pro laicorum Societatibus, Abbatiæ Præpositurae II. Clericorum Regularium II. Fratrum & Monachorum XXIV. Monialium XXIII. Hospitalium X. Prioratuum V. Habentur Collegiatæ II. quarum celeberrima est illa S. *Petronii*. & altera S. *Mariæ Majoris*, cujus encomia cum de agro Bononiensi scribemus, aliqua scitu digna enarrabuntur. Major ædes *D. Petro* sacrata est, redditibus opima, cujus Pastor etiam Principatus titulo fulcitur. Aliæ verò Ecclesiæ, Oratoriæ sunt, vel Parœciæ.

Bononiensis Academia *Theodosio* Romano Imperatore, qui regnabat anno C D. XXV. fundata, à *Carol*

Magn

Magno iustaurata, & à *Lothario* ornata & ampliata fuit. *Irnerius* verò, quidam vir summæ auctoritatis & apprimè eruditus, Lotharii temporibus & auctoritate, Bononiæ leges publicè & omnium primus interpretari cœpit. Idcircò optimarum artium studio præ ceteris florentissima extitit, & semper doctissimos in omni litterarum genere erudivit, nec aliundè plura majoraque Legum & doctrinæ exempla videntur hauriri, quàm in urbe *Felsinea*: huc enim ex universa Europa Jureconsultorum responsa veluti in receptaculum quoddam confluunt, & omne Doctorum genus à viris doctissimis acutissimè traditur, ut summi viri eos ibi audire desiderent, & ad supremum eruditionis gradum conscendentes, hujus Academiæ alumnos se merito prædicari glorientur: *Hieronymus Osorius* ingenii excolendi gratiâ Bononiam potissimum se venisse scribit, quia ex multorum sermone didicerat, nullam Italiæ civitatem esse cum Bononia litterarum gloriâ comparandam. Nec mirum videri debet, si tanta loci celebritate commoti adolescentes Bononiam conveniant ad animum excolendum, cùm in ea constitutum esse videant egregium quoddam sapientiæ domicilium; quia opibus Bononia & reliqua felicitate præcipuis Italiæ urbibus non cedit, litterarum vero studiis superat. Constat insuper, Bononienses maximè Jurisconsultos omnibus, qui se huic gravissimæ disciplinæ dediderunt, admirabile semper acuminis & prudentiæ lumen prætulisse, & reliquos Legum interpretes antecelluisse, cum mirificè præ ceteris hominibus ad eas percipiendas ab ipsa natura instructi esse videantur, & propter bonarum artium studia verè felices evaserunt Bononienses, Deo & hominibus charissimi, Principum favoribus ornati, & universis nationibus grati. Hic fons Canonum *Ioan. Andrea*, *Azo* lucerna Juris, cujus tempore decem millia studiosorum Bononiæ fuerunt, docuit *Bartolus* Doctor creatus est, *Accursius* Glossemata composuit, & alii jam su-

pra memorati Bononiæ de Jure dixerunt, quia legalium studiorum semper monarchiam tenuit, dixit *Azo*. Hinc Gregorius IX. suas Decretales Epistolas, Bonifacius VIII. lib. Sextum, & Joannes XXIII. librum Clementinarum, Academiæ Bononiensi inscripserunt. Prætereundum non est, quòd S.P.Q.B. quadraginta propemodum coronatorum millia singulis annis in suos Professores exponit. Stat Gymnasii magni superba moles, peristyliis aliisque amplissima, & omnibus aliis Italiæ speciosior. Collegia Hispanis ab *Ægidio Carilla*, Picenis à *Sexto* V. Pontif. Max. Croatis, Pedemontanis, & Ancharanis extructa sunt. Regularium quæque familia suam habet Academiam & studiosorum multitudinem. Quocircà si velimus refricare memoriam temporum, fœcundam, felicem, & ingeniosam urbem eam prædicabimus meritò dicentes: BONONIA DOCET. &, BONONIA MATER STUDIORUM.

Populi multitudo ad octoginta millia forsitan ascendit, quæ nobilissimis excellunt familiis, titulis, jurisdictionibus dignitatibusque, Comitatus, Marchionatus, & Ducatus, belli Ducibus, & Martiis viris, ut prætermittam Heroes scientiarnm omnium, & artium Professores.

Lustris quatuor vidimus Pontifices Maximos duos, Cardinales octo, supra centum Episcopos, & in Romana Curia multos gravia onera sustinentes, Bononia ortos. Honorius II. Lucius II. Alexander V. Gregorius XIII. & Innocentius IX. Summi Pontifices hanc urbem suam agnoverunt matrem; agnoscuntque hodie plurimi alii dignitatibus, litterarum ac belli gloria verè illustrissimi quorum nomina silentio tegam, ne lippis etiam cognita in lucem proferam.

Divitiis opulenta est civitas, & æquilibrio quodam partitæ sunt civibus; inde fuit, quod maximè semper floruerit, quod à Græcorum Imperio desciverit, qua de re Theodosius I. Imper. anno CCC.

XCIV.

XCIV. à fundamentis eam evertit. Cum *Friderico Barbarussa* Imp. decertavit, cujus filium *Entium* annis XXII. captivum regiè aluit. Forum Livii, & Cornelii, Faventiam, Cesenam, Cerviam, & multa Mutinensis agri, & Æmiliæ Provinciæ loca in suam redegit potestatem semel ac iterum. Cum Venetis longo triennio, & feliciter, aperto Marte bella iniit, militum millibus quadraginta adunatis.

Quæ & quanta in suis familiis fuerit Bononia, patet, dum legitur, anno M.CC. LXXIV. *Lambertatios* fugatos & expulsos. quindecim millia extitisse unà cum mulieribus, servis, ac intimioribus. A *Dante*, Poëmatis Italici verè magistro, laudantur Bononienses quòd in loquendo, præ omnibus populis Appenninum citra, quamdam suavi loquentiam & lenitatem habeant. Idcircò lepidissima suaviaque pectora gestare Bononienses affirmare non dubito, cum Græcorum sapientissimo Socrati, homines cognosci sermone placuerit. Jure igitur *Boccaccius*, qui multorum hominum mores vidit & urbes, quique cognovit in hac urbe amabiliter ac lepidè quoscumque suscipi, admirans ait: *O singolare dolcezza del sangue Bolognese.*

BONONIENSIA SUBURBIA.

AD Occidentem versus stant in planicie Templum *D. Ioseph.* dicatum, Cœnobiumque Patrum Servorum, Carthusiani domus, & in eminentiori colle tribus milliaribus Bononiam extra, piissimæ Dei matris Imago à *S. Luca* picta, summa veneratione colenda. Porta, quæ in Æmiliam ducit invisere facit Patrum Cruciferorum amplum & augustum Monasterium, quæque ad Meridiem vergit *Misericordiæ* Domum & Ecclesiam, in qua religiosè morantur Augustiniani Patres. Dum Bononiam egrederis è porta S. *Mameli*, aut ad Australem locum, Jesuatorum, deinde Minorum, qui Observantes appellantur, sunt Cœnobia non ingrata curiosis, & in editiori loco Ecle-

clesia S. *Maria in Monte* miraculis clara, ubi magni Cardin. *Bessarionis* & *Nicolai Perotti* ad vivum sunt imagines.

Si flectes ad Orientem; locum invise S. *Victoris* collibus clausum, in quo quasi hominibus ignotus triennio mansit *Bartolus*, Jus Imperatorium penitus cognoscens. Cardinalis *Vastevillani* opus Regium extollitur eo loci, & multa civium Palatia colles ornant, qui Euganeis nequaquam invident.

Similiter extra urbem in monte S. *Michaelis in busco* nuncupatum Monasterium locupletissimum visitur, novis & vetustis ædificiis sumptuosissimum: cujus templum, atque sacraria cuncta, marmorum nobilium omnis generis columnis, trabibus, atque cælatura præclara renident. Altaria Reliquiis Divum raris, atque donariis pretiosis augusta resplendent, statuis, figuris, tabulisque pictis artificio ad miraculum excellentibus. Sedilia & subsellia sacrificum in lateribus templi disposita ex secamentis & scandulis variorum lignorum studiose commissa, picturam quamdam elegantissimam repræsentant: uti castella, turres, arbores, animalia, campi, montes, ac regionum plagæ, nec non herbarum ac florum minutiæ suis coloribus vix penicillo possent à perito pictore diligentius exprimi. Oculos animosque mirificè delectant Monasterii ipsius sumptuosa & magnifica ædificia: inprimis Bibliotheca librorum & tabularum omnis generis plena: nosomychus, quod *Infirmarium*; & cœnaculum commune, quod *Refectorium* nunc appellant, pictura laudatissima *Georgii Vasarii* celebre, in qua Clemens VIII. verè conspicitur.

Item conclavia, & cetera omnia ad unguem facta, suisque suppellectilibus apparata; ut prætercream hypæthras, hortos, & pomaria excultissima, nec non fontes & piscinas Appennini rivulis limpidissimis exundantes, & piscium saxatilium copia scatentes. Hæc omnia visu pulcherrima.

Capug.

Capug.

In perifiylio tumulatur *Antonius* à *Butrio* Legum peritiffimus, & *Ramazottus* exercituum Ductor.

Schott.

Sed in primis juvabit ex eo Monafterio veluti è fpecula contemplari non folùm urbis fitum, fora, templa, vias, turres ac ædificia cetera magna; verum etiam Galliæ Cifalpinæ fubjacentem amœniffimam planiciem, fummè laudatam à Polybio hiftoriarum libro fecundo, extentam Δ literæ Græcæ forma, quemadmodum eam Polybius triangularem depingit. Oftendit enim fefe à finiftris Appenninus, Occidentem ac Sardoum mare verfus excurrens. Hinc Alpium juga nivofa nubium fpecie à cœlo dependentia fpectantur, à fronte in Septemtrionem ac Orientem, à dextris autem ad Meridiem. Nebulis obductum *Adriaticum pelagus* à longè videtur Alpes & Appenninum attingere, ubi Italiæ latitudinem à tergo hic obliquè tranfcurrit Senogalliam & Anconam ufque. Hifce tribus limitibus decem millium (ut Polybius afferit) ftadiorum conclufi Galliæ Cifalpinæ campi, Regis fluviorum *Eridani* amniumque plurium ramis atque mæandris interfecti & irrigati, mirificum ex alto præbent fpectaculum: nam Ferrariam, Mantuam, Imolam, Mirandulam, aliafque circumjacentes urbes celebres multas profpicere hinc licet, quibus fubjecti campi, tamquam rofis aut floribus pulchris fparfim diftinguuntur & ornantur.

Capug.

Bononiæ cenfum cum perquifierim, illum mihi benignè obtulit Dominus *Ioan. Antonius Petra Melarius*, Eques S. Lazari, præftantis eruditionis ac eloquentiæ famâ illuftris, qui in utraque lingua generofe admodum fe exercuit, ut verè elegantiffimus confenfu habeatur. Anno elapfo menfe Septembrio reperti funt Bononiæ viri 18692. mulieres 19782. pueri 7036. puellæ 5637. fervi 2968. ancillæ 3984.

viri Regulares 1091. Moniales 2461. personæ morbis detentæ in sæculi Xenodochiis 1193. quæ simul erunt 62844. In suburbiis verò censi fuerunt viri 4855. mulieres 5304. pueri 2951. puellæ 2248. servi 335. famulæ 444. ex quibus fit numerus 16137. Quòd si urbis & suburbiorum habitatores unà congregabimus, erunt 78981.

AGER BONONIENSIS.

BONONIA discedens inter Occasum & Austrum, cœnobia Servorum S. *Ioseph*, Carthusianorum, & S. *Lucæ*, de quibus supra diximus, posita videntur. Occurrit antiquissimum Monasterium, aut Prioratus *D. Mariæ* à *Rheno*, unde Summi Pontifices duo, Cardinales quamplurimi, Episcopi Beatique multi, ac Sancti, vitam suam expenderunt, quemadmodum in Historia Canonicorum Regularium S. Salvatoris legere est. Idque non obscurè es cogniturus. Regia *Saragotiæ* via incedens, ad alteram prospicies dexteram. pulcherrimis ædificiis, fructiferis arboribus ornatos colles. Super *Rheno* longus & lapideus invenitur pons in viculo, *Casalecchii* via qua flumen superatur, & magis ultrà repagulum lapideum, forte & bene coagmentatum, vulgo *Chiusa*, fluvium secans, ut aquis detur locus ad ingrediendum canalem aptissime incisum, & cavum, quibus civitas artes commodaque plurima exercet, ac recipit, quique posteà egreditur urbem illabendi gratiâ Ferrariam. Inter amnem & colles quędam est vallis, frugibus, vinis, oleo, fructibusque opima, & ditissima *Rheni* vallis nuncupata, *Rubeorum* Palatio ornata quolibet Principe digno, suaque amœnitate, suisque ornamentis conspicuo. Istis autem locis per altissimam ascenditur ripam, ferro apertam, ut per viam super fluminis ripa pergi possit, quod sane horribile est, cum ad lacum maxima intueatur abyssus quà flumen perlabitur, *Saxus*que dicitur hic locus, à saxo ferris inciso. Supra occurrunt *Episcopi Castellum* &

Pani-

Panicum, ubi Comites olim floruere illustris famæ, quorum familia penitus extincta est, nisi forsan adhuc Patavii superstes viveret. Planicies *Misani* perlustrabitur à viatore, in qua multa indies reperiuntur antiquitatis vestigia, & ædificiorum; postquam stat *Vergatus*, qui sedes est Senatoris unius Bononiensis, vicinis populis Jura dicens, quibus ab urbe milliaribus quindecim distat. Hinc vero progrediendo ad lævam, *Casoum*, postea *Bargium* pervenitur, & deinde *Castellionem*, castellum DD. *Pepulorum* multam jurisdictionem ibi exercentium, & eorum stemmatum quibus Principes insignitos veneramur. Ibi optima temperatura extenduntur ferreæ laminæ; & viam habemus pro agro Florentino.

Sed si fluvium Rhenum ducem habuerimus, versus illius fontem incedentes, à dextris *Balnea Porrectana* offendimus, aquis sulphureis & magna virtute prædita, de quibus Balneorum Scriptores consule. Ibi est amplus pagus, cui præest *Raynutia* Domus nobilis Bononiæ, Comitis titulo & dominatu, cuique antiquitus initium dedit *Capugnianum* vicus, ædificia quædam collibus duobus vallata construendo. Superiori loco stat *Capugnianum* ipsum: in quo vitæ meæ primordia fuerunt, sexcentaque à Deo Opt. Max. & infinita alia beneficia obtinui, quorum est maximum, quod superstes adhuc vivo, & illa memorare possum, illustrique Dominicanorum toga coopertus, animum ad virtutes appellere valeo. *Castelluccius*, *Litianus*, *Gadius* vici ad *Frinianum* (*Fregnano*) viâ ad dexteram flectentes, nos ducunt, in agrumque *Mutinensem*. Si ascendimus Appenninum qui vere ibi eminere incipit, sunt pinnæ & juga, S. *Peregrini* locus, *Scalarum* mons altissimus, unde datur accessus ad *Carraria* & *Massa* loca, *Grafiniam*que Provinciam, & *Lucense* territorium. Si ex *Capugniano* respicies, ad lævam *Podius* & *Granalionus* vici sunt. Lustra quo atavi mei jam ante annos CCC, ex monte *Catino* Tusciæ pervenerunt, & in castro S. *Martini*,

nunc solo æquato, dominium quoddam exercuerunt. Hic *Rhenus* fluvius ad ima fluit, & sua servat principia interiora Appennino, & prope Bononiensium & Lucensium confinia. Plinii ætate arundines prope hujus fluminis alveum nascentes laudabantur, cum præ ceteris medulla abundarent, & idcirco, uti graviores, vento & flatibus resistebant validius. Iis in locis Bononiense solum ab Hetruscis dividit, & cum inter ipsius montis eminentia sinus, loca tamen fertilia, benè culta & domibus plena videntur. *Pistorium* parum abest versus Austrum, *Luca* ad Occidentem, ad quæ loca itinere brevi pervenitur.

Si denuo Bononiæ stabimus & loca quæ ad Occidentem spectant scire cupimus, quòd ea effigiatim posita fuere, dum Mutinâ Bononiam accedentes dextram sinistramque Æmiliæ viæ perlustrabimus; item si planiciem intra Ferrariæ & Mutinæ urbes, quæ est in medio solis occasus & Septemtrionis, invisere volumus, tum supradicta loca nobis apparebunt. *Plebis* & *Centi* oppida, cannabis præcipuè feracia. Bononiâ distantia milliariis duodecim, magisque ultrà ad *Padum* & *Finalem* proficiscemur, ac *Mirandulam*. Multoties trajicitur fluvius Rhenus, qui arcum facit; suis obliquis viarum flexibus ad ulteriora tendens, & Padum prope Ferrariam; & quasi retrocederet, in Padum se commiscet, Ferrariam supra milliariis quattuor.

Qui ex Bononia Ferrariam, seu loca Mediterranea ad partem Septemtrionis, perlustrare voluerint, extra portam *Galleriæ* exibunt, & post tria milliaria in viculo *Corticella* euripum Rheni, ponte lapideo permeabunt, & ampla & æquali via pervenient ad oppidum S. *Georgii*, quod Bononiâ abest milliaribus decem. Inde multis peractis passuum millibus, *Cento* & *Plebe* oppidis ad lævam relictis, *Podii* eris; pagus, cui diu præfuit & præest *Lambertina* Domus Bononiæ præcipua, antiquitate, divitiis & natalibus clarissima; hodie conspicua redditur summa animi præstan-

ſtantia, eximia ſcientiarum cognitione, à *Cornelio* Senatore ſuæ urbis Patricio, qui verè ad magna peragenda natus apparet. Hic incilis veſtigia reperiuntur adhuc, quo Rhenus amnis olim fluebat & ad Valles currebat, qui fluvius ad alteram partem Occidentem verſus currit ad Padum, tuque, viator, ex Podio ad urbem Ferrarienſem recto ſemper itinere pervenies.

Pars dextera viæ illius, & quæ reſpicit tum Septemtrionem tum Orientem, euripo Bononiam alluit. & aphractis ſecundo flumine navigatur, multis fulcimentis ligneis quibus aqua ſublevatur plenus, *Corticella*, naviculas ingredimur. Ad dexteram hujus incilis apparet Palatium Regio ſumptu ædificatum à *Ioanne Bentivolo*, olim Bononiæ Regulo; & hinc viator deducitur ad Valles quaſdam ampliſſimas, prope quas nullum datur viatori ſolamen, niſi hoſpitium, dicam infame nomine & re à cunctis vocitatum *Madalbergo*, hinc ad alias valles tranſmeatur parvis ſupra modum naviculis, quas vocant *Sandali*. Abeſt Ferraria ſpatio paſſuum trium millium, ad quam accedes difficili greſſu, niſi equus tibi advenerit in loco dicto *la Torra della Foſſa*. Ab hoc euripo ſi tendimus ad dexteram, ſive ad Orientalem cœli partem, ſunt loca Mediterranea, pagus *Minerbium*, & magis ultrà oppidum non ignobile *Butrium*, quibus in locis, cum ſumma planicie gaudeant, ubertate maxima, & affluentia rerum, cannabis potiſſimum viget, inter omnis Italiæ majoris pretii ac æſtimationis; & magis ad Orientem, ſive ad Æmiliam appropinquantes, *Mullinella* vicum, *Medicina* pagum offendes, *Ricardiam*que, ubi *Bartholomaus Colleonus* acerrimè cum Mediolani Duce dimicavit, & collatis ſignis depugnando illum proſtravit. Valles ibi reperiuntur, quæ pertinent ad *Argentam* oppidum, & propius Æmiliam eſt caſtrum *Guelfum*, ubi Jura dicunt, & dominatione gaudent *Malvitii* Bononienſes Patricii, qui fumoſis imaginibus multis antecellunt,

quique belli gloriâ & rerum præclare gestarum splendore indies clariores evadunt. Posthæc invises loca *Fori Cornelii*.

Dum Æmiliâ viâ ad Flaminiam proficisci volumus, seu Orientem versus, ad dexteram quinque passuum millibus confectis, colles jucundissimos, & verè Euganeos summa animi alacritate videbimus, viridariis, arboribus, Palatiis exundantes. Generant hi colles, magnas, dulces, & virides oleas, omnibus Italicis præferendas, quæ nec Hispanis cedere volunt. Prope hos colles Meridiem versus iter assumitur ad *Florentiam* invisendam & *Tusciam*. Quod si recto itinere gradieris occurret primum *Sapina* flumen, quod superatur ponte lateritiis coctis extructo. Et si ultra progredieris, eam viam ab *Idice* fluvio divisam comperies, olim ornato pietate Comitissæ *Mathelda* ponte uno magnæ longitudinis, cujus vestigia juxta apparent. Ad dexteram sunt radices Appennini, & colles villis & vicis pleni, ad lævam autem habebit viator planiciem optimam & superbam, valles, & Ferrariam. Et prope Æmiliam curiositatis indagator perscrutari poterit ubi civitas *Cliterna* olim fuerat ædificata, quam quidem reperies in agris Fratrum Dominicanorum sub saxis, cœmento & ruinis latitantem: fuit enim diruta anno CCCLXXXV. à Bononiensi civitate, nimium Cliternæ vicina. Non multum hinc abest *Butrium* oppidum. Cumque iter habueris passibus decem millibus, Æmiliam à *Sileto* amne ex Appennino fluente ad valles divisam inspicies ponte quæ trajicitur lateritio, & ibi oppidum S. *Petri* invises, non quidem ignobile, à Bononiensibus ædificatum, cujus incolæ mercaturam exercent maximè herbæ cujusdam pro tingendis pannis aptissimæ, & vulgu dicitur *Guado*. Ulterius iter prosequentes, super colles ad dexteram *Duciam* castrum videbimus, in quo eminet Comitis titulo *Campegia* domus inter Bononienses clari nominis, ex qua præstantes in scientiarum cognitione, illustrissimi in Prin-

Principatu Ecclesiæ, & invicti ac militaris animi viri plures emicuerunt. Ex qua cùm esset in vivis *Rodulphus* Comes, præclaro insignium virtutum concursu, multiplicique optimarum artium eruditione, ad eximium decus ornabatur. Et post aliquot passus *Paradellum* Cœnobium Patrum Tertii Ordinis S. Francisci, à Julio II. Pont. Max liberali impensa constructum offendes, & uno milliario peracto, *Foro Cornelii* requiesces.

Perlustravimus agrum totum Bononiensem, etsi pauca pro itinere Florentino addenda sint; qua in re, ut ad amussim cunctis faciamus satis, addendum est, in toto territorio animas repertas fuisse anno jam præterito 128414, quarum viri sunt 37404. mulieres, 42390. pueri, 22464. puellæ, 19489. servi, 4820. ancillæ, 1847. Quem numerum dum illi, qui est urbis & suburbiorum, addimus, videbimus urbem Bononiam ejusque suburbia & territorium alere animas 207395. videlicet ducentas & septem mille, trecentas, & nonaginta quinque.

ITER BONONIA FLORENTIAM, SENAS, ET ROMAM.

Caput.

BONONIAM relinques à tergo dum Florentiam petes, exiens ad Meridiem & Orientem, & extra portam S. *Stephani*, iterque arripies planiciem & colles perlustrando, in quibus Ceres, Pomona, Pan, & Liber lepidè certant, ut suprà disseruimus. Leni gressu passus attolles, & absolutis decem milliaribus, *Planorum* vicum hospitiis & tabernis abundantem invenies. Inde ad altiora loca, & tandem ad pagum *Lojanum* accedes, superiusque vicum, ad quem cum asper sit ascensus, merito nuncupatur *Scarica l'asino*, *Ramazoti* olim strenui Ducis patrium solum. Occurrit

rit deinde *Petra mala*: hinc descenditur ad *Fidentiolum*, (*Fiorenzola*) montibus clausam, pagum non ignobilem, ibi trajicitur flumen. Et ad pinnas, atque ad supremum cacumen Appennini superatis saltibus, relictisque ad lævam immensis profunditatibus, quæ, nisi fuerint viatori penitus invisæ, oculum abripient, & ad se vacillantem hominem præcipitari cogent. Angusta & difficilis est via, & passibus tribus millibus semper ascenditur, nec alicubi datur planicies, aut quiescendi locus, quousque tandem in eminentissimum Alpium verticem pervenies, ubi tabernam etiam vilem offendes, quæ lasso dabit requiem. Hinc descendes & *Scarperiam* invenies vicum amplum, & inde àmœna loca Hetruriæ oculis plenis conspicies, & *Florentiam* peractis à te passuum quinquaginta millibus Bononiâ relictâ.

FLORENTIA.

Cap. 9.

MULTA se antiquitate efferre haud *Florentia* potest, paucis enim diebus ante Triumviratum extitisse legitur, aut à *Fesulanis*, quibus regio illa propter Tiberim magis probata fuit, quàm quæ ab ipsis in monte colebatur; aut ab aliis finitimis, qui *Eluventini* vocitabantur, qui in unam, quæ à Romanis facta fuit, coloniam convenerunt, & pro *Fluentia*, *Florentia* appellata est, cum totius orbis terrarum flos, nimirum Roma, qui eam colerent misisset. A veritate tamen non est alienum, usque ad Gothorum tempora parvum oppidum Thusciæ dictam esse. In planicie sita est, ab *Arno*que flumine dividitur. Ab ea parte quæ in Occidentem vergit, patentes campos latitudine milliariorum XL. & amœnos habet. Inter *Pisas* & *Aretium* extat. Eam ab Oriente amœni colles fructiferis arboribus referti circumeunt, nec non multis in locis ab Appennino monte altissimo munitur. Est ambitus passuum quinque millium, & formâ potius oblongâ, quàm sphæricâ. Antè muri eam

11

eam tuebantur, atque octo portas habebat, quarum quattuor sibi principem locum vendicabant, reliquæ angustæ erant. Intus duæ & sexaginta turres extabant, quas è summo loco nati viri incolebant. Eas magna ex parte dejecit Gothorum Rex *Totila*, civibusque magnopere incommodavit: deinceps verò à Barbaris aliis, & à Fesulanis admodum exagitata fuit, ut eam habitatores dereliquerint, quo in statu permansit usque ad salutis nostræ annum D. CCC. II. quo tempore *Carolus Magnus* Alpes transmittit, & ejus ambitum cum amplificasset, novis etiam muris eam auxit, in quibus CL. turres, in altitudine C. cubitorum extollebantur; jussitque ut denuo recoleretur. Exinde semper eventus rerum feliciores experta est: libertatem suam retinebat, ac *Guelphorum* & *Gibellinorum* factionibus summis cladibus affecta fuit.

Prisco tempore à Consulum Magistratu, *Ancianorum* posteà, deinde *Vexilliferorum* gubernata fuit, & multoties sui regiminis habuit vicissitudinem, cum Optimates contra cives, & cives contra plebem, & hæc contra eosdem, usque ad sanguinem decertaverint. Et quoniam acri ingenio Florentini sunt, opum multarum accessio facta est: quamobrem incommoda multa pertulit, cum nemo vellet aliquem dignitate secum exæquari. Multas Hetruriæ & Flaminiæ civitates & vicos sub jugum misit, & præcipuè *Pisas*, quæ Respub. in Italia ingentibus viribus polluit. Nunc unius Principis imperio est addicta, eo quod ei libertatem eripuit Clemens VII. licet & illius civis, & illic ortus esset. Aër tenuis est & salubris, & maximè acrium ingeniorum ferax: magno flumine *Arno* fruitur, à quo eam dividi superius diximus, in quo speciosissimi quatuor conspiciuntur pontes, quibus conjungitur: & simul omnibus rebus, quæ sunt opus, est opulenta, propterea quod altis montibus, collibus amœnis, & patenti planicie cingitur. Huc accedit flumen navigabile, sui Principis Aula,

latum

latum Imperium, & quòd ferè in media Italia est collocata, & summa industria; quapropter nullum Europæ sotum Florentinos mercatores desiderat. Itaque jure Bonifacius Papa XI. quintum esse elementum Florentinos asseruit. Et quoniam, præter Romam, nulla extat in Europa civitas, quæ tot architectos, pictores, & anaglyptes emiserit, quot hæc civitas; hinc profecta sunt tot Palatia, tot templa, tot picturæ, tot statuæ, quæ summa admiratione afficiunt. Extra Palatium *Mercatus novi*, ubi quovis tempore sua negotia cives agere possunt, Mediceorum & Strozzarum Palatium omnes in sui admirationem trahit. Regium Principibus Palatium, artium quod admireris offert, pulcherrimis picturis & auro exornatum, in quo depicta summa arte videntur prælia, quæ *Cosmus* Magnus Dux confecit, & quibus hoc imperium imperet. Hujus Regii Palatii fons in platea limpidas aquas effundit, marmoreis figuris Neptuni & Faunorum ab *Ammanato* confectis insignis. *Pittorum* Palatium, Principis magnificentiam ostentat, pulcherrimis recessibus, viridariis, fontibus, & nemoribus, quæ omnia summam admirationem afferunt. Prætereà latens curriculum, quo tuto & clam ad alterum Palatium Princeps transfertur. Sub dio Regio admiraberis *Persei* æneam figuram, omni artis excellentia præstantem.

Prope SS. Trinitatis Ædem ingens & sublimis columna extollitur, cujus in fastigio extat Justitia. Eam erexit *Cosmus* Magnus Dux, cui per urbem deambulanti illic de victoria renuntiatum fuit, quam *Melignani* Marchio in Senarum finibus anno M. D. LV. contra *Petrum Strozzium* obtinuit. Strata viarum admodum recta ac benè collocata, ædificiaque ea arte posita sunt, ut meritò inter omnes urbes Italas *formosa* appelletur. Qui graphidii aut architectonices magnitudinem, vel sculpturæ, vel picturæ inspicere amat, singulas Ædes sacras adeat, de quibus satis qui diceret, volumen plenum conficeret, tot tantaque

taque

eaque sunt quæ à præstantibus viris profecta summa cum admiratione conspiciuntur. At nihilominùs silentio non involvam Templum ingens *S. Mariæ à Flore*, ubi sepultus est *Ficinus*, cujus faciei marmorea effigies cernitur, & itidem *Giotti*, qui tum in pictura tum in architectonica magnopere excelluit: Epitaphiumque legitur, quod ei *Politianus* inscripsit. Marmorei videntur duodecim Apostoli, quos varii ea in facultate præstantes viri effinxerunt, & illa Ædis testudo admodum famâ celebris, quam *Brunelescus* designavit, quæ præclaris picturis à *Vasario* & à *Zucchero* innumeris ejusdem artis inventionibus decorata fuit, auctore *Vicentio Borghino*. Minoris non est turris sacra · campanile, quod *Giottus* architectatus est, ac plurimas exhibet statuas, quas in elaborando principes sculptores sibi invicem æmuli extiterunt. Hujus Templi in conspectu Baptisterium formâ sphæricâ est, quod veterrimum Templum *Martis* fuit habitum, ubi pretiosis marmoreis lapidibus superbum vas extat in quo Baptismum traditur, cujus ostia ænea sunt, & ea arte à *Laurentio Ghiberto* Florentino incisa, ut in tota Europa præstet. Hoc in speciosissimo & exornatissimo Templo sepulchrum æneum reperitur, quod *Donatellus* confecit, ubi legitur BALTHASSAR COSSA, OLIM JOANNES XXII. Ædes sacra *S. Mariæ Novellæ* structura inter præstantiora Italiæ Templa refertur, & undique picturas speciosissimas ostentat. *Michaël Angelus* suam Venerem eam cognominabat. Hic inter cetera quæ extant opera insignia, Constantinopolitani Patriarchæ monumentum aspicies, qui Concilio Oecumenico sub Eugenio IV. subscripsit. In Cœnobio Prædicatorum Patrum vitam vivebat; ibi enim plurimi summa observatione Deo deserviunt. Præter multos qui nunc excellunt, annis exactis Cardinales duos, & Antistites octo de quadraginta, sex Beatos edidit. Verùm *Mortuorum claustrum*, & Fratrum Capitolium videre ne omittas, architectonice enim & pictura

pictura ita excellit, ut cuique admirationi sit. Ac velim cures, ut ex illis Fratribus unus aut alter tibi imaginem *Ioannis Cimabue* indicet, qui anno M. C C. picturam in Italia restituere cœpit, cùm tot annis antè Græcis pictoribus usi fuissent, à quo, velut à primario Italo fonte, pictores omnes emanarunt à Barbarorum in Italiam adventu. Eo in Templo est Sacellum *Gaddæ* familiæ, cum icone, quæ prima in Italia visa fuit. Hoc in Conventu Generalis Synodi sessiones habebantur, præsente tum Græca, tum Latina Ecclesia, Pontifice, & Imperatoribus; nec desiderabantur Orientales quatuor Patriarchæ, Generales. Cosmus M. superior *S. Laurentii* Templum præstantissimum *Donatelli* graphide confecit, cujus sepulchrum in media Æde cum Epitaphio est: PATRI PATRIÆ, DECRETO PUBLICO. In Sacello marmoreis ceterisque imaginibus maximè *Bonarotti* exornatissimo, stant Heroum Principum Mediceæ Familiæ corpora sepulta. Est Bibliotheca, tum Græcis tum Latinis libris referta. Templum *S Crucis* Patres Minores Conventuales multa frequentia excolunt. Suggestum pretiosum animadvertas omnibus enim Italis anteponitur, unaque, *Leonardi Aretini* monumentum, & statuam *Giotti* contemplator.

Verùm est cur magis suspicias *Michaëlis Angeli* sepulchrum, tribus marmoreis figuris supra modum admirandis. quod ingens inter sculptores, pictores, & architectos miraculum, Thensa pro SS. Sacramento, altitudine, specie præ ceteris excellit, quod opus jussu *Cosmi* Magni Ducis fuit institutum, cum organo, cujus duntaxat ars quater millium aureorum est. Quid de Æde sacra *S. Spiritus*, ea architectonices cura extructa, tot ingentibus sublimibusque columnis exornata dicam, cui præsident Eremitani Patres? qui peristylium à Græcis pictum inhabitant, antequam Itali penicillo & arte pingendi utcumque vigerent; aut de Templo *S Marci*, cujus administrationi Dominicani Patres præpositi sunt, ubi Clau-

strum

ſtrum eſt, quod Græci pinxerunt, cum nondum Itali picturæ facultatem tenerent. Et prætereà ſumptibus maximis ædificatum Sacellum, quod *S Antonini* Archiep. ſepulchrum ſervat, ſtatuis marmoreis & præclariſſimis ornamentis à viris Principibus *Salviatis* exornatum. Inſuper ibi legitur Epitaphium *Ioannis Pici*, qui velut phœnix inter ingenia extitit, licet illius ſepulchrum in Fratrum Conventu ſit poſitum:

Ioannes jacet hic Mirandula cetera norunt
Et Tagus, & Ganges. forſan & Antipodes.

Conventus Fratres ducentos capit, tot enim fuerunt, *Savonarola* eum moderante; quique ea eſt arte digeſtus, ut quovis tempore, & quolibet, opertus eas, commodiſque nullus ex Italis ei conferendus eſt: & licet domicilia cuncta ſpeciem præ ſe ferant, ea longè præſtat Bibliotheca Græcis & Latinis lectiſſimis copioſiſſima, in auxilium Fratrum ex Obſervantia. Tacitus non præteribo ſacrum *Annuntiatæ* Templum, ita nuncupatum ab imagine, cui Angelus ſalutem dixit, quæ majora opinione omnium miracula profert. Ædes magnifica eſt, auro, argento, ſtatuis, & pretioſis muneribus aucta non minus ac quivis Italiæ locus, uno excepto *Laureto*. Ibi Deo deſerviunt Patres multi, qui Lycæum viris omni ſapientia præditis tuentur, & religioſè degunt in illis ædibus, quæ undique picturis præcellentibus præcipuè *Roſſi* exornantur. Has inter plurimas ſacras Ædes ſilentio non præteriiſſe ſatis habeo, tamen meminiſſe juvat, etiamnum extare Templa quæ Carolus Magnus erexit. Hæc ſunt S. *Maria in Campo* S. *Petrus à Scaragiis*, *Sancti Apoſtoli*, ubi adhuc illius facies ad vivum formata perſpicitur; & plurimi faciendum Xenodochium. Hujuſmodi piorum locorum numero ſunt circiter ſeptem & triginta, itidem Parochiæ quadraginta quatuor, ſimul annumeratis Prioratibus duodecim. Monacharum Cœnobia quattuor & quinquaginta connumerantur, & virorum Regularium

larium viginti quattuor, puerorum novem: virorum plurimæ Confraternitates coëunt. quapropter videre est, Italas ferè gentes omnes proclivitate ad Religionem Florentinos anteire, cùm inter Regulares cujusque generis innumeri sint. Quamobrem multi è Florentia Sancti oriundi sunt, inter quos est Archiepisc. *Antoninus*, *Ioannes Gualbertus*, *Andreas* Carmelitanus, *Philippus* ex Servis, & alii, qui aut Religiones instituerunt, aut restituerunt. Florentini fuerunt Leo X. & Clemens VII. Pontifices, quemadmodum Clemens VIII. à Florentino patre ortus est; & plurimi extiterunt Cardinales, Præsules, & alii, qui in Romana Ecclesia præstiterunt. In re militàri egregia virtute Duces multi fuerunt, quos inter *Petrus Strozzius*, Franciæ Mareschallus, famâ celeberrimus fuit. In litteris verò innumeri excelluerunt, ex quibus meminisse satis est *Danthis*, *Petrarchæ*, *Boccaccii*, *Cavalcantis*, *Benivieni*. *Politiani*, *Criniti*, *Ficini*, *Palmerii*. *Passavantii*, *Dini*, *Garbi* Medici. *Accursii*, *Leonis Alberti*, *Faccii Uberti*, *Victorii*, *Donati*. *Acciaiolii*: & alius maximus numerus superest. Sed quoniam de multis artificibus egi, ut paucis complectar, dicam, plures esse ex Florentia pictores, sculptores, architectos, quàm qui ex reliqua tota Italia profecti sunt, quas artes, ut proprias, sibi jure vendicare videtur. Idcircò de graphide altera Academia efflorет, altera de vulgari lingua, cujus facultatis & principes & præceptores Florentini habendi sunt. *Vespucius* Oceanum mare navigavit, orasque non antè cognitas invenit. Florentini tum ad mercaturam, tum ad principatus naturâ idonei sunt; nec prætermittendum est, quòd eo tempore, quo Principes Christiani Bonifacio IX. Pont. se subditos exhibuerunt, ad varios Principes ex Florentinis tredecim Legati sunt; quemadmodum aliâs, nondum centum anni præterierunt, ex genere *Strozziorum* Legati tres, unus pro Ferrariæ, alter pro Mantuæ Principibus, tertius nomine hujus Reipublicæ, Venetias simul

mul convenerunt. Magnæ nobilitatis, & verè illustrissimas habet familias, quarum aliquæ in Galliis titulis & Principatibus potiuntur. Sunt Romæ & Venetiis quàm plures aliæ multùm conspicuæ. Florentiæ animæ circiter LXXXV. millia vivunt.

Ex ea parte, quæ spectat in Septemtriones, Appenninum Florentia tenet; & quia pars illa montis, quæ impendet illi, ad Meridiem vergit, hinc oblectamentis effloret & sumptuosis locis, qui animos recreare possunt, *Fesulas* usque veterrimam urbem pertinentibus, ubi prodigiorum interpretes antiquitus degebant. Eam condidisse fertur *Atlas* ac *Hercules & Ægyptius* & *Stilliconi* Romanorum Imperatori contra Gothos suppetias tulit, quorum millia centum cæsa fuerunt. Anno D. cum Florentinis contendit, à quibus anno M. XXIV. eversa fuit. Familiisque Florentiam transductis, non est restituta, nec antiquitatis vestigium ullum, præter Episcopatum, instituit. Hinc & inde in collibus illis præclara ædificia apparent, quæ oblectamenti gratiâ Florentini collocarunt. Cernitur Patrum Canonicorum Regularium Abbatia, S. Dominici Fratrum Cœnobium, viridaria cujusque generis arboribus scatentia, myrteta, rosaria, vineæ, pini, cupressi, laureta, rivuli limpidas lymphas fundentes: ad summam locus amœnissimus & summæ voluptatis est *Pratolinum* qui non admiretur, est nemo. Hoc *Franciscus* Dux Magnus poni jussit, & exornari rebus illis omnibus, quæ Principi amplitudini & otio esse possunt, statuis, picturis, uberibus fontibus; quæ omnia ea arte disposita sunt, ut inter principes ex Italia locos, qui oblectamento animos perfundunt, referendum sit. Superiore in via, quæ Bononiam pergit, *Scarparia* vicus est, quem gladiorum, forficum & rerum hujusmodi plurimi artifices colunt; hoc nomine appellatus, quòd ad pedes Appennini situs est, Florentiaque millia passuum sedecim abest.

Eâdem iter facienti ad Ortum occurrit amœna

Vallis

Vallis, villis & pagis referta, nomine *Mugellum* quam interfluit flumen *Sava*. Hinc *Dinus* Jurisper tus famâ celebris ortus est, ibique otiabatur *Cosmu* II. quando Florentiæ Dux indictus fuit, qui ibider arcem munitam erexit. Palatium insuper extruxi in *Careggio*, cui adjunxit ambitum amplum, quo fer detinentur ad venationem. Ulterior via *Faventia* & in *Flaminiam* ducit Appenninique jugum ascend. tur. Ulteriùs incipiunt *Casentini* loca, qui à torrent *Ronta* usque ad flumen *Arnum*, & ad Aretinum a grum pertinet, qui ager fructuosissimus est, & diver soriis affluit. Magis exortum solis versus sempe inter colles est iter, & in medio Appennino sacra est eremus quam *Camaldulenses* incolunt. Inferius solis exortum ultrà *Bibiena* oppidum est, Urbinique hinc ager oritur. Verùm si Florentiâ Orientem versus recta profectus fueris, eris in *Casentino*, & tibi vallis embrosæ inter montes prospectus perjucundus erit, ubi *B. Ioannes* suæ Religionis fundamenta jecit multò anteriùs & *Umbria* cernitur.

Ab altero verò latere, videlicet Occidentis & Septemtrionis, decem passuum millium iter rectum est ad Palatium *Podii Cajani* in amœno colle ædificatum, quod *Cosmus* Dux muris cinxit, & ad speciem arcis redegit, à quo non procul parietem in gyrum duxit, ut vallo starent animalia pro venatione. Hujus loci in conspectu dextrorsum *Pranum* oppidum in Italia facilè princeps extat, ubi panis eo candore conficitur, ut nivi exæquetur: & Matris Dei *cingulum* conservat. Propius Appenninum extollitur mons *Murius*, ubi exules Florentinos Cosmus Dux fudit, qua victoria potitus, Principatum suum confirmavit.

Itinere millium passuum decem confecto. *Pistorium* pervenies urbem sanè exiguam, at pulchram, opulentam, & nobilem, ubi multi summa religione coluntur loci, & potissimum Ecclesia Cathedralis, & ædicula S. *Iacobo* sacra: speciosas lucernas, aromata

& se

12

culas affabrè conficit. *Cyni* magni Jurisconf. fuit, quæque discordiis & intestino bello sæ-d perniciem seipsam deduxit. Fructuoso agro r, & magnam planiciem habet in gyro.

eruis progredienti Appenninus occurrit, & a-ononiensis. & *Rhenus* fluvius. In hac urbe si lentem inter & Septemtrionem iter converte-*rafinianam* accedes, & propior occasum solis est oppidum sanè ornatum.

torio viginti millibus passuum *Luca* distat, quæ bertate potitur, & optimè servat, undique mu-negotiis & industria multa pollens. Quamob-licet angustis includatur finibus, tamen copia ium rerum abundat Illic Domini nostri Dei sanctum illum vultum & religiosum, miraculis orem, & *S. Fdriani* sui Episcopi corpus veneran-Antiquitate gloriatur, & Romanorum colonia Eam *Desiderius* Longobardorum Rex quadris dibus cinxit; & loci natura, & multis donis mu-ur: quapropter *Narsetis* obsidium sex menses su-iere potuit. Sub Lucam mare versus Herculis æ-vestigia sunt. Ex Lucensi agro nascuntur homi-s ad bellum parati, & equorum multitudo ne-iaquam desideratur, *Serchius* amnis hujus territo-um alluit, delicatiori pisce optime affluens Lucâ stans passuum decem millibus *Balnea* apud omnes alos famæ celebris in pago *Villa*, cujus meminerunt itiqui.

Florentiâ discedenti Occidentem versus, per pla-iciem quadraginta passuum millium est iter, pri-iumque occurrit *Empoli* oppidum, & ex altero la-ere *Fuxechium*, cui propè est ingens lacus & *Cruci-xus* miraculis insignis. Deinceps in media via, quæ lorentiâ *Pisas* ducit, est S. *Miniati* oppidum in si-gne, quod positum fuit in eminenti loco a Rege Lon-gobardorum Desiderio, & à Germanis, ob religionem jus Regis erga S. Miniatum.

Pisas usque, quam urbem interfluit. ab latere tuo flu-

flumen Arnum non discedet. Pisarum urbs veterrima est, & multo ante Romam à Græcis condita, de quibus non in unam sententiam Scriptores loquuntur. Ex duodecim Hetruriæ urbibus extitit: in mare multum valebat: contra Ligures magnas victorias sibi comparavit. Carthaginem sub jugum misit, Romam Regem suum deduxit, & Sardiniam in suam ditionem vindicavit: Panormum urbem Siculam Saracenis præripuit, Majoricæ Regem interfecit, & quo Terra sancta porirentur, Gallis auxilio fuit; ad Regem Jerosolymæ contra Saracenos quadraginta triremes auxilio misit, sæpiusque Pontificibus in labore opem tulit. Diu imperio, opibus, & prudentia ita felix fuit, ut S. Thomas in Tractatu de Quattuor rebus, eam inter potissimas quattuor urbes connumeret. Verùm à quo tempore Pisani in gratiam Barbarussæ Imperatoris Antistites multos Lugdunum ad Synodum proficiscentes interceperunt, semper deteriores rerum eventus experti sunt, itaque libertatem & vires amiserunt, mediocremque eam urbem dixeris, si quæ fuit olim perpenderis. Generale studium aperit, & Doctores omnium fama celeberrimos semper habet. Equitum S. Stephani Pisis est domicilium, ita quod tum horum Nobilium prospectu, cum Gymnasii amplissimi excellentia, urbs satis decorata prospicitur. Loci facies pulcherrima est; etenim non aliam eam videre videor, quam Plato urbem suam desiderabat. Procul à mari, millibus passuum quattuor, licet circiter octo modo distet, collocata fuit, ita ut in mari non sit, at propinqua: non in monte, at proximè in planicie sita est, & ab *Arno* flumine Regio dividitur, at & idem Plato jubet. Prætereà insignibus quattuor & apud omnes homines admirandis rebus gloriatur, æde nimirum S. *Ioannis*, Ecclesiæ Cathedrali turri sacra; quæ mira quidem architectionices arte septem cubitis incumbit, speciosa, & exorta. Eadem Ecclesia Cathedrali, cujus fundamenta jacta fuerunt manubiis, quas ex Sa-

Saracenis Panormo pulsis retulerunt. Postremum est *Campus sanctus*, tunc institutus, cum Barbarussæ Imp. Terræ sanctæ bellum inferenti triremes quinquaginta Pisani miserunt. Verum cum vitam in undis fluminis ille amisisset, navilia Terra sancta repulerunt, quam in hoc Cœmeterium contulerunt. Pisarum ex altera parte *Luca* est, ex altera vero *Liburnus portus*. Funditus eam Florentini anno M. D. IX. everterunt; quamobrem multi Pisanorum optimates alio emigrarunt, & fere deserta fuit.

Si Florentia Senas, & inde Romam iter habes, per portam, quæ in Meridiem spectat, egreditor, per quam Carolus V. olim ingressus fuit de Africa triumphans. non procul occurret Carthusiensium nobile Cœnobium, in quo B *Nicolaus Albergatus* Cardinalis, & Nicolai V. P. M. Mecænas tumulatur. Hinc *Cassianum* pagum, & *Tavernelarum* & *Stagia* vicos pervenies, qui inter se distant passuum novem millibus; & recto itinere gradieris, hinc & illinc colles amœnos, & planiciem fructiferam prospiciens. Hujus itineris ab latere dextro in eminenti colle *Certaldum* erigitur *Ioannis Boccacii* solum, qui pedestris eloquentiæ in patria lingua primus sermones inchoavit & absolvit. Sepulchrum ejus cum marmorea effigie in Templo maximo *Certaldi* conspicitur, insculptis his carminibus:

Hac sub mole jaceret cineres ac ossa Ioannis
Mens sedet ante Deum meritis ornata laborum.
Mortalis vitæ genitor Boccacius illi,
Patria Certaldum, studium fuit alma Poësis.

Ulterius, & mediterraneum est S. *Geminiani* oppidum insigne, quod vina vernatica lautissima effert, & speciosis Templis, Palatiis præclaris, virisque illustribus, & bona indole condecoratur. In fructuosissimo & pulcherrimo monte stat, unde fertur videri Florentinum Archiepiscopatum, Senarum, & Pisarum, insuper Volaterranum Episcopatum, Lucæ, Pistorii, Mutinæ, Bononiæ, Fesularum, & Aretii.

Ulterior Occidentem versus extat *Volaterra*, annis c. ante Trojæ excidium, D. ante Romam ædificata. In sublimi monte sita est, cujus ad jugum trium passuum millium est iter, Muri ferè omnes in longitudinem pedum sex patent, quadri sunt, & sine bitumine coëunt: quinque portis aperitur, quarum ante singulas fons est, purissimas lymphas emittens, & in urbe duo exiliunt fontes multis antiquitatis vestigiis, statuis nimirum, Epitaphiis, & elaboratis lapidibus insignes. Magno Hetruriæ Duci subdita est, & sulphurariis aquarum copia uberrimoque agro fruitur. Hæc *Persii* Poëtę, & aliorum, qui de re litteraria benè meriti sunt, patria est.

Florentiâ Senas proficiscenti sinistrorsum obviàm est *Ancisa*, unde *Petrarcha* originem duxit. Ulterius *Fighinum* est, & alia oppida præclara.

At si ad Orientem perrexeris, *Aretium* pervenies, in planicie gratiosa situm, & inter duodecim Hetruriæ urbes relatum. Romanis in triginta millium aureis auxilio fuit, & *Scipioni* in Africam ituro frumenti modios centum viginti mille dedit. Vicissitudine suorum Principum multum detrimenti perpessum est, & diutinum Hetruriæ spectaculum miserabile extitit, quoad *Cosmus* Dux Florentiæ ejus administrationem recepit; ab eo enim tempore restitui cœpta est. Romanorum tempestate fictilia vasa Aretina, quæ in Italia effingebantur omnia excellebant. Aretinæ ædi sacræ sub *Valentiniano* Imp. *Zenobius* Tribunus dotem dixit, quod in illius Templi lapidibus incisum legitur. in quo Martyrum S. *Laurentii* & *Peregrini* ejusdem civitatis concivium corpora venerantur, & *Gregorii* X. Pont. Max. miraculis clari. Hinc ortus est Mecænas litteratorum præsidium *Guidus*, qui concentum in notis, *Ut, re, mi, fa sol l.* excogitavit, *Leonardus Coma*, *Tortellius*, *Accoltis* Cardinalis, & alii, quorum ingenia summis laudibus exornata fuerunt; aër enim tenuissimus est. Cures ut domus Petrarchæ tibi demonstretur; adhuc enim

extat

extat. Aretio relicto ad *Tiphernatum* urbem viator progreditur, quæ *Castelli civitas* à nostratibus vocitatur, & ab ea in Ecclesiastica ditione ingreditur.

Si ad viam regiam, qua Florentiâ Senas accedimus, post *Staggiam*, *Bonitium* (*Poggibonzi*) oppidum offendes, & si oculos attolles, *Podium Imperiale* (*Poggio Imperiale*) aspicies, arce optima à Florentinis extructâ munitum: deinde *Ascia* pagus stat in ipsa via, & Senatum hospes deinceps eris.

SENÆ.

Capug.

HÆC urbs, quæ *Sena* appellata est à *Senonibus* Gallis, qui, cum contra Romanos essent in Italia sub *Brenno*, eam altis cinctam ripis, mœnibus fortissimis, ac validissima arce in colle, ædificarunt, & à Romanis colonia est effecta. Quamobrem Romano Imperio primum, ut aliæ civitates, fuit subjecta; sed temporis intervallo parta sibi libertate, unum tamen Imperium recognoscens, cum *Florentinis*, quibuscum vetus illi æmulatio erat, pugnans, victoriam insignem reportavit Et licet à *Petruciis* suis civibus primariis exagitata fuerit, libertatem tamen denuo sibi comparatam, usque ad annum M.D.L.V. conservavit, quo tempore Florentiæ Duci sese dedidit, à quo præsenti tempore gubernatur. Cœlo admodum subtili ac purgato subjacet, nec aquarum copiam desiderat; idcirco fons ille, qui *Branda* nuncupatur, non mediocrem spectantibus affert admirationem. Hinc in suo Inferno *Dantes* illum est admiratus. At non minoris Palatia multa ducenda, inter quæ *Piccolominea* familiæ illud a *Pio* II. Pont. Max. quadratis lapidibus constructum, omnium illustrissimum existit. Platea multis quidem de caussis insignis, eo etiam magis est conspicienda. quod tali est artificio collocata, ut quotquot in ea deambularint, ad unum possint à quovis intueri. In *Compio regio*, Regio quidem, quo vocatur, nomine dignum Templum est

S. *Dominici*, in quo præter S. *Catharinæ Senensis* venerandum caput, multa Sanctorum corpora servantur, & ibi à Prædicatoriis Patribus religiosissimè Deo servitur. Magnum præterea pro infirmis continet hospitii locum, qui structuræ nobilitate insignis quidem, pio tamen etiam munere, & inservientium ordine extat singularis. Sacra primaria ædes, Beatissimæ Virgini Dominæ nostræ dicata, pretiosissimis marmoreis lapidibus erecta, singulari artificio conspicua apparet. Ejus pavimentum à *Duccio* pictore celeberrimo inceptum, à *Beccafumo* tandem perfectum est. Ante S.S. Eucharistiæ Sacramentum octo perpetuo cerei albi & purgati adstant accensi, quorum quattuor ab *Ava* nobilissima Magdeburgensis Saxoniæ civitatis muliere jamdudum fuerunt imperati, quæ ut Deo serviret, in Senensem sese recepit ditionem, & Monialium D. *Benedicti* habitum suscepit, ædificavitque in insula Abbatiam, obiitque in suo Monasterio, nunc diruto, super montem *Madium* ab ea ædificato. Multorum fuit hæc urbs sanctimonia insignium virorum patens, præsertim vero S. S. *Bernardini* Confessoris, & *Catharinæ* Senensis, Beatorumque *Ioannis Columbani* Jesuatorum fundatoris, *Iacobi* Dominicani. Fuerunt Senenses viri pietate excellentes qui Canonicorum Regularium S. Salvatoris, & Mnachorum *Montis Oliveti* Familias instituere.

Itidem Senenses fuerunt, qui dicti sunt *Pii* nomine Pontifices II. & III. nec non etiam *Alexander* III. Pontificiæ summæ dignitatis acerrimus defensor, validusque Sedis Apostolicæ propugnator. Multi Purpurati Patres, quos etiam *Cardinales* appellamus, inter quos nostra ætate emicat vigetque *Barghesius*, qui morum, doctrinæ, ac prudentiæ præstantia, purpurâ, qua insignitur, apparet dignissimus; & plurimi Episcopi, aliique Præsules innumeri, & *Ugo* tum Philosophiâ tum medendi scientia singularis, cujus cadaver Ferrariæ requiescit: *Marianus Socinus Senior*,

Senior, omniſcius *Iunior*. Anteſignanus Juris periſſimus, duo *Piccolominei* Philoſophi celeberrimi, & *Claudius Ptolomæus*. Neminem latet, quanta ſit Univerſitas ſive Gymnaſium Senenſe, quibuſque commodis, & ſcientiarum coryphæis fulgeat. Ad omnes neceſſarios uſus accommodatiſſimi ſunt Senenſes, & mirificè præ ceteris ad percipiendas doctrinas natura ipſa duce inſtructi videntur. Academiis pro Italica lingua exornanda decorantur Senæ, & doctiſſimos in hoc ſcientiæ genere erudiunt plures. Et ne quidquam deeſſe poſſet, quod ad ipſius laudem facere videretur, multos etiam ſtrenuos præclaroſque Duces procreavit. Ager ejus neceſſariorum omnium ad humanam vitam percopioſus, & demùm civitas eſt maximi facienda, interque Italiæ inſigniores obtinet locum. A S. *Anſano* Romano cive, qui martyrii palmam fuit adeptus, ab idolorum erroribus ad veram Chriſti Religionem converſa eſt. Præcipua devotione Deiparam Virginem colit veneraturque, quamobrem hunc verſiculum in ſuo continet Sigillo.

Salve ô Virgo, Senam veterem quæ cernis amœnam.

Occidentem verſus, ſive ad ejus dexteram, quà Romam pergitur, *Volaterrana* ditio ſita eſt, & inferius littora *Tyrrhena*, quæ ad ſeptuaginta millium paſſuum longitudinem cum pabulorum tum frugum abundantia extenduntur. Cœlum in hac regione ita immane eſt ac pernicioſum, ut ei pauci incolæ ſubjaceant. Quamobrem nulla ibi quæ inſignja ſint loca inveniuntur, præter *Maſſam*, urbem pervetuſtam, & inferius penes mare *Statonum*, quod dicitur *Scarlino*. Itaque ad regiam redeunti viam. primum videntur *Bonconventus*, ubi *Henricus* VI. Romanus Imp. exceſſit è vita: deinde vero ad dexteram in excelſo monte occurret *Mons Illicinus* (*Montalcino*) qui cœli temperie & benignitate optimiſque vinis nominatur: & multis quidem de cauſis dignum eſt oppidum & ampliſſimum, & civitatem æmulari videbatur.

Alia parte, duodecim millibus passuum *Montis Oliveti* celebre Monasterium abest, in quo Religio ea, quæ hoc nomine dicitur, tamquàm è primis seminibus coorta est. Est autem Abbatia multis rationibus insignis: non solum enim ædificiorum structura, ac loci situ, verum etiam Monachorum numero religioneque, qui eo loci vitam degunt, est celebranda. Prope *Bonconventum* flumine *Osa* transito, itur ad S. *Quiricum* castrum excelso loco collocatum, & hoc (ut ajunt) nomine appellatum, quod ibi Templum est illi Sancto à vetustissimo tempore dicatum. Hac via montium radicibus fit iter, in quibus *Radicofanum* locatur, cui à Longobardorum Rege *Desiderio* nomen hoc traditum fuit. Locus hic in altissimo colle ædificatus, & veterem arcem continet, & illi à *Cosmo* Florentiæ Duce (cujus imperio paret) alia nova paucis ab hinc annis addita est. Hic patrimonii fines extiterunt, quod à Comitissa *Mathelda* Romanæ Ecclesiæ fuit restitutum. Hic etiam ardui asperrimique, nec inferiores Appennino montes extolluntur, inter quos *Balnea* sunt *D Philipi*, & *Rosella* civitas extitit jamdudum, & Senensis agri adsunt fines, & *Arbia* fluminis initium reperitur. Inter oppidum S. *Quirici*, & fluminis transitum ad lævam *Pientia* urbs occurrit, quam, cum *Corsianum* diceretur, *Pius* II. Papa, qui ex ea in lucem editus est, à suo nomine *Pientiam* voluit nominari. Ulterius in excelso difficilique monte est *Clusi* civitas, quæ duodecim illarum urbium, quas primas Hetruria continuit, una fuit. Hic *Porsenna* Rex Hetruriæ voluit sepeliri, qui inextricabilem labyrintheum errorum, aliaque ædificia fabricavit, quæ millibus ab hinc annis ipsa sunt penitus destructa; jam vero ea urbs paucos hac ætate, eò quòd inter montes jaceat, incolas habet. Altius ad Septemtrionem *Mons Politianus* invenitur, urbs non vetusta quidem, sed nobilis ac frequens. In amœno colle sita est, fructibus abundat, & vinis albi coloris, & præsertim vertanicis gratis-

gratissimis. *Marcellum* II. Pontif. Max. & Cardinales edidit in lucem, *Taurusium*, & *Robertum Bellarminum* ipsius *Marcelli* ex sorore nepotem, qui spectatæ sinceræque vitæ gravitate, ingenii præstantia & acumine, per suas numquam satis laudatas & uno ore commendatas Controversias Novatorum opiniones acerrimè confixit. *Agnetem* Beatam ex filiabus *D. Dominici*, sanctitate insignem, & nunc gratiâ *Clementis* VIII. Pont Max. Officiis in Ecclesia peragendis celebratam, generavit hæc civitas. Præter vero hoc, aliaque multa digna loca urbem Romam versus effluit *Tiber*.

Ex altera viæ parte, qua itur è S. *Quirici* castro, ad *Albiam* flumen *Petriolum* invenies, cui balnea sunt, quibus ex antiquissimo Romanorum tempore Senenses uti consuevere; nec non flumen *Osa* reperitur, penes quod oppida multa sunt non contemnenda, maritimumque littus; non autem procul admodum à mari apud flumen prædictum jacet *Grossetum* urbs à *Cosmo* Florentiæ Duce inexpugnabiliter munita, & est Senensis urbis jurium. Ex hac parte, & ad *Radicofani* conspectum, surgit altissimus mons *Tamiatus*, glandibus abundans, cujus ad radices coccum habetur ad purpuram tingendam. Nec non sub his montibus Terra S. *Flora* adjacet, Sfortiâ familia, purpuratis Patribus, Ducibus, Heroibus & Heroissis, qui prodiere, & hoc tempore vivunt atque vigent, celeberrima. Et longius regiam versus viam locus comperitur pulcherrimus, qui eo quod à dictis Nobilibus *Sfortiis* pulcherrima structura, maximisque tum piscationis, tum venationis, aliarumque voluptatum commodis est ædificatus, ipsorum gentilitio nomine vocatur.

Sæpiùs in hoc itinere *Pallia* tibi flumen erit transeundum, quod sæpissimè maximi est periculi; sed antequam illud incipias transvadare, *Centinus* tibi *Pons*, ubi olim *Sentina* castrum, cujus *Cato* mentionem fecit, nunc vero pagus, obviam fiet; & *Pons*

dicitur, quia prope hic flumen transmeatur. Post autem transactum *Pontem* non multorum millium passuum itinere *Aquampendentem* invenies, terram insignem, quæ eo quod in pendenti loco sita est, aquarum abundantia copiosâ, *Aquapendentis* nomine appellatur. Eadem via satis amplum S. *Laurentii* oppidum comperies, ultra quod *Volsinii* castrum ad sinistram lacus situm est: & quamquam non bene affecto cœlo sit subactum, incolis non mediocriter abundat. Fuit autem ædificatum in ruinis unius ex duodecim primis illis urbibus Hetruriæ, nomine *Volsinii*, quam anterius captam vetustissimis temporibus, *Decius Murena* à Romanis missus pristinæ restituit libertati. Hoc in loco Plinii ætate oleæ eodem quo plantabantur anno fructus efferebant. Et quidem ejus oppidi ager maximè fertilis est, & vinorum, præsertim Appianorum. Hic *B. Christinæ* virginis venerabere corpus; nec ipsius vestigia videre parvi facias in lacu, è quo incolumis xiit, cum in eum Christi; quem adamabat, amore fuisset à Paganis injecta. Hoc eodem in castro sanguinis ex consecrata Hostia, maximum illud ac singulare accidit miraculum in manibus ejus Sacerdotis qui de illius rei veritate dubitabat. Corporale vero super quod sanguis effluxit, in *Urbe veteri* (*Orvieti*) asservatur. Multos hic marmoreos lapides aspicies litteris vetustis exaratos, & in lacu insulam angustam quidem, cujus angustiæ prospicit abunde fertilitas, in qua Religiosorum Patrum parvum est Cœnobium, cujus in Ecclesia *Farnesiorum* cadavera sepeliuntur. Imo vero hoc loco *Amalaxiuncta* Regina, *Thœdahati* Ostrogothorum Regis Imperio interfecta fuit, quæ eximiis virtutibus, ac morum integritate maxima veneratione extitit digna. Tanta egregiæ illius mulieris erat sermonis suaviloquentia & facundia, ut ii, qui extremo capitis supplicio essent condemnati, si ipsam audivissent alloquentem, summum ex mellifluis ejus verbis solatium, & magnam pectori con-

stan-

stantiam perciperent, ita ut vitam omnino contemnentes, mortem non cordato solum pectore, verum etiam intrepido & libenti animo subirent.

Ad sinistram lacus hujusce *Urbs vetus (Orvieto)*, & *Balneoregium*, *(Bagnareo)* adsunt civitates; & ulterius *Tiber*. Ad dexteram autem *Sona* urbs, *Gregorii* VII. Pont. Max, patria, nunc pæne deserta: & inferius *Pittilianum* Ursinæ familiæ, *Farnesium*que Farnesiæ Domus oppida non ignobilia. Et magis inferius *Castrum* urbs eorundem Farnesiorum titulo Ducis, rupibus cavernisque obsita permultis sed à Farnesiis optime munita. Hinc mare versus *Thalamon Orbetellum*, sive *Cosa*, *Mons Volcentanus (Monte Argentaro) Fortus*que demum *Herculis* inveniuntur, celebres loci Regis Hispaniarum. Ex lacu prædicto optimi pisces extrahuntur, ex quo etiam *Marta* amnis effluit, qui fluit ad mare, & cujus ad dexteram *Ascanius* Æneæ filius oppidum ædificavit, quod etiam adhuc est, & *Ascania* olim dictum, nunc *Tuscanella* nuncupatur; & super ipsius januam nonnulli versus leguntur pervetusti, qui ipsius originem declarant. Sed viâ, quæ Romam tendit, ab oppido *Volsini* ad lucum Vulsinensium pervenitur, in quo solemni pompa, ac multis cæremoniis *Iunoni* sacrificare veteres consueverunt. Præter hunc locum in excelso monte urbs jacet, quæ dicitur *Faliscum*, quæ ab *Alexio Argivo*, est ædificata, & ideo antiquitate maxima gaudet, & loci situ optimo; quamobrem à *Camillo* expugnari non potuit. Olim caput erat *Faliscorum*, nunc non magni momenti, & vinis optimis abundat, & *Monte Fiascone* dicitur. Inde in latam planiciem pervenitur, in qua *Viterbium* est ædificatum, quod nomen est novum quidem, cum *Vulsinia* aliàs diceretur; sed *Desiderius* Rex Longobardorum, cum proximis aliis duobus castris adjunxisset, *Viterbium* appellavit. In hac urbe ejusdem Desiderii edictum in alabastrino lapide cernitur incisum.

In platea aquarum abundantia magna profluit: ædificia multa continet perpulchra, & in Cathedrali Ecclesia Summorum Pontificum corpora conduntur sepulchris, Joannis XXI. Alexandri IV. Adriani V. & Clementis IV. Extra urbem vero spatio passuum mille Templum est B. Dei *Genitrici* dicatum, sub nomine *Quercus*, maximæ quidem religionis, eò quòd multæ ibi à petentibus gratiæ impetrantur, & in eo Patres Dominicani Deo famulantur ut etiam in urbe, in S. *Maria de gradibus* Monasterio. Extant sacræ ædes S *Rosæ*, ubi hujusce Beatæ corpus adhuc integrum servatur Viros urbs ista peperit doctrinâ & dignitatibus Ecclesiasticis insignes, quos inter *Ioannes Annius* Apostolici Palatii Magister fulget. Optimo gaudet agro, & undecim fluminibus, qui semper aquis abundant, è quibus pisces optimi extrahuntur. Sunt etiam multi calidarum aquarum fontes, è quibus sunt balnea illa perutilia, quæ *Buricani* vulgò appellantur. Ubi nunc *Viterbii* civitas est, Viterbienses olim *Hetruriam* civitatem asserunt fuisse, à quo *Hetruria* regio dicta fuit, quæ *Pistorium* usque longè patet. Eam autem veteres inter civitatem & regionem differentiam adhibebant, quòd civitatis nomen absque aspiratione, Provinciæ verò cum ea scribere consueverunt. A *Iano* ædificata fuit, totiusque Provinciæ caput erat.

Via qua Romam tenditur, ad dexteram in *Martæ* fluminis ripa, quod è lacu effluere jam diximus, *Corythi* urbs prætermittitur, quæ in colle sita tribus millibus passuum à mari longè abest.

Ejus insigne *cornu* fuit, unde modo *Cornetum* appellatur, & antiquitus *Castrum Inui* dicebatur, hoc est *Pan*, cui fuerat dedicata civitas ab Hetruscis. Multa eo in loco extant vetustatis indicia, licet angusta sit, quod à regia via procul abest.

A *Coryto*, seu *Corneto*, ulterius procedens in mediterraneis locis *Tulpiam* invenies, è cujus montibus elici-

elicitur alumen; & longius in maris littore *Centumcellas*, quas nunc dicimus *Città vecchia*, quæ portus cum sit, est arcis in morem communita; sed quoniam cœlo subjacet iniquo, incolas habet non multos.

Ad sinistram autem regiæ viæ multa stant oppida, & civitas *Horta* (*Horti*) urbs vetus quidem, ubi ex hac parte Hetruria terminatur. Ulterius *Tiber*, est, lacus *Vadimonis*, de quo plura miranda leges apud Secundum Plin. in ult. libro suarum Litterarum. Iis in locis stat *Baßanellum* oppidum, *Malianum*, *Civitas Castellana*, *Galesium*, & *via Flaminia* ex Arimino protensa *Romam* usque.

Vix *Viterbio* relicto montem *Cynum* adscendes eminentem, gravi ascensu, in cujus cacumine habetur oppidum *Canapinum*, ad lævam viæ mille passibus distans. In eo monte viderunt prisci *Corythi* oppidum, nunc dirutum, à *Corythe* Tuscorum Rege ædificatum: similiter silva supra modum opaca, quę timorem omnibus inferebat, & in ea nullum itineris vestigium habebatur, & protinus invia erat quasi *Hercinia* foret, aut *Calidonia*; nunc, sublatis arboribus, cunctis pervia est apertaque. In radicibus montis *Cymini* Austrum versus, est locus *Cyminus* à Virgilio libro 7. Æneid. nominatus, nunc dictus *Lacus Vici*, cum ei *Vicus* pagus adstet, & Ptolomæi tempore *Ficus Elbii* vocabatur. Oppidum *Sorianum* adjacet monti, cum arce inexpugnabili, à qua vix annorum sexaginta spatio Britanni milites expelli potuerunt.

In via quæ Romam ducit, *Roncilio* pagus non ignobilis occurrit, cui inferius adhæret *Capranica*, & propius versus mare *Sutrium* civitas vetustissima, cum suos ædificatores agnoscat *Pelasgos* Græcos, ante *Saturni* adventum in Italiam, quæ à Livio *Roma peristylium* dicitur, cujus opportunitate valebant Romani Hetruscos invadere. Hic propè Romanis cedentibus, profligati sunt Umbrorum & Hetrusco-

rum mille sexaginta. Habet *Sutrium* aërem insalubrem, paucosque incolas. Supra *Roncilionem* spectandus est *Caprarola* pagus, ubi ædes apparatu, structura & magnificentia mirabili, nec quidquam oblectamenti desiderari potest quin hic reperiatur, ab *Alexandro* Cardin. *Farnesio* positus. Nempe civitas non multum distat, cum Romanis Annibale afflictis suppetias ferre abnegasset, pœnis mulctata fuit in duplum. Civitas est non magnifacienda.

Iterùm via magna incedentes, *Rosulum* pagus invisitur, cui propè habetur lacus magnæ profunditatis. Ad lævam *Campagnanum* est, pagus itidem, passuum duobus millibus distans. In Ipsamet via conspicies stagnum ex quo ad Tiberim fluit amnis, & *Cremeram* oppidum ibi contemplaberis à *Fabiis* olim erectum, posteà à *Veientibus* dirutum, quo in loco Veientes ipsorum Fabiæ familiæ CCC. VI. & famulorum D. trucidarunt. Inde *Baccanum* viculum pro itinerantibus perlustra, & *Silvam Mesiam*, à nostris vero *nemus Baccani* vocitatam, retroactis temporibus viris sicariis & latronibus plenam, maleficiis & omni facinore insignem, ita ut proverbio dicatur, dum tumultus vel turbationes significare volumus: *Pare, che siamo nel Bosco di Baccano.* Hoc tempore iter planum est, tutum omnino, & non suspectum, Pontificum maximâ solertiâ & justitia.

Ad dexteram hujus loci, mare versus, *Anguillaria* sita est, Comitatus titulo gaudens, multi nominis & famæ, cum ejus Reguli Italiam præclaris victoriis decoraverint, nunc ab Ursinis possidetur, Inferius etiam Ursini ipsi *Braccianum* habent oppidum illustre, prope lacum *Bracciani* constructum, quod etsi à Romanis multa fuerit perpessum, à suis tamen Domicellis gloriâ sit conspicuum, & Ducatus eminet fastigio. Ab eo lacu effluit amnis *Laurus* (*Arone*) à quo Romani in urbem aquam *Sabbatinam* ducebant: hoc nomine appellata, quia lacus dicebatur *Sabbatinus*, à regione *Sabbatia*, anteà à *Sabbatio Sanga*, patre

Sabbi,

Sabbi, quem Sabini & Samnites genitorem agnoſcunt. Hic propè fuit antiquitus *Tarquinia* urbs à *Tarconte* extructa, qui primas duodecim urbes Hetruriæ ædificavit, cum *Turreni* filii *Atis* vices gereret. Et cum amplificata foret, à Romanis *Tarquinia* dicitur, ex quâ poſteà *Tarquinii* Reges prodiere. Obtulerunt vela pro triremibus hujus urbis cives Romanis, cùm in Africam Scipio tranſmeare vellet, & de ea Silius libro 8. *Cortona ſuperbi Tarcontis domus.*

Magis ad mare eſt S. *Severa* Monaſterium arce communitum, & *Cerium* (*Ceri*) oppidum deinde Mare mediterraneum.

Ad lævam viæ regiæ, eſt Flaminia via. Relicto *Baccano*. inviſes poſt ſex milliaria *Inſulum* vicum, deinde *Stortam* viculum, & peractis paſſuum ſeptem millibus, Romæ in communi patriâ fueris.

Itinere alio Romam accedere poſſumus Bononiâ, videlicet *via Æmilia*, in qua ſunt *Forum Cornelii, Faventia, Forum Livii Ceſena*, & *Ariminum* urbes, quas quidem deſcribere volebamus una cum ſuis mediterraneis, at properante Chalcographo, illas inviti prætermiſimus.

ITER MEDIOLANO

CREMONAM, MANTUAM, FERRARIAM, ARIMINUM, USQUE.

SI Mediolanenſi ex urbe proficiſcenti, *Cremonam*, aliaque loca ſita extra Æmiliam viam, videre animus tibi perſuaſerit, ubi Laudam Pompejam perveneris, *Cremonenſi* portâ egrediens ex urbe, & ad *Abdnam* fluvium deflectens Orientem verſus, multos pagos invenies, & duodecim millium paſſuum itinere confecto, *Caſtillionem* cernes, terram optimam, multiſque privilegiis inſignitam. Inferius vero, quo in loco *Abdua* cum *Eridano* undas commiſcet, ineſt *Caſtrum novum*, qua *Piccolominum* nobile oppi-

oppidum adibis, ubi *Francisci* Galliæ Regis Ticini ab Imperialibus capti locum intuebere, ubi detentus fuit. Postque milliaria quindecim recta facilique via pervenies *Cremonam*.

CREMONA.

CREMONA est in plaga Occidentali, & climate septimo, ac regione salubri gaudet, se protendens oblique in longitudinem à Meridie ad Septemtrionem, & in latitudine ab Ortu ad Occasum, spatio passuum circiter bis mille quingentorum, circumdata pro parte mœniis, aggeribus, vallis ac foveis, & propugnaculo ante eam ad Ortum, circumsepto muro constructo ex lateribus coctis & calce, quinque portas habens. Suos primos ædificatores non agnoscunt Cremonenses, quamvis originarii, & coloni Romani, dum ipsis eorumque Imperatoribus paruerint, & postquam se in libertatem vindicarint, & in ea perseveraverint, & semetipsos gubernarint. Imperium gubernantibus *M. Anton. Lep.* & *Aug.* multa adversa perpessa est, cum præda fuerit militibus, unde Maro potuit dolenter scribere.

Mantua vah misera nimium vicina Cremona.

Quæ fuerit ejus mala conditio, dicente *Cornelio Tacito* audiatur. Illam barbarè Gotthi, Longobardi, & Slavi afflixerunt, & penitus eversa fuit anno salutis DC. XXX. Transactis deinde annis DC. à *Federico Ænobarbo* funditus diruitur & desolatur. Postque mala reviviscere cœpit, & sua libertate frui, donec civilibus odiis denuo agitatam *Ubertus Palavicinus* subjecerit: quo expulso, Reguli *Cavalcabos*, vel *Ponzonius*, vel *Fundulius*, vel *Vicecomes* in servitutem redigunt, seipsos insequentes, & civitatem ad ruinam deducentes, quousque *Veneti*, *Galli*, *Sfortiada*, & *Hispani*, vi & armis suam fecerunt, ex quibus Rex Hispaniarum Cremonæ Dominus & Princeps solus in præsentia existit & agnoscitur.

In gratiam *Funduli Sigismundus* Imp. concessit pri-

privilegium, ut posset haberi Cremonæ Gymnasium, in quo vacarent homines scientiis, & eisdem fruerentur gratiis quibus Lutetia & Bononia.

In ipsa civitate domus amplæ, dicam & Palatia quamplura videntur excelsa, & mira fabricandi arte constructa, inter quæ eminet illud *Affaitate*. & *DD. Trettorum*, & illud Episcopi, Prætoris & Jurisconsultorum. Nobile est forum majus Capitanei, piscarium, boum; multæ sunt plateæ, viæ latæ, multa viridaria & horti. Tam intra quàm extra urbem sunt molendina, descendente ab euripo publico *Cremonella* aquæductu. Turris omnium totius orbis altissima conspicitur, in cujus summitate steterunt simul *Ioannes* XXII. Pont. Max. & *Sigismundus* Imp. unà cum *Gabrino Fundulso* urbis Regulo, qui posteà de seipso conquerebatur crudeli animo inflatus, quod præclari facinoris occasionem prætermisisset, cum & Papam & Imperatorem ea die à summo turris ad ima non præcipitaverit, *Herostrati* exemplo, qui *Dianæ Ephesiæ* templo ignem apposuit, ut perpetuitatem suo nomini daret.

Major Ecclesia nobilissima videtur & ditissima, tum redditibus, cum pannis pro Dei honore & cultu. Et complures in ea Sanctorum plusquam C. LX. Reliquiæ venerantur; ossa maximè *D. Hymorii* & *Archelai* asservantur, & *D. Homoboni* ex familia *Tucengorum* non ignobili Cremonæ, summo cum honore coluntur, ob ejus sanctitatem & miracula quibus continuè claret. Admiraberis *D. Dominici* sacras ædes multum conspicuas, & urbis ornamentum, in quibus solemniter invocatur beata *Dei Mater* amplissima Confraternitate *Rosarii*, per ipsos D. Patris asseclas magno numero ibi Deo famulantes, Monasterium illustre fabricis, picturis, maximè *Antonii Campi*, egregii pictoris, Bibliothecâ & aliis partibus opportunè instructum, habitantes. S. *Sigismundi*, Templum custoditur à Patribus Hieronymianis, & inter pulchriora ædificia numeratur Cremonæ. In qua civitate

tate adsunt quoque Hospitalia multa, multis redditibus opima. Ecclesiam S. *Petri* incolunt Canonici Regulares Lateranenses, in qua asservatur corpus *D. Mariæ Ægyptiacæ*, heroissæ inter pœnitentes, & ostenduntur ibi multa aliorum Sanctorum ossa & cineres, ut etiam in aliis Ecclesiis Regularium, & Parœciis. Ex familiis Cremonensium aliquæ sunt originariæ, sed paucæ; aliquæ processerunt à Romanis, ex urbe Cremonam bis transmissis habitatum; & aliquæ à militibus veteranis, pro præmio fundo camporum sibi concesso; & nonnullæ à Gothis, & Longobardis, Gallis, Germanis, & aliis populis Italiæ. Ex Cremonensibus fuerunt & sunt Prælati venerandi, & celeberrimi viri litteris, ut *Odafredus* inter Jurisc. maximi nominis, & mille alii in Poësi, Græcę & Hebraicæ linguæ peritissimi, ut præteream Philosophos & Theologos acutissimos, & *Antonium à Campo* egregium pictorem, cujus artem magnificè videbis, & eam admiraberis. Et cum plerique ex Cremonensibus fuerint & sint industrii, nonnulli ex eis ad esum lautum hominum excogitarunt & præpararunt farcimen ex carne suilla seu bovina minutatim incisa, & mixta pulvere aromatum, alligata in eorum intestinis: alii adinvenerunt tegumentum dictum *Pignolato*, & *Valissium* ex filo lini & bombycis contextum; & aliud ex stamine seu filo lanarum ovium, nuncupatum *Sarza*; & aliud contextum filo lanarum & lini, quod dicitur *Mezalana*, & aliud ex pilis bubali & aliorum quadrupedum ad operimentum. Cremonæ venduntur gladii valdè egregii, & subtili arte præparati. In suburbiis ipsius civitatis Monasteria & Ecclesias conspicies; & extra portam *Pulisellam*, ubi olim fuit Gymnasium publicum, templumque ad honorem *D. Guilelmi* erectum, est puteus, qui, cum haberet aquas lutulentas, & potui insuaves, per SS. Dei *Dominicum* & *Franciscum* Cremonæ degentes, facto super eas signo Crucis, ab omni immunditia purgatæ, dul-

dulces & suaves extiterunt. Apud portam S. *Michaëlis* habebant prisci Templum Deæ *Februa* superstitiosè dicatum, cujus vestigium nullum apparet.

Ad Septemtrionem & Orientem Cremonensis regio circumdatur *Ollio* flumine illam interlabente, unde per euripum derivantur aquæ quibus irrigatur, ac flumine *Abdua* ipsam & agrum Laudensem dividente à plaga Occidentali, & intersecatur à *Serio* torrente descendente à montibus *Bergomi*, ac flumine *Padi* confluente prope ipsam civitatem, per cujus alveum illuc undequaque fere vehuntur merces, & confluunt populi. Eique territorio ab Occidente adhærent agri *Laudenses* & *Placentini*, à Septemtrione *Bergomenses* & *Brixienses*, ab Oriente *Mantuani*, & à Meridionali plaga *Placentini*.

Habet Cremonensis civitas XLI. loca, terras, & castra insignia, ex feudo multis Nobilibus concessa, quorum aliqua ultra Padum Parmenses sibi vendicarunt.

Cremonæ territorium, in quo non sunt montes, nec loca silvestria, est fertilissimum, & granis abundat, vino, pomis, oleribus, lacticiniis, melle, lino, lana, fœno, lignis, ac multis aliis, quæ sunt ad esum & usum cunctis hominibus & animalibus.

Via vero, quæ Cremona discedentes Mantuam perducit, plana est & æqua, nullumque illi oppidum inest celebre, vel magnum, præter *Platinam*, *Bartholomæi Platinæ* patriam; nec procul inde *Oleus* vadit fluvius, cujus sinistram ripam occupat *Canadus*, quà *Padus* aditur. Altius vero *Asula* est & *Aqua nigra*. In media autem via regia *Bozzolum* inest, oppidum percelebre; & inde S. *Martinus* tribus millibus passuum, non longius, situs est, ubi non *Gonzaga* tantum familiæ, sed Purpuratorum etiam Patrum lumen *Scipio* requiescit, & non longè *Oleus* transvadatur; quo quidem transacto, *Marcaria* pagus sese aspectui præbet, & non multo post occurrit lævâ

Gazo-

Gazoli, ubi Regia cernitur habitatio, Principis usui maximo pulcherrimoque artificio constructa; & hæc tria loca in *Gonzaga* familiâ Dominatus nomen sibi vendicant. Procul hinc duodecim millibus passuum *Mantua* invenitur.

Sed cum Cremonâ disceditur Mantuam versus, *Padus* ad sinistram paulatim elongatur, primumque in regia pœnè via *D. Ioannis* castrum præ se fert, nec non *Riccardus*, terra pulchra atque elegans aspectu. Locis in mediterraneis nihil dignum apparet. Quòd si *Eridani* ripas prosequi commodius fuerit, *Ponzonum* Cremonensis familiæ castrum aderit ad sinistram, una cum *Gusciola Myorique Casali*; quæ loca licet non generosa admodum exprimant vina, eorum producunt tamen copiam perquàm magnam. Tribus millibus passuum superius *Sabuloneta* Imperialis urbs, pereleganti architecturæ artificio fabricata, Ducisque *Vespasiani* jussu undique depicta collocatur. Ulterius *Viadana* in est, terra permagna, urbanitatem nobilitatemque reddens eximiam. Quattuor & viginti mille agros possidet, & eo amplius, una cum *Pomponesco* castro pulcherrima arte communito. Inde ad *Pagum fortem* patet via, quo loco *Eridanus* transitur, & octo millium passuum itinere *Mantuam* pervenitur. Dum trans *Eridanum* primum *Pagum fortem*, deinde vero *Mantuam* versus itur, *Monticulu:* Pallavicinæ familiæ invenitur; & *Roncabidaa Taro*que transacto, cernitur *Turicella*: & ulterius (in mediterraneis tamen) *Colornum* adest, terra Parmensis ditionis. & à *Casali majore* tribus millibus passuum abest. Longius quoque *Brixellium* situm est, Estensium Ducum arx, non pauci momenti. Fuit autem urbs à Longobardis destructa, penes quam Longobardorum Rex *Albuinus* Gotthorum Regem *Totilam* interfecit, Italiæque Imperium adeptus est. Hinc ad pagum itur, cui nomen *Gonzaga*, in quo Mantuæ Ducis superbum adest *Palatium*; deinde vero *Regiolum* Comitum à Sessa, sed Imperiale feudum, atque

etiam

14

iam Novolaram. Sed penes *Padum* est *Luzara* pagus, ;nes quem est *Guastalla*, Principatus Gonzagæ Do-us; cui loco, ut nulla re indigeret quæ nobile in-;nuumque deceret oppidum, *Ferdinandus Gonzaga* I. large prospexit, qui præter avitas excellentias, ulchris variisque doctrinis elucescit, optimique in-enii fructus illustrissimos quamprimum common-trabit. *Guast alia Burgofortum* & *Mantuam* pergi-tur.

MANTUA.

Schott.

MANTUAM constat antiquitate cum quavis Italarum urbium certare posse: ante Romam etenim non solum, sed etiam ante Trojæ excidium (quod Romæ natalem, ut Eusebius, D. Hieronymus, aliique testantur, annis plusquam CCCC. XXX. præcessit) conditam fuisse, probat *Leander Albertus*, & ante Christum natum annis M. C. LXXXIII. Quemadmodum igitur antiquitate præcellit alias, sic extra controversiam nobilissima est ejus origo, quam probatissimi quique Auctores ab *Ocno Bianoro* Hetruscorum antiquissimo Rege conditam fuisse consentiunt, conflatamque civitatem ab initio fuisse ex tribus nobilissimis populis, nempe Thuscis, Thebanis externis, & Venetis vicinis. *Ocnus* enim conditor, *Tiberini* Thusci Regis atque *Mantus* Thebanæ filius, eam a nomine matris suæ *Mantuam* appellavit, ut inter alios Poëtarum princeps *Maro* Mantuanus ipse Æneid. lib. X. testatur, qui nobilitatem suæ patriæ celebrans, *Mantuam* avis divitem, gentem illi triplicem, ac populos sub gente quaternos, ipsam caput, & populis Thusco de sanguine vires ab origine fuisse, canit; magis eam illustrans ingenio carminibusque suis, quàm vel longa Thuscorum Regum series, vel ipsius urbis ædificiorum magnitudo nobilitare umquam potuit.

Urbs quidem ut situ est munitissima, sic & ædifi-

ciis

ciis publicis privatisque perampla, rectis ac spatiosis plateis apparet admodum decora & venusta. Habet enim magnificas ædes, sacra Templa, porticus, & Palatia sumptuosa, & abundat mercibus, omniumque rerum necessariarum copia, propter aquarum commoditatem. Etenim populus ipse, ut ad arma, litteras, artes, ita ad mercaturam aliasque negotiationes valde gnavus & promptus est.

Capug.

Mantuæ in ædibus sacris Prædicatoriis ossa quiescunt *Ioannis Medicei*, Magni Ducis *Cosmi* patris, sub cujus sepulchro legitur:

JOHANNES MEDICES HIC SITUS EST, INUSITATÆ VIRTUTIS DUX, QUI AD MINCIUM TORMENTO ICTUS, ITALIÆ FATO POTIUS QUAM SUO CECIDIT. M. D. XXVI.

Eo in Templo asservatur corpus integrum *Osanna Andreasea* mulieris sanctissimæ. Penes vero Carmelitas invisitur tumulus *Baptista Hispanioli* ex Mantua, hujusce familiæ Præfecti Generalis, de quo est incisum:

REVEREND. P. MAGISTER BAPTISTA MANTUANUS CARMELITA, THEOLOGUS, PHILOSOPHUS, POETA, ET ORATOR CLARISSIMUS, LATINÆ, GRÆCÆ, ET HEBRAICÆ LINGUÆ PERITISS.

In pulcherrimo Templo S. *Andrea* Sanguis est Domini nostri miraculosus, & *Longini* Martyris ossa, & effigies *Mantinia*, sub qua dicitur æneis litteris:

Esse parem hunc noris, si non præponis Appelli,
Ænea Mantiña, qui simulachra vides.

Supra verò sepulchrum stat:

OSSA ANDREÆ MANTINIÆ FAMOSISSIMI PICTORIS CUM DUOBUS FILIIS, IN SEPULCHRO, PER ANDREAM MANTINIAM NEPOTEM EX FILIO CONSTRUCTO.

In majori Templo corpus integrum veneratur *D. Anselmi* Episcopi Lucensis, & in his ædibus contemplaberis ingenium *Iulii* Romani summi archi-tecti.

In Templo Minoritarum sunt ossa *Capiluporum* Poëtarum, Principum urbis, & in S. *Ægidio*, *Barnardi Tassi*.

In suburbiis est Palatium dictum T, ubi Echo mirabilis respondet vocitanti, & *Iulii* Romani picturæ visuntur conspicuæ, & artificium.

Lacu clauditur, cujus circuitus omnis est passuum viginti millium. & in sua majori latitudine habet milliaria duo. Civitas ipsa aperitur portis octo; personas alit quinquaginta millia, & ambit milliaria quattuor.

Mantuà distat milliariis quinque, in eminenti colle ad Occidentem, Templum beatissimæ Virginis Dominæ nostræ, gratiis plenum, in quo reperies sepulchrum *Balthazaris Castillionii*, cum hisce verbis:

BALTHASARI CASTILLIONIO MANTUANO, OMNIBUS NATURÆ DOTIB. PLURIMIS BONIS ARTIBUS ORNATO, GRÆCIS LITTERIS ERUDITO, IN LATINIS ET HETRUSCIS ETIAM POETAE; OPPIDO NEBULARIA IN PISAUR. OB VIRTUT. MILIT. DONATO; DUABUS OBITIS LEGATIONIBUS, BRITANNICA ET ROM. HISPANIEN. CUM AGERET, AC RES CLEM. VIII. PONT. MAX. PROCURARET, QUATTUOR LIBROS DE INSTITUEN. REGUM FAMIL. PERSCRIPSISSET: POSTREMO CUM CAROLUS V. IMP. EPISC. ABULAE CREARI MANDASSET, TOLETI VITA FUNCTO, MAGNI APUD OMNES GENTES NOMINIS, QUI VIXIT ANNOS L. MENS. II. DIEM. I, ALOYSIA GONZAGA CONTRA VOTUM SUPERSTES FIL. P. M. ANNO DOMINI M. D. XXIX.

S. Be-

S. *Benedicti* Monasterium Mantuâ duodecim millia passuum distans, ad Meridiem invisitur. Quod quidem celeberrimum est, illud Cœnobium situm in planicie intra duo flumina, *Eridanum* & *Gabellum* (*Secchia,*) quod fluit inter urbes *Mutinam Regium*que, cujus quidem (ut multi existimant) *Bonifacius*, Mantuæ Marchio, *Canossa*que Comes, & Matheldæ item avus, primus extitit auctor. Cum autem locus hic multis tum divitiis, tum etiam ædificiorum pulchritudine & magnificentia, potissimum vero Religionis observantia, inter Italiæ celeberrimos sibi locum vendicet, cum silentio omnino prætereundum non existimavi. Quadringentis ergo annis ipsius regimini *D. Benedicti* Instituto degentes Patres, qui *Cluniacenses* appellantur, præfuere: at vero nunc ducentos pænè jam annos *Cassinensi* Congregatione gubernatur, quæ ibi gloriosè admodum Deo inservit. Quamobrem ex ea multi, tum litteris, tum morum integritate, vitæque sanctimonia, Patres egregii perpetuo prodiere. Ejus agri circuitus longè admodum lateque patet, non redditibus modo, verum etiam multis ditionibus insignis, atque, ut in Paschalis II. Pontificis privilegio perlegi, castra *Governolum Quilum*que possedisse; duo etiam de quadraginta Parochialibus Ecclesiis in Diœcesibus *Mantua, Luca, Bononia, Brixia, Ferraria, Parma, Metamauci, Clodia*que, & earum ditionibus temporaneis, spiritualibus locatis præfuisse certum est. Comitissa *Mathelda* præstantissima illa mulier est, cui quam ex Christi fidelibus comparem non bene perspicio, tot tantaque in Romanam Ecclesiam contulit beneficia: quæ quidem sexagesimum nonum agens annum obiit extremum diem, anno salutis M.C.XVI. nono Kal. Augusti, & in marmoreo sepulchro excelso loco sita est in beatissimæ Virginis Sacello. Anno autem M.CCCC.XXXVI. illius cadaver inspectum, quamvis in arca illa trecentos viginti annos permansisset, integrum tamen adhuc fuit adinventum. Ejus effigiem supra monumentum

cum equam virili more conſcenſam, rubeoque indutam habitu oblongo, gravi, & ornato, poſſumus intueri, Punicum malum dextera ſuſtinentem, quamvis autem multis cohoneſtetur epitaphiis, hoc tamen vetuſtiſſimum exiſtit:

Stirpe, opibus forma, geſtis, & nomine quondam
Inclyta Mathildis, hic jacet aſtra tenens.

Cœnobii vero pars illa, in qua inferne ligna communis culinæ uſui inſervientia, ſuperne autem frumenta aſſervantur, domicilium ſeu Palatium fuerat *Mathelda*. Quid multa? Tanta eſt hujuſce domus magnificentia, ut cum in eam perveniſſet *Paulus* III. Pontifex anno M. D. XLIII. *Buſetto* deveniens, magnum eſſe Cœnobium & admirabile valde teſtatus ſit; & merito: huic enim Monaſterio, præter ædificia quæ diximus miranda, tot ſubjacent agri, quot boum paria tria millia octingenta & duo invertere poſſint. Nec non agger, de quo ſupra, meminimus, & qui magnam hujus Cœnobii agrorum partem circumſepit, in ſeptem millium paſſuum longitudinem extenditur, cujus in extructione viginti & ſeptem millium nummorum aureorum, quos *Ducatos* vulgo denominamus, Patres, præter ea quæ debentibus colonis remiſere, inſumpſerunt. Quod quidem opus anno M. D. LXV. ut *Padi* alluvionibus proſpicetur, paucis ſane menſibus perfectum eſt.

Mantuâ relictâ, dum fluvium *Mincium* navigare incipies, quod è lacu emanat verſus *Padum* & *Ferrariam* currens, ad dexteram *Andes* vicum (*Pietoli*) contemplare, ubi *Virgilius* Poëtarum maximus ſuum habuit ortum, nec ejus aliquid habetur memoriæ. Inde *Mincio* cum *Pado* commixto *Hoſtiliam* oppidum ad lævam, & *Reveretum* ad ſiniſtram offendes, multaque alia ad loca utramque partem in mediterraneis. Pervenies in agrum Ferrarienſem & primum *Stellatam* in ora Padi verſus Meridiem, *Ficarolum* autem ad Septemtrionem conſpicies, flumenque ipſum Venetias adiens, ubi eris in viculo dicto *Lago*

ſcuro;

ſcuro; & amne relicto, terram teres milliaribus, & Ferrarienſis tibi aderit civitas. *Stellata* inſpice alveum, nunc pænè exſiccatum, *Padi* antiquiſſimum, quo recto itinere vehebaris *Ferrariam*, & *Rhenum* amnem Bononienſem accuſa.

FERRARIA.

Schott.

RESPLENDET Padi ad ripam ab Oriente & Meridie poſita, pulchris & egregiis ædificiis, peramplis & apertis plateis, quarum præcipuas *Leonellus* Marchio primum coctis lateribus ſtatuit. Magna pollet nunc temporis Nobilium familiarum opulentia, atque civium locupletum frequentia; nec non celebris eſt Gymnaſio litterario publico diſciplinarum omnium, à *Fredrico* II. Imp. Bononienſium in contumeliam inſtituto Quamvis igitur non fumoſis aut carioſis Trojanorum, Græcorum aut Romanorum imaginibus ſuperbiat (nondum enim mille ſunt anni, quod primum cingi muro cœperit. Imperatoris *Mauritii* auſpiciis ab ejus Exarcho *Smaragdo*, uti Blondus & Volaterranus aſſerunt) tanta tamen in hunc uſque diem incrementa Principum ſuorum curâ ſumpſit, tantiſque ornamentis expolita eſt, ut inter principes Italiæ civitates merito non poſtremum locum obtineat. Crevit enim mirificè ſub inclyta gente Marchionum *Ateſtinorum*, maximè *Nicolao* III. & *Hercule* I. tam opibus quàm publicis ædificiis; adeo ut de hujus urbis laudibus non fictè, non ineptè Poëta egregius Julius Cæſar cecinerit:

Inclyta quæ patulo fruitur Ferraria cœlo,
Reginas rerum limine ditat aquas;
Aurea nobilitas, ſtudiorum nobilis oti,
Ingenia audaci pectore, prompta manu;
Magnanimique Duces genus alto à ſanguine Divum.

Sed hæc de Ferraria ſatis, quando de hac alii multo, plura facundè & curioſè ſcripſerint. Nuper anno M. D. XCVIII. Clementis VIII. Pont. Max. ope-

15

tate adsunt quoque Hospitalia multa, multis redditibus opima. Ecclesiam S. *Petri* incolunt Canonici Regulares Lateranenses, in qua asservatur corpus S. *Mariæ Ægyptiacæ*, heroissæ inter pœnitentes, & ostenduntur ibi multa aliorum Sanctorum ossa & cineres, ut etiam in aliis Ecclesiis Regularium, & Parœciis. Ex familiis Cremonensium aliquæ sunt originariæ, sed paucæ; aliquæ processerunt à Romanis, ex urbe Cremonam bis transmissis habitatum; & aliquæ à militibus veteranis, pro præmio fundo camporum sibi concesso; & nonnullæ à Gothis, & Longobardis, Gallis, Germanis, & aliis populis Italiæ. Ex Cremonensibus fuerunt & sunt Prælati venerandi, & celeberrimi viri litteris, ut *Odafredus* inter Jurisc. maximi nominis, & mille alii in Poësi, Græcę & Hebraicæ linguæ peritissimi, ut prætercam Philosophos & Theologos acutissimos, & *Antonium à Campo* egregium pictorem, cujus artem magnificè videbis, & eam admiraberis. Et cum plerique ex Cremonensibus fuerint & sint industrii, nonnulli ex eis ad esum lautum hominum excogitarunt & præpararunt farcimen ex carne suilla seu bovina minutatim incisa, & mixta pulvere aromatum, alligata in eorum intestinis: alii adinvenerunt tegumentum dictum *Pignolato*, & *Valissium* ex filo lini & bombycis contextum; & aliud ex stamine seu filo lanarum ovium, nuncupatum *Sarza*; & aliud contextum filo lanarum & lini, quod dicitur *Mezalana*, & aliud ex pilis bubali & aliorum quadrupedum ad operimentum. Cremonæ venduntur gladii valdè egregii, & subtili arte præparati. In suburbiis ipsius civitatis Monasteria & Ecclesias conspicies; & extra portam *Pulsellam*, ubi olim fuit Gymnasium publicum, templumque ad honorem *D. Guilelmi* erectum, est puteus, qui, cum haberet aquas lutulentas, & potui insuaves, per SS. Dei *Dominicum* & *Franciscum* Cremonæ degentes, facto super eas signo Crucis, ab omni immunditia purgatæ, dul-

dulces & suaves extiterunt. Apud portam S. *Michaëlis* habebant prisci Templum Deæ *Februa* superstitiosè dicatum, cujus vestigium nullum apparet.

Ad Septemtrionem & Orientem Cremonensis regio circumdatur *Ollio* flumine illam interlabente, unde per euripum derivantur aquæ quibus irrigatur, ac flumine *Abdua* ipsam & agrum Laudensem dividente à plaga Occidentali, & intersecatur à *Serio* torrente descendente à montibus *Bergomi*, ac flumine *Padi* confluente prope ipsam civitatem, per cujus alveum illuc undequaque fere vehuntur merces, & confluunt populi. Eique territorio ab Occidente adhærent agri *Laudenses* & *Placentini*, à Septemtrione *Bergomenses* & *Brixienses*, ab Oriente *Mantuani*, & à Meridionali plaga *Placentini*.

Habet Cremonensis civitas XLI. loca, terras, & castra insignia, ex feudo multis Nobilibus concessa, quorum aliqua ultra Padum Parmenses sibi vendicarunt.

Cremonæ territorium, in quo non sunt montes, nec loca silvestria, est fertilissimum, & granis abundat, vino, pomis, oleribus, lacticiniis, melle, lino, lana, fœno, lignis, ac multis aliis, quæ sunt ad esum & usum cunctis hominibus & animalibus.

Via vero, quæ Cremona discedentes Mantuam perducit, plana est & æqua, nullumque illi oppidum inest celebre, vel magnum, præter *Platinam*, *Bartholomæi Platinæ* patriam; nec procul inde *Oleus* vadit fluvius, cujus sinistram ripam occupat *Canadus*, quà *Padus* aditur. Altius vero *Asula* est & *Aqua nigra*. In media autem via regia *Bozzolum* inest, oppidum percelebre, & inde S. *Martinus* tribus millibus passuum non longius, situs est, ubi non *Gonzaga* tantum familiæ, sed Purpuratorum etiam Patrum lumen *Scipio* requiescit, & non longè *Oleus* transvadatur; quo quidem transacto, *Marcaria* pagus sese aspectui præbet, & non multo post occurrit lævâ

Gazo-

Gazoli, ubi Regia cernitur habitatio, Principis usui maximo pulcherrimoque artificio constructa; & hæc tria loca in *Gonzaga* familiâ Dominatus nomen sibi vendicant. Procul hinc duodecim millibus passuum *Mantua* invenitur.

Sed cum Cremonâ discedítur Mantuam versus, *Padus* ad sinistram paulatim elongatur, primumque in regia pœnè via *D. Ioannis* castrum præ se fert, nec non *Riccardus*, terra pulchra atque elegans aspectu. Locis in mediterraneis nihil dignum apparet. Quód si *Eridani* ripas prosequi commodius fuerit, *Ponzonum* Cremonensis familiæ castrum aderit ad sinistram, una cum *Guscıola Myori*que *Casali*; quæ loca licet non generosa admodum exprimant vina, eorum producunt tamen copiam perquàm magnam. Tribus millibus passuum superius *Sabuloneta* Imperialis urbs, pereleganti architecturæ artificio fabricata, Ducisque *Vespasiani* jussu undique depicta collocatur. Ulterius *Viadana* in est, terra permagna, urbanitatem nobilitatemque reddens eximiam, Quattuor & viginti mille agros possidet, & eo amplius, una cum *Pomponesco* castro pulcherrima arte communito. Inde ad *Pagum fortem* patet via, quo loco *Eridanus* transitur, & octo millium passuum itinere *Mantuam* pervenitur. Dum trans *Eridanum* primum *Pagum fortem*, deinde vero *Mantuam* versus itur, *Monticulus* Pallavicinæ familiæ invenitur; & *Roncabıdaa Taro*que transacto, cernitur *Turicella*: & ulterius (in mediterraneis tamen) *Colornum* adest, terra Parmensis ditionis. & à *Casali majore* tribus millibus passuum abest. Longius quoque *Brixellium* situm est, Estensium Ducum arx, non pauci momenti. Fuit autem urbs à Longobardis destructa, penes quam Longobardorum Rex *Albuinus* Gotthorum Regem *Totılam* interfecit, Italiæque Imperium adeptus est. Hinc ad pagum itur, cui nomen *Gonzaga*, in quo Mantuæ Ducis superbum adest *Palatium*; deinde vero *Regiolum* Comitum à Sessa, sed Imperiale feudum, atque

14

n *Novolaram*. Sed penes Padum est *Luzara* pagus, :s quem est *Guastalla*, Principatus Gonzagæ Do-;cui loco, ut nulla re indigeret quæ nobile in-uumque deceret oppidum, *Ferdinandus Gonzaga* large prospexit, qui præter avitas excellentias, chris variisque doctrinis elucescit, optimique in-ii fructus illustrissimos quamprimum commonbit. *Guast alia Burgofortum* & *Mantuam* pergi-r.

MANTUA.

Schott.

MANTUAM constat antiquitate cum quavis Italarum urbium certare posse: ante Romam etenim n solum, sed etiam ante Trojæ excidium (quod omæ natalem, ut Eusebius, D. Hieronymus, aliique stantur, annis plusquam cccc. xxx. præcessit) onditam fuisse, probat *Leander Albertus*, & ante hristum natum annis M. C. LXXXIII. Quemadmoum igitur antiquitate præcellit alias, sic extra controversiam nobilissima est ejus origo, quam probatissimi quique Auctores ab *Ocno Bianoro* Hetruscorum antiquissimo Rege conditam fuisse consentiunt, conflatamque civitatem ab initio fuisse ex tribus nobilissimis populis, nempe Thuscis, Thebanis externis, & Venetis vicinis. *Ocnus* enim conditor, *Tiberini* Thusci Regis atque *Mantus* Thebanæ filius, eam a nomine matris suæ *Mantuam* appellavit, ut inter alios Poëtarum princeps *Maro* Mantuanus ipse Æneid. lib. x. testatur, qui nobilitatem suæ patriæ celebrans, *Mantuam* avis divitem, gentem illi triplicem, ac populos sub gente quaternos, ipsam caput, & populis Thusco de sanguine vires ab origine fuisse, canit; magis eam illustrans ingenio carminibusque suis, quàm vel longa Thuscorum Regum series, vel ipsius urbis ædificiorum magnitudo nobilitare umquam potuit.

Urbs quidem ut situ est munitissima, sic & ædificiis

ciis publicis privatisque perampla, rectis ac spatiosis plateis apparet admodum decora & venusta. Habet enim magnificas ædes, sacra Templa, porticus, & Palatia sumptuosa, & abundat mercibus, omniumque rerum necessariarum copia, propter aquarum commoditatem. Etenim populus ipse, ut ad arma, litteras, artes, ita ad mercaturam aliasque negotiationes valde gnavus & promptus est.

Capug.

Mantuæ in ædibus sacris Prædicatoriis ossa quiescunt *Ioannis Medicei*, Magni Ducis *Cosmi* patris, sub cujus sepulchro legitur:

JOHANNES MEDICES HIC SITUS EST, INUSITATÆ VIRTUTIS DUX, QUI AD MINCIUM TORMENTO ICTUS, ITALIÆ FATO POTIUS QUAM SUO CECIDIT. M. D. XXVI.

Eo in Templo asservatur corpus integrum *Osanna Andreasea* mulieris sanctissimæ. Penes vero Carmelitas invisitur tumulus *Baptista Hispanioli* ex Mantua, hujusce familiæ Præfecti Generalis, de quo est incisum:

REVEREND. P. MAGISTER BAPTISTA MANTUANUS CARMELITA, THEOLOGUS, PHILOSOPHUS, POETA, ET ORATOR CLARISSIMUS, LATINÆ, GRÆCÆ, ET HEBRAICÆ LINGUÆ PERITISS.

In pulcherrimo Templo S. *Andrea* Sanguis est Domini nostri miraculosus, & *Longini* Martyris ossa, & effigies *Mantinia*, sub qua dicitur æneis litteris:

Esse parem hunc noris, si non præponis Appelli,
Ænea Mantina, qui si mulachra vides.

Supra verò sepulchrum stat:

OSSA ANDREÆ MANTINIÆ FAMOSISSIMI PICTORIS CUM DUOBUS FILIIS, IN SEPULCHRO, PER ANDREAM MANTINIAM NEPOTEM EX FILIO CONSTRUCTO.

In

In majori Templo corpus integrum veneratur *D. Anselmi* Episcopi Lucensis, & in his ædibus contemplaberis ingenium *Iulii* Romani summi architecti.

In Templo Minoritarum sunt ossa *Capiluporum* Poëtarum, Principum urbis, & in S. *Ægidio*, *Barnardi Tassi*.

In suburbiis est Palatium dictum T, ubi Echo mirabilis respondet vocitanti, & *Iulii* Romani picturæ visuntur conspicuæ, & artificium.

Lacu clauditur, cujus circuitus omnis est passuum viginti millium, & in sua majori latitudine habet milliaria duo. Civitas ipsa aperitur portis octo; personas alit quinquaginta millia, & ambit milliaria quattuor.

Mantuà distat milliariis quinque, in eminenti colle ad Occidentem, Templum beatissimæ Virginis Dominæ nostræ, gratiis plenum, in quo reperies sepulchrum *Balthazaris Castillionii*, cum hisce verbis:

BALTHASARI CASTILLIONIO MANTUANO, OMNIBUS NATURÆ DOTIB. PLURIMIS BONIS ARTIBUS ORNATO, GRÆCIS LITTERIS ERUDITO, IN LATINIS ET HETRUSCIS ETIAM POETAE; OPPIDO NEBULARIA IN PISAUR. OB VIRTUT. MILIT. DONATO; DUABUS OBITIS LEGATIONIBUS, BRITANNICA ET ROM. HISPANIEN. CUM AGERET, AC RES CLEM. VIII. PONT. MAX. PROCURARET, QUATTUOR LIBROS DE INSTITUEN. REGUM FAMIL. PERSCRIPSISSET: POSTREMO CUM CAROLUS V. IMP. EPISC. ABULAE CREARI MANDASSET, TOLETI VITA FUNCTO, MAGNI APUD OMNES GENTES NOMINIS, QUI VIXIT ANNOS L. MENS. II. DIEM. I, ALOYSIA GONZAGA CONTRA VOTUM SUPERSTES FIL. P. M. ANNO DOMINI M. D. XXIX.

S. Be-

S. *Benedicti* Monasterium Mantuâ duodecim millia passuum distans, ad Meridiem invisitur. Quod quidem celeberrimum est, illud Cœnobium situm in planicie intra duo flumina, *Eridanum* & *Gabellum* (*Secchia*,) quod fluit inter urbes *Mutinam Regiumque*, cujus quidem (ut multi existimant) *Bonifacius*, Mantuæ Marchio, *Canossa*que Comes, & Matheldæ item avus, primus extitit auctor. Cum autem locus hic multis tum divitiis, tum etiam ædificiorum pulchritudine & magnificentia, potissimum vero Religionis observantia, inter Italiæ celeberrimos sibi locum vendicet, cum silentio omnino prætereundum non existimavi. Quadringentis ergo annis ipsius regimini *D. Benedicti* Instituto degentes Patres, qui *Cluniacenses* appellantur, præfuere: at vero nunc ducentos pænè jam annos *Cassinensi* Congregatione gubernatur, quæ ibi gloriosè admodum Deo inservit. Quamobrem ex ea multi, tum litteris, tum morum integritate, vitæque sanctimonia, Patres egregii perpetuo prodiere. Ejus agri circuitus longè admodum lateque patet, non redditibus modo, verum etiam multis ditionibus insignis, atque, ut in Paschalis II. Pontificis privilegio perlegi, castra *Governolum Quilum*que possedisse; duo etiam de quadraginta Parochialibus Ecclesiis in Diœcesibus *Mantuæ, Lucæ, Bononiæ, Brixiæ, Ferrariæ, Parmæ, Metamauci, Clodiæ*que, & earum ditionibus temporaneis, spiritualibus locatis præfuisse certum est. Comitissa *Mathelda* præstantissima illa mulier est, cui quam ex Christi fidelibus comparem non bene perspicio, tot tantaque in Romanam Ecclesiam contulit beneficia: quæ quidem sexagesimum nonum agens annum obiit extremum diem, anno salutis M.C.XVI. nono Kal. Augusti, & in marmoreo sepulchro excelso loco sita est in beatissimæ Virginis Sacello. Anno autem M.CCCC.XXXVI. illius cadaver inspectum, quamvis in arca illa trecentos viginti annos permansisset, integrum tamen adhuc fuit adinventum. Ejus effigiem supra monumentum

tum

tam equam virili more conscensam, rubeoque indutam habitu oblongo, gravi, & ornato, possumus intueri, Punicum malum dextera sustinentem, quamvis autem multis cohonestetur epitaphiis, hoc tamen vetustissimum existit:

Stirpe, opibus forma, gestis, & nomine quondam
Inclyta Mathildis, hic jacet astra tenens.

Cœnobii vero pars illa, in qua inferne ligna communis culinæ usui inservientia, superne autem frumenta asservantur, domicilium seu Palatium fuerat *Mathelda*, Quid multa? Tanta est hujusce domus magnificentia, ut cum in eam pervenisset *Paulus* III. Pontifex anno M. D. XLIII. *Busetto* deveniens, magnum esse Cœnobium & admirabile valde testatus sit; & merito: huic enim Monasterio, præter ædificia quæ diximus miranda, tot subjacent agri, quot boum paria tria millia octingenta & duo invertere possint. Nec non agger, de quo supra, meminimus, & qui magnam hujus Cœnobii agrorum partem circumsepit, in septem millium passuum longitudinem extenditur, cujus in extructione viginti & septem millium nummorum aureorum, quos *Ducatos* vulgo denominamus, Patres, præter ea quæ debentibus colonis remisere, insumpserunt. Quod quidem opus anno M. D. LXV. ut *Padi* alluvionibus prospicetur, paucis sane mensibus perfectum est.

Mantuâ relictâ, dum fluvium *Mincium* navigare incipies, quod è lacu emanat versus *Padum* & *Ferrariam* currens, ad dexteram *Andes* vicum (*Pietoli*) contemplare, ubi *Virgilius* Poëtarum maximus suum habuit ortum, nec ejus aliquid habetur memoriæ. Inde *Mincio* cum *Pado* commixto *Hostiliam* oppidum ad lævam, & *Reveretum* ad sinistram offendes, multaque alia ad loca utramque partem in mediterraneis. Pervenies in agrum Ferrariensem & primum *Stellatam* in ora Padi versus Meridiem, *Ficarolum* autem ad Septemtrionem conspicies, flumenque ipsum Venetias adiens, ubi eris in viculo dicto *Lago*

scuro;

ſcuro; & amne relicto, terram teres milliaribus, & Ferrarienſis tibi aderit civitas. *Stellata* inſpice alveum, nunc pænè exſiccatum, *Padi* antiquiſſimum, quo recto itinere vehebaris *Ferrariam*, & *Rhenum* amnem Bononienſem accuſa.

FERRARIA.

Schott.

RESPLENDET Padi ad ripam ab Oriente & Meridie poſita, pulchris & egregiis ædificiis, peramplis & apertis plateis, quarum præcipuas *Leonellus* Marchio primum coctis lateribus ſtatuit. Magna pollet nunc temporis Nobilium familiarum opulentia, atque civium locupletum frequentia; nec non celebris eſt Gymnaſio litterario publico diſciplinarum omnium, à *Fredrico* II. Imp. Bononienſium in contumeliam inſtituto. Quamvis igitur non fumoſis aut carioſis Trojanorum, Græcorum aut Romanorum imaginibus ſuperbiat (nondum enim mille ſunt anni, quod primum cingi muro cœperit. Imperatoris *Mauritii* auſpiciis ab ejus Exarcho *Smaragdo*, uti Blondus & Volaterranus aſſerunt) tanta tamen in hunc uſque diem incrementa Principum ſuorum curâ ſumpſit, tantiſque ornamentis expolita eſt, ut inter principes Italiæ civitates merito non poſtremum locum obtineat. Crevit enim mirificè ſub inclyta gente Marchionum *Ateſtinorum*, maximè *Nicolao* III. & *Hercule* I. tam opibus quàm publicis ædificiis; adeo ut de hujus urbis laudibus non fictè, non ineptè Poëta egregius Julius Cæſar cecinerit:

Inclyta qua patulo fruitur Ferraria cœlo,
Reginas rerum limine ditat aquas;
Aurea nobilitas, ſtudiorum nobilis oti,
Ingenia audaci pectore, prompta manu;
Magnanimique Duces genus alto à ſanguine Divum.

Sed hæc de Ferraria ſatis, quando de hac alii multo, plura facundè & curioſè ſcripſerint. Nuper anno M.D.XCVIII. Clementis VIII. Pont. Max. ope-

ſcuro; & am
Ferrarienſis
um,nunc pa
recto itinere
Bononienſem

F E

RESPLEN
ridie poſit
amplis & ape
lus Marchio
pollet nunc te
tia, atque civ
celebris eſt G
rum omnium
contumeliam
aut carioſis T
rum imaginib
anni, quod pr
ris *Mauritii* au
Blondus & V
hunc uſque d
curâ ſumpſit,
inter principe
mum locum o
clyta gente Ma
lao III. & *Her*
ficiis; adeo ut
ineptè Poëta e

Inclyta qua p
Reginas re
Aurea nobili
Ingenia au
Magnanimiq

Sed hæc de F
to, plura facun
no M. D. XCVI

era. Sedi Apostolicæ ditio illa est restituta.
Carthusianorum celebre hic est Cœnobium in se-
s; quod quidem sumptuosissimum ædificium ante
ios plus centum struxit & dotavit *Borsus* Nicolai
Atestinus Marchio, , & Ferrariæ Regulus, ubi &
ulturam sibi instituit.
ipectari inprimis merentur Palatii insignia atque
alia ornamenta: item novi castelli structuræ ma-
ificæ & sumptuosæ, Bibliothecæ novæ præpara-
nta; magna videlicet veterum manuscriptorum
rorum copia, atque rarissimæ antiquitatum reli-
iæ, nimirum statuæ marmoreæ artificii singularis,
na, tabulæ, sigilla ærea ac marmorea, item num-
rum antiquissimorum & elegantissimorum ex au-
argento, & ære omnis generis: item gemmarum
atarum capsulæ plurimæ, quæ toto quatriduo
ctè perlustrari non possent. Multa ex his collegit
ornatum Bibliothecæ *Pyrrhus Ligorius* archite-
s ingeniosissimus, & antiquitatum studiosissimus
itissimusque vir. Inter cetera Instrumentum hic
Longobardicis litteris peregrinis exaratum, ex
iquissimo volumine papyraceo descriptum,
iditionis fundi cujusdam cum designatis mansori-
i (ut Instrumenti ipsius verbis utar) eorumque
:ulio, finibus, terminis, limitibusque suis omni-
i, & cum omni generaliter, jure, instructu, in-
imentoque suo Maciniis emptoribus per æs & li-
m factæ cum subscriptionibus testium. Ex quo
is antiqui formulæ, & vetustæ Latinitatis phra-
haud contemnendæ animadverti poterant. E
imarum atque nummorum argumentis quædam
jularia, & epigrammata pauca è marmoreis æne-
ie tabellis excerpta, studiosorum antiquitatis in
tiam hic adjicere non pigebit. In ænea tabella, ab
& signo Jovis detracta votum;

PRO. SALUTE
IMP. CÆSARIS
M. AURELI. SEVE

:
J
I
I
I
I

]
a
l
F
t
c
r
c
a
r
a
ri
B
h
c
ir
n
cl
la
fi
in

to
nc

ra Sedi Apostolicæ ditio illa est restituta.
Carthusianorum celebre hic est Cœnobium in se-
; quod quidem sumptuosissimum ædificium ante
os plus centum struxit & dotavit *Borsus* Nicolai
Atestinus Marchio., & Ferrariæ Regulus, ubi &
ilturam sibi instituit.

Spectari inprimis merentur Palatii insignia atque
lia ornamenta: item novi castelli structuræ ma-
cæ & sumptuosæ, Bibliothecæ novæ præpara-
ta; magna videlicet veterum manuscriptorum
orum copia, atque rarissimæ antiquitatum reli-
; nimirum statuæ marmoreæ artificii singularis,
i, tabulæ, sigilla ærea ac marmorea, item num-
um antiquissimorum & elegantissimorum ex au-
rgento, & ære omnis generis: item gemmarum
tarum capsulæ plurimæ, quæ toto quatriduo
tè perlustrari non possent. Multa ex his collegit
rnatum Bibliothecæ *Pyrrhus Ligorius* archite-
ingeniosissimus, & antiquitatum studiosissimus
tissimusque vir. Inter cetera Instrumentum hic
Longobardicis litteris peregrinis exaratum, ex
quissimo volumine papyraceo descriptum,
ditionis fundi cujusdam cum designatis mansori-
(ut Instrumenti ipsius verbis utar) eorumque
ulio, finibus, terminis, limitibusque suis omni-
, & cum omni generaliter, jure, instructu, in-
mentoque suo Maciniis emptoribus per æs & li-
n factæ cum subscriptionibus testium. Ex quo
s antiqui formulæ, & vetustæ Latinitatis phra-
haud contemnendæ animadverti poterant. E
imarum atque nummorum argumentis quædam
ularia, & epigrammata pauca è marmoreis æne-
ie tabellis excerpta, studiosorum antiquitatis in
iam hic adjicere non pigebit. In ænea tabella ab
& signo Jovis detracta votum;

PRO. SALUTE
IMP. CÆSARIS
M. AURELI. SEVE

RI. ALEXANDRI
PII, FELICIS. AUG.
JOVI. OPTIMO. MAXIMO.

Hic *Alexander*, post *Caracallam* & *Halagabalum* pe stiferos tyrannos, auctoritate Senatus Imperato Cæsar adolescens appellatus est, *ad remedium* (1 Lampridius ait) *humani generis*. Qui cunctis hom nibus ob virtutes amabilis fuit, ab aliis *Pius*, ab o mnibus certè *Sanctus*, & utilis Reipublicæ judicatu cujus imperium tredecim annorum Senatui boni que civibus ἀναίμακτον fuit. Itaque non mirum quod *vota* pro ejus salute plurima suscepta atque s luta sint. *Severus* tamen à militibus est nuncupatu ob austeritatem disciplinæ, insuetam ejus sæculi m ribus, quod priorum Principum socordiâ & luxu v gor & virtus militiæ veteris prorsus concidissent quod in caussa, uti tandem pravorum conjuratio fuerit occisus.

In alia tabula marmorea grandi, togatus senex s crificat ad aram tripedem cum patera, stans ante mulachrum *Spei*, quam ut deam Romani coluere crificiis & templis, tam publicè, quam privatim qu que domi: credentes eam cum *Genio bono* singulis lucem editis hominibus adesse præsto nec ab iisde ante extremum vitæ diem decedere. Non malè i tur *Genialem Spem* vocarunt, cum *Genii* individu comitem opinentur. Quapropter non sine causa c am hanc senes etiam inprimis colebant, quia cad cam & fragilem vitam spes sedulo sustentat & fulc Hanc idcirco pulcherrimè Pindarus Poëta γηροτ φον, id est, *senectutis nutricem* optimam appellav. ut Plato de Republica, & Justinus Martyr ac Philos phus testantur. Simulachrum deæ, ut in numism tibus Imperatorum antiquis reperitur, sic in eode marmore sculptum est virginis stolatæ formâ, quæ nistræ manus suspensæ digitorum duorum extrem articulis stolæ suæ laciniam progrediendo librat,

nc

nonnihil attollit; dextra elata floris calyculum, tamquam fructus nasciturі spem quamdam ostendit. Quo gestu declarare videtur, ex parvis quibusque initiis spem nasci; sed meticulose & dubie semper promoveri. Additur in tabula hæc obscura epigraphe:

GEN. GENIALIS. SPEI. HELPIDIS.

quam alibi ex instituto commodius explicabimus, ut & sequentis inscriptionis argumenta, quam ex basi simulachri *Bacchici* exscripsimus;

LIBERO. AUG. SIGNUM
SILLENI. ET SATYRI
M. ULPIUS. ONESIPHORUS. ET
APPULEIA. D.D. MARCELLA.

Est & *Iuvenis* laurea coronati signum æneum pulcherrimum & vetustissimum, in cujus collo torques, in sinistro superiore brachio armillæ bullis dependentibus plenæ, rotundis alternatim, & humani cordis specie factis: diceres *Apollinis bullati* signum esse qui & βυληφόρος vel βυλαῖος appellatus est, propter *oracula*: & à βυλὴ *bullam* dictam Festus auctor est; quæ à collo in pectore prætextatorum dependebat nobilium, aurea & humani cordis figura, teste Macrobio, ut ita demum se homines cogitarent, si corde præstarent, & consilio uterentur. In femore quidem signi sinistro antiquissimis characteribus insculpta est inscriptio Etrusca, quæ à paucis legi, à nemine fere intelligi potest. Sunt epitaphia plurima, & quædam cum testamentis ac donationibus sepultorum: sed alterius (ut diximus) est instituti, hæc omnia latius recognoscere.

Capua.

Non est tamen prætereundum, quod jacet in majori Templo ad lævam chori tumulo marmoreo *Urbanus* III. Pont. Max. & ibi propè legitur de *Lilio Gregorio Giraldo* viro doctissimo,

QUID HOSPES ASTAS? TYMBION

VIDES GIRALDI LILII,
FORTUNÆ UTRAMQUE PAGINAM
QUI PERTULIT, SED PESSIMA
EST USUS ALTERA, NIHIL
OPIS FERENTE APOLLINE.
NIL SCIRE REFERT AMPLIUS
TUA, AUT SUA, IN TUAM REM ABI.
LIL. GREG. GIRALDUS PROTON. APOSTOL.
MORTALITATIS MEMOR, ANNO LXXXII.
V. S. P. CUR. M.D.L.

Apud Prædicatores D. Dominici perlustra prope gradus majoris Sacelli sepulchrum *Giraldorum* in quo ossa conduntur *Ioannis Baptistæ Cynthii Giraldi* de Italica lingua benè meriti. Item illud in quo asservantur *Gasparis* & *Alexandri* filii Sardiorum Historicorum. Eo in Templo stat mortuus *Peregrinus Priscianus*, qui Ferrariæ historias composuit, utrique Strozzii, pater & filius, Poëtæ, & prope ostium in fine Templi ad dexteram introitus nobili & lapideo sarcophago insulptum est:

D. M.

NICOLAO LEONICENO VICENTINO, QUI SIBI FERRARIAM PATRIAM MALUIT, UBI AN. LX. ITALOS ET PROVINCIALES MAGNA CELEBRITATE GRÆCE ET LATINE INSTITUIT. CONTINUA SERIE, APUD PRINCIPES ESTENSES MAGNO IN HONORE HABITUS, UNUS OMNIUM MAGIS PECTORE QUAM LINGUA PHILOSOPHIAM PROFESSUS, RERUM NATURÆ ABDITISSIMARUM EXPERIENTISSIMUS, QUI PRIMUS HERBARIAM PÆNE DESITAM, ET SILVAM REI MEDICÆ INJURIA TEMPORUM NEGLIGENTER HABITAM, IN DISQUISITIONEM MAGNA OPE MORTALIUM REVOCAVIT, IN BARBAREI CONDITORES PERTINACITER STYLUM PERSTRINXIT, ET STUDIO VERITATIS, CUM OMNI ANTIQUITATE ACERRIME DEPUGNAVIT, AN-

NOS NATUS SEX ET NONAGINTA, CUM JAM ÆTERNIS MONUMENTIS IN ARCEM IMMORTALITATIS SIBI GRADUM FECISSET, HOMO ESSE DESIIT.

ALPHONSIS ESTENSIS DUX TERTIUS, ET S.P.Q. FERR. BENEMERITI POSUERE SEXTO IDUS JUNII M. D. XXIV. BONAVENTURA PISTOPHILO GRATO IPSIUS DISCIPULO PROCURANTE.

Capug.

In Fratrum Cœnobio Bibliothecam ingrediens, offendes cineres & Epitaphium *Calii Calcagnini*, qui cum locum suis librorum thesauris locupletavit.

Jacent in 1. *Francisci* Ecclesia *Ioannis Baptistæ Pignæ* ossa, & in peristylio *Vici Parmensis*, antiquarii nostra ætate.

Apud *Benedictinos* stat clarissimum Templum quod habet in parte sinistra, & in una columnarum, epitaphium, quod de Vate maximo Italico composuit *Laurentius Frizolius*:

D. O. M.

LUDOVICI AREOSTO POETÆ PATRICIO FERRARIENSI, AUGUSTINUS MUSTUS TANTO VIRO, AC DE SE BENE MEREN TUMULUM, ET EFFIGIEM MARMOREAM, ÆRE PROPRIO P. C. AN. SALUTIS M. D. LXXVIII. ALPHONSO SECUNDO DUCE. VIXIT AN. LIX. OBIIT AN. SALUTIS M. D. XXXIII. VIII. IDUS JUNII.

Et paulo inferius in peristylio quadri prædicta continentis, infra scripta verba in lapide incisa reperiuntur:

Hic Areostus est situs, qui Comico
Aures theatri sparsit urbanas sale,
Satyraque mores strinxit acer improbos,
Heroa culto qui furentem carmine,
Ducumque curas cecinit, ac prælia

ciis publicis privatisque perampla, rectis ac spatiosis plateis apparet admodum decora & venusta. Habet enim magnificas ædes, sacra Templa, porticus, & Palatia sumptuosa, & abundat mercibus, omniumque rerum necessariarum copia, propter aquarum commoditatem. Etenim populus ipse, ut ad arma, litteras, artes, ita ad mercaturam aliasque negotiationes valde gnavus & promptus est.

Caput.

Mantuæ in ædibus sacris Prædicatoriis ossa quiescunt *Joannis Medicei*, Magni Ducis *Cosmi* patris, sub cujus sepulchro legitur:

JOHANNES MEDICES HIC SITUS EST, INUSITATÆ VIRTUTIS DUX, QUI AD MINCIUM TORMENTO ICTUS, ITALIÆ FATO POTIUS QUAM SUO CECIDIT. M. D. XXVI.

Eo in Templo asservatur corpus integrum *Osannæ Andreasecæ* mulieris sanctissimæ. Penes vero Carmelitas invisitur tumulus *Baptistæ Hispanioli* ex Mantua, hujusce familiæ Præfecti Generalis, de quo est incisum:

REVEREND. P. MAGISTER BAPTISTA MANTUANUS CARMELITA, THEOLOGUS, PHILOSOPHUS, POETA, ET ORATOR CLARISSIMUS, LATINÆ, GRÆCÆ, ET HEBRAICÆ LINGUÆ PERITISS.

In pulcherrimo Templo S. *Andreæ* Sanguis est Domini nostri miraculosus, & *Longini* Martyris ossa, & effigies *Mantiniæ*, sub qua dicitur æneis litteris:

Esse parem hunc noris, si non præponis Appelli,
Ænea Mantinæ, qui simulachra vides.

Supra verò sepulchrum stat:

OSSA ANDREÆ MANTINIÆ FAMOSISSIMI PICTORIS CUM DUOBUS FILIIS, IN SEPULCHRO, PER ANDREAM MANTINIAM NEPOTEM EX FILIO CONSTRUCTO.

In

In majori Templo corpus integrum veneratur *D. Anselmi* Episcopi Lucensis, & in his ædibus contemplaberis ingenium *Iulii* Romani summi architecti.

In Templo Minoritarum sunt ossa *Capiluporum* Poëtarum, Principum urbis, & in S. *Ægidio*, *Barnardi Tassi*.

In suburbiis est Palatium dictum T, ubi Echo mirabilis respondet vocitanti, & *Iulii* Romani picturæ visuntur conspicuæ, & artificium.

Lacu clauditur, cujus circuitus omnis est passuum viginti millium, & in sua majori latitudine habet milliaria duo. Civitas ipsa aperitur portis octo; personas alit quinquaginta millia, & ambit milliaria quattuor.

Mantuà distat milliariis quinque, in eminenti colle ad Occidentem, Templum beatissimæ Virginis Dominæ nostræ, gratiis plenum, in quo reperies sepulchrum *Balthazaris Castillionii*, cum hisce verbis:

BALTHASARI CASTILLIONIO MANTUANO, OMNIBUS NATURÆ DOTIB. PLURIMIS BONIS ARTIBUS ORNATO, GRÆCIS LITTERIS ERUDITO, IN LATINIS ET HETRUSCIS ETIAM POETAE; OPPIDO NEBULARIA IN PISAUR. OB VIRTUT. MILIT. DONATO; DUABUS OBITIS LEGATIONIBUS, BRITANNICA ET ROM. HISPANIEN. CUM AGERET, AC RES CLEM. VIII. PONT. MAX. PROCURARET, QUATTUOR LIBROS DE INSTITUEN. REGUM FAMIL. PERSCRIPSISSET: POSTREMO CUM CAROLUS V. IMP. EPISC. ABULAE CREARI MANDASSET, TOLETI VITA FUNCTO, MAGNI APUD OMNES GENTES NOMINIS, QUI VIXIT ANNOS L. MENS. II. DIEM. I, ALOYSIA GONZAGA CONTRA VOTUM SUPERSTES FIL. P. M. ANNO DOMINI M. D. XXIX.

S. Be-

S. *Benedicti* Monasterium Mantuâ duodecim millia passuum distans, ad Meridiem invisitur. Quod quidem celeberrimum est, illud Cœnobium situm in planicie intra duo flumina, *Eridanum* & *Gabellum* (*Secchia*,) quod fluit inter urbes *Mutinam Regiumque*, cujus quidem (ut multi existimant) *Bonifacius*, Mantuæ Marchio, *Canossæ*que Comes, & Matheldæ item avus, primus extitit auctor. Cum autem locus hic multis tum divitiis, tum etiam ædificiorum pulchritudine & magnificentia, potissimum vero Religionis observantia, inter Italiæ celeberrimos sibi locum vendicet, cum silentio omnino prætereundum non existimavi. Quadringentis ergo annis ipsius regimini *D. Benedicti* Instituto degentes Patres, qui *Cluniacenses* appellantur, præfuere: at vero nunc ducentos pænè jam annos *Caßinensi* Congregatione gubernatur, quæ ibi gloriosè admodum Deo inservit. Quamobrem ex ea multi, tum litteris, tum morum integritate, vitæque sanctimonia, Patres egregii perpetuo prodiere. Ejus agri circuitus longè admodum lateque patet, non redditibus modo, verum etiam multis ditionibus insignis, atque, ut in Paschalis II. Pontificis privilegio perlegi, castra *Governolum Quilum*que possedisse; duo etiam de quadraginta Parochialibus Ecclesiis in Diœcesibus *Mantuæ, Lucæ, Bononiæ, Brixiæ, Ferrariæ, Parmæ, Metamauci, Clodiæ*que, & earum ditionibus temporaneis, spiritualibus locatis præfuisse certum est. Comitissa *Mathelda* præstantissima illa mulier est, cui quam ex Christi fidelibus comparem non bene perspicio, tot tantaque in Romanam Ecclesiam contulit beneficia: quæ quidem sexagèsimum nonum agens annum obiit extremum diem, anno salutis M.C.XVI, nono Kal. Augusti, & in marmoreo sepulchro excelso loco sita est in beatissimæ Virginis Sacello. Anno autem M.CCCC.XXXVI. illius cadaver inspectum, quamvis in arca illa trecentos viginti annos permansisset, integrum tamen adhuc fuit adinventum. Ejus effigiem supra monumentum

tum

:um equam virili more conſcenſam, rubeoque indu-
iam habitu oblongo, gravi, & ornato, poſſumus in-
tueri, Punicum malum dextera ſuſtinentem, quamvis autem multis cohoneſtetur epitaphiis, hoc tamen
vetuſtiſſimum exiſtit :

Stirpe, opibus forma, geſtis, & nomine quondam
Inclyta Mathildis, hic jacet aſtra tenens.

Cœnobii vero pars illa, in qua inferne ligna communis culinæ uſui inſervientia, ſuperne autem frumenta aſſervantur, domicilium ſeu Palatium fuerat *Mathelda*. Quid multa? Tanta eſt hujuſce domus magnificentia, ut cum in eam perveniſſet *Paulus* III, Pontifex anno M. D. XLIII. *Buſetto* deveniens, magnum eſſe Cœnobium & admirabile valde teſtatus ſit; & merito: huic enim Monaſterio, præter ædificia quæ diximus miranda, tot ſubjacent agri, quot boum paria tria millia octingenta & duo invertere poſſint. Nec non agger, de quo ſupra, meminimus, & qui magnam hujus Cœnobii agrorum partem circumſepit, in ſeptem millium paſſuum longitudinem extenditur, cujus in extructione viginti & ſeptem millium nummorum aureorum, quos *Ducatos* vulgo denominamus, Patres, præter ea quæ debentibus colonis remiſere, inſumpſerunt. Quod quidem opus anno M. D. LXV. ut *Padi* alluvionibus proſpicetur, paucis ſane menſibus perfectum eſt.

Mantuâ relictâ, dum fluvium *Mincium* navigare incipies, quod è lacu emanat verſus *Padum* & *Ferrariam* currens, ad dexteram *Andes* vicum (*Pietoli*) contemplare, ubi *Virgilius* Poëtarum maximus ſuum habuit ortum, nec ejus aliquid habetur memoriæ. Inde *Mincio* cum *Pado* commixto *Hoſtiliam* oppidum ad lævam, & *Reveretum* ad ſiniſtram offendes, multaque alia ad loca utramque partem in mediterraneis. Pervenies in agrum Ferrarienſem & primum *Stellatam* in ora Padi verſus Meridiem, *Ficarolum* autem ad Septemtrionem conſpicies, flumenque ipſum Venetias adiens, ubi eris in viculo dicto *Lago*
ſcuro;

ſcuro; & amne relicto, terram teres milliaribus, & Ferrarienſis tibi aderit civitas. *Stellatæ* inſpice alveum, nunc pænè exſiccatum, *Padi* antiquiſſimum, quo recto itinere vehebaris *Ferrariam*, & *Rhenum* amnem Bononienſem accuſa.

FERRARIA.

Schott.

RESPLENDET Padi ad ripam ab Oriente & Meridie poſita, pulchris & egregiis ædificiis, peramplis & apertis plateis, quarum præcipuas *Leonellus* Marchio primum coctis lateribus ſtatuit. Magna pollet nunc temporis Nobilium familiarum opulentia, atque civium locupletum frequentia; nec non celebris eſt Gymnaſio litterario publico diſciplinarum omnium, à *Fredrico* II. Imp. Bononienſium in contumeliam inſtituto Quamvis igitur non fumoſis aut cariosis Trojanorum, Græcorum aut Romanorum imaginibus ſuperbiat (nondum enim mille ſunt anni, quod primum cingi muro cœperit. Imperatoris *Mauritii* auſpiciis ab ejus Exarcho *Smaragdo*, uti Blondus & Volaterranus aſſerunt) tanta tamen in hunc uſque diem incrementa Principum ſuorum curâ ſumpſit, tantiſque ornamentis expolita eſt, ut inter principes Italiæ civitates merito non poſtremum locum obtineat. Crevit enim mirificè ſub inclyta gente Marchionum *Ateſtinorum*, maximè *Nicolao* III. & *Hercule* I. tam opibus quàm publicis ædificiis; adeo ut de hujus urbis laudibus non fictè, non ineptè Poëta egregius Julius Cæſar cecinerit:

Inclyta qua patulo fruitur Ferraria cœlo,
Reginas rerum limine ditat aquas;
Aurea nobilitas, ſtudiorum nobilis oti,
Ingenia audaci pectore, prompta manu;
Magnanimique Duces genus alto à ſanguine Divum.

Sed hæc de Ferraria ſatis, quando de hac alii multo, plura facundè & curioſè ſcripſerint. Nuper anno M.D,XCVIII, Clementis VIII. Pont. Max, ope-

15

a
l
I
t
c
r
c
a
r
a
r
B
h
c
ir
n
cl
la
fi
in

to
nc

ra, Sedi Apostolicæ ditio illa est restituta.
Carthusianorum celebre hic est Cœnobium in se-
; quod quidem sumptuosissimum ædificium ante
os plus centum struxit & dotavit *Borsus* Nicolai
Atestinus Marchio, , & Ferrariæ Regulus, ubi &
ilturam sibi instituit.
ectari inprimis merentur Palatii insignia atque
lia orna menta: item novi castelli structuræ ma-
icæ & sumptuosæ, Bibliothecæ novæ præpara-
ta; magna videlicet veterum manuscriptorum
rum copia, atque rarissimæ antiquitatum reli-
e, nimirum statuæ marmoreæ artificii singularis,
a, tabulæ, sigilla ærea ac marmorea, item num-
um antiquissimorum & elegantissimorum ex au-
rgento, & ære omnis generis: item gemmarum
tarum capsulæ plurimæ, quæ toto quatriduo
tè perlustrari non possent. Multa ex his collegit
rnatum Bibliothecæ *Pyrrhus Ligorius* archite-
ingeniosissimus, & antiquitatum studiosissimus
tissimusque vir. Inter cetera Instrumentum hic
Longobardicis litteris peregrinis exaratum, ex
quissimo volumine papyraceo descriptum,
ditionis fundi cujusdam cum designatis mansori-
(ut Instrumenti ipsius verbis utar) eorumque
ulio, finibus, terminis, limitibusque suis omni-
, & cum omni generaliter, jure, instructu, in-
mentoque suo Maciniis emptoribus per æs & li-
m factæ cum subscriptionibus testium. Ex quo
is antiqui formulæ, & vetustæ Latinitatis phra-
haud contemnendæ animadverti poterant. E
marum atque nummorum argumentis quædam
gularia, & epigrammata pauca è marmoreis æne-
e tabellis excerpta, studiosorum antiquitatis in
tiam hic adjicere non pigebit. In ænea tabella, ab
& signo Jovis detracta votum;

PRO, SALUTE
IMP. CÆSARIS
M. AURELI, SEVE

RI. ALEXANDRI
PII. FELICIS. AUG.
JOVI. OPTIMO. MAXIMO.

Hic *Alexander*, post *Caracallum* & *Halagabalum* pestiferos tyrannos, auctoritate Senatus Imperato Cæsar adolescens appellatus est, *ad remedium* (ut Lampridius ait) *humani generis*. Qui cunctis hominibus ob virtutes amabilis fuit, ab aliis *Pius*. ab omnibus certè *Sanctus*, & utilis Reipublicæ judicatu cujus imperium tredecim annorum Senatui bonisque civibus ἀναίμακτον fuit. Itaque non mirum quod *vota* pro ejus salute plurima suscepta atque soluta sint. *Severus* tamen à militibus est nuncupatu ob austeritatem disciplinæ, insuetam ejus sæculi moribus, quod priorum Principum socordiâ & luxu vigor & virtus militiæ veteris prorsus concidissent quod in caussa, uti tandem pravorum conjuratioi fuerit occisus.

In alia tabula marmorea grandi, togatus senex sacrificat ad aram tripedem cum patera, stans ante simulachrum *Spei*, quam ut deam Romani coluere sacrificiis & templis, tam publicè, quam privatim quoque domi: credentes eam cum *Genio bono* singulis lucem editis hominibus adesse præsto nec ab iisde ante extremum vitæ diem decedere. Non malè igitur *Genialem Spem* vocarunt, cum *Genii* individuam comitem opinentur. Quapropter non sine causa eam hanc senes etiam inprimis colebant, quia caducam & fragilem vitam spes sedulo sustentat & fulc Hanc idcirco pulcherrimè Pindarus Poëta γηροτρόφον, id est. *senectutis nutricem* optimam appellav. ut Plato de Republica, & Justinus Martyr ac Philosophus testantur. Simulachrum deæ, ut in numismatibus Imperatorum antiquis reperitur, sic in eode marmore sculptum est virginis stolatæ formâ, quæ sinistræ manus suspensæ digitorum duorum extrem articulis stolæ suæ laciniam progrediendo librat,

nc

nonnihil attollit; dextra elata floris calyculum, tamquam fructus nasciturі spem quamdam ostendit. Quo gestu declarare videtur, ex parvis quibusque initiis spem nasci; sed meticulose & dubie semper promoveri. Additur in tabula hæc obscura epigraphe:

GEN. GENIALIS. SPEI. HELPIDIS.

quam alibi ex instituto commodius explicabimus, ut & sequentis inscriptionis argumenta, quam ex basi simulachri *Bacchici* exscripsimus;

LIBERO. AUG. SIGNUM
SILLENI. ET SATYRI
M. ULPIUS. ONESIPHORUS. ET
APPULEIA. D.D. MARCELLA.

Est & *Iuvenis* laurea coronati signum æneum pulcherrimum & vetustissimum, in cujus collo torques, in sinistro superiore brachio armillæ bullis dependentibus plenæ, rotundis alternatim, & humani cordis specie factis: diceres *Apollinis bullati* signum esse qui & βουληφόρος vel βουλαῖος appellatus est, propter *oracula*: & à βουλὴ *bullam* dictam Festus auctor est; quæ à collo in pectore prætextatorum dependebat nobilium, aurea & humani cordis figura, teste Macrobio, ut ita demum se homines cogitarent, si corde præstarent. & consilio uterentur. In femore quidem signi sinistro antiquissimis characteribus insculpta est inscriptio Etrusca, quæ à paucis legi, à nemine fere intelligi potest. Sunt epitaphia plurima, & quædam cum testamentis ac donationibus sepultorum; sed alterius (ut diximus) est instituti, hæc omnia latius recognoscere.

Capug.

Non est tamen prætereundum, quod jacet in majori Templo ad lævam chori tumulo marmoreo *Urbanus* III. Pont. Max. & ibi propè legitur de *Lilio Gregorio Giraldo* viro doctissimo,

QUID HOSPES ASTAS? TYMBION

VIDES GIRALDI LILII,
FORTUNÆ UTRAMQUE PAGINAM
QUI PERTULIT, SED PESSIMA
EST USUS ALTERA, NIHIL
OPIS FERENTE APOLLINE.
NIL SCIRE REFERT AMPLIUS
TUA, AUT SUA, IN TUAM REM ABI.
LIL. GREG. GIRALDUS PROTON. APOSTOL.
MORTALITATIS MEMOR, ANNO LXXXII.
V. S. P. CUR. M.D.L.

Apud Prædicatores D. Dominici perlustra prope gradus majoris Sacelli sepulchrum *Giraldorum* in quo ossa conduntur *Ioannis Baptistæ Cynthii Giraldi* de Italica lingua benè meriti. Item illud in quo asservantur *Gasparis* & *Alexandri* filii Sardiorum Historicorum. Eo in Templo stat mortuus *Peregrinus Priscianus*, qui Ferrariæ historias composuit, utrique Strozzii, pater & filius, Poëtæ, & prope ostium in fine Templi ad dexteram introitus nobili & lapideo sarcophago insulptum est:

D. M.

NICOLAO LEONICENO VICENTINO, QUI SIBI FERRARIAM PATRIAM MALUIT, UBI AN. LX. ITALOS ET PROVINCIALES MAGNA CELEBRITATE GRÆCE ET LATINE INSTITUIT CONTINUA SERIE, APUD PRINCIPES ESTENSES MAGNO IN HONORE HABITUS, UNUS OMNIUM MAGIS PECTORE QUAM LINGUA PHILOSOPHIAM PROFESSUS, RERUM NATURÆ ABDITISSIMARUM EXPERIENTISSIMUS, QUI PRIMUS HERBARIAM PÆNE DESITAM, ET SILVAM REI MEDICÆ INJURIA TEMPORUM NEGLIGENTER HABITAM, IN DISQUISITIONEM MAGNA OPE MORTALIUM REVOCAVIT, IN BARBAREI CONDITORES PERTINACITER STYLUM PERSTRINXIT, ET STUDIO VERITATIS, CUM OMNI ANTIQUITATE ACERRIME DEPUGNAVIT, ANNOS

NOS NATUS SEX ET NONAGINTA, CUM JAM ÆTERNIS MONUMENTIS IN ARCEM IMMORTALITATIS SIBI GRADUM FECISSET, HOMO ESSE DESIIT.

ALPHONSIS ESTENSIS DUX TERTIUS, ET S.P.Q. FERR. BENEMERITI POSUERE SEXTO IDUS JUNII M. D. XXIV. BONAVENTURA PISTOPHILO GRATO IPSIUS DISCIPULO PROCURANTE.

Capug.

In Fratrum Cœnobio Bibliothecam ingrediens, offendes cineres & Epitaphium *Cælii Calcagnini*, qui cum locum suis librorum thesauris locupletavit.

Jacent in 1. *Francisci* Ecclesia *Ioannis Baptistæ Pignæ* ossa, & in peristylio *Vici Parmensis*, antiquarii nostra ætate.

Apud *Benedictinos* stat clarissimum Templum quod habet in parte sinistra, & in una columnarum, epitaphium, quod de Vate maximo Italico composuit *Laurentius Frizolius*:

D. O. M.

LUDOVICI AREOSTO POETÆ PATRICIO FERRARIENSI, AUGUSTINUS MUSTUS TANTO VIRO, AC DE SE BENE MEREN TUMULUM, ET EFFIGIEM MARMOREAM, ÆRE PROPRIO P. C. AN. SALUTIS M. D. LXXVIII. ALPHONSO SECUNDO DUCE. VIXIT AN. LIX. OBIIT AN. SALUTIS M. D. XXXIII. VIII. IDUS JUNII.

Et paulo inferius in peristylio quadri prædicta continentis, infra scripta verba in lapide incisa reperiuntur:

Hic Areostus est situs, qui Comico
Aures theatri sparsit urbanas sale,
Satyraque mores strinxit acer improbos,
Heroa culto qui furentem carmine,
Ducumque curas cecinit, ac prælia

 Vates

Vates corona dignus unus triplici,
Cui trina constant, quæ fuere vatibus
Grajis, Latinis, vixque Hetruscis singula.

Et si Monasterium ingressus fueris, parvum & vetus Sacellum invises, in quo diu asservata extiterunt hujus *Areosti* ossa, & in altero parietum adhuc reperies:

Quì giace l'Arioste, Arabi odori
Spiegate, ò aure, à questa tomba intorno,
Tomba ben degna a'immortali honori.
Ma troppo à sì gran busto humil soggiorno.
Ossa felici, voi, d'incensi, e fiori
Habbiate il riso ong'hor sinto & adorno,
E da li Hesperii liti è da li Eoi
Vengan mille bell' alme à veder voi.
Quì giace que che'l seme di Ruggiero
Cantò, e' l valor del gran Signor d' Anglante;
Voi, che mossi d'ardente alto pensiero
Fermate i passi al suo sepolcro avante
Dite (nè pur in parte andrete al vero)
Che'n quanto è sotto al gran peso d' Atlante
Di cui non fù di Cintio al sacro Regno
Spirto più bel, nè più sublime ingegno.

Apud Carmelitas in peristylio ad lævam videbis *Manardi* memoriam, de quo leges:

JO MANARDO FERRARIEN. VIRO UNI OMNIUM INTEGER. AC SANCTISS. PHILOSOPHO ET MEDICO DOCTISS. QUI ANN. P.M. LX, CONTINENTER TUM DOCENDO ET SCRIBENDO, TUM INNOCENTISS. MEDENDO OMNEM MEDICINAM EX ARCE BONARUM LITTERAR. FOEDE PROLAPSAM, ET IN BARBAR. POTESTATEM AC PROFLIGATIS HOSTIUM COPIIS, IDENTIDEM, UT HYDRA RENASENTIBUS IN ANTIQ. PRISTINUMQUE STATUM AC NITOREM RESTITUIT, LAUREAM OMNIUM BONORUM CONSENSU ADEPTUS VI. ET LXX. ANNO AGENS

GENS, OMNIBUS OMNIUM SUI DESIDERIUM RELINQUENS HUMILI SE HOC SARCOPHAGO CONDI JUSSIT.

JULIA MANARDA UXOR MOETISSIMA, QUOD AB EO OPTABAT POSUIT.

Hac brevis exuvias magni capit urna Manardi,
Nam virtus latè docta per ora volat:
Mens pia cum superis cœli colit aurea Templa,
Hinc hospes vita sunt documenta tua.

M. D. XXXVI. MEN. MART.

Canonici S. *Salvatoris* sub titulo S. *Mariæ Vadi*, habent Sanguinem miraculo venerandum, & suo venusto Templo hospitem delectabunt.

ITER FERRARIA.

VENETIAS.

Capug.

FERRARIAM relinquens, & ad partem tendens quæ est inter Orientem ac Septemtrionem, confectis quinque milliaribus, *Francolinum* pervenies, unde scaphis *Padum* navigabis, ad lævam *Rhodigii* loca habens, & ad dexteram agros Ferrarienses optimos & amplos. Cum fueris in vicis dictis *Papozze* & *Corbola*, ad Meridiem tendit alveus unus fluminis, *Arrianum* oppidum *Turcorum* Nobilium alluens, & mari se commiscens, ubi est portus *Gori*. Sed alveum magnum navigans, *Adria* urbs antiquissima, & in mediterraneis magis *Gavarzerus* in ripis *Athesis* ædificatus tibi erit: ad sinistram lacunæ vallesque palustres amplissimæ usque *Lizzam Fusinam* protenduntur. *Loretum* videbis, & mare ingrediens *Clodiam* perlustrabis. Est civitas portu munita, ex aquis utriusque *Medeaci* & lacunarum, victoria Januensium contra Venetos, & Venetûm adversus Januenses memorabilis. Alluitur aquis penè tota, & navigandi peritia ac exercitio eminent Clodienses, sicuti pi-

scatione, hortorumque cultura. Invisitur ea in urbe imago cœlorum Dominæ suum filium Dominum nostrum in brachiis habentis, ac plangentis. Ibi aggerem triginta millium passuum longitudine Orientem versus à natura factum incipere videmus, quo tamquam repagulis aut muro aquæ Adriaticæ impediuntur, ne ad libitum & ultrà dilabi possint. Quot cinaræ, brassicæ, caules Sabellicæ, pepones, cardui, & herbæ, quæ acetaria fiunt, à Clodiensibus Venetias deferantur, nequaquam dici potest. Hinc ad Meridiem versus *Anconam. Pisaurum. Ariminum. Cesenam*, & *Ravennam* itur navigando. Terrestri vero itinere, & super Adriatica littora ex *Clodia* iens ad portum *Gori*, inde ad portum *Abbatis*, deinde ad *Volanam*, & ulterius ad *Magnam vaccam*, postremo ad *Primarii* portum, & *Ravennam* laboriose pervenies.

Viginti milliaribus distant *Clodia* Venetiis, ad quas properans, habebis prope continens & Patavinos agros, *Bronduli* portum aquis Medoaci abundantem, arenosum quamvis & alga plenum. Ulterius occurrunt *Metamaucus* insula, primævis temporibus solio Principis Veneti conspicuum, aquis ejus Medoaci itidem in portu, olim ob suam profunditatem magni discriminis, circum datum. *Pupillum* (*Povejа*), quod fuit multorum habitatio nascentibus Venetiis, nunc dirutum jacet, nec spectandum aliquid habet præter Domini nostri Salvatoris imaginem in cruce pendentis, à fidelibus frequentatam. Per lacunas navigio veheris, & ubique reperies xenodochia, viridaria, & Monasteria opulenta & magnifica, Venetamque urbem, cujus aspectu lætitia gesties, totusque gesties, admiratione prope exagitatus.

ITER FERRARIA.
RAVENNAM ET ARIMINUM.

Caput.

IN suburbiis Meridiem versus *Padum* ponte & ligneo

gneo

gneo & longo trajicies, offendesque Templum S. *Georgii* in quo S. *Maurelii* corpus asservatur Ferrariensis Episcopi, quod divinis Officiis colitur à Patribus Olivetanis.

Padi alveus hic secabatur, quorum unus ad lævam planiciem & arva alluebat, ad mare tendens, suisque aquis irrigans loca multa, præcipuè vero *Milliarium*, *Milliarinum*, *Massam*, & super Adriatici littora *Velanam*: alter vero, qui olim amplissimus erat, immo totus ipse Padus, magis ad Meridiem flectens post milliaria XVIII. *Argentam* habet oppidum non ignobile, sic vocatum, cum argentum quotannis solveret Ravennati Ecclesiæ. Habet hic alveus Padi ad dexteram valles *Bononienses*, *Consilicis*, & eas quas *Argentani* possident, quæque piscibus abundant, maximè vero tinchis & luciis. Ab eodem latere Padus trajicitur relicto *Argenta* post tria milliaria, statimque offendes arcem dirutam vocatam *Bastia*, ubi *Julii* II. & *Alphonsi* I. Ducis Ferrariensis milites acriter decertarunt. Inde decem milliariis confectis *Lugi* eris, quæ terra illustris & clara existit, cui ad sinistram *Tiberiacum* (*Bagnacavallo*) oppidum est nobile, & *Cotignola*, Sfortiadum Principum natalitium solum, *Cunium*, seu *Barbianum* pæne dirutum. *Alberici*, militaris gloriæ inter Italos antesignani patria, & alia multa loca.

Ad dexteram vero *Massa* Longobardorum, *Forum Cornelii* civitas, & in ipsa Flaminia *castrum Bononiense* celebre; magis versus ad Austrum, est *Faventia*, urbs vasis fictilibus (*Majolica*) illustris.

Ad sinistram partem ejus Padi usque *Argentam* pæninsula (*Pollesine*) S. *Georgii* conspicitur, in qua villæ, agrique fertiles, & Palatium *Belloguardi* Principum Atestinorum, omni Regio cultu paratissimum habetur, cumulatissimè deliciis refertum, ingenti mole conspicuum. His in locis antiquitus vici erant duodecim, quorum homines congregati *Ferrariam* construxerunt, & illorum primus *Vicus*

Egenum dicebatur, nunc *Vigonza.* Portus oppidum *Consandulum*, & alii multi pagi, arva pulcherrima & fructifera, ea loca implent.

Ulterius Padum sequens, viginti passuum millibus plures videbis pagos quasi in amnis littore, & loca amœnissima, inter quæ *Longastrinum* habetur, & *Filum*, cui rectus Padi trames, per sex milliaria protensi instar fili, nomen *Fili* dedit. Inferius est S. *Alberti* vicus, & *Primarium*, juxta quod *Eridanus* Adriatico mari sua tributa solvit. Alveus iste *Eridani*, suis aquis furenter olim interminans, nunc arenâ Rheni Bononiensis supra Ferrariam elevatus, exsiccatus existit, & aquæ omnes alveum Venetias tendentem tumefaciunt implentque.

Hinc si ad Orientem flectes iter, Venetias perges, *Primario* relicto, *Magnavacca, Volano, Portu Abbatis, Goro.* & *Glodia* postremum conspicit S. *Alberti* vicus ad lævam civitatem *Comaclensem*, ripam maris tenus, stagni circuitum habens duodecim milliaribus protensum, cephalorum & anguillarum plenum, quibus multis Italiæ urbibus subvenitur, quarum ad pondus viginti quinque & triginta librarum aliquæ expiscantur. Ex portu *Volani* illuc maritimæ aquæ fluunt. Olim *Comaclum* potens fuit civitas, nunc aquis evulsa, *Pomposa* Abbatia antiquissima, & nemora opaca, valles, & lacunæ multæ hic & illic videntur.

Prope S. *Alberti* vicum dextero latere palustres agri sunt, in quibus *fossa Messanitia* ab antiquis effigiata videtur, angusto nunc alveo scaphis dumtaxat navigabilis, quaque Ravennam itur. Cum Italia vix habitaretur, erat his in locis magnus Padus, *Padusa* ob Padum flumen appellata, quæ, dum suum principium *Ravenna* agnoscebat, *Mutinam* usque protendebatur passuum videlicet millibus quinquaginta. Nunc valles *Bononienses, Conselicis, Argenta,* & *Ravenna* illam continent, parvam & limosam.

RA-

RAVENNA.

Schott.

EST antiquitate magis quam ædificiorum pulchritudine modo celebris, à *Thessalis*, uti *Strabo* memoriæ prodidit, primum condita, sed posteà ab *Umbris* atque *Sabinis* possessa, cum Tuscorum injuriis vexati Græci, ultro his coloniam inhabitandam cessissent, in Græciam redeuntes. Umbros posteà Galli Boji, Bojos demum Romani expulerunt. In quorum ditione ac fœdere ad finem usque, Imperio stante, permansit, donec ab *Odovacre* & *Herulis* illæ provinciæ subigerentur. Quem debellatum *Theodericus* Ostrogothorum Rex cepit, atque *Ravennam* sibi sedem Regni constituit. Tenueruntque deinceps illam Ostrogothi ultra annos LXX. donec à *Narsete* Justiniani Imperatoris Præfecto Italiâ pellerentur. Post Narsetem tenuerunt urbem *Exarchi* Imperatorum Byzantinorum per annos amplius CLXX, quibus assidua cum Longobardis à Narsete in Italiam adversus Romanum Imp. accitis bella fuerunt. Quorum potentia tandem intercidit *Exarchatus* cum *Aistulphus* Rex Ravennam bello cepisset. Verum is postea Francorum viribus ac *Pupini* Regis ductu victus, urbe eadem, atque toto Exarchatu, Romano Pontifici, Ecclesiæque Apostolicæ cedere coactus fuit. Cujus successor *Desiderius*, post discessum *Pupini* ex Italia, pactorum fide spreta, cum Exarchatum rursus occupasset, *Caroli Magni* atque Francorum armis is etiam victus & captus, Italiæ Regnum simul cum Ravenna & *Exarchatu*, Longobardis ubique pulsis, amisit. Sic itaque hæc urbs fortunæ temporumque varietates, atque plures bellorum clades ab initio perpessa fuit. Nec non patrum memoriâ à Gallis crudelissimè, sacris ædibus expilatis, direpta non solum, verum etiam intestinis factionum calamitatibus adflicta jacuit. Eam vero Strabo tradit ætate sua in mediis paludibus positam, ædificiisque ligneis constructam totam

tam fuisse, aquis ubique subtus intercurrentibus, ideoque pontibus ac lembis peragrari solere. Maris etiam auctibus, cum inundaretur hinc fluctuum, inde amnium concursu; nonnumquam cives ac inquilinos in ædium altiora tabulata compelli. inferiora vero cœni lutique sordibus elui aquarum aspergine. Atque ideo fieri perhibet, ut huic urbi, non secus ac Alexandriæ in Ægypto, summa in palustribus locis cœli fuerit salubritas. Nunc paludibus exsiccatis, circumquaque patentes atque fructiferos habet campos, segetibus inprimis felices, hortis cultos, atque pascuis abundantes optimis. Divum Augustum amplissimo portu, & altissima pharo *Ravennam* nobilitasse, Suetonius, Dio, Appianus Alexandrinus, & alii Historici memoriæ prodiderunt; ibi & classem ad tutelam Superi vel *Adriatici* maris constituit: adjecitque in superiore portus ac faucium cornu è regione *Ravennæ* castra hiberna classiariorum: quæ in oppidi formam ædificata, mœnibusque munita, *Classis Ravennæ* posteriore sæculo nuncupari cœpit. In medio portus vertice, versus mediterranea, *Cæsaream* aliud oppidulum fuisse volunt, à *Longino* Exarcho deinde fossa valloque septum, uti Blondus auctor est. Itaque continuis ferè trium oppidorum ædificiis semicirculari forma *portus Ravennas* olim locupletissime coronabatur. Nunc vero vix ulla visuntur portus aut ædificiorum veterum vestigia, præter quasdam ædes sacras, Religiosorumque Cœnobia: sed omnis illa plaga maris atque stagnorum inundationibus cœno & arenis oppleta est.

Ravennam portis ac muris novis munisse *Claudium* Imp. testatur titulus portæ marmoreæ, quam *Speciosam* vel *Auream* nunc vulgus ob architecturæ vel artificii pulchritudinem appellat, ab antiquo insculptus qui talis est:

TI. CLAUDIUS. DRUSI. F. CÆSAR. AUG. GERMANICUS PONT. MAX. TR. POT. COS. II. DES. III. IMP. III. P. P. DEDIT.

Eam-

Eamdem denique adampliatam, murisque restauratam à *Placidia Galla*, Arcadii & Honorii Impp. sorore, ejusdemque filiis Valentiniano & Tiberio. Blondus asserit. Mox eam sibi in Regiam occupans *Theodericus* Ostrogothorum Rex, exornatam variis ædificiis, spoliisque Provinciarum ditatam successoribus suis reliquit. Horum Templa, Palatia, & ædificia varia adhuc ibidem cernuntur.

Circa forum D. Mariæ in porticu peramplum Cœnobium videbis, & *Dantis Aldigerii* Etrusci Poëtæ nobilis sepulchrum marmoreum excitatum magnificentissimè à *Bernardo Bembo* Veneto Ravennatum quondam Prætore.

Capug.

Templum hoc epigrammate luculenter exornavit *Patricius* ille *Petri Bembi* Cardin. pater:

Exigua tumuli, Dantes, hic sorte jacebas,
Squallenti nulli cognite penè situ;
At nunc marmoreo subnixus conderis arcu,
Omnibus & cultu splendidiore nites.
Nimirum Bembus, Musis incensus Hetruscis,
Hoc tibi, quem inprimis hæ coluere dedit.

Ipse vero *Dantes* dum morbo langueret, adeo mentis compos fuit, ut sequentes versus sepulchro incidendos componeret:

Iura Monarchiæ, Superos, Phlegethonta, lacusque
Lustrando cecini, voluerunt fata quousque;
Sed quia pars cessit melioribus hospita castris,
Actoremque suum petiit felicior astris
Hic claudor Danthes patriis extorris ab oris,
Quem genuit parvi Florentia mater amoris.

Schott.

Sed inprimis Archiepiscoporum sedem adibis, Templum urbis maximum ac sumptuosissimum, quatuor columnarum pretiosissimi marmoris ordinibus suffultum: supra cujus altare summum visebatur ante annos circiter LXXX. quattuor innixum pulcherrimis columnis marmoreis ciborium argen-

teum triginta sex millium aureorum cum limbis fastigiorumque sigillis, atque parergis inauratis & elegantissimis: quod sacrilegæ *Ludovici* XII. Gallorum Regis cohortes simul cum urbe, sacris profanisque rebus omnibus nefandissimè, ut dixi, diripuerunt: cujus noxæ non diu post pœnas atroces justa Numinis vindicta dedere, prœlio vel ad internecionem cæsi vel in *Padi Ticini*que gurgites detrusi, ac suffocati. Ostenduntur sacræ Divorum Reliquiæ, vestes & donaria pretiosa. Item Sacelli majoris hemisphærica testudine, opere musciario Græcanico effigiati primi illi duodecim sancti Antistites, qui columbæ candidæ supra caput apparentis indicio, Ravennates Archiepiscopi sunt electi.

Capug.

Ravennæ Christi fidem tradidit, S. *Appollinaris*, qui una cum S. *Petro* ab Antiochia Romam secessit, ac unus ex LXXII. Discipulis creditur. Qui cum naturæ suæ debita concessisset, quilibet ex discipulis, quos reliquerat, se tanto oneri imparem existimabat. Qua de re cuncti in Ecclesiam convenerunt, ubi Deo preces fundebant, ut edocerentur cui dignitas eximia demandanda esset. Quamobrem Spiritus Sanctus, forma columbæ assumpta, devolabat supra eum quem Deus probabat. Hoc miro quidem modo undecim Archiepiscopi delecti fuerunt. Ecclesiam igitur, quæ *Spiritus Sancti* dictatur, ingredere, & oculis elevatis super fornicem principis aræ fenestram ex parte clausam cernes, perquam ea descendebat columba; atque eamdem cum introieris Ecclesiam, sinistrorsum tendes, & tumulum ex lapidibus coctis cernes, penes quem in angulo commorabatur *Severus* homo simplex, supra cujus caput omnibus visus postremo descendit Spiritus Sanctus.

Schott.

Perges hinc ad *Aureum cœlum* Theoderici Regis Ostrogothorum, ab eo quondam splendidissimè ædificatum: quod *D. Martino* prius, nunc *D. Apollinari* sa-

ſacratum eſt fanum. & grandium columnarum ſolidarum rari & exotici marmoris, quas Byzantio Rex adferri curaverat, binis ordinibus, variiſque aliis marmoribus nobiliſſimis ditiſſimè exornatur, quæ Româ & aliis Italiæ locis tranſtulerat. Perluſtra & alias ædes ſacras *D.Vitalis* rotundam, cujus ſumma teſtudo & tholus aræ majoris columnis item marmoreis nobiliſſimè ſuſtinetur. Quin tota fuit olim cum pavimento, ac parietibus tabulis marmoreis, opereque teſſellato cum emblematis circumquaque veſtita atque incruſtata, veluti ex reliquiis operum, quæ adhuc ſuperſunt, colligitur. Tranſi inde in vicinum *DD.Gervaſii* atque *Protaſii* fanum, opulentiſſimè à *Placidia Galla* conſtructum, & marmoribus nobilibus excultum. In quo etiam *Gallæ* duorumque ejus filiorum ſepulchra marmorea pulcherrimè exſculpta viſuntur. Item *D. Ioannis Euangeliſtæ* Templum accede, ab eadem *Placidia* Honorii Arcadiique Impp. ſorore ſtructum; in cujus teſtudine Imperatorum imagines opere muſejario teſſellato effigiatæ ſunt, qui de proſapia conditricis fuere. Legitur elogium vetuſtum, memoriam continens, quo tempore conditum ſit Templum, & quomodo ab ipſo divo Euangeliſta *Ioanne* mirabiliter apparente conſecratum fuerit. Hæc atque ſimilia plura Templa perluſtra, & ingentis Palatii ruinas, quod Theoderici Oſtrogothorum Regis fuiſſe volunt.

Antiquitatum monumenta per urbem ſcrutari ſi libet, reperies *Herculis Horarii*, vel (ſi mavis) *Aſtrologi* ſtatuam marmoream non prius viſam, in cratere fontis; ſelectaque epigrammatum, epitaphiorum ac inſcriptionum antiquarum, quæ paſſim inveniuntur; ſilvam colliges, propriis etiam ſtudiis profuturam; laboremque & tædium multiplici ac varia Philologiæ veteris doctrina ſubinde levaturam. Laudabis inprimis ſtatuam illam *Herculis*, ut pulcherrimam; qui poſita clava velut Atlas innixus genu ſiniſtro, è terra ſemet erigens, ambobus lacertis atque cervi-

cervice gestat horologium sulare semirotundum & convexum; in cujus concavitate per gnomonis seu umbili solis umbram horæ diurnæ lineis distinctis demonstrabantur. Nec dissimilem vidisse me memini *Herculi;* statuam Romæ in vinea *Stephani Bubalii* repertam; qui non horographium sciotericon, sive vas horoscopum cervice sed cœli sphæram ingentem Zodiaci atque fixarum stellarum imaginibus pulcherrimè sculptis exornatam gestabat: Atqui Diodorus Siculus auctor est, Hyperiona solis, & lunæ, astrorumque motus observasse primum, atque diem in horas ex umbræ solis dimensione divisisse: ideoque solis ac lunæ parentem ipsum apud Atlantides creditum fuisse. Ægyptiorum quidem, Samothracum, aliorumque populorum vetusta religio fuit, ut crederetur *Hercules* solis vis, potestas & varia virtus in inferiora mundi corpora; *Hyperion*, cœli aut ætheris. Quid enim aliud *Hyperion*, quam superior mundi plenitudo, perpetuusque motus? quid *Hercules*, quàm aëris ac terræ gloria? si Græcorum nominum etymologiam, velut Macrobius & alii veteres, interpretemur. Magna porrò inferioris mundi gloria & pulchritudo, solis illuminatio: qui annuo circuitu per Zodaici signa XII. totidem, ut de Hercule fingitur, obire certamina videtur, atque caloris sui radiis vitalibus generationem ac vitam corporibus infundere, corruptionem ac pestes dispellere putabatur. Hæc quidem meteora miris veterum Philosophorum ac Poëtarum fabulis involuta penitius perscrutari, alterius est loci, & nostri instituti hic non est. In præsentiarum declarasse satis erit, quam non ineptè (cum *Hercules* solis in inferiora vis & effectus intelligatur esse) Poëtarum, pictorum sculptorumque ingenia & artes eum nobis repræsentent stelliferum & horarium, id est, cœlum gestantem, astra temperantem, atque diei stationes æquas partientem, splendoreque solis indice docentem temporis articulos, Unde & *Astrologium Her-*

culem

culem appellarunt veteres, variisque fabulis datus est locus, quod solis obscurationem præviderit & prædixerit, cum se flammis esset injecturus, ut Sex. Pompejus Festus auctor est: quod poculo ingenti aureo à sole donatus fuerit, quo tamquam navigio Oceanum transmisit, Geryonis boves abacturus, ut Pherecydes & Panyasis, Græci scriptores egregii, posteris tradidere: quod cœlum humeris sustentandum aliquamdiu susceperit ab *Atlante Lybico*, vel, ut alii volunt, *Ægyptio*, ut ejus auxilio aureis potiretur malis. Prætereo Hesperidum hortos, draconem pervigilem, Atlantides nymphas, & Argo navem, ejusdem ferè cum solis poculo argumenti; aliaque plura, quę ad cœlestium terrestriumque rerum observationem, agriculturę, maritimæque navigationis inventionem & experimenta prima respiciunt; ingenioseque demonstrant, *Herculeum* & heroicum, id est, recti cupidum, fortem, atque constantem animum, cœlestia terrestriaque omnia Superis faventibus, felici indagine pertentasse; nec non artes, & cuncta vitæ humanæ necessaria commoda reperisse, atque in usum produxisse: Nam eximia quæque inventa, publicaque beneficia magna heroicæ virtutis, atque divini prorsus sunt spiritus opera: cum horum sint ubique comites & asseclæ perennis honos, atque fama immortalis. Sed hæc latius disserere, alterius, ut diximus, loci atque instituti est. Nos obiter hæc tantum statuæ Herculeæ istius occasione voluimus attingere, uti cunctis manifestum fiat, quam pulchrè & jucundè adolescentum studia promoveri historiæ veteris atque rerum antiquarum explicatione possunt; eorumque animi ad virtutis amorem, ad sublimes animos, generosaque studia inflammari.

Ad portum *Cesenaticum* visitur ædes rotunda *D. Virg. Mariæ*, quæ ante *Ravennam* est antiquissima & pulcherrima. Ædificium est formâ rotundum ac eximium, opere reticulato, é spisso quadrati saxi muro, cujus interior circulus amplitudine per diametrum

trum xxv. pedum est. Pavimentum ex varii coloris lapillis ingeniose tessellatum bellis renitet emblematis. Tectum totum ex uno solido saxo granoso, sed praeduto forma hemisphaerica concavo; in cujus umbilico medio foramen rotundum diem ac solis radios immittit. Miraculum apparet, atque haesitant cuncti spectatores; & divinare nequeunt, quanam industria, quibusve instrumentis tanta saxi moles in aedificii illius culmen evehi potuerit. Cujus amplitudo rotunda per diametrum xxxv. plus minus pedum esse conjicitur; considerato nimirum exteriore aedis circulo, atque murorum, quos tegit illa moles: & crassitudine mensa cum cymatio, coronicibus, zophoris, atque epistyliis columnarum, quae forinsecus aedem exornant. In fastigio tecti supra foramen in columellis steterat olim *Theoderici* Ostrogothorum Regis somatotheca nobilis, ex lapide Numidico porphyreo leucosticto solida, longa pedes octonos, alta quaternos, cum operculo ex aere Corinthio inaurato, signis, Parergis, & emblematibus elaborato quàm opulentissimè. Quod monumentum, uti plures scribunt, Amalasiunta Ostrogothorum Regina patri posuerat, sed bello Gallico *Ludovici* XII. barbari milites praedae spe sarcophagum illum tormentorum ictibus dejecere, cujus adhuc reliquiae quaedam visuntur ibidem.

Cap ug.

Quia Exarchatus mentio facta est, ne incognitum quidquam relinquamus, dicere volumus. Exarchus supremum Magistratum designat, quem in Italia, ubi defecerunt Romae Consules, Graeci Imperatores constituere. Illorum primum Justinianus Imp. misit anno DLVII. & novissimus praefuit anno DCC. XXXII. ac omnino sedecim Exarchi extitere, qui pulsi fuerunt, quo temporis Longobardi Imperium occuparunt. Exarchi potestas totum illud agri continebat, qui *Arrimino* ad *Papiae* fines per viam Aemiliam pertinet, latitudineque ab Appennino ad Veronenses

nenses paludes, & Vicentinas, & ad Mare Superum patebat. Qua propter quàm maximè floruerit Ravenna, hinc percipi potest.

In suburbiis civitatis ad tria milliaria, in ea regione quæ spectat inter Meridiem & occasum solis, qua ad *Forum Livii* itur, ad dexteram *Roncus* flumen fluit, cujus in ripa Crux lapidea extat. Hæc te docebit, *Gastonem Foissejum* Gallici exercitus Imperatorem, anno M.D XII. eos campo insigni certè victoria, sed suo interitu, nobilitasse. Inflammatus namque immoderato ardore, delendi hostis, cum jam planè victor, stratis adversariorum alis, incitato equo cùm paucis recipientes sese hostes persequeretur, sub aggere ejus profluentis amniculi consossus interiit. Millia hominum XVIII. ea die, quæ fuit dedicata Salvatoris nostri morti, cæsa perierunt, Galli videlicet, Hispani, Itali, Germani, Helvetii.

Ravennâ perlustratâ, & ulterius progrediendo, à dextera valles & lutulenta loca conspiciuntur, & silva pinis consita, cui parem Italia non habet, cujusque fructus haud Provincia hæc tota desiderat. Post aliquot milliaria non procul à via, *Cervia* urbs invisitur à dextris, parum frequens hominibus, quod aëris salubritatem expetit. Hic montes tolluntur salinarum, quos erexit industria habitantium, aquâ maris coarctatâ, & solis verberatu ita affecta. Candidi videntur colles, quibus salis copia Italiæ toti suppetit, Pontificis Romani utilitate summa. Trajicies deinde amnem *Isapem (savio)*, qui cum portum faceret, *Octavianus* August. classem magnam in eo posuit. *Portum Cesonaticum* pagum ulterius vides, & magis ultra super littore amniculi *Tissatelli* omnino sistes.

Schott.

Perlustra *Rubiconem*, perduellione *C. Iulii Cæsaris* famosum: & cogita, ut ille fluviolus, florente Imperio, præcipuam urbis Romæ provinciam Italiam eo loci inter *Appeninum* & *Hadriaticum mare*ditermina-

minarit à Gallia Cisalpina Provincia : utque *C. Cæsar*, spretis majorum Legibus, quibus vetabatur omnis Imperator extra Provinciæ suæ limites injussu Senatus populique Romani legiones ducere, per nefas bello petiturus patriam, exercitum eo traduxerit, & vanis ostenti Panici superstitionibus militem ad civile bellum impulerit, moxque urbem Romam atque Italiam infestis armis occuparit.

Capug.

Viator ex Ravenna Ariminum petens, ad lævam fretum conspiciet, ad alterum vero latus post arva & planiciem opimam & feracem, viam Flaminiam & Appennini colles, cujus radices habent *Forum Livii* urbem magnificam, in qua potissimum herba *Gaudo* oritur pro pannis tingendis aptissima, & anisorum cumini, saccaro condiendi. *Brittonorium* post *Forum Livii* in eminentiori colle se extollit, oleo, vino, aqua, & cœlo saluberrimo dives, in quo tamquam super speculam, *Adriaticum mare, Dalmatas, Croatios, Venetos, & Romandiolam* totam perlustrare poteris. Habet Flaminia ipsa *Forum Pompilii*, (*Forlimpolo.*) & *Cesenam*, arce in monte excavata, vinis penes cunctos illustrissimis, collibus fructiferis, & apud Franciscanos Bibliothecâ omni antiquorum librorum genere plenà, & à *Malatestis* donata, urbem verè conspicuam. Eminet in uno collium Templum augustum Dei Matri sacratum, *Mons Mauri* aliàs nuncupatum, in quo multa leguntur antiquorum Epitaphia, quorum sub altare habetur:

SEIAT. F. MARCELLINA SIBI ET VIBENNIO MARCELLINO FILIO VIVA POSUIT. QUOD VOLUIT, ET POTUIT. QUOD POTUIT, ET VOLUIT.

ARIMINUM

Schot.

ANTIQUITATUM haud contemnenda est ibidem copia, cùm antiquissima sit civitas, quam *Au-*

Augustus Cæsar & Imperatores Romani plures publicis ædificiis sumptuosis ac splendidis exornarunt, quemadmodum reliquiæ adhuc demonstrant. Coloniam quidem Romanorum factam tradunt Livius, Strabo, Vellejus, & Eutropius, simul cum *Benevento* ante bellum Punicum primum, P. Sempronio Sopho, & Ap. Claudio Cæci F. Coss. anno post R. C. CDXXCV. Habitaque deinceps est ea colonia velut propugnaculum adversus Gallos in eo limite, quò etiam plerumque Romani Duces, qui Galliam, aut ulteriorem aliquam Provinciam sortiti fuerant, diem conveniendi ad signa militibus post delectum dicere, legionesque inde in Provinciam ducere solent, ut ex Liviana historia manifestum fit. Nominis etymon à leone, vel Hercule, aut Marte qui deducere volunt, Anniana somnia sequuntur: mihi potior visa sententia, qua plures opinantur à flumine quo alluitur *Arimino* nomen traxisse, cujus Strabo & Plinius mentionem faciunt. Ab initio *Picentium* fuit, posteà his devictis, & ab *Ap. Claudio* triumphatis, cùm ab *Æsi* ad *Rubiconem* protulissent Imperii fines, urbs *umbris* attribui cœpit: quæ in planicie sita fœcundissima, ab Ortu & Occasu frumentarios habet campos, à Meridie hortorum, olivetorum, vinearumque plenos Appennini colles, à Septemtrione Hadriaticum mare. Quare rerum omnium ad usum hominum abundans est. Ædificiis novis est pulchra & commoda: inter quæ Palatia sunt quædam sumptuosa majori ex parte à *Malatestis* olim urbis Principibus condita. Item fons in foro, marmoreo cratere, ac parergis omnibus ornatissimus, atque siphunculis pluribus dulces ac limpidas evomens aquas.

Spectabis castrum, Curiam, theatri lateritii antiqui reliquias ingentes versus mare, pontem marmoreum ex quadratis saxis grandibus in *Arimino* flumine constructum ab *Augusto*, qui Flaminiam viam Æmiliæ, urbemque suburbio jungit. In longum ducentos pedes arcubus quinis innititur, in latum pedes

des quindecim habet. Ab utroque latere spondis marmoreis opere Dorico pulcherrimè laboratis munitus est, in quarum una magnis litteris insculpti leguntur tituli *Imper. Caes. Augusti*, in altera è regione *Tiberii* Caesaris; ex quibus colligimus, anno post Urbem conditam D. CC. LXXVIII. C. Calvisio, Cn. Lentulo Coss. opus hoc absolutum fuisse, quod Augusti auctoritate Flaminiam sumptuosissimè muniuentis inchoatum antè fuerat. Videbis & antiqui portus vestigia, qui modicis quidem nunc navigiis aptus, & arenis oppletus: sed quàm splendidus & amplus olim fuerit, cognosces per structuram magnificentissimi Templi *D. Francisci*, quod ex marmoribus antiqui portus Ariminensis *Sigismundus Malatesta* ejus urbis Princeps quondam exstruxit.

Proficiscens *Pisaurum* versus in transitu conspicies vetustissimum ac inprimis elegantem arcum marmoreum Augusto Caesari in via positum in ejus septimo Consulatu, cum jàm octavum designatus esset, quinque celeberrimis Italiae viis, consilio Senatus, populique Romani ex voluntate munitis, quemadmodum ex elogii fragmentis in arcu adhuc extantibus colligere licet. Atqui constat, ex his postremam non fuisse *Flaminiam*, quam *Augustus*, teste Suetonio, sibi desumpsit ab urbe muniendam Arimino tenus: cùm reliquas triumphalibus viris ex manubiali pecunia sternendas distribuisset. Ad hujus beneficii publici memoriam propagandam, plures etiam nummos antiquos cusos reperimus, cum *Augusti* effigie & titulo ab una parte; & ab altera cum arcu dithyraeo, vel bifori, id est, duarum portarum in via super pilas fornicata posito, in cujus supremo fastigio *Victoria* quadrigam triumphalem agitans expressa videtur; & caussa tanti honoris adscripta his paucis verbis: QUOD. VIAE. MUNITAE. SINT. Cujus quidem arcus marmoribus prorsus omnibus spoliati reliquias magnas in eadem Flaminia via adhuc

huc extantes, Romam usque pergens videbis.

Capug.

Qui *Arimino* breviori itinere Romam proficisci desiderat, colles urbis ad Meridiem transiliet, in quibus occurrit *Mons florus* oppidum, & amne *Isauro* transvadato, confectisque XXXIV. millibus passuum, *Urbinum* civitatem reperiet viator. Inter *Aqualagnam* octo milliariis distantem, & ad viam Flaminiam descendet, locaque perlustrabit (de quibus erit sermo cùm de Itinere ex *Fano Forum-Sempronii* dicemus,) & *Umbriam* ingreditur. Est civitas *Urbini* Ducatus *Feltrii* metropolis, ac sedes: aëre purissimo fruitur, ingenii acumine, & rebus visu dignis, ac memoria. Palatium à *Feltriis* Principibus extructum in ea videtur, tanta majestate & ædificandi arte insigne, ut nulli alteri possit invidere, Bibliotheca itidem, supellectili magna librorum ornata. Supra *Urbinum*, *castrum Durantis* locatum est, à *Gulielmo Durante*, libri qui *Speculum* inscribitur, auctore, constructum. Ibi *Urbini* Reguli elegantissimum Palatium, multaque voluptaria loca, & ad venandum & ad piscandum Aulæ oblectamenta condidere. Ibi vasa figlina, quæ facilè cum *Faventinis* nobilitate contendunt, finguntur. Ea in regione sita est arx inexpugnabilis S. *Lei*, quæ inciso lapide vivo extollitur adversus Feltrensium hostes, suntque Alpes & Appennini montes.

In ipsa Flaminia, si oculos tollis ad dexteram partem, pinnas S. *Marini* vides, post quas oppidum servitutis omnis expers apparet, in altissimo dorso montis positum, & illustris titulo non indignum. Distat Arimino viginti milliaribus cui ostendit faciem lapidis magnæ altitudinis, penitus invii, ac omnis ascensus omnino privati.

Pagus *Rimino* quindecim milliariis distans insuper eodem itinere Flaminiæ obviam fiet *Catholica* nomine, ubi vere planicie initia sumit, quæ nullo monte divisa, ad Alpes usque *Cottias*, quæque Italiam ab Gallia

Gallia sejungunt, pervenit amplissima, civitatibus, populis, & rebus maximè Itali præ cunctis aliis extolluntur, ditata & abundans. Hic & Illic sunt pagi & vici, Promontorium *Focara*(*Monti di Pesaro*) fructetis & deliciis onustum, unde parum abest Palatium nuncupatum *Poggio Imperiale*, cujus fundamentis lapidem primum Fridericus III. Imp, ponere voluit Feltrensium Regulorum ergo. Amplum, & omni venustate decorum existit, & à multis æmulari, ab universisque conspici debet viatoribus.

PISAURUM.

Schott.

URBEM ejusque arcem ad littus à *Ioanne Sfortia* Principe conditam, munitiones ac propugnacula à *Francisco Maria* & *Guidebaldo* constructa, nec non ullam extra muros sumptuosissimam, item ædes sacras ac Monasteria, aliaque visu digna perlustrabis. Est etenim *Pisaurum* ædificiis atque plateis perelegans, mercimoniis dives, emporiumque Italiæ celebre, ad cujus nundinas frequens mercatorum fit concursus ex variis Provinciis, statis anni temporibus. Portus tamen urbis illius, propter vada & arenas, onusta & majora navigia non admittit: ut ab agasonibus ac mulionibus, qui merces invehunt, magis quàm a nautis urbs frequentetur. Colonia Romanorum simul cum *Pollentia* facta est anno post Urbem conditam D.LXIX. *T. Claudio Pulchro, L. Porcio Licino* Coss. quadriennio post *Bononiam* deductam, uti Livius & Vellejus Paterculus auctores sunt. Eamdem paulo ante bellum Actiacum, cum eo *M. Antonius* III. vir colonos rursus deduxisset, terræ hiatu absorptam periisse, Plutarchus in Antonii Vita memoriæ prodidit.

Visa satis civitate, ad Palatium Ducis ibis, ubi inter cetera Armamentarium videas, bellicorum instrumentorum armorumque elegantissimorum copia & varietate instructissimum,

Hinc

Hinc rectà per *Fanum Fortunæ*, atque inde per littus *Senogalliam* proficiscere.

Capug.

Ad portam quæ ducit *Ariminum*, *Isaurus* (*Foglia*) fluvius lapideo ponte trajicitur, ibi Piceni finis, Flaminiæque initium. Sinistra pulchrum est oppidum *Nuvolaria*, à nobilitate aëris sic appellatum. Quarto ab eo lapide in ipsa via oppidum *Montis Abbatis*, excelso in loco positum, prospectum jucundissimum habet.

Ulterius *Mons Baroccius* loco longe editiore conditus totum Picenum respicit, & oppida circiter quindecim in collibus amœnitate illustria, & aspectu pulcherrimo oculos oblectantia.

FANUM FORTUNÆ

Schott.

A Celebri quondam *Fortunæ Templo* nominatum oppidum non ignobile est, in Via Flaminia positum, in agro bono fertilique, oleo persuavi, frumento vinoque præstantissimo, abundanti. Coloniam eo deductam ab *Augusto* colligunt plures, cum is, ut Suetonius scribit, duodetriginta colonias deduxerit; & ab ipsius nomine hanc coloniam *Iuliam Fanestrem* appellatam antiquitus fuisse, Pomponius Mela, & plures antiquæ inscriptiones testantur, quæ ibidem repertæ sunt. Eamdem ab *Augusto*, cinctam muro & à Constantini Magni filiis *Constantio*, & *Constante* restauratam fuisse, demonstrant muri vetusti reliquiæ, & arcus marmoreus portæ, qua per Flaminiam Româ venientes intrant, pulcherrimè & magnificentissimè cum suis titulis elaboratus: qui integer ferè ad *Pii* II. Pont. Max. tempora permanserat. Tum bello contra *Fanenses* tormentis ferè dirutus, cujus tamen effigies in proximo Sacello *D. Michaëlis* ad rei memoriam insculpta parieti est, impensa publica Fanensium. Apparent item in oppido marmora cum titulis vetusta ædis *Fortunæ*, aliorum-

que publicorum ædificiorum vestigia multa: quamvis Gothicis, variisque cladibus aliis sæpius destructum fuerit.

Flaminiâ relictâ, cum *Metaurum* transieris, ostenduntur à dextris non multis parasangis inde sita in eo tractu loca cruentis prœliis insignia, & magnorum Ducum victoriis celebria; ubi M. *Livius Salinator*, & *C. Claudius Nero* Consules *Asdrubalem* Pœnum Annibalis fratrem acie victum occiderunt, ad *Metauri* ripas. Quæ clades Annibalem, viso fratris capite de fortuna Carthaginis desperare coegit. Item ulterius, quibus in campis *Totila* Gothorum Rex cruento prælio sit superatus à *Narsete* eunucho, *Iustiniani* Imperatoris Legato: cujus istâ præclarâ victoriâ jugum Gothicum ab Italiæ cervicibus sublatum fuit cum *Totila* graviter saucius è prælio in Appennini juga fugiens, non procul à Tiberinis fontibus ad *Capras*, velut à Procopio lib. III. historiæ Gothorum narratur, vitâ decessisset.

ITER FANO, USQUE FULGINEUM,

VIA FLAMINIA.

Caput.

A Fano ad Occasum flectens vicos montanos invenies. inde per mediterranea, dextra Metauri fluminis ripa Viam Flaminiam, quà vergit ad Meridiem, tenens, te conferes ad *Forum Sempronii*, quæ urbs inter collem & flumen in planicie ferè jacet Nova civitas est cum antiquam *Gothi* aut *Longobardi* diruerint. Pro summi Templi foribus, quod inter cetera pulcherrima ædificia principem locum tenet antiquæ leguntur litteræ, vetustatis insignia. Extra urbem lapideo ponte *Metaurum* transibis, & Via Flaminia progrediens, vinetis amœnissimis utrimque consitis animum recreabis. Tertio supra Forum

Sem

Sempronii milliario fluvius illabitur *Candianus*, ubi trans flumen Feltrensium Duces caveam omnis generis plenam ferrarum ad animi relaxationem instituerunt.

Iis in locis mons est *Asdrubalis*, ab *Asdrubale* Carthaginensi, a *L. Salinatore* & *Claud. Nerone* superato, nomen habens. Hinc via Flaminia ab Augusto Romam usque strata apparere incipit, ubi incredibili impensa durissimo saxo ferro perfracto circiter D. passus curribus etiam viam apertam per inaccessas montium altissimorum rupes obstupesces. Inter hæc summa apprehenderis admiratione, cum saxum ipsum ferro apertum fornicem habere conspicies longitudine passuum centum, latitudine duodecim, & altitudine totidem, ab Italis *Furlo* nominatum, quasi *saxum perforatum*. Quædam ibi legebantur litteræ, nunc vetustate pæne oblitteratæ, quibus docebamur *T. Vespasianum* arduum hoc opus peregisse. *Candianus* amnis à læva sui flexibus obstrepit inter montes passuum millibus tribus, quousque hæc ostia prætergressus, campos per decem milliaria patentes invenies, in quibus *Aqualagna* vicus reperitur. Hic tibi redeat in memoriam, *Totilam* Gothorum Regem fusum fugatumque à *Narsete*, in propinquis locis, quo se ex fuga receperat, expirasse.

Ulterius via Flaminia *Callium* urbs, postea ad fluminis dexteram *Cantianum* oppidum ex *Luceoli* ruinis, (quam urbem, ubi nunc pons lapideus, constat fuisse) ædificatum invenias, à *Narsete* excisam, ubi *Eleutherius* Exarchus, perfidiâ nomen captans Imperatorium, de medio sublatus est. Procedenti Alpium jugum Picenum terminans apparebit. Inde pagos *Scheggiam*, *Sigillum*, & *Gualdum* in colle ædificatum à Longobardis, tandemque *Nuceriam* offendes ad sinistram in summo Appennini colle, pulcherrimis olim ligneis vasis celebratam, *Alphateniaque* ad aliarum *Nuceriarum* differentiam vocatam. Diruta antiqua est, hæc recens & parva, Pontificio Impero

 sub

subjecta, vino muscatello abundat. Ad radices montis, qui tenet urbem, vallis *Tinia* à flumine ejusdem nominis, quod eam interfluit, appellata, de quo flumine Silius:

--- *Tiniaque inglorius humor.*

Inglorium autem vocat, quòd navigationi pervium non sit. Iter per Vallem periculosam; sæpiùs enim necessariò flumen vadantes limo ejus, tenacissimo inhærent, subterraneisque voraginibus immerguntur. Vallis duodecim millibus passuum exporrigitur, in qua *Pons centesimus*. Quinque millibus passuum *Fulgineum* abest: nomen inde vico datum, quod Romam centum milliaria inter essent; sed nostro tempore, factis longioribus milliariis, minori distat intervallo.

ITER FANO FULGINEUM, ET ROMAM.

FACILIORE, AT PROLIXIORI VIA SENOGALLIA.

Schott.

Oppidum celebre & pervetustum *Sena* prius à conditoribus *Gallis Senonibus*; dein ad differentiam alterius ejusdem nominis, quæ in Hetruria est, *Sena Gallia* nuncupata, cum adhuc *Æsis* fluvius Italiam à Gallia Cisalpina discerneret. Hinc *T. Dolabella* Consule Senonibus ad internecionem extinctis, eorumque agris occupatis, Romanorum est colonia facta simul cum *Castro* & *Hadria*: quo fere tempore, inclusis *Umbris*, Italiæ limes ad *Æsi* ab *Rubiconem* usque productus est. Marcum Livium Salinatorem Consulem cum exercitu adversus *Asdrubalem* Italiæ ingruentem *Sena* consedisse, & quingentos inde ferme passus hostem abfuisse constat, cum *C. Nero* collega maximis itineribus profectus è Lucanis cum ex-

24
fu
ti
ne
m

In
n
n
h:
V
q
g
n
p
t

I

:dito sex millium peditum & mille equitum ex-
tu nocte veniret illi auxilio: tunc junctis viribus
ro mox die fugam ultra *Metaurum* molientem
Irubalem cum toto exercitu trucidarunt, ut antè
imus, & Titus Livius pulcherrimè libri XXVII.
e narrat:

ANCON.

Schott.

EST *Ancon* ut antiquitate, sic & opibus, pulchritudine, atque emporio propter portus commoditatem celeberrimo, famosa & insignis, ideoque Græcorum, Illyricorum, ac Pannonium, immo totius Europæ gentium mercaturâ continuâ frequentatur. De ejus origine consentiunt Auctores vetusti ac fide digni, Strabo, Plinius, atque Solinus, Græcam urbem esse, eamque *Syracusios*, ob *Dionisii Siculi* tyrannidem profugos, condidisse. Falluntur, qui *Dores* ejus conditores arbitrantur fuisse, Juvenalis Poëtæ versiculo decepti, quod *Doricam* appellat *Ancona*, ludens in rhombum ingentem *Domitiani* Cæsaris, Satyrâ quarta:

Incidit Hadriaci spatium mirabile rhombi
Ante domum Veneris, quam Dorica sustinet Ancon

non animadvertentes, venustè Poëtam una illa voce primam urbis originem, atque simul vetustam civium linguam denotare, qua Syracusii conditores, ut & Siculi fere omnes, antiquitus usi, quemadmodum Theocriti, Moschi, Epicharmi, Syracusanorum Poëtarum, non solum scripta testantur, sed antiqui Siculorum nummi plurimi, adhuc extantes, *Doricam* eam fuisse Colonia Romanorum quando facta, fuerit, non planè liquet. Verisimile est, post Tarentinum bellum circa annum Urbis CDXXCV. devictis à *P. Sempronio* Consule Picentibus & Italiæ finibus ad *Æsim* amnem usque prolatis, *Anconem* in limitibus colonos fuisse deductos. Constat quidem ex Plinio, coloniam Siculorum primum fuisse, qui libro III.

cap. XIII, in Piceno *Numanam* à Siculis conditam scribit, & ab iisdem coloniam *Ancona* appositam promontorio *Cumero* in ipso, flectentis se oræ cubito. Hinc *Ancon* Græca voce dicta fuit, quod & urbs & promontorium formâ cubiti se incurvent, & portus stationem tutam faciant. Agrum vero posteà Anconitanum per Romanos limitibus Gracchanis per centurias in jugeribus assignatum colonis fuisse, variorum Auctorum veterum liber *de Limitibus* memoriæ prodidit. Itaque sub Imperio Romanorum hanc urbem ob portus opportunitatem semper admodum floruisse, Auctores multi demonstrant. Cujus quidem portus, *Trajani* Aug. impensis magnificentissimè restaurati, ingentes & præclaræ adhuc extant reliquiæ.

Spectabis itaque urbem ædificiis nitidam; & opulentam mercatura, & negotiantium inquillinorum frequentia copiosam. Quæ opposita promontorio *Cumero*, mari atque opportunissimo portu à Septemtrione clauditur, portis, propugnaculis atque muris undique munitissima, Summorum Pontificum industriâ. Portus quidem ille capacissimus cum naturâ ac promontorii situ, tum, opere atque arte veterum clausus atque adeo tutus est, ut inter primos atque pulcherrimos orbis terrarum adhuc celebretur: quamvis horum atque superiorum temporum supinâ negligentiâ, turpique avaritia, quibusdam in locis oppleatur. Extant adhuc magna ex parte marmorea septa, quibus undique vestitus fuit. Item suis interstitiis columnæ, ad quas naves alligabantur; gradus item perampli, per quos ad aquas descenditur, nec non onera ac merces extrahi è navibus evehique in terram solent. Habuisse spatiosas porticus multis columnis innixas, cognoscimus ex nummis antiquis in honorem *Trajani* excusis, in quibus portus ejusdem forma effigiata visitur, & qualis olim fuerit, cum *Neptuni* signo arundine coronati in undis ante fauces decumbentis juxta delphinum cum navis

vis

vis gubernaculo in dextra. Apparent catenæ duplices, quibus fauces occludebantur, & in ipso portu quinqueremis Prætoria, celoces. triremes, phaseli, aliæque naves multæ. In ejus medio inter porticus noscitur arcus ille sublimis, quadrigis & trophæis in fastigio onustus; à Senatu populoque Romano in ejus beneficii memoriam *Trajano* ibidem erectus, & adhuc temporis extans: qui licet quadrigis, trophæis, imaginibus, signis litterisque æneis inauratis, omnibusque suis ornamentis sit spoliatus (quemadmodum ex vestigiis; in quibus ænea signa, literæ, parerga, aliaque sigilla marmoreo operi suis locis plumbo ferroque infixa fuere, colligimus) non minus tamen, quasi nudæ Veneris simulachrum quoddam eximium, spectantium oculos in admirationem rapit atque detinet; dum scilicet accurate considerant ejus molis artificium, pulchritudinem, ac justam symmetriam partium. Quandoquidem numeris omnibus absolutissimum corpus illud marmoreum paucis immanium lapidum coriis, id est, ordinibus in altum æqua crassitudine evehitur: atque tam frontis quam laterum undique scenographiam perfectissimam venusta cum quadam eurithmia repræsentat. Idque inprimis eximium videtur, architectique summam peritiam atque securitatem ostentat quod arcus ipsius partes, & ornamentorum membra quæque, nimirum stylobatæ, atque spiræ columnarum, item capitulorum abaci, plinthi, echini, flores ac teniæ, nec non fastigii & apsidum projecturæ, fasciæ, coronæ, zophori, triglyphi, cymatia, simæ; sic & titulorum tabulæ, & quidquid est appendicum, quibus arcus honorarius similis exornari solet, non toris adjuncta, sed ex vastis marmorum quadris, è quibus totum opus constat, sint simul exsculpta, & artifice manu ad amussim expolita, coagmentataque tam concinnè, ut inter quadrorum commissuras ne cultelli mucronem quis inserere posset, & ex uno Parii montis saxo totus arcus excisus à

longè videatur. Elogium, quod detractis æreis inauratis literis in arcus fronte supra apsidem exstat, causam declarat, cur eo loci *Trajano Aug.* ejusdemque conjugi *Plotinæ Aug.* & sorori *Marcianæ* jam tum inter Divas relatæ in honorem exstructus fuerit. Nec ingratum fore studiosis autumo, idipsum hic subtexere exscriptum correctius, quam à quibusdam aliis Scriptoribus publicatum fuit,

IMP. CÆSARI. DIVI NERVÆ. F NERVAE.
TRAJANO. OPTIMO. AUG. GERMANIC.
DACICO. PONT. MAX. TR. POT. XVIII.
IMP. IX. (CIPI
COS. VI. P.P. PROVIDENTISSIMO. PRIN-
SENATUS P. Q. R. QUOD ACCESSUM
ITALIÆ HOC ETIAM ADDITO EX PECU-
NIA SUA
PORTU TUTIOREM. NAVIGANTIBUS. RED-
DIDERIT.

In latere dextro:	*In latere sinistro:*
PLOTINÆ AUG.	DIVÆ MARCIANÆ
CONJUGI AUG.	SORORI. AUG.

Perge ad arcem Anconitanam, & ad portas, ac propugnacula nova videnda, quibus adversus piratarum Turcarum impetus ac insidias urbs illa munita pridem fuit; primum *Clementis* VII. dein *Pauli* III. atque successorum Pontificum auspiciis, atque maximis impensis.

Non detrectabis scandere *Cumerum* promontorium (*montem Anconitanum* appellat Plinius) & rebus ibi videndis horas aliquot impendere. Visita cathedrale *D. Cyriaci* fanum antiquum, marmoribus raris, atque structura sumptuosa peramplum & eximium, in cujus Templi sacrariis quamplurimæ Divorum Reliquię, ac donaria pretiosa, pietatis ergo conservantur. Non procul inde in promontorio *Veneris* ædem fuisse, ex Juvenalis Poëtæ citatis ante versibus palam fit, cujus nullæ nunc visuntur reliquiæ. Ex alto ibidem volupe fit contemplari spatiosa maris

æquo-

18

lo
ra
ſa
cc
ir
in
x
S

æquora, urbis atque portus curvaturam ac situm, per continentem Appennini juga, cui promontorium hoc ita cohæret; ut nonnulli eum illic finiri memoriæ prodiderint. Ramum quidem Appennini esse, credi facilius potest. qui hinc ad *Garganum* per oram Hadriatici maris, atque inde in Meridiem ad *Leucopetram* Brutiorum promontorium perpetuis jugis in Epiroticum mare procurrit, ac veluti spina dorsi totius Italię continentem roborat ac firmat. Monstrantur hinc vicinæ civitates, atque circumjacentia castella & oppida. Sub promontorio ad littus *Sirolum*, nobili nunc etiam vino celebre, quod etiam à Plinio *Anconitanum* vocatur, & inter generosa numeratur. Inter Appennini montes *Urbini* & *Auximi*, aliorum oppidorum situs declarantur. *Cingulum T. Labieni* ad Musonis fluenta in colle positum; qui C. Cæsaris procos. Legatus in Galliis, longo bello tantum sibi corrasferat ex prædis divitiarum, ut oppidum hoc privata impensa condiderit; cujus oppidi imaginem nummis argenteis expressam cum ejus titulo non semel vidimus. Invidiosas ejus opes taxant Cicero & Valerius Max. Silius, & Dio Nicæus, aliique.

ÆDES LAURETANA.

Schott.

HINC per xv. milliaria *Lauretum* usque proficiscere, ubi inclytum religione fanum *Divæ Mariæ Deiparæ virginis* visitur, peregrinatorum concursu ab universis Christiani orbis regionibus eo confluentium mirifice frequentatum, pietatis & votorum causa. Silva olim laurea in colle ad *Mustonis* amnem inter *Ricinetum* & mare, à qua *Laureti* nomen: in eodemque colle, sunt qui opinentur, *Cupram* Tuscorum oppidum cum antiquissimo *Iunonis Cupranæ* delubro fuisse. Nunc vicus, vel potius oppidulum, muro, fossis, & turribus cinctum, atque propugnatoriis instructum abunde, ne piratis ac Turcis, impiove militi, ut antea, ad direptionem pateat: utque tuto com-

commodeque nunc habitetur, & advenas hospites laute mundeque in diversoriis excipiat & tractet.

Templum ipsum ex quadrato saxo, sumptu atque magnificentia sublime & peramplum est: in cujus medio sacrosanctum illud *D. Virginis* conclave per summam religionem ab advenis aditur, conclusum Sacello marmoreo quadrato, sculpturis artificiosissimis extrinsecus elaborato, tam laxe tamen, ut novum hoc opus veteres & venerandos illos sacri conclavis muros nusquam contingat. Atqui opinione prorsus receptum, & re ipsa constare tradunt, divini Numinis hoc fieri nutu, ut parietes illi, intra quos nata educataque fuit cœlorum Regina semper virgo Maria, & intra quos, Archangelo Gabriele nuntiante, ipsa Deum ac hominem concepit, operarias hominum manus non admittant, renovari ac ornamentis ullis vestiri nolint. Nec ambigunt piorum animi, quin divinitus idipsum conclave per Angelos eo translatum è Palæstina fuerit, cum propter gravissima Scriptorum hac de re testimonia, tum miraculorum celebritate perculsi, quibus locus iste jam à tot sæculis inauguratur, & illustratur indies. Obstinata & saxea corda possent mollire primo ingressu, & ad venerationem possent impellere, tot insignia miraculorum documenta, atque donaria votiva per Templi parietes, columnas, fornices, atque tholos, circumquaque suspensa; veluti statuæ, signa, imagines, arma, exuviæ, vestes, aliaque instrumenta infinita, simul cum tabulis pictis scriptisque: quibus singulis luce clarius ostenditur, & memoriæ mandatur, quam pro salute humani generis inexplicabilia suæ potentiæ signa palam Deus opt. Max. ostendat, qui suo nutu cuncta regit: & ut in locis sibi pie dedicatis facile prosperet atque perficiat bonæ voluntatis conatus, gloria & majestate domum suam adimplens, in qua nomen & cor ejus (ut Salomoni Regi est oraculo pollicitus) cunctis diebus permanet: quo in preces implorantium ejus auxilium, cum auctario præser-

tim

tim intercessionis gratæ *D.Virginis*, matris suæ, aliorumque coheredum cœlestium (quorum hic imitatores esse debemus) oculis apertis. & arrectis auribus attendat. Jam vero quam obnixe succurrat in rebus desperatis, cum ibi, tum ubique terrarum multa miraculorum millia documento sunt: quæ tamquam in speculo nobis etiam repræsentant;quàm non repudiat advocatos nostros, & quàm temerarium sit, ejus exquirere consilia in eligendis sui cultus locis.

Per Templum, tragica, multipliciaque humanarum calamitatum pegmata tamquam in theatro quodam perlustrabis;in quibus tamen semper benignus ille Deus ἀπὸ μηχανῆς ἐπιφανεὶς felicem cuicumque tragœdiæ catastrophen imposuerat. Verum quis varios rerum casus memorando describet, diluvia, tempestates, naufragia, fulmina, terræmotus, ruinas, præcipitia, lapsus, ossifragia, morbos, cædes, latrocinia, sicas, carceres, laqueos, furcas, & infinitos ærumnarum crateres, quos nobis in hac lacrymarum valle noverca fortuna propinat? sed ut Poëtæ verbis hoc concludam,

Non mihi si lingua centum sint, oraque centum,
Ferrea vox, omnes scelerum comprendere formas,
Omnia pœnarum percurrere nomina possim,

queis non solum apud inferos summum Numen suâ justitiâ noxas vindicat, sed quibus etiam hic nos delirantes sua clementia in ordinem redigit, cœlo nos reservare cupiens. Deus etenim nobis fortunæ calicem miscet ad salutem.

Ostenduntur singulatim pretiosa & rara Principum atque Magnatum donaria,quæ religionis ac voti caussa *D. Virgini matri* in sacrosancto illo delubro dedicata fuere. Item in Sacrario vestes ac vasa sanctiora ex auro & argento, gemmis & unionibns onusta.

Nec votivæ tabulæ prætereundæ, quibus etiam laudes Deiparæ Virginis Lauretanæ à præclarissimis

ingeniis decantatæ, continentur, inter quas M. *Ant. Mureti* non vulgaris est.

M. ANT. MURETI
AD BEATISS. VIRGINEM
DEI MATREM,
Quæ in Æde LAURETANA religiosissimè colitur.

UNDE *mihi insolitus præcordia concutit horror,*
Et perfusa metu trepidat, velut icta Deo, mens?
Fallor, an hoc facit ipse locus, stimulosque paventi
Subjicit, atque animum præsentia Numinis urget?
O cœlo dilecta domus, postesque beati,
Quos ego jam pridem tota mihi mente cupitos,
Nunc primum, veteris voti reus, advena viso!
Salvete, adspectique mihi feliciter este.
Vosne per æthereas Iudææ à finibus oras
Aligerûm, mandante Deo, vexere manipli?
Hic Virgo genitura Deum, genitricis ab alvo
Prodiit, & blandis mulsit vagitibus auras.
Hic quoque Virginei servata laude pudoris
Sancta salutifero tumuerunt viscera fœtu.
Ille opifex cunctorum, illa æterno unica Proles
Æqua Patri, ille homini primæva ab origine lapso
Spem cœlo vitamque ferens, hac lusit in aula
Parvulus, & sanctæ blanda obtulit oscula matri.
Quænam igitur Regum sedes, quæ Templa per orbem
Huic se ausint conferre loco? Ter & amplius omnes
Ante alias felix Piceni littoris ora,
Cui Solymos spectare domi, cui munera Divum
Fas calcare domi est pedibus vestigia Christi.
En ego jam supplex procumbam, atque oscula figam
Parietibus sanctis, spargamque hoc pulvere crines.
Aspice me superis è sedibus, aspice Virgo,
Prostratum, atque imo gemitus ex corde cientem.

Et pe-

Et pectus tundentem, & fletibus ora rigantem:
Ne, quamquam culpis adopertum turpibus, arce
Adspectu me Diva tuo, si pectore toto
Te veneror, si te, dubiis in rebus, ad unam
Confugio, teque auxilium sanctissima posco.
Pœnitet ex animo vitæ me Diva prioris;
Pænitet, & meritas horret mens conscia pœnas.
Quòd nisi tu casto pendentem ex ubere Natum
Concilias placasque mihi, quò tendere cursum,
Quóve malis fessam tentabo advertere puppim?
At tu (namque soles) placida dignare querelas
Aure meas, & ades lapsis mitissima rebus.
Certè equidem tota pendentes Æde tabellas
Aspicio, quæ te miseris præsto esse loquuntur.
Hic te animo spectans, torrentem viscera febrem
Depulit; ille hyadas tristes hœdumque cadentem
Spectavit tutus, vertentibus æquora ventis,
Et duce te patrias enavit salvus ad oras.
Criminis ille reus falsi, sub Iudice duro,
Dum mortem exspectat, tenebroso carcere clausus,
Munere Diva tuo detecta fraude, revisit
Uxorem, & natos, exoptatumque parentem.
O ego nunc morbis multò gravioribus æger,
Naufragiumque timens longè exitiosius illo,
Et jam pridem animum peccati compede vinctus,
Si possim morbis liber vinclisque solutus,
Fluctibus & ventis laceram subducere puppim;
Quas tibi latus agam grates dum vita manebit?
Te, cùm luce nova sparget sol aureus orbem,
Te recinam, quoties abscondet opaca polum nox:
Et tua præcipuo venerabor Numina cultu.

Extat & votum Virgini matri Lauretanæ, viri clari *Levini Torrentii*, Episc. Antverpiensis.

CELE-

CELEBRITAS ET MAJESTAS ÆDIS LAURETANÆ.

Ex Horatii Tursellini, *Societ.* Jesu *Libris quinque.*

NULLUM omnino tempus anni, nullus mensis, dies nullus abit, quin SS. *Virginis* cella à pluribus advenis celebretur. Nec *Picentium Italorum*que propria hæc laus pietatis, sed communis Transalpinis, Transmarinisque maximè vero *Illyricis, Francis, Belgis*que. Nec desiderantur *Hispani, Lusitani, Poloni,* atque *Germani.* Duo tamen sunt anni tempora, populorum gentiumque omnium frequentia ac celebritate præcipua, Ver, & Autumnus, quorum alteri dies concepto inibi Deo sacer, alteri natalis *Deip. Virginis* initium facit celebritatis. Utraque autem celebritas trimestris est, quo temporis spatio maximis populorum concursibus *Ædes Lauretana* celebratur pænè quotidie. Namque agri Piceni nulla urbs, oppidum, pagus, vicus est, quin quotannis catervatim populatimque Lauretanam Virginem intervisat. Quorum exemplum finitimos circa populos *Samnitium, Umbriæ, Flaminiæ, Æmiliæ*, ceteræque Italiæ ad similem pietatis laudem invitat. Veniendi fermè ratio talis. Præeunt Sodalitates suis quæque insignibus vexillisque distinctæ. Plerique enim præter Christi crucifixi effigiem; Deiparæ aliorumque Divorum imagines pulcherrimè pictas præferunt. Agmina claudunt Sodalitatum moderatores, Sacerdotesque, cum sua cujusque agminis symphonia. Sequuntur dona, argenteæ coronæ, calices, cerei nummis obsiti, pretiosæ vestes urbium oppidorumque argentea simulachra, votivæ tabellæ, divinorum beneficiorum B. *Maria* deprecante partorum indices. Interponuntur sæpè sacrorum Vatum Sibyllarumque de B. Virgine vaticinantium aliæque personæ

habitu vestis insignes; sæpè etiam excipit incondita & promiscua cujusque populi turba. In itinere carmina Deo, Dei parenti, Divisque per intervalla invicem canunt. Obvias urbes cum transeunt, eas ad Lauretanæ Virginis religionem cultumque exemplis pietatis accendunt. Simul ac vero Ædes Lauretana in conspectum se dedit (ea, quia in edito colle sita est, procul conspicitur) extemplò universi prosternunt corpora, & obortis præ gaudio lacrymis, Deiparam consalutant. Inde in ordines abeunt, instructisque agminibus procedentes canunt Litanias Hymnosque. Nec desunt, qui exutis propere vestibus, paratos ad id saccos induant comitesque subsequantur, nuda sibi terga cædentes. Ad Laureti portam peregrinis Sodalitatibus Lauretani Sacerdotes linteati procedunt obviam, easque in templum deducunt cum egregia symphonia, festoque campanarum ac turbarum sono. Ubi ad Ædis vestibulum ventum est, advenæ denuo prostratis corporibus, impensè salutant Virginem, tanto utique animi ardore sensuque, ut ceteri qui adsunt, illorum vocibus emolliti, collacrymare cogantur. Posteaquam ad collucentem facibus lychnisque Deiparæ cellam perventum est, Divæque effigiem intueri contemplarique cœperunt incredibile dictu est, quæ voces, qui gemitus, quæ lacrymæ, quæ suspiria passim exaudiantur. Deum præsentem adesse facile sentias. Plerique porro divino simul horrore gaudioque perfusi, adeò sacris illis parietibus adhærescunt, ut inde avelli abstrahique vix queant. Dumque aram Apostolorum, sacrum armariolum, obstructam januam, ipsumque caminum venerabundi contemplantur; dum meditantium animis B. Virgo in iis locis aliquid agens occurrit, nullum intuendi finem, nullum osculandi modum facerent, nisi plurimorum idem petentium ardor obstaret. Finitimorum populorum fermè hæc est ratio. Ad exterarum gentium peregrini alii aut pedibus, equis alii aut vehiculis gregatim confluunt, pleri-

plerique peregrinorum habitu ac notis insignes. Verum in dispari habitu advenarum eminet Ædis Lauretanæ cultus idem. Omnium ferè hoc commune est, ut delictis expiati cœlesti mensa reficiantur, plerique autem B. Virginis aram jactata pecunia & pretiosis cumulent donis. Quamquam dona insigniora Sacelli custodibus tradi solent, ut in codicem referantur, quo eorum, & simul donantium, extet memoria ad posteros. Aram Apostolorum scilicet, & Deiparæ effigiem, pro varietate temporum, magnifica semper adornat vestis, incredibilisque cultu gemmarum, aliorumque donorum Sacellum ipsum candidis semper cereis lychnisque argenteis plurimis collucet: assiduis propè symphanicorum, musicorumque personat cantibus: & quod caput est, præsenti Dei numine semper affluit, quod in intrantes redundat advenas: sic prorsus, ut pios insolito quodam gaudio, improbos horrore perfundat; ægris remedio, mœstis solatio, torpentibus incitamento, præsidio periclitantibus, perditis sit saluti. Porro præcipua Lauretani Sacelli frequentia est circa ferias Paschatis, Pentecostes, & Natalem Virginis diem: nam præter alios innumerabiles qui pedibus, equis, quadrigis sub Pascha Lauretum petunt, plurimi ex Longobardiæ, Venetiæ, Dalmatiæque oppidis gregatim navigiis Anconam delati, ad Lauretanam ædem fermè pedibus pergunt. Hic ferè postridie Paschatis, quo die in Sacro Euangelium de peregrinis Emmaunten petentibus recitatur, peregrinorum habitum sumunt, & post faustam Antistitum suorum precationem, cum Sacerdotibus innocentiæ custodibus pariter se dant in viam. Quorum quidem tanta est multitudo, ut duodena millia facilè excedant. Inde excipiunt finitimorum, oppidorum, urbiumque concursus incredibiles, ac subinde agmina plurima ac maxima fœnisecarum messorumque. Ceterum natalis dies B Mariæ longè maxima advenarum frequentia est insignis, toto pœnè Piceno (ut de ceteris Regioni-

gionibus taceam) Lauretum confluente. Satis constat, illo biduo supra cc. hominum millia Lauretanam ædem nuper accessisse. Itaque necessitas Custodes sacrosancti Sacelli cogit in teriori ejus parti cancellos per id tempus extrinsecus circumdare, ut in expedito sit admittere quos velint, aut excludere, turbasque vitare. Omnibus porro anni temporibus militum cohortes ac turmæ equitum proficiscentes ad bellum divertere solent Lauretum, ubi ritè expiati, ludicris certaminibus militari more celebrant Virginem. Atque hæc incredibilis advenarum frequentia vias Lauretum ferentes frequentissimas diversoriis fecit. Itaque hospitiorum opportunitas, commoditasque viarum pedestrem quoque peregrinationem, quamvis delicatis ac debilibus, haud sanè difficilem præbent. Ad hæc itinerum celebritas tanta est, ut per ea tempora passim occurrant varii peregrinorum greges, ingens vel incitamentum pietatis, vel levamentum laboris. Ergo ipse M. *Antonio Columna* (ut de aliis taceam) vir & opibus & bellicis rebus inclytus, votivam peregrinationem Lauretanam exsequi sustinuit pedibus. Omnino, ut Lauretum tandem ad conspectum Deiparæ ventum est, superfundente se piis mentibus Deo, tantam omnes hauriunt cœlestis lætitiæ voluptatem, ut maximum quamvis laboriosæ peregrinationis fructum se cepisse fateantur. Hic ego quid memorem, quàm multi faciant B. Virgini vota? quam multi reddant? quot è flagitiorum emergant cœno? quot inexplicabilibus incestarum illecebrarum vinculis animum exsolvant? quot veteres inimicitias, & inveterata odia deponant? quot homines desperatæ salutis, qui fœdus pepigerant cum inferno, ex inferorum faucibus erepti reviviscant? Nam quanto corporibus animi præstant, tanto plura ac majora in animis quàm in corporibus hominum curandis existunt Virginis Lauretanæ miracula; ut hæc & alia, quæ attigimus, explicare velle oratione, hominis sit divi-

divinam potentiam (quæ Laureti vel maximè se ostendit) humana imbecillitate metientis. Itaque satius duco succumbere oneri, quàm enarranda suscipere ea quæ utique pertractando detererem. Hoc unum liquido affirmare possum, Lauretanam celebritatem majestatemque tantam esse, quantam qui oculis non subjecerint, haudquaquam concipere animis possint; ut si deinde cum narratis audita conferas, famam reipsa minorem invenias. Adeo una in terris Lauretana res non fidem solum, sed famam quoque ipsam, quæ cuncta in majus celebrare solet, incredibili majestate ac fastigio vincit.

PRÆCIPUUS LOCUS,

SITUSQUE ADMIRABILIS ÆDIS LAURETANÆ.

Horat. Tursel.

CEterum è Galilæa migrans in Dalmatiam, indeque in Picenum in silvam, hinc in collem duorum invicem dessidentium fratrum, in illis locis sedem sibi Deipara Virgo elegerat, ad diversandum magis quam ad habitandum, minimè scilicet diuturnam. Quippe cum eo demum loco, ubi nunc est, ab initio sedem animo destinasset stabilem, & (nisi incolarum accolarumve aliquod delictum obstet) ut speramus, æternam. Neque enim ambigi fas est, quin Dei mater, & Dalmatarum in Illyrico indiligentiam, & immanitatem latronum in silva, & in communi duorum fratrum colle fraterna odia, ut providerè à principio, sic vitare potuerit. Nimirum illa istarum rerum satis gnara, ex quo primum tempore Nazaretho Domus excessit, relicto natali solo hunc sibi locum elegit, ubi stabilem ac perennem figeret sedem. Verum enimvero opus fuit ad fidem tam insolito in auditoque anteà miraculo affirmandam, ejusdem miraculi frequentatio, ut rem per se incredibilem crebra in-

tra

tra paucos annos mutatio credibilem faceret. Qui enim ambigerent deinde mortales. an Domus illa ex Galilæa esset advecta, cum eamdem illi ipsi audissent suo ævo, ex Illyrico in Picenum migrasse, qui vidissent in ipso Piceno intra spatium vix mille passuum, anno nondum circumacto, ter mutasse sedem locumque? Incidit quippe tertia hæc & postrema migratio in annum à Christo nato M CC. XCV, qui adventum sacræ Domus in Italiam est consecutus. Operæ autem pretium est de admirabili ejus situ cognoscere: situs enim ipse sacrosanctam illam sedem non humana, sed divina prorsus arte manuque locatam facile declarat. Sita igitur est, si qua usquam, ad quatuor cœli mundique regiones, ex Mathematicorum disciplina: neque id solum, sed ex veteri etiam sanctorum Patrum instituto, qui aras sacrarum ædium ad solis spectare ortum jubebant. Namque anterior paries, ubi fenestra visitur Angeli ingressu (ut ferunt) nobilis, ad occidentem solem vergit; posterior, ubi arca est ante B Mariæ simulacrum posita, vernum fermè Orientem spectat, adeo quidem directò, ut per utrumque Æquinoctium, decem circiter dierum spatio, sol oriens posteriorem, occidens anteriorem aspiciat partem. Itaque per eam sub occasum sol, quam dixi, fenestram ingressus ad B. Virginem velut vespertinus salutator accedit, quando matutinus esse nequit, objectu parietis exclusus. Id adeo etiam post sacram Domum Templo inclusam observatum ferunt, priusquam adversa Templo facies Pontificiæ domus objiceretur ab Occasu. Ceterum non dubito quin ejus janua (perfecto deinde opere) patefacta, illud idem solis, Deiparam à Templi aditu per Sacelli fenestram quodam modo salutantis, sit præbitura spectaculum. Sinister porro sanctissimi Sacelli paries ad Septemtrionem vergit, dexter ad Meridiem. Ac proinde Pontificalium tectorum porticus sane magnifica ad Meridiem versa (B. enim Virgo suæ cellæ seu situm Pontificiarum ædium velut præscri-

psit

psit architecto) quotidie, cùm adversum recta excipit solem, meridiem haud dubium indicat. Hunc autem tam admirabilem sanctissimi Sacelli situm non casu occupatum, sed divinæ quæsitum consilio, vel illud argumento est, quod in ipsa quoque silva, eumdem plane situm à B. Virgine optatum (ut egomet intentius observavi) vestigia, quæ exstare diximus, satis ostendunt. Idem fortasse in colle fratrum accidit; nam ex obscuris vestigiis indicari non potest. Fortassis idem quoque in Dalmatica sede usu venit; nihil enim comperti habemus. Sane res ipsa consentanea est: sacrosanctam quippe Domum duo præcipua mysteria, ortus B. Virginis, & æterni Verbi conceptus insignem fecere: quorum ille ferè in autumnale, hic in vernum incidit Æquinoctium. Igitur haud immeritò eam sol per utrumque Equinoctium lustrat, sic prorsus ut vel illorum mysteriorum memor, & sub ortum & ante occasum Deiparam Virginem pæne ambitiose adire, & quodammodo salutare videatur.

BAPTISTÆ MANTUANI

TESTIMONIUM.

Schott.

Baptista igitur Mantuanus, Theologus idem ac Poëta egregius, initio suæ Historiæ egregium Ædi Lauretanæ tribuit testimonium, quod ab re non erit nostræ Historiæ intexere. *Cum nuper*, inquit, *venissem ad sacratissima Virginis Mariæ sanctum domicilium, vidissemque qualia & quanta Deus ostendit in eo loco miracula, & suæ virtutis atque clementiæ, signa manifestissima; me subitò horror invasit, & visus sum audire vocem Domini loquentis ad Moysen: Non appropinques huc; solve calceamentum de pedibus tuis, locus enim in quo stas, terra sancta est.* Inde præfatus legisse se in Templo Lauretano Tabulam parieti affixam, situ & carie corrosam, in qua, unde & quonam pacto locus ille

ille tantam sibi vendicasset auctoritatem, conscripta erat historia, hæc inquam præfatus adjecit: *Historia igitur in Tabella continebatur ejusmodi: Templum B. Dei Genitricis Lauretanæ quondam ipsius Virginis cubiculum fuit, in quo nata, nutrita, ab Angelo Gabriele salutata, & Spiritu Sancto fuit obumbrata.* Cetera inde persequitur, quæ à *Præposito Teremano* memoriæ prodita, & in Lauretana Æde proposita diximus: ut ex *Teremani* tabula esse deprompta satis appareat. Ad extremum augustissimæ hujus Domus laudationem ingressus, eam non modo terrestri paradiso, ubi Eva ex Adæ latere effecta est; monti Sinæo, ubi lex data; Templo Salomonis præcipua Numinis præsentia inclyto; Bethleemio antro, quæ cunabula fuerunt Salvatoris; Tabori monti ubi Christus clarissima luce circumfusus apparuit cum Moyse & Elia colloquens; monti Olivarum, unde Christus triumphans ascendit in cœlum; verùm etiam augustissimo Christi sepulchro, quo nihil in terris sanctius habetur, longe multumque anteponit; præcipue quòd hic Deus humanitate indutus, fundamenta jecerit salutis humanæ. Cujus laudationis illa est insignis sane ac frugifera clausula: *Sed quid plura de Domus hujus ineffabili dignitate commemorare pergo? libet mihi Iacob Patriarchæ sermone concludere: Terribilis est locus iste, non est hic aliud nisi domus Dei, & porta cœli.* Ergo à *Mantuano* viro celeberrimo prodita litteris est Lauretana historia, quæ ad eùm diem sermonibus tantum usurpabatur. Ex eo tempore vulgari cœpta, magno vel Lauretanæ religionis incremento, vel mortalium bono. Namque ea, quam dico, historia brevi volumine circumlata, cum avide ac passim lectitaretur, plurimorum animos ad Lauretanam ædem visendam colendamque pellexit.

Et in *Agelariorum* carmine *Antonium* Principem virum, præter Piceni oram navigantem, sic gubernator navis affatur;

> .... *quod cernis Picentia contra*

Lit-

torum solvendorum gratiâ confluunt, cum omnibus anni temporibus, tum maximè Vere & Autumno. Equidem de tanto Templo dicturus, unde ordiar nescio: obversatur quippe animo, hinc summa loci religio, illinc eximia Templi opulentia. Enimvero me vires deficiunt conantem dicer e de sanctissimo illo religiosissimoque cubiculo, ubi nata, ubi educata est cœli Regina semper Virgo ac Dei parens *Maria*, eademque miserorum mortalium apud Filium suum Patrona; ubi Archangeli Gabrielis nuntio Dei mater effecta appellataque est; ubi humanam Deus naturam induit, ut nos ex faucibus inferni draconis eriperet, cœlestisque Regni aditum, per tot sæcula, parentum humani generis vitio clausum, aperiret. Itaque ut dixi, unde talis loci descriptionem ordiar, ignoro. Ceterum ut piis pariter curiosisque Lectoribus satisfaciam, pauca dicam. Principio igitur dubitandum non est, quin hoc illud ipsum sit cubiculum, ubi cœli Regina edita in lucem est. Nam præter certissima litterarum monumenta, quæ Deæ Virginis cubiculum ab Angelis huc translatum esse fidem faciunt, nemo est tam ferus ac ferreus, nemo tot tantisque flagitiis ac sceleribus coopertus, qui non in ipso sacræ Domus ingressu, præsenti numinis cœlestis religione profusus, molliri suum sentiat pectus, adeò ut venerabundus B. Mariæ imploret auxilium, ac per eam à Christo suppliciter oret suorum veniam delictorum. Et sane ad ipsum humanos animos divina vis videtur impellere. Adhæc accedunt prodigia ac miracula ibi divinitus edita, beneficiaque tributa iis qui ad Dei Parentem supplices confugerunt. Id adeo non solum litterarum monumenta testantur, sed etiam aurea, argentea, cerea simulachra, votivæ quoque tabellæ, quæ per multas ætates ac sæcula congesta visuntur. Longus sim, si velim numerando percensere divina prodigia, ac dona inibi impartita mortalibus; quæ quidem tot tantaque sunt, ut incredibilia videri possint iis, qui non facilè

facilè inducuntur, ut credant, maternas à Deo preces audiri.

Nec vero hæc magnificentius à Leandro dicta, quàm verius.

RECINETUM.

Schott.

PRoficifceris hinc *Recinetum*, emporium recens, ex vetuftæ urbis *Helvia* reliquiis excitatum, ex cujus interitu ac ruinis etiam *Maceratam* exfurrexiffe volunt: cujus urbis ab *Helvio Pertinace* Auguft. peramplitet olim reftitutæ lateritium Amphitheatrum ingens in ripa fluminis *Potentia*, aliaque ædificiorum magnorum veftigia in itinere per agros monftrantur.

Capug.

Laureto *Recinatum* te conferes via tribus milliariis ardua, & inter colles ftrata. Nova urbs eft; *Helvia* enim *Ricina* campeftri à Gothis devaftatâ, incolæ ædificatam, parum mutato nomine, *Ricinetum* vocaverunt, & Italicâ linguâ magifmutato *Recanatum*. Huc menfe Septembri ad celebertimas nundinas confluunt undique varii populi & mercatores. In primario Templo *Gregorius* XII. qui in Concilio Conftantienfi Pontificatu fe abdicavit, fepultus eft. In dorfo montis magno gradu fe extendentis fita urbs. Circumftant *Auximi* colles & *Cinguli*, mare, collefque alii. Hinc in campeftria loca defcendens multis millibus paffuum, à dextera in extrema planicie S. *Severinum*, quod *Sixtus* V. urbis dignitate ornavit. offendes. Hinc quoque in collibus *Matheli-ca* profpicitur, interiufque *Fabrianum*, oppidum in papyro conficienda nominatum. A S. *Severino* via *Camerinum* te ducet, in montis jugo, munitiffimo loco pofitum, opibus, & civibus refertiffimum, quod femper Romanis in bellis auxilio fuit, femperque magni & generofi fpiritus viros produxit, inter quos noftro tempore *Marianus Perbenedictus* fummus pa-

tronus

patronus meus, quem præter ceteros vehementer obſervo, ſtudiis litterarum, morum venuſtate, laboribuſque pro Eccleſia ſuſceptis, Cardinalis creatus, tamquam ſplendidiſſimum ſidus refulget. Camerino per Vallem *Dignani* iter facere poteris *Fulgineum* & *Spoletum*.

At ſi rectâ viâ incedes, in montes aſcendens, accedes ad *Maceratam* totius Piceni nobiliſſimam urbem, in monte, magnitudine & pulchritudine inſignem, Collegium Juriſconſultorum, quam *Rotam* vocant, ad cauſſas cognoſcendas, & Præſidem totius Provinciæ habet, propterea populo refertiſſima. Ulterius in oppido *Tolentino* Reliquias ſanctas *Nicolai* Auguſtiniani viri, qui illic vitam innocentiſſimam duxit, veneraberis. Tolentinates in publica Decurionum domo *Franciſci Philelphi* civis effigiem, cum Equeſtris ordinis baltheo laureatam peregrinis hoſpitibus oſtendunt, adſervantque etiam Regii diplomatis membranam, ad collatæ dignitatis argumentum. Hinc deorſum te deportabis, tamquam *Montem altum*, *Firmum*, *Aſculum* iturus, ſed poſteà ſiniſtrorſum ferè flectes ad colles, & viâ moleſtâ & incommodâ *Seravelle* vicum inelegantem & aſperum pervenies. Inde loco nomen inditum, quod in Appennini faucibus ſitus ſit. Umbria & Picenum ibi terminantur, & ad *Camerinam* eſt acceſſus. Invenies ulterius viculum *Colfloridum* cum lacu vicino, & ad dexteram in montibus S. *Anatcliæ* caſtellum; *Caput aquæ* inſuper, cujus aquis & charta & aliæ res ad hominum uſus utiles concinnantur. Inde per vallem quamdam *Fulgineum* accedes, bidui itinere confecto poſt *Lauretum*.

FULGINEUM.

Capug.

CUM *Flaminii Forum* Longobardi deleviſſent, ex ejus ruinis Fulginates, ex agro Tudertino eo ſedem transferentes, *Fulgineum* conſtruxerunt. Civitas

M mei-

mercaturâ dives, maximè vero rerum ſaccaro coopertarum nundinis valdè frequentatur; exigua, jucunda, & altera portarum illuſtris architectura, ubi cives Longobardos invadentes acriter & invictè depulerunt.

Si tibi *Peruſium*, quæ millibus paſſuum viginti abeſt, videre in votis eſt, ad Occaſum pergas; quo ſi perrexeris, *Aſſiſium* urbem in colle à dextris inviſes, & S. *Franciſci* corpus adorabis, ſumptuoſo ejus Templo perluſtrato, Angelorumque ſacris ædibus.

E Via Flaminia, per cultiſſimos Umbriæ campos & colles ducta, contemplari utrimque juvat lætiſſimos fructibus omnigenis agros, vinetis, hortis, olivetis amygdaletiſque nitentes, quos *Propertius* Umber *Virgilius*, vetereſque Poëtæ plures, in cœlum laudibus vehunt. Videtur à dextris *Mevania*, *Propertii* patria, tauriferis (ut Lucanus ait) ſe ibidem campi explicans. A ſiniſtris autem è *Trabalanis* collibus, ii quibus olim veteres oliviferæque *Mutiſca*, ut Virgilii locum declarat Servius, *Clitumnus* erumpen limpidiſſimo copioſiſſimoque fonte, qui *Mevani* campos irrigaturus, altero mox ſtadio fluminis a Dei nomen aſſumpſerat: cujus etiam nunc opinantu ædem ſacram olim fuiſſe, quæ in propinquo viſitu marmorea & antiquiſſima, nec non more Corinthic pulcherrimè conſtructa: quales *Vitruvius*, de ſacrarum ædium œconomia ſcribens, *Fontibus* & *Nymphi* æquè ac *Veneri*, *Floræ*, & *Proſerpinæ* conſtituenda eſſe docet, ut aptas habere videantur cum diis ſui proprietates, juſtuſque decor accedat, ſi propter teneritatem graciliora & florida foliiſque & voluti ornata fiant. In eum modum & iſtius ædis ſcenographia à fronte, & à poſtica lateribuſque, huic argumento columnarum tympanis lacunariis ac trabeationis parergis, ac omnibus ornamentis ad unguem correſpondet; ut *Clitimno* vicino ſacratam fuiſſe non malè fiat veriſimile: in quibus acanthorum folia flores, & helices, ſtriarum undæ, triglyphorum gu tulæ

tulæ, victimarum in metopis crania bubula, baccis & corallis implexa, lances foliis ac rosis vestitæ, nec non eucarpi, florum, pomorum, ac fructuum omni vario luxu perplexi, graphicoteram reddunt in aspectu delectationem, atque fluviorum fontiumque vim efficaciamque divinam insinuant in terræ germinibus promovendis. In qua re *Clitumni* natura singularis est, ut non videatur miraculis carere: observarunt enim veteres, eundem vicinos campos lætitia pabuli usqueadeo fœcundare, uti boum prægrandium armenta proferant & pascant; & aqua Clitumni pota boves candidos reddit, Plinio, Lucano, Servio Maronis commentatore, & aliis multis idipsum testantibus. Ex his quidem armentis postea Romanus Umbriæ victor eximios quosque tauros candidos reservare & ad triumphalia sacrificia saginare solet, velut victimas opimas, & ob faustum candoris omen in victoria lætissimas. Hos inauratis cornibus, diademate & vittis redimitos, ducebant in Capitolium triumphantes Imperatores, & undis ex eodem amne sumptis perfusos, & Diis immolabant. Has igitur ob caussas *Clitumnus* pro Deo cultus ab Umbris fuit, cui non solum ædes, sed & lucos sacrasse vetustatem, ipse Propertius indicat, dum ita canit:

Qua formosa suo Clitumnus flumina luco
Integit, & niveos abluit unda boves.

Sed quam pulchre Poëtarum princeps Virgilius, Georgicorum lib. 2. in Italiæ laudes effusus, hos ritus attingat, ne pigeat intelligere:

Hinc albi Clitumne greges, & maxima taurus
Victima, sæpè tuo perfusi flumine sacro,
Romanos ad Templa Deum duxere triumphos.

Rursum, ut Silius Italicus in Punicis unico versu:

Et lavit ingentem perfusum flumine sacro
Clitumnus taurum.

SPOLETUM.

Schott.

EODEM die ante noctem, si voles, *Spoletum* pervenies, urbem splendidam, & copia rerum imprimis abundantem; quæ Longobardorum Principum sedes diu fuit, *Ducatus Umbriæ* titulo insignis. Atqui multis antè ætatibus fuerat illustris, & firma *colonia Latina*, velut Cicero in Balbiano testatur: quam Umbris devictis Populus Rom. deduxit triennio post *Brundusium*, sicut ex Paterculo & Livio colligimus, *C. Claudio Centhona*, *Marco Sempronio Tuditano* Coss. Quæ post cladem ad *Trasimenum* acceptam, *Anibalem* victorem, ut Livius memorat, ausa repellere, eumdem docuit ex unius coloniæ viribus conjicere, quanta moles Romanæ urbis esset; cum plurimis suorum amissis, inde signa vertere, moxque in Picentinorum fines traducere exercitum cogeretur. Floruisse admodum stante Romano imperio, vetera ædificia, & antiquitates adhuc residuæ demonstrant, quas diligenter perlustra. Amplissimum *Theoderici* Gothorum Regis Prætorium, ab ipsis tamen Gothis post cum Regia destructum, sed a *Narsete* Justiniani Imp. Legato restauratum. Item Theatri fundamenta, *Concordiæ* fanum, formas extra urbem sublimes ac solidas aquæductuum, ex Appennini costis partim excisas, partim opere lateritio ex ima valle fornicibus in altum subductas. Atque imprimis suspicias licet majoris Basilicæ Pontificalis ardua tecta, marmoreosque parietes, arcem in Amphitheatro constructam, pontemque lapideum, qui magno ingenio factus, pilis grandibus XXIV. sustinetur, & urbis editiorem partem arci vel Amphitheatro in alio colle posito conjungit.

INTERAMNA.

Schott.

SEQUENTI die per Vallem *angustiarum* altissimis clau-

clausam montibus per saxa & rupes Appenni proficiscere *Interamnam*. sic appellatam à veteribus, quod inter ramos *Naris* fluminis velut *duos inter amnes* posita sit. Olim structuris & amplitudine majorem urbem fuisse quàm nunc est, veterum ædificiorum ruinæ, quæ in vicinio circumquaque visuntur, docent: & decrevisse non parum intestinis odiis, atque civium discordiis, majorum memoria re compertum est. Municipium vetus Romani populi fuisse, plures antiquę marmorum Inscriptiones demonstrant; sed quando jus municipii vel civitatis Romanæ Interamnatibus indultum fuerit, non prorsus liquet. Animadvertit Pighius ex antiqua Tabula marmorea magna, quæ ibidem juxta summum Templum parieti inserta est, conditam *Interamnam* fuisse ann. D.CC.IV, ante *Cn. Domitium Ahenobarbum* & *M. Camillum Scribonianum* Consules, qui fuere post Romam conditam anno D. CC. XXIV. quo *Interamna* Saluti Libertatique, ac Genio municipii, sacra publicè facta sunt, *Tiberii* Cæsaris in adulationem, propter sublatum *Sejanum*, ut ex ejusdem Tabulæ elogio colligere est, & in suis S.P.Q.R. Annalibus idem Pighius latius exponit. Româ igitur annis octoginta dumtaxat juniorem esse, & sub Numa Rege conditam constat: sed devictis Umbris, *Spoletiumque* deducta colonia, jus municipii *Interamnam* primum adeptam fuisse, verisimile est. Falluntur igitur *Leander*, aliique, ut *Robbertus Titius*, quem refellit *Ivo Villomarus* Animadversorum lib. XXII, qui coloniam esse Romanorum autumant; ignari & alteram ejusdem nominis ad Lirim in Latio fuisse, quam *coloniam Romanorum* scribit lib. X. Livius deductam esse cum *Caßino*, *M. Valerio*. *P. Decio Mure* Coss. anno Urbis CD. XL. Sed apertius ipse postea dicit, ad differentiam hujus municipii *Interamna*, *L. Posthumio* & *M. Attilio* Consulibus, Samnites *Interamnam coloniam Romanam, qua via Latina est*, occupare conatos esse; quam veteres Inscriptiones

Coloniam Interamnam Latinam videntur appellare, ad differentiam municipii *Interamna Nahartis*, ut nominant urbem Umbriæ, de qua jam verba facimus. Verum dumtaxat hæc admoneo, ne Lector in eos Auctores, licet doctos, incidens, simili errore capiatur. Interamnatum Nahartium ager. ut antiquitus, ita & nunc propter situm & aquarum dulcium abundantiam summè fœcundus est;nimirum in descensu Appennini, Meridiem & Inferum mare versus ejus positi colles & campi (quos *infernatos* idcirco Vitruvius appellat) perpetuis fontium ac fluminum rivis irrigui, ad solis radios apricando, procreandorum omnium fructuum opportunam facultatem habent. Nec mentiri Plinium reipsa compertum est, fœnisecia quotannis tria vel quatuor admittere Interamnatia prata, nec non posteà in pabulo non minus emolumenti dare: quod quidem incredibile nostratibus videbitur;sed productæ in conspectum vastæ magnitudinis rapæ xxx. librarum amplius pondo, quarum septenas justo pondere asinum onerare posse affirmant, fidem facient: nec non Plinius quadraginta librarum se vidisse scribit libro XVIII. Naturalis historiæ.

NARNIA.

Schott.

PER *Narniam* Via Flaminia *Ocriculum* proficiscere, *Narnià* in aspero difficilique monte & magna ex parte abrupto posita est, cujus imas radices abruptosque scopulos *Nar* fluvius magno cum fragore lavat, à quo *Narniam* appellatam Livius & Stephanus Grammaticus in urbium Lexico testantur. Ejus situm ita Martialis Poeta depingit libro VII. Epigrammatum:

Narnia sulphureo quam gurgite candidus amnis
Circuit, ancipiti vix adeunda jugo.

Nequinum prius nominatam fuisse, incolasque *Nequinates* cum à Romanis subjugarentur, idem Livius

us affirmat: infami scilicet nomine ob inertiam & pravos oppidanorum mores, ut volunt quidam, vel à loci iniquitate de qua locuti sumus. Aspernati tamen postea nomen, Romanorum coloni cum eo deducerentur adversus Umbros, & Narnienses à *Nare* flumine, ut diximus, appellari maluerunt. Samnitibus tum Nequinates confœderatos fuisse, triumphi Capitolini demonstrant, cum quibus victi triumphatique fuere per *M. Fulvium Patinum* Consulem, anno Urbis CD. LIV. quo tempore & colonia eo deducta est. Nunc oppidum oblongum ædificiis satis elegans est, rerum copia lautum, ob agri vicini fertilitatem; licet aliquando bellorum calamitatibus involutum, clades ingentes patrum memoria acceperit. Prætergressis oppidum apparent à dextris supra *Narem* admirandi ac longè conspicui pontis fornices ac minæ ingentes, qui duos prææltos & abruptos montes subterlabente flumine solebat conjungere, ut æquali via transitus ab oppido *Narnia* pateret in montem adversum. Ex manubiis Sicambricis exstructum ab *Augusto* quidam autumant, & *Procopius* Augustum ejus auctorem memorat haud umquam pontis arcus celsiores à se visos scribens. Quæ adhuc ejus reliquiæ supersunt ex lapide quadrato prægrandi pilis vastissimis sublimes arcus impositi, me hercle demonstrant florentis Imperii maximum & insani sumptus opus hoc fuisse. Nec de alio ponte loqui Martialem puto Epigrammate jam antè citato ad Narniam:

Sed jam parce mihi, nec abutere Narnia Quinto,
Perpetuo liceat sic tibi ponte frui.

Capug.

Hujus pontis lapides ferro & plumbo sine calce inter se connectuntur, iidemque crassitudine maxima cœli sunt exsculpti: latitudine circiter pedes ducentos patet, altitudine vero centum quinquaginta pedibus est major. Fornix unus nec in præsenti perfectus: Palàm fertur, hunc sub pontem magnos thesauros esse defossos.

 In

In ipsa civitate est aquæductus, qui quindecim millibus passuum per altissimos montes, quos subterfluit, ad tres speciosissimos æneos fontes in urbe aquam ducit. *Narnia* aqua cernitur, quæ à *charitate* nomen usurpavit, quæque numquam, nisi anno ante annonæ penuriam, promanare videtur, quemadmodum anno M. D. LXXXIX. contigisse mihi exploratum est. Multæ aliæ aquarum species hic reperiuntur salubres. de quibus prolixior fieret sermo nisi brevitati consuleremus.

Narniam ubi primum fueris egressus, Romam iturus, passuum millibus quadraginta, saxosum montem inspicies, ferro scissum, quo trajici posset inter fluminis præcipites rupes & arduum montem qui sinistrorsum tollitur. Saxum est in altitudinem pedes XXX. in latitudinem XV. & ultra porrectum. A dextera parte admodum præceps lacus est, ut inspicientibus horrorem incutiat, & per immania saxa fluminis maximè obstrepunt aquæ.

Prætereuntes hæc non dimittitur, via, quæ ultro citroque amœnibus colles arboribus vestitos exhibet, qua pervenitur *Ocriculum* in colle ædificatum prope Tiberim passibus mille.

Schott.

Per Viæ Flaminiæ vetusta monumenta, & *Ocriculani* municipii ruinas maximas perges ad *Tiberim*. In transitu quidem, videbis ædificiorum publicorum reliquias ingentes, Templa videlicet, thermas, aquæductus, & aquarum castella subterranea: item porticus, Theatrum, & Amphitheatrum: quæ mole sua testantur amplitudinem & magnificentiam summam ejus municipii, cum florente adhuc Imperio staret & vigeret. Falluntur qui nobis *Italiam* descripsere, & eo loci nescio quam *Ocream* Sabinorum volunt fuisse, vel *Interocream*, olim inter *Cutilias* & *Phalacrinem* in agro Reatino positam Via Salaria, ut ex *Itinerario Romano* colligimus. Ceterum *Ocriculi* municipii ruinas illas esse, testantur apertè statuarum

anti-

antiquæ inſcriptiones duæ, patri atque filiæ, propter thermas privato ſumptu ibidem extructas, ac Reipublicæ donatas, publicè locatarum: quas inſcriptiones ſtudioſorum in gratiam hic ſubjicere viſum eſt. Altera quidem in marmorea tabula legitur, quæ in oppido prope Templum in plateis parieti inſerta eſt; nec procul inde viſuntur ipſa ſtatuarum fragmenta patris ac filiæ. Altera baſis eſt quadrata, foris ad viam poſita, in qua filiæ ſtatua erecta fuerat. Tituli quidem ſunt iſti:

L. JULIO. L. F. PAL.	JULIÆ LUCILLIAE
JULIANO	J. JULI. JULIANI. FIL
IIII. VIR. AED.	PATRONI. MUNICIPI
IIII. VIR. I. D.	CUJUS. PATER
IIII. VIR. QUINQ.	THERMAS. OCRICULA
QUINQ. II. DEST	NIS. A SOLO DX. TRU-
PATRONO	CTAS
MUNICIPI	SUA. PECUNIA. DO-
PLEPS. OB. MERITA	NAVIT
L. D. D. D.	DEC. AUG. PLEBS
	L. D. D. D.

Tiberim poſteà trajicies pontonibus ad *Auguſti* pontem lapideum, cujus prægrandes ruinæ prolapſæ nunc fluminis alveum obſtipant & onerant: atque inde ad *Soractis* montis radicem pergens, veſperi in oppidulo *Ariniano* pernoctabis.

Capug.

Auguſtum æmulatus *Clemens* VIII. Pont. Opt. Max. ſumma impenſa & nominis ſui gloria, pontem poni mandavit. Hic finis erat ſuburbiis Romæ, etiam Imp. *Aureliani* diebus; quapropter legimus, Urbis ambitum paſſuum quinquaginta millibus alias produci, atque *Conſtantio* imperante Romanam majeſtatem, ædificia, & alia civitatis monimenta, a Tiberi uſque Romam frequentia ſic extitiſſe, ut quiſ-

quis, præter maximè versatum, arbitraretur se in Urbe fore. Transmisso flumine *Burghettum* vicus occurrit, unde à dextra octo millia passuum intersunt ad civitatem *Castellanam*, in altis rupibus conditam, *Fescennium* antiquitus nuncupatam. Interior est *Caprarola* Farnesiorum locus, de quo suprà diximus. Iter habens per viam regiam, quæ adhuc millibus passuum viginti differtur, aspicies *Arinianum* pagum intra colles, & ulterius *Castrum novum* in sublimi situm, quo ad *Primam portam* viculum pervenitur, ubi Flaminiæ antiquis silicibus stratæ vestigia teres. Ad lævam *Tiberim* habebis, brevique interjecta morâ *Pons Milvius*, in quo è cœlis signum Crucis ostendit Deus *Constantino* Imperatori, habens: IN HOC SIGNO VINCES, in eoque *Maxentium* tyrannum profligavit, occurrit, quo *Tiber* transmittitur, perveniturque ad suburbia Romæ, quam ingredieris per portam *Flaminiam*, nunc *Populi* nuncupatam.

ITI-

ITINERARII ITALIÆ

LIBER SECVNDVS

ROMA

EJUSQ. ADMIRANDA

CUM DIVINA,

TUM HUMANA.

URBIS ROMÆ ELOGIA.

CAP. I.

Ex Aristidis Laudatione Urbis, GUL. CANTERO *interprete.*

IAM vero artem civilem & magnanimitatem consiliorum Urbis maximè debemus considerare & admirari, ceu nusquam similem reperturi simus. Etenim cum omnes, ad Imperium pertinebant (in quo totum orbem terrarum complector) in duas partes tribuissetis; qui quidem generosiores erant & potentiores, eos civitate atque etiam gente donastis, reliquis inter subjectos relatis; ita fit, ut nec mare, nec intermedia regio, civitate quemquam prohibeat, nec hic ab Europa distinguatur Asia. cunctis in medium propositis; nec peregrinus censeatur quisquam. qui vel Magistratu vel fide dignus sit, verum communis terræ totius popularis status ab uno Principe optimo administretur, omnesque velut à communi foro jus suum singuli consequantur. Quod autem Urbes singulæ terminis suis ac regionibus præstant, hoc Urbs ista toti orbi exhibet, ut commune omnis quæ incolitur terræ tamquam regionis oppidum. Quocirca videntur finitimi omnes per vicos divisi, ad hanc arcem unam convenire, quæ numquam se cuiquam negat: sed ut terræ solum fert omnes, ita omnes homines hæc, velut fluvios mare, recipit, præterquam quod hoc etiam cum mari habet commune, quod ut illud fluviorum accessione non crescit, quasi ipsius capacitas cum illorum fluxione fato quodam connexa sit, ita nec in hac quidquam est præ magnitudine conspicuum. Quid? quod eorum instar, qui in suum omnia recipiunt, cuncta abscondit, æqualis ad exitum rerum & in-

introitum tam existens quàm apparens?

Et paulò pòst: Jam quod ab omnibus dicitur, terram esse communem omnium matrem atque patriam, id vos optimè ostendistis. siquidem nunc& Græco licet & Barbaro cuivis, sive quid ferat, sive nihil, quocumque libuerit, quasi ex patria in patriam commeare: nec vel Cilicum fauces, vel angusti & arenosi per Arabiam in Ægyptum transitus, vel montes invii vel fluvii immensi, vel gentes barbaræ intractabiles, terrorem cuiquam adferunt, sed ad omnem securitatem sufficit omnibus ut Romani sint, vel saltem vobis subjecti; & quod Homerus cecinit,

Terra tamen communis erat,

Id vos opere complevistis, terramque omnem dimensi, pontibus variis fluvios junxistis, montesque excidistis, ut equitabilis fieret terra; & solitudines diversoriis replevistis, cunctaque diætæ & ordinis beneficio mansuetiora reddidistis. Quapropter eam vitæ rationem, quæ ante Triptolemum usurpata fertur, eamdem fuisse existimarem, quæ ante vos in usu fuit duram videlicet atque agrestem, & à montana parum distantem: mansuetam vero illam, & quæ nunc viget, ab Atheniensibus quidem initium cepisse, à vobis autem pariter secundis, quod ajunt, melioribus esse confirmatam.

AMMIANUS MARCELLINUS

Lib. XIV. Historiarum.

TEMPORE (inquit) quo primis auspiciis in mundanum fulgorem surgeret victura, dum erunt homines, Roma; ut augeretur sublimibus incrementis fœdere pacis æternæ, Virtus convenit atque Fortuna, plerumque dessidentes: quarum si altera defuisset, ad perfectam non venerat sublimitatem. Ejus populus ab incunabulis primis adusque pueritiæ tempus extremum, quod annis circumcluditur fermè trecentis, circummurana pertulit bella; deinde ætatem.

tatem ingressus adultam, post multiplices bellorum ærumnas, Alpes transcendit & Fretum: in juvenem erectus & virum, ex omni plaga, quam orbis ambit immensos, reportavit laureæ triumphos. jamque vergens in senium, & nomine solo aliquoties vincens, ad tranquilliora vitæ otia discessit. Ideo Urbs venerabilis, post superbas efferatarum gentium cervices oppressas, latasque leges; fundamenta libertatis, & retinacula sempiterna, veluti frugi parens, & prudens & dives. Cæsaribus, tamquam liberis suis, regenda patrimonii jura permisit. Et olim licet otiosæ sint tribus, pacatæque centuriæ, & nulla suffragiorum certamina, sed Pompiliani redierit securitas temporis; per omnes tamen, quotquot sunt, partes terrarum ut Domina suspicitur & Regina, & ubique Patrum reverenda cum auctoritate canities, Populique Romani nomen circumspectum & verendum. Hæc ille.

IN URBEM ROMAM
EPIGRAMMATA.
P. VIRGILII MARONIS *Cento*.

IPse lupæ fulvo nutricis tegmine lætus
Romulus, Assarici quem sanguinis Ilia mater
Eduxit, gentem & Mavortia condidit olim
Mœnia, Romanosque suo de nomine dixit.
Illius auspiciis rerum pulcherrima Roma
Imperium terris, animos æquavit Olympo,
Septemque una sibi muro circumdedit arces,
Felix prole virûm: qualis Berecynthia mater
Invehitur curru Phrygias turrita per urbes,
Læta Deum partis, centum complexa nepotes;
Omnes cœlicolas, omnes supra alta tenentes,
Hanc olim indigenæ Fauni Nymphæque tenebant:
Gensque virûm truncis & duro robore nata:
Qua duo disjectis tenuerunt oppida muris:
Hanc Ianus pater, hanc Saturnus condidit urbem:

Iani-

Ianiculum huic, illi fuerat Saturnia nomen.

OVIDII NASONIS.

CRescendo formam mutavit Martia Roma:
Appenninigena qua proxima Tibridis undis
Mole sub ingenti posuit fundamina rerum;
Quanta nec est, nec erit, nec visa prioribus annis:
Hanc alii Proceres per secula longa potentem,
Sed dominam rerum de sanguine natus Iuli
Effecit quo, cum tellus fuit usa, fruuntur
Ætherea sedes, cœlumque fit exitus illi.

EJUSDEM.

HIC ubi nunc Roma est, olim fuit ardua silva:
Tantaque res paucis pascua bobus erat.

EJUSDEM.

GEntibus est aliis tellus data limite certo,
Romana spatium est urbis & orbis idem.

AURELII PROPERTII.

HOC quodcumque vides hospes, qua maxima Roma est.
Ante Phrygem Æneam collis & herba fuit.
Atque ubi navali stant sacra Palatia Phœbo,
Evandri profuga procubere boves.
Fictilibus crevere Deis hac aurea Templa,
Nec fuit opprobrio facta sine arte casa:
Tarpejusque Pater nuda de rupe tonabat,
Et Tiberis nostris advena bobus erat.
Quo gradibus domus ista Remi se sustulit, olim
Unus erat, fratrum Maxima regna, focus.
Curia prætexto quæ nunc nitet alta Senatu,
Pellitos habuit, rustica corda, patres.
Prima galeritus posuit Prætoria Lucmo,
Magnaque pars Tatio rerum erat inter oves.
Hinc Tatius Ramnesque viri, Luceresque coloni,
Quattuor hinc albos Romulus egit equos:

Quip-

Quippe suburbana parva minùs urbe Bovillæ,
Et, qui nunc nulli, maxima turba Gabi:
Et stetit Alba potens, alba suis omine nata,
Hac ubi Fidenas longè erat ire vias.
Ni patrium, nisi nomen habet Romanus alumnus:
Sanguinis altricem nunc pudet esse lupam.
Huc meliùs profugos misisti Troja penates:
O quali vecta est Dardana puppis ave!
Arma resurgentis portans victricia Trojæ,
Felix terra tuos cepit, Iule, Deos.
Optima nutricum nostris lupa Martia rebus,
Qualia creverunt mœnia lacte tuo!

M. VALERIUS MARTIALIS.

Terrarum Dea, gentiumque Roma,
Cui par est nihil, & nihil secundum.

Omitto reliqua *Ausonii, Claudiani*, *Rutilii Numantiani* elogia, tum recentiorum, *Iulii Cæsaris Scaligeri, Fausti Sabæi, Brixiani*, aliorumque encomia. unum tacere ob elegantiam *M. Antonii Flaminii*, sine flagitio non possum.

Antiquum revocat decus
Divûm Roma domus, & caput urbium:
Veri ex nobilis Imperi:
Mater magnanimûm Roma Quiritium.
Fortunata per oppida
Cornu fundis opes Copia divite,
Virtuti suus & honos
Et legum timor, & prisca redit fides.

ROMANÆ URBIS LAUS.

Ex HERCULE PRODICIO *Stephani Pighii.*

INSIGNIA spectanda sunt ædificia, tam publica Summorum Pontificum, quam privata Cardinal. ac Principum, quibus nostro sæculo Roma plurimum indies magis excolitur & exornatur. Sed inprimis horti

horti illi retro Palatii ad Vaticanum clivum positi, qui ab amœnitate Contemplationis nomen accepere, & ob pulchritudinem & cultum per orbem terrarum celebrantur. Nos *Calliopejos* forsitan & pulchriformiremes, id est, ἀγλαμόρφους (ut *Themidem* appellat *Orpheus*) non inepte vocaremus. In his Prætorium è regione Palatii versus Septemtrionem *Pius* IV. Summus Pontifex excitavit magnificentissimum, supellectilique instruxit Regia; cujus item lacunaria parietesque picturis artificiosissimis, atque tectorio marmorato inauratoque maximis sumptibus expolivit. In eum, ni fallor, finem, uti esset hospitium, quo maximi quique Principes, Romam commeantes, dignè commodeque pro majestate possent excipi. Ante ejus frontem quæ Palatium respicit, ab imo solo gradibus subvexit hemicyclum sublime theatri ferè magnitudine, multisque marmoreis statuis conspicuum reddidit. Aream inter Palatium & prætorium nova porticu ab Occidente sepsit, ut angularis circi formam illa referat. Atque hæc ex quadrato saxo constructa, si suprema manus operi tanto adjiceretur, sumptu & magnitudine cum altera, quæ ex adverso est, certare potest.

Tum etiam urbis illius quondam triumphantis, antiqua monumenta giganteæ profecto molis opera si prolapsas in solum, velut è montibus, testudinum ac fornicum vastas rupes; si turrium atque murorum immanes ruinas intuearis in thermis, Templis, Amphitheatris, Circis, Aquæductibus, atque Theatris, ceterisque publicis ædificiis multis, Stupet non illiteratus hospes. nec satiari contemplando potest, incidens in Amphitheatrum *Titi Vespasiani*, supra septem mundi miracula Martialis Poëtæ elegantissimo Epigrammate laudibus evectum, *Pantheon Vepsanianum*, *Thermas Caracallianas*, *Constantianas*, atque *Diocletianeas*, Provinciarum quasi in amplitudinem extentas ac urbium magnarum forma, turribus mœnisque altissimis septas. Miratur tot marmoreos arcus trium-

triumphales, columnas, cochlides, armorum atque bellorum expeditiones sculptis ad vivum imaginibus referentes; pyramidum ingentia saxa, & obeliscorum trabes immanes, quarum evehendarum ob caussam naves fabricatæ fuerant, ut veluti juga montium per fluctus iratos transportarentur. Quid referam giganteos ex uno saxo colossos, Castrorum ἱπποδάμων cum equis exultantibus atque Fluviorum ingentium prostrata corpora, tot ex ære marmoreque pretioso & rari generis statuas artificiosissimas, columnas ingentes, vasa, labra, conchas, soliaque balnearia capacissima, quæ in thermis balneisque publicis olim usui fuere; sicut & illæ cathedræ pertusæ, ex Numidico leuco sticto durissimo perpolitæ in Lateranensis Basilicæ porticu, vulgi fabulis infames. Quæ omnia hic accuratius describere, alterius potius voluminis materia fœcunda foret: nec operæ pretium nunc arbitror, cum plures docti viri non infeliciter in eo stylum ingeniumque exercuerint, atque indies exerceant. Tanta igitur rerum mirabilium copia atque varietas admodum jucunda non potest non esse.

In hortis Calliopejis, quos antè dixi, visuntur humana statura majores, atque specie magis augustæ ex marmore candidissimo statuæ: ut pulcherrimus ille *Apollo Hecatebeletes*, *Hercules*, *Veneres*, *Mercurius*, *Genius principis*, quem *Antinoum* Hadriani Imp. esse quidam autumant, *Nymph'a Anapavomene* ad fontem decumbens; quam *Cleopatram* volunt. Item ex uno Pario saxo *Laocoon* ille Trojanus cum duobus filiis adolescentibus, duorum draconum nexibus intricatus, atque tantopere à Plinio laudatus. In qua quidem statua ad unguem elaboranda tres simul artifices summi, *Agapander*, *Polydorus*, & *Athenodorus* Rhodii communi consilio operam ac ingenium impenderunt. Ratio quidem hæc casu inter ruinas æquam *Titi Vespasiani* Imp. conservata, & è Carinis extracta est. Sic *Tiberis* fluvius cum *lupa* lactante geminos *Romu-*

horti illi retro Palatii ad Vaticanum clivum posit, qui ab amœnitate Contemplationis nomen accepere, & ob pulchritudinem & cultum per orbem terrarum celebrantur. Nos *Calliopejos* forsitan & pulchriformiremes, id est, ἀγλαμόρφους (ut *Themidem* appellat *Orpheus*) non ineptè vocaremus. In his Prætorium è regione Palatii versus Septemtrionem *Pius* IV. Summus Pontifex excitavit magnificentissimum, supellectilique instruxit Regia; cujus item lacunaria parietesque picturis artificiosissimis, atque tectorio marmorato inauratoque maximis sumptibus expolivit. In eum, ni fallor, finem, uti esset hospitium, quo maximi quique Principes, Romam commeantes, dignè commodeque pro majestate possent excipi. Ante ejus frontem quæ Palatium respicit, ab imo solo gradibus subvexit hemicyclum sublime theatri ferè magnitudine, multisque marmoreis statuis conspicuum reddidit. Aream inter Palatium & prætorium nova porticu ab Occidente sepsit, ut angularis circi formam illa referat. Atque hæc ex quadrato saxo constructa, si suprema manus operi tanto adjiceretur, sumptu & magnitudine cum altera, quæ ex adverso est, certare potest.

Tum etiam urbis illius quondam triumphantis, antiqua monumenta giganteæ profecto molis opera si prolapsas in solum, velut è montibus, testudinum ac fornicum vastas rupes; si turrium atque murorum immanes ruinas intuearis in thermis, Templis, Amphitheatris, Circis, Aquæductibus, atque Theatris, ceterisque publicis ædificiis multis, Stupet non illiteratus hospes. nec satiari contemplando potest, incidens in Amphitheatrum *Titi Vespasiani*, supra septem mundi miracula Martialis Poëtæ elegantissimo Epigrammate laudibus evectum, *Pantheon Vepsanianum*, *Thermas Caracallianas*, *Constantianas*, atque *Diocletianeas*. Provinciarum quasi in amplitudinem extentas ac urbium magnarum forma, turribus mœnisque altissimis septas. Miratur tot marmoreos arcus trium-

triumphales, columnas, cochlides, armorum atque bellorum expeditiones sculptis ad vivum imaginibus referentes; pyramidum ingentia saxa, & obeliscorum trabes immanes, quarum evehendarum ob caussam naves fabricatæ fuerant, ut veluti juga montium per fluctus iratos transportarentur. Quid referam giganteos ex uno saxo colossos, Castrorum ἱπποδάμων cum equis exultantibus atque Fluviorum ingentium prostrata corpora, tot ex ære marmoreque pretioso & rari generis statuas artificiosissimas, columnas ingentes, vasa, labra, conchas, soliaque balnearia capacissima, quæ in thermis balneisque publicis olim usui fuere; sicut & illæ cathedræ pertusæ, ex Numidico leuco sticto durissimo perpolitæ in Lateranensis Basilicæ porticu, vulgi fabulis infames. Quæ omnia hic accuratius describere, alterius potius voluminis materia fœcunda foret: nec operæ pretium nunc arbitror, cum plures docti viri non infeliciter in eo stylum ingeniumque exercuerint, atque indies exerceant. Tanta igitur rerum mirabilium copia atque varietas admodum jucunda non potest non esse.

In hortis Calliopejis, quos antè dixi, visuntur humana statura majores, atque specie magis augustæ ex marmore candidissimo statuæ: ut pulcherrimus ille *Apollo Hecatebeletes*, *Hercules*, *Veneres*, *Mercurius*, *Genius principis*, quem *Antinoum* Hadriani Imp. esse quidam autumant, *Nymph'a Anapavomene* ad fontem decumbens; quam *Cleopatram* volunt. Item ex uno Pario saxo *Laocoon* ille Trojanus cum duobus filiis adolescentibus, duorum draconum nexibus intricatus, atque tantopere à Plinio laudatus. In qua quidem statua ad unguem elaboranda tres simul artifices summi, *Agapander*, *Polydorus*, & *Athenodorus* Rhodii communi consilio operam ac ingenium impenderunt. Ratio quidem hæc casu inter ruinas æquam *Titi Vespasiani* Imp. conservata, & è Carinis extracta est. Sic *Tiberis* fluvius cum *lupa* lactante geminos

Romu-

Romulum ac *Remum* ex uno ſaxo. Sic *Nilus* ingens ſphyngi innixus, per cujus corpus ſedecim cubiti pueri (ut eos *Philoſtratus Lemnius* appellat) luſitantes ejus fluminis incrementa notant. Quorum decimus ſextus humero ipſius inſidens, calathum fructibus & floribus plenum capiti imponit: atque indicat XVI. cubiti juſtum Nili incrementum Ægypto fructuum omnium ſummas adſerre delicias; non ſecus ac XV. ſecuritatem, & XIV. hilaritatem. Reliquos inferiores, nempe ſi ſupra XIII. cubitum non excreſcat Nilus, famem ac penuriam Ægypto portendere, Plinius idem ſcribit Hiſtoriæ naturalis libro V. cap. IX. Hæc etiam elegantiſſime in ipſa ſtatua per puerorum geſtus indicantur, in cujus item baſi frutices, herbæ, plantæ Nilo peculiares ad vivum exſculptæ viſuntur; ut colocaſia, calamus, papyrus, aliæque quibus Ægyptus propter Nilum eſt nobilis quemadmodum & raris animalibus, in eadem baſi non minùs eleganter imitatis: inter quæ ſunt *hippopotami, ichneumones, trochili, ibides, ſcinci, crocodiles* Nec deſunt perpetui horum adverſarii ac domitores *Tentyritæ*, naviculis amnem exercentes, atque crocodilos remis territantes. Puſillum genus hominum, ſed animi præſtantia mira huic belluæ infeſtum: quorum vel voce ſola vel olfactu fugatur, non ſecus ac pſyllorum tactu aut odore ſerpentes. Quinetiam *Tentyritæ* crocodilorum natantium dorſo inſilientes, injecta oris rictui clava, tamquam lupato equitantium modo in terram agunt captivos, coguntque evomere ad ſepulturam recentia devorata corpora, quemadmodum Plinius idem libro VIII. cap. XXV. memoriæ prodidit. Hæc quidem omnia ſingulatim, & quidquid eſt in hortis Vaticanis, Pontificioque Palatio pretioſorum ornamentorum, artis atque elegantiæ, in picturis, ſculpturis, aulæis, tectorio, & ſtatuis, monſtrata, & à doctis declarata mirifice placent: ut & in *Nymphæo Pii* IV. Summi Pontificis, ſtatuis, ſignis, epigraphis antiquis & pretioſis rariſque marmoribus

moribus opulentissimo, pulcherrimus ille ex Pario Pater *Oceanus deus*, aquarum omnium princeps, rerumque parens, ut eum Homerus appellat ex Philosophorum veterum sententia, qui inferiorum elementorum ac corporum genitale semen liquidum eo per universum exurgere & propagari volunt, solisque & siderum igneis per aquas exhalationibus nutriri. *Oceanum* itaque fabulantur amicissimum esse *Prometheo*, superiorum mundi corporum temperatorem *Genium* hunc intelligentes, ut inferiorum *Epimethea*. Jam vero quod capite tenui velo sit tectus, nil aliud ingeniosi pictoris inventio hæc indicat, quàm quod nebulis ac nubibus mare cœlum obvelet & vestiat: quin etiam humore suo genitali terram ipsum fœcundare, & ad plantarum, stirpium, ac omnis generis herbarum germina producenda præparare; capillitium, barba, pubes, denique superciliorum ac papillarum crines, non tam ex cute, quam ex achanti, herbarumve tenerrimarum foliis aptissime prodeuntes perleganter significant. Facie quidem pulcher est; enascentiaque in fronte bina cornua non parum decoris addunt: quemadmodum *ταυρόκρανος* in Euripidis Oreste nuncupatur *Oceanus*, tum quia ventis & tempestatibus actus taurorum ingentium instar mugitus edat horrendos; tum quòd Lunæ *μηνοειδέος* vel falcatæ, quæ *ταυρόκερος* ab Orpheo vocatur, motum sequatur & ad ejus mutationes fluxum atque refluxum suum augeat vel minuat. Adde, quod fontium ac fluviorum parens dicatur, quos & cornutos finxit antiquitas, sicut etiam prius alia occasione demonstravimus. Jam vero manu altera tenet navis temonem, *Promethei* sui donum; eo quod sola navigatione sit pervius, velivolisque lignis frequentetur: quod suum inventum esse, testatur apud Æschylum Poëtam ipse Prometheus. Ceto vel pistrici Atlantico incumbit Oceanus monstro immani, ut beluarum ac prodigiorum genitor esse

esse dicitur. Ejusdem quasi formæ cetum videmus Romæ inter cœlestia signa, in Atlantis antiqua marmorea sphæra. Nam huic monstro expositam Andromedam puellam à Nereidibus propter formæ contentionem, Græcorum fabulæ produnt occisúmque à Perseo cetum, cum Andromedam solveret, & ejectum in littore sanguinis fontibus amplis mare tinxisse, quod à colore rubro Erythræum hinc appellari volunt, quemadmodum Philostrati icones pulchre declarant. Cetus igitur hic, vitalis ac ætherei spiritus, Oceano solis radiis iufusi, quo tanta vis animalium in eo gignitur, respirat & alitur, argumentum esse videtur. Ceterum hæc aliaque insignium statuarum (quæ in Vaticano, in Capitolio, *Farnesiorum, Casii*, aliorumque illustrium hominum Palatiis & hortis occurrunt) mysteria hic diffusius exponere longum esset: alterius etiam palæstræ ceromata hæc esse videntur, majorique sudore digna: quamvis ea nos ubique (uti varietate rerum scitu dignarum Lectorem nonnihil oblectaremus) obiter atque παρέργως attigerimus.

At vero inprimis religionis ergo sacratiores atque vetusta sanctimonia celebres septem visitandæ sunt per Urbem Basilicæ, & Sacraria ubique perlustranda, in quibus cum Divorum Reliquiæ infinitæ, tum præclara quædam Christi Servatoris nostri monumenta reconduntur; ut sacrosanctum cum effigie ipsius Servatoris *sudarium Veronicæ*, *Longini* centurionis *lancea*, quæ pectus in cruce mortuo aperuit; *clavús*, quo cruci affixus; *Rhodius nummus* ex triginta argenteis, quibus à Juda proditore fuit venditus.

DE

DE ROMA VETERE AC NOVA, EJUSQUE ADMIRANDIS.

CAP. II.

Ex LAUR. SCHRADERI *lib.* II. *Monumentorum Italiæ.*

ROMA terrarum Domina, urbium Regina, flos atque ocellus Italiæ ut *Polemon Sophista* apud *Athenæum* ac *Galenum* appellat, τῆς οἰκȣμένης ἐπιτομὴ, *orbis compendium*, pro dignitate laudari non potest, ut *Aristides Sophista* edita Oratione tentavit. Quare, quod de Carthagine *C. Crispus* ait, silere de ea præstat quam pauca dicere. Arx enim est omnium gentium, theatrum ingeniorum, domicilium virtutis, Imperii, dignitatis ac fortunæ, patria Legum, omniumque hominum; & quod olim Athenæ Atticæ, disciplinarum fons, sacerdotii, ac justitiæ: Religionis denique caput ac norma est, fremant licet omnes hæretici, qui *Urbem æternam* extinctam funditus, ut Veritatis sedem, cuperent.

Sita loco non admodum fertili, Austroque objecta, & cœli gravioris: olim amplissima, cujus ambitus tunc XIII. M. pass. fuit: hodie vero vix M. CC. Vias olim habuit XXIIX quarum hodie vestigia non obscura:

Appia.	*Latina.*	*Lavicana.*
Campana.	*Prænestina.*	*Cimina.*
Valeria.	*Ostiensis.*	*Flaminia.*
Cassia	*Laurentina.*	*Ardeatina.*
Tiburtina.	*Collatina.*	*Gallicana.*
Tiberina.	*Nomentana.*	*Salaria.*
Setina.	*Quinctia.*	*Æmilia.*
Portuensis.	*Prætoriana.*	*Triumphalis.*
Cornelia.	*Claudia.*	*Aurelia.*
Laticulensis.		

Erant

Erant & in Urbe,
Alta semita, in dorso Quirinalis.
Via lata, juxta septa Campi Martii.
Suburra, juxta radices Esquiliarum.
Via sarra, juxta arcum Constantini.
Via nova, ad Thermas Antonianas.
Triumphalis, prope portam Vaticanam.
Vitellia, ad Janiculum.
Recta, in Campo Martio.
Fornicata, juxta Flaminiam.

Turres in murorum ambitu circiter trecenta sexaginta, olim septingenta quadringenta.

PORTÆ Urbanæ antiqui nominis, quindecim:

Flaminia, hodie *Porta populi*.
Gabiusa, hodie S. *Methodii*.
Collatina, hodie *Pinciana*.
Ferentina, hodie *Latina*.
Quirinalis, hodie *Agonia*.
Capena, hodie S. *Sebastiani*.
Viminalis, hodie S. *Agnetis* vel *Pia*.
Ostiensis vel *Trigemina* hodie S. *Pauli*.
Tiburtina, nunc clausa.
Portuensis hodie *Porta ripa*.
Esquilina, hodie S *Laurentii*.
Aurelia, hodie S. *Pancratii*.
Nævia, hodie *Porta Major*.
Fortinalis, hodie *Septimiana*.
Cæli montana hodie S. Joannis.
Vaticana in ripa Tiberis.

Suburbanæ atque recentes sex:

Turrionis.
Porta Subjecta.
S. *Petri*.
Porta Iulia.
Porta Castelli.
S. *Spiritus*, olim *Triumphalis*, quam nullus rusticus intrare poterat.

Colles hodie mœnibus inclusi.

1. *Capitolinus* vel *Tarpejus*, qui Tempore Regis *Tarquinii* ultra LX. delubra, Ædes sacras, & Sacella, cum

cum altissimis turribus habuit, & muris cinctus, *domicilium Deorum* dictus fuit,

II. *Palatinus*, subterraneis mearibus ferè totus pensilis, hortus occupatus, & ruinis deformis, in quo sedes Regia fuit; & magnificæ ædes *Augusti* Imp. *Ciceronis Hortensii* & *Catilinæ*.

III *Aventinus*, hodie S. *Sabinæ*, prima Pontificum sedes.

IV. *Cœlius* eo loco ubi hodie Templum *Lateranense*. & S. *Crucis in Ierusalem*, habuit præclara Templa multa Ethnicorum, & aquæ ductus insignes.

V. *Esquilinus*, ubi hodie S. *Petrus ad Vincula*, clarus domibus *Virgilii* & *Propertii*, item hortis *Mecænatis*.

VI. *Viminalis*, ubi hodie S. *Pudentiana* & *Laurentius in Panisperna*. In eo *Crassi* domus fuit.

VII. *Quirinalis*, hodie *Monte caballo*, clarus domibus *Sallustii*, *Catulli*, *Aquilii*, foro & hortis *Sallustii*.

Hi septem olim Colles Romani, unde *Septemgemina* Urbs dicta. Accesserunt

VIII. *Hortulorum*, vel *Pincius*, hodie *sanctæ Trinitatis*, in quo Templum *Solis* eo loco fuit, ubi illa rotunda moles cum puteo profundissimo.

IX. *Vaticanus*, ubi hodie S. *Petri Basilica* & Palatium Pontificis.

X. *Ianiculum*, ubi hodie Templa S. *Onufrii* & *Petri montis aurei*, ab arenis, vulgo *de Montorio*. *Testaceus*, ad portam Ostiensem.

TEMPLA Divorum supra CCC. quorum VII. religionis causa maxime frequentantur.

I. S. *Petrus*, in Vaticano.
II. S. *Paulus*, in Via Ostiensi.
III *Maria major*, in Esquilina Via.
IV. *Sebastianus*, extra Capenam portam.
V. S. *Ioannes Lateranensis*, } in Cælio Monte.
VI. S. *Crux in Ierusalem*, } in Cælio Monte.
VII. S. *Laurentius*, extra Esquilinam portam.

Sex Templa portas habent æneas, quamquam & apud S. *Ioannem Lateranensem* etiam aliquot, sed parvæ: sunt autem,

1. S. *Petrus*, in Vaticano.
2. S. *Maria rotunda*, Πάντων θεῶν.
3. S. *Adrianus*, olim *Saturni*.
4. SS. *Cosmus & Damianus*, olim *Castoris & Pollucis*.
5. S. *Agnes*, olim *Bacchi*: &
6. S. *Paulus*, in Via Ostiensi.

CRYPTÆ subterraneæ, quæ latebræ & sepulchra Christianorum fuerunt, plenæ venerationis, & visu admirabiles. quarum etiam *D. Hieronymus* meminit, sunt quatuor.

Apud { S. *Agnetem*, extra Viminalem; S. *Pancratium*, extra Aureliam; S. *Sebastianum*, extra Capenam; S. *Priscillam*, extra Flaminiam } portam.

HOSPITALIA in quæ infirmi recipiuntur, & magna diligentia curantur, tanta magnificentia, ut inter recentia Urbis monumenta nihil ferè prædicatione dignius. Sunt autem multa. Primum publica omnium nationum & mortalium:

S. *Spiritus*, in Vaticano.
S. *Salvatoris*, in Cœlio.
S. *Iacobi de Augusta*, in Valle Martia.
S. *Mariæ de Consolatione*, in Velabro, &
S. *Antonii*, in Esquilino.

Deinde propria singulorum, populorum, ut

S *Mariæ de Anima*, Germanorum & Belgarum.
S. *Ludovici*, Gallorum.
S. *Iacobi*, Hispanorum.
S. *Thomæ*, Anglorum.
S. *Petri*, Hungarorum.
S. *Brigidæ*, Suecorum.
S. *Ioannis*, in Cœlio.
S. *Andreæ*, prope Argentinam, Flandrorum.

S. *Ioan*

S. *Ioannis Baptistæ*, Florentinorum,

S. *Ioannis Baptistæ*, prope ripam Tiberis, Genuensium, à *Mediadusto Cicada* conditum & dotatum.

Sunt & aliæ ædes pupillorum multæ, quæ recensere nihil attinet.

COEMETERIA SACRA, quæ partim olim fuere, partim nunc sunt XXVII.

S. *Agnetis*.
S. *Calixi*, ad S. Sebastianum
Commodillæ, Via Ostiensis.
S. *Felicis*.
S. *Felicitatis*
Iordanorum.
Nicomedis,
Peregrinorum,
S. *Pontiani*
S. *Piscilla*, via Salaria.
Vrsi Pileati, ad S. Balbinam.
Amproniani.
Basiliæ.
Calopodii. via Aurelia
S. *Balbinæ*. Via Ardeatina,
Catumbæ,
S. *Damasi*.
Ad Clivum cucumeris.
Cyriaci, Via Tiburtina.
Domicilli, Via Ardeatina.
Ad duos Lauros.
S. *Hermetis*.
Insalatarum, Via Portuensi.
SS. *Nerei & Achillei*.
S. *Pancratii*
Prætextati, Via Appia.
Thrasonis.

BIBLIOTHECÆ Pontificis tres in Vaticano Palatio: una clausa, quæ est selectorum librorum, cui adjuncta etiam alia, tertia, quæ vulgo omnibus diebus non festivis per duas horas patet. Græcis Latinisque libris calamo, si qui in orbe terrarum, in membranis exaratis instructissima, beneficio *Nicolai* V. Pont. Max. item nova *Xisti* V. Pontif. quarum inscriptiones, picturæ, & carmina singulari libro *Angelo Rocho* Episc. edita sunt.

S. *Maria in Ara cœli*.
S. *Maria de Populo*.
S. *Maria supra Minervam*.
S. *Augustini*.

Fuerunt aliæ apud S. *Petrum in Vinculis*, & apud SS. *Apostolos in Sabinam* quæ in direptione Urbis par-

partim incendio absumptæ sunt, partim enim prædæ fuerunt.

HORTOS Antiquitatis studiosi habent amœnissimos Summi Pontificis, quibus sese oblectare, & animum atque oculos pascere possunt: nulli enim negatur aditus.& aliorum multorum ædes ac vineas, sed horum maxime insignium, illustrissimorum Cardinalium

Bellaii.	*Ferrariensis.*
Carpensis.	*Casii.*
Farnesii.	*Visei,* trans Tiberim.
Sodermorum.	*Achillis Bocchii.*
Boccatis.	*Monachorum S. Petri ad Vincula.*

PALATIA.

Conservatorum in Capitolio.
Portiorum in Regione Pineæ.
Dominorum de Valle.
Dominorum Casarinorum.
Salviati trans Tiberim.
Lateranense, à *Sixto* V.ex fundamentis magnificentissime exstructum.
S. *Georgii in Damaso.*
Cardinalis Carpensis.
D. de Rustici.
Columnensium in Regione Trivii.
Collotii, in Campo Martio.
Ursinorum, infra Capitolium.
Dominicorum de Maximis.
Farnesianum, in Campo Floræ.
Card.de Capite ferreo, prope Campe Floræ.
Busalorum, in Regione Campi Martii.
Ursinorum, in Campo Floræ, & Circo Flaminio.
S *Marci,* in capite viæ Latæ.

REGIONUM in Urbe nomina hodie sunt quatuordecim, olim novemdecim:

Regio Montium	*Trivii.*
Columnæ.	*Campi Martii.*

Pontis

Pontis.	*Parionis.*
Harenulæ.	*Eustachii.*
Pineæ.	*S. Angeli.*
Campitelli.	*Ripæ.*
Transtiberis.	*Burgi.*

PONTES lapidei supra Tiberim, sex:

Mulvius (vulgo *Ponte mol*) extra Urbem & portam Flaminiam ad duo milliaria.

Ælius, S. Angeli, vel Castelli.

Fabricius, quatuor Capitum.

Ianniculensis, Xisti.

Castius, S. Bartholomæi.

Senatorius vel *Palatinus*, S. Mariæ Ægyptiacæ.

Publicius & *Triumphalis* hodie non extant: utriusque pilæ aqua tenui apparent, hujus ad S. Spiritum, illius ad radices Aventini.

AQUAE in Urbe, *Tiberis* & *Almo* fluvii, dein reliquiæ fontium ex veteribus ductibus, quarum licet plurimæ fuerint, paucæ tamen solum Urbem nunc ingrediuntur.

Aqua virgo per Campum Martium deducta à *Nicolao* V. Pont. Max. & *Alsietina* per Vaticanum restituta ab *Innocentio* VIII. & nuper *Palonia* à *Pio* IV.

Gregorium XIII. etiam alias reduxisse, inscriptiones testantur, quæ & ceteris inseruntur Antiquitatum Urbis Titulis.

CAMPI in Urbe multi, sed nominatissimi hodie sunt:

Vaticanus.	*Agonius,*
Fegulensis.	*Iudæorum,* & *Flora.*

PORTICUS novæ præcipuæ tres:

I. Benedictionis.

II. In Vaticani Palatio triplicis obambulationis aperta.

III. Versus hortos *Belvidere*, vulgo, *il Curridorio*, nunc *Gregoriana.*

FORA itidem varia, quorum

 Pica-

Piscarium & *Olitorium* dicuntur iis adhuc esse locis ubi fuere antiquitus.

Suarium & *Boarium*, ubi olim *Romanum*.

Pistorium, unum prope S. *Mariam rotundam*, alterum in Vico Judæorum, tertium prope *S. Laurentium in Damasco*, quartum ad pontem Æliani. Conjuncta ferè *Laniena* & *macella* pistoribus. Commune omnium mercium & rerum venalium *forum* in *Campo Agonio*.

MONTES rarissimi habitantur: nam aut hortis aut vinetis occupati sunt, aut antiquorum ædificiorum immensis ruinis.

VIÆ multiplices, quas *Sixtus V.* recto tramite per Urbem statuit sumptuosè.

SEDES PONTIFICIA nunc est contigua Basilicæ S. *Petri*, in qua multa præclara, præsertim Sacella, propter picturas *Michaëlis Angeli Bonaroti* Florentini, & aliorum, unde etiam artifices exempla sumant. Ascensus sunt facillimi, & ædibus Palatinis accommodati ex omni parte, adeo ut etiam æquo ad tectum usque eas.

SUNT & aliæ habitationes æstivæ apud *D. Marcum*, *S. Mariam majorem*, *S. Ioannem Lateranum*, & SS. *Apostolos* in Regione Trivii.

CARDINALIUM Palatina per totam Urbem dispersa, & præcipua, quæ suprà commemorata, & singula turres singulas adjunctas habent.

Ædes civium satis bellæ, & partim vetustis monumentis, marmoribus, picturis; partim hortis, fontibus, nymphæis exornatę.

ARX *Pontificis*, quam *Molem Adriani* sive *Castelum S. Angeli* appellant, triplici ratione munita, & omni apparatu bellico instructa. In ea tres dies festi quotannis magna celebritate peraguntur, funalibus passim accensis, jaciendis ignibus arte factis, & emittendis tormentis bellicis. Unus est *SS. Petri* & *Pauli*: reliqui duo, quibus illius temporis Pontifex suffragiis declaratus, & coronâ posteà ornatus est. Arcis custo-

custodia viro spectato commendatur, qui post exactam septem annorum Præfecturam aut Cardinalis titulo decoratur, aut aliquot millibus aureorum donatur.

AQUÆ-DUCTUS VETERUM, cum receptaculis & castellis aquarum. Utpote primum, *Aqua Claudia*, tanti sumptus & operis, ut in illius instauratione quingenta & sexaginta talenta fuerint erogata.

AQUÆ.

Martiæ.	Appiæ.
Marianæ.	Trajanæ.
Alexandrinæ.	Tepulæ.
Juliæ.	Alsietinæ.
Augustæ.	Mercurii.
Sabbatinæ.	Virginis.
Anienis veteris.	Anienis novi.
Vinturnæ.	Sabinæ, in Aventino.

THERMÆ.

Antonianæ.	Diocletianæ.	Decianæ.
Varianæ	Hadrianæ.	
Titianæ.	Neronici.	
Gordianæ.	Trajani	Imp.
Novarianæ.	philippi	Imp.
Agrippinæ.	Commodi	Imp.
Alexandrinæ.	Severi	Imp.
Aurelianæ.	Constantini	Imp.
Olympiadis.	Domitiani	Imp.
FONTES:	Fauni.	Juturnæ.
PUTEI:	Probus.	Aquæ salientis
INSULÆ:	Tiberina.	Lycaonia.
LACUS:	Juturnæ.	Curtii.

FORA.

Romanorum.	Pistorium.	Trajani.
Nervæ.	Cæsaris.	Augusti.
Latium.	Transitorium.	
Olitorium.	Piscarium.	
Boarium.	Suarium.	

 Archi-

Archimonii. Salluftii
Efquilinum: Diocletiani.
Ænobarbi. Gallorum.
Rufticorum. Cupidinis.

ARCUS TRIUMPHALES:

Romuli. Conftantini. Titi Vefpafiani.
Lucii Septimii Severi. Domitiani.
Trajani. Fabiani.
Cœlitis. Gordiani.
Gallieni. Tiberii.
Theodofii. Camilli.

AMPHITHEATRA:

Statilii Tauri. Claudii.
Titi Vefpafiani, CL. millium hominum capax.

THEATRA:

Scauri. Pompeji. Marcelli.
Balbi. Calliculæ.

CIRCI:

Maximus. Flaminius.
Agonius. Neronis.
Floralium. Alexandri.

PORTICUS:

Clivi Capitolini. Palatini. Merelli.
Concordiæ. Conftantini.
Libertatis. Q. Catuli.
Augufti. Fori Augufti.
Antonini Pii. Trajani.
Fauftinæ. Liviæ.
Claudiæ. Circi maximi.
Amphitheatri. Neptuni.
Octaviæ fororis Augufti. Quirini.
Corinthia. Mercurii.
Severi. Pompeja.
Panthei. Veneris Ericinæ.
Cn. Octavii. Juliæ. & Tribunal. Aurelium.

COLUMNAE:

Roftrata. Antonini Pii.
Trajani. Bellica.

Ex-

Cæsaris.	Porticus Concordiæ.
Lactaria.	Mœnia.

OBELISCI:

Circi Maximi.	Lunæ, *in Colle hortulorum.*
Campi Martii.	Vaticani, *ad S. Petrum.*
Mausolei Augusti.	Ad caput Bovis, *fractus.*
Extra portam Laurentii.	Mahuti in platea, juxta Collegium Societ. Jesu.
Solis. Areæ cœli.	

COLOSSI:

Neronis. Apollinis. Martis.

PYRAMIDES:

Caji Cestii. Scipionis, *ad Molem Adriani.*

NAUMACHIAE:

Circi maximi. Domitiani. Neronis. Cæsaris.

SEPTIZONIA.

Severi. Titii. Illud prius *Xistus* V. ædificans Romæ nuper sustulit.

EQUI:

Sciphius.	Trajani.	Cæsaris.
Arion.		Constantini.
Antonini Pii *in Capitolio.*		Phidiæ & Praxitelis, *in Quirinali.*
Domitiani. L. Veri.		

SUNT & alia veteris Urbis admiranda: Statuæ propè innumerabiles. Palatia antiqua, Regum, Impp. Virorum illustrium.

Domus.	Horti.	Atria.
Basilicæ.	Rostra.	Curiæ.
Luci.	Vici.	Tabulæ publicæ.
Tabernæ.	Clivi.	Campi.
Carceres.	Cellæ.	Sepulchra. Aræ.

Templa, Ædes sacræ, Delubra, Fana.

Turres. Villæ. Septa. Sacraria.

Scalæ. Puteal. ut *Actii* & *Libonis.*

Prata. Pila. Macella. Officinæ.

Bibliothecæ, ut *Majorum*, *Augusti*, *Ulpia*. *Marcelli* & *Pauli*. Armentaria. Antra. Ærarium Populi Rom. Æquimelium. Asylum. Vivarium, Cloacæ.

aliaque de quibus varii scripsere, quos mox recensebo.

Publius Victor inter Urbis ornamenta, publicaque ædificia numerat

Ædes CCCXXIV.
Curias XXXV.
Fora XI:
Campos VIII,

Capitolia duo, quorum unum argento fuit tectum, habuitque aureas præstantissimorum hominum statuas.

Theatra & Amphitheatra VII.
Circos IV.
Obeliscos VII.
Arcus marmoreos XXXVI.
Portas XXXVII.

Quorum omnium numerus statusque si cum sæculo nostro conferatur, vix, quæ est rerum humanarum vicissitudo, in ipsa Roma Romam invenies. Hinc canit.

JANUS VITALIS.

Qui Romam in media quæris novus advena Româ,
Et Romæ in Româ nil reperis mediâ;
Aspice murorum moles, præruptaque saxa,
Obrutaque ingenti vasta theatra situ:
Hæc sunt Roma. Viden? velut ipsa cadavera tantæ
Urbis adhuc spirant imperiosa minas.
Vicit ut hæc mundum, nixa est se vincere: vicit,
A se non victum ne quid in orbe foret.
Nunc eadem invictâ, Roma illa invicta sepulta est,
Atque eadem victrix victaque Roma fuit.
Albula Romani restat nunc nominis index:
Quin etiam rapidis fertur in æquor aquis.
Disce hinc, quid possit fortuna: immota labascunt,
Et quæ perpetuò sunt agitata, manent.

LAZA.

LAZARUS BONAMICUS.

VOs operum strata moles, collesque superbi,
Queîs modo nunc Roma nomen inane manet;
Vosque triumphales arcus, cœloque colossi
Æquati, Pariis cæsa columna jugis;
Edita Pyramidum fastigia, Templa deorum,
Digna vel æthereis Amphitheatra locis:
Vos a vi tandem attrivit longinqua vetustas,
Vos longâ tandem fata tulêre die.
At Romæ Æneadûm magnum & memorabile nomen,
Tempus edax rerum tollere non potuit.
Nec poterit, donec clari monumenta vigebunt
Ingenii, quæ non ulla senecta rapit.
Cætera labuntur tacito fugientia cursu,
Calliope æternùm vivere sola potest.

ANONYMUS.

URbs cecidit, de qua si dignum dicere quidquam
Molior, hoc potero dicere, Roma fuit.
Non tamen armorum series, non flamma, nec ensis,
Æternum poterant hoc abolere decus.
Cura hominum potuit tantam componere Romam.
Quantam non potuit solvere cura Deûm.
Confer opem, marmorque novum, Superûmque favorem:
Artificum vigilent in nova facta manus,
Non tamen aut fieri præstanti machina muro,
Aut instaurari sola ruina potest,
Tantum restat adhuc, tantum ruit, ut neque pars stans
Æquari possit, diruta nec refici.
Hic Superûm formas Superi mirantur, & ipsi
Se cupiunt verbis vultibus esse pares.

GEORGIUS BRUGENSIS.

QUi miseranda videt veteris vestigia Romæ,
Ille post meritò dicere. Roma fuit:
At qui celsa novæ spectat Pallatia Romæ,
Hic meritò poterit dicere, Roma viget.

NICOLAUS BORBONIUS.

Roma fuit: nequeo brevius, te Roma perisse,
Dicere. quid brevius dicere, Roma fuit?

JOMETELLUS SEQUANUS.

Mors venit & saxis, tacitisque senescitur annis:
Sic venit & claris urbibus atra dies.
Quis Romam in media jam quæreret? en ego Romam?
Hæc vetus in nostra tota sepulta jacet.
Nec quidquam superest quam quas mirere ruinas,
Tempore quodque mori vivere morte queat.
Scilicet annosa ut quercus celsissima crevit,
Postque cadit, victa hac tempore Roma ruit.
Urbibus at certis post funera vita resurgit,
Sedibus aut migrant, omine forte suo.
Pax urbes firmat, pacem concordia, crescunt
Iustitia atque armis, religionis ope.

RERUM ROMANARUM SCRIPTORES.

CAPUT III.

De Urbe.

P. Victor, & *Sex. Rufus* de regionibus Urbis. *Aristides Sophista* laudem Urbis Romæ Græcè conscripsit.

Recentiores;

Poggius Florentinus.
Fabricius Varrhianus.
Flavius Blondus.
Raphaël Volaterranus.
Franciscus { *Albertinus.* / *Oricellarius.* / *Serlius.* }

Bar-

Bartholomaus Marlianus, figuris nuper auctus à *Theodoro Bry* Leodiensi, & *Iac. Boissard.*

Georgius Fabricius.

Lucius Faunus & *Maurus.*

Andreas Fulvius.

Ioh. Rosinus lib. I. Antiquitatum Rom.

Onuphrius Panuinius in ROMA.

VVolfgangus Lazius.

Iustus Lipsius in Admirandis, seu Magnitudine Romana,

Ludovicus Demuntesius, libro Romæ edito, qui inscribitur *Gallus Hospes de urbe.*

De nova ROMA, seu magnitudine sub Romanis Pontificibus.

Flavius Blondus.

Onuphrius Panuinius.

Thomas { *Bosius*, Eugubinius. / *Stapletonus*, Anglus.

Iustus Lipsius V. C.

Novam quoque Romam, hoc est Byzantium, quæ posteà *Constantino Magno* Aug. est *Constantinopolis* appellata, descripsit M.D.LXII. accuratè *Petrus Gyllius* Albiensis, Gallus, ut & *Thracium Bosphorum*, omnemque circumcircà, quam perlustrarat, regionem.

DE SEPTEM URBIS ECCLESIIS.

Onuphrius Panuinius, qui & de Cœmeteriis & Stationibus urbis Romæ.

M. Attilius Serranus.

Italicè *Pompejus Hugonius* Romanus, Præfectus Bibliothecæ Ascanii Columnæ Card. quæ olim Sirleti Cardinalis.

De cæteris templis Romæ sacris *Laurentius Schraderus* Saxo, lib. II. Monumentor. Italiæ.

CONSULUM Romanorum & Impp. Fastos scripsere,

Cassiodorus, Senator Rom,

Marcellinus.
Victor Tununcensis Episcop. nuper typis editus.
Fasti Siculi Græcè, ab *Andrea Schotto* cum Fastis *Goltzii*.
Nicephorus Episc. Constantinopolitanus.

Recentiores;

Ioan. Cuspinianus.
Carolus Sigonius, *Onuphrius Panuinius*, *Stephanus Piphius* } è marmoribus Capitolinis.
Hubertus Goltzius è Nummis Rom.

DE IMPERATORIBUS ROM.

Exceptis Scriptoribus Græcis, *Plutarcho*, *Dione*, *Herodiano*, *Iuliano Cas.* & Latinis *Ammiano*, *Lampridio*, *Spartiano*, *Aurelio Victore*, aliisque jam sæpe editis.

Hi recentiores Icones edidere,
Hubertus Goltzius Herbipolita.
Iacobus Stradanus, Mantuanus.
Æneas Vicus, Parmensis,
Adolphus Occo, Augustanus
Sebast. Erizzus, Italicè.

AUGUSTOS quidam ære illustrarunt.

XII. Cæsares, eorumque conjuges, *Lævinus Hulsius* Gandavensis, Spiræ.

XII. Cæs. *Hadrianus Collart* typis æneis Antverpiæ, *Mezochius* Romæ, & alii.

Versibus, *Ausonius Burdigalensis*, *Iacob. Mycyllus*, *Ursinus Velius.*

De Columnis urbis Romæ.

De Rostrata, quæ hodie in Capitolio visitur, inscriptione, *Pet. Ciacconius* Toletanus.

De Trajani Aug. { *Alphonsus Ciacconius*, *Petrus Galesinius* } Romæ

De Antonini August, *Iosephus Castilio* Anconitanus.

De

De Obeliscis Urbis quos *Xistus V.* erexit dedicavitque.

Petrus Angelius Barzaus.
Petrus Galesinius.
Michaël Mercatus Italicè Tomis II.
Iohan. Servilius libr. De mirandis antiquorum operibus.

De Aquæductibus & aquis in Urbem influentibus.

Sex. Iulius Frontinus.
Aldus Manutius libr. De quæsitis per epistolam.
Ioh. Servilius.
De aqua Virgine, *Lucas Patus* J. C. Romanus.
De Tiberis ductu, *Ludovicus Gomesius.*

De Magistratibus Roman:

Pomponius Latus.
Andreas Dominicus Floccus, qui partus *Fenestella* falsò adscribitur.
Carolus Sigonius.
I. Rosinus lib. VII. Antiq. Rom.
Ioachimus Perionius.
Notitia Provinciarum Mariani Scoti, cum commentario *Guidi Pancirolis* J. C.
Dignitates Orientis, collectæ ab *Ant. Schonhovio.*

De Senatu.

Agellius lib. XIV. Noct. Attic. cap. VII.
Ioh. Samoschius Polonorum Cancellarius.
Paulus Manutius.

De Comitiis.

Nicolaus Gruchius.
Carolus Sigonius.
Ioh. Rosinus Antiquit. lib. VI.

De Iudiciis.

Valerius Maximus libro VIII.
Carolus Sigonius.
Ioh. Rosinus libro IX. Antiquit. Roman.

De Sacerdotiis.

And. Dominicus Floccus.
Pomponius Latus.
Ioan. Rosinus libro III.

De Annis, Festis & Ludis.

Ovidius in Fastis.
Lilius Giraldus.
Hadrianus Iunius.
Ioh. Rosinus libro IV. & V.
Ios. Scaliger De temporum emendatione.

De Triclinio, Conviviis, accumbendi ratione Romanorum.

Petrus Ciacconius, Toletanus.
Fulvius Ursinus, Romanus.
Ioh. Rosinus lib. V.
Iustus Lipsius in Antiquis Lection.
Manutius de Quæsitis per epistolam.
And. Baccius de Vini natura.

De Theatris & Amphitheatris Rom.

Iustus Lipsius.
Ioan. Servilius lib. I. de Mirandis antiquorum operibus.

De Militia.

Polybius lib. VI.
Iustus Lipsius.
Ioh. Rosinus libro X.
Io. Ant. Valtrinus, Romanus, libris VII.

De Triumphis.

Ioan. Ant. Valtrinus lib. VII. de Militia Roman.

Ioan.

Ioan. *Servilius* lib. 3. de Mirandis orbis terræ, Antverpiæ.
C. *Sigonius*, & *Ioan. Rosinus*.

De Coloniis.

Sex. Iulius Frontinus.
Onuphrius Panuinius in ROMA.
Car. Sigonius.

De Provinciis Rom.

Sex. Rufus in Breviario, cum Scholiis *Ioan. Cuspiniani*.
Carolus Sigonius.
Notitia Provinciarum.

De Nominibus antiquorum.

Valerius Probus, cujus est liber decimus *Valerii Maximi* de Cognominibus Rom. de quibus & *Sigonius*, *Onuphrius* & *Franc. Robortellus*.

ANTIQUITATUM ROMANARUM, ET ædificiorum, ac ruinarum Scriptores.

Carolus Sigonius libris de Antiquo jure civium Romanorum.
Paulus Manutius Antiquitatum librum dedit, & de Legibus Rom. ut & *Zasius*, & *Hottomannus*: omnium doctissimè *Ant. Augustin.*
Ioan. Rosinus libros x. Antiquit. Rom.
Tabulas æneas Antiquitatum Romanarum edidêre *Ant. Lanfrerius*, & *Ant. Salamanca*, Romæ, augusta forma; minore alii.
Tabulas Urbis, *Onuphrius Panuinius*, *Pyrrhus Ligorius* Neapolit. *Michaël Tramezinus*, aliique veterem novamque Romam expressere.

STATUAS Urbis Romæ exhibuit
N. de Cavalleriis, & *Theodor. Bry*, Leodiens. cum *Io. Iacobo Boissardo*.

IMAGINES clarorum hominum è marmoribus.

Achilles Statius Lusitanus, Romæ.

Ful-

Fulvius Ursinus Romanus, Romæ: & plures CL. Antverpiæ apud *Theodorum Gallaum.*

Italorum recentium imagines, & Græcorum IX. doctrina illustrium, qui primi Græcas litteras capta Constantinopoli in Italiam transque Alpes invexerunt, apud eumdem *Gallaum.*

INSCRIPTIONES marmorum ac lapidum antiquas evulgarunt.

Totius Europæ *Petrus Appianus.*
Cyriacus Anconitanus, sed pleræqne fictæ sunt.
Martinus Smetius Flander, cum Auctario *I. Lipsii* Lugd. Batavor & *Io. Gruterus* cum *Scaligero* & *Velsero*, Heidelbergæ.
Fulvius Ursinus, ad librum de Rom. legibus *Antop. Augustini* V. C.
Io. Iacobus Boisardus Vesontinus. Francof. &
Mezochius Romanas edidit, & alii plurimi.
Adolphus Occo Hispanicas, ex *Ambrosio Morali*, & *Io. Strada* cnm *Iulio Cæsare.*
Manutius in Orthographia.
Onuphrius Comm. in Fastos.
Fontejus lib. de Gente Cæsia.
Gabriel Simon Florentinus,
VVolfgangus Lazius vir doctissimus.

Hubertus Goltzius in Thesauro Antiquitatum, aliique in Commentariorum libris Titulos Romanorum, Epitaphia, inscriptionesque frequenter adhibent,

CHRISTIANORUM Inscriptiones sepulchrorum collegerunt

Laurentius Schraderus Saxo libris IV.
Deliciis Itinerum *Nathan Chytraus*, & *Franciscus Svveertius* Coloniæ.

De Numismatibus Roman.

Hubertus Goltzius Tomis IV. qui & Græciæ majoris

joris ac Siciliæ habet, & nunc Græciæ insulas, & Asiæ; Thesaurumque Inscriptionum ac Nummorum, quem verè *Cornu copia* appellaris.

Iac. Strada Mantuanus.

Æneas Vicus Parmensis,

Sebastianus Erizius Italicè.

Adolphus Occo Augustanus.

Antonius Augustinus Dialogis XI. qui Hispanicè & Italicè bis Romæ editi, & Iconibus auctiores facti sunt, & nuper Latinè editi Antverpiæ ab *Andrea Schotto*, Societ. JESU.

PONTIFICUM ROMANORUM

Vitæ à *Barthol. Platina* conscriptæ, *Panuinio*, & *Papyrio Massone*, sed cautè legendæ.

Icones ad vivum cum Vitis, *Onuphrius Pannuinius*, & alii Romæ.

CARDINALIUM Fastos,

Onuphrius Panuinius Veronensis, & *Alphonsus Ciaconius* Hispanus edidit Romæ, cum insignibus Cardinalium.

Duodecim Cardinalium Icones & Elogia sculpsit Antverpiæ *Theodorus Gallaus*.

DE SEPTEM URBIS ROMÆ ECCLESIIS,

Quæ maximè à piis hominibus magnis Summarum Pontificum Indulgentiis frequentantur.

CAP. IV.

TEMPLORUM sacrorum Romæ forma varia variis ætatibus placuit.

Alia enim circulari figura, sine columnis & contignatione, ac fenestris, in medio tecti amplo fora-

mine

mine lumen præbente. Quorum ſpectatu digniſſimum *Pantheon*, hodie *B. Mariæ rotundæ*.

Alia circulari forma, varioque columnarum ordine, ut *S. Stephani* in Cœlio, olim *Fauni*: & *B. Conſtantiæ* extra Viminalem portam, Via Momentana: olim *Baccho* ſacrum putatur fuiſſe, ex tumba.

Alia quadrata, & ordine columnarum recto, & plerumque uno tantùm, interdum duplicato: ut in magnificentiſſimis *S. Iohannis Lateranenſis* in Cœlio, S. *Petri* in Vaticano, S. *Pauli* Oſtienſi Via, S. *Agnetis* extra muros.

Alia pilas dumtaxat habent & columnas interjectas & feneſtellas ſub ipſo tecto, plures alias, alias pauciores, pro ædificii aut amplitudine aut magnitudine.

Fornicata rariſſima Romæ reperiuntur. Frons artificii habet plurimum, ſpectarique dignum: Columnæ templorum plurimum pretioſæ, è variis marmorum generibus.

Pavimenta quoque marmorea, ſæpè etiam teſſelata.

1. S. CRUX IN JERUSALEM.

IN Cœlio monte, una è ſeptem maximè religioſis urbis Romæ Eccleſiis, Templum mundum & elegans, ab *Helena, Conſtantini Magni* Imp. matre, ædificatum, columnis XX. Sunt & hic duo marmorea monumenta è nigro, ſubruſo, & candidiſſimo marmore. Summi altaris tectum quatuor marmoreis columnis ſuſtinetur. Solum loci illius è Terra ſancta Jeroſolymis advectum fuiſſe, Inſcriptio teſtatur, & aſylum ibi olim fuiſſe ſub *Romulo*, auctamque inde a *Tullo Hoſtilio* Urbem, pomœrioque additum olim fuiſſe referunt; ut ubi olim ſceleris impunitas, ibi ſub CHRISTO criminum venia tribuatur. Hic *Benedicti VII*. Pont. Max. tumulus verſibus inſcriptus, *Franciſci* item *Quinnonii*, & *Bernardini Caraujalli* Hiſpanorum Cardinalium, ac *Petri Albi* Belgæ, ſculptoris

ptoris egregii. De hoc templo infrà, ubi de itinere quarti diei, de *Monte Cœlio*.

II. SS. SEBASTIANI & FABIANI.

TEMPLUM oblongum in Via Appia, simplicis structuræ, pavimento marmoreo, & adjecto Monasterio, sed deserto. Hic primùm corpora SS. *Petri* & *Pauli* quievêre. Ara major quatuor columnis nixa. Tectum lapideum, ut plurima Romæ. Sub Cancellis *Stephanus* PP. & Martyr conditus. Sacellum est subterraneum duodecim gradibus, & Crypta ac cœmeterium B. *Calixti* Papæ & Martyris: & Reliquiæ amplius CLXXIV. millium SS. Martyrum. & XLVI. beatorum Summorum Pontificum corpora quiescunt.

Hujus Templi distantia facit, ut interdum æstuante nims sole, ejus loco *B. Mariæ populi* Ædem sacram, Pontifice indulgente, pii obeant. De hac in *Templorum Catalogo* mox agam: & plura dicuntur de eo in Itineris Romani quarto die, in *Via Appia*.

III. S. JOHANNES IN LATERANO

TEMPLUM unum in septem Urbis Ecclesiis, Pontificum olim Romanorum sedes, in Monte Cœlio, cui nostra tempestate *Xistus* V. PP. Palatium instauratum à fundamentis adjecit, in quo Lateranensis sæpè Synodus Romæ habita fuerat: & in hac Basilica eleganti coronam accipere Romani Impp. solebant. Ut pavimentum marmoreum, sic & laquearia inaurata conspiciuntur. Divorum hic Reliquiæ multæ. Capita Principum Apostolorum *Petri* & *Pauli*: S. *Stephani* tunica, sanguine tincta, & lapidibus perforata: aliaque, de quibus ibidem ad Aram summam Diploma legitur *Sixti* IV. Pontif. Maxim. Marmor itidem incisum cum *Gregorii* Papæ Bulla, fidei apud posteros confirmandæ. *Nicolaus* IV. P. M. ad annum Christi M.CC.XCI. eam valde instauravit, quod Tituli opere musivo in fornice abunde testantur,

tur, Columnas illas ſtriatas *Veſpaſianus* Imp. Jeroſolymis advexiſſe traditur.

In Sacello *Lavacri Conſtantini*. membro Ædi ſacræ adjecto, ubi à *B. Silveſtro Conſtantinus* lavacro regenerationis tinctus fuit, additum Sacellum, mulieribus ideò clauſum, quod *Ioannis Baptiſtæ* mortis cauſſa mulier Herodias extiterit. Columnæ porphyreticæ cum fricantur, violarum odorem referre ajunt, & è Pilati ædibus allatas, cum porta ex atrio Pilati, columnaque cui gallus gallinaceus inſidens, terque canens, Petro ter abneganti Dominum fuit pœnitentiæ nuntius. Hic & *Arca fœderis*, & *Aaronis virga*, aliaque ab aliis, quos nominavimus, diſertè prodita, & crebro publice oſtenſa peregrinis hominibur. Hic *Silveſtri* II. Pont Max. Epitaphium verſibus ſcriptum legitur, & *Antonii* Card. Portugalenſis: item *Laurentii Vallæ*, ibidem olim Canonici, qui an. MCD. LXV. Kal. Auguſti quinquagenarius obiit, cum hoc Elogio:

Laurens Valla jacet, Romanæ gloria linguæ:
Primus enim docuit, qua decet arte loqui.

Ibidem & PORTA SANCTA, quæ ineunte anno Sæculari ſacro, (vulgò *Iubilei*) aperiri à Pontificibus de more conſuevit.

Fuit hoc Templum unum ex quinque Eccleſiis Patriarchalibus: & plura de eo infra in Itineris Romani quarto die, in *Cœlio Monte*.

IV. S. LAURENTIUS

EXTRA PORTAM ESQUILINAM,

ÆDES pulchra, marmoreis nixa columnis triginta ſex. Hæret huic Monaſterium Canonicorum Regularium S. Auguſtini. Crypta hic, qualis ad S. *Sebaſtianum*, Martyrum oſſa continens plurimorum, ex Cœmeterio *Cyriacæ* matronæ; & reliquiæ hic *B. Laurentii*. Lapis cancellis incluſus, cui jam aſſatus de craticula impoſitus Martyr, in eo expiravit,

Deo,

ideoque victor animam reddidit. Tumba hic ad dexteram, cum statis, agnum ad victimam ducentibus, *Julielmi* Cardinalis S. Eustathii, nepotis *Innocentii* Papæ IV. Cetera oculis lustra, Martyrumque suffragia pius implora, vestigiaque adora.

Reliqua pro hoc Templo vide infrà in Itineris Romani sexto die in *Monte Esquilino*.

V. S. MARIA MAJOR

IN ESQUILINO COLLE.

TEMPLUM augustum, inter ceterea, operis musivi, longitudine pedum CCCXII latitudine CXII. Pavimentum opere tessellato, atque emblemate vermiculato, laquearia item inaurata. Altaris mensa, & urna porphyretica, in qua conditus *Ioan. Paulus* Basilicæ, conditor. Hic *Præsepe Domini*, antiquis litteris inscriptum, nunc in crypta subterranea Sacrificiis frequentatur piorum. *Pius* enim V. Sacellum inchoarat, perfecitque *Xistus* V. opere egregio; grato animo res ab illo præclarè pro domo Dei gestas tabulis publicè testatus, ad posterorum memoriam sempiternam. Hic & sepulchra *D. Hieronymi*, & imago vetus supra portam Cardinalis habitu. Monstrantur & *Alberti* & *Ioannis Normandi*, Recentiorum vero. *Platina* Historici rerum à Pontificibus gestarum, & *Lucæ Guarici* Mathematici, & Episc. Civitatensis, aliorumque illustrium, ut *Franc. Toleti* Card. è Societate JESU. Picturæ hic perantiquæ supra columnas, quarum in Conciliis mentio, adversus Iconomachos. Pro foribus, ut & ante *B. Ioannis Lateranensis* Ædem, obeliscus erectus à *Xisto* V. incredibili sumptu, cum notis hieroglyphicis.

Fuit hoc Templum unum ex quinque Ecclesiis Patriarchalibus; & plura de eo vide infrà in Itineris Romani sexto die in *Monte Esquilino*.

VI. S Pau-

VI. S. PAULUS

IN VIA OSTIENSI.

AMPLUM & pulchrum Templum, à *Constantin* *Magno* ædificatum, longum passibus cxx. latum LXXXV. Fulcitur columnis marmoreis striatis XL aliisque totidem rotundis, & paulò minoribus, ut sint in universum CXIV. Pavimentum marmoreum; multæque hîc antiquæ Rom. Inscriptiones, quas alii collectas edidere. Altare summum quatuor columnis porphyreticis marmoreis sustinetur, ad quod *Imago Salvatoris* frequenter ostenditur, quæ S. *Brigida* oranti locuta, ut Inscriptio & appensa Tabula testatur. Duo marmora, in quibus Euangelium & Epistola in sacræ Liturgiæ Officio recitatur. In fornic: miraberis opere musivo egregiè expressum *Salvatorem*, SS. *Petrum* & *Paulum*, & *Andream*, cum dicti cujusque, mortisque CHRISTI insignibus & instrumentis. Instauravit nuper egregiè *Clemens VIII.* Pont. verè optimus. In portis æneis sacræ historiæ incisæ variæ, Græcè & Latinè expositæ: testaturq; Titulus, *Alexandro IV.* Pont. Max. à *Pantaleone* Cos. fieri jussas. Sepulchra hîc Pontificum legas, *Ioannis*, qui obiit anno M. D. LXXII. *Benedicti IX.* aliorumque, ut *Petri Leonis*, versibus echoïnis, ut illis temporibus, sub *Leone II.* conditum Epitaphium, quique port: ᴇ aperuerit annis Sæcularibus sacris, *Iulius III.* & *Gregorius* XIII. referuntur. Curatur hodie (quod locus ob cœli inclementiam desertus sit) à Cistercienſibus Monachis, qui in *Quirinali* habitant.

Supra ad Aquas Salvias S. *Pauli* Sacellum visitur, ab *Alexandro Farnesio* Cardin. anno M. D. LXXXII. ex arte in auratum In Sacrario Reliquiæ Sanctorum sunt: *Columna*, in qua S. *Paulus* capite truncatus; *Equuleus*: qui Martyrum appendi pedibus lapis soleat. In Delubro *Porta cœli* Martyrum bis millium, ducentorum, & trium, sub *Nerone*, Reliquiæ sunt ad *Tres*

fon-

fontes, quia locus martyrii S. *Pauli* fuit preces religiose fundantur.

VII S. PETRUS IN VATICANO.

TEMPLI S. PETRI fabrica, sumptu, magnificentia, marmoribus, & opere superat omnia orbis terræ, Templa, præsertim nova structura, cui tholum nuper *Xistus* V. Pont. Max. imposuit magnificentissimum, & Sacellum inauratum *Gregorius* XIII. B *Gregorio Nazianzeno* consecravit. Vincit haud dubiè Ephesinum illud, unum in septem orbis miraculis, ab *Herostrato* incensum, ut hoc flagitio nomen ad posteros, obscurum alioqui, transmitteret.

Vetus Templum fulciunt viginti quatuor columnæ. Harum marmor admirandis coloribus variegatum est. Nihil usquam gentium spectatur elegantius, ne quidem Venetiis in Æde S. *Marci*, incrustatâ tamen egregiè marmoribus è media Græcia allatis. Allatæ sunt hæ è proxima *Hadriani Imp. Mole*, quo Principe nemo ingenio, nemo industriâ magis valuit animique dotibus. Columnæ ad S. *Eucharistiæ* Sacellum, tortiles, foliatis gyris cinctæ, & illæ quæ *Sudarium Veronicæ* vulgo *Vulto santo*, sustinent, & quinque in Sacello sacro, una item in medio fabricæ novæ Jerosolymis à *Tito Vespasiano* advectæ putantur è Templo ac Palatio Salomonis, devictis, urbeque funditus eversa: indeque in Italiam translatas ferunt, ut & illas columnas, quæ Venetiis in chori superioris parte extrema visuntur, ex alabastro diaphano factæ. In Templi area, quæ *Paradisus* nominatur ingens nux est pinea, & duo ærei pavones, translati è *Mole* seu. *Pyramide Scipionis Africani*, quæ olim in Valle Vaticana fuisse dicitur. Ad parietem opus est tessellatum, singulari artificio, a Romanis laudatum. Sed vincit opus hoc musivum Templi S. *Marci* Venetiis incrustatio Græcanici operis, cum veteris tum recentis, egregie vermiculata, vel invidia judice. Ibidem marmoreum sepulchrum è lapide porphyretico, *Othonis* II. Rom.

Imp. Nusquam in Italia major porphyrus spectatur, excepto tecto *S. Mariæ rotundæ* Ravennæ, quod olim monumentum fuit *Theodorici* Regis Ostrogothorum. Igitur veterem hanc Basilicam columnis nixam *Constantinus Magnus* Imp. exædificavit; novam largè augustissimam *Iulius II.* Pont. Max. anno M. D. VII. à fundamento, præsentibus triginta quinque Cardinalibus, jacto lapide excitavit. *Michael Angelus Bonarotus*, Florentinus. Architecturæ auctor. *Gregorius XIII.* Sacellum *B. Gregorio Nazianzeno* inauratum dedicavit. *Xistus V.* tholum summa celeritate imposuit. Portam æneam cum CHRISTI & B. Virginis imagine, Pauli item & Petri, *Eugenii IV.* auspiciis *Antonius* Florentinus fecit. Hebdomade majori CHRISTI facies linteo Veronicæ impressa quotannis ostenditur. Juxta est B. Virginis marmorea imago, Christum mortuum sinu tenentis, opus *Michaëlis Angeli*, ut & Judicium orbis universi suprà in Sacello Pontificis. Petri navicula opere musivo intrantibus occurrit Orientem solem spectantibus, *Sotti* Florentini opus. Pineæ æneæ in medio areæ, è *Scipionis* esse sepulchro fabulantur. Hîc & *Othonis* Imp. porphyreticum sepulchrum fuit an. M. CD. LXXXII conditi.

In Odeo, quem *Chorum cantorum* vulgò nominant, *Xisti IV.* æneum est monumentum, dormientis formâ. Utrimque Virtutes, circum *Theologia*, *Philosophia*, *Artesque liberales septem*, cum Inscriptione OPUS EST ANT. POLILOLI, ANNO DOM M. CD. XCII.

PONTIFICUM hîc ut plurimùm sepulchrum quos per Saturam, nulla habita temporum ratione recenseo.

Innocentii VIII. æneus tumulus.

Pius IV. Medices, Mediolanensis, anno M. D. XLIV.

Paulus II. Venetus, anno M. CD. LXXVII.

Marcellus II. Pont. Max. brevis ævi fuit, sedit XXII. diebus.

Piu

Pius II. natione Tuscus, anno M. CD. LXIV.

Pius III. sororis *Pii II.* filius, obiit anno M. D. III.

Iulius III. Pont. Max. sine Inscriptione.

Leo X. & *Clemens VII.* Florentini, hic depositi. Horum verò Pontificum Epitaphia carmine conscripta leguntur:

Eugenii IV.

Nicolai V.

Urbani VI.

Hadriani I. multis versibus.

Gregorii IV. & *V.*

Bonifacii IX. Neapolitani. *Pauli III.* & æneum est sepulcrum in nova Basilica.

Petri Balbi, Episcopi Tropiensis, hominis Græcè doctissimi, ibidem tumulus, & Cardinalis *de la Porta*. Pontificibus enim Summis hic locus meritò dedicatus: *Laurentii* tamen sculptoris Florentini legitur:

Roma mihi tumulum tribuit, Florentia vitam:
Non alio vellet nasci & obire loco.

Sed de sacrosanctis septem Urbis Ecclesiis accuratè scripserunt, si quis sitim explere volet, *Onuphrius Panuinius*, & *Attilius Serranus*: ille etiam *De Cœmeteriis* urbis Romæ, ac *Stationibus*, cum Vitis Pontificum *Barth. Platina*.

Italicè verò ac disertè *Pompejus Vgonius*, Theologus, & Eloquentiæ Romæ Doctor, & Card. *Asconii Columna* Bibliothecæ instructissimæ, quę olim *Gul. Sirleti* Card. hominis doctissimi fuit, Præfectus. Nos gustum dumtaxat dare, & digitum, quod ajunt, ad fontes intendere, & occupatis ac festinantibus gratificari studuimus. Quibus si abundè factum satis, est cur gaudeam.

Nunc ad minores Ædes sacras, seu Sacella, litterarum serie, non locorum, σὺν θεῷ transeamus.

CATALOGUS SACRARUM ÆDIUM, URBIS ROMÆ,

Alphabeti serie, situque adscripto: indicatis & Epitaphiis lectu dignissimis.

Cap. V.

Ex Laurentii Schraderi *Saxonis Monumentorum Italiæ Libro* II.

S. Adrianus, Templum in Tribus foris: olim fuit *Saturni* in Foro Romano, posteà *Nerva* Imp. instauravit *Ioh. Card. Bellaius*, ut Inscriptio præfert in epistyliis.

S. Ægidius, in Via Cassia.

S. Agapetus, apud Basilicam *D. Laurentii.*

S. Agatha, Gothorum Ecclesia, sub Viminali: Hic *Dianæ* & *Pacis* imagines ex cæmento. Pro foribus prætextati pueri in subselliis sedent, ac docentur, Disces & *prætexta* togæ formam, qualis ferè Sacerdotum sacrificantium. Tumulus hic *Iani Lascaris*, cum Epitaphio duplici Græco.

S. Agnes, in Regione Parionis.

S. Agnes, in Via Nomentana. Pulchrum Templum, marmore incrustatum. Descenditur gradibus XXXII. Columnæ marmoreæ XXVI. Monasterium vicinum concidit, desertum fuit ob aëris intemperiem, cujus porticum *Iulius* Cardin. *Sixti IV.* nepos exstruxerat. *B. Agnetis* corpus hic conditum anno M. D. XLI.

Proximum huic fanum *B. Constantiæ*, Constantini Imp. filiæ, ab *Alexandro IV.* consecratum anno M. CC. LVI. Hic quoque corpora *Emerentianæ*, *Atticæ*, & *Artemiæ* virginum. Creditum olim *Baccho* sacrum, quòd in eo tumba porphyretica, cum Geniis uvas calcantibus incisa summo artificio spectetur.

Tem-

Templum est rotundum, quatuor & viginti columnis marmoreis, opere musivo & tessellato, &c.

S. ALBERTUS, in Esquiliis.

S. ALEXIUS, in Aventino monte, olim *Herculis Victoris.*

S. AMBROSIUS { DE MAXIMA, in Regione S. Angeli. / in Campo Martio, Mediolanensium.

S. ANASTASIA, in radicibus Palatini montis: olim *Neptuni equestris*, qui & *Consus* dictus, quòd consiliorum arcanorum Deus putaretur.

S. ANASTASIUS { in Regione Harenulæ. / ad Aquas Salvias, Via Ardeatina.

S. ANDREAS DE {
- COLUMNA, in Regione Trivii.
- ANIA, prope Curiam Sabellorum.
- TABERNOLA, inter Esquilias & Cœlium montes.
- FRATRIS, inter Capitolium & Theatrum Marcelli.
- SCAPHIS, in ripa Tiberis.
- URSIS, in Regione Harenulæ.

S. ANDREAS IN {
- MANTUZA, in radice Capitolini.
- NAZARENO, in Regione Harenulæ.
- PALIVRA, in Palatino.
- PORTUGALLO, in Saburra.
- STATERA, in radicibus Capitolini.

S. ANDREAS TRANS-TIBERIM in Vaticano.

{
- In Foro boario.
- IN PISCINA, olim *Mercurii.*
- In Thermis Diocletianis.

S. ANGELUS { *Pius IV*. Pont. Max. B. *Virgini* & *Angelis* dedicavit, ut summi Altaris præfert Titulus disticho: estque Carthusianorum sedes: Hic *Pius IV*. tumulatur prope Altare majus, cujus mandato architectura ex Thermis *Bonarotam Michaëlem Angelum* habet auctorem, item *Bobba, Sorbonellus, Franciscus Alciatus, Simonetta, Duca Siculus*, Cardinales.
DE MOZARELLA, in Monte Jordano.

S. ANNA { in Circo Flaminio.
sub Viminali.

S. ANTONIUS { IN PORTUGALLO.
IN SCLAVONIA, Vallis Martiæ.
In Esquilino colle; ubi festo *S. Antonii* jumenta omnia Altare commeant, quo à morbis immunia, & à lupis tuta sint. Adjacet illi Hospitalis Domus à *Pio IV*. Mediolanense Pont. Max. instauratum.

S. APOLLINARIS, olim *Apollinis*, ad Turrem sanguineam: nunc Germanicæ gentis Collegium adhæret, ubi alumni pietatem cum studiis imbibunt, *Iulii III*. auspicio cœptum. Hic propè fuit domus *Antonii*.

SS. DUODECIM APOSTOLORUM, in Regione Trivii. Hodie tenent Ordinis *D. Francisci* Sodales, qui Conventuales appellantur. Lapis inscriptus à *Constantino* primùm ædificatum testatur, & ab hæreticis vastatum, à *Pelagio* & *Iohanne* Summis Pontt. instauratum. Hic sepulchrum summi viri *Bessarionis* Card. Nicæni Episcop. Tusculani, & Patriarchæ Constantinopolitani: *Petri* item *Saonensis* Cardin. tumulus, & *Barthol. Camerarii* Beneventani, Theologi

logi & J. C. *Cornelii Mussi*, Episc. Botuntini, Declamatoris omnium Principis.

SS. APOSTOLI DUODECIM in Vaticano.

S. AUGUSTINUS, in Campo Martio, Eremitarum Cœnobium Sodalium *S. Augustini*: *B. Monicæ* matris ejus hîc corpus quiescit, hisce versibus adscriptis:

Hic Augustini sanctam venerare Parentem,
Votaque fer tumulo quo jacet illa sacro.
Quò quondam grato toti nunc Monica mundo
Succurrat, precibus præstet opemque suis.

S. BALBINA, in Aventino. Hîc fuerunt Antonianæ Thermæ insignes, & Palatium Licinianum.

S. BARBARA, in Regione pineæ, olim *Veneris* Theatri Pompejani.

S. BARTHOLOMÆI, in Transtiberina insula, olim *Iovis*, vel, ut aliis placet, *Æsculapii*, Cœnobium hodie Sodalium *D. Francisci*. Hîc SEMONI SANCO Deo vetus in lapide Inscriptio, & *D. Bartholomæi* Apostoli corpus.

S. BASILIUS, supra forum Nervæ.

S. BENEDICTUS
- in Regione Harenulæ.
- Trans Tiberim.
- TAGLIACOSSO, prope Vicum Judæorum.

S. BERNARDUS, prope Columnam Trajani.

S. BLASIUS
- in Campo Martio.
- in Orphæa.
- in ripa Tiberis. Olim hîc *Neptuni* stabat Ædes, in qua servati naufragio aquarum solebant pro voto tabellas naufragium ipsum pictum habentes ponere.
- trans Tiberim.
- IN SCALIS.
- DE ANGELO, in Regione Pineæ.
- DE FOSSA in Regione Pontis.
- DE MONTIBUS, in Esquilino.
- DE PAGNOTTA.

S. BIBIANA, in Esquiliis.

S. BONIFACIUS, in Aventino, Hic dicitur *S. Alexius*.

S. BRIGIDA, in Regione Harenulæ.

S. CÆCILIA
- Trans Tiberim, Virginum sacrarum. Hic est corpus hujus Virginis, & plurium Sanctorum, quod à Card. *Paulo Æmilio Sfondrato, Gregorii XIV.* Pont. Max. ex fratre nepote, incredibili pietate & magnificentia fuit decoratum, & honorificentissimè translatum.
- In Campo Martio.
- In Regione Amphitheatri.

S. CÆSARIUS, in Regione Harenulæ.

S. CALIXTUS, in Via Aurelia.

CARTHUSIANORUM, in Monte Cœlio. Dicitur *S. Maria de Angelis*.

S. CATHARINA
- de Sabellis.
- in Circo Flaminio.
- trans Tiberim.
- sub Monte Tarpejo, olim *Carmenta*.

S. CELSUS, juxta Pontem Ælium.

S. CHRYSOGONUS, trans Tiberim. Hic titulus & sepulchrum *Hieronymi Aleandri* Mottensis, Card. doctissimi; & *Davidis VVylliani*, Oratoris Angliæ.

S. CLEMENS, in Cœlio, A Regularibus S. Ambrosii habitatur; & ibi hujus Sancti corpus veneratur ex *Chersona Ponti* translatum Romam, Ibi requiescit *Vincentius Laureus* Card.

S. CONSTANTIA, in Via Nomentana; olim *Bacchi* fuisse putatur ex tumba porphyretica.

S. CORNELIUS, in Via Appia.

S. COSMAS ET DAMIANUS, in Via sacra, olim *Romuli & Remi*, Hic tumulus *Crescentii & Guidonis*

donis Pisani versibus inscriptus legitur.

S. COSMATUS, sub Janiculo, olim *Fortis Fortuna*.

S. CRESCENTIS, in Via Mamertina.

S. CYRIACUS, in Viminali.

S. DIONYSIUS, Gallicæ gentis Templum.

S. ELIZABETH, in Campo Martio, olim *Agryppa*.

S. EQUITIUS, prope Thermas Domitii.

S. ERASMUS, in Cœlio Monte.

S. EUPHEMIA { in Via Appia. / in Esquiliis.

S. EUPOLUS, in Via Ostiensi.

S. EUSTATHIUS, prope Pantheon, olim *Boni eventus*.

S. FELIX { in Valle Martia. / in Pineis.

S. FELICITAS, in Via Salaria.

S. FRANCISCUS, in pede Janiculi. Hic sepulchrum *Pandulphi* Anguillariæ Comitis, qui sæculum vixit, & *D. Francisci* se Regulæ senex addixerat.

S. GEORGIUS { IN VELABRO. / IN SPECIS.

S. GERVASIUS.

S. GREGORIUS { ad caput Pontis Fabricii. / in Cœlio Monte. Monasterium est sive Belgarum & Germanorum, nunc verò *Camaldulensium*: olim domus *B. Gregorii I.* Pont. Max. & in horto ostenditur mensa, qua duodecim mendicos quotidie accipere solitus erat, ut in ejus Vita *Ioh. Diaconus* scribit.

Epitaphia hic plurimorum Florentinorum: sed & *Eduardi Carni*, & *Roberti Vechami*, Equitum Anglorum, & J. Ctorum qui ob Religionem Catholicam Patriâ pulsi, Romæ in Domino quiescere voluerunt. Item *Antonii Vallis*, Barcinonensis: & *Statii* cujusdam Poëtæ, quem in Virgilium scripsisse hoc Epigramma testatur;

Statius hic situs est, juvenem quem Cypris ademit,
Præcocem, Ænea carmine quòd premeret.
STATIO STATIO F. DULCISS.
CHRISTOPHORA M. P. PIENTISS. P.
VIXIT AN. XXXIII.

S. HIERONYMUS, prope curiam Sabellam Magna pietatis exercitia & proximorum salus hîc oriri cœpta *S. Philippi Nerii* studio & labore.

S. HIPPOLYTUS, sub Quirinali.

S. JACOBUS, in Circo Flaminio, Hispanicæ nationis Xenodochium est. Hîc tituli Hispanorum varii leguntur. In limine, *Bartholomæi Çuava* Card. & *Bernardini* Cordubens. Pont. Max. Marmorea visitur effigies & Inscriptio *Petri Ciacconi* Presbyteri Toletani, viri post hominum memoriam felicissimi in emendandis Scriptoribus cum sacris tum profanis, ut libri testantur. Domus hospitalis heres poni curavit. In columna, Victoria recepti à Catholicis Regibus Regni Granatensis, & clavis Tripolis Barbaricæ civitatis portæ, spectantur.

S. JOANNES {
- BAPTISTA, in Monte Cœlio.
- EUANGELISTA ANTE PORTAM LATINAM in Cœlio, olim *Dianæ*.
- COLYBITA, in Insula, olim *Æsculapii* fuisse putatur.
- DE FISCOSA, sub Quirinali.
- IN FONTE, in Cœlio Monte.
- IN LATERANO, una è septem Ecclesiis, de quibus supra dixisse me memini.
- IN DOLA, in Cœlio.
- IN OLEO, ante Portam Latinam.
- DE MESCATO, in Regione Capitolii.
- DE MALVA, trans Tiberim.
- DE PINEA, in Regione Pineæ.

S. JOANNES & PAULUS, in Cœlio monte.

Pro

Pro foribus leones duo, puerum alter, alter virum dentibus tenens: & porphyreticum sepulchrum hic quadratum spectatur. Hic fuit Curia Hostiliæ.

S. JOSEPHUS, in Regione Pineæ.

S. JULIANUS, in Esquilino.

S. Ivo, in Campo Martio, estque nationis Britanniæ minoris.

S. LAURENTIUS {
- prope Macellum corvorum.
- in Viminali.
- in Janiculo.
- JUXTA TIBERIM.
- IN LUCINA, olim *Iunonis Lucinæ*.
- IN FONTANA, in Valle Esquilina.
- IN MIRANDA, ad Forum Romanum, olim *Castoris*.
- IN PANISPERNA, in Viminali Colle. Hic lege Epitaphium *Gulielmi Sirleti*, Card. hominis linguarum, Græcæ præsertim, longè doctissimi. Hic *Decii* Imp. Palatium fuit.
- IN DAMASO, in Regione Pineæ, vetustissima ædes, & domui inclusa, in qua hodie Pontificia Cancellaria. Epitaphium hic & imago *Annibalis Cari*, Etrusca lingua diserti, qua & multa conscripsit: & *Iacobi Fabii* Parmensis, quem *de Beneficentia* scripsisse Titulus ibidem refert. Item *Petri Marsi*, & *Iulii Salodeti*, fratris *Iacobi Sadoleti* S. R. E. Card. qui & *Pyrrhino Citrario* posuit monumentum: *Hieronymi Ferrarii* Corrigiensis, aliorumque clarorum hominum.

S. LEONARDUS {
- in Carniis.
- ultra Pelerinum.
- prope ædes Dominorũ *de Cruce*.
- in Orphæa.

in Septa Solis.
IN SILICE, in Esquilino,
VETUS, in Apothecis obscuris.

S. LUCIA { In Palatio, olim *Apollinis Palatini.* In Apothecis, olim Herculis *Musarum.* }

S. LUDOVICUS, prope Campum Agonium. Gallorum Templum est, clarorum ejus gentis Titulis ornatum, & *Ioannis Fontainæ*, militis Belgæ; *Contarelli* & *Philiberti Nardi* Cardinalium.

S. MANCILLIANUS.

S. MARIA { ÆGYPTIACA, in Regione Ripæ, olim *Fortunæ virilis.* DE ANIMA, in Regione Parionis. }

Hoc Germanorum & Belgarum elegans Templum hi etiam Rem divinam faciunt, aluntur que, & alunt inopes peregrinos. Fores marmoreæ, & Altaria. Imago est *B. Virginis* marmorea, hoc disticho;

Virginitas, Partus, discordes tempore longo,
Virginis in gremio fœdera pacis habent.

Hic ad Altaris summi sinistram augustus tumulus *Hadriani* VI. Pont. Max. quem illi sibique vivens posuit gratitudinis ergo, *Gulielmus Enkefort*, quem unicum ille Cardinalem creaverat. Ad dextrum aræ latus *Caroli* Principis Cliviæ monumentum ingentis sumptus, qui anno Sæculari sacro M.D.LXXV. Idib. Febr. magni sui relicto desiderio, Romæ, non sine *Gregorii* XIII. Pont. Max. piis lacrymis, in Beatorum sedes migravit: descripsitque iter illius singulari eruditoque libro familiaris ejus *Stephanus Vinandus Pighius*, Sanctensis Canonicus, in *Hercule Prodicio*. Legitur & Titulus *Francisci Foresti*, Montibus Hannoniæ oriundi, & *Othonis VVachtendonck* Geldri, & *Ioannis Andreæ* Antverpiensis, & *Ioannis Roseti* Bruxellensis. Ceteri fere Germani Nobiles, qui salva tum fide atque integra, Romam religionis gratiâ frequentabant, In his familiam ducunt, ceterisque

terisque antecellunt *Otho Truchses* Cardinal. *Melchior Truchses* Protonotar. *Marcus Fuggerus* Augustani, & ingenio clarus *Valerius Cordus*, Pharmacopœus insignis, *Eurycii Cordi* Medici & Poëtæ filius. *Ioannes* item *Gropper*, purpureo galero proximus, nisi mors immatura præoccupasset. *Paulus* quoque *à Middelburgo*, Episcopus Forosemproniensis, cujus eruditum opus *de Anno ac Temporibus*, *Paulina* nomine, manibus teritur. *Alexandri Iunii* Antverpiani, Romæ Sacri Palatii Auditoris, *Ioannis* item *Pauli* Antverpiani, ut & *Bartholomei Salveti* Bononiensis, J.C. præstantissimi, tumuli ibidem visuntur.

S. MARIA IN ARA COELI, in Capitolio, olim *Iovis Feretrii*, Cœnobium Sodalium *D. Francisci*. Tumulus hic *Vallensium* & *Maurinorum*. Item *Lucæ Gaurici* Mathematici insignis, & *Flavii Blondi* Forojuliensis, rerum Romanarum historici, *Francisci* filii, & *Angelæ Blondæ* neptis. *Marchionis* quoque *Salutiarum* effigies, ac elogium; & *Ioannis Baptistæ Iacobi* & *Silvii Sabell*. Cardinalium *Morellii* & *Cribelli* Cardinalium: & ad eam adscenditur cxx. gradibus.

S. MARIA AVENTINA, in Colle Aventino, olim *Bonæ Deæ*. Querimonia hic legitur carmine uxoris à marito crudeliter interfectæ.

S. MARIA { DE CACABARIIS, in Regione Pineæ.
IN CAMPO SANCTO, in Valle Vaticani. Epitaphia hic pauca legas; inter alia hoc: }

Hic Petrus tegitur, virtute & nomine Magnus,
Expertus medio Tibure Sardiniam.
Flandria mî patria est, prolem dedit Angela conjux;
Roma habeat cineres, spiritus astra petat.

{ IN CAPITOLIO, olim *Appollinis Capitolini*.
IN CAPELLA, trans Tiberim.

IN

S. Maria

In Candelorio, in Regione S. Angeli.
In Crypta picta, prope domum Ursinorum, olim *Veneris Victricis*.
De Coelis, in Vico Flamineo.
De Camini, prope Pontem Ælium.
De Conceptione, in Monte Cœlio.
De Consolatione, sub Rupe Tarpeja.
In Cosmedin, in Velabro: olim *Herculis in Ara maxima*. Hîc B. Augustinum docuisse vulgò jactant. Vide diem primum Itineris.
In Dominica, in Cœlio monte. Hîc olim mansiones *Albana*, & aquæductus *Caracalla*.
In Esquilio, olim *Isidis*, in Circo Flaminio.
De Curte, infra Capitolium.
Ad Fontem olei.
De Gratia, olim *Vesta*, intra Capitolium & Palatinum.
Grottapenia, In Regione Parionis.
In Horto, trans Tiberim.
In Insula,
In Julia, in Regione Harenulæ.
De Inferno, olim *Iovis Statoris*, in Foro Romano.
De Loreto, pistorum.
De Febribus, olim *Martis*, in Vaticano. Hîc statua *Michaëlis Angeli Bonaroti* ad *S. Petrum*, cum hoc *Sancti Pazilli*, qui annos LX. in Principis Apostolorum Basilica Sacris est operatus, Epitaphio:

Bis

Bis sex lustra Deo famulatus Claviger, ossa
Condidit hic Sanctus fessa dicata tibi.

S. MARIA SUPRA MINERVAM, sic dictum, quod olim *Minervæ* Templum fuerit, hodie Religiosorum *S. Dominici* sedes est, & Collegium Theologicum ab Episcopo *Chuscha* fundatum. Sepulchra *Leonis X. Clementis VII.* & *Pauli IV.* Summorum Pontif. videntur cum suis titulis. Item *Capranicarum, Oliverii*, & *Caroli Caraffæ*, *Michaëlis Bonelli* Alexandrini. *Pii V*, nepotis, *Strotii, Maffæi, Delphini*, *Aldobrandini, Putei, Rosatæ. Iustiniani, Fliscorum, Pucciorum*, & multorum aliorum Cardinalium & Prælatorum; inter quos eminet *Petrus Bembus* ad Altare summum, *Ioannes Moronus*, qui tredecies Legatus à Latere fuit, & Concilio Tridentino præfuit, *Ioannes à Turre cremata*, Ord. Prædicatorum, qui amplos redditus pro maritandis puellis in testamento reliquit. Unde alio numquam tempore Romani Principis ac totius Curiæ ita gloriosè apparet Majestas, veluti in die *Annuntiationis B. Virginis*, quo hæc peragitur solemnitas, dum Papa ad id persolvendum summo apparatu accedit ad Minervam. In eo Templo jacent cineres *Ægidii Fuscherarii* Episcopi Mutinensis qui in Concilio Tridentino *luminare majus* dicebatur, tanta morum venustate, & doctrinæ magnitudine polluit, *Silvestri Aldobrandini, Clementis VIII.* patris, *Ioannis Annii* Historici, *Francisci Niri*, plurimorumque Florentinorum, & Maffæorum, & familiæ Dominicanæ Patrum Generalium, & *D. Catharinæ Senensis* sacrum corpus. In hoc Templo primùm erecta fuit Corporis Domini nostri JESU CHRISTI Societas à *Thoma Stella* Prædicatorio, & Tabernaculum omnium primum adinvenit *Michaël Angelus Bonarotus* pro eo super altari conservando. Pro foribus Templi *Thomæ de Vio* Cajetani, doctissimi & acutissimi ingenii, ejusdem Instituti; qui qua erat animi demissione, simplici titulo locoque contentus fuit. Epitaphium quoque versibus, ut illa tempora erant.

Guli-

Gulielmi Durandi, Episcopi Mimatensis, qui *Divinorum officiorum Rationale*, aliaque ad Jus pertinentia reliquit. Sed & *Pauli Manutii* Romanorum disertissimi, at sine titulo, hîc tumulus ostenditur, qui tamen vitam multis viris, editis epistolis, ipsique adeo Ciceroni à se illustrato dedit; ipse mutus jacet sine elogio? Accidit idem *Pompejo Magno*, quem vix orbis tamen capere videbatur. *Raphaeli Sanctio*. Urbinati pictori, carmen ibidem positum legimus:

Hic situs est Raphael, timuit quo sospite vinci
Rerum magna parens. & moriente mori.

Et gentis Porciæ *Iulii* adolescentis hoc elegans Epitaphium:

Patria Roma fuit. gens Porcia. nomen Iülus:
Mars puerum instituit, mors juvennm rapuit.

S. MARIA.
- DE MIRACULIS.
- IN MONTE JORDANO.
- MONTERONIS, in Regione D. Eustathii.
- MONTIS SERRATI, post Campum Floræ, est Catalaunorum in Hispania.
- MONTICOELI, in Reg. Haren.
- NAVICELLA, in Monte Cœlio.
- NOVA, in extremo Foro Romano; olim *Solis* & *Lunæ*.
- ANNUNTIATA, est Collegii Sacerdotum Societatis JESU.
- DE PACE, Est Domus Canonicorum Regularium.

Hîc *Marci Musuri* Cretensis, viri doctissimi tumulus sic inscriptus visitur.

Musure, ô mansure parum, properata tulisti
Præmia, namque cito tradita, rapta citò.

ANT. AMITERNUS MARCO MUSURO CRETENSI, EXACTÆ DILIGENTIÆ GRAMMATICO, ET RARÆ FELICITATIS POETÆ POSUIT.

Ibidem

Ibidem *Iulii Saturni* tumulus:

Patris eram quondam spes & solamen Iülus:
Nunc desiderium mortuus, & lacrymæ.

S. MARIA
- DE PALMA, in Via Appia.
- IN PALLARI, prope Veliam.
- IN PORTICU, in Regione Ripæ, olim *Saturni* & *Opis*. Hîc ostenditur sapphyrus, quem Angeli è cœlo, imagine Beatiss. Dominæ nostræ ornatum, *Pallæ* fœminæ detulerunt.
- DE POPULO, sub Colle Hortulorum ad portam Flamineam. Et hic obeliscus erectus à *Xisto V.* Pont. Max. Est Cœnobium Augustinianorum Sodalium, quam Ædem frequentant religionis gratiâ, qui ad *S. Sebastianum* extra muros longiùs positum ire æstu solis detrectant. Hîc multorum Cardinalium sepulchra, exstructaque Sacella pietatis ergò. Tumulus quoque *Hermolai Barbari* Patriarchæ Aquileiensis, hocce addito Elogio:

Barbariem Hermoleos Latio qui depulit omnem,
Barbarus hic situs est, utraque lingua gemit.
Urbs Venetûm vitam, mortem dedit inclyta Roma:
Non potuit nasci clariùs, atque mori.

OBIIT ANN. CIↃ CCCC. XCIV. MAI. XXI.
VIXIT ANN. XLI.

Ibidem humi cujusdam felis morsu mortui Distichon:

Hospes, disce novum mortis genus, improba feles
Dum trahitur, digitum mordet, & intereo.

S. MARIA
- DE PORTUGALLO, in fine Suburræ.
- IN POSTERVLA, in Regione Pontis.
- IN PUBLICOLIS, prope Palatium Dominorum *de Cruce*.
- AD PRÆSEPE.

S. MARIA ROTUNDA, à forma sic dictum; olim, quia

quia Deorum omnium fanum, *Pantheon* appellatum; & est rotundum, ne qua de loco lis inter Deos, cùm ne *Terminus* quidem *Iovi* voluit concedere: nunc omnibus Sanctis sacrum, & *B. Virgini* cœlorum Reginæ. Magnificentissimum spectabis Templum à *M. Vipsanio, Agrippa III.* Cos. constructum, ut inscriptio uncialibus litteris præfert. Hoc ipsum Templum, ut ideam & exemplar perfectæ architecturæ exhibet explanavitque *Ludovicus Demontesius*, pictor & architectus insignis, singulari libro Romæ edito, qui inscribitur, *Gallus hospes in urbe*. Est ex solido lapide Tiburtino, æquali cum altitudine tum latitudine. Tectum est plumbeum, & circulare, unicum habens foramen, quod lucem præbet. Porticus ingens, columnis maximis nixa; valvæ & trabes æneæ. Ara summa januæ respondet. In pariete alibi caput *Matris Deûm* cernitur. Testudo, per quam ad tectum ascenditur, gradus habet CL. Ante Templum vas ingens Numidico è marmore, supernè quadratum, infrà alvei similitudine ventrem habet. Leones itidem duo, cum notis Ægyptiacis. Vas item orbiculare è lapide Numidico.

Hic *Marii Ruffini* sepulchrum positum gentilitium, & *Thaddai Succari* pictoris egregii Epitaphium, tamquam *Raphaelis* Urbinatis (quem in æde *B. Maria supra Minervam* sepultum dixi) in arte æmuli.

Magna quod in magno timuit Raphaele peraquè
Thaddao in magno pertimuit genitrix.

S. MARIA {
- SCALA COELI, extra portam Ostiensem. Decem millia Martyrum coronam cœli hic accipiunt. Et nomen *Scala* accepit, quia *D. Bernardus* sæpiùs in hoc loco Sacrum faciendo pro mortuis, vidit animas scalâ quadam in cœlum ascendentes.
- DE SOLE, sub Tarpejo.
- SPOLIA CHRISTI, in Foro Trajani.

DE

S. MARIA

DE STRADA, juxta Porticum Corinthiam & Capitolium: nunc *Nominis* JESU, estque augustum Templum à *Farnesio* Card. ædificatum Religiosis professis Societatis JESU, ipseque ibi Cardinalis quiescit.

TRANS-TIBERINA. Hic tempore Augusti in Taberna meritoria emanavit fons olei tempore unius diei, qui præsagivit, Christum misericordiæ fontem citò nasciturum esse. Et ibi propè à *S. Petro* Apostolo erectum fuit Sacellum Beatiss. Dei Genitrici, quod à multis Pontificibus structuris, & ornamentis aureis, & argenteis magnificentissimè adauctum est. Sepulchrum hic magni illius Card. *Poloni*, & Tridentinæ Synodi Præfecti, acerrimique hæreticorum flagelli *Stanislai Hosii*, Varmiensis Episc. visitur, & Cardinal. *Campegii* & *Altemps*, viri magni ad negotia peragenda.

TRANS-PONTINA, in Regione Burgi, olim *Hadriani* Imp. Hic flagellantur SS. *Petrus* & *Paulus*.

IN VIA LATA. Hic subtus eruuntur trophæa, triumphalesque imagines, & requiescit *Vitellotius Sitellius* Card. & sunt Deo inservientes *Fratres Ordinis Servorum*. *D. Lucas* hic Actus Apostolorum scripsit, & *D. Paulus* suum orationis locum habuit.

TRIVII, Restauratæ fuit à *Belisario* Magno Duce, Imp. Græcorum.

ut

ut legitur in saxo in pavimento posito. Jacet hic *Aloysius* Card. Cordelius, & degunt *Fratres Cruciferi.*

S. MARIA
- DE VINEIS, in descensu Tarpeji.
- DE VIRGINIBUS, prope Porticum Antonini.
- DE VALLICELLA, in Regione Parionis. Hæc à *Petro Donato Cæsio* Card. ibi sepulto ampliatur & ornatur, ibique à *S. Philippo Nerio* posita est congregatio Oratorii, de Roma optimè merita, ex qua prodierunt *Baronius* & *Taurusius* Cardinales. Et cùm sit probitatis emporium, benè vivendi disciplinam in ipsa didicerunt *Paxavicinus*, *Cusanus*, *Sfondratus*, Cardinales amplissimi.

S. MARIA MAGDALENA
- In Regione Columnæ.
- Infra Collem Hortulorum & Tiberim.
- In *Monte Quirinali*, ubi est Monialium Domus à *Magdalena Ursina* constructa, Deo famulantium sub cura Fratrum Prædicatorum.

S. MAGUTUS seu MAUTUS, juxta Collegium Societatis JESU, est Bergomatum, juxtaque obeliscus minor.

S. MARCELLINUS, in Cœlio.

S. MARCELLUS, in Via Salaria. Hic situs est *Petrus Gillius*, Albiensis, Gallus, ut Æliani interpres, sic Byzantii descriptor egregius. Monumentum clienti *Georgius* Cardin. Armeniacus egregium Patronus posuit. Obiit anno M. D. LV, Vixit annos LXV. Lege Viator.

S. MAR-

S. MARCELLUS. in Via lata; olim *Isidis*, juxta Ovilia: colitur à Fratribus Instituti *Servorum*.

S. MARCUS { IN INSULA.
IN PALATURA.

S. MARTINUS, in Esquilino, Fratres *Carmelitani* hic vivunt.

S. MARTINA, juxta Forum Rom. olim *Martis Ultoris*.

S. MARGARITA, in radice Esquilini.

S. MATTHÆUS, in Esquilino. Regulares *Cruciferi* diu hîc habitarunt: unde cùm sit in Vico Patricio, in quo natus est *Cletus Papa*, & Sanctus, eorum primus Institutor, arbitrantur ipsi, eum suis filiis propriam domum Domino consecratam dedisse, ut sanctè ibi viverent. Nunc Fratres Eremitani *D. Augustini* sua vota ibi Deo persolvunt.

S. MICHAEL { in Monte Oliveti.
in Regione Burgi.

SS. NEREUS & ACHILLÆUS, juxta Thermas Antonini, olim *Isidis*, in Via Appia.

S. NICANDER, in Via Lavicana.

S. NICOLAUS {
IN AGONE, in Regione Pontis.
IN ARGHEMONIIS.
DE ARCIONIBUS, supra Trivii Regionem.
IN CARCERE, in Regione Ripæ. Hîc est corpus Card. *Consiliarii*. Hîc fuit carcer publicus secundus, & ibi propè Templum *Pietatis*.
IN CALCARIA.
DE PORTITORIBUS, in Regione Trivii.
DE FUNERARIIS, in radice Tarpeji.
IN MACELLO CORVORUM, ad Trajani Columnam.

numentum hic quoque *Iulii II.* Pont. Max. sed sine titulo, ut plerique patruo suo Cardinali *Montio* posuisse affirment. *Christi* hic in cœlum ascendentis & transfigurati pictura eximia visitur, altera Cardin. *Medices* liberalitate ædi attributa anno M. D. XXIII. *Raphael* Urbinas Aram summam artificiosè adornavit. Dextram Templi partem *Christi* flagellis cæsi imagine *Fr. Sebastianus Vincentius*, pictor egregius illustravit.

S. PETRUS AD VINEAM.

S. PETRUS QUO VADIS, in Via Appia. Sacellum rotundum, pedum XII. duplici ostio. Historia nota, quam & B. Athanasius aliique commemorant. Interrogante enim Petro jam fugiente, *Domine, quo vadis? Romam*, inquit, *iterum crucifigendus.* His verbis monitus Apostolus redit, patiturque Romæ, cruce capite deorsum affixus.

S. PETRUS AD VINCULA Asservantur enim hic catenæ, quibus Jerosolymis alligatus Apostolus: laudatque concionans B. Chrysosthomus. Hic quoque *Machabæorum* corpora, & pars crucis *B. Andreæ* asservantur: cujus etiam caput à Constantinopolitano Imp. Romano Pontifici donatum, in Ædis *D. Petri* in Vaticano Altari ostenditur. Reliqua in Regno Neapolitano sunt. Altare hic pulcherrimum, & portæ æneæ, quibus *B. Petri* cruciatus exprimuntur. Statuta item Moysis Ducis populi Israëlitici, sub *Iulii II.* tumulo è marmore, est sedentis habitu, barba promissa, qua & cingitur: opus affabrè sculptum à *Michaele Angelo* Florentino, spectatumque ut oculos pascit, sic animum explere nequit; liceatque videas frequentiùs, juvat usque morari. In Cœnobii medio Canonicorum Regularium S. Salvatoris, palma ingens est, & in hortis reliqua Thermarum *Titi*. Domus item *Neronis*, aliaque. Ad Templi limina Votum *S. Sebastiano* persolutum, pestis depulsori, quæ anno D. C. LXXII. Urbem populata est. Hic Religionis ergò *ad Vincula* condi cum suis

voluit

voluit *Nicol Cusanus* Cardin. Trevirensis, vir omni genere disciplinarum sæculo illo antistans, obiit enim anno M.D.LXIV. Augusti XI. *Sixtus* quoque olim & *Iac. Sadoletus* Cardd. & illius patruus *Iulius* II. Pont. Max. marmoreo tumulo, sed qui titulo careat. In muro Inscriptiones aliquot antiquæ Ethnicorum, *L. Tampii*, *Martii* & *Martiæ* libertorum, & *Claudii Hermogeniani Olybrii*, sed quas alii studiose collegerunt. *Nicolai* etiam pictoris hoc Epitaphium legas:

Qui jacet ante tuas Nicolaus, Petre, catenas,
Hoc opus erexit, cetera marmor habet.

AN. M. CCCC. LXV.

S. PEREGRINUS, post Portam Pertusam unde Vico nomen est.

S. PETRONELLA, in Vaticano, olim *Appollinis Vaticani*.

S. PHILIPPUS & JACOBUS.

S. PRAXEDIS, in Esquilino, à *Paschali* I. Pont. Max. exstructum, in quo columna, ad quam Christus flagellatus, Romam delata ex Oriente à *Ioanne Columna* Card. Hic *D. Petrus* habitavit. Ad Altare sex columnæ porphyreticæ, & duæ nigricantes albis miraculis distinctæ. Sepulchrum hic *Alexandri Braccii* Florentini hominis eruditi.

Multa Sanctorum hic venerantur corpora, & in medio Ecclesiæ locus est craticulâ munitus, in quo *Praxedes* Martyrum sanguinem hinc & hinc spongia collectum reposuit. Jam annis quadringentis monachi *Vallis Umbrosæ* Deo hic olim famulantur.

S. PRISCA, in Aventino, olim *Herculis* fuit.

S. PUDENTIANA, in Viminali. Hic lapis cruentæ Hostiæ ostenditur, confirmati eo miraculo Sacerdotis, de *Transsubstantiatione* male dubitantis.

Hic Titulus erat *Pastoris*. & est antiquior omnibus Ecclesiis Romæ, cum *D. Petrus* Apostolus in ea celebrasse primum dicatur post adventum suum in Ur-

Urbem. Habentur in hac Ecclesia Martyrum corpora tria millia, & puteus illorum sanguine venerandus. Fratres Dominicani. Pœnitentiarii pro S. *Maria Majori*, hîc degunt; *Henricus* Card. *Cajetanus*, patricia & Romana dignitate natus, multis virtutibus clarus, pro universali Ecclesia fessus, eam honorificentissimè restauravit, & in ea tumulatur, juxta quem collocari voluit mundi jubar *Georgius* Card. *Ratzivil* Lituanus, Cracoviensis Episcopus, & de fide Catholica optimè meritus, etsi de patre hæretico natus.

SS. QUADRAGINTA MARTYRUM, in Regione Pineæ, quos pro concione *B. Basilius* laudavit.

SS. QUATUOR CORONATI, in Cœlio.

SS. QUIRICUS & JULITTA, in Saburra.

S. ROCHUS, in Valle Martia.

S. Rosa. in Circo Flaminio.

S. RUFINA, trans Tiberim.

S. SABINUS, in Quirinali.

S. SABINA, in Aventino Colle. Pontificum Romanorum prima sedes, & S. *Dominici*, eitque Prædicatorum domicilium Lapis in medio ostenditur quo *Dominicus* frustra à dæmone petitus est. Pro foribus urna lapidea, qua major nulla Romæ reperitur.

Reliquiæ hîc *Alexandri* Pont. *Eventii* & *Theoduli* Martyrum, *Sabinæ* item & *Seraphiæ* Virginum, qui omnes *Hadriani* Imp. temporibus martyrio coronati, anno Christi CXXXIII. & ab *Eugenio* II. hîc collocati coluntur, anno DCCC,XXII. cujus etiam Pontificis sepulchrum versibus ornatum, sed Echoïnis, vulgo *Leoninis*; quibus ætas illa mirum quantum sibi indulsit, hodie ridentur à doctis. In ea est corpus *Bertani* & *Theani* Cardinalium: & ibi malus Medica plantata fuit à *D Dominico*, S. *Hiacyntho* opem se ei ferente, qua prima die Quadragesimæ devotæ foliis & fructibus expilatur a Romanis. Prælati, immo &

Summi Pontifices, pro reverentia tanti viri, hoc munere lætantur. Hîc in Italia sui Ordinis fundamenta jecit pius Pater: multas à Deo visiones habuit, ecstases & Angelorum apparitiones, ibique suo habitu *S. Hyachinthum* induit.

S. SABAS, in Aventino. Hîc ingens videas sepulchrum, quod *Titi Vespasiani* fuisse putant.

S. SALVATOR
- IN AERARIO.
- IN CAMPO, in Regione Harenulæ.
- IN IULIA.
- trans Tiberim, ad pontem.
- DE CURRIBUS, ibidem.
- DE CABARIIS, in Regione Pineæ.
- DE LATERANO, in Cœlio.
- DE CUPELLIS, in Regione Columnæ.
- DE LAURO, prope montem Iordanem.
- DE PORTICU, sub Rupe Tarpeja.
- IN MAXIMIS: olim *Iovis*, *Minervæ*, & *Iunonis*, quod M. *Pulvillus* dicavit.
- IN STATERA, olim *Saturni* in Capitolio.
- IN THERMIS, prope Agonem.
- IN REGULA.
- IN PIETATE: olim *Pietatis*.
- IN MILITIIS.
- DE PEDEMONTIS.
- TRIUM IMAGINUM, in Saburra. Quod *Alexandro* VI. Pont. Max. *Stephanus Capus* sua impensa instauravit, ut testatur Inscriptio.

S. SATURNIUS, in Quirinali.

S. SE-

S. SEBASTIANUS { ET FABIANUS, in Via Appia. Supra inter septem Ecclesias. | in Regione Eustathii in Cœlio.

S. SEPULCHRUM.

S. SERGIUS & BACCHUS, in Capitolio: olim *Concordiæ*.

S. SILVESTER IN { Regione Columnæ. | Aventino. | Montibus. | Quirinali, à *Clemente* VII. *Silvestro* Pont. dicatum, an. M. D. XXIV.

S. SILVESTER { trans Tiberim. | prope Arcum Domitiani.

S. SIMEON, in Regione Pontis.

S. SIXTUS, ad infernam piscinam, olim *Honoris & Virtutis*. Hîc *S. Dominicus* Napuleonem quemdam à morte suscitavit, multa miracula fecit, & Moniales, quæ Romæ dispersæ vivebant, jussu Papæ adunavit sub sua suorumque filiorum gubernatione, quæ posteà ob cæli intemperiem translatæ sunt in Collem dictum *Magnanapoli*, sub titulo *Ecclesiæ S. Dominici*.

S. SPIRITUS, in Vaticano trans Tiberim, Xenodochium est Pontificium, virorum senio & morbō affectorum.

S. STANISLAUS, ad Pontem Ælium.

S. STEPHANUS { IN ÆGYPTO, in Vaticano, Hungarorum Templum. | DE CACABO. | ROTUNDUS, in Cœlio *Fauni* olim, Germanicis alumnis nunc

commissum, pictumque undique egregiè triumphis triginta duorum SS. Martyrum, qui pro Christo sanguinem fuderunt: Titulis etiam versibusque additis, qui historiæ velut indices. Quæ

picturæ eri insculptæ, in vulgus editæ circumferuntur, ut hic commemorare nihil sit necesse. Spectare potius juvabit.

S. STEPHANUS { In Foro Boario, olim *Vestæ*. In Via Julia. In Silice. DE DRUGLIO, prope Porticum *Antonini* Imp.

S. SUSANNA, in Quirinali. Habet pulchram cisternam, & vas æneum aquæ lustralis.

S. THEODORUS, sub Monte Palatino, olim *Romuli & Remi*; vel, ut alii, *Panos Lyai*.

S. THOMAS { prope Curiam Sabellam. in Regione Harenulæ. in Cœlio. In Vico Julio. in Parioni.

SS. TRINITATIS, in Colle Hortulorum. Exstructum à Gallorum *Ludovico* XI. suasu S. *Francisci de Paula*. Sodalium est Minimorum, & ferè Gallorum. Sacella picturis partim auratis ornata. In his *Rodolphi Pii* Card. Carpensis, & *Lucretiæ Rueræ, Iulii* II. Pontif. sororis filiæ. Ad Aram summam M. *Antonii Mureti* viri doctissimi, & Eloquentiæ doctoris Romæ & Venetis annos XXII. tumulus conspicitur, qui & pecunia Cœnobium juvit. In ejus tumulo hi leguntur versus:

Hic Marci charos cineres Roma inclyta servat,
Quos patria optasset Gallia habere sinu.
Stat colle Hortorum tumulus, stat proximus astris,
Qua propius puro contigit ille animo.
Tu sacros latices lacrimans adsperge, Viator,
Et dic, Heu lingua hic fulmina fracta jacent.

Item *Francisci Franchini* Consentini, Massæ Populoniæ (ut titulus habet) Episcopi, prudentis acrisque viri, ac venusti Poëtæ.

SS. TRINITATIS ANGLORUM. In ea Collegium

gium est Anglorum in fide Catholica perseverantium: & ex eo prodiere aliqui, nunc Martyres in cœlo, ab hæreticis in Anglia occisi, veritatem confitentes. Hic sepelitur Card. *Alanus*, voluntariè extorris à patria, & laboribus diuturnis ac lucubrationibus pro tuenda fide Catholica maceratus.

S. TRYPHO, apud S. Augustinum.

S. VALENTINIANUS, in Via Flaminia.

S. VALENTINUS, in Circo Flaminio.

S. VITALIS, in Colle Quirinali. Hodie Societatis JESU Sacerdotibus ejus commissa administratio.

S. VITUS, in Regione Pontis.

S. VIVIANA.

S. XYSTUS, alias SIXTUS.

PONTIFICII PALATII
OFFICIA ET COLLEGIA.
CAP. VI.

OFFICIA & ministeria Pontificis multa sunt, & superat illius Aulæ magnificentia omnes Christianorum Principum; & tanta ejus est observantia, ut ne Cardinales quidem, qui dignitate Regibus comparantur, Urbe exeant nisi petita & habita licentia. Horum in Urbe semper ad minus XL, si non L sunt. Omnes vero meo tempore LXXII, interdum plus minusque juxta Pontificis Max. arbitrium & creationem, Archiepiscopi dein plurimi, & Episcoporum magnus numerus.

In familia Pontificis.

Auditores Rotæ, seu Pontificii Judices	XII.
Clerici Cameræ	VII.
Thesaurarius	I.
Auditor Cameræ	I.
Regens Cancellariæ	I.
Protonotarii Apostolici	VII.
Subdiaconi	VI.

Acoluthi	VIII.
Secretarii Apostolici	VIII.
Corrector Cancellariæ	I.
Summista	I.
De consuetis	I.
Abbreviatores majores	XII.
Abbreviatores minores	VI.
Custos Cancellariæ	I.
Secretarius schedularum	I.
Ostiarius Cancellariæ	I.
Scriptores Apostoli	CI.
Cubicularii Apostolici	LX.
Scutiferi vel Dapiferi Apostolici	CXL.
Milites S. Petri	CCCC.
Milites S. Pauli	CC.
Scriptores Brevium	LXXXI.
Procuratores Pœnitentiariæ	XXIV.
Scriptores Pœnitentiariæ	XXVIII.
Collectectores plumbi	CIV.
Correctores Pœnitentiariæ	II.
Sollicitatores de Janizeris	C.
Collectores Archivii	X.
Scriptores Archivii	X.
Magistri plumbi	III.
Secretarii Bullarum salariatarum	VIII.
Registratores Bullarum earumdem	IV.
Magistri registratarum Bullarum	IV.
Auditores contradictarum	XIV.
Magistri supplicationum	IV.
Clerici registri supplicationum	VI.
Notarii Cameræ Apostolicæ	IX.
Scriptores registri supplicationum	XX.
Notarii Auditoris Cameræ	X.
Notarii Rotæ	XLVIII.
Notarii Vicarii Papæ	IV.
Notarii Gubernatoris civilis	II.
Notarius maleficiorum	I.
Notarius Cancellariæ	I.

Præsi-

Præsidentes Ripæ cxli.
Portionarii dcxii.
Curſores xix.
Servitores armorum xxiv.
Virgæ rubeæ xvi.
Catenæ ſacri Palatii lxii.
Portæ ferreæ xxvi.
Equites levis armaturæ communiter c. vel cc.
Bombardarii milites vel ſclopetarii. ccc.
Helvetii cuſtodientes portas Palatii Pontificis & quotidianas excubias agentes c c. interdum etiam ccc.

NOVEM DECIM SEMINARIA ET COLLEGIA Nationum Omnium

A Gregorio XIII. *Pont. Max. magno Eccleſiæ Catholicæ commodo Romæ Inſtituta.*

Cap. VI.

I. Collegium Societatis Jesu, quo duceuti aluntur, docenturque artes omnes futuro Theologo ac Sacerdoti neceſſarias.

II. Germanicæ gentis alumnorum, Pontificatus anno II.

III. Neophytorum ex Hebræorum filiis, anno Pontificatus v. &

Anglorum, qui ob fidem Catholicam pueri parentes patriamque liquere, Pontificatus anno v.

IV. Græcorum alumnorum Collegium, Catholicæ fidei propagandæ, Templumque conſtructum. Pontificatus anno vi.

V. Maronitarum è monte Libano Seminarium.

VI. Illyricorum Seminarium *Laureti*, poſt

Romam translati sunt. Pontificatus anno VII.

VII. VINENSE, in Austria.
VIII. PRAGENSE, in Bohemia.
IX. GRAECENSE, in Styria.
X. OLMUCRENSE, in Moravia.
XI. BRUNSPERGENSE, in Prussia.
XII. MUSIPONTANUM, in Lotharingia.
} Pontificatus anno nono.

XIII. VILNENSE, in Lituania.
XIV. CLAUDIOPOLITANUM.
XV. FUNAENSE Collegium in Japone.
XVI. USAQUIENSIS Domus probationis Societatis JESU, in Japone.
XVII. ARIMAENSE Seminarium in Japone.
XVIII. ANZUCHIXAMBNE Seminarium in Japone.
} Pontificatus anno XI.

XIX. FVLDENSE Seminarium in Hassia, Pontificatus anno XIII.

Sunt verò & alia Collegia Romæ, utpote CLEMENTINUM, à *Clemente* VIII.

S. THOMÆ AQUIN. ab Episcopo Cuschæ in Minerva.

S. BONAVENTURÆ, à *Sixto* V. in S. Apostolo.

CAPRANICUM, à Card. *Capran.*

NARDINUM.

SAPIENTIA COMMUNIS.

DE OBELISCIS ROMANIS, COLUMNIS ET AQUÆ-DUCTIBUS.

CAP. VII.

OBELISCI.

NVPER *Xisti* V. incredibili sumptu, operâ *Dominici Pontana*, ex agro Novocomensi erecti, instaurati

rati translatique, ac *S. Cruci*, rejectis veterum diis & idolis, dedicati ac reserati.

I. OBELISCUS *Tiberii* Cæsaris, nunc in Area *D. Petri*, in Vaticano. *S. Cruci* consecratus, anno M. D. LXXVI. Pontificatus anno II.

II. *Augusti* Cæsaris ex Ægypto advectus, è Via *S. Rochi* translatus ad *S. Mariam majorem*, anno insequenti Pontificatus. S Cruce quoque imposita, consecratoque obelisco, qui sacras Ægyptiorum notas præfert.

III. Soli sacer. è Circo maximo, ubi jacebat, ad *S. Ioannem Lateranum* translatus atque erectus, S. Cruce itidem imposita: qui olim sedibus avulsus, per Nilum missus Alexandriam est ab *Augusto*, ut Romam exornaret; quam lateritiam à se repertam, relinquere se marmoream gloriabatur. Litteras seu notas habet hieroglyphicas insculptas, Pontificatus anno III.

IV. Soli quoque ab *Augusto* in Circo maximo dicatus, è ruinis erutus, Crucique à *Xisto* dedicatus, non Soli, anno Pontificatus III. Christi M. D. LXXXIX. translatusque incredibili sumptu ad portam Flaminiam ante Templum *B. Virginis Populi*. Sunt & alii, sed his minores, in Urbe obelisci.

OBELISCI ROMAM EX ÆGYPTO ALLATI.

PLURES olim obeliscos Romæ, quàm hodie spectantur, fuisse, ex antiquitatum Scriptoribus apparet. Multos quidem Plinius commemorat, qui *Vespasiani* temporibus floruit; plures Ammianus Marcellinus, qui *Iuliani* Imperatoris æqualis fuit; sed plurimos P. Victor in Regionibus Urbis Romæ numerat, duos inquam & quadraginta minores. De his legendus *Bartholomæus Marlianus*, *Andreas Fulvius*, & alii: quique nostra memoria de obeliscis scripserunt, *Petrus Angelius Bargæus*, *Petrus Ga-*

lesinius, & Etrusca lingua *Michael Mercatus*. Duo Romam obelisci *Augusto* regnante devecti, cùm primùm ipse Ægyptum, devicto ad Actium *M. Antonio*, atque intercepta *Cleopatra* in Senatus Populique Rom. jus ditionemque redegisset. Idem P. Victor septem numerat obeliscos qui pòst in Urbem advecti sunt. Eorum duo in Circo Maximo, unus in Campo Martio, duo in Mausoleo Augusti, unus in insula Tiburtina, & unus in Vaticano Caji & Neronis Principum erat: de quo Plinius lib. 17. cap. 40. & in Claudio Suetonius cap. 20. Octavus in Hortis Sallustianis fuit, qui ab Æde *S. Susannæ* Colles, Quirinales ad Portam Colinam pertinebant, totamque interjectam vallem complectebatur. Is, ut ferunt, *Lunæ* erat consecratus, Ægyptiisque notis inscriptus, hodieque spectatur.

Ceterùm navium inusitatæ magnitudinis; quibus Romam ex Ægypto importati fint obelisci, meminit duarum Plinius, unius Ammianus, quæ trecentis remigibus ageretur.

Nunc de iis potissimùm obliscis, qui hieroglyphicis notati signis in Urbe spectantur, dicam: nam qui in Vaticano ad Ædem *S. Petri*, alterque ad Templum *B. Virginis majoris* est, nullas notas præferunt.

1. Qui ad *D. Ioannis in Laterano* spectatur imaginibus litteratis inscriptus, primùm à *Fl. Constantino* Imp. Christianæ fidei vindice, sedibus evulsus suis, ex Ægypto per Nilum Alexandriam delatus, inde Constantinopolim, quæ tum *nova Roma* dicta, ibidem collocatus est. pòst *Constantinus* ejus filius, navi illi inusitatæ magnitudinis (de qua jam ex Ammiano diximus trecentorum remigum fuisse) impositam, per mare Romam transtulit, & in Circo maximo locavit. *Sixtus* verò V. Pont. Max incredibili sumptu, operâ usus *Dominici Fontanæ* architecti, humo effossam, instauratamque, *Cruci Dominicæ*, qui anteà *Soli* esset sacer, dedicavit, posuitque augusto loco an-

se

te Ædem Lateranam *S. Ioannis* (quæ olim Pontificum sedes fuit) anno Christi M. LXXXVIII. Pontificatus verò quatto.

II. Alterum item obeliscum Via Flaminia ad Ædem *B. Mariæ Populi*, ut nominant. ponendum curavit. Cruce imposita, quem *Augustus* Cæsar, devicta Ægypto, inde advectum, & *Soli* consecratum in Circo collocarat.

III. In hortis Magni Ducis Hetruriæ inscriptus obeliscus, minor tamen. visitur, quem *Tarquinio Superbo* regnante in Campo Martio stetisse putant.

IV. Alter item minor Capitolinus obeliscus in hortis *Matthæorum Cœlimontanis*, quo donatus à S. P. Q. R. *Chriocus Matthæus*, è Capitolio transtulit, anno, ni fallor, M. D. LXXII. sed in ejus summo apice paucas insculptas imagines videas: reliqui enim omnibus lateribus inscripti sunt.

V. Exiguus quoque obeliscus apparet juxta Societatis IESU Collegium, è regione Templi S. Maguti, quod quidam, S. *Bartholomæi* esse dicunt.

VI. Permagnum quoque videre est, Ægyptiacis plenum notis, in Via Appia, supra *S. Sebastiani* Ædem, in Circo seu Hippodromo *Antonini Caracallæ* Imp. juxta monumentum *Cæciliæ Metellæ*, qui locus vulgo à boum capitibus *Capo di boji*, sed humi confractus tribus partibus jacet; valdè ut mirer, non esse Romam eadem Pont. Max. liberalitate translatum atque erectum, nisi si, ut fit, plura meditantem mors immatura abripuit.

Illud verò in hieroglyphicis & obeliscis est memorabile, *S. Crucis* signum perpetuò conspici. An quia ignari eam Ægyptii, ut salutis symbolum colebant? an potiùs, quia sic à majoribus tamquam per manus traditum acceperant? *Theodosii* enim *majoris* Imp. jussu dirutis Gentium idolis totâ Græciâ, in Serapidis pectore Crucis signum, lineâ alteri ad certos angulos incidente, visum est. Respon

derunt Hierophantæ, sacrorum Ægyptiis ζωὴν ἐπερχομένην, *vitam venturam:* nempe futuram beatitudinem designabat, ad quam CHRISTI in crucem acti morte ac cruciatibus via nobis sternitur. Sic *Socrates* Hist. Ecclesiast. l. v. c. 17. *Rufinus* lib. 11. cap. 29. *Georgius Cedrenus* in Annalibus; & in Collectaneis *Suidas*. Cumque anteà *Constantinus* verè Christianus Imp. crucis pœnam honoris gratiâ sustulisset, furcamque substituisset, ut *Iacobus Cujacius* libris Observationum ex Aurelio Victore aliisque docet. *Pet. Faber* lib. 18. Semestrium, cap. 8. *Iustus Lipsius* lib. 3. de Cruce, cap. 7. & 14. & *Ioan. Goropius Becanus* lib. 16. qui *Tau* inscribitur, multa de Cruce, vetuit & legibus *Theodosius* Imp. ne Crux humi signata conculcaretur. Exstat Lex, sed eam adversarii, voce *humi* sublata, ad se impiè rapere conantur, ut in Dialogis sacris *Alanus Copus* docet. & *Muretus* lib. XIII. Variarum lect. cap. 8. Idemque *Theodosius* Constantinopoli obeliscum erexit, haud scio in Ægyptiacis notis inscriptum; quem se vidisse *Pet. Bellonius* fatetur: in quem libro IV. Anthologiæ. Epigrammatum Græcorum Tit. Εἰς κίονας, hoc Epigramma legitur:

Κίονα τετράπλευρον, ἀεὶ χθονὶ κείμενον ἄχθος,
Μοῦνος ἀναστῆσαι Θευδόσιος βασιλεὺς
Τελμήσας, Πρόκλῳ ἐπεκέκλετο, καὶ πόσος ἔστη
Κίων, ἠελίοις ἐν τριάκοντα δύω.

Quod sic Latinè reddas licet:

Pondus humi æternum, quadrata mole columnam,
Theudosius Princeps munus ut erigere est
Ausus, mandavit Proclo, tantamque columnam
Ter decima erectam luxque secunda dedit.

Et hæc de obeliscis in præsens Viatori suggessisse sufficiat.

Co

COLUMNÆ III.

Rostrata C. Duilii, devictis bello Punico Carthaginiensibus in Capitolio.

Trajani. quam *B. Petro*. &

M. *Antonini* Impp. quam *B. Paulo Sixtus* V. dedicavit anno MD LXXX.

Illam, ut est à *Pet. Ciaconio* suppleta, adjicere placuit:

c. bilios. m. f. cos. advorsom. cartacinienseis. en siceliad. rem. cerens. exest ANOS. cocnatos. popli. Romani. artisumad. obsedeone D. EXEMIT. LECIONEIS. cartacinienseis omneis. MAXIMOSQUE. MACISTRATOS. Lucæs, bovebos relicteis. noVEM. CASTREIS. EXFOCIONT. MACEL amsmœnitam. urbem PUCNANDOD. CEPET. ENQUE. EODEM. MAC estratod. prospere REM NAVEBOS MARID. CONSOL. PRIMOS. cesest, resmecosque. CLASESQUE. NAVALES. PRIMOS, ORNAVIT. PAravetque, diebos. lx. CUMQUE. EIS. NAVEBOS. CLASIS. POENICAS. omnis. paratasque sumAS. COPIAS CARTAGINIENSIS. PRÆSENTED. maxumod. DICTATORED olorOM. IN. ALTOD. MARID. PUCnandod. vicet. XXI. QUE. NAveis. cepet. CUM. SOCIEIS. SEPTEmresmomque. ducis. quinresmosQUE, TRIRESMOSQUE. NAVEIS. XX. depreset. auro M CAPTOM. NUMEI. ϕϕϕ D. CC. arcem TOM. CAPTOM. PRÆDA, NUMEI ccclɔɔɔ, c.

crave, CAPTOM. ÆS. ccclɔɔɔ. ccclɔɔɔ
ccclɔɔɔ ccclɔɔɔ ccclɔɔɔ ccclɔɔɔ
ccclɔɔɔ ccclɔɔɔ ccclɔɔɔ ccclɔɔɔ
ccclɔɔɔ ccclɔɔɔ ccclɔɔɔ ccclɔɔɔ
ccclɔɔɔ ccclɔɔɔ ccclɔɔɔ ccclɔɔɔ
ccclɔɔɔ ccclɔɔɔ ccclɔɔɔ pondod.

triomp OQUE. NAVALED. PRÆDAD. POPLOM. Romanom. donavet. captivos CARTAGINIenseis inceNUOS. DUXET. ante. curom primosque consol.

consol. de. siceleis. claseque CART aciensœom. triumpavet. earom. rerom erco. s. p. q. r. ei hance. columnam. p.

AQUÆ-DUCTUS.

Aquam Virginem Tiberius Cæsar induxit. *Nicolaus* V. Pont. instauravit anno M.D.LIV. Pontificatus anno VII. ut præfert Inscriptio.

Fontem felicem de suo nomine ante Pontificatum *Xistus* V. trino gurgite in Urbem induxit. Alii Pontifices alias aquas fontesque & aquæductus instaurarunt.

DUX VIÆ URBIS ROMÆ ANTIQUITAT. OCTIDUO LUSTRANDIS.

CAP. VIII.

Ex JAC. BOISSARDI *Vesuntini* TOPOGRAPHIA *urbis Romæ*.

DIES PRIMUS.

A VATICANO auspicabor in eorum potissimum gratiam, qui ex Hetruria urbem ingrediuntur porta Vaticana, quæ Castello S. Angeli adjacet. Hic PRATA QUINTII, quæ alii *Pincii* fuisse autumant, hodie *A prata*: locus est amœnissimus, quo juventus Romana ambulando laxare animum solet.

PORTA ÆLIA, vulgo *Castelli*, ducit ad *Hadriani Imp. Molem*, quod sibi & *Antoninus* sepulchrum extruxerat: opus amplum & solidum, & latericium, sed nunc gradibus pertusum ut commode habitetur, machinisque resistere queat, præsidiumque sit Summorum Pontificum: qui eo se per porticus ac meatus (vulgo *Curritoria* nominant) secreto conferre possunt. Olim *Crescentius* quidam per vim tenuit, & Urbem: nunc Pontificum est, & *Castellum S. Angeli*

geli hodie appallatur, ab Angelo, ut fama est, Vrbem gladio propugnante: spectaturque in apice Angeli statua. Auxit firmavitque egregie *Alexander VI. Borgia*, ut Inscriptio ad pontem ejusque insignia testantur. Marmora, columnæ, & statuæ in Vaticanum Templum S. *Petri*, Palatiumque translata sunt. Visuntur tamen *Hadriani* Imp. armati caput, ac *Palladis*. In conclavi superiore in locellis (Itali *nisolios* vocant) trium illustrium antiqua marmora conspiciuntur. Cetera ad rem spectant militarem, ut machniæ quibus ter quotannis Pontificis honorem, SS. *Petri ac Pauli* festo, ceterorumque Apostolorum, ignes artificiose jaculantur.

Hinc PONS ÆLIUS cui arx illa dominatur, sic dictus, quod ab eodem *Ælio Hadriano* Imp. in sepulchri gratiam sit conditus. Hodie *Pons Castelli* dicitur. Statuæ utrimque Principum Apostolorum affabre factæ, auspiciis *Clementis* VIII. Pont. cum Tiberis inundans, urbem pontemque valde deformasset, anno ejus sæculi xxx.

In ponte spectabis è regione Xenodochii S. *Spiritus*, ruinas *Pontis triumphalis*, qui collapsus est; itaque dictus, quòd per eum triumphantes pompa in Capitolium agerent.

BURGUM vocant illam Vaticani partem omnem à ponte Palatium versus; olim silva fuit & lucus Vaticanus ante *Alexandri* II. Papæ tempora. in quo pyramis erat sepulchralis *P. Scipionis Africani*, cujus adhuc quædam visuntur. In ea Templi area, quæ *Paradisus* dicitur, nux pinea ingens ex ære, æreique panvones inaurati. In *Burgo* Palatia ædificiis illustria sunt.

I. Cardinalis *Dandini* ad *Diva Catharina*. Hic caput è marmore *Agrippinæ* matris *Neronis*: *Hadriani* item Imp. & *Antinoi Bithyni*, dilecti pueri. & M. *Aurelii*, ac *Sabinæ* cujusdam mulieris: alterum *Hadriani* simulacrum, sed mutilum.

II. Cardinalis *Strozzæ*, in quo inter cetera egregium

gium armamentarium omni genere armorum instructum, cùm hujus ætatis, tum veterum exterarumque gentium. Bibliotheca item egregia. Hîc & halcyones visæ, seu aves paradisi, quas *apodes* nominamus, quæ spectatæ colores variè mutant: quales & in conclavi Ducis Urbini, Pisauri conspiciuntur, ut & *Canopi* statua in gemma ex Ægypto, sceptra item pretiosa, &c.

III. *Campegiorum* ad dexteram, & *Parisinum* illi oppositum. Utrobique signa & picturæ.

IV. Domus *Petri de Radicibus*. Hîc *Bacchus* pampinis redimitus, & Satyro innixus, dexterâ vasculum tenens. *Musæ* tres, longis instititis amictæ; una librum, altera Musicum instrumentum, tertia larvam tenens: operis est laudatissimi. *Caroli Magni* caput, sed dissimile ei quod in Prætorio apud Noricos pro vera effigie ostentant. Fragmenta item mutila *Cupidinis, Herculis* & *Floræ*.

V. *Casiorum* Palatium ad S. Onuphrii portam. Ejus area prima plena statuis, quæ in imagine sculptæ circumferuntur; plena inscriptionibus, quæ libro pereruditо *De gente Casia*, Romæ edito, pleræque continentur.

Hîc *Hyppolytæ Amazonis* icon à *Michaele Angelo Bonaroto* sculptorum principe, valdè laudata ab artificio ac proportione. Altera *Apollinis*, ut putatur. Tertia *Sabinæ* mulieris, nihil illa Amazonide inferior, nisi quòd brachiis mutila.

In horti proximi area prima, *Bacchus* basi impositus visitur, in altera vas aheneum cum *Fauno*, in tertia *Neptunus* in basi, in quarta *Apollo* barbyton tenens. Hîc & marmor *Agrippinæ*, filiæ *M. Agrippæ*: & *Iuliæ Augusti* Cæs. filiæ. *Pallas* item armata, & *Hermaphroditus*, Ad dexteram fons est. Undique circumstant viginti duo *Termini* marmorei, *Faunus*, *Iupiter Hammon*, *Pompejus Magnus*, *Demosthenes*, & *Speusippus* Philosophus, ut creditur, sororis *Platonis* filius.

Portæ

Portæ objecta est *Roma* de *Dacia* victa triumphans, throno insidens, galeata, amicta, lauream manu tenens coronam: *Dacia* mœrentis habitu. Trophæa circùm armaque barbarica, & duo victi Reges semicolossei, è lapide Numidico. Duæ item *Parcarum* statuæ, totidemque *Sphynges*, ex eodem lapide, basibus impositæ.

Proximum est ædificium rotundum, quod à re *Antiquarium* nominant. In fronte est *Iovis* vultus prophyreticus. & hinc *Othonis* Imp. illius *Poppaæ* conjugis imago.

Suprà statuæ quinque, *Palladis*, *Cereris*, *Victoriæ*, *Copiæ*. & *Dianæ*. Intus est *Somnii* vel *Quietis*, seu ut aliis placet, *Æsculapii*, papaver tenentis simulachrum. Mox *Sabinæ* mulieris altera imago. In porta, *Iovis* colossea facies ad sinistram, ad dexteram *Herculis*, in medio est *Palladis*. Sub *Hercule* est *Satyrus* cui astat juvenis inflans fistulam septemplicem: qua nihil vidi factum elaboratius, *Scopæ* putatur opus. Sub *Iove* est *Pyrrhi* Regis Epirotarum caput galeatum, Proxima est *Ledæ* malum tenens, & *Cupido Ledæ*, ut & *Satyri* statua versatilis est, & absolutissimi operis. Propè sunt capita *Porciæ Catonis*, *Iovis*, *Ganymedis*, *Dianæ*, *Neptuni*. & antiquissimum signum Ægyptium, quod dicitur caput *Asaroth* matris *Osidiris*, vel ut aliis placet, *Opis*, seu *Cybeles*, matris Deum.

Ad portam statuæ duæ; ad lævam arietis *Thryxi* è candidissimo marmore, cujus basi inscriptum est, SECURA SIMPLICITAS: ad dextram *Leo*, in cujus basi legitur, INNOXIA FORTITUDO. Iuxtà est *Heliogabalus* Imp. integer, stolatus; in Cujus basi antiqua affabrè sculpti sacrificantium ritus & habitus. Supra est Imperatoris imago triumphalis, curru quadrijugo vecta, Ibidem est *simia* ex Æthiopico lapide, qualis ab Ægyptiis adorabatur

In cœnaculo *Bacchi* caput è rubro lapide, & suprà *Neptunus* quadrigâ vectus, & *Pomona* dea bis ibi spectatur.

Musæ.

Musæum Cardinalis magnificam, cujus pavimentum vermiculatum, sedes tessellatæ.

Visuntur hîc capita illustrium Romanorum, *Scipionis Africani*, *M. Antonii* III. *viri*, *Septimii Severi*, *C. Neronis*, *M. Antonini Caracallæ*, *M. Catonis*, *C. Iulii Cæsaris*, *L. Syllæ*, *Iuliæ Mammeæ*, *Hadriani*, *Macrini*, *Cleopatræ*, *Faustinæ*, & *Sabinæ* matronæ.

Bibliotheca librorum antiquorum & recentium. In interiori conclavi gemmæ, lapides pretiosi omnis generis artificio potiùs sculpturæ, quàm materiâ commendatæ. Juxta est *Scipio Nasica*, *M. Brutus*, *Hadrianus* Imp. *Cupido* dormiens, & *puer* anseris guttur gemina constringens manu, aliaque ab artificibus laudata monumenta: ut vel hujus unius Palatii causa Romam quis antiquitatis amans (ut cetera desint omnia, quæ sunt plurima) proficisci debeat

PALATIUM PONTIFICIS.

IN edito Vaticani loco, situ longe augustissimum, quale Pontifices decet Maximos qui relicta Laterana sede, ob amœnitatem loci & salubritatem huc commigrarunt Oppidum potius dixeris, adeo amplum est quam domum: nos ad antiquitatem quæ spectant dumtaxat hic persequemur.

Sacellum hic *Xisti*, quod amplissum æquat Templum quò Sede vacante conveniunt Cardinales creando Pontifici Maximo, & *Conclave* vulgo nominant. In Sacello, *Dei judicium* supra Altare depictum visitur cum stupore mortalium, etiam summorum pictorum. Opus est magni illius *Michaëlis Angeli Bonarotæ* toto orbe vel illo opere celeberrimi, qui & vicinum *Paulinum* Sacellum, sed longe illo minus, depinxit. Certè *Iudicii extremi* pictura sæpius in æs incisa exemplar ac typus est pictorum: hominum situ vario mirificè commendatur ac symmetria.

Horti hîc sunt, qui ab amœnitate hodie *Belvedere* appel.

appellantur. In unius hortuli peristylio, area media variis exoticis consita arboribus. Hinc *Tiberis* spectatur: innititur enim lupæ lactanti puerulos *Romulum* & *Remum*: illinc *Nilus* est, cui sphynx subjacet: circumquaque ludenres pueruli, XVII. cubitorum altitudinem, quibus excrescit fluvius, designantes, auctore Plinio. In basi Sculpti *hippopotami* & *crocodili* Nilo propriæ animantes. Repertum hoc monumentum olim ad Templum S. *Stephani di Caco*, & pictum æreis typis est in manibus.

In peristylio *larvæ marmoreæ* singularis artificii tredecim visuntur.

I. In loculis seu repositoriis, quæ *Ischios* ab Italis vocantur, est à tergo Nili *Antinous* è marmore candidissimo, artificio mirabili; qualem *Hadrianus* Imp. fieri jusserit, qui mortuo divinos honores, Sacerdotes Templaque decreverit. & urbem ejus nomine in Ægypto condiderit. Ad dexteram illi *Arnus* fluvius est habitu hominis jacentis, urnamque effundentis: ad lævum *Cleopatra* est dextræ innixa.

II. In secundo loculo *Venus Erycina* est è balneo prodiens, pudica tamen &c.

III. Alio loculo, eadem cum *Cupidine* colludens cui inscriptum: VENERI FELICI SACRUM SALUSTIA HELPIS DD Juxta est *Bacchus* brachiis mutilus, & *Hercules* ille, licet truncus, usque eo tamen à *Michaele Angelo* prædicatus ut omnium signorum quæ Romæ sunt, absolutissimum esse dixerit. Artificis *Apolonii* nomen hic inscriptum, ΑΠΟΛΛΟΝΙΟC ΝΕCΤΟΡΟC ΑΘΗΝΑΙΟC: ΕΠΟΙΕΙ pendente nimirum titulo, *Faciebat*, ut *Plinius* in Præfat. Natur. hist. de artificibus testatur & *Basilius Magn* Orat ad juvenes. Juxta est *mulieris* truncus, & *Mercurii*. Hic & arca marmorea, cui insculpta est *Meleagri* venatio, opere musivo, quæ tabula reperta est in vinea Vaticana Pontificis.

IV. Quar-

IV. Quarto loculo est *Commodi* Imp. statua, Herculis habitu & forma, quo se nomine vocari & efformari jusserat, ut historici Græci Latinique testantur. Brachio puerum tenet, cujus imprudentiâ dejectis è fenestra pugillaribus quibus conjuratorum nomina prodebantur, cæsus est, *&c.*

V. Quinto loculo *Appollo* est *Pythius*, cui se implicat squamosus serpens: palliolum gestat brachio, cetera nudus: pharetram gestat & arcum.

VI. Sexto loco est *Laocoon* cum duobus filiis, quos gemini dracones flexuosis gyris implicant, ut à Marone II. Æneid. describitur. Opus est omnium, quæ toto orbe spectantur, absolutissimum, quodque *Michael Angelus* vocare non dubitavit *artis miraculum*, & ante illum *C. Plinius*, qui factum esse asserit ab *Agesandro, Polydoro*, & *Athenodoro*, sculptoribus Rhodiis sui sæculi celeberrimis, servatumque ait in *Titi Vespasiani* Palatio, inventum autem in Carinis ad aquarum receptaculum, quæ vulgo *Sette-sale* dicuntur. In proximo cœnaculo *Cleopatra* est morientis statua, ea arte perfecta, ut per vestes tenuissimas è marmore factas, corporis forma numeris omnibus absoluta appareat. Ibidem labrum est marmoreum, ex variis lapidum pretiosorum generibus, cujus æstimari pretium uon potest nihilque par alibi visum. Effossum olim è *Titi Vespasiani* Thermis: dignum vas, quo tantus Imperator lavaretur.

Proximè spectatur *Mercurius* & *Cybele* vertice turrita, cui astat *Leo*, & *Atis* adnixus pinui, ex qua pendet fistula & cymbalum. Hic & fons rusticus, in quo Dii & monstra marina expressa. Dici non potest quam spectantibus voluptatem admirationemque adferant universa. Hic & effigies Principum variorum: in his *Pauli III.* Pont. Max. & *Caroli V.* Imp. Aug. *Michaelis Angeli* manu depictæ. Ad Helveticorum stationem marmorea statua unius è *Curiatiis*, opus egregium. Plures vidi pugnantium habitu apud sculptorem *Odoardi Farnesii* Card. amplissimi.

In

IN AULA CONSTANTINIANA (ut reliqua omittam, sunt enim innumerabilia) picturæ sunt summorum artificum, ut ejus Imperatoris pugna ad *pontem Mulvium* cum *Maxentio*, partaque victoria, opus *Raphaelis Sanctii* Urbinatis, cujus tumulo inscriptum fuit, illo sospite naturam nec vinci nec mori potuisse: quod elogium alii *Michaeli Angelo* tribuunt.

Palatium hoc Pontificum à *Nicolao III.* Pont. Max. inchoatum, auctum post ab aliis, perfectum à *Iulio II.* & *Leone X.* tandem ædificiis illustratur picturisque a *Xisto V.* ut machina cœlo assurgere pondereque videatur.

TEMPLO S. PETRI VATICANO QUÆ ADJACENT.

QUIA supra dicere me memini, cùm de septem Urbis Ecclesiis, quæ maxime indies Religionis ergo frequentantur, agerem, deque Romæ mirandis, nihil attinet hic referre.

Templo S. *Petri* adjacet Sacellum S. *Petronellæ*, quod fuit olim *Apollini* sacrum, ut & S. *Mariæ in Febre*, quod olim *Marti*.

In magna Templi area obeliscus integer ex lapide ophite erectus est auspiciis sumptuque *Xisti V.* è Circo Neronis, ad sinistrum Templi Vaticani latus, anno M.D. LXXXVI. opera *Dominici Fontanæ* architecti Comensis; incertum majore arte an audacia in tanta mole transferenda: est enim altitudo pedum C.LXX. præter basim. quæ continet XXXVII. Obelisci in inferiore parte latitudo est pedum XII. in superiore vero VIII. Pondus ejus sine basi librarum est 956148. Instrumenta omnia decies centena millia, quadraginta duo millia octingentas & viginti quattuor libras æquabant. Res nostro seculo stupenda, & cum antiquis comparanda; nisi si, ut fit, præsentia fastidimus, & aliena plus æquo miramur.

CIRCUS & NAUMACHIA NERONIS non procul hinc,

hinc, in quibus & ludi navales exhibebantur, & Martyres crudeli supplicio, Christum professi, feris objiciebantur. Sed vicit Piscatorum constantia, ut victâ idololatriâ, Templum ibidem Deo Opt. Max. post sit conditum longe augustissimum.

Portæ *Burgi* numerantur quinque: Prima, *Ælia*, ad Castellum S. Angeli. Secunda, S. *Petri*, sub hortis Pontificiis. Tertia, *Pertusa*, in editiore collis parte. Quarta, Palatio Cæsiano vicina. Quinta *Triumphalis*, nunc S. *Spiritus*. Ad hanc, *Borbonius* ictu glandis plumbei periit, & per eam Urbs capta est.

XENODOCHIUM S. SPIRITUS primum ab *Innocentio III.* conditum, post ædificiis auctum à *Xisto IV.* ubi peregrini ægroti libenter accipiuntur, tractanturque vere Christiane Medicorum summa cura & hominum: ut & cives ibi, qui familiam non habent, suo ære libenter curentur: honesti etiam Pontificis clientes ad inopiam redacti.

JANICULUM.

CIRCUS *Iulii Cæsaris* sub *Ianiculo* fuit, Ejus ruinæ in vineis ad Templum S. *Onuphrii*, sed solo æquatum Mons hic extenditur à S. *Onuphrii* Templo usque ad Transtiberinam Urbis portam, quam nunc *Ripam* vocant, ubi erat *Naumachia*.

Hic ruinæ perexiguæ sepulchri *Numæ Pompilii* ostenduntur, non tamen satis dignæ Regio sepulchro nisi quod luxus primis illis temporibus nondum Urbem invaserat.

MONS AUREUS, sic dictus à scintillante colore aureo sabulo, in quo Ædes S *Petri* est. Rotundum illi, Dorica structura, adjacet *Sibyllæ Tiburtinæ* creditum Sacellum. quale illud quod Tibure videtur. In illius Altari summo pictura Christi transfigurati videtur, opus *Raphaelis* Urbinatis; Christi item flagellis cæsi, *Bartholomæi* Parmensis penicillo expressa. pulchrum item *Iulii III.* Pont. Max. quod sibi vivens

statuit

ſtatuit: jacet tamen in Vaticano, loco humili.

PORTA S. PANCRATII, olim *Aureliana* dicta, ſeu *Septimiano*. ut à *Septimia Severo* inſtaurata, ad quam & aram & Thermas exſtruxit. Extra portam exſtat aquæ ductus non altus, opere per thombos diſtincto. Per hunc aquas ex *Alſetino* lacu in Thermas illas & *Phillippi* & in *Naumachiam Auguſti* fluebant.

Ubi hodie Templum *S. Mariæ Tranſtiberinæ*, *Meritoria* Romanorum fuiſſe putantur, ubi veterani & exauctorati, qui merere ampliùs non poſſent, viverent, ſeque curarent ſenes. Morbidis etiam vicinum erat *Æſculapii* fanum, cui ut ſalutis deo ſacrificabant.

Naumachia locus erat bello & claſſi inſtruendæ, qualis hodie apud Venetos *Arſenale*, inſtrumentis, nauticis, navibuſque fabricandis locus. Hodie dicitur *à Ripa*, quo navigia per *Oſtiam* Urbem invehuntur.

PONS AURELIUS, ſeu *Ianiculus* regionem Tranſtiberinam Urbi jungit, olim *Marmoreus* dictus, pòſt bellis civilibus fractus, *Ponte rotto* vocatus tandem à *Xiſto* III. Pont. Max. in eam inſtauratus magnificentiam, *Ponte Xiſto* nominatur. E regione *Naumachiæ* reliquiæ pontis ſublicii conſpiciuntur: qui dum bello Hetruſco à Romanis abrumpitur, hoſtium impetum *Horatius Cocles* ſolus ſuſtinuit. *Æmilius Lepidus* lapideum pòſt fecerat. ex quo *Elagabalus* Imp. monſtrum hominis, in Tiberim, ſaxo ad collum alligato. præcipitatus eſt.

Non procul inde *Prata Mutia*, quæ *Mutio Scævolæ* data ob egregium facinus coram *Porſena* Hetruſcorum Rege.

Turres duæ ad portum *Ripæ* à *Leone IV*. exædificatæ, ad arcendas Saracenorum incurſiones, qui Oſtiâ in Tiberim invehebantur. Qua tempeſtate & *Burgum*, *Leonina civitas* dictum, auxit munivitque *Alexander VI. Borgia*, qui & ex *Hadriani Mola* arcem munitiſſi-

nitissimam fecit, turribus & vallis adjectis, & meatu.

INSULA TRANSTIBERINA, *Tarquinii Superbi* temporbus nata creditur è segetibus & sordibus, non admodum lata, sed stadiis duobus longa. *Æsculapio* cur olim sacra. Romanæ historiæ referunt, & Scriptor de Viris illustribus cap. XXII. Templum hodie S. *Bartholomæo* dedicatum est. Navis illius forma lapidea, qua serpens *Epidaurius* advectus Romam, in fine insulæ apparet, Tiberis eluvione nuper detecta.

In hortis *Farnesii* Card. Transtiberinis, spectatu digna duplex *Venus* marmorea: altera concham manu tenens, & pueri inversis palliolis. Monumenta item, seu pilæ variæ, in quibus figuræ variæ hominum, leonum, mulierum, novem Musarum, bacchantium, Satyrorum, Sileni ebrii, puerorum uvas gestantium. Tabula marmorea, quæ fasces & secures Consulares exhibet Columna fracta cum Græca inscriptione memorabili; Tibure advecta, vel ut alii, Jerosolymis in Italiam translata.

In domo *Nic. Guisæ* statua nudi hominis, quæ à cultro adjacente vulgò *Aguzacoltelli* dicitur. Puto gladiatoris potius esse dimicantis.

PONS CAESTIUS sive *Esquilinus* Transtiberinam Regionem cum insula conjungit, a *Valentiniano* & *Valente* Impp. instauratus, ut inscriptio testatur. Hodie pons S. *Bartholomæi* à vicino Templo, quod olim *Æsculapii* fuisse diximus. Est & ibidem *B. Ioannis Baptistæ* Templum, olim fuit *Iovis*. *Fauni* quoque in superiore insulæ parte, Tiberis inundatione funditus ferè eversum. Ruinę ingentes adhuc apparent.

PONS FABRICIUS, qui & *Tarpejus*, insulam urbi conjungit, è regione Theatri Marcelli. Hodie *Pons quatuor capitum* dictus, ab Hermis marmoreis quadrifrontibus hîc erectis. Sacella *Solis* & *Lunæ* utrimque posita sunt.

Hæc die primo diligenter inspexisse sufficiat.

ITINERIS ROMANI DIES SECUNDUS.

THEATRUM MARCELLI ad Pontem Fabricium ab *Octaviano* Aug. in honorem *Marcelli Octaviæ* ſororis filii exſtructum. Hodie Sabellorum ædes occupant. Olim octoginta millium hominum capax fuit: cui Theatro *Octavia* Marcelli mater Bibliothecam libris omnium diſciplinarum inſtructiſſimam honoris gratia adjunxit. *Porticum* quoque *Octaviani* (cujus pars juxta *Theatrum Marcelli* adhuc ſupereſt, ubi fabri ferrarii habent officinas) in ejuſdem ſororis honorem ibidem *Auguſtus* fecit: & inter ſtatuas fuit *Satyrus*, *Praxitelis* opus, & novem *Muſæ*, *Timarchicidæ*, quarum duæ olim in hortis Carpenſibus; & *Iunonis* ſimulachrum, quod eſt in vinea *Iulii* III. Pont. Max. ad Viam Flaminiam. Ad porticum *Spei* Templum *Germanicus* Cæſar adjecerat, ad Forum olitorium, qui locus hodie *Piaza Montanara*: cui junctum *Auroræ* fanum Romanis celebre; hodie ne veſtigium quidem reliquum.

In *Sabellorum* olim domo, quæ eſt in *Theatro Marcelli*, in tabula marmorea ſculptus leo, cum tribus ad pugnam armatis, variaque marmora. In hortis pilæ diverſæ, in quibus *Herculis labores*, imagines viriles, & *Mercurii* fragmenta.

S. NICOLAUS IN CARCERE, olim carceres plebis erant, ubi & *Pietatis* Ædem M. *Attilius Glabrio*, quòd filia ibi parentem lacte aluiſſet, dedicavit, teſte Val. Maximo.

S. ANDREAS IN MENTUZA, fanum fuit *Iunonis Matutæ* à *C. Cornelio* Coſ. ſacratum ſub Capitolio.

PONS S. MARIÆ TRANSTIBERINAE ſeu *Mariæ Ægyptiacæ*, à vicina Æde ſacra ruptus apparet: olim *Senatorius* dictus, & *Palatinus*, quod Senatores per eum ad conſulendos libros Sibyllinos in *Ianiculum*

culum religiosè graderentur, & in Palatium ad Imperatorum ædes redirent.

PILATI DOMUS, quam hic vulgò fabulantur, lavacra potiùs seu sudatoria Laconica, ex crebris caminorum in pariete figuris videntur.

FORUM OLITORIUM, hodie est *Piazza Montanara.* Ibidem ara *Carmentæ*, quam in honorem *Nicostratæ* matris *Euander* erexerat.

S. MARIÆ ÆGYPTIACÆ Templum longo utrimque columnarum ordine, olim *Fortunæ virilis* fuit, vel ut aliis placet, *Pudicitiæ matronalis* delubrum Quæ de *Bucca veritatis* vulgus fabulatur, Siculis gerris nugisque vaniora sunt. Qui lapis ad Scholam Græcam, de qua mox, agam, ostenditur, ut plures alii Romæ, ad stillicidia potiùs, aquarumque receptacula pertinet.

In domo quæ fuit *Gregorii Serlupi* ad *S. Angelum in Pescaria*, caput est *Vespasiani* Imp. colosseum, è candidissimo marmore, quo nihil Romæ exstat absolutius. In propinqua domo *Gentilis Delphinii* multa illustrium capita, *L. Veri* & *M. Aurelii* juvenis, *Bacchi* pueri suaviter ridentis aliaque sex: urnæ item & tabulæ variæ sunt.

In domo olim *Valerii della Croce*, ad Judæorum Vicum in hortulo visebatur *Hercules* & *Hippolita* una Amazonum equa insidens. *Pan* leonina pelle indutus cum fistula septem calamorum. In pila Meleagri venatio repræsentata: in deambulacro varia capita, u & *Apollinis* statua & *Herculis* Anteum brachio sustinentis, quæ suis pedibus sine basi stabat. Vacca item ænea, & tigris marmorea.

Apud *Onuphrium della Croce* erat togati statua, ad scriptumque in tabula, VALERIUS PUBLICOLA & humani corporis fragmentum à *Michaele Ange* magnopere laudatum.

Apud *Hieronimum Crucium* in tabula sculpti quin que Fasces Consulares cum securibus, ut indicat t tolus appensus. Item *Medius Fidius*, *Honos* quoqu & *Vi*

& *Virtus*, quos *Amor* conjungit.

Asylum fuiſſe putant à *S. Maria Ægyptiaca*, ſchola Græca, ad Tiberim, ubi *Miſericordia* Ædes fuerit. Alii in Capitolio *aſylum* collocant, ab *Auguſto* Cæſare, ut ſcelerum occaſionem, ſublatum.

S. STEPHANUS ROTUNDUS, a figura orbiculari è regione *B. Mariæ Ægyptiacæ*: olim Ara *Veſtæ* fuit, à *Numa Tompilio* ad *aſylum* erecta. Columnis Corinthiaci operis undique fulcitur, & foramine in fornice lumen. ut & *Pantheon* admittit.

RUPES TARPEIA in extrema Capitolii parte, quæ ſpectat hanc Veſtæ aram. Ex hac *Mallius* Regni affectati reus ex S. C. præcipitatus eſt.

DOMUS OVIDII hic oſtenditur in ruinis ad Templum *S. Mariæ della Conſolatione*. Alii ponunt in Vico Iugario ad Portam Carmentalem. *Veſtæ* Templum à *Romulo* condita jam Urbe exſtructum, inter Capitolium & Palatium; ubi Templum *S. Mariæ della Grace* (alii volunt *S. Mariæ Conſolationis*.) Hic Veſtales ignem perpetuum ſervabant, & *Palladium* ab Ænea ex Ilio allatum in Italiam cum Penatibus diis Incenſo Templo in *Veliam* tranſlatum eſt ſimulacrum, ubi nunc Templum *S. Andreæ in Pallara*.

FORUM BOARIUM, olim dictum, ſive quòd boves ibi venderentur, ſive quòd *Euander*, ob receptos Geryonis boves interfectoſque, locum illum conſecrarit. Hic ad *S. Georgium in Velabro* elegans ſpectatur Arcus, *Septimio Severo Aug.* & *M. Aurelio* Impp. ab argentariis & negotiatoribus Poſitus, ſacrificantium figuris inſignitus, cum inſcriptione eleganti: IMP. CÆS. L. SEPTIMIO SEVERO PIO PERTINACI AUG. &c. quam Antiquarii deſcriptam dabunt.

Templum JANI QUADRIFORMIS Arcui adjacet quadratum & totidem ampliſſimæ portæ; ſuperiùs duodecim receptacula, quibus totidem menſium ſimulacra olim recondita fuiſſe opinantur. Illi Deo

Romani sacrificabant ut sacrificiorum principi, qui idem & *Vertumnus* sit dictus. Multa Romæ *Iano* Templa dedicata. Ad Portam Carmentalem juxta *Theatrum Marcelli, Numa* extruxit portis duabus, quæ belli temporibus patebant, pacis vero claudebantur. Ter id vere accidisse, ferunt Historici: primum à *Numa* conditore, iterum à *T. Manlio* Cos. tertium ab *Aug. Cæsare* post bellum Actiacum. Suetonius & Sex. Victor, Neronem quoque (sed dicis fortasse gratiâ) clausisse scribunt. Sunt in manibus nummi, in quorum parte aversa cusum legitur, PACE POPULO. UBIQUE. PARTA JANUM CLUSIT. Hodie S. *Catharinæ* sacrum est, non procul à S. *Maria dell' Anima.*

VELABRI ÆDES ubi hodie S. *Georgius in Velabro,* sive à velatura sic dictus, sive à vectura: naulum enim illic solvêre Tiberi inundante, qui ad *Aventinum* transirent, & lintribus in aliam ripam transvehi cogebantur.

S. MARIA IN COSMEDIN, hodie *Schola Græca* dicta, fortè à voce Græca, sive quod Græcorum olim fuerit. S. *Augustinum* ibi docuisse fabulantur, ut & quæ de *Bucca veritatis* nugantur, lapidi pertuso facie insculpta. Huic objacebat Tiberim versus *Herculis Victoris* Templum, hodieque apparet ædificium formâ rotundum, dirutum fuit à *Xisto* IV. Pont. Max. Muscæ non intrabant, quod sic *Myagrum* deum rogasset; neque canes; quod clavam foribus appendisset. neque servi aut liberti, sed tantum liberi & ingenui ingrediebantur: tanta in veneratione antiquitus ille fuit, si credere fas est.

Spectatum admissi risum teneatis amici.

ARA ibidem MAXIMA ab *Hercule* erecta, & *Æmilius* juxta *Pudicitiæ Patriciæ* fanum posuit: in Vico longo *Pudicitiæ Plebejæ Virginia*, quod ex illo pulsa esset, quia nobilis cum esset, plebejo viro nupsisset. Neutrius hodie nec vola nec vestigium reperitur.

AVEN

AVENTINUS MONS olim infaustus infelici augurio *Remi* cum *Romulo* contendentis, ibidemque ut Regni consortis occisi. *Ancus Martius* Romanorum Rex IV. Sabinis habitandum concessit. Alii sub *Claudio* Imp. primum habitari cœpisse scribunt. Nomen hodieque retinet.

S. SABINAE Templum, in *Aventini* vertice, olim *Dianæ*, idem *Ancus* Rex constituit, vel ut alii volunt, *Servius Tullius*, sextus Romanorum Rex: qui, ut servâ corniculariâ natus, servis omnibus ibi Augusti Idibus quotannis diem festum instituerit. Hic *Honorius* IV. habitavit; & *Pius* V. aliqua ædificia fecit.

S. MARIÆ AVENTINI delubrum olim fuit *Bonæ Deæ*, à *Claudia* Vestali in *Faunæ*, sororis *Fauni* Latinorum Regis, honorem ædificatum, quæ & inter deas relata est.

Juxta *Iulii Cæsaris* domus erat, cujus uxore *Calpurnia* ad nocturna sacra *Bonæ Deæ* profecta, *Clodius* amore captus, ut potiretur, muliebri habitu est ingressus, deprehensusque ab ancilla, ut *Plutarch.* & *Asconius*.

THERMAE in *Aventino* triplices.

I. DECIANAE, à *Decio* Imp. constructæ, quarum ingentes ruinæ ad Ædem S. *Priscæ*, quæ olim *Herculis* fuit.

II. VARIANAE his adjacent. hodie ad S. *Alexium*, murorum & arcuum magnæ reliquiæ Tiberi imminent.

III. TRAJANI, cum Palatio, in ultima parte *Aventini*. Ruinæ sunt ad *Farnesianam* urbis munitionem *Pauli* III. Pont. Max. & portam Tergeminam in vinea *Francisci Albertini* civis Romani.

Juxta S. *Mariæ Aventinæ* Templum vinea est, quæ olim fuit *Vallerii della Croce*, in qua Consularis statua duplex, sed altera minor; aliæque, sed quarum ignorantur nomina,

REMORIA VIA, nomen hodie apud Romanos retinet, sic à *Remo* dicta, infeliciter auspicante, cæsoque ibidem à *Celere* rutro, *Romuli* jussu, & sepulto. Ducit à *Circo maximo* per *Aventini* dorsum recta ad Molem illam *Pauli III.* Pont. Max. qua Urbem muniit.

SPELUNCA CACI, de quo in *Herculis* fabulis, rupes est aspera & exesa è regione Templi illius. Ibidem & *Herculi* Templum extructum.

FURCÆ GEMONIÆ non procul inde, ubi facinorosi uncis tracti immaniter trucidabantur: ut *Vespasiani* jussu *Vitellius* Imp. quod *Sabinum* ejus fratrem necasset.

PORTA TERGEMINA, antiquissima, opere latericio, tota ferè apparet ad radices *Aventini*, juxta Tiberim, ad vineas quæ *Trajani Thermis* adjacent. Nomen illi à trigeminis fratribus *Horatiis*, qui eâ egressi, ut cum trigeminis *Curiaciis Albanis* pro patriæ libertate dimicarent: quibus cæsis, ac duobus fratribus amissis, ovans *Horatius*, Urbem intravit.

HORREA Populi Rom. à *Diocletiano* Imp. instaurata & aucta, ejus nomen sumpserunt. Inter *Tiberim* sunt & *Montem testaceum*, centum & quinquaginta cellis conspicua. Horum ruinæ instar arcis adhuc extant in vinea *Iulii Cæsarini* Patricii Romani.

MONS TESTACEUS vicinus, ex vasta fictilium vasorum congerie crevit. Quidam putant figulos urbis eo testas omnes projicere solitos, ne *Tiberis* fluvius rursus iis impediretur. Ambitu duo millia passuum continet, altitudine vero CLX. pedes. Ridicula eorum opinio, qui è vasis, quibus tributa exteræ gentes Romanis ferrent, coaluisse fabulantur. Spatium id omne, quod Mons ille complectitur, *Circus Olympicus* est dictus: ut non sit verisimile, locum, qui Romanæ juventuti exercendæ cursu, equis, quadrigis, luctaque, esset destinatus fornacum excrementis excipiendis datum, cum figuli Tiberis ripam habitarent.

C. CÆ-

C. Cæstii pyramis, Septemviri *Epulonum*, integra ad *portam Ostiensem* conspicitur, urbis mœnibus inclusa, saxis ingentibus marmoris candidi, ac quadratis. Et licet inscriptio C. Cæsii nomen præferat, commune *Epulonum* omnium sepulchrum quidam faciunt, qui curam gerebant festorum, conviviorum, & solemnium in deorum honorem sacrificiorum.

Porta ostiensis, seu *D. Pauli*, ab *Anco Marcio* ædificata; ducit enim ad *Ostiam*, & ad Apostoli Ædem sacram, unam è septem maximè frequentatis. Quod templum columnarum quatuor ordinibus nititur, quæ marmoreæ partim Dorico & Corinthio opere constant, partim Attico & Jonico. Nullum Romæ Templum plures habet columnas, vel exquisitius est excultum. Advecta autem hæc omnia è duplici portu Ostiensi Neroniano & Antoniano, qui magnificentissimis erant scripturis ornati.

Aliud ultra Sacellum antiquum, vulgo *Tre fontane*, occurrit, per pontem ad lævam, relicta Via Ostiensi ad Tiberim. In porticu porphyreticæ sunt columnæ, rubri ac cinerici coloris. *Trium fontium* scaturigines intus visuntur quarum aquæ sacræ habentur, morbosque depellere creduntur. Hic enim *B. Paulum* sub Nerone Capite truncatum tradunt.

Hæc die secundo diligenter lustrasse sufficiat.

ITINERIS ROMANI DIES TERTIUS.

Ex *Burgo* per *Ælium* seu *Castelli* pontem Urbem ingredienti bivium occurret. Ad dextram Tiberim versus Via Julia est; hodie *Strada Iulia*, ubi domus quondam *Bernardi Alberichi*, cujus in hortulo *M. Catonis* caput, & leo inhians equo qualem & in Capitolio videas. In ædibus *Cevoli* Liguris olim erant statuæ plurimæ suprà in conclavi. In altero Vico, vul-

vulgo *Bauco*, in ædibus Card. *Sfortiæ* varia monumenta, & bibliotheca Græcorum librorum calamo exaratorum. In domo olim *Bindi Altoniti*, in cubiculo, continuo ordine videbantur, effigies *Vespasiani*. *Mutii Scævolæ*, *Augusti Cæsaris*, *Antonini Caracallæ*, *Iulii Cæsaris*, *Galeriæ Faustinæ*, *Opilii*, *Macrini Marii* septies Consulis, *Satyrorum* elegantium. *Cupido* item lupum tenens, & *Autumnus*, aliaque signa marmorea, picturæque recentes.

Ad dextram *Petri Strozzæ* Palatium, plenum ornamentis omnis generis. *Meleager* ingens & *Atlanta*, è marmore laudatissimum opus, sive artificis manum mireris, sive signorum speciem venustatem.

Palatium Cardinal. S. *Floræ* admiranda multa continet, sed communia omnibus prosequi nolim.

Pauli Iordanis in *Monte Iordani* Palatium varia ostendit cum novi tum antiqui operis monumenta.

Apud *Ardicium*, elegans statua viri, pallio ad lævam inflexo.

Apud *Vincentium Stampam* in *Campo Flisco*, in cœnaculo illustrium imagines fuere hæ: *Lucretiæ*, *Iuliæ Titi* filiæ, *Iuliæ Mammeæ*, *Ælii Pertinacis*, *Drusi* fratris *Tiberii* Imp. & *Tiberii*, *Hadriani*, M. *Aurelii*, *Elagabali*, *Neronis*, *Augusti*, *Palladis*, *Apollinis*, *Philippi Amyntæ* Macedonis filii, *Satyrus*, *Venus*, puer ridens, *Faunus*, *Terminus*, tres *Charites*, & ignotæ plusquam xx. statuæ.

In ædibus Cardinalis *Putei*, capita antiqua erant, *Augusti*, *Hadriani*, *Faustinæ* junioris, & alia ignota: Inscriptiones variæ, & vasa ex alabastro & simili lapide, pretii infiniti.

In *Hyperione*. vulgo *Parione*, apud *Franciscum Liscam* tres statuæ; Virginis *Vestalis*, stolâ amictæ;

ctæ; *Iuliæ*, *Pompeji Magni* uxoris, togatæ; *Panis* semicapri, ad cujus pedes jacet aries. Sub porticu *Pomona*, *Silvanus* nudus, *Fama*, *Bacchus*, *Arethusa* nympha, *Cybele*, *Faunus*, qui caudâ tigrem tenet, & baculo illi minatur, Item *Iuno Lucina* togata, *Hebe Iunonis* filia, urnâ aquam fundens; *Appollo* trunco sese inflectens, & serpente implicatus, &c. & inscriptiones variæ.

In Card. *Medicini* Palatio capita erant *Iovis*, *Palladis*, *Iulii Cæsaris*, *Augusti*, & aliorum, Tibure advecta.

In extremo *Parionis* Vico, *Pasquini* statua, in Urbe decantata (famosis olim onustæ libellis, nunc prohibitis severe Edicto Pontificum) & toto orbe nota. Quidam *Alexandri Magni* fuisse, alii *Herculis*, neutri satis firma argumenta, afferunt: certè artificis est non vulgaris.

Antonius vero *Tibaldeus* Ferrariensis, vir magna veneratione & litteris conspicuus, de hac figura narrabat. *Roma*, inquit *vestiarius olim fuit*, *sui quidem officii sanè peritus*, *nomine Pasquinus. Tabernam ipse aperuerat in vico Parionis: cumque magnum operariorum gregem aleret (Aulicorum enim vestes ferè omnes ibi conficiebantur) ipsi magna cum libertate atque securitate, non modò Aulicorum omnium, & Antistitum, & purpuratorum, verum & Pontificis Max. facta, non sine ignominia notabant. Verba tamen eorum flocci pendebantur, uti hominum abjectorum levissimorumque, adeò ut nec ullam dicacitatis pœnam subirent, nec odium quidem hominum sibi concitarent. Immò verò, si quis, genere, doctrina, vel quavis re insignis, turpe summi alicujus viri factum narraret, se, quasi scuto, personâ Magistri Pasquini ejusque operariorum protegebat, illos nempe asserens narrationis ejusmodi auctores, ne ipse offensionem ipsius exciperet, qui, cum se læsum putaret, aliquid ei mali moliretur. Hinc factum est, ut veniret in proverbii consuetudinem, Pasquino cuncta tribuere, quæ homi-*

nitissimam fecit turribus & vallis adjectis, & meatu.

INSULA TRANSTIBERINA, *Tarquinii Superbi* temporbus nata creditur è segetibus & sordibus, non admodum lata, sed stadiis duobus longa. *Æsculapio* cur olim sacra. Romanæ historiæ referunt, & Scriptor de Viris illustribus cap. XXII. Templum hodie S. *Bartholomæo* dedicatum est. Navis illius forma lapidea, qua serpens *Epidaurius* advectus Romam, in fine insulæ apparet, Tiberis eluvione nuper detecta.

In hortis *Farnesii* Card. Transtiberinis, spectatu digna duplex *Venus* marmorea: altera concham manu tenens, & pueri inversis palliolis. Monumenta item, seu pilæ variæ, in quibus figuræ variæ hominum, leonum, mulierum, novem Musarum, bacchantium, Satyrorum, Sileni ebrii, puerorum uvas gestantium. Tabula marmorea, quæ fasces & secures Consulares exhibet Columna fracta cum Græca inscriptione memorabili, Tibure advecta, vel ut alii, Jerosolymis in Italiam translata.

In domo *Nic. Guisa* statua nudi hominis, quæ à cultro adjacente vulgò *Aguzacoltelli* dicitur. Puto gladiatoris potius esse dimicantis.

PONS CAESTIUS sive *Esquilinus* Transtiberinam Regionem cum insula conjungit, a *Valentiniano* & *Valente* Impp. instauratus, ut inscriptio testatur. Hodie pons S. *Bartholomæi* à vicino Templo, quod olim *Æsculapii* fuisse diximus. Est & ibidem *B. Ioannis Baptista* Templum, olim fuit *Iovis, Fauni* quoque in superiore insulæ parte, Tiberis inundatione funditus ferè eversum. Ruinę ingentes adhuc apparent.

PONS FABRICIUS, qui & *Tarpejus*, insulam urbi conjungit, è regione Theatri Marcelli. Hodie *Pons quatuor capitum* dictus, ab Hermis marmoreis quadrifrontibus hîc erectis. Sacella *Solis* & *Lunæ* utrimque posita sunt.

Hæc die primo diligenter inspexisse sufficiat.

ITI-

ITINERIS ROMANI
DIES SECUNDUS.

THEATRUM MARCELLI ad Pontem Fabricium ab *Octaviano* Aug. in honorem *Marcelli Octaviæ* sororis filii exstructum. Hodie Sabellorum ædes occupant. Olim octoginta millium hominum capax fuit: cui Theatro *Octavia* Marcelli mater Bibliothecam libris omnium disciplinarum instructissimam honoris gratia adjunxit. *Porticum* quoque *Octaviani* (cujus pars juxta *Theatrum Marcelli* adhuc superest, ubi fabri ferrarii habent officinas) in ejusdem sororis honorem ibidem *Augustus* fecit: & inter statuas fuit *Satyrus*, *Praxitelis* opus, & novem *Musæ*, *Timarchicidæ*, quarum duæ olim in hortis Carpensibus; & *Iunonis* simulachrum, quod est in vinea *Iulii* III. Pont. Max. ad Viam Flaminiam. Ad porticum *Spei* Templum *Germanicus* Cæsar adjecerat, ad Forum olitorium, qui locus hodie *Piaza Montanara*: cui junctum *Auroræ* fanum Romanis celebre; hodie ne vestigium quidem reliquum.

In *Sabellorum* olim domo, quæ est in *Theatro Marcelli*, in tabula marmorea sculptus leo, cum tribus ad pugnam armatis, variaque marmora. In hortis pilæ diversæ, in quibus *Herculis labores*, imagines viriles, & *Mercurii* fragmenta.

S. NICOLAUS IN CARCERE, olim carceres plebis erant, ubi & *Pietatis* Ædem M. *Attilius Glabrio*, quòd filia ibi parentem lacte aluisset, dedicavit, teste Val. Maximo.

S. ANDREAS IN MENTUZA, fanum fuit *Iunonis Matutæ* à C. *Cornelio* Cos. sacratum sub Capitolio.

PONS S. MARIÆ TRANSTIBERINAE seu *Mariæ Ægyptiacæ*, à vicinâ Æde sacra ruptus apparet: olim *Senatorius* dictus, & *Palatinus*, quod Senatores per eum ad consulendos libros Sibyllinos in *Ianiculum*

culum religiosè graderentur, & in Palatium ad Imperatorum ædes redirent.

PILATI DOMUS, quam hîc vulgò fabulantur, lavacra potiùs seu sudatoria Laconica, ex crebris caminorum in pariete figuris videntur.

FORUM OLITORIUM, hodie est *Piaza Montanara.* Ibidem ara *Carmentæ*, quam in honorem *Nicostratæ* matris *Euander* erexerat.

S. MARIÆ ÆGYPTICÆ Templum longo utrimque columnarum ordine, olim *Fortunæ virilis* fuit, vel ut aliis placet, *Pudicitiæ matronalis* delubrum Quæ de *Bucca veritatis* vulgus fabulatur, Siculis gerris nugisque vaniora sunt. Qui lapis ad Scholam Græcam, de qua mox, agam, ostenditur, ut plures alii Romæ, ad stillicidia potiùs, aquarumque receptacula pertinet.

In domo quæ fuit *Gregorii Serlupi* ad *S. Angelum in Pescaria*, caput est *Vespasiani* Imp. colosseum, è candidissimo marmore, quo nihil Romæ exstat absolutius. In propinqua domo *Gentilis Delphinii* multa illustrium capita, *L. Veri* & *M. Aurelii* juvenis, *Bacchi* pueri suaviter ridentis aliaque sex: urnæ item & tabulæ variæ sunt.

In domo olim *Valerii della Croce*, ad Judæorum Vicum in hortulo visebatur *Hercules* & *Hippolita* una Amazonum equa insidens. *Pan* leonina pelle indutus cum fistula septem calamorum. In pila Meleagri venatio repræsentata: in deambulacro varia capita, ut & *Apollinis* statua & *Herculis* Anteum brachio sustinentis, quæ suis pedibus sine basi stabat. Vacca item ænea, & tigris marmorea.

Apud *Onuphrium della Croce* erat togati statua, adscriptumque in tabula, VALERIUS PUBLICOLA & humani corporis fragmentum à *Michaele Angel* magnopere laudatum.

Apud *Hieronimum Crucium* in tabula sculpti quinque Fasces Consulares cum securibus, ut indicat titulus appensus. Item *Medius Fidius*, *Honos* quoque

& *Vi*

& *Virtus*, quos *Amor* conjungit.

Asylum fuisse putant à *S. Maria Ægyptiaca*, schola Græca, ad Tiberim, ubi *Misericordia* Ædes fuerit. Alii in Capitolio *asylum* collocant, ab *Augusto* Cæsare, ut scelerum occasionem, sublatum.

S. STEPHANUS ROTUNDUS, à figura orbiculari è regione *B. Mariæ Ægyptiacæ*: olim Ara *Vestæ* fuit, à *Numa Pompilio* ad *asylum* erecta. Columnis Corinthiaci operis undique fulcitur, & foramine in fornice lumen, ut & *Pantheon* admittit.

RUPES TARPEIA in extrema Capitolii parte, quæ spectat hanc Vestæ aram. Ex hac *Mallius* Regni affectati reus ex S. C. præcipitatus est.

DOMUS OVIDII hîc ostenditur in ruinis ad Templum *S. Mariæ della Consolatione*. Alii ponunt in Vico Iugario ad Portam Carmentalem. *Vestæ* Templum à *Romulo* condita jam Urbe exstructum, inter Capitolium & Palatium, ubi Templum *S. Mariæ della Grace* (alii volunt *S. Mariæ Consolationis.*) Hic Vestales ignem perpetuum servabant, & *Palladium* ab Ænea ex Ilio allatum in Italiam cum Penatibus diis Incenso Templo in *Veliam* translatum est simulacrum, ubi nunc Templum *S. Andreæ in Pallara.*

FORUM BOARIUM, olim dictum, sive quòd boves ibi venderentur, sive quòd *Euander*, ob receptos Geryonis boves interfectosque, locum illum consecrarit. Hîc ad *S. Georgium in Velabro* elegans spectatur Arcus, *Septimio Severo Aug.* & *M. Aurelio* Impp. ab argentariis & negotiatoribus Positus, sacrificantium figuris insignitus, cum inscriptione eleganti: IMP. CÆS. L. SEPTIMIO SEVERO PIO PERTINACI AUG. &c. quam Antiquarii descriptam dabunt.

Templum JANI QUADRIFORMIS Arcui adjacet quadratum & totidem amplissimæ portæ; superiùs duodecim receptacula, quibus totidem mensium simulacra olim recondita fuisse opinantur. Illi Deo

Romani sacrificabant ut sacrificiorum principi, qui idem & *Vertumnus* sit dictus. Multa Romæ *Iano* Templa dedicata. Ad Portam Carmentalem juxta *Theatrum Marcelli*, *Numa* extruxit portis duabus, quæ belli temporibus patebant, pacis vero claudebantur. Ter id vere accidisse, ferunt Historici: primum à *Numa* conditore, iterum à *T. Manlio* Cos. tertium ab *Aug. Cæsare* post bellum Actiacum. Suetonius & Sex. Victor, Neronem quoque (sed dicis fortasse gratiâ) clausisse scribunt. Sunt in manibus nummi, in quorum parte aversa cusum legitur, PACE POPULO RO. UBIQUE. PARTA JANUM CLUSIT. Hodie S. *Catharinæ* sacrum est, non procul à S. *Maria dell' Anima*.

VELABRI ÆDES ubi hodie S. *Georgius in Velabro*, sive à velatura sic dictus, sive à vectura: naulum enim illic solvêre Tiberi inundante, qui ad *Aventinum* transirent, & lintribus in aliam ripam transvehi cogebantur.

S. MARIA IN COSMEDIN, hodie *Schola Græca* dicta. fortè à voce Græca, sive quod Græcorum olim fuerit. S. *Augustinum* ibi docuisse fabulantur, ut & quæ de *Bucca veritatis* nugantur, lapidi pertuso facie insculpta. Huic objacebat Tiberim versus *Herculis Victoris* Templum, hodieque apparet ædificium formâ rotundum, dirutum fuit à *Xisto* IV. Pont. Max. Muscæ non intrabant, quod sic *Myagrum* deum rogasset; neque canes; quod clavam foribus appendisset. neque servi aut liberti, sed tantum liberi & ingenui ingrediebantur: tanta in veneratione antiquitus ille fuit, si credere fas est.

Spectatum admissi risum teneatis amici.

ARA ibidem MAXIMA ab *Hercule* erecta, & *Æmilius* juxta *Pudicitiæ Patriciæ* fanum posuit: in Vico longo *Pudicitiæ Plebejæ Virginia*, quod ex illo pulsa esset, quia nobilis cum esset, plebejo viro nupsisset. Neutrius hodie nec vola nec vestigium reperitur.

AVEN-

AVENTINUS MONS olim infaustus infelici augurio *Remi* cum *Romulo* contendentis, ibidemque ut Regni consortis occisi. *Ancus Martius* Romanorum Rex IV. Sabinis habitandum concessit. Alii sub *Claudio* Imp. primum habitari cœpisse scribunt. Nomen hodieque retinet.

S. SABINAE Templum, in *Aventini* vertice, olim *Dianæ*, idem *Ancus* Rex constituit, vel ut alii volunt, *Servius Tullius*, sextus Romanorum Rex: qui, ut servâ corniculariâ natus, servis omnibus ibi Augusti Idibus quotannis diem festum instituerit. Hic *Honorius* IV. habitavit; & *Pius* V. aliqua ædificia fecit.

S. MARIÆ AVENTINI delubrum olim fuit *Bonæ Deæ*, à *Claudia* Vestali in *Fauna*, sororis *Fauni* Latinorum Regis, honorem ædificatum, quæ & inter deas relata est.

Juxta *Iulii Cæsaris* domus erat, cujus uxore *Calpurnia* ad nocturna sacra *Bonæ Deæ* profecta, *Clodius* amore captus, ut potiretur, muliebri habitu est ingressus, deprehensusque ab ancilla, ut *Plutarch.* & *Asconius*.

THERMAE in *Aventino* triplices.

I. DECIANAE, à *Decio* Imp. constructæ, quarum ingentes ruinæ ad Ædem S. *Priscæ*, quæ olim *Herculis* fuit.

II. VARIANAE his adjacent, hodie ad S. *Alexium*, murorum & arcuum magnæ reliquiæ Tiberi imminent.

III. TRAJANI, cum Palatio, in ultima parte *Aventini*. Ruinæ sunt ad *Farnesianam* urbis munitionem *Pauli* III. Pont. Max. & portam Tergeminam in vinea *Francisci Albertini* civis Romani.

Juxta S. *Mariæ Aventinæ* Templum vinea est, quæ olim fuit *Vallerii della Croce*, in qua Consularis statua duplex, sed altera minor; aliæque, sed quarum ignorantur nomina.

REMORIA VIA, nomen hodie apud Romanos retinet, sic à *Remo* dicta, infeliciter auspicante, cæsoque ibidem à *Celere* rutro, *Romuli* jussu, & sepulto. Ducit à *Circo maximo* per *Aventini* dorsum recta ad Molem illam *Pauli III.* Pont. Max. qua Urbem muniit.

SPELUNCA CACI, de quo in *Herculis* fabulis, rupes est aspera & exesa è regione Templi illius. Ibidem & *Herculi* Templum extructum.

FURCÆ GEMONIÆ non procul inde, ubi facinorosi uncis tracti immaniter trucidabantur: ut *Vespasiani* jussu *Vitellius* Imp. quod *Sabinum* ejus fratrem necasset.

PORTA TERGEMINA, antiquissima, opere latericio, tota ferè apparet ad radices *Aventini*, juxta Tiberim, ad vineas quæ *Trajani Thermis* adjacent. Nomen illi à trigeminis fratribus *Horatiis*, qui eâ egressi, ut cum trigeminis *Curiatiis Albanis* pro patriæ libertate dimicarent: quibus cæsis, ac duobus fratribus amissis, ovans *Horatius*, Urbem intravit.

HORREA Populi Rom. à *Diocletiano* Imp. instaurata & aucta, ejus nomen sumpserunt. Inter *Tiberim* sunt & *Montem testaceum*, centum & quinquaginta cellis conspicua. Horum ruinæ instar arcis adhuc extant in vinea *Iulii Cæsarini* Patricii Romani.

MONS TESTACEUS vicinus, ex vasta fictilium vasorum congerie crevit. Quidam putant figulos urbis eo testas omnes projicere solitos, ne *Tiberis* fluvius rursus iis impediretur. Ambitu duo millia passuum continet, altitudine vero CLX. pedes. Ridicula eorum opinio, qui è vasis, quibus tributa exteræ gentes Romanis ferrent, coaluisse fabulantur. Spatium id omne, quod Mons ille complectitur, *Circus Olympicus* est dictus: ut non sit verisimile, locum, qui Romanæ juventuti exercendæ, cursu, equis, quadrigis, luctaque, esset destinatus fornacum excrementis excipiendis datum, cum figuli Tiberis ripam habitarent.

C. Cæsti pyramis, Septemviri *Epulonum*, integra ad *portam Ostiensem* conspicitur, urbis mœnibus inclusa, saxis ingentibus marmoris candidi, ac quadratis. Et licet inscriptio C. Cæsii nomen præferat, commune *Epulunum* omnium sepulchrum quidam faciunt, qui curam gerebant festorum, conviviorum, & solemnium in deorum honorem sacrificiorum.

Porta ostiensis, seu *D. Pauli*, ab *Anco Marcio* ædificata; ducit enim ad *Ostiam*, & ad Apostoli Ædem sacram, unam è septem maximè frequentatis. Quod templum columnarum quatuor ordinibus nititur, quæ marmoreæ partim Dorico & Corinthio opere constant, partim Attico & Jonico. Nullum Romæ Templum plures habet columnas, vel exquisitius est exsultum. Advecta autem hæc omnia è duplici portu Ostiensi Neroniano & Antoniano, qui magnificentissimis erant scripturis ornati.

Aliud ultra Sacellum antiquum, vulgo *Tre fontane*. occurrit, per pontem ad lævam, relicta Via Ostiensi ad Tiberim. In porticu porphyreticæ sunt columnæ, rubri ac cinerici coloris. *Trium fontium* scaturigines intus visuntur quarum aquæ sacræ habentur, morbosque depellere creduntur. Hic enim *B. Paulum* sub Nerone Capite truncatum tradunt.

Hæc die secundo diligenter lustrasse sufficiat.

ITINERIS ROMANI
DIES TERTIUS.

Ex *Burgo* per *Ælium* seu *Castelli* pontem Urbem ingredienti bivium occurret. Ad dextram Tiberim versus Via Julia est; hodie *Strada Iulia*, ubi domus quondam *Bernardi Alberichi*, cujus in hortulo *M. Catonis* caput, & leo inhians equo qualem & in Capitolio videas. In ædibus *Cevoli* Liguris olim erant statuæ plurimæ suprà in conclavi. In altero Vico vul-

ctæ; *Iulia*, *Pompeji Magni* uxoris, togatæ; *Panis* semicapri, ad cujus pedes jacet aries. Sub porticu *Pomona*, *Silvanus* nudus, *Fama*, *Bacchus*, *Arethusa* nympha, *Cybele*, *Faunus*, qui caudâ tigrem tenet. & baculo illi minatur. Item *Iuno Lucina* togata, *Hebe Iunonis* filia, urnâ aquam fundens; *Appollo* trunco sese inflectens, & serpente implicatus, &c. & inscriptiones variæ.

In Card. *Medicini* Palatio capita erant *Iovis*, *Palladis*, *Iulii Cæsaris*, *Augusti*, & aliorum, Tibure advecta.

In extremo *Parionis* Vico, *Pasquini* statua, in Urbe decantata (famosis olim onustæ libellis, nunc prohibitis severe Edicto Pontificum) & toto orbe nota. Quidam *Alexandri Magni* fuisse, alii *Herculis*, neutri satis firma argumenta, afferunt: certè artificis est non vulgaris.

Antonius vero *Tibaldeus* Ferrariensis, vir magna veneratione & litteris conspicuus, de hac figura narrabat. *Romæ*, inquit *vestiarius olim fuit, sui quidem officii sanè peritus, nomine Pasquinus. Tabernam ipse aperuerat in vico Parionis: cumque magnum operariorum gregem aleret (Aulicorum enim vestes ferè omnes ibi conficiebantur) ipsi magna cum libertate atque securitate, non modò Aulicorum omnium, & Antistitum, & purpuratorum, verum & Pontificis Max. facta, non sine ignominia notabant. Verba tamen eorum flocci pendebantur, uti hominum abjectorum levissimorumque, adeò ut nec ullam dicacitatis pœnam subirent, nec odium quidem hominum sibi concitarent. Immò verò, si quis, genere, doctrina, vel quavis re insignis, turpe summi alicujus viri factum narraret, se, quasi scuto, personâ Magistri Pasquini ejusque operariorum protegebat, illos nempe asserens narrationis ejusmodi auctores, ne ipse offensionem ipsius exciperet, qui, cum se læsum putaret, aliquid ei mali moliretur. Hinc factum est, ut veniret in proverbii consuetudinem, Pasquino cuncta tribuero, quæ homi-*

hominès cujusque generis in vituperationem summorum virorum adducerent. Ipso verò mortuo, evenit dum essent Parionis via sternendæ ut signum vetus marmoreum reperiretur humi semisepultum, fractum mutilumque jacere, speciem referens gladiatoris: quod licet viatoribus præberet suo dorso gradum, ne temporibus hibernis cœno pedes fœdarent; tamen, quia sic positum viarum strata minùs æqualia minusque pulchra ut munirentur in causa erat, è regione tabernæ Magistri Pasquini fuit erectum. Huic signo posteà nomen ipsius Pasquini ob vicinitatem, populus imposuit. Aulici verò callidi, Poëtaque Romani solertes, morem inveteratum servandum duxerunt, ut magnorum virorum vitia verborum libertate perstringerent, Pasquini personam suscipientes, cùm per se non auderent intimos animi sui sensus aut verbis aut scriptis, ob imminens periculum explicare.

Nec procul inde CANCELLARIÆ vastum est Palatium, quadratum è Tiburtino lapide, ex ruinis Amphitheatri *Titi Vespasiani* exædificatum, quod Theatrum integrè dirui vetuerunt Pontifices, ut splendor veteris Imperii appareat posteritati. Primo ingressu offert se duplex colossea statua: *Opis* & *Cereris* esse putant. In superiore cœnaculo capita sunt *Antonini Pii, Septimii Severi, Titi, Domitiani, Augusti, Getæ* Imp. *Sabinæ* mulieris, *Pyrrhi* Epirotarum regis, *Cupidinis*, & gladiatoris. In conclavi etiam variæ, & hominum ignotorum quinquaginta imagines.

Ad angulum ædes *Pauli Gallii*, ubi *Romuli* caput, & *Apollinis* pharetrati: item M. *Aurelii* Imp. *Bacchus* pampinis redimitus & uvis cum Satyró ludens. Opus hoc *Michaelis Angeli* primùm fuisse, cùm Florentiâ Romam veniens famam quæsivisset, ut *Raphaelis* Urbinatis tum celebris fastum retunderet, refert hîc *Iac Boissardus*: defossum enim humi absque brachio, cum *Angeli* nomine, repertum, creditum est antiqui artificis, æstimatumque mille ducatorum pretio; comperto pòst dolo, ad quingentorum tantum redacta æstimatio est.

FAR.

FARNESIANUM FORUM intervallo non magno abest; vulgò *Piaza del Duca* nuncupant. Palatium hîc augustissimum spectantibus objacet, quo nullo Romæ magnificentius, à *Paulo* III. *Farnesio* Pont. Max summis impensis excitatum. Hîc tot tantaque Antiquitatis monumenta visuntur, ut sola in libri molem excrescere commodè, si pro dignitate dicantur, queant. Et quoniam, ut fieri amat, sæpè temporibus mutatæ, alioque translatæ, statuæ sint, non hîc *Iac. Boissardum* sequar, qui nondum absolutum lustrant ædificium, mutilaque viderit marmora.

In peristylio porticus inter columnas, duo sunt *Hercules*, insigni artificio, cum leonis exuviis & clava. Quorum minor ex Orientali marmore magnopere commendatur Basi ejus sic inscriptum lego: ΓΛΥΚΩΝ ΑΘΗΝΑΙΟΣ. ΕΠΟΙΕΙ. Ad sinistram *Iupiter tonans* seu *fulgurator* est. Gladiatores hîc duo colossei: ex alterius humeris dependet gladius, pede dextro in clypeum posito, cui adjacet cassis & vestimenta; alter manu à tergo puerum tenet mortuum. Gradus ascendenti Fluviorum occurrunt statuæ marmoreæ, jacentium habitu, urnasque tenentium, quibus aquam effundant. Mox duo Numidæ Reges captivi, erecti ad utramque portæ partem. Hîc in Cardinalis conclavi egregia monumenta. In superiore contignatione Cardinalis bibliotheca est, quæ & scriptos calamo libros habet plurimos: Musæum item est *Fulvii Ursini* Romani, hominis doctissimi, qui non urbis sed orbis κειμήλιον numismatum, gemmarum ac librorum incredibili sumptu collegit, communicavitque magnam partem cum posteris, editis variis ingenii monumentis cùm Græcis, tum Latinis, quibus Virgilium, Ciceronem, Lyricas poëtrias, Græcorum historicorum fragmenta, ac Latinorum, mirificè illustravit: nuper verò imagines Illustrium amplius CLII. Antverpiæ typis *Theodori Gallæi* Philippi filii evulgavit. Sed ad rem redeo.

In altera Tiberim versus area, *M. Aurelii* Imp. ingens statua chlamydata spectatur, basi imposita, atque inscripta. In ædicula opus est marmoreum *Dirces* raptæ à *Tauro*, cujus Plinius, Propertius & Plautus meminere; quali nullum jàm integrum factum præstantius opus Romæ reperias: quod Veneti magno redimere pretio & incredibili tentarant. *Iacobum Boissardum* fugit ratio, qui montem esse marmoreum putat, in cujus vertice Marathonium taurum occidit *Hercules*. Repertum puto in Thermis Antonianis. Cetera (sunt enim pæne infinita) stupenæ spectantes, oculis igitur quisque lustrabit.

Domus *Norciarum* Palatio *Farnesiorum* objacet; ubi inscriptiones variæ, & *Adonidis* statua, baculum tenentis. Quidam *Meleagri* putant, quod apri caput proximè jaceat; canis item, qui spirare videtur ac vivere. Ejus pretium quinque millibus ducatorum æstimatum: nec ullum Romæ opus magis integrum; nec usquam gentium pluris hæc sunt, æmulatione quadam Romanis contendentibus, ut his domos adornent ornamentis. Est hic & *Venus* non minoris, quàm *Adonis*, pretii: & *Diana* venatrix succincta, pharetra, arcu, & sagittis ornata. *Orcades* item duæ, quæ pharetras & arcus gestant: & *Boni Eventus* simulacrum, dextra speculum, læva sertum ex spicis tenens. Opus est *Praxitelis* absolutissimum.

Ad CAMPUM FLORÆ, in domo *Latini Iuvenalis della Regola*, in hortulo statuæ, *Trajani* Imp. armata, *Livia* uxoris *Augusti*, *Lucretia*, *Herculis* tenentis malum Hesperidum, somnolentæ mulieris. *Herculis* cum clava & leonis spolio, duo Consules, totidemque matronæ, aliæque, & plusquam L. capita Impp. ac virorum illustrium.

In domo *Iordanis Boccabelli* erat *Geta* Imp. *Diana* triceps, *Iupiter*, *Cybele*, *Faustina*, *Marcia Otacilla*, *Pan*, *Hercules*, *Cupido*, &c.

Apud *Lucam de Maßinis* erant capita *Octavii* Aug. *Tiberii*, *L. Severi*, tria *Neronis*, *Bruti* Consulis, *Iulia*,

Sa-

Sabina, Marii, Asdrubalis, Fauni ridentis, & plusquam XL. ignotorum hominum. *Appollo* item truncus, & monstrum marinum.

Ad eundem *Floræ Campum* Palatium est Cardinalis *Capoferrati*, qui & S *Georgii* dicitur, splendore fortasse & artificio nihil cedens *Farnesiano*, sed tantum mole minus. Hic quattuor *Anni tempora*, *Elementa*, corporumque habitudines graphicè depicta. *Dii* præsides. *Mars, Saturnus*, & *Iupiter*. In conclavi *Iovis* furta XII. Opus est *Michaëlis Angeli*, quem ille Card. egregiè, dum vixit, fovit, impetravitque rara omnia. Sunt & marmoreæ statuæ *Iovis*, *Ganymedis*, *Bacchi*, *Veneris* cum *Cupidine*. *Flora*, *Mercurii*. Consules, Imperatores, & matronæ. Hic erat *Actii Navii* Auguris statua, cotem novacula dissecantis, quæ olim in Comitio servabatur.

Ursinorum domus in eodem *Campo Floræ*, structa erat in ruinis *Theatri Pompejani*, cujus pars adhuc integra ad domus stabula spectatur

TEMPLUM S. ANGELI IN PISCARIA, in Foro piscario, olim fuit *Iunonis Reginæ*: quod incendio consumptum, *Septimius Severus* & M. *Aurelius* Impp. restituerunt, ut titulus antiquus, qui ibi legitur, testatur. Juxta Templum erectæ columnæ duæ, ex porticu *Septimii Severi Mercurio* dedicatæ. Ad hanc porticum Septimianam *Gabriel Vallatus* habuit ædes plenas Antiquitatum, quas studiosi, si sapiant, ne prætereant.

Ad TURRIM ARANTIORUM, vulgo *La torre delle citrangole* vocant, habitabat *Marius Delphinus*, Gentilis F. & tali patre dignus filius. Nemo enim Romæ plura possidebat numismata; & Inscriptionibus hortus erat refertus. Ibidem *Canopi* statua, ex Simithe lapide, facta in hydriæ speciem, cum litteris hieroglyphicis. Item *Stateres* antiqui ex orichalco, quorum usum revocavit, cum jam bilancibus uterentur.

SENENSE PALATIUM non procul à *Campo Floræ*: quo inspecto, perge versus *Parionem* ad ædes *Maximorum*, in quibus *Pyrrhi* colossea statua, galeata, armata, &c Duobus eam ducatorum millibus *Angelus de Maximis* olim redemit. Ibidem *Julii Cæsaris* caput marmoreum, tabulæ, signa, marmorea vasa, picturæ ad domus splendorum addita ostenduntur.

Palatium novum Cardinalis *dello Valle* propè erat, quod Princeps ille signis adornavit Consulum & Impp. Monstratur *Hortensius* & *Piso*, *Frugi* cognomento, *Cethegus* item. Inferius inscriptiones multæ Græcæ atque Latinæ leguntur. In parte superiore *Marsyas* columnæ alligatus, opus *Leuxidis* absolutissimum, è Templo *Concordiæ* effossum. In prima corte Satyri duo gestantes cophinos: in cubiculo *Iulius Cæsar*, *Milo Crotoniata*, *Geta* Imp. item amplius XL. capita, *Herculis*, *Sileni*, *Pani*, & aliorum: & verò capita à truncis avulsa dolendum est, ut hinc non facilè agnoscantur nisi titulus adsit. Statuæ hîc lapideæ *Palladis*, *Cybeles*, *Phaëthontis*, *Victoriæ*, *Neptuni*, *Apollinis* ex lapide Lydio, *Herculis* Nemæum leonem suffocantis: *Sabinæ* uxoris Hadriani, *Poppeæ* Neronis, *Lucillæ* Pompejani, duarum *Napæarum*, unius *Najadis*, *Floræ*, & *Musæ* unius quæ fistulam manu tenet: *Iovis* caput, & quinque Sabinæ mulieres. *Neptunus*: tabula *Meleagri* venationem continens: *Faunus* pelle tectus, *Mercurius* pallio in lævum brachium involuto, raptus Sabinarum in tabula. Ad sinistram *Minerva* est togata, *Hadrianus* Imp. paludatus, *Hercules* cum leonis exuvis. *Otho* Imp. & mulier ignota. Reges quatuor captivi, unus marmoreus, reliqui ex porphyro: Hermaphroditus, *Iupiter*, *Bacchus*, *Hercules*, *Apollo*, *Praxitelis* opus; *Mars*, *Galba* Imp. *M. Antonius Pius*, *Constantius Magnus*, & Consules aliquot. *Sallustii* quoque creditur hîc esse statua, item *Memmii*. In superiore parte Tabulæ ferè LX. in quibus

bus M. *Aurelii Antonini* sulpti triumphi, quales in Capitolio conspiciuntur. In aliis varii sacrificiorum ritus. Item Corybantes cum tympanis, Najadum chori: *Moleagri* altera venatio. Tres colosseæ statuæ, *Sabinæ, Hadriani, Cornelii Crassi*, & ignotæ feminæ. In veteri ejusdem *Vallei* Card. Palatio sunt antiquissimæ *Bacchi* statuæ: *Ganymedes* cum aquila & fulmine, *Apollo, Hercules, Tethys, Venus, Mercurius, Faunus*, & gladiator. Ad lævam porticus erat *Orpheus* cum barbito: *Bacchus* sinu gestans unas: *Atys* pastor Idæus sedens & fistulam inflans. *Iovis* caput, & *Venus*, quam alii volunt esse *Tethyn*, vel *Galateam*: lupa ex prophyro lactans *Romulum* & *Remum*. Hinc *Scipio Africanus*, & delphinus puerum vehens. juvenis cælum adspiciens. *Antoninus Pius*. Consulis, forte *Bruti* caput, & *Faustina M. Aurelii* conjugis. Apud Vallæum Episcopum Horologium cum Zodiaci signis XII. & imaginibus quales in nostris hodie Kalendariis. Inscriptiones item, signa, & statuæ.

In *Albertinorum* ædibus Inscriptiones erant variæ, & statuæ deorum.

In *Cinciorum* proxima domo inter alia *Vertumnus* visebatur, cum ligone & venabulo; statua item *Apollinis Pythii* integra.

In domo *Iulii Cæsarini* erat *Adonis* nudus, sed brachiis carebat. In hortis verò ejus mulier cum vase, quam *Cariatidem* vocant, & *Venus* quoque marmorea, muliebris figuræ: *Iani* duo bifrontes. *Propertii* hic Poetæ inter alia caput ostentabant, si verum est, & *Faustinæ* junioris, *Augusti* juvenis. *Bacchi* cum pellibus, aliaque ibidem: sed crus æneum à *Michaële Angelo* valdè laudatum ferunt.

Ambrosii Lilii domus *Pompeji* caput continebat, & in tabula XII. *Herculis labores* affabrè sculptos.

Apud *Acanium Celsum Bacchi* caput, & pellis in humeris vervecina. Satyri pueri ridentis imago, redimita floribus, spectatu digna, aliaque.

Apud *Cavallerium Faunus* uvam altera manu te-

nen

nens, altera pellem ferinam, uvis plenam & fructibus. *Silenus* utrem stringens. Hic & *Natura* dea, Altari imposita, mammis, & animalium figuris ornata. In Tabula marmorea *Hercules* cum *Centauro* pugnans. In horto *Victoria* alata, octo columnarum bases, aliaque.

Apud *Hieronymum Alterium* non procul à S. *Marco*, Sacerdos erat *Cybeles* stolatus, manu vas tenens. *Hercules* spoliis indutus leonis, trunco innixus, & coluber. Fragmenta item antiquitatis varia. Apud *Alterios* etiam senex calvus in cathedra sedens: quis sit, incertum. Et Hermaphroditus capite & brachiis carens.

Apud *Petrum Capoferratum* ad hortum ingens *Æsculapius* cum puella: uterque serpentem tenet. Erant hic & alia.

Apud *Fabios* prope S. *Luciam*, *Atlas* cœlum sustinet, in quo circulos videas. Si integrum opus esset, pretio æstimari non posset. *Æsculapius* item, & *Caracalla* Imp. & *Bacchus*, sed fractus.

In Capitolii ascensu habitarunt *Boccabelli*. Hic fons elegans ex tophis & conchiliis, & pisces filis æneis alligati, ut natatare videantur.

CAPITOLIUM.

AD sinistram *Capitolii* Monasterium est *Franciscanorum*, ARA CÆLI Templum nuncupatur, olim *Iovis Feretrii*. Gradibus adscenditur LXXX. multis ordinibus. In pariete tabulæ figuris insignes conspiciuntur. Pro foribus sepulchrum est *Flavii Blondi* historici, & *Lucæ Gaurici*. Templum duobus columnarum ordinibus sustinetur, quibus, si Vaticanas excipias, nihil Romæ præstantius. Ad sinistram in tertia epistylii columna legitur. A CUBICULO AUGUSTORUM. Duæ hîc marmoreæ statuæ, altera *Constantini*, *Maximiani* altera, vel utraque *Constantini*, & equi duo ad gradus utrimque.

In

In area Capitolina M. *Aurelii Antonini* ingens statua equestris ænea, affabrè facta, alii *L. Verii*, quidam *Septimii* esse putant. A Lateranensi Basilica eo translata est à *Paulo* III. Pont. Max Farnesio.

Juxtà sunt positæ ad PALATIUM JUSTITIÆ, Fluminum statuæ colosseæ, *Nili* cum sphynge subjecta, & *Tigris* cum vicina tigride. unaque Cornucopiæ fructibus, quos advehunt fluvii; non absimiles iis quos in Vaticani Pontificiis hortis diximus videri. Spectatur & ad radicem Templi Fluminis altera colossea forma, *Rheni* Germanorum fl. Alii *Iovis Panaris* simulacrum putarunt, quod pane projecto in Gallorum castra obsidione essent liberati. Hodie *Marforius* appellatur, qui olim *Pasquino* respondere calumnianti solebat.

E regione juxta gradus columna visitur, *Milliarium aureum* dictum: fuitque olim in Urbis umbillico: à quo viæ omnes, quæ in varias Italiæ oras tendebant, ducebant initium.

In PALATIO CONSERVATORUM multa sanè spectatu digna, ut orbis compendium videatur; statuæ nimirum, tabulæ, inscriptiones, tumbæ, marmora Leo item mordicus equum tenens; quod opus ad cœlum *Michael Angelus* tulit laudibus. Hic ad gradus, monumentum longe antiquiss. columna rostrata, cum sua inscriptione prisci sæculi, *C. Duilij* cui de Carthaginensibus illo Punico victori posita est, mutilaque est, à nobis suprà extremo Capite septimo collocata: cujus meminit *Fabius Quintilianus* & *Servius*: explanavitque doctissimus *Lipsius* in Antiquis Lectionibus, & singulari libello *Petrus Ciacconius* Toletanus, homo doctissimus, qui Romæ in Vaticano Typographeio. & Lugduni Batavorum *Raphelengii* typis excusus legitur. Hic & triumphantis M. *Aurelii* quadrigis tabula spectatur, de *Dacia* victa. Hujus triumphi duæ altæ tabulæ in Templo *S. Marini* sub Capitolio, unde hæc desumpta. Superius ad portæ ingressum tabulæ mar-

marmoreæ incisa mensura est Romani pedis & Græci. Propè *C. Marii* togata statua. Intus parietes cœnaculorum picturis egregiis rerum gestarum *Theodosii* & *Arcadii* Impp. ornantur, habitu antiquo, manu artificis egregii. Hic & *Hercules* æneus deauratus, dextra clavam, sinistra malum tenens Hesperidum. Is inventus est in *Foro Boario*, in ruinis Aræ maximæ, in cujus basi scriptum est:

HERCULI VICTORI
POLLENTI POTENTI
INVICTO
D. D. L. M.
FRONTO.

Ibidem *Satyrus* marmoreus caprinis pedibus, alligatus arboris trunco. Ultrà in columna marmorea statua ænea est viri inclinati, & spinam è pedis planta extrahentis, opus admirandi artificii. Altera item laudatissima ænea lupæ lactantis *Romulum* & *Remum*, quæ olim in Comitio servabatur prope *Ficum Ruminalem*: unde in Basilicam Lateranam, pòst in Capitolium translata.

Mox ingressus peristylium, FASTOS illos toto terrarum orbe decantatos & utiles cernes Magistratuum ac Triumphorum Rom. designatis è marmore Consulibus: quod opus è foro effossum *Paulus* III. Pont. Max huc transtulit, commodo publico ab iis etiam spectandum qui Capitolium per gradus infimos ascendunt descenduntve. Legitur & carmen elegans *Michaëlis Silvii* Card. de marmorum illorum, tametsi mutila sint temporis injuriâ, utilitate ac fructu. Elogium item lapidi incisum rerum in Belgio præclarè gestarum *Alexandri Farnesii*, *Octavii* filii, Ducis Parmensis, cujus & statua, utpote Romani, ibidem ostenditur, ut & *M. Ant Columna*, bello navali Turcico ad Echinadas insulas victoris cum Io. *Austriaco*. Sunt & Pontificum Maximorum optimè de Republica Romana meritorum statuæ ingentes sedentium habitu, ac benedicentium,

in

in Palatio Capitolino, *Leonis* X. *Gregorii* VIII. & *Xisti* V. Cætera Lector ipsis oculis lustrabit, in vestigandoque diligenter ad verum, ut fit, evadet.

Quà in Capitolio ad *Rupem Tarpejam* itur, videturque ut vocant., *Piaza Montanara*. Templum olim fuit *Iovis* Opt. Max. omnium quæ Romæ erant maximum, à *Tarquinio Prisco* structum : pòst ad ejus ornatum impensa sunt à *Tarquinio Prisco* structum: post ad ejus ornatum impensa sunt a *Tarquinio Superbo* quadraginta librarum argenti millia.

Iovis Vejovis Templum, ubi hodie *Palatium Conservatorum*, versus Ædes *Iustitiæ*, ubi olim fuit arx Capitolina. Asylum ibidem quidam collocant. *Iunonis* quoque *Monetæ* Templum in crepidine *Camillus* constituit: & *Iani custodis*, in ea parte qua hodie *Custodia sceleratorum* est.

E CAPITOLIO DESCENSUS.

PER *Clivum* descenditur in *Forum Romanum*, quæ est area per *Septimii* arcum usque ad Templum *S. Mariæ novæ*.

L. Septimii Severi Arcus triumphalis est ad Capitolii radices, marmoreus, integer; nisi quòd pars sub terra lateat, Româ tot ruinis jam altiore. Utrimque eadem elegans inscriptio, sculptæque Imperatoris bellicæ terra marique expeditiones. Ad ejus sinistrum latus gradus sunt quibus ascenditur.

Hic & CONCORDIÆ Templum *Camillus* dedicarat. Ab hoc ad *Iunonis Monetæ* centum gradibus conscendebatur, sic dictæ a monendo, quòd Senones adventare voce monuisset. Ejus reliquiæ sunt octo illæ ingentes columnæ, quæ visuntur; quarum epistyliis inscriptum legitur: SENATUS POPULUSQ. ROMANUS. INCENDIO CONSUMPTUM RESTITUIT. quod ad Capitolium alii referunt, quod sæpius deflagrasse, auctor est Cornelius Tacitus. In eam *Concordiæ* Ædem frequentes conciones, Patrumque conventus fiebant

Ad

Ad sinistram *Capitolini Clivi* partem locus est qui dicitur S. PETRI IN CARCERE, quòd ibi vinctus fuerit claususque, ideoque illi à *Silvestro* Pont. dicatus est: ubi & prius *Vinculorum Petri* festus dies Kal. Augusti agebatur. Sed *Eudoxia*, condito in Esquiliis Templo in honorem S. *Petri ad Vincula*, eo ferias transferri postulavit. Carcerem hunc primus *Ancus Marcius* struxit; subterranea adjecit *Servius Tullius*, unde *Tullianum* ea pars dicta, in qua & de *Catalina* conjuratis sumptum supplicium, ut strangularentur, refert Crispus. Huic loco inscriptum lego:

C. VIBIUS C. F. RUFINUS
M. COCCEJUS M. F. NERAT. COS.
EX S. C.

Templum S. MARTINAE, olim *Marti Ultori* sacrum, fuit, conditum ab *Augusto* Cæs. *Marti*que dicatum, post bellum Philippense in Pharsalia. Alii *Secretarium* Romani Senatus faciunt, quo scripta & chartæ adservabantur: exstatque in eam rem Titulus, *Theodosii* & *Honorii* temporibus inscriptus.

S. HADRIANI Templum proximum est, olim *Saturno* sacrum, à *Numatio Plantio* ædificatum, vel instauratum potius: primum àM *Minutio* & *A. Sempronio* Coss. dicatum. Hoc Ærarium Populi Romani fuit, in quo pecuniæ publicæ servabantur: ut Scipionis Æmiliani tempore, XI. millia librarum auri puri, & XCII. millia argenti, & infinitus cusorum nummorum numerus, &c. Hic & tabulæ elephantinæ, quibus XXXV. Tribus civitatis Romanæ continebantur, custoditæ; reponebantur & signa militaria, Acta publica, & Senatusconsulta; spoliaque devictarum Provinciarum, populorumque.

Templum B. MARIAE LIBERATRICIS ad Capitolii radices, olim putatur *Veneris genitricis* fuisse. Tres illæ columnæ striatæ fragmenta sunt porticus *Liviæ* neptis Augusti, in cujus honorem erexerat,

sed

sed paulò post *Nero* everterat, *Domitianus* vero, instauraverat. Quidam putant esse bases pontis aurei *Caligulæ*, octoginta columnis nixi, & sumptus incredibilis; per quem pontem in Capitolium à Palatio transiretur.

Columna, ad Ædem *B Mariæ liberatricis*, est una earum quibus *Domitiani* aurea statua imposita: & propè jacebat *Rheni* fluvii statua, (nam de Germanis Imp. ille triumphavit.) qui hodie *Marforius* est, in Capitolium translatus: cum pila suprapofita, quæ obelisci alicujus fuisse videtur, qualis & in *Milliario* conspicitur. Juxtà erat *Concordiæ* Templum, & ad dexteram *Iulii Cæsaris*; ad lævam Basilica *Pauli Æmilii*, cui impensa sunt novies centena millia ducatorum.

ROSTRA NOVA sunt parietes illi sub Palatini radicibus, sic dicta à navium rostris quæ ibi appendebantur, & è quibus constructa erant. Hodie claudunt hortos amœnissimos Card. *Farnesii*. Hic *Cicero* sæpe dixit, ibidem ejus caput cum manibus quibus divina illa Philippica scripserat, conto infixa sunt jussu M. *Antonii* III. viri. ROSTRA VETERA ad Curiam Hostiliam sita erant prope *Comitium*, quod pertinebat ad Templum *B. Mariæ novæ* sic dictum quod o S. P. Q. R. de Reipublicæ commodis acturus coiret.

Templum S. LAURENTII MINARDA, est in in ruinis Templi *Faustinæ* & *Antonini* conjugis ædificatum. Sic enim inscriptum est:

DIVO ANTONINO
ET DIVÆ FAUSTINÆ
EX S. C.

Columnæ decem porticus alicujus ibi spectantur. Juxta erat olim arcus *Fabianus*, putealque *Libonis*, ubi judicia exercebantur.

FORUM JULII CÆSARIS erat à *Faustinæ* porticu usque ad S. *Martinæ* Templum Augusti Foro adjacet Templum S. *Laurentii de trefori*: ubi duæ porticus

cùs erant erectæ, cum statuis clarorum. Ad Sacra
enim Viam in domo *Liviæ* habitabat *Augustus*.

Templum SS. COSMI & DAMIANI, duobu
ædificiis rotundum, olim fuit *Castoris* & *Pollucis*
Alii inter Templum S. *Hadriani* & *Faustinæ* collocan
& illud *Romuli* & *Remi* fuisse sine Auctore asse
runt.

Templum PACIS, inchoatum à *Claudio*, à *Vespasi*
ao absolutum, est in editiore loco ad S. *Mariam nov*
ubi columna integra striata superstes, visitur, omni
um quæ Romæ sunt altissima & maxima.

In hortis S. *Mariæ novæ* fornices altæ ac rotu
dæ duorum olim Templorum spectantur. *Solis* & *Lu*
næ, vel, ut alii, *Isidis* & *Serapidis*. *Totius* ibidem *Vul*
no Templum condidit. *Æsculapius* quoque æden
habuit, & *Concordia*, quam *Fulvius* anno CCC. III
post Capitolium conditum fecit: ex quo *Pacis* illud
delubrum *Vespasianus* Aug. ædificasse creditur, qui
cōpta Jerosolyma, victisque Judæis, spolia Temp
Salomonis transtulerunt.

Nec procul inde ad Viam sacram erectus Arcu
marmoreus *Titi Vespasiani*, in quo Victoriæ sculpt
& triumphi pompa, quo ferebantur Templi spolia
nempe *Arca fœderis*, *candelabrum* VII. *lucernis*: *Me*
sa panum propositionis, *Decalogi tabulæ Moysis*, & *va*
sacra ex auro puro, quibus in sacris Judæi uteba
tur. Spectatur & currus Triumphalis. Titulus
jus est:

SENATUS POPULUSQ. ROMANUS
DIVO TITO DIVI VESPASIANI F.
VESPASIANO AUGUSTO.

FORUM NERVÆ, quod & *Transitorium* dictum
quòd inde in Augusti Forum ac Romanum transit
tur, & ejus arcus sunt ad Ædem S. *Hadriani*. Hu
nobilem porticum addiderat eo loco qui hodie *l'ar*
di Noe; corrupto vocabulo ex *Arca Nervæ*, vocatu
In epistylio legitur: IMP. NERVA CÆSAR AU
PONT. TRIB. POT. II. IMP. II. PROCO

Huj

Hujus arcus fragmenta videas inter S. *Basilii* Templum, & *Turrim militiæ*. Ad dextram sunt reliquiæ duorum arcuum, & Palatii *Nervæ* sumptuosissimi: nullus enim Romæ locus olim cultior fuit.

VIA SACRA pertinet à Foro Romano per arcum *Titi Vespasiani* Aug. usque ad Amphitheatrum, vulgo *Colosseum* nominant. *Sacra* dicta, quod Augures ea via ad sacra peragenda in Capitolium procederent.

Ad dexteram prope arcum Titi, TURRIS est QUADRATA vulgò vocant *Studiolo di Virgilio*. Fabulanturque & casto illo ac parthenopæo indigna Vate, & Christiano homini non referenda. De cujus sepulchro ad *Pausilippum* montem dicemus, cum de Regno Neapolitano differendum erit, viâ *Puteolos* versus. Hic enim alium *Virgilium Magnum* fingunt, qui montem malis artibus pervium fecerit, cujus ibidem sepulchrum sit.

Prope *Pacis* delubrum & SS. *Cosmæ* & *Damiani* fuit *Curia Hostilia*, à *Tullo Hostilio* in veteri Curia Romuli condita. Eo Senatus de rebus arduis acturus conveniebat. Incensa tota, cum *P. Clodii* a *T. Annio Milone* cæsi corpus cremaretur, cum *Basilica Porcia* illi vicina, quam *M. Porcius Cato* Censor ad ædes *Menii* condiderat. Alia Curia fuit in Monte Cœlio ubi Templum *S. Gregorii*.

ITINERARII ROMANI DIES QUARTUS.

PALATINUS MONS

ANTE Romam à *Romulo* conditam habitatus à *Valentia* sive *Roma*, *Itali* filia, post ab *Euandri*; dehinc Regum ac Impp. sedes augusta. Indicant superbissima ædificiorum fragmenta Locus hodie incultus, & nullus Romæ magis desertus. Hortum duntaxat hic Card. *Farnisii*, & vineæ, & vepres. Exiguum *S. Nicolai* Templum adhuc exstat, cum aliquot ædiculis.

Olim

Olim multa hîc fana: *Victoriæ*, à *L. Posthumio* Ædili cœculi conditum: ſpectabis hortos S. *Mariæ novæ* ex ejus ruinis. *Apollinis* item, quod fulmine ictum reſtituit *Auguſtus*, addita porticu: ejus reliqua ſunt teſtudo illa ampla ac rotunda, quæ exſtat, magiſque integrè ſe attollit. *Penatium* quoque fanum, quos ibi *Æneas* ex Ilio allatos condiderat, colebanturque Romæ religioſè. Ibidem & *Larium*, *Fidei*, *Iovis Victoris*, *Elagabali*, *Orci*, & aliorum deorum delubra erant: ſed hodie ne veſtigium quidem demonſtrari poteſt.

Hîc & Patricii habitarunt, *Tarquinius Priſcus* Rex in ea montis parte, quæ ſpectat Templum *Iovis Statoris*. M *Cicero* magnificas quoque ædes excitarat, emptas à *Craſſo* quinquaginta millibus ducatorum. Juxta erat & M. *Flacci* domus, ex qua *Q. Catulus* ſtruxit magnificam porticum.

Locus Palatini ad *Titi Veſp.* arcum, olim *Germalus*, à germanis fratribus *Romulo* & *Remo* appellatus: qui à *Fauſtulo* caſam incolente non procul à *Græcoſtaſi* illic ſunt nutriti. Hinc ad arcum alterum *Conſtantini Magni* ſumma *Velia* protendebatur; ſic dicta, quod vellerent ibi lanas ab ovibus paſtores, priuſquam tondendi modus eſſet repertus; unde avulſæ lanæ *vellera* vocantur.

Verſus S. *Mariam novam Scaurus* Palatium habuit egregium, cum atrio, altiſſimis columnis nixo, pedum XL. præter baſim & epiſtylium.

Græcoſtaſis hîc fuit, Palatium amplum, quo Legati variarum gentium excipiebantur. Hîc & *Concordiæ* ſtatuam *Flavius* erexerat, qui plebem Senatui reconciliarat.

Templum S. ANDREÆ IN PALLARA, in quo olim *Palladium* aſſervabatur, ligneum ſimulacrum, oculis verſatilibus, & ab Ænea cum Penatibus diis ex Ilio allatum in Italiam. Poſt in Templo *Veſtæ* conditum eſt, Virginibuſque ſervandum traditum.

Ubi Cœlium Palatinus ſpectat, Templum quondam *Cybeles*, quæ & *Dyndimene* & *Ops* dea. Ejus ſimulacrum

sacrum ex Ida Phrygiæ Romam à *Scipione Nasica* allatum religiose asservabatur. Versus Aventinum vero natalis domus fuit *Augusti* Cæsaris. Ejus ruinæ altissimæ spectantur versus Circum maximum. Huic *Appollinis* Templum adjunxerat, cujus & ruinas videas: cujus in apice erat Solis currus aureus. Bibliotheca quoque addita, quæ hinc *Palatina* nominata, in qua & *Appollinis*, ut Musarum choragi, statua ænea posita, pedes L, alta: opus *Scopæ* egregium.

Balnea Palatina ibidem fuerunt, in quæ pars aquæ *Claudiæ* per aquæductus derivabatur, qui hodie videntur in vinea *Thedriæ* Patricii Romani, versus Circum maximum. Vicina his fuit Curia *Saliorum*, & *Auguratorum*, aliaque.

Palatii portæ veteris vestigia ostenduntur è regione S *Laurentii in Miranda*.

Ad columnas porticus *Liviæ*, Templum est rotundum S. *Theodosio* dicatum, prius à *Romulo* conditum dicatumque *Iovi Statori*, quod fugientem Romanorum exercitum stitisset bello Sabino. Alii negant hoc esse *Iovis Statoris* Templum, sed potius ingentes illas ruinas è regione Templi *Concordiæ*, quas jam diximus partes esse Curiæ veteris.

Relicto *Iani quadrifrontis* Templo, & Foro Boario, tendens ad Circum maximum, vides locum depressum aquis manantibus, quibus mulieres lintea lavant. Putantur esse fontes Nymphæ *Iuturnæ in Velabro*.

Fornicatum opus quod juxtà protenditur, pars est Cloacæ maximæ, quæ à *Tarquinio* structa est, ut sordium omnium Urbis receptaculum, à Foro Romano in Tiberim derivans; adeo ampla, ut sub ejus olim fornicibus currus onustus ageretur. *Chiavica* hunc vocatur.

Lacus Curtius illi adjacebat, in quam se voraginem *Curtius*, pestilentiæ depellendæ, quia hinc aër exhalabat corruptus, præcipitavit.

Hic lucus *Numæ Pompilii*, in quo cum *Egeria* nym-

 pha

pha agens, cærimonias didicit ritusque sacrorum. Hic & Gallorum Senonum cineres conditi; qui locus & à doliis *Dololi* vocatur.

CIRCUS MAXIMUS.

SPATIUM id occupat quod est inter Palatinum & Aventinum, longitudine trium stadiorum cum dimidio, latitudine vero trium jugerum. Capax erat CCLX. millium, vel, ut alii restringunt, CL. millium. *Romulus* hic primus Consuales ludos *Conso* Deo in Sabinarum raptu exhibuit. *Tarquinius Priscus* Circo locum designavit. *Superbus* ædificavit, in quo Circenses ludi certaminaque populo exhibebantur: *Augustus* ornavit, *Cajus* ampliavit, *Trajanus* restituit auxitque ædificiis, *Elagabalus* Chrysocolla stravit, ut Palatium, porphyro lapide. Hodie circumscriptio apparet, gradusque quibus spectabant, cellæque. Hodie olitorum horti sunt & viridaria. *Neptuni* Templum adjectum, ubi nunc *Anastasiæ* delubrum. Ruinæ conchyliis incrustatæ marinis, & opere tessellato.

Obelisci duo hic erant, alter pedum CXXXII. longitudine, sine basi, quem *Xistus* V. Pont. in Vaticanum transtulit: alter longus erat pedes XXCVIII. quem *Augustus* Hierapoli ex Ægypto Romam transtulit ad Circi ornatum.

Naumachia in eodem Circo ubi se nautica rejuventus exercebat. Ostendunt locum ubi crebræ aquarum lacunæ, & arundineta.

Supra murum ruinæ aquæductus aquæ Claudiæ: quem rivum *Claudius* Imp. è fontibus *Curtio* & *Caruleo* (quos cœptos *Caligula* imperfectos reliquerat) derivavit à Porta Nænia per Cœlium Montem usque ad Aventinum.

Ad VIAM APPIAM à Circo veniendum. Ad lævam ingens olim moles *Septimii Severi* attollebatur, Plinius à columnarum numero *Septisolium* à septem solariis, vulgo *Septizonium* nominat. In eam altitu-

altitudinem erexerat Imp. *Septimius*, ut in Africam navigantes conspicerent adorarentque cineres ibi in apice collocatos: *Septimius* enim Afer erat. Nostro sæculo tres ordines, cum titulo exstabant, & in Antiquitatum picturis reperias : sed *Xistus* V. Pont. Max. quod ruinam minarentur, repugnante Populo Rom. funditus ædificiis exstruendis evertit. Tituli autem fragmentum erat: TRIB. POT. VI. COS. FORTUNATISSIMUS NOBILISSIMUSQUE.

VIA APPIA

INCIPIEBAT ab Arcu triumphali *Constantini* per *Septizonium Severi* ducebat ad Thermas Antonianas. Inde per *Portam Capenam* ad ruinas *Albæ longæ*, per Terracinum, Fundos, Campos stellatos, Brundisium usque sese porrigebat. *Appius Cæcus* nomen dedit, qui lapide durissimo stravit Capuam usque. *Cæsar* produxit instauravitque: *Trajanus* ampliavit & perfecit. Ejus Viæ reliquiæ ad Urbem, viaque Neapolitana ad Privernum & promontorium apparent.

VIA NOVA. ea pars quæ ab Appia & Thermis ducit ad Capenam Portam, sic dicta, quod ab *Antonino Caracalla*, dum Thermas conderet, novo lapide sit strata.

THERMÆ ANTONIANÆ, non procul ab Æde S. *Sixti*, ab *Antonino Caracalla* structæ in Aventino, è regione Piscinæ. Ingentes hîc ruinæ, nullæque Romæ magis integrę, præter Diocletianas. Columnæ hic ex ophite lapide, & labra marmorea capacissima. Templum *Isidis*, quod idem *Caracalla* adjunxerat, ubi nunc Ædes SS. *Nerei* & *Achillei*, aliis vero S. *Sixti* Templum videtur.

Ad *Viam Appiam* delubra deorum varia. *Quirini Martis*, & aliorum, sed quorum non reperias vestigia, nedum Templa.

PORTA CAPENA, à *Capena* urbe vicina, *Alba longa* dicta, & *Camœna*, à Camœnarum delubro.

Triumphalis item, quod *Scipiones* per eam triumphum duxerint, & nuper *Carolus* V. sub *Paulo* III. Afris devictis. Hodie S. *Sebastiani*, à Templo duobus passuum millibus ad *Calixti* cœmeterium dissito.

Ut Templorum hic obscura vestigia sunt, sic & sepulchrorum, quæ multa in Appia Via, teste *M. Tullio* in Miloniana. Moles alta quadrataque, quæ ad sinistram attollitur. *Cethegorum* putatur, ex Titulis ibi repertis, & Epitaphiis: rotunda vero forma, *Memmii* fuisse monumentum creditur, in utroque tamen *Cethegorum* legitur nomen.

Almonis rivus non longe ab Urbe occurrit, qui Romam influens, sub Aventino Tiberi se insinuat.

Sepulchrum *Scipionum* fuisse altum illud ædificium & rotundum ad dexteram, ex Inscriptionibus ibi repertis colligitur.

Sinistra digressus ab *Appia*, Sacellum est rotundum, quod vocatur *Domine quò vadis?* Historiam supra, cum de Ecclesiis agerem, retuli.

Ædificium huic proximum *Lucullis* attribuitur, In eo, sicut & in aliis plurimis, sub fornicibus integris cellulæ, quibus ordine urnæ cineribus mortuorum plenæ collocabantur. Ad sinistram ulterius parietes ex coctili lapide pars sunt Templi *Fauni* & *Silvani*.

Ad dexteram ædis S. *Sebastiani* Templum visitur, integrum illud quidem, sed ornamentis spoliatum, quo greges noctu, aut dum se æstus frangat, agunt opiliones. *Apollini* sacrum olim fuisse putatur.

Quadraginta inde passibus, obscuro inter dumeta loco, caverna est subterranea, cujus aditus propter arbusta lapidumque acervos vix cernitur. Ingressus videbis fornices artificiose constructas, quæ utrimque habent repositoria x. aut XII. pedum, quibus olim mortuorum Christianorum corpora condebantur. idque clam, durante persecutionis furore. Lampadum etiam loca reperias. Hic Christianos vigente sub Imp. Rom. persecutione crudelissima delituisse

se-

ferunt, vocanturque hodie *Stantie di Christiani.*

In Templo S. *Sebastiani* descende per gradus in speluncas, quas, *Catacumbas* nominant, ubi quoque Christiani latebant Tyrannorum metu. Narrant, martyrii palmam XL. Pontifices primos illic accepisse. Adhæc, ut inscriptio loci testatur, CLXXIV. millia Martyrum mortem pro fide Christiana fortiter oppetiisse. Locus sane religiose cultus, tenebris item squaloreque horrendus, quem sine facibus ac ductore loci bene perito ingredi minime tutum sit, adeo anfractibus, mæandris, cuniculis ac meatibus plenum est, ut labyrinthum intrare videaris. Hodie *Cœmeterium* seu *Sepulchrum Calixti* nominant. De mirandis ac sacris Reliquiis ostenduntur ad Altare Sacelli lævi lapidi impressa vestigia CHRISTI Domini in cœlum spectantibus discipulis ascendentis. Cetera Scriptores dabunt, *Onuphrius*, *Serranus*, atque *Hugonius*.

Huic Templo adjacet delubrum amplum & rotundum, centum ingentibus marmoreis columnis sustentatum, quod *Sulla* in Ædilitate *Marti Gradivo* consecravit, audiebanturque ibi hostium Legati, quos in Urbem nollent admittere, speculandi gratia. Ejus pars maxima precibus S. *Stephani* Pont. cum *Marti* ibi sacrificare jussus à *Gallieno* Imp. esset, fertur corruisse.

Juxtà olim *Manalis lapis* servabatur, quem solemni pompa Romani in Urbem, quo pluviam eliceret, importabant.

Supra in eadem *Appia Via* quadrati oppidi mœnia integra conspicias, quod *Sinuessam* nonnulli, alii *Pometiam* fuisse tradunt. Rectius vero sentiunt, qui Prætorianorum militum, & Augustorum Medicorum stationem sedemque fuisse putant. Intus area vacua est.

Sepulchrorum moles utrimq; videas cum quadratas, tũ pyramides obtusas ac solidas, partim lateritio lapide, partim Tiburtino structas. *Metellorum* fuisse,

Triumphalis item, quod *Scipiones* per eam triumphum duxerint. & nuper *Carolus* V. sub *Paulo* III. Afris devictis. Hodie S. *Sebastiani*, à Templo duobus passuum millibus ad *Calixti* cœmeterium dissito.

Ut Templorum hic obscura vestigia sunt, sic & sepulchrorum, quæ multa in Appia Via, teste *M. Tullio* in Miloniana. Moles alta quadrataque, quæ ad sinistram attollitur. *Cethegorum* putatur, ex Titulis ibi repertis, & Epitaphiis: rotunda vero forma, *Memmii* fuisse monumentum creditur, in utroque tamen *Cethegorum* legitur nomen.

Almonis rivus non longe ab Urbe occurrit, qui Romam influens, sub Aventino Tiberi se insinuat.

Sepulchrum *Scipionum* fuisse altum illud ædificium & rotundum ad dexteram, ex Inscriptionibus ibi repertis colligitur.

Sinistra digressus ab *Appia*, Sacellum est rotundum, quod vocatur *Domine quò vadis?* Historiam supra, cum de Ecclesiis agerem, retuli.

Ædificium huic proximum *Lucullis* attribuitur. In eo, sicut & in aliis plurimis, sub fornicibus integris cellulæ, quibus ordine urnæ cineribus mortuorum plenæ collocabantur. Ad sinistram ulterius parietes ex coctili lapide pars sunt Templi *Fauni* & *Silvani*.

Ad dexteram ædis S. *Sebastiani* Templum visitur, integrum illud quidem, sed ornamentis spoliatum, quo greges noctu, aut dum se æstus frangat, agunt opilones. *Apollini* sacrum olim fuisse putatur.

Quadraginta inde passibus, obscuro inter dumeta loco, caverna est subterranea, cujus aditus propter arbusta lapidumque acervos vix cernitur. Ingressus videbis fornices artificiose constructas, quæ utrimque habent repositoria x. aut XII. pedum, quibus olim mortuorum Christianorum corpora condebantur. idque clam, durante persecutionis furore. Lampadum etiam loca reperias. Hic Christianos vigente sub Imp. Rom. persecutione crudelissima delituisse

se-

ferunt, vocanturque hodie *Stantie di Christiani*.

In Templo S. *Sebastiani* descende per gradus in speluncas, quas, *Catacumbas* nominant, ubi quoque Christiani latebant Tyrannorum metu. Narrant, martyrii palmam XL. Pontifices primos illic accepisse. Adhæc, ut inscriptio loci testatur, CLXXIV. millia Martyrum mortem pro fide Christiana fortiter oppetiisse. Locus sane religiose cultus, tenebris item squaloreque horrendus, quem sine facibus ac ductore loci bene perito ingredi minime tutum sit, adeo anfractibus, mæandris, cuniculis ac meatibus plenum est, ut labyrinthum intrare videaris. Hodie *Cœmeterium* seu *Sepulchrum Calixti* nominant. De mirandis ac sacris Reliquiis ostenduntur ad Altare Sacelli lævi lapidi impressa vestigia CHRISTI Domini in cœlum spectantibus discipulis ascendentis. Cetera Scriptores dabunt, *Onuphrius*, *Serranus*, atque *Hugonius*.

Huic Templo adjacet delubrum amplum & rotundum, centum ingentibus marmoreis columnis sustentatum, quod *Sulla* in Ædilitate *Marti Gradivo* consecravit, audiebanturque ibi hostium Legati, quos in Urbem nollent admittere, speculandi gratia. Ejus pars maxima precibus S. *Stephani* Pont. cum *Marti* ibi sacrificare jussus à *Gallieno* Imp. esset, fertur corruisse.

Juxtà olim *Manalis lapis* servabatur, quem solemni pompa Romani in Urbem, quo pluviam eliceret, importabant.

Supra in eadem *Appia Via* quadrati oppidi mœnia integra conspicias, quod *Sinuessam* nonnulli, alii *Pometiam* fuisse tradunt. Rectius vero sentiunt, qui Prætorianorum militum, & Augustorum Medicorum stationem sedemque fuisse putant. Intus area vacua est.

Sepulchrorum moles utrimq; videas cum quadratas, tũ pyramides obtusas ac solidas, partim lateritio lapide, partim Tiburtino structas. *Metellorum* fuis-

se, indicant Inscriptiones: unaque vasta, turris instar amplissimæ, *Ceciliæ Metellæ*. Testatur marmorea hoc tabula versus aream Prætorianam: CÆCILIÆ Q. CRETICI F. METELLAE CRASSI. Moles est rotunda ex quadratis marmoribus candidis, intus concava, & superiore parte aperta cœlum admittit. Muri crassi pedes fere XXIV. In circuitu incisa boum capita, carne nudata, ut in sacrificiis solet: in lemniscis & fasciarum involucris quæ folia ac flores jungant. Itali *Festones* hodie vocant: putantque Antiquarii geminam hecatomben *Metello* factam in funere fuisse: nam & ad collis radices vocis imago, Græci ἠχω nominant, exauditur, ut nusquam gentium major. Octies enim (expertus loquor) integrum Poëtæ versum articulatè refert, confusè item sæpiùs, ut plorantium ejulatus, planctusque funebres nimium quantum multiplicarentur, dum duplex Hecatombe, ludique funebres matronæ agerentur: nisi si natura, aut ut fit, casu id accidisse veriùs existimes. Aliorum esto judicium.

Loco propè depresso ingentes sunt *Circi Hippodromi* ruinæ, ut nusquam alibi integriores. A *Basiano Caracalla* extructus putatur, quo loco *Tiberius* Aug. Prætorianorum militum stabula erexerat. In hoc Circo milites se quotidie cursu, equitatione, ac quadrigis exercebant. In media area vestigia carcerum, basium, statuarum, altarium, ac metarum. Picturę circum crebræ apparent. In medio vastus quoque jacet obeliscus ex ophite lapide, sed tres in partes vastas confractus, notisque hieroglyphicis sacris Ægyptiorum undique animaliumque figuris exornatus: valdè ut mirer à *Xisto* V. Pont. Max. homine celsi ac verè heroici spiritus, non esse in Urbem, ornandi gratia, traductum; aut saltem, si sumtus ingens in tanto loci intervallo fuisset, ibi erectum basique impositum: nisi mors præmatura hominis consilium, ut fit plerumque, in cursu abrupit.

Super

Super *Circo* Templum integrum quadratum apparet, cum columnis & porticu anteriore. Id olim deo *Ridiculo* consecratum putant, quod *Hannibal* à Cannensi strage, qua civium Romanorum XL. millia ad internecionem cæsa sunt, copiis victricibus Urbem occupare conatus, castra ibi locasset; editoque ingenti risu ac cachinno, prodigii loco, fugisset, solvissetque obsidionem, & in Campaniam cum exercitu divertisset, ubi enervatus miles deliciis elanguit. Poterat alioqui urbe jam consternata fortasse potiri, sed quod ille apud Livium Afer ait: *Vincere scis Annibal, victoria uti nescis.* Quare Deo *Ridiculo* fanum Romani metu liberati condiderunt.

Hinc tribus fere milliaribus digressus Romam revertere. Ad mœnia cum ventum erit, transi ad *Portam Latinam*, sic dictam à vicina Æde S. *Ioanni* Apostolo sacra, qui ibi oleo & igne cruciatus dicitur sub *Domitiano*: diesque festus in Martyrum fastos Majo mense relatus religiosè colitur.

Sequitur *Gabiena Porta*, à *Gabiorum* urbe, quo ducit, sic dicta, ubi via cum Prænestina conjungitur, sicut *Latina* cum *Appia* interdum concurrit.

COELIUS COLLIS.

A PORTA *Gabina*, relictis ad dextram mœnibus, in *Cælium montem* ascendes, qui ad mœnia longè extenditur usque ad Portam majorem. Dictus & *Querquetulanus*, à quercuum ibi copia, priusquam ab *Hetruscis* habitaretur, qui duce *Cocle Vibenna* auxilium Romanis tulerunt, collisque hic propterea illis concessus, & posteà *Tuscus vicus*. Ruinæ multæ cetera obscura omnia atque collapsa.

In *Cæliolo*, qui appendix est *Cælii*, Templum est S. *Ioannis* Euangelistæ, olim *Dianæ* sacrum.

In Cœlii summitate Ædes S. *Stephani* rotunda, à *Simplicio* Pont. Max. ex *Fauni* delubro dedicata. Temporis injuria senio dirutam instauravit *Nicolaus* V. Pont. Max. ea qua cernitur forma, nisi quod sub

Gregorio XIII. additæ victoriarum martyrii picturæ elegantes amplius xxx.

Ad Templum SS. *Ioannis* & *Pauli*, versus *Septizonium Severi*. Curia fuit Hostilia, à *Tullo Hostilio* erecta, diversa ab ea quam supra ad Templum *Pacis* in Foro Romano collocavimus Huc S. P. Q. R. de publicis negotiis acturus conveniebat.

Templum S. *Mariæ in Dominica*. Aventinum versus situm, & à *Leone X*, instauratum. Ibi olim *Albanorum* mansiones fuerunt: vicinusque est aquæ *Claudiæ* ductus, in cujus arcu hæc legas:

P. CORN. R. P. DOLABELLA, COS. C. JUNIUS C. F. SILANUS FLAMEN MARTIAL. EX S. C. FACIUNDUM CURAVERUNT, IDEMQUE PROBAVERUNT. Ad aquæductum erectum castellum, ad receptacula aquarum.

Templum *Quatuor Coronatorum*, ab *Honorio* Papa conditum. instauratumque pœnè collapsum à *Paschali* II. versus Esquilias: olim fuerunt castra peregrina, quibus accipiebantur sub Augusto navales copiæ quas ad *Misenum* habebat.

Inter Portam Gabinam & Cœlimontanam Palatii *Constantini Magni* ingentes ruinæ: nunc S. *Ioannis* dicitur: splendore Imperatoris ostendens magnificentiam.

S. JOANNES IN LATERANO, nomen tenet Basilica, quam rogatu *Silvestri* Pont. exstruxit *Constantinus Magnus* (alter autem *Lateranorum* fuit M. *Antonii* avus.) Sedes olim Pontificiæ Sedis fuit, sed post ducti amœnitate Collium Vaticanorum, eo se receperunt Pontifices, habitantque augustum Palatium ad S. *Petri* Ædem.

Ad Templum locus qui *Basiliscus Constantini* vulgo dicitur, orbiculato ædificio octo columnis porphyreticis nititur, duabusque ad portam positis. De puerorum cæsorum sanguine, quo lepra Medicorum consilio curaretur, fabula quibusdam videtur: nam ab Episcopo Nicomediensi baptizatum referunt Historiæ,

ſtoriæ. Eccleſiaſticæ, cum in Aſiam veniſſet. *Iacobus Boiſſardus* balneum Laterani Palatii fuiſſe potius putat, quod eo uſque protenderetur; & forma perſuadet.

Ad dextram Sacella ſunt, parieteſque marmore incruſtati, & columnæ Jeroſolymis allatæ Romam. Ad ſiniſtram columnæ marmoris flavi, quæ manu aut veſtibus tritæ gratum ſpirant odorem violarum cum lilio. Qui ab Ægypti Regina Salomoni donatas fuiſſe fabulantur, ſine Auctore nugas agunt.

S. JOANNIS Templum auguſtum ingreſſo occurrunt ſepulchra Pontificum Maximorum ſumptuoſa, aræque marmoreæ, affabre factæ, ut nihil uſquam videas abſolutius. Altaris ſummi lateri ſiniſtro appoſita Tabula ænea, characteribus antiquis, continens leges & Senatuſconſulta ſub *Veſpaſiano* Aug quæ olim in Capitolio cum aliis multis aſſervabantur. Ad Sacrarii fores, juxta hanc Tabulam humi ſepulchrum eſt *Laurentii Vallæ* Romani, & hujus Templi Canonici.

Ante Chorum columnæ æneæ IV. ſtriatæ, Corinthiacis epiſtyliis opere concavo. Narrant vulgo Terra ſancta plenas è CHRISTI ſepulchro Jeroſolymis Romam advectas, Varii varia de his prodiderunt. Quidam volunt Athenis è Templo *Iovis* Romam à *Sulla* tranſlatas. Alii è roſtris navium in Actiaca pugna captarum ab *Auguſto* Cæſare conflatas, & ad rei memoriam Templo *Iovis Capitolini* applicatas. Alii Jeroſolymis advectas in Italiam ab Imp. *Veſpaſiano*, devictis Judæis, cum reliquis ſpoliis, quæ in triumpho *Titi* propoſita ſunt.

Antequam *Xiſtus* V. noſtra memoria novum Lateranenſe Palatium à fundamento exſtruxit, Cœnaculum hic erat Rotæ ampliſſimum, in quo Pontifices ac Cardinales & Archiepiſcopi ſedebant, cum de rebus magnis eſſet agendum. treſque portæ altiſſimæ marmoreæ ex Jeroſolymitano Prætorio erant advectæ. Concilia hic

Lateranensia habita totius Cleri confessu.

SCALÆ SANCTAE, quas in *Pilati* domo CHRISTUS JESUS virgis cæsus conscendit, alio sunt ab eodem Pontifice translatæ: quæ Religionis gratia, rependo & osculando à piis quotidie frequentantur. Juxta erant cathedræ duæ ex prophyro pertusæ, de quibus mendacia anilesque fabulas nugantur Ecclesiæ Catholicæ Sedisque Pontificiæ hostes acerrimi. Sed jam mendacium diserte refutatum ab *Onuphrio Panvino*, & *Roberto Bellarmino* Card. amplissimo, Controversiarum Tomo I. de Pontif. Rom. Ut & de *Ioanna* Papissa confictæ nugæ jactatæque, quas iidem refellunt, & nuper Gallice singulari libro *Florimundus Ramundus*.

Columna candidi marmoris juxta posita in pariete, fracta in partes duas, creditur in Christi morte cum Templi velo terraque ac petris scissa fuisse.

SANCTA SANCTORUM, Sacellum est summa veneratione cultum, quod mulieribus ingredi nefas: in quo *Arca fœderis* servatur, *virga Aaronis*, *mensa cœnæ Dominicæ*, *Manna sacrum*, *umbilicus* & *præputium Christi*: *Sanguinis* ejus corona, *clavus* unus integer, quo *Christus* cruci affixus, *frenum* equi *Constantini Magni* è clavis duobus pedum confectum, ut ex quarto lamina confecta, & Imperatoris aureo diademati apposita. Quatuor enim clavis Salvatorem cruci affixum fuisse, cum tabella sub pedibus, Græcorum antiquæ picturæ docent, & *Gregorius Turonensis* Episc. asserit. Aliæ item hic Reliquiæ.

Sacellum hodie S. *Petro* sacrum, Via Lavicana, quæ est Cœlium inter & Esquilias, olim *Quieti* deæ sacrum dicatum erat delubrum.

Non procul à Templo S. *Ioannis* Porta est ejusdem nominis, olim *Cœlimontana* dicta, quod ad *Cœlii* radices sita sit; item *Asinaria*. Ab ea principium sumit *Via Campana*, quæ ducit eo, vocaturque a fertilitate vulgo *Terra di laboro*, ac paulo extra Urbem Latinæ Viæ conjungitur.

In

In ultima *Cœlii montis* parte Templum est S. CRUCIS IN JERUSALEM, unum è septem Ecclesiis quæ maximè frequentantur. Olim sacrum fuisse putatur *Veneri* & *Cupidini*. Hic pars *Crucis Dominicæ* asservatur, *Titulus* quoque linguis tribus scriptus, *Denarius* unus ex triginta quibus Christum Judas vendidit, *spina* coronæ ejusdem, aliaque miranda. Sacellum hic subterraneum, ab *Helena Constantini* matre conditum, in quod semel tantum quotannis 20. Martii mulieribus ingressus patet. Templi Monasterio adjunctum est Amphitheatrum, minus illud quidem *Colisæo*, ut vocant, sed antiquius: *Augusto* enim imperante à *Statilio Tauro* conditum. Alii vocant *Castrense* illud Amphitheatrum à *Publio Victore* in Esquilina Regione positum, in quo milites exercerentur. Nunc fere dirutum à *Paulo* III. Pont. Max. instaurando Monasterio, quod restat, intra extraque mœnia spectatur.

SESSORIANA BASILICA ad Templum S. *Crucis* erat, pertinebatque ad Næviam portam. Ruinarum pars adhuc notatur ad mœnia.

Arcus qui per Næviam portam in Urbem tendunt, & per dorsum Cœlii montis ad Lateranense Templum usque ad Aventinum pertinent, sunt aquæductus aquæ Claudiæ: qui omnium quas Romæ videmus altissimus judicatur ac longissimus, quemque per XL. milliaria in Urbem *Claudius* induxit: cui postea *Anio* novus adjunctus per viam Sublacum versus, summisque impensis per Næviam portam deductus. Ejus pars major in *Aventinum* derivabatur, pars in *Palatium*. Cœptus quidem à *C. Caligula*, sed a *Claudio* perfectus.

PORTA NAEVIA, eadem & *Major* dicitur & S. *Crucis*, in arcu Triumphali structa creditur, quod & operis amplitudo satis ostendit.

XENODOCHIUM S. JOANNIS visitur prope ductum aquæ *Claudiæ* versus Cœlium, sane opulentissimum, ægris curandis accommodum. Est enim & phar-

& pharmacorum ac Medicorum copia, ut etiam divites mo bis laborantes curari sese ibidem ære suo jubeant. In ejus area sepulchrorum arcæ & aræ videntur marmoreæ, labra balneorum & Thermarum, marmoribus figuræ incisæ, *Satyrorum* chori, accubitus jacentium ritu, *Amazonnum* pugnæ, *Meleagri* venatio, aliaque id genus monumenta.

TEMPLUM S. CLEMENTIS viam habet per aquæductum, quod diversis marmoribus incrustatum, Inscriptiones habet antiquas, figurasque sacrorum instrumentorum, quibus Pontifices, Augures, ac Sacerdotes olim usi sunt in sacrificiis.

Amphitheatri moles stupenda in reditu sese offeret, ex ingentibus Tiburtinis lapidibus structa, inter Cœlium montem & Esquilias. *Colisæum* vulgo nominant, a colossea statua, quam *Nero* illic erexit, altam CXX. pedes.

Domus *Neronis* id totum loci spatium occupabat, quod est inter Palatinum & Cœlium, & porrigebatur usque ad Esquilinas (uni erant horti *C. Mæcenatis.*) ut urbis potius quam domus formam referret. Continebat enim agros, lacus, silvas, & porticum integro milliari longam, tribus columnarum ordinibus. Reliqua ædificia deaurata erant & gemmata. In ea delubrum *Fortunæ Sejæ*, in quo deæ simulacrum ex marmore Phengite, seu diaphano. Porta hujus domus principalis erat, ubi postea Amphitheatrum positum, antequam colossus Principis erigeretur.

Hujus Amphitheatri ea amplitudo atque altitudo, id artificium, nihil ut Romæ in eo sit genere admirabilius. Cœptum est à *Vespasiano*, absolutum vero à *Tito* filio. Spatio XI. annorum, XXX. millia servorum tantum opus perfecerunt. Capax fuit LXXXVII. millium hominum, qui in gradibus commode ac subselliis sedebant, ludosque, qui in media cavea exhibebantur, spectabant.

Constantini Magni arcus Triumphalis ad sinistram versus

versus Cœlium est.& Septizonium Severi,ad Palatini radices. Integrum adhuc exstat cum suis victoriis, statuis, & Votis decennalibus ac vicennalibus,litteris.inscriptis. *Constantino* autem à Romanis positus, post devictum *Maxentium*, ad Pontem Milvium, qui tyrannide barbarica Urbem oppresserat.

Ad *Colisseum* equos hodie agasones exercent, urgentque calcaribus,& in gyrum currere adsuescunt. Juxta ædificium est altum & testudineatum, & in speciem pyramidis rotundum. *Meta* erat *sudans*, sic dicta, quod aquæ inde manarent, quas potarent in Amphitheatro spectantes.

Ab Amphitheatro Via sacra per Forum Romanum, Capitolioque ad lævam relicto, à Templo S. *Martinæ* ad Palatium *Maffejorum* diverte: in quo capita illustrium virorum cum pectoribus, in suis basibus. & alia I V, absque pectoribus; urna marmorea vasa, pateræ, lucernæ, crateres, aliaque spectatu digna. *Laocoontis* item caput artificiosissimum, Ibidem tabula marmorea, in qua Circus expressus, cum suis metis, obeliscis, doliolis, & aris. Altera item est discumbentium in triclinio, cum synthesi, ut nusquam alibi majore vel forma cernatur, vel artificio. In hortulis quoque statuæ muliebres. *Pan* quoque in pila grandi sculptus cum *Syringe* & *Cupidine*. Plurima in hoc Palatio videntur antiquitatis monumenta, Epitaphia, Inscriptiones, & id genus aliæ priscæ vetustatis reliquiæ, quæ& artificum oculos pascunt,& eruditorũ hominum animos excitant.

Jam domum te recipias licet.

ITINERIS ROMANI DIES QUINTUS.

AB *Ælio ponte*, & S. *Angeli castello*. Tiberina platea ad *Ursi* diversorium in bivio. dextra ingressus ad Turrim sanguineam, domum offendes *Baldi Ferratini*. In fronte est *Galba* Imp paludatus: ibi & pilæ duæ, & tabula variis figuris insignis.

Apud

Apud *Io. Bapt. Galletum* statuæ muliebres plurimæ: & in tabula *Æsculapius*, dextera serpentem tenens, & fœmina quoque serpentem comprimens, cum hac ἐπιγραφῇ:

NUMINIBUS C. PUPIUS O. F. A. N.
FIRMINUS SANCTISS. D. D.

Ibidem & *pila* diversis insculpta figuris, ut *Herculis* geminos tauros cornibus apprehendentis. Hinc domus est ad Agonem Card. *Pacieci* Hispani. Adjacet Templum S. *Apollinaris* vetustissimum; olim enim *Appollini* sacrum. A tergo est S. *Augustini* Sodaliumque Eremitarum Templum, in quo *B. Monicæ* ejus matris Reliquiæ frequentantur.

Apud *Archintum* visitur ænea statua servilis, qualis in Capitolio, quam *Zingaram* vocant. Supra capita sunt, ut *Iovis Capitolini*, aliorumque.

Forum illud amplissimum, quod *Parmensis* Ducissæ Palatio objacet in Agone, dicitur vulgo corrupta voce *piaza navona*. Circus olim fuit agonalis, in quo ludi & certamina à *Numa* in *Iani* honorem instituta celebrabantur. *Nero* Circum auxit, post *Alexander Mammeæ* filius, qui Palatium juxta exstruxit, & Thermas Alexandrinas celeberrimas. *Nero* quoque circa Thermas habuisse putatur, ubi Templum *B. Mariæ rotundæ*, post Templum S. *Eustachii*. *Hadrianus* quoque suas Thermas ad S. *Aloysii*. Sed, ut fit in locis frequenter habitatis, vestigia tecta obsoleverunt.

In Agone apud *Marium Melinum Pallas* armata & galeata visitur, muliebres aliæ statuæ, & gladiator nudus, & *Hercules*, *Sabinæ*que mulieris caput. *Cupido* item. *Alcibiadis* pueri figura. *Silvani* & *Bacchi* sedentes. Capita *Iovis Drusi*. & decem ignota. *Satyrus* quoque integer singulari factus artificio.

Apud *Io. Bapt. Melinum* tria capita egregia.

Apud Epis. *Paulum* in fronte statua est muliebris, & intus caput *M. Ciceronis*, M. Tullii filius.

Ad S. *Aloysii* apud *Alexand. Rufinum*, *Iulius Cæsar* est quasi colosseus, armatus: ocreis, seu caligis,

aut

aut sandaliis. *Augustus* quoque Cæsar. His statuis nihil Romæ spectatur rarioris artificii. Caput item aliud *Iulii*, & quattuor virorum mulierumque.

In *Parmensis* Ducissæ (ut loquuntur) hortulo *Bacchus* duplex visitur egregii operis, & supra in Tabula tres *Curiatii*, & mulier genibus nixa.

Apud *Franc, Ragaterium*, Antiquitatis studiosissimum, ad Templum *Pacis*, capita varia, *Bacchi*, *Alexandri Magni*, duplex *Iovis Natura*, *Satyri*, seu *Panis* Imperatorum vero *Trajani*, *Hadriani*, *M. Aurelii* pueri, & *Getæ*. & viginti ignotorum hominum, & quadraginta à corporibus avulsa capita, & *Iovis* ex porphyro. In ejusdem vinea ad Portam Flaminiam Inscriptiones variæ: Rex *Numida* captivus ex porphyro lapide egregie elaboratus, & thorax æneus Imperatoris alicujus.

Apud *Alex, Cherubinum* inscriptiones, & *Silvani* ridentis caput marmoreum.

Ruinæ apparent inter Ædes S. *Eustachii* & *Minerva*, longæ & quadratę putant fuisse Templi *Boni eventus*, quem prisca coluit superstitio, felicis exitus spe. Ejus olim statua plebejo habitu, læto vultu, dextra craterem, læva tenens sertum ex spicis.

Fornices illæ rotundæ, & altæ, qui locus *Ciambella* dictus, Thermarum M. *Aggrippa* fuisse existimantur: ad quas & *Nero* Imp. Thermas exstruxit, quarum ruinæ à tergo sunt S. *Eustachii*.

PANTHEON *M. Agrippa* juxta Thermas suas construxit, in omnium deorum honorem, rotundum, ne qua de loci præstantia lis inter deos seu dæmones potius oriretur. Alii *Opis* seu *Cybeles* fanum fuisse, ut turrigeræ deorum matris, & *Terræ* dominæ, tradunt. Critici certant. Rectius à Summ. Pontificibus *B. Virgini Divisque omnibus* est consecratum. Sphæricum est ædificium, quo nihil Romæ spectatur antiquius, integrius, atque splendidius. Lucem, quod fenestris careat, in summa fornice foramine admittit. Altitudo latitudinem æquat, & rotun-

rotundum est. In medio crate ænea tectus puteus, excipiendis aquis pluviis. Porticum habet elegantissimam, ingentibus columnis XIII. ex ophite lapide nixam, epistyliis Syracusanis. Laquearia, quæ tectum sustinent, ænea sunt, auro perfusa cum valvis & porta. Laminis olim argenteis coopertum erat, sed *Constantinus Heraclii* nepos eas cum reliquis ornamentis Urbis abstulit. Subjectæ sunt plumbeæ à *Martino* VII. Pont. Max. Gradibus olim septem, qui templum ambiebant, ascendebatur, nunc undecim adscenditur: ut hinc Urbem ruinis altiorem editioremque factam credas. Inscriptum est cubitalibus litteris: M. AGRIPPA. L. F. COS. III. FECIT. & infra litteris minoribus: CÆS L. SEPTIMIUS SEVERUS PIUS PERTINAX, &c. quæ commodo quod fiat tuo, describes. *Severum* & M. *Augonium*, vetustate corruptum *Pantheum* cum omni cultu restituisse ostendit. Conditus hoc Templo *Raphael Sanctius* Urbinas, pictorum Princeps. Ad porticum duo leones Ægyptii ex lapide Marmaridum subnigro ac durissimo: in basibus notæ sunt hieroglyphicæ. In medio vas amplum ex porphyro, opera & lapidis magnitudine admirandum: cui non absimile, paulo tamen minus, est in Templo S. *Mariæ majoris* sub imagine *Crucifixi*, in Esquiliis.

Templum B. MARIÆ SUPRA MINERVAM proximum est, sic dictum, quod olim *Minervæ* sacrum. Habent hodie *Dominicani* Sodales. In horto ruinæ apparent victoriarum, quarum ibi titulos *Pompeius* statuisse creditur. In Altaribus & aquæ lustralis repositoriis inscriptiones quædam. Conditus hic *Petrus Bembus* Card. ad Aram summam, *Thomas Cajetanus* Card. & *Paulus Manutius*, homines sæculi sui disertissimi.

In domo *Metelli Porcarii* ante ostium statua sedentis marmorea, & in angulo *Terminus* ingens, cum hac inscriptione: C. LIVIUS C. F. JUSTUS &c. Tabulæque marmoreæ titulus est, VENULEJA, &c, quæ si vacat,

vacat, transcribe. Hic ursus marmoreus ovem devorans, & Sacrificium marmori insculptum, & *Diana* summo artificio in tabula. Candelabrum quoque antiquum triangulare. Corpora trunca, *Herculis, Hermaphroditi. Apollinis. Bacchi, Fauni*. In pilis duabus, venatio *Meleagri*, & *Cacus* caudâ attrahens boves *Herculis*: in tertia labores *Herculis*. Capita quoque plurima in conclavi,

M. Agrippæ *M. Catonis* *M. Antonii* *M. Bruti* *Romuli* *Cleopatræ*	Illustrium:	*Augusti* *Tiberii* *Vespasiani* *Nervæ* *M. Aurelii* *Othonis* *Hadriani*		Imperatorum.

Lucillæ item & *Antoninæ* Augustarum

Plurima item alia capita, tabulæque marmoreæ.

Apud *Iulium* quoque *Porcarium* tabulæ plurimæ, ut *Meleagri* venatio. In pariete Tabulæ quinque variis figuris ornatæ: ad dextram pugnantium imago: hinc *Taurus Europam* vehens

Post arcus est antiquus & rudis, qui *Camillanus* hodie dicitur, & *Camillo* esse positus creditur. Est tamen, ut *Boissardus* hic tradit, sub Imperatoribus excitatus. Nuper dirutus permittente Pont. *Clemente* VIII. à Card. *Salviato*, cujus objacet Palatium & his crevit lapidibus.

In domo *Nic. Stagni* ad Arcum Camillanum *Hercules* est, leonina pelle & capræ tectus: nisi pedibus careret, nihil esset eo præstantius. Altera statua sive *Iovis*, sive *Neptuni*: summi utraque artificii, repertaque in Esquiliis ad Thermas *Titi*, qui locus vulgò *Le sette sale* nominatur in vinea *Stagnorum*. Alia ibidem antiquitatis ruderar.

Apud *Leonardum* & *Iulium Sabinum* sculptores, icones marmoreæ, sed quia venditæ facile migrant, nescio an facile reperias. Apud illum erant *Hadrianus* Imp. & *Lucretia, Hercules* & nudus, & exuviis indutus

ductus leonis. *Cæsaris* & *Octavii* caput, ac *Pyrrhi* Regis galeatum. *Faustinæ* item & *Galeriæ* Augustarum. Apud hunc vero *Ianus* bifrons, *Pallas*, *Livia* uxor *Augusti*, & *Iulia*, filia *Augusti*. *Galbæ*, *Septimii*. *Severi*, *Commodi*, & *Gordiani* capita, & *Faustinæ* duæ. *Bacchus* item elegans, & *Europa* statua.

In domo *Pauli de Castro Socratis* caput visitur. *Galeriæ*, *Faustinæ*, *Veneris*, *Palladis*, & *Opis*, aliorumque.

Apud *Iacomellum* ad *I. Magutum*, *Atis* est pastor Idæus, trunco arboris innixus, tibiamque inflans, *Faunus* ore exerto ridens, hydram baculo percutiens, mordicus uvam tenentem. *Medusa* item galeata, *Faustina* senior, & *Livia Drusilla*, uxor *Augusti*, mater *Tiberii* Aug. quem ex *Tiberio Nerone* primo marito susceperat. Capita ibidem *Iani* bicipitis *Corneliæ* uxoris *Pompeji*, *Iuliæ*, *Iulii* Cæs. filiæ & uxoris *Pompeji*, *C. Cæsaris*, qui *M. Agrippæ* & *Iuliæ* filius fuit.

Apud *Dominicum de Nigris* est *Copiæ cornu* statua, *Nais* nympha dormiens, quæ sinistra in urnam recubat. Hanc ex aquæductu *Aquæ Virginis* esse putant. *Nar* fluvius seminudus illi adjacet, sinistra tenens *cornu Copiæ*. *Bacchus* hic pampinis vinctus, *Hercules* cum clava. Capita item illustrium virorum, ut *Neronis*, *Othonis*. & *Hadriani*.

Juxta *Arcum Camillanum* olim jacuit pes colosseus ingens, qui totius molem corporis facile indicat. Translatus, opinor, est in Capitolium : ibi humi jacere videas.

Apud *Augustinum Rhegiensem*, & *Papyrium Papuzuccam*, imagines deorum, Imperatorum, & illustrium capita virorum plurima ostendebantur, quæ cum voluptate spectavimus.

Franc. de Aspera habet domi, quæ est ad S *Magutum*, statuam *Copiæ*, & *Pomonæ*, vestitarum : *Bacchi* simulachrum, & *Aristidæ* Atheniensis.

Thomas sculptor duo habebat capita *Faustinæ*, duo

duo *Palladis* galeatæ, & *Silvani*.

PALATIUM S. MARCI per Viam latam accedes. Hic statim labrum ingens apparet marmoreum, quale ad S. *Salvatoris* in lauro. quod in *Thermis Agrippæ* inventum est Ad Templi portam *Fauna*, vel, ut alii, *Bona dea* statua. Palatium ascendenti multæ occurrunt imagines, signaque marmorea. Tabulæ item cum sacrificantium ritu. In Circo *Cleopatra* est, & mulieres circum plangentes, aliaque miranda.

Apud *Curtium Frangipanum Mercurius* erat petasatus, *Cupido* alatus, & aries Phrygius. Capita deorum dearumque, ut *Iani, Iovis, Bacchi*: illustrium, *Marii Cos. Augusti* Cæsaris, *Hadriani, Antinoi, Lucillæ, Caracallæ*, aliorumque larvæ.

Apud *Liur. Mancitum*, Tabula magni pretii, cui *Cupidines* insculpti; leonis caput colosseum, rictu animal continens.

Hinc NERVÆ FORUM est post S. *Hadriani* Ædem. In ejus medio olim columna ingens ænea, totumque forum statuis plenum, quæ nunc alio translatæ. Dictum & *Transitorium*, quod inde in *Forum Augusti* atque Romanum transitus esset utrimque: unde & hodie Templum S. *Hadriani in trefori* nuncupatur. Hic & ejusdem Imp. Palatium fuit, cujus ruinæ ad Turrim militiæ, & Templum S. *Blasii*.

Hic & FORUM TRAJANI, inter *Capitolium*, *Quirinalem*, & *Forum Augusti*: cinctum olim porticu magnifica, fulta ingentibus columnis, *Apollodoro* architecto. Ibi multæ statuæ, & imagines quædam. Arcus quoque triumphalis marmoreus, cujus hodie ne vestigium quidem exstat: ut ne porticus quidem, nisi quod ad Ædem S. *Mariæ de Laureta* columnæ duæ reliquæ sunt porticus *Trajani*. Apparet solum, omnium instar, columna *Cochlis*, quæ Imperatoris majestatem populique Rom. ostendit. Scripsit ea de re, figurasque æri incisas exhibuit *Alfonsus Ciacconius*, homo Hispanus: cœlatæ enim sunt in circuitu

res

res gestæ Cæsaris *Trajani* bello Dacico, aliisque militaribus expeditionibus. Alta est pedes CXXVIII. cum basi vero CXL. lapidibus structa est XXIV. tantæ vastitatis, ut opus videatur non ab hominibus sed à gigantibus perfectum. Singuli lapides gradus octo continent: per hos ascenditur. Lumen præbent fenestellæ XLIV. Nihil usquam terrarum admirabilius, nihil magnificentius. Erecta autem est, quemadmodum inscriptio ostendit, *ad declarandum quantæ altitudinis mons & locus tantis operibus sit egestus.* Detentus vero bello Parthico Imp. columnam sibi erectam non vidit, sed rediens victor fluxu sanguinis moritur Seleuciæ Syriæ Corpus Romam relatum, ossa cineresque in pila aurea recondita. In Foro hoc *Trajani*, Templa sunt S. *Silvestri*, S. *Basilii* & S. *Martini*, quæ posita sunt à *Symmacho* Pontifice Max. *Bonifacius* quoque VIII. tres turres ibidem exstruxit, dictas hodie *Militiæ*, præsertim media, quod sint eo loco, ubi militum *Trajani* olim stationes fuissent.

MACELLUM DI CORVI, olim *Corvini* domus fuisse putatur. Juxta erat domus *Marci Mæcenatis*. Sub porta caput erat *Alexandri Magni*. In vase sculptus *Hercules*, virtutis ingressus viam. In horto equus bene ornatus, inventus in Thermis Antonianis. Et *Laocoontis* simulacrum, licet semiruptum, laudatum tamen à *Mich. Angelo*. item *Appollinis*, *Dianæ*, *Sphyngis*, & illustrium capita marmorea *Romuli*, *Hersiliæ* ejus conjugis, *Alexandri Magni*, *Iulii* & *Octavii* Cæsarum, *Marcelli* ejus nepotis, *Trajani*, *Hadriani*, *Antonini* *Zoroastris* Astrologiæ inventoris, & denique *Antonini Caracallæ*. His ordine perlustratis ad hospitium tuum te conferas suadeo.

ITI-

ITINERIS ROMANI

DIES SEXTUS.

MONS ESQUILINUS.

A FORO *Nerva* incipit *Saburra*, & ſub *Carinis* extendebatur uſque ad *Tiburtinam Viam*, quæ medias Eſquilias dividebat. Vicus *Patricius* eſt dictus Vallis illa quæ eſt inter *Eſquilias* & *Viminalem*, ſic dictus, quod Patritii plurimi eam partem incolerent.

ESQUILIÆ; vulgo *l'Eſquille*, dictæ ab excubiis, quæ ibi tempore *Romuli* collocatæ. Differt hic collis à *Cœlio*, Via Lavicana; ſeparatur à Viminali, Vico Patricio. Via Tiburtina, ut dixi, dividit medium *Collem Eſquilinum*, quæ à *Saburra* extenditur ad Portam Mæviam. Tiburtina autem Via, priuſquam ad *Marii* trophæa pertingas, dividitur. dextra verſus S. *Ioannem Lateranum*, & cum Lavicana jungitur; ſiniſtra vocatur *Praneſtina*, tenditque ad S. *Laurentii* portam.

Via Tiburtina arcus eſt *Gallieni* Imp. qui & à vicino Templo, *Vsti* dicitur; conſtat è lapide Tiburtino, ſed ſimplex eſt ſtructura. Juxtà erat *Macellum Livianum*, ubi obſonia vendebantur.

S. MARIÆ MAJORIS hic Ædes eſt, auro marmoribuſque ornata. Nititur columnis marmoreis Jonicis. Arca hic ſeu labrum, quale ad *Pantheon*, *Iſidi* olim ſacrum Templum fuit. Sepulchrum ibi S. *Hieronymi*. Oſtenditur imago B. *Mariæ*, quam S. *Lucas* depinxerit.

Propè eſt S. LUCÆ Sacellum, juxtà S. *Potentianæ*. In colle declivi fuit olim locus *Iunonis*, priſca religione ſacer.

In D. *Praxedis*, inſcriptiones ſunt, & columna cui alligatus CHRISTUS virgis eſt cæſus Jeroſolymis allatam ajunt.

In Templo S. PETRI AD VINCULA, ſepultus *Iacobus*

Iacobus Sadoletus Card. ſed titulus non exſtat. Ad Sacrarium, ſepulchrum *Iulii* II. Pont. Max. ubi *Moyſes* ille à *Bonarota* ſculptus, qui nulli antiquorum operum cedit. Alia ibidem antiqua & admiranda. Vas pro foribus marmoreum, quam magnum fere ad S. *Marcum* ſpectari diximus.

Hinc itur ad Templum QUADRAGINTA MARTYRUM: à quo uſque ad Templum S. *Clementis* Via Lavicana *Eſquilina* extendebantur, quæ ibi *Carina* dictæ.

Thermarum TITI VESPASIANI hic veſtigia, ſunt ædificia ſubterranea, quæ dicuntur *Le ſette ſale*: erant enim caſtella, ſeu aquarum receptacula, ad lavacra Thermarum neceſſaria. In proximis vineis *Feliciorum* fornices apparent. in quibus *Groteſcorum* picturæ inſignes: pertinebant enim concamerata hæc loca ad Palatium *Titi*. Hic reperta illa *Laocoontis* ſtatua integra, quæ eſt in Palatio Vaticano Pontificum, & cum ſumma admiratione quotitidie ſpectari, ne dicam ſtupore, ſolet.

Ædes S. MARIÆ IN MONTIBUS à *Symmacho* Pont. ſtructa in ruinis Thermarum *Hadriani*, unde & hodie *Adrianello* locus nominatur.

Ad Templum SS. JULIANI & EUSEBII moles quædam lateritia alte attollitur, in qua fuerunt caſtella aquæ *Marcia*. Supra poſita erant trophæa *Marii*, hoc eſt, armorum ſpoliorumque congeries, arboris trunco alligata, poſita bello Cimbrico è marmore in *C. Marii* honorem. Quæ cum evertiſſet bello civili *Sulla*. reſtituta ſunt à *C. Cæſare*. A tergo trophæorum in vineis magnæ ruinæ ſunt Thermarum *Gordiani* Imp. juxtaque Palatium extruxerat, in quo ducentæ erant duplici ordine marmoreæ columnæ. Præter murorum ſpondas tamen nihil hodie reperias, reliqua ornamenta in divitum ac Nobilium tranſlata domos ac familias.

Ab his Thermis Via ad dextram, dicta *Lavicana*, tendit ad *Portam majorem*, ut hodie nominant quæ etiam

etiam habet inscriptionem. Inter hanc Portam quæ & hodie S. *Crucis*, olim vero *Navea* dicta est; & inter *Esquilinam*, quæ & vulgo S. *Laurentii*, à Templo quo ducit, ad mœnia conspicies ruinas amplæ basilicæ, quam *Augustus* nepotum nomine *Caji* & *Luci* ædificavit. Restat adhuc fornix altissima. Vulgus corrupta voce, pro *Cajo* & *Lucio*, nominant *Gallucio*.

Juxta fuit olim PALATIUM LICIANUM, ubi post Templum S. *Bibianæ Simplicius* Pont. posuit: ad quod Palatium fuit *Ursus pileatus*, locus sic dictus ab Ursi statua, quæ pileo tecta.

Secundum mœnia perge ad *Esquilinam* Portam, quam & S. *Laurentii* & *Tiburtinam* hodie nominari diximus, à Templo quod ei Martyri *Constantinus Magnus* ædificavit, antiquitate & religione clarum. In eo sunt monumenta vetera, tabulæ, & sarcophagi, præsertim figuris instrumentisque sacrificantium insigniti.

Hac porta sumptuoso aquæductu inducitur in Urbem *aqua Marcia*, quem *Q. Marcius* primum extruxit, post vetustate consumptum restituit *M. Agrippa*. Aqua vero deducta per millia XXXV. & per Esquilinam hanc Portam derivabatur ad Thermas *Diocletiani*, locaque vicina: salubris enim, & potui apta civibus. Inscriptum aquæductui legitur: IMP. CÆS. DIVI JUL. F. AUGUSTUS PONT. MAX. Cetera tu & lege & describe.

Ab altera hujus Portæ parte ingrediebantur aquæ, *Tepula* & *Iulia*. Hujus scaturigo distat ab Urbe milliaria sex: *Tepula* undecim, quæ ex *Frescatino* agro oriebatur. His & *Anio* vetus jungebatur, qui è Tiburtinis montibus viginti milliaribus Romam perductus.

Super *Aniene* PONS est MAMMAEUS, sic dictus à *Iulia Mammæa*, matre *Alexandri Severi* Imp. cujus impensis est restauratus. Hodie *Ponto Mammoto* hinc etiam appellatur.

Ab

Ab Esquilina Porta Via Prænestina *Præneste* ducebat, & altera Lavicana ad *Lavicanas*, hoc est ad *Valmontonem* ferebatur.

Esquiliarum pars ad S. LAURENTII IN FONTANA vocabatur *Virbius Clivus*, ad quem lucus erat *Fagutalis*, juxta quem *Servius Tullius* Rex Rom. sextus habitavit. Inde *Vicus* est *Cyprius*: qui & *sceleratus* dictus, quod à genero cæsus *Tullius* & per patris mortui corpus filia aurigam carpentum agere coëgit. Pertinebat autem usque ad *Busta Gallica*, sic dicta quod Galli Senones ibi cæsi, cremati, ac sepulti à *Camillo*. Locum hodie corrupta voce *Portogallo* nominant, ubi structum Templum S. *Andreæ ad Busta Gallica*. In summo Vico scelerato Palatium habuit *Cassius*, quod solo est æquatum, positumque *Telluris* Templum quod hodie S. *Pantaleonis* est.

Templum S. GREGORII IN DAMASO ædificatum est in ruinis arcus triumphalis *Gordiani* Cæs. qui variis erat marmoribus insignis.

Ad S. AGATHÆ, ad radices Collis Viminalis, fanum fuit *Silvani*, cujus adhuc durant vestigia.

ITINERIS ROMANI

DIES SEPTIMUS.

VIMINALIS COLLIS:

VIMINALIS collis adjacet *Esquilino*, ad mœnia in longum extensus, dictusque à *Iovis Viminalis* inibi Templo religiose culto. Hinc & *Porta Viminalis* dicta, & *Nomentana*, quod *Nomentum* via ducat. Hodie *Porta S. Agnetis*, ab ejus Templo, quod olim fuit *Baccho* sacrum; in quo spectatur arca vastissima ex porphyro, qua nulla Romæ major Pueri vindemiam colligentes inscripti sunt. Falso vocant plerique *sepulchrum Bacchi*.

VIA NOMEMTANA longius paulo PONS est NOMENTANUS, a *Narsete* eunucho sub *Iustiniano* Imp. ut inscriptio docet structus.

Inter

Inter *Nomentanam* & *Salariam* portas *Nero* Imp. habuit suburbanum, cujus adhuc apparent vestigia. Donaverat *Nero* liberto, & in eo veritus supplicium, pugione sub papillam adacto, adjuvante *Sporo* liberto, mortem sibi conscivit.

Porta *Querquetulana* hodie clausa manet. Juxta apparent mœnia quadrata. Reliquiæ sunt castelli, in quo diversabantur milites, qui custodiæ *Diocletiani* Imp. erant destinati.

In dorso Viminalis Thermæ sunt *Diocletiani* admirandæ vastitatis, ac semidirutæ; nullæ tamen Romæ integriores. In his constituendis quadraginta Christianorum millia per annos XIV. servili more dicuntur esse vexata. *Diocletianus* & *Maximianus* magno sumptu inchoarant. *Constantinus* vero & *Maximianus* absolverunt, dedicaruntque. Hodie locus dictus *alle Therme*, & subterraneus locus *Bocca di Therme*; receptaculum est aquarum, quæ ad lavacra erant necessariæ: *Dioclotianus* etiam Palatium adjecerat, quod testantur ruinæ, testudinataque ædificia, quæ supersunt, basesque columnarum ibi repertæ.

Hic celebris illa fuit *Bibliotheca Vlpia*, in qua elephantini libri asservabantur.

Ad Thermarum dextram erant horti Card. *Bellaii* amœnissimi, fructibusque abundantes. In ambulacris statuæ stabant, *Iovis*. *Apollinis*, *Orphei*, *Palladis Bellonæ*. *Vertumni*, *Antinoi*. aliorumque deorum, virorumque illustrium. basibus impositæ. In contignatione vero duarum *Najadum Hebes*, *Vulcani*, *Ganymedis*, *Ionis*, *Appollinis*, *Sabinæ* uxoris *Hadriani*, *Lucillæ Faustinæ* junioris, &c.

Ad alteram Thermarum partem Templum est S. SUSANNÆ, olim sacrum *Quirino*, *Romulus* enim, *Proculo Iulio* Alba redeunti, in cœlum translatus, ibidem creditur apparuisse. Propterea divini illi sunt à Senatu honores tributi, Templumque positum, ut deo. Et clivus qui ad arcum usque Constan-

tini pertinet. *Vallis Quirinalis* hinc dictus, quod *Quirinus Romulus Proculo* ibi occurrerit.

Olympiadis balnea sua habent vestigia non procul à Templo S. *Laurentii in Pane & perna*, vulgo *Panisperna*. Et hic *Decius* Imperator habuisse Palatium fertur.

S. PUDENTIANÆ Templum *Pius* I. Pont. precibus S. *Praxedis*, suæ sororis, constituit, ubi etiam ruinæ balneorum *Novati*.

In Templo S. LAURENTII IN PANISPERNA lapis ostenditur marmoreus, religiose cultus, in quo S *Laurentii* assatum corpus & ustulatum repositum est à morte. Quale marmor & visitur in S. *Laurentii* extra muros. Sepulchrum hic quoque *Gul. Sirlet.* Card. linguarum peritissimi.

A Templo S. *Susannæ* Via Quirinali horti, qui olim fuerunt *Rodolphi* Card. Carpensis: quibus nihil Romæ amœnius tunc fuisse *Iac. Boissardus* audacter pronuntiat, imo ne in Italia quidem, aut *Neapoli*, quæ urbs hortis loci bonitate præstat: ut ne *Toletani* ibidem horti superent Carpenses. Statuæ hic multæ, ut amplius CXXXVI. idem numerarit: & certè erat *Rodolphus* ut doctus, sic & Antiquitatis amantissimus, vestigia patris secutus *Alberti Pii*, Carporum Principis, qui & in *Erasmum* doctè stylum strinxit. Fons hic, artis admirandæ, superare omnia videtur. Statuas, qua potero brevitate, recensebo; de situ non admodum laborans, quod transferri soleant signa, imo & migrare in alienas familias, pretio emptæ: Romæ enim cupide nimium quæruntur.

Ad portam primam *Medusæ* caput: ad secundam *Naturæ* simulacrum, variis animalium figuris, & ferum: mammosæ: hieroglyphicum quid esse dixeris. Ad primos Palatii gradus *Sphynx* est, & *Æsculapius* è marmore. In corte *Hercules* clavæ læva innixus, cum exuviis leonis. *Senex* quoque ignotus, cum sandaliis. *Pallas* quoque galeata, & propè *coluber* se insinuans, *Urania* hinc, & *Tragœdia*, & quinque con-
tine-

tinenter *Termini* seu *Hermæ*, interjectis matronis. *Pluto* insidens tricipiti *Cerbero*, & mulier è lapide subnigro.

In cœnaculi porta ad pastoris dormientis basim inscripto est:

At secura quies, & fallere nescia vita.

Ad fontis ingressum erat *Hercules*, continens manu mala Hesperidum: mox *Faunus* utrem premens. *Najas* nympha somnolenta ad fontem dormit, puer ponè adstans blandè idcirco arridet- ut hinc artificis divinum agnosceres ingenium. Ex altera parte mulier vestita, cujus è vasculo aqua scaturit limpida. Super cisternam hinc inde *Pomona* & *Flora* stabant, ad dextram *Serapis* è lapide Numidico, basi variegatæ imposita. Ibidem & *Iupiter* pallio tectus: & capita *Medusæ*, *Palladis*, & *Iani* bifrontis: & in tabula marmorea sculptus erat *Mithras* Persarum deus, mactans taurum. Ad cisternæ ingressum tabulam marmoream duo viri tenebant, cum his litteris ΑΓΑΗΒΟΛΩ ΚΑΙ ΜΑΔΑΚΒΗΛΩ. In hortuli ingressu, hinc *Pallas*, illinc mulier erat: in porta caput muliebre: & in tabula marmorea *Hercules* vi comprimens capillos mulieris, quæ in serpentem desinunt. *Lernæam* paludem, ad quam Hydram *Hercules* vicit, plerique interpretantur. In horto *Pallas* altera vestita in urna, variis animalium figuris ornata. *Candelabrum* ingens triangulare, cum tribus figuris, *Herculis*, *Faunæ*. & *Fortunæ*. Ad dextram *Apollo*, cui ad pedes anas erat Alterum rursum candelabrum triangulare, cum suis figuris, & Votis *Iovi* & *Syriæ*. Ad ingressum vineæ *Nereis* nympha incumbens urnæ, sub qua raptus *Proserpinæ*. Hic *Terminus* biceps, *Domitiani* statua, cum leonis spolio, item *Palladis* & *Liviæ Drusillæ* matris *Augusti*: *Apollinis* tripodes duo benè elaborati, *Leda*, *Apollinis*, *Hermaphrodoti*, & *Faunæ*, quæ est *Bona Dea*, statuæ visebantur. In umbraculis arborum *Satyri* simulachrum & *leonis* egregium. Erant & variæ inscriptio

nes. Hujus *Alberti pii* Card. Carpensis Palatium est in Campo Martio, de quo infra dicemus.

Apud *Laurentium Rodolphi* fratrem videbatur & *Mercurius* petasatus, alter item cum lyra. *Hermaphroditus* cum cane, *Diana* succincta ut venatrix, singulari artificio. *Bacchus*, & larvæ quatuor. Tabula marmorea in qua tres sacrificantium habitu matronæ. Capita varia deorum & Impp. *Trajani*, M. *Aurelii*, *Catonis*, *Commodi*, *Hadriani*, *Antinoi*, *Antonini Pii*, *Septimii Severi*, *Scipionis Africani*, *Bruti*, *Bacchi*, *Herculis* cum leonis exuviis circa fauces religatis.

Inter hortos Carpenses & S. *Susanna* Templum via arcta & obscura, ad quam ruinæ Templi *Solis* monstrantur.

QUIRINALIS COLLIS.

DICTUS à *Quiritibus*, qui *Curibus* urbe Sabinorum cum *Tatio* Romam migrantes Collem hunc occuparunt. Hodie *Monte di Caballo*, ab equis summi artificii, quos ibi spectari mox dicam. Dividitur autem à *Viminali* ea Via, quæ ducit ad Portam S. *Agnetis*.

In hoc monte horti sunt magnificentissimi Ferrariensis Card. quibus nulli Romæ arboribus splendidiores, ut & silvæ speciem præbeant, & labyrinthi. Hac re vincunt Carpenses hortos, sed Antiquitatibus & Inscriptionibus priscis sunt inferiores.

In dorso Quirinales colosseæ sunt duorum virorum statuæ, qui frenis duos ingentes equos atque indomitos è marmore retinent. Basi inscriptum leges, opus esse *Phidiæ* & *Praxitelis*. Hinc monti nomen *Caballino*, Romam ferunt advectos à *Tiridate* Armeniorum Rege, & *Neroni* donatos: qui ut peregrinum Regem Romano exciperet splendore, Theatrum *Pompeji*, in quo ludos exhibuit, laminis aureis tridui tantum spatio, sterni curavit. Quam magni-

magnificentiam non tam admiratus est rex Barbarus (nec enim Romam orbis opes advehi ignorabat) quam artificum solertiam atque diligentiam.

Prope est domus Religiosorum S. *Benedicti*, qui S. *Pauli* Ædis sacræ curam habent. & è regione ingens Palatium æstibus aptum à *Xisto* V. exstructum. Spectantur & altissimæ testudines, quæ sunt reliquiæ Oratorii *Neronis*, quod hortis adjunxerat. Frontispicium alte se extollit quod hodie vocant *Froton di Nerone*. Hinc *Nero* spectavit Urbis incendium, quod per incendiarios clam ipse excitarat, & Christianis imputavit, ut in odium eos S. P. Q. R. adduceret: Edicto etiam publicato, ut qui Christum *Deum* faterentur, comprehensi & in Neronis hortis flammis excarnificati exurerentur.

In altera Quirinalis parte sunt arcus, fornices, & cellæ subterraneæ plurimæ; Thermarum nimirum reliquiæ *Constantini* Imp.

Qua *Saburram* spectat Quirinalis, Sacellum adhuc exstat, in hortis *Bartholinorum*, fornicatum, tessellato opere ex conchyliis venustissime exornatum, variorumque figuris piscium. Id olim fuit *Neptuno* sacrum.

Vicinus ei locus est, qui hodie *Bagnanapoli* vocatur, corrupto vocabulo, ex *Balneis Pauli*, hæc enim *Paulus Æmilius* construi curavit: & Palatium Comitum (hodie *di Comti*) ex his ædificatum, & exiles hodie sunt reliquiæ. Turrim autem Comitum *Innocentius* III. Papa, qui ex hac familia erat, erexit. Altera Turris militiarum structa est à *Bonifacio* VIII. Pont. Maximo.

In hac Quirinalis parte domus erat *Corneliorum*, à qua platea dicitur *il Vico di Cornelii*, & Templum S. SALVATORIS *di Cornelii*, quod olim *Saturno* & *Baccho* sacrum fuit.

A Templo S. *Salvatoris* Via ad Portam S. *Agnetis* per dorsum Quirinalis, olim dicta *Alta semita*. Ad cujus dextram, non procul à S. *Vitali*, ædes *Pomponii*

pomii Attici cum luco erant, teste Cornelio Nepote.

In extremo Quirinali & Viminali fuit SABURRA PLANA, & ad radices Viminalis Templum *Silvani.*

In Quirinali summo Templum fuit *Appollinis* & *Clatræ*, & Sacella *Iovis* & *Iunonis*, Capitolumque vetus, quorum vestigium nullum.

Ad S *Susannæ* olim Forum & domus Sallustii, qui locus hodieque corrupta voce *Sallustrico* dicitur, Horti ejusdem amœnissimi locum illum occupabant inter portam Salariam & Pincianam, colles & valles utrimque. In horum medio fuit aliquando obeliscus parvus hieroglyphicis Ægyptiorum notis signatus, & *Lunæ* dedicatus: nunc alio translatus.

In descensu Quirinalis versus Forum Nervæ turris est, hodie *Torremeza* dicta: creditur fuisse domus *Mecænatis* pars, ad cujus etiam hortos amœnissimos *Augustus* Cæsar sæpe vitandorum negotiorum gratia divertit. Alii Templi partem faciunt, quod *Soli M. Aurelius* dedicavit.

Apud *Ascanium Magarozzam*, non procul à Comitum turri, capita erant marmorea *Sabinæ* mulieris, *Alexandri Mammeæ* filii, *Hadriani*, *L. Veri*, *Claudii* Imp. qui *Gallieno* successit, & *Bacchi* rubro marmore, & alterius pampinis revincti: pueri humeris urnam sustinentis. In tabula vir taurum conficiens, mirum opus. *Silenus* ebrius, Tabulæ item duæ, ubi *Hercules* rogo impositus spectatur. *Termini* duo. *Martia Otacilia* in solio sedens, sedens & *Iulia Mammea* vestita, Capita *Æsculapii*, & colossi, aliaque in Cœlio monte effossa.

Apud *Euryalum Silvestrum*, ad Templum *Pacis*, *Bacchus* erat hedera coronatus, *Sabinæ* mulieres aliquot intus, capita *Iovis*, *Augusti*, & *Hadriani*; *Hercules*, *Diana* cum *Luna* cornibus, *Bacchus* alter pampinis redimitus, scyphum manu gestans, *Endymion*, *Antoninus Pius*; & quæ ad Gallica busta effossa sunt,

Ha-

Hadriani & *Antinoi* capita, *Palladis* quoque & *Augusti* Cæs. *Diana* succincta, cum pharetra ex humeris. *Pan* saliens, M. *Antonii* III. viri caput, *Cupidinis* pueri suavè ridentis, *Iovis Neptuni*, *Leda* cum cygno ludentis, *Herculis*, *Lucretia*, gladiatoris cum machæra; aliaque vetustatis miranda monumenta.

ITINERIS ROMANI

DIES OCTAVUS.

A Burgo rursum per *Ælium pontem* adverso Tiberi. venies ad locum qui hodie *Ripeta* dicitur, ad S. *Blasii* Ædem, quæ olim *Neptuni* fuisse putatur, ab *Hadriano* Imp. instaurata & ampliata. Hic naufragi tabulas potenti maris deo suspendere solent, votaque solvere.

In Valle Martia ad Templum S. Rochi Mausoleum Augusti apparet, ab *Octaviano* extructum sibi sepulchrum, posterisque è familia *Cæsarum*. Amphitheatrum enim seu Circum à *Iulio Cæsare* ibi erectum sustulit, & cum sepulchro mutavit. Ambitus ferè adhuc integer est, opere per rhombos distributo.

In *Mausoleo* duo erant obelisci ex ophite lapide Ægyptio, pedes alti XLII. quorum unus in Via Flaminia fuit ante Templum S. *Rochi*, alter terra obrutus in hortis posterioribus.

Circus vero Julii Cæsaris, quem diximus, ab hac Mole usque ad montis vicini radices erat, Juxta Palatium *Augustus* habuit, & porticum superbam; lucumque *Diis manibus* sacraverat, à Templo *B. Mariæ Populi* usque ad *Trinitatis*.

Sepulchrum *Marcelli* Mausoleo jungunt quidam. & vestigia monstrant, quæ tamen ad Mausoleum pertinere *Boissardus* opinatur.

Naumachiam quoque *Augustus* instituerat in depressiori parte Vallis Martiæ, quæ vergit ad Collem Hortulorum, in qua ludi fierent navales. *Domitia-*

nus eam vetuſtate collapſam reſtituit. nomenque ſuum dedit: qui & *Flaviæ* genti Templum ibidem collocavit, ubi hodie S. *Silveſtri* Templum eſt.

VALLIS MARTIA dicta eſt à *Campo Martio*, cujus pars erat depreſſior. Ejus locus à Tiberi verſus Collem Hortulorum, & ab area *Domitiani* in Via Flaminia, uſque ad Portam Flaminiam.

VIA FLAMINIA (hodie *El corſo*, à curſu animalium ac puerorum ſtato anni tempore) dicta eſt à *Cn. Flaminio* Coſ. qui Liguribus devictis eam ſtravit. Tenditque à Porta Flaminia (quæ olim etiam *Flumentana*, à Tiberi flumine cui adjacet, hodie *Porta del populo*) *Piſaurum* uſque & *Ariminum*. Extra hanc horti ſunt Inſcriptionibus pleni, præcipue *Franciſci Ragaterii*, ſimulacris ornati.

Iulius III. *de monte* Pontif. Max. prope Portam ſuburbanam prædium & vineam exſtruxit, quæ Romana omnia majeſtate ſuperat: & quemadmodum inſcriptio ait, *publicæ commoditati* fontem irriguum in viam derivavit. Colles autem poſſidet ad *Pontem* uſque *Mulvium*, qui hodie *Ponte mole* dictus eſt:

Ingredientibus occurrebat vis magna illuſtrium virorum, *Hirtii, Panſæ, Ciceronis, Cethegi*, aliorum. In area variæ icones, *Herculis*, *Ganymedis*, *Veneris*, *Appollinis*, *Dianæ*, *Opis*, *Æſculapii*, *Bacchi*, aliorumque, quæ in bacillis rite collocatæ ſtatuæ erant.

Fontem hic poſuit tanti artificii & ſumptus, ut neſcias artificemne an Pontificis celſum animum admireris magis. Certe ſtuporem ſpectanti præbeat, typum architectis; & Rhetorum hic campus ſit deſcribendi ſingula, ut conatur Boiſſardus: ſed vidiſſe quam legiſſe magis juvat nec ſatiat. Inſcriptiones hic, ſed novæ, quibus Dominus carpendi modice, non furandi violandique facit poteſtatem; quas aut deſcribe, aut lege. Hic in vicinis collibus ædificia, ad æſtivas inambulationes; duo obeliſci, & pyramis altiſ-

altiſſima. Hortus hic Inſcriptionibus plenus & marmoribus. in quibus eſt *Terminus* ex alabaſtro Orientali candidiſſimo, & *Suria* (ſic enim Ægyptii *naturam* vocant) facie velo tecta, & in pectore animalia omnis generis gradus undique: ſignificans, arcana naturæ ignorari, ex effectis animalium cognoſci, & labore ad eam cognoſcendam aſcendi poſſe. Major hinc hortus eſt, vineis ac vitibus conſitus, cum *Terminis* ingentibus. qui ſunt *Hermæ*, à Græcis ſic *Mercurii* nomine appellati. ut *Alcibiadis, Socratis, Ariſtophanis*, &c, quas *Tibure* effoſſas ſtatuas in *Hadriani* villa, Romam allatas fuiſſe, doctis aſſentior, edideruntque imagines *Achilles Statius* Luſitanus, & bis *Fulvius Urſinus* Romanus, homo Antiquitatis omniſque adeo eruditionis princeps.

Ulterius PONS eſt MULVIUS Tiberi impoſitus, hodie *Ponte di Mole*: ad quem *Maxentium* Urbis tyrannum pugnando vicit *Conſtantinus*: qui ne in triumphum duceretur, equo in flumen ſe præcipitavit. In *Conſtantini* vero honorem Arcus erectus eſt, qui eſt inter Amphitheatrum (vulgo *Coliſeum*, & Septizonium Severi.

Port â Flaminiâ in Urbem reverſo occurrit *Arcus Domitiani*, vulgo *Di Portugali* (a Luſitaniæ Legato, qui juxta habitarit) vel *Tripoli* dictus ad Templum S. *Laurentii in Lucina*. Rudis eſt fabrica, ingens tamen eſt hic *Domitiani* ſtatua, præterea nihil; quam tamen alii *Claudii* Imp. eſſe volunt, eique arcum dedicatum.

Templum S. LAURENTII IN LUCINA, olim fuit *Iunonis Lucinæ*, quam puerperæ venerabantur, ſi partum enixæ eſſent.

In ædibus *Pauli Ponti* Via Flaminia erat *aper Calydonius* à *Meleagro* cæſus: quod ſimulacrum quingentorum ducatorum pretio vendi non potuit, propter operis excellentiam. Ibidem *Hercules* cum ſpolio leonis; *Apollo*, *Pomona*, *Cupido*, *Silvanus*, *Diana* pharetrata, *Meleager* alter mu-

tilatus, *Pallas*, *Hermaphroditus*, *Adonis*, *Nox* seminuda, coronata ſtellis, *Atalanta* cum aprino capite, *Silenus* barbatus, hederaque redimitus. Capita hic *Poppaa* uxoris *Neronis*, *Drusi* fratris *Tiberii*, *Iovis*, pueri ridentis, & alterius galeati; duarum mulierum incognitarum, item *Iani* bifrontis; *Tigres* æneî duo. Hæc omnia inventa extra Urbem in vinea ad S. *Laurentii extra muros*.

Apud *Franc. Aragonium* in eodem Vico Populi, varia monumenta viſebantur marmorea. Pueri item & *Najadis* nymphæ urnam tenentis, *Pomona* item, aliaque.

In domo, quę fuit olim Card. *Sarmenti*, coloſſea ſtatua viſebatur, & *Hercules* cum clava & leonis exuviis, ad cujus pedes jacebat taurus. Senex ſtolatus, & nympha.

Apud *Ambroſium Lilium* ad radices Collis Hortulorum ſpectabatur Tabula pulchra Regis judicantis in tribunali: niſi forte contentio eſt *Neptuni* & *Palladis*. *Hercules* quoque Juvenis jubis tenens caput equinum.

CAMPUS MARTIUS, qui olim extra mœnia erat, locus à Quirinali ad *Xiſti* pontem & Tiberim pertinens. In eo juventus Romana exercebatur armis ad bellum, & Comitia fiebant creandis Magiſtratibus.

Obeliſcus è regione Ædis *B. Maria Populi*, Portæque Flaminiæ ſpectatur, notis & litteris hieroglyphicis illuſtris. Olim medio in *Campo Marcio* erectus ſtabat, poſt prope Templum S. *Laurentii in Lucina* jacuit in cellis vinariis. Hunc *Auguſtus* Cæſar ex *Hierapoli* transferri Romam juſſit, cum aliis duobus, quos in Circo Maximo ſtatuit. Plinius altam ſcribit cx. ped. & à *Marſodite* ſculptum, in eoque Philoſophiæ Ægyptiorum interpretationem contineri. Baſi inſcriptum legitur, quod & *Ioſephus Caſtalio* J. C. commentario Romæ explanavit:

CÆSAR DIVI. F. AUG.

PONT. MAX. IMP. XII.
COS. XI. TRIB. POT. XIV.
ÆGYPTO IN POTESTATEM
P. R. REDACTA
SOLI DONUM DEDIT.

Apud *Antonium Palosum* prope *Doganam veterem*, ſtatua fuit equi impingentis, multi artificii. Capita item *Druſi*, *Iuliæ Auguſti* filiæ *Galeriæ*. *Fauſtinæ* junioris, uxoris M *Aurelii*, *Hadriani*, *Bruti* priſci, *Domitiani*, *Galbæ*. *Sabinæ* & *Hadriani*, *Herculis* quoque, *Bacchi*, *Silvani*, & *Mercurii*, & in marmorea tabula *Tiberii* Cæſaris triumphus expreſſus.

Apud *Iacobum Iacobatium* mulieris ignotæ ſtatua. Capita *Hadriani*, *Nervæ*, M. *Aurelii*. *Antonini Pii*, *Scipionis Africani*, & gladiatoris. Deorum quoque *Iovis*, *Panis*, *Veneris* marmoreum, & alterum æneum, aliaque viſu digna,

Apud *Marcum Caſalem*, Antiquitatis perſtudioſum, ſtatua muliebris coloſſea, & viri altera; *Bacchum* eſſe alii putant, alii *Appollinem*, qui ibidem & integer eſt & pharetratus. Mulier copiæ cornu tenens. Sed præ ceteris elaboratiſſimum caput *Iulii Cæſaris* ſervat, quod pretio negat æſtimari poſſe: imo Capitis illius dominum (ne heredes venderent aut alienarent) domum cum hortis proximis poſſidere teſtamento juſſit. Clauditur itaque ſervaturque in armario, peregrinis tamen oſtendunt heredes non inviti, ſi qui his delectentur Antiquitatis monumentis.

Forum habuit *Antonius Pius* Imp. in Campi Martii ea parte, quæ vulgo vocatur *La piazza di Sciarra*. Altiſſimam hic columnam cochlidem idem erexit, altam pedes CLXXV. Feneſtellas habet LVI. quæ lucem intus præbent. Lapidibus confectam XXVIII. quidam volunt; at mihi non liquere pronuntio: gradus enim rupti ſunt, neque aſcenſus in ſuperiora. ut in ea quæ *Trajano* eſt dicata, patet. Exterius continet *Antonini* res geſtas, excellenti figu-

rarum sculptura. Locus hodieque à Columna illa *in Colonna* appellatur.

Ad Templum S. STEPHANI IN TRUGLIO, columnæ illæ undecim, reliquiæ sunt porticus, quam in suo Foro M. *Antoninus Pius* struxerat, Palatio suo conjunctam, quod ab hoc Templo S. *Stephani* usque ad *Pantheum* pertinebat.

Inter columnam *Antonini* & Fontem Aquæ Virginis erant *Septa Campi Martii*, sic dicta, quia vallatus locus erat denso tabulato, in quem populus Romanus conveniebat Magistratibus creandis suffragia laturus. *Ovilia* quoque dicta, ab ovium inclusarum similitudine. Huc Tribus in Comitiis conveniebant.

Collis ille editior inter Columnam & S. LAURENTIUM IN LUCINA, hodie *Monte Acitorio* corrupte fortasse appellatur, quasi *Mons citarum*, in quem è Septis singulis Tribus post lata suffragia se recipiebant. In eodem Colle fuit *Curia publica*, qua hostium Legati accipiebantur, quibus Urbem ingredi non licebat, nec in *Græcostasi* diversari: quæ, ut dixi, fuit prope Comitium & Rostra, ad Forum Romanum. In eo *Iulius Antonius Sanctorius*, Card. S. *Severinæ*, multis titulus dignus, Palatium modo exædificavit, ubi ingenii, prudentiæ ac probitatis suæ opera sedulo cunctis exhibet, hæreticorum ipse acerrimus hostis.

AQUÆ VIRGINIS fons est proxime, humili & depresso Aquæductu, per cuniculos & tubos à vicina pontis Salarii per Portam Collinam, sub Hortulorum colle, & per Martium Campum influens: hodie *Fonte di orcio* vocatur. Hujus aquæductum instaurasse *N coalum* V. Pont. titulus ibidem indicat: solaq; hæc aqua de tot Aquæductibus olim tanto sumptu in Urbem inductis, civium usui superstes mansit.

Ad Populi Romani Septa, via erat fornicata, in qua Templum *Neptuni*, & *Claudii* Amphitheatrum, cujus hodie nulla vestigia.

Ad

Ad *Aquam Virginem* Templum quoque habuit *Iuturna*, ſoror *Turni* Regis Rutulorum, nympha antiquitus inter *Napæas* habita. & inter *Indigetes*, quæ agrorum cultum juvare credebatur: unde nomen fere conditum.

Domi *Iacobi Colotii de Iesi* ſtatuæ ſtabant & Inſcriptiones variæ. Juxta eſt Arcus è lapide Tiburtino, qui pertinet ad *Aquam Virginem*, cum hac Inſcriptione: TI. CLAUDIUS DRUSI F. CÆSAR AUGUSTUS. Cetera tibi deſcribe, ex fide tamen bona, ne quid peccet ſcriptura. In fonte hi verſus leguntur, ſub ſtatua Nymphæ, quæ tamen ablata eſt:

Hujus Nympha loci ſacri cuſtodia fontis
Dormio, dum blandæ ſentio murmur aquæ:
Parce meum, quiſquis tangis cava marmora, ſomnum
Rumpere, ſive bibes, ſive lavère, tace.

Pompilius Narus ſtatuas habebat *Herculis* & *Veneris*, in vinea ſua Collis Hortulorum repertas.

In Monte *Acitorio* ædes ſunt *Gaudiorum*, olim Card. *Gaddi*. Hic illuſtrium capita. & Auguſtorum, *Iulii Caſaris*, *Octaviani*, M. *Agrippæ*, *Septimii Severi*, *Getæ*. *Alexandri Mammeæ*, *Pyrrhi Regis Epiri*, *Claudii*, *Aureliani*, *Antonini Caracallæ*, *Philippi* Imp. è ſerpentino lapide viridanti. Statuæ item *Antonini Pii*, *Galeriæ*, *Fauſtinæ*, M. *Aurelii*, *Fauſtinæ* junioris, *L. Veri*, *Trajani*. *Hadriani*. Rurſum *Appollo* arcum tenens, *Cupido* dormiens in clava *Herculis* & leonis exuviis. Tabula hic oſtendebatur limbo inaurato, cujus pretium ob marmoris excellentiam æſtimari non poterat: aliaque *κειμήλια* gemmarum, & lapidum in Muſæo ſervabantur.

Apud *Deſiderium Vrſacium*, ad S. *Magdalenæ* & *Pantheon*, *Dianæ* ſtatua, vel *Orcadis* nymphæ, capreoli pellem tenens, & *Orpheus* mutilus, aliaque viſebantur.

Apud *Antonium Gabrielem* ad S. *Mariæ ſupra Miner-*

Minervam, capita erant *Tiberii*, *Trajani*, *Germanici*, *Commodi*: *Hermaphroditus* item & *Drusus*, quem alii *Romulum* faciunt, in Thermis Antoninianis repertus, cum *Remi* capite, quod ad Magnum Etruriæ Ducem missum. Ibidem caput *Pythagoræ* antiquissimum, *Catonis*. *Lucillæ*, *Otacillæ*, *M. Agrippæ*, qui *Pantheon* condidit: *M. T. Ciceronis*, *Bacchi*, *Cupidinis*, *Eratus* Musæ, *Cæsoniæ*, *Faustinæ*, *Termini*, *Satyri*, & reliquorum.

Præter cetera Romæ spectandum maxime Palatium erat Cardinalis *Rodolphi Pii Carpensis*, in Campo Martio. de cujus hortis supra dicere memini in Quirinali. Liber foret, si quis omnia depingat, omnia colligat; quod utinam aliquis præstet! Nos recensebimus pauca de multis. In hortulo *Termini* quinque. *Nilus* cum crocodilo. *Nar* fluvius; matrona brachium serpente implicatum habens, quam *Cleopatram* quidam putarunt. Musæum illi triplex. In primo simulachra *Apollinis*, *Dianæ*, *Cereris*, *Atys* pastoris Idæi. & aliorum. Urnæ ex cocto lapide toto Palatio inter statuas appositæ, aspectu pulchræ. Libri duobus locis antiquissimi in membranis scripti, Græci, Latini, Hebræi, Arabici. Ad dextram capita *Galeriæ Faustinæ*, *Iuliæ* Cæsaris *Augusti* filiæ, *Antoniæ*, *Cupidinis*. Inscriptiones marmoreæ variæ Tabula una è lapide bisalthe nigro & densissimo, notis Ægyptiis illustris. Ad lævam capita *Iuliæ Mammeæ*, pueri ridentis, mulieris ornatæ calantica, vel mitra Syria; *Herculis*, *Fauni*. Inscriptiones rursum plurimæ: *Alexander Magnus* in tabula, cum puero alato. *Canopi* caput ex lapide Ægyptio viridi, & *Iovis Ammonis*.

In secundo Musæo Vasa omnis generis, capita *Antonini Caracallæ*, *Iuliæ Titi* filiæ, *Galbæ*, *Numæ Pompilii*, *Domitiani*, *Septimii Severi*, *Philippi* Imp. & aliorum. Libri rursum antiqui, cum in membranis scripti, tum in papyro Ægyptia. Inscriptiones quoque & Epithaphia pretiosis in lapidibus. Tabula gran-

grandis marmorea cum Græca inscriptione. Hic puer sedens & *Alexandri Magni* quasi morientis caput. Item *Bruti* caput, hoc addito elogio:

Quæ tibi cumque mei potuerunt pignora nati
Nata dari, populo sunt sacramenta data:
Et volui majora nimis, sed cura meorum
Fida cui prohibet me cinerem esse rogi.

Ad dextram portæ *Venus* erat, cujus artificium superabat reliqua omnia quæ Romæ sunt: neque absre (nec enim integra) credebatur esse *Venus Gnidia*, celeberrima veterum scriptis. Juvenis quoque non minoris artificii, cum musculis, adeo elegans, ut artificum oculos non satiet. In cœnaculo colosseum mulieris caput, & *L. Veri* juvenis, & adulti, *Poppeæ Sabinæ, Hadriani, Annii Veri*, & Græci hominis, *Termini* ex marmore hæmathite, *Satyri, Cupidinis*. Hic & præstantissimorum Italiæ pictorum imagines conspiciebantur, *Raphaelis Urbinatis*, *Michaelis Angeli Bonaroti*, & aliorum. Marmora quoque inscripta variis & characteribus & linguis.

In tertio Musæo pulchro ordine erant capita virorum illustrium septuaginta sex, quorum tredecim majora summi artificii, ex Orientali marmore candidissimo, unum *Veneris*, duo vetularum, totidem *Herculis*, unum *Palladis*, &c. Hic & *Satyrus* & puer plorans quibus nihil tota Urbe est elaboratius. Simulachrum ostendebatur *Cybeles* ex marmore nigro Ægyptio, & *Syriæ* sive *Naturæ* ex candidissimo, cum mammis & animalibus, facie tamen nigra. Item *Anubis* cynocephalus. *Terminus* hæc receptacula sustinebat; *Hercules* item, *Satyrus* ex hæmathite lapide, cornu inflans. *Fauni* statua & *Socratis*, rarum opus & admirabile. In vase æneo sculpti pueri piscantes. *Appollo*, & gladiator, aquila, taurus, &c. Hic & velut armamentarium omnis generis armorum. Illud affirmare possim, Romam nihil possidere magnificentius, nihil admirabilius, quam quæ *Rodolphus* Card. *Carpensis* vir doctus juxta ac huma-

nus

nus colligit utinam ea heredes servent. nec ut sæpe fit, distrahant vel donent, exterosve arceant, ne inspicere possint ignaviâ vel odio adducti.

Apud *Dominicum Capotium*, in plateæ *Siarræ* principio, varia simulacra erant: *Palladis* vestitæ, & *Dianæ*. capita *Iunii Bruti*, qui *Tarquinium* Roma exegit. *Octavii Augusti*. *Macrini*, *Hadriani*, *Antinoi*, *Septimii Severi Iuliæ Mammeæ*, *Alexandri Severi*, *Cleopatræ*, *Veneris*, *Herculis*, *Apollinis Silvani*, pueri plorantis, *Iani* bifrontis, Parthorum Regis captivi, & *Bacchi* insidentis vasi. Quæ omnia reperta in vinea ejusdem *Dominici* extra Portam S. *Ioannis*, qui locus dicitur vulgo *Basiliolo*.

COLLIS HORTULORUM

EXTENDITUR ab Æde S. *Silvestri* usque ad Portam *Pincianam*, sive *Collinam*, secundum Urbis mœnia: quamvis & alii ejus magnitudinem producant usque Portam Flaminiam. In hoc colle *Pincius* Senator olim magnificentissimè habitavit. unde collis & Porta vicina *Pinciana* dicta. Domus ejus vestigia in mœnibus apparent. In eodem colle & *Domitiæ* gentis sepulchrum fuit, quo conditus & *Nero* Tyrannus. In summo Colle concameratio est seu fornix, aut arcus, pars Templi *Solis*: juxta humi jacebat obeliscus ex lapide Thasio factus cum titulo: SOLI SACRUM.

Templum S. TRINITATIS, Monachorum Gallorum Minimorum, à *Ludovico* XI. Gall. Rege constructum, in quo Cardinalium aliquot sepulchra. & M. *Ant. Mureti* hominis disertissimi, ad summam Aram cernas, & magni Cardinalis *Carpensis*, cujus titulus est.

RODULPHO PIO CARD. CARPENSI, PRINCIPI SENATUS AMPLISSIMI, ECCLESIÆ DEI MUNERIBUS SINGULARI PRUDENTIA PERFUNCTO, JURIS ECCLESIASTICI DEFENSORI, A GRATIA, TERRORE, VOLU-

PIA-

PTATUM ILLECEBRIS. ET DIVERSIS SENSIBUS ÆQUE INVICTO, AD BENEFICENTIAM NATO, IN SUMMA GRAVITATE JUCUNDISSIMO, PIUS V. PONT. MAX. SALUTARIS OFFICII IN CUSTODIA CATHOLICÆ VERITATIS CONSORTI, PERPETUIS DE CHRISTIANA REPUBLICA SENSIBUS STUDIISQUE CONJUNCTISSIMO. HOC AMORIS JUDICII SUI MONUMENTUM P. ANNO SALUT. M. D. LXVIII. OBIIT ANNO M.D.LXIV. NONAS MAJAS.

Ad *Collinum Portam*, non procul a Templo S. *Susanna*, *Salustius* hortos. ut dixi, amœnissimos habuit, atque ædes, quarum ruinæ spectantur, in valle, qua itur ad Salariam. Horti porrigebantur per colles inter Portam Pincianam & Salariam. Obeliscus hic quoque fuit nunc alio translatus, non adeo magnus, *Luna* sacer, hieroglyphicis signis notatus. Locus nomen fere retinet *Salostrico*.

CAMPUS SCELERATUS, seu *Via scelerata*, in qua Virgines *Vestales*, quæ stupro violatæ essent, vivæ defodiebantur, erat à Porta Collina sub ædibus & hortis Salustianis usque ad Portam Salariam.

Salaria Portâ, quæ & *Quirinalis*, *Collina*, & *Agonalis* dicta digresso ad sinistram viæ Salariæ ruinæ se offerunt Templi *Erycinæ Veneris*, quæ à matronis Augusto mense colebatur, ut *Verticordia*, quæ maritos uxoribus conciliaret. Hic & ludi Agonales fiebant, unde etiam portæ nomen.

Tertio ab Urbe lapide pons est *Anieni* impositus, integer adhuc. à *Narsete*, ut Inscriptio longa docet. Ad hunc pontem ferunt *Annibalem* imbrium inundatione perterritum, soluto obsidio castra movisse ab Urbe. Hic inferius Tiberi *Anio* miscetur, ibique *Torquatus* gigantem Gallum superavit & à collo torquem aurem detraxit, unde & *Torquati* nomen adhæsit. Observandum, Tiberinam aquam multis annis

annis incorruptam servari solitam, suavissimam & saluberrimam, quoties hauritur paulo supra Urbem usque ad mare. Accidit hoc ex mistione *Tiberis* cum *Aniene*; quoniam hic aquas habet multo infectas nitro, quod ne putrescat prohibet. Quique *Tiberim* supra *Anienis* ostia accolunt utriusque aquas Romano more, ne corrumpantur, miscent. Inter *Anienis* arenas leguntur amygdala, anisum, feniculum, aliaque in petram versa, ut in Romanorum conviviis in delliciis sint, ludantque arripientes, putantes se dulciaria tragemata arripere, vocanturque passim *Confetti de Tivoli*. Superioribus quoque annis corporis cadaver humani cesum, & in flumen *Anienem* projectum, arboris radici adhærens, in lapidem conversum est, & à putrefactione alienum, ut *Titus Celsus*, Patricius Romanus, à se visum affirmat.

Ad Salariam Portam Templi *Honoris* reliquiæ sunt: item suburbanæ domus *Neronis*, ubi *Sporo* liberto adjuvante, adacto sub papillam pugione sese interemit, cognito se à Senatu ad pœnam quæri.

In Urbe ad vallem Collis Hortulorum, & Quirinalis radices, Templum est S.*Nicolai de Archemoriis*, sic dictum, quia olim eo loci Forum fuit Archemorii.

Rursus ad Hortos Carpenses cameræ sunt, & fornices longo ordine. Alii minii officinas, quæ ibi ad Circum fuerunt, fuisse putant: alii meretricum sepem, Floralibus ludis, qui *Floræ* in Circo fiebant.

Ad Templum DUODECIM APOSTOLORUM leo marmoreus erectus est, singularis artificii opus. In æde *Columnarum* marmor *Melissæ* mulieris, ut habet inscriptio, ostendebatur.

Ad S MARIAM IN VIA, apud *Franc. Aragonium*, in hortulo ad fontem Nilus erat sinistrâ innixus crocodilo: utrimque duæ statuæ togatæ. Hinc capita plurima, rursum viginti quatuor capita, altero hortulo.

Apud

Apud *Hieronymum Frangipanem Cupido* alatus: statuæ quatuor & *Hercules*. In pila, sive arca sculptum erat *Iudicium Paridis* de formæ præstantia *Iunonis*, *Palladis*, ac *Veneris*. Mulier item larvam tenens, &c.

Apud *Hieronymum Celotium* ad S. *Mariam in via*, Nympha erat dorso monstri marini insidens; *Doriden* alii, alii *Galateam* faciunt. Tabula marmorea cum tauris duobus, quos viri duo cornibus retinebant. Altera in tabula *Iupiter* cum apro quem canis tenebat. *Victoria* quoque deæ signum: Inscriptiones item. & marmora varia.

Buffallorum ædes sub Quirinali, parvæ quidem, sed refertæ monumentis Antiquitatis. Signa hic *Apollinis*, *Veneris* cum *Cupidine*, *Iovis*, *Iunonis*, aliorumque deorum. Capita *Iovis*, *Palladis*, *Apollinis*, *Martis*, *Herculis*, *Mercurii* & *Æsculapii*. Hortulus optimè consitus erat exoticis arboribus. Palmæ multæ quidem Romæ, sed dactylos tantum ferunt in hortis S. *Mariæ populi*, & *Transtiberinæ*. Erant hic arborum intervallis colosseæ statuæ *Cerberi* tricipitis, & *Tigridis*. Statuæ *Dianæ*, *Pomonæ*, Sacerdotis *Flaminis*. *Veneris*, *Herculis*, *Sabinæ* mulieris, Persæ servi è lapide pretioso. In cubiculo, *Marii* septies Cos. *Tiberii*, M. *Aurelii*, *Commodi*. *Maximini* Augustorum, Græci alicujus illustris, *Scipionis Africani*. *Hadriani* Imp. mox *Herculis*. *Vespasiani*. M. *Aurelii*, *Getæ* Imp. *Antonini Pii* duæ statuæ, *Lysiæ* quoque Atheniensium Oratoris, hoc titulo ΛΥΣΙΑΣ. Ad horti extremum tabula marmorea, in qua tres *Charites* expressę. Fons horto erat additus, ex tophis marinis efformatis affabrè in speciem rupis naturalis, tantæ pulchritudinis, ut nihil spectari potuerit elegantius. Conchylia hic pretiosa, margaritarum splendore, & cochleę Indicæ, colore iridis, & unionum. Rupes arboribus integebatur atque inumbrabatur. Tres hic *Musæ*, & *Caracalla* Imp. In loculis vero repositi stabant, *Demetrius*, *Maximinus*, *Philippus*, *Claudius*. Per tubos

bos aquas rupes ejaculabantur limpidiſſimas. Lapidum hic varia genera, teſſellato opere Opus ſane admirandum & mirum quidem, ſed pulchritudine par fonti *Julii* III. Pont. in vinea extra Portam Flaminiam de quo fonte initio hujus diei agere meminimus.

DE COEMETRIIS
URBIS ROMÆ.
Ex ONUPHRIO PANVINIO.
CAP. IX.

COEMETERIUM omnium vetuſtiſſimum OSTRIANUM, Via Salaria, ad tertium ab Urbe lapidem, in quo *B. Petrus* Apoſtolus baptizaſſe dicitur, de quo Protonotarius S.R. Eccl in Actis Liberii Papæ c. 3. ſic ait: *Erat non longè à Cœmetrio Novellæ, ad tertium milliarium ab Urbe. Via Salaria, Cœmeterium Oſtrianum ubi Petrus Apoſtolus baptizavit.*

Cœmeterium VATICANUM juxta Templum *Apollinis*, & *Neronis* Circum. Via triumphali ſitum in hortis Neronianis, ubi nunc eſt Baſilica S. *Petri*. Hoc cœmeterium præter ſepulchra habebat fontem Baptiſmi, qui non omnibus cœmeteriis communis erat.

Cœmeterium AD NYMPHAS, in prædio *Sevepa*, Via Nomentana, lapide ab Urbe inter ſeptem & octo, in quo ſepulta fuerunt corpora ſanctorum martyrum *Alexandri* Papæ. &c.

Cœmeterium vetus, à Papa *Calliſto* ampliatum, ex ejus nomine CALLISTI appellatum eſt, Via Appia lapide ab Urbe ſecundo, ſub Baſilica S. *Sebaſtiani* ſitum: in eo cœmeterio erant *Catacumbæ*, ubi aliquando jacuerunt corpora ſanctorum Apoſtolorum *Petri* & *Pauli*.

Cœmeterium S. SOTERIS Papæ Cœmeterio *Caliſti* vicinum fuit.

Cœme-

Cœmeterium S. ZEPHERINI Papæ Via Appia, prope Catacumbas, & Cœmeterium *Callisti*.

Cœmeterium CALEPODII Presbyteri, Via Aurelia, lapide ab Urbe secundo, extra Portam Janiculensem, prope Ecclesiam S. *Pancratii*.

Cœmeterium S. PRÆTEXTATI Presbyteri, Via Appia, lapide primo obeuntibus per Diverticulum sinistrorsum; ubi fuit *Urbanus* Papa sepultus.

Cœmeterium S. PONTIANI Papæ, non longe à sanctis *Abdon* & *Sennen*.

Cœmeterium CYRIACÆ, in agro Verano, in Ecclesia S. *Laurentii extra muros*.

Cœmeterium LUCINÆ, Via Aurelia, extra Portam S. *Pancratii*.

Cœmeterium APRONIANI, Via Latina, haud longe ab Urbe, in quo sepulta est S. *Eugenia*.

Cœmeterium S. FELICIS Papæ, Via Aurelia, milliario ab Urbe, adjunctum est cœmeterio S. CALEPODII, prope S. *Pancratium*, extra Portam Janiculensem.

Cœmeterium PRISCILLÆ, alias S. MARCELLI Papæ, Via Salaria veteri, in cubiculo claro juxta cryptam S. *Crescentionis*, lapide ab Urbe tertio à S *Marcello* Papa dedicatum.

Cœmeterium S. TIMOTHEI Presbyteri, Via Ostiensi, intra Basilicam S *Pauli*.

Cœmeterium NOVELLAE, Via Salaria, ab Urbe Roma milliario tertio.

Cœmeterium BALBINÆ, alias S. MARCI Papæ, inter Vias Appiam & Ardeatinam, juxta Basilicam S. *Marci* Papæ.

Cœmeterium S. JULII Papæ, Via Flaminia, prope Ecclesiam S *Valentinii*, extra muro urbis, adhuc extat in vinea Fratrum Eremitarum S. Augustini.

Cœmeterium S. JULII Papæ, Via Aurelia.

Cœmeterium S. JULII Papæ, Portuensi Via.

Cœ-

Cœmeterium S. DAMASI Papæ, inter Vias Ardeatinam & Appiam.

Cœmetrium S. ANASTASII Papæ, intra Urbem Regione quinta Esquilina, in Vico Ursi pileati, prope Ecclesiam S. *Bibianæ*.

URSUS PILEATUS, juxta Palatium Licinianum ad Portam Taurinam, in Via Tiburtina.

Cœmeterinm S. HERMETIS, aliàs DOMITILLÆ, factum à *Pelagio* Papa Via Ardeatina.

Cœmeterium S. NICOMEDIS, Via Ardeatina, lapide ab Urbe septimo.

Cœmeterium S. AGNETIS. Via Nomentana.

Cœmeterium S. FELICITATIS, Via Salaria:

Cœmeterium JORDANORUM, ubi *Alexander* fuit sepultus.

Cœmeterium S. NEREI & ACHILLEI, Via Ardeatina, in prædio S. *Domitillæ*, lapide ab Urbe secundo.

Cœmeterium FELICIS & ADAUCTI, Via Ostiensi, milliario ab Urbe secundo.

Cœmeterium TIBURTII & VALERIANI, Via Lavicana, tertio ab Urbe lapide.

Cœmeterium MARCELLINI & PETRI, Via Lavicana, juxta Basilicam *B. Helenæ*.

Cœmeterium MARCI & MARCELLIANI, Via Ardeatina.

Cœmeterium JANUARII, restauratum à *Gregorio* III.

Cœmeterium S. PETRONILLÆ, ornatum à *Gregorio* Papa, Via Ardeatina.

Cœmeterium AGATHÆ ad *Girolum*, Via Aurelia.

Cœmeterium URSI, ad *Portensam*.

Cœmeterium GARDIANI, Via Latina.

Cœmeterium INTER DUAS LAUROS, ad S. *Helenam*.

Cœmeterium S. CYRIACI, Via Ostiensi.

Astulfus Longobardorum Rex, multorum corpora

pora Sanctorum effodiens circa Romam, eorum cœmeteria subvertit.

Paulus & *Paschalis* Papæ, multa corpora Sanctorum quæ in dirutis cœmeteriis jacebant, intra Urbem in Ecclesiis S. *Stephani*, S. *Silvestri*, & S. *Praxedis* collocarunt.

Cœmeteria in quibus erant privatorum sepulchra marmorea, lateritia, & loculos habentia, in iis Christiani sepeliebantur.

Ex sepulchris quædam fuerunt hereditaria, quædam donatitia.

Cœmeteria loca erant Christianorum sepulturæ speciatim assignata.

STATIONES ROMANÆ

AD TEMPLA SANCTORUM.

MAGNIS PONTIFICUM INDULTIS.

Dominica Adventus.
- Prima, ad S. *Mariam majorem.*
- Secunda, ad S. *Crucem in Ierusalem.*
- Tertia, ad S. *Petrum*
  - Feria iv. Quatuor Temporum, ad S. *Mariam majorem.*
  - Feria vi. ad SS. *Duodecim Apostolos.*
  - Sabbato ad *S. Petrum.*
- Quarta, ad SS. *Duodecim Apostolos.*

In Vigilia Nativitatis, ad S. *Mariam majorem.*

Nativitatis Domini Missa
- Prima, ibidem ad *Præsepe.*
- Secunda, ad S. *Anastasiam.*
- Tertia, ad S. *Mariam majorem.*

In festo
- S. Stephani, ad S. *Stephanum*, in Cœlio monte.
- S. Joannis Apost. et Euang. ad S. *Mariam majorem.*
- SS. Innocentium, ad S. *Paulum.*

In Circumcisione Domini, ad S. *Mariam trans Tiberim.*

In Epiphania Domini, ad S. *Petrum.*

Dominica in
- Septuagesima, ad S. *Laurentium extra muros.*
- Sexagesima, ad S. *Paulum.*
- Quinquagesima, ad S. *Petrum.*

Feria
- iv. Cinerum, ad S. *Sabinam.*
- v. ad S. *Georgium.*
- vi. ad SS. *Ioannem* & *Paulum.*
- Sabbato, ad S. *Tryphonem.*

Dominica i. Quadragesimæ, ad S. *Ioannem in Laterano.*

Feria
- ii. ad S. *Petrum ad Vincula.*
- iii. ad S. *Anastasiam.*
- iv. Quatuor Temporum, ad S. *Mariam Majorem.*
- v. ad S. *Laurentium in Panisperna.*
- vi. Quatuor Temporum, ad SS. *duodecim Apostolos.*
- Sabbato, ad S. *Petrum.*

Dominica ii. Quadragesimæ, ad S. *Mariam in Dominica.*

Feria
- ii. ad S. *Clementem.*
- iii. ad S *Sabinam.*
- iv. ad S. *Cæciliam.*
- v. ad S. *Mariam trans Tiberim.*
- vi. ad S. *Vitalem.*
- Sabbato ad SS. *Marcellinum* & *Petrū.*

Do

DOMINICA III. QUADRAG. ad S. *Laurentium extra muros.*

FERIA
- II. ad S. *Marcum.*
- III. ad S. *Potentianam.*
- IV. S. *Sixtum.*
- V. ad SS. *Cosmam & Damianum.*
- VI. ad S. *Laurentium in Lucina.*
- SABBATO, ad S. *Susannam.*

DOMINICA IV. QUADRAGES. *Lætare Ierusalem* ad S. *Crucem in Ierusalem.*

FERIA
- II. ad SS. *Quatuor Coronatos.*
- III. ad S. *Laurentium in Damaso.*
- IV. ad S. *Paulum.*
- V. ad SS. *Silvestrum & Martinum.*
- VI. ad S. *Eusebium.*
- SABBATO, ad S. *Nicolaum in carcere.*

DOMINICA IN PASSIONE, ad S. *Petrum.*

FERIA
- II. ad S. *Chrysogonum.*
- III. ad S. *Cyriacum.*
- IV. ad S. *Marcellam.*
- V. ad S. *Appollinarem.*
- VI. ad S. *Stephanum in Monte Cælio.*
- SABBATO, ad S. *Ioannem ad ante Portam Latinam.*

DOMINICA PALMARUM, ad S. *Ioannem in Laterano.*

MAJORIS HEBDOMADÆ FERIA
- II ad S. *Praxedem.*
- III. ad S. *Priscam.*
- IV. ad S. *Mariam majorem.*
- V. IN COENA DOMINI, ad S. *Ioannem in Laterano.*
- VI. IN PARASCEVE, ad S. *Crucem in Ierusalem.*
- SABBATO SANCTO, ad S. *Ioan. in Laterano.*

T DO-

DOMINICA RESURRECTIONIS DOMINI, ad S. *Mariam majorem.*

FERIA
- II. ad S. *Petrum.*
- III. ad S. *Paulum.*
- IV. ad S. *Laurentium extra muros.*
- V. ad SS. *Duodecim Apostolos.*
- SABBATO IN ALBIS, ad S. *Ioannem in Laterano.*

DOMINICA IN ALBIS, & Octava Paschæ, ad S. *Pancratium.*

IN FESTO ASCENSIONIS, ad S. *Petrum.*

IN VIGILIA PENTECOSTES, ad S. *Ioan. in Laterano.*

DOMINICA PENTECOSTES, ad S. *Petrum.*

FERIA
- II. ad S. *Petrum ad Vincula.*
- III. ad S. *Anastasiam.*
- IV. QUATUOR TEMPORUM, ad S. *Mariam majorem.*
- V. ad S. *Laurentium extra muros.*
- VI. ad SS. *Duodecim Apostolos.*
- SABBATO, ad S. *Petrum.*

Stationes QUATUOR TEMPORUM in Septembri.

FERIA
- IV. ad S. *Mariam majorem.*
- VI. ad SS. *Duodecim Apostolos.*
- SABBATO, ad S. *Petrum.*

Reliquæ *Stationes* suis quæque diebus sanctorum Apostolorum, Martyrum, Confessorum, ac Virginum, quorum in Urbe Templa sunt, magno piorum concursu frequentantur, Pontifice Max. vel Sacris operante, vel præsente, stipante etiam ingentis Patrum Purpuratorum atque Episcoporum caterva. Nunc eædem *Stationes*, animi relaxandi gratia, carmine legantur: amant enim alterna Camænæ.

EÆ-

EÆDEM

STATIONES ROMANÆ

Quadragesimali Jejunio

Versibus à Pomponio Læto redditæ.

QVÆ tua præsidio Sanctorum crimina tolli
Quæsieris, voti, me duce, compos eris.
Festa Quadragena, nec sit grave, tempora serva,
Quaque dies veniam continuata dabit.
Primus Aventinum labor, est conscendere montem
Audiat ut primas Diva Sabina *preces.*
Proximus, ut properes galeati ad Fana Georgi,
Hinc ubi Velabro sunt Fora juncta boum.
Joannis Paulique *colas hinc numina fratrum.*
Inde Tryphon *humili voce rogandus erit.*
Mox subeunda genu Laterana Palatia flexo.
Templaque qua Petri *ferrea Vincla tenent.*
Post ibi Anastasiæ *sanctum venerabere numen,*
Circa Palatinum suspicis unde jugum.
Hinc Major *veneranda* Parens, *nix plurima Templi*
Fixit ubi Icario sub Cane lapsa notam.
Atque tuas illa excipiat Laurentius *ara,*
Qua Panispernæ *est nomine nota, preces*
Darque pias votis duodenus Apostolus *aures,*
Hic ubi Virginea campus obitur aqua.
Conspicuas opibus magnis ubi Iulius ædes
Struxit. Quarte tibi Sixte colende nepos.
In Vaticana est Petri *veneranda potestas:*
Huic dedit in terras jura superna Deus.
Hic veros Christi *referentia lintea vultus,*
Et madida illius sanguine tela cales.
Hinc adeas Mariæ *Templum, cui* Domnica *nomen,*
Marmorea ante ipsas est ubi Cyerba fores.
Funde preces sacra pariter Clementis *in Æde,*
Stagna Nere abductis hic ubi fecit aquis.
Et tibi Balbinæ *visenda est virginis Ara,*
Edita Aventini quam juga montis habent,

Cæciliæque sacrum statuas trans Tiberis undas.
Te vocat, & Christi Transtiberina *Parens.*
Vitalemque *roges, quà mons delivior ipsas*
Vergit in Esquilias alme Quirine *tuas,*
Et Marcellino *ac* Petro *communia quæras*
Templa, aderit precibus mitis uterque tuis.
Te sacer hinc extra *videat* Laurentius Urbem,
Accessus teneat nec via longa tuos.
Inde colas Marcum, *cui celsa Palatia surgunt,*
Fundata auspiciis Paule Secunde tuis.
Est quoque Patricio veneranda Potentia *Vico,*
Continuo Esquilias unde Saburra videt.
Publica mox ubi jam populo Piscina patebit,
Optatam excepto det tibi Sixtus *opem.*
Fratreque cum Cosma Damiani *numen adora.*
Quorum sunt Sacra Fana propinqua Via.
Mox in Lucina Laurentius *ade colendus,*
Flaminia Domiti quà tegit arcus iter.
Suntque Quirine tui superanda cacumina montis,
Annuat ut votis casta Susanna *piis.*
Adque Crucis *Domini sacras accesseris Aras;*
Post ubi Sanctorum quattuor *ossa jacent.*
Et pete qua colitur Damasi Laurentius *ade.*
Hic ubi Pompeji lapsa Theatra vides.
Rianusque novo sumptu nova Templa Raphael,
Marmoream pariter restituitque domum.
Trigemina per quam Tiberis petit ostia porta,
Efferet ad Pauli *maxima Templa pedem.*
Quaque tibi in summis fuerat Martine carinis,
Silvestro *nunc est ritè dicata dies.*
Fana quoque Eusebii, *Marii vicina Trophais,*
Ad Prænestinam sunt adeunda Viam.
Nicoleonque, *ubi carcer erat Pietatis, & ades*
Marcelli, nec non juncta Theatra, coles.
Ecce autem Petrus *revocat tua vota precesque,*
Chrysogoni *orandum post tibi numen erit.*
Julittam *pro* Cyriaco Quiriumque *rogabit,*
Quis data sunt Nerva proxima Templa Foro,

Et quod Marcello *posuit Lucina Sacellum*
In Lata tibi sit cura subire Vіa.
Mox in Flaminiis pratis pete Appollinis *Ædem*:
Hac Apolinaris *dicere metra vetant.*
Spharica dehinc Stephani *studiosus Fana requiras*,
Cœlius in summo mons habet illa jugo.
Joannis portæ *delubra propinqua* Latinæ
Sunt tibi non lento mox adeunda pede,
Expecta, *subeas* Laterana *Palatia rursus*,
Quem peperit sterilis factaque mater anus.
Confer in Esquiliis hinc te Praxedis *ad Aram*,
Priscaque *Aventino colle roganda tibi est.*
Inde Parens *iterùm* major *tibi prabeat aures*,
Et Laterana *domus tertia vota ferat.*
Crux *repetenda etiam, cui Navia proxima Porta est.*
Templa habeant quartas & Laterana *preces.*
Adjice pramissis Paschalia *festa diebus*,
Ut venia referas uberioris opem.
Curque majorem *sit visere tertia* Matrem,
Tertius & Petri *Templa subire labor.*
Expedit & Paulum *geminato accedere voto*;
Est labor, at meriti gratia major erit.
Mœnia *te rursus videat* Laurentius extra,
Rursus Apostolica *est & veneranda cohors.*
Pantheon *hinc adeas*, Mariæ *nunc Templa* Rotundæ.
Clarum opus Agrippa conspicuumque decus.
Joannesque *quater* Laterana *cultus in Æde*,
Excipiat quintas, quas prius aure, preces.
Ultimus emerito Pancratius *ore rogetur*,
Et tua sic tolli crimina posse puta.

DE VATICANA BIBLIOTHECA SUMMI PONTIFICIS.

CAP. X.

BIBLIOTHECA Vaticana Pontificis quotidie à doctis hominibus merito frequentatur. Abundat

enim, refertaque eſt, ſi quæ alia in Europa, antiquiſſimis omnium diſciplinarum artiumque libris cum Græcis, tum Latinis ac Hebraicis, calamo in membranis olim exaratis, multis retrò ſæculis accumulati à ſummis Romanæ Sedis Pontificibus, quibus colligendi libros ſervandique ſtudium fuit, in tot bellorum civilium exterorumque calamitatibus, direptionibus, ac cladibus, quas ea Urbs à Barbaris gentibus accepit; quod urbium reginam extinctam cuperent.

Xiſtus V. Pont. Max. noſtra memoria nuper mirificè auxit, ornavit illuſtravitque picturis atque ædificio immenſo: quod ſingulari poemate à *Guhelmo Blanco* Gallo, & Hiſtorica deſcriptione depingitur. à *F. Anglo Rocho*, Epiſcopis. Schedis etiam nondum editis ab *Onuphrio Panvinio*, ejuſdem Ordinis Eremitarum cum *Rocho*, Monachi pereruditi.

Illud ſummis votis optant atque efflagitant docti viri, Pontificis Max. beneficio INDICEM librorum Græcorum Latinorumque bono publico edi atque evulgari. Sic enim fieret, ut inflammati eruditi, qui ad veteres Scriptores illuſtrandos animum appellunt, frequentes Romam venirent: prodirent innumerabiles Auctores, qui vel latent in tenebris, lucemque nondum aſpexerunt, vel longè depravatiſſimi, mutili, ac manci circum feruntur. Præſtitit hoc *Auguſta* vere Reſpub. *Vindelicorum* per Indicem invitatis eruditis hominibus, qui Græcos Patres, comparando vulgatas editiones cum MSS. illuſtrare vellent. Et Galliæ Regibus Chriſtianiſſimis *Franciſco* I. & *Henrico* II. quot quantoſque ſcriptores Græcos cum hiſtoricos tum Theologos acceptos referam neceſſe eſt? ut & Mediceæ bibliothecæ Reginæ matris, Magnique Etruriæ Ducis: cui familiæ litteræ multum ſe debere libenter agnoſcunt. Auguſtior verò longeque copioſior, Pontificia eſt, imò Regia etiam Bibliotheca, quæ in Carpetanis Hiſpaniæ eſt ad *D. Laurentium*; quam & *Didacus Hurtadus*

Men-

Mendoza, Cæsaris olim apud Venetos Legatus, accepta è media Græcia Græcorum librorum plena navi, mirificè ornavit.

Sunt & aliæ Romæ egregiæ Bibliothecæ, ut Collegii Canonicorum S. *Petri in Vaticano:* Cardinalis quoque *Gul. Sirleti*, libris Græcis plena, ut erat ille ad miraculum doctissimus: quæ nunc Bibliotheca viginti millibus aureorum æstimata, *Ascanii* Card. *Columnæ* est, patet que doctis hominibus. *Sforciana* quoque auctoribus Græcis manuscriptis abundat, & *Farnesiana*.

Taceo innumeras privatorum Bibliothecas rarorum librorum, rerumque pretiosarum; qualis est *Fulvii Ursini* Romani, hominis utriusque linguæ doctissimi: & altera *Aldi Manutii, Pauli* filii, *Aldi* nepotis, qui nuper in medio vitæ decedens, octoginta millium librorum Bibliothecam à se collectam, Pisanæ Academiæ in Etruria testamento reliquit.

Illam quæ fuit Cardinalis *Sirleti*, viri in utraque lingua peritissimi, emit quatuor decim millibus aureis *Ascanius* Card. *Columna*, heros avitæ gloriæ in armis æmulus; quam & literatorum hominum patrocinio æquat, imò superat. Et ne temporum invidia consumatur, deputatis custodibus, & annuis ac largis proventibus, voluit custodiri & augeri.

Extra Romam Bibliothecas audio celebrari Ducum *Florentini* & *Urbini:* Græcis illam, hanc Mathematicis refertam libris.

Medicea Bibliothecæ hic *Florentiæ* legitur titulus:

DEO PRÆSIDIB. FAMILIÆ DIVIS.
CLEMENS VII. MEDICES P. M.
LIBRIS OPT. STUDIO MAJOR. ET SUO
UNDIQUE CONQUISITIS
BIBLIOTHECAM AD ORNAMENTUM
PATRIÆ, CIVIUMQ. SUORUM
UTILITATEM D. D.

Hanc Bibliothecam *Cosmus Medices* Tuscorum Ma-

gnus Dux perficiendam curavit anno Domini M.D. LXXI.III. Id Julii.

Cosmus *in has ædes meliora volumina* χόσμου
Transtulit; & primas, quas habet orbis, opes,
Sic genuit tandem sterili de nomine Cosmus
Rem sibi cum mundo cœlitibusque parem.

Hic *Pandectæ* Juris civilis in membranis scriptæ asservantur. Pisis huc translatæ, quas ab antiquitate mirificè prædicant *Angelus Politianus* & *Petrus Victorius*, homines longè doctissimi, qui eos libros tractarunt, & hinc emendarunt infinita loca depravata: item v.c. *Antonius Augustinus*, vir sui sęculi & eloquentium Jurisconsultissimus, & Jurisconsultorum eloquentissimus, ut scripta testantur; aliique post Galli doctrinâ politi easdem Pandectas emendandi provinciam susceperunt.

Ad libri calcem ibi legitur: *Ego* Marsilius Ficinus *interfui dum hec repereritur Opus: idque manu propria scripsi, 9. Apr. anno Dom.* 1490. *Petro Bernhardo Bernhardis sedento Vexilli fero Iustitia.*

Sed Romam ad Vaticanam Bibliothecam tamquam in viam redeamus.

DE BIBLIOTHECA VATICANA

Ex non editis PANVINII.

GENTILES suos libros in Bibliothecis publicis & privatis consuevisse asservare, ex eorum monumentis, & ex his quæ nuper scripsimus, facili conjectura possumus consequi, permultique tradiderunt. Ecclesiam vero Catholicam jam inde à primo post Christum exordio in præcipuis quibusdam locis Bibliothecas sacras habuisse, quibus studiosorum ingenia pascerentur, non est obscurum. Nam *D. Athanasius* in narratione *de persecutione Arianorum* in Ecclesia Alexandrina tradit, Bibliothecas in Eccle-

Ecclesiis Christianorum fuisse, librosque magna cura conservatos: & in eo Arianorum impietatem accusavit, quod libros Ecclesiæ ereptos indignissime combussissent. *S. Hieronymus* earundem meminit, cum ad *Pammachium* pro libris suis adversus *Iovinianum* scribens ait. *Ecclesiarum Bibliothecis fruere.* Eusebius præterea lib. VIII. cap. II. scribit, Ecclesiam libros sacros in Oratoriis habuisse, eosque temporibus *Diocletiani* excisis Oratoriis ad delendam prorsus memoriam Christianorum exustos esse. Neque vero desunt in Scriptura conjecturæ: quoniam *Paulus* ad *Timotheum* scribens, libros secum Romam apportare jubet, maximè vero membranas; atque idem libros Propheticos in Ecclesia *Corinthiorum* legi solitos, 1 ad Corinth. testatur. *S. Bartholomæum* vero *Indis* verbum Dei prædicasse, ibique Euangelium Matthæi Hebraicè manu sua descriptum reliquisse, lib. V. cap. X. Historiæ Ecclesiasticæ prodidit Eusebius; quod exemplar in India repertum *Origenes* (teste *Hieronymo*) Alexandriam reportavit, cum ex Oriente libros Canonicos veteris Testamenti *Melito* (ut ait *Eusebius*) attulisset. Hebræi tandem libros sacros diligentissimè custodiebant, & in Synagogis suis *Moysem* per singula Sabbata legere solebant. Quare eosdem Christianos factos, in describendis & conservandis libris Propheticis, & Apostolorum atque Euangelistarum studium suum collocasse merito est credendum.

Sed loca ubi libri servabantur, non uno nomine fuerunt appellata: nam & *Archivia* & *Scrinia*, & *Bibliotheca* (ut ex Auctoribus citandis patebit) dicebantur. Bibliothecarius in Vita *Cælestini* Papæ, *Hic* inquit. *fecit Constitutum de omni Ecclesia, maximè de Religionibus, quod hodie in Archivio Ecclesiæ tenetur reconditum.* Et in Vita *Leonis* Papæ *Multas epistolas scripsit Papa Leo, quæ hodie in Archivio Ecclesiæ tenentur.* Et in *Gelasio* Papa: *Gelasius libros adversus Eutychem & Nestorium edidit qui hodie in bibliotheca Eccle-*

sia Archivio reconditi tenentur. Tandemque in Vita *Bonifacii* Papæ II. *Bonifacius Papa chirographum damnationis Dioscori Archivio Ecclesiæ reclusit*. Anastasius præterea in Vita *Martini* Papæ, *Synodus*, inquit. *Lateranensis à* Martino *Papa contra Syrum Alexandrinum, Pyrrhum, Sergium, & Paulum Constantinopolitanos Patriarchas hæreticos Monothelitas celebrata, hodie Archivio Ecclesiæ continetur*. Et in *Leone*: *Hic fecit Constitutum, quod in Archivio Ecclesiæ continetur, ut qui ordinatus fuerit Archiepiscopus, nulla consuetudine, pro usu pallii, aut diversis officiis Ecclesiasticis quidquam persolvere debeat*. Id *Ioanne VI*. ait: *Ioannes Papa facto Concilio sacerdotum Novellum Episcopum, qui ab Archiepiscopo Ravennate ordinatus fuerat sub ditione Sedis Apostolicæ, reintegravit & confirmavit: cujus rei chirographum in S. R. E. Archivio retinetur*. Ultimò in Vita *Stephani* II. *Pipinus Rex Francorum, victo Astulfo Rege Longobardorum eidem multas civitates, quas vi occupaverat, abstulit, quas B. Petro, S. R. E. & Romanis Pontificibus donavit scriptisque suis donationem fecit, quæ hactenus in Archivio S. Ecclesiæ recondita tenetur*. Hieronymus quoque in Prologo Esther scribit: *Quem librum ego de Archiviis Hebræorum elevans, verbum è verbo expressius transtuli*. D. autem Gregorius Papa in Prologo Quadraginta Homiliarum suarum ad *Secundinum* Episcopum Tauromilitanum refert, quadraginta Homilias suas in Scrinio S.R.E. detineri. Et *Iulius Papa*, qui *Marco*, *Silvestri* successori suffectus est, instituit, ut in Ecclesiæ Scriniis reponerentur cautiones, instrumenta, donationes, commutationes, traditiones, testimonia, allegationes, ac manumissiones Clericorum in Ecclesia. Sed nominis *Bibliotheca* exempla & testimonia non est quòd afferantur.

Ex his igitur facilè cognoscere licet permulta eorum quæ in Bibliothecis reponebantur. Verùm non ista solum, quin etiam & præcipuè *Bibliorum libri* conservari solebant, ut satis superque ex *Eusebio*, & Eccle-

Ecclesiarum usu constat: in quibus quatuor *Euangelistarum* libri, Epistolæ *Pauli, Petri, Iacobi, Ioannis*, & *Iudæ*, nec non *Acta Apostolorum*, & *Apocalypsis Ioannis* legi fuerunt solita. Opera tandem sacrorum Doctorum in eisdem Bibliothecis servabantur, ut *Ignatii, Martialis, Clementis Romani, Iustini, Egesippi, Irenæi, Tertulliani, Origenis, Cypriani*, & aliorum, quorum permulta ad nostra usque sæcula pervenerunt. Quare dicendum est, Bibliothecas propter librorum *Bibliorum*, memoriæ Doctorum, & Scriptorum Ecclesiasticorum, veræque Ecclesiæ historiæ conservationem, atque ad posteros propagationem structas & institutas fuisse.

Ad structuram autem, & conservationem Bibliothecæ non mediocres sumptus erant necessariò faciendi librorum conquisitoribus, luculentis ac peritis scriptoribus, totique veræ Bibliothecæ. Hi partim fidelium divitum liberalitate, partim ex communi Ecclesiæ ærario fiebant. In quo sane *Magni Constantini* eximium & singulare prædicatur studium; qui (ut tradit *Eusebius* lib. III. de ejus Vita) Imperatorios thesauros liberalissime effudit in colligendis scribendisque libris sacris, quos Gentiles temporibus persecutionum ab Ecclesia fere excusserant.

Verum tamen munus Bibliothecæ condendæ, conservandæ, ac curandæ, Episcoporum præcipuum fuit nec non Presbyterorum: quoniam ad hos maxime spectabat & sacros evolvere ac custodire libros, & authenticos ab apocryphis (teste *Eusebio*) discernere. Quamobrem Notarios, librarios, & puellas ad scribendum exercitatas, qui libros describerent (ut apparet ex *Ambrosii Origenis*que historia) alere & sustentare solebant. Inter hos *Panthenius* Rector Scholæ Alexandrinæ diligentissimus librorum conquisitor perhibetur. *Pamphilus* etiam Presbyter, & Martyr Cæsariensis magno studio & industria (ut ait *Eusebius*) Bibliothecam instituit, eam-

que tum *Origenis*, tum aliorum Scriptorum voluminibus exornavit, cujus Cæsariensis Bibliothecæ in Apologia adversus *Rufinum* meminit *Hieronymus*: *Alexander* præterea celeberrimus Jerosolymorum Antistes mirificam Bibliothecam Jerosolymis construxit. eodem teste *Eusebio*, in qua libros *Berilli, Hippolyti, Caji*, & aliorum Scriptorum Ecclesiasticorum reposuit, quibus se adjutum & instructum in scribenda Historia Ecclesiastica *Eusebius* testatur.

Sed ne diligentiam & studium nostrum silentio prætereamus, *Clemens* primus post S. *Petrum* Pontifex maximus, qui multas scripsit utiles Epistolas in Ecclesia Romana conservatas, ad posterosque transmissas, Romæ, ubi fons pietatis doctrinæque erat, septem *Notarios* in singulas regiones distributos instituit, qui censibus Ecclesiæ nutriti, gesta Martyrum diligenter perquisita & sigillatim indagata, litteris & monumentis consignarent. *Anterus* Papa res gestas Martyrum à Notariis descriptas requisivit, & in Ecclesia recondidit. *Fabianus Anteri* successor ordinavit septem Diaconos iis Notariis imminere, ut Martyrum res gestas undique singulatim colligerent. Actiones præterea Synodi Romanæ sub *P. Silvestro* celebratæ eorumdem Notariorum testimonium tribuunt. Ad hæc *Iulius* Papa, qui post *Marcum Silvestri* successorem præfectus est, constituit, ut cuncta quæ ad Christi fidem conservandam propagandamque pertinerent, per Notarios S. R. E. colligerentur, atque ea omnia monumenta à Primicerio notariorum approbata in Ecclesia reconderentur. *Hilarius* autem Papa, primus, quod legerim, Bibliothecas duas Romæ juxta fontem Laterani ædificavit in quibus Ecclesiæ Romanæ scripta, & Epistolas decretales Romanorum Pontificum, Conciliorum actiones, hæreticorum palinodias & hæreses sanctorumque Patrum libros publico usui Christianorum conservaret, cum eo tempore libri ob paucitatem, & librariorum raritatem, difficile admodum invenirentur.

Sed

Sed tamen præter has (ut jam ad originem *Vaticana* deveniamus) fuit etiam alia, fortasse omnium maxima, in ipso Lateranensi Patriarchio structa Bibliotheca, optimis voluminibus referta, quæ eo loci fere annis mille, quamdiu Romani Pontifices Lateranum incoluerunt, permansit. Postea verò quam *Clemens* V. in Galliis Romanam Sedem constituit, Pontificia Bibliotheca fuit *Avinionem* translata, libris jussu Pontificum ex Laterano advectis, atque *Avinione* in Apostolico Palatio ferè spatio centum viginti annorum retentis, quousque Dei benignitate sublato schismate, post *Martini* V. creationem ejus Bibliothecæ magna pars fuit iterum Romam perducta, & non in Laterano, sed in Vaticano, ubi Romanus Pontifex Sedem fixerat, collocata: confusis tamen sparsisque libris, neque ullo certo aut digno loco interclusis. Quod indigne ferens *Sixtus* IV. Pont. Max. incredibilem librorum copiam à suis prædecessoribus relictam, qui partim vetustate, partim hominum injuria consumebantur, certo & opportuno loco digessit; armaris, pluteis, ceterisque instructæ & benè cultæ Bibliothecæ necessariis exornavit, atque Bibliothecam *Vaticanam* multis additis voluminibus, Ecclesiæ decori, fidei Catholicæ amplificationi, publicæ eruditorum hominum commoditati & honori consecravit. hæc igitur *Vaticana* Bibliotheca omnium quæ in orbe terrarum sunt, instructissima est, optimisque & antiquissimis scriptis in membranis libris refertissima, quorum numerus sex millium excedit. Huic, ut facilius conservaretur, & augeretur, *Sixtus* IV, strenam centum aureorum, quam Romanis Pontificibus collegium Scriptorum Apostolicarum litterarum quotannis donare consuevit, in perpetuum addixit. Hanc summa industria & diligentia curant & administrant Bibliothecarius, custodes, correctores, librarii, sarcinatores, & is qui Bibliothecam verrit; quæ omnia ferè munia fuerunt à *Sixto* IV. instituta.

Qui

Qui ergo Bibliothecæ præerat, jam olim *Bibliothecarius*, & aliquando *Cancellarius* vocabatur. Hujus munus erat, Bibliothecam, & omnia ejus volumina, scripta, membranas, & similia, accuratissime custodire. Bullas, sive Diplomata vel Epistolas decretales Pontificum scribere, & si opus erat, dictare: Acta Conciliorum & Synodalia exscribere ac conservare; tandemque apud Romanum Pont. ea omnia præstare, quæ Sedis Apostolicæ Cancellarii nostro tempore faciunt. Conveniens etenim visum fuit, ut is potissimum esset Papæ amanuensis, scilicet Scribarum princeps, vel à Secretis, qui etiam Pontificiam Bibliothecam, quæ tunc erat veluti *Cancellaria* quædam, sive, ut nunc loquimur, *Secretaria*, tractaret. Nostris verò temporibus hæc munia sunt divisa. Bibliothecæ autem Romanæ semper clarissimi & optimi viri probatæ doctrinæ & sanctitatis præfuerunt: nam *Anastasius* in Vita *Gregorii* II. scribit, *Gregorium*, antequam Pontifex crearetur, Bibliothecæ Lateranensis curam suscepisse. *qui*, inquit, *est vir doctissimus, & Constantinopolim ad Imperatorem Iustinianum* II. *cum Constantino Papa profectus, & ab eodem Principe in multis difficillimis quæstionibus interrogatus, peritissimè omnibus satisfecit. Bibliothecarius* prætereа in ejusdem Vita refert. *Gregorium* ab ineunte ætate in Patriarchio Lateranensi nutritum fuisse, atque à Papa *Sergio* Subdiaconum & Sacellarium creatum, Bibliothecæ Lateranensis curam suscepisse, postmodumque Diaconum factum fuisse. *Xistus* verò IV. Idib. Julii, Pontificatus anno VI. & ab orbe redempto M. CCCC. LXXV. perpetuum custodem, & veluti Bibliothecæ tunc à se erectæ Bulla plumbea instituit,

1. *Bartholomæum Platinam* Cremonensem, Scriptorem Apostolicum, familiarem suum, stipendio menstruo decem aureorum decreto, additis victu pro eo, tribus ejus famulis & equo uno, junctisque Regalibus quæ Palatinis Papæ famillaribus dari con-

consuescunt, lignis nimirum, sale, aceto, candelis, oleo, scopis, & similibus.

2. Deinde mortuo *Platina* idem *Xistus* IV. Kal. Novembr. Pontificatus sui anno undecimo, is est annus Domini M. CCCC. LXXXI. *Bartholomæum Manfredum*. Clericum Britonnensis diœcesis, Decretorum Doctorem, familiarem sibi gratum, linguarum peritia insignem, Scriptorem Apostolicum, Bibliothecarium creavit: atque ut huic muneri pristinum splendorem, dignitatem, & amplitudinem restitueret, statuit, ut Bibliothecarii deinceps futuri, *Scutiferi primi* Romani Pont. perpetuò essent, reciperentque stipendia, honores, & emolumenta consueta, facta priùs decem millium ducatorum cautione in Camerá Apostolica, datoque de fidei ac diligenti Bibliothecæ cura jurerando.

Post hos creati sunt temporibus suis qui sequuntur.

3. *Christophorus Persona*, Romanus, Prior S. *Balbinæ*. creatus anno M. CCCC. LXXXIV.

4. *Ioannes de Dionysiis*, Venetus, anno M. CCCC. LXXXVII.

5. *N.* Hispanus Archidiaconus Barcinonensis, anno M. CCCC. XCII. Hic est fortasse *Hieronymus Paulus Cathalanus*. Canonicus Barcinonensis, J. U. D. qui fuit *Alexandri* VI. cubicularius, inter cujus fragmenta inventa fuit *Practica Cancellariæ*, Romæ edita anno M. CCCC. XCIII. Pontificatus *Alexandri* VI. anno secundo.

6. *Ioannes Fonsalida*, Hispanus, Episcopus Interamnensis. anno M. CCCC. XCV.

7. *Fr Volaterranus*, Archiepiscopus Ragusinus anno M. D. V.

8. *Thomas Iugerannis*, alias *Phædrus*, Volaterranus, anno M. D. X.

9. *Philippus Beroaldus* junior, Bononiensis anno M. D. XVI.

10. *F. Zenobius Accarolus*, Florentinus, Ordinis

nis Prædicatorum, anno M.D.XVIII.

11. *Hieron. Alexander*, Clarius, Archiepiſcopus Brunduſinus, Cardinalis, anno M.D XXXVII.

12. *Auguſtinus Steuchus Eugubinus*, Epiſcopus Chiſamenſis, Congregationis S. Salvatoris, Bononienſis, anno M.D. XXXVIII.

13. *Marcellus Cervinus* Politianus, Preſbyter Cardinalis Tit S *Crucis in Jeruſalem* anno M. D.XLIIX. creatus à *Paulo* III. Hic ſtipendium, & quattuor ſportulas Bibliothecariis dari ſolitas recuſavit, atque inter duos Correctores Latinos, & eum qui Bibliothecam verreret; (ut inferius dicetur) diſtribuit.

14. *Robbertus de Nobilis*, Politianus, Diaconus Cardinalis S.*Mariæ in Dominica*, anno M. D. LVIII. à *Paulo* IV.

15. *Alfonſus Carafa*, Neapolitanus, Diaconus Cardinalis S *Mariæ in Dominica*, anno M, D, LVIII, à *Paulo* IV. creatus.

16. *Marcus Antonius Amulius*, Preſbyter Cardinalis, Venetus, anno M.D.LXII.

17. *Gulielmus Sirletus*, Preſbyter Cardin. Calaber, die XIIX. Martii. anno M.D.LXXX.

18. *Antonius Carafa*, Neapolitanus, Preſbyter Cardin. Tit.SS. *Ioannis & Pauli*, die XV. Octobris, anno M.D.LXXXV.

Cum autem unus vix aut nulla ratione poſſet tot millium librorum conſervationi vacare, & neceſſariis Bibliothecæ rebus conſulere; idem *Xiſtus* duos Cuſtodes perpetuos ſpectatæ fidei & diligentiæ, qui Bibliothecarium juvarent, inſtituit, dato unicuique trium aureorum ſtipendio menſtruo, victuque, & aliis neceſſariis, ut oleo, ſale, aceto, lignis, faculis, pro ſe & famulo. Atque omnium primi fuerunt *Ioannes Chadelli* Clericus Lugdunenſis, IV. Kal Maji; & *Petrus Demetrius* Lucenſis, qui in tinello Pontificis Lector erat, Kalend. Maji, Pontificatus *Xiſti* anno X. creati. *Demetrio* mortuo ſuffecit *Iulius* II.

die

die VI. Julii, Pontificatus anno VIII. *Laurentium Parmenium* à Sanct. Genesio, Presbyterum Camerinensem; & *Iohanni Chadelli*, *Romulum Mammacinum Bernardi*, Canonicum Aretinum, cubicularium & familiarem suum, Kalend. Septembr. anno Pontificatus IX. Idemque *Iulius*, Augusti XXIII. Pontificatus anno I. in singulas hebdomades hiemali tempore salmam carbonum Custodibus concesserat: sed nunc viginti quatuor salmæ dantur.

Prædictis succedunt anno M. D. XXXIV. *Faustus Sabaus*, Brixianus, Poëta, & *Nicolaus Majoranus* Hydruntinus: huic successit *Gulielmus Sirletus* Squillacensis per promotionem ad Episcopatum Monopolitanum.

Hieronymus Sirletus, *Gulielmi* frater, successit per promotionem ad Protonotariatum.

Federicus Ranaldus, Valensis successit *Fausto Sabao*.

Marinus Ranaldus Valensis *Federici* frater, successit *Hieronymo Sirleto*.

Addidit quoque *Xistus* (ut nihil ad ornamentum & decus Palatinæ Bibliothecæ deesset) Librarios tres, Latinum, Græcum, & Hebræum, cum victu, & menstruo salario quattuor scutorum. *Paulus* vero IV. Scriptori Græco portionem & stipendium duplicavit, aliosque tres Librarios adjunxit, duos Græcos, & unum Latinum, illorumque uni duas sportulas, & quinque aureos menstruos assignavit; alteri vero sportulas duas, & aureos quattuor. Latino vero scriptori portionem duplicem, & aureos quinque dari jussit, instituitque librorum Sarcinatorem & confectorem; cui quatuor scutorum menstruum salarium dedit.

Tandem *Marcellus Cervinus* Bibliothecarius prædictus instituit duos librorum Correctores & revisores Latinos, quibus emolumenta Bibliothecariis dari solita, quæ ipse, ut diximus, recusavit, concessit, singulis tribuens duas sportulas ex quatuor quæ

or quæ sibi contigerant: uni verò menstruum salarium quinque ducatorum, & alteri quattuor ducatorum tribuit: eum autem, qui remanebat ex decem Bibliothecario dari solitis, assignavit ut stipendium menstrum ei, quem *Paulus* IV. instituerat ut verreret Bibliothecam, cui tamen Regalia fuerunt negata. Primi Correctores Latini fuere *Gabriel Faernus* Cremonensis, & *Nicolaus Majoranus*, quibus *Pius* IV. Correctorem Græcorum librorum adjunxit, cui in singulos menses decem aureos attribuit.

DE OSCULATIONE PEDUM ROMANI PONTIFICIS.

CAP. XI.

Ex JOSEPHO STEPHANO, *Episcopo Oriolano.*

Iure optimo à Romano Pontifice sandalia Cruce insignita gestari, & oscula pedibus ejus à piis hominibus imprimi.

ROMANI Pontifices cum multa & dignitatis & gloriæ insignia à *Constantino Magno* accepissent, quibus per longa tempora culti sunt; *Udones* quoque ex lineo candidissimo ad pedes ornandos acceperunt, de quibus in Actis S. *Silvestri*: Οὐδόνοις τε, τοῦτ' ἔστι, λευκοτάτῃ ὀθόνῃ, περὶ τὰ ὑποδήματα χρῆσθαι. id est. *Udonibus ex candidissimo lineo ad pedes, uti debere Pontifices.* Volebat enim *Constantinus* illos vel linteaminibus candidissimi coloris ornari, vel calceamenta candidissima deferre, more veterum Sacerdotum & Vatum, qui hujusmodi calceamentis utebantur, uti apud Herodianum lib. 5. legimus, *Antonium* more Vatum ejus regionis ubi sacerdotio fungebatur, calceos candidissimos ex lino gestasse. Hoc tamen compertum habeo

beo, *sandalia* Romani Pontificis aliquo ornatu vel signo peculiari ab aliis omnibus, quibus Episcopi inter Missarum solemnia utuntur, fuisse discreta; cum *B. Antidius* apud Sigebertum anno CD.XVIII, ex *sandalio*, quo Romanus Pont. erat ornatus, ipsum agnoverit. *Sandalia* vero inter insignia Pontificum enumerari, quibus ipsi in solemni Sacrificio utuntur, docet S. Bernardus epistola 42. & Innocentius III. Epistola decretali ad Patriarcham Constantinopolitanum. Rupertus lib. 1. de Divinis officiis cap. 24. Ivo Carnotensis Epistola 76. & Sermone 3. de Significatione indumentorum, Rabanus lib. 1. cap. 22. & Durandus libro 3. cap. 28. aliique quamplurimi.

Sed licet olim Pontifices hoc candidissimi ornatus genere uterentur, multis tamen ab hinc annis eam consuetudinem intermissam fateri necesse est; cum jam lintea calceamenta frequenter in usu Ecclesiæ Romanæ non sint, sed purpurea *Cruce* omnium ornamentorum pretiosissima intexta. Cujus rei duplex est caput, alterum populorum reverentia, alterum Pontificum humilitas atque demissio hac una in re maxime commendari debet, qui cum omnes populos communi voto, ut docuimus, ad suos pedes adorandos propensos agnoscerent, *Cruci Christi* osculationem potiùs, quam sibi ipsis tantum honorem deferri maluerunt, ut omnes Christianos benigne ad oscula pedum exciperent. Itaque ut expressam Christi imaginem referrent, & Salvatoris passionem in hominum memoriam redigerent, *Crucem* sandaliis affixerunt, ut Christiani homines eos honores, quos debitos & necessarios Pontifici deferebant, *Cruce* perspecta, alacrius exhiberent. Merito igitur Pontifex Maximus gentes quas ad ipsius pedes procumbere videbat, ad *Crucem* Domini, quam sandaliis impressit, osculandum traduxit, cum in totius Ecclesiæ more, teste Nicephoro lib. 17. cap. 15. sit positum, non solùm *Crucem* venerationis causa

sa osculis petere, sed etiam *Christi* & Sanctorum imagines capitibus & faciebus ad movere, ut refert Zonaras Tom. 3. in Vita *Theophili*, his verbis. Παραλαμβάνουσα τὰς ἁγίας εἰκόνας σεβάζεσθαι καὶ προσκυνεῖν, καὶ ταῖς κεφαλαῖς αὐτῶν ἐπετίθει, ἐν ταῖς προσόψεσιν. id est *Assumebat sacras imagines colendas & adorandas, & capitibus & faciebus admovebat.* Sed de *Crucis* adoratione cum abunde multis in locis Prudentius egerit, in Apotheosi hoc amplissimum edidit testimonium:

---- Iam purpura supplex
Sternitur Æneada Victoris ad atria Christi,
Vexillumque Crucis summus dominator adorat.

Et lib. 1. contra Symmachum, totius Senatorii ordinis exemplo, *Crucem* adoratam memorat:

Christus purpureum gemmanti textus in auro
Signabat labarum, clypeorum insignia Christus
Scripserat, ardebat summis Crux addita cristis.
Ipse Senatorum meminit clarissimus ordo,
Complexusque pedes Victoris, ad inclyta flendo
Procubuit Vexilla jacens, tunc ille Senatus
Militis ultricis titulum Christique verendum
Nomen adoravit, quod collucebat in armis.

Signum verò sublime Romanorum in speciem *Crucis* Dominicæ formatum, quod Imperatorem Constantinum præcedebat, & à militibus & Senatu adorabatur, *Labarum* dictum fuit: fortasse quia laborantibus aciebus subveniret: vel quia in eo deferendo exercituque lustrando, milites qui illud alternis vicibus veherent, maximè laborarent, ut Paulus Diaconus lib. 11. Historiarum, & Nicolaus I. ad Consulta Bulgarorum cap. 7. & 33. retulerunt, moremque in deferenda & osculanda *Cruce* uberius enarrarunt S. Paulinus Nolanus Epistola 42, cum de Christi Imperio ageret, ita habet:

Hinc

Hinc jam & potentes sæculi curvant genu,
Deduntque Cervices Deo.
Regemque Christum confitentur Principes,
Et sceptra submittunt Cruci.

Nec modo *Crucem* Principes adorabant, illique sceptra submittebant, sed etiam instrumenta passionis Christi, quibus salutaris hostia Patri fuit immolata, dimissiùs venerabantur, ut S. Ambrosius in Oratione de Obitu Theodosii refert. *Ecce*, inquit, *clavus Christi in honore est, & quem ad mortem impressimus, remedium salutis est. Ferro pedum ejus Reges inclinantur, Reges adorant, clavum Crucis ejus diademati præferunt Imperatores, & Ariani ejus potestatem imminuunt.*

Sed ex altero capite Romani Pontifices expressam Apostolici muneris imaginem prætulerunt. Qui cum docendi universum orbem curam acceperint, & euangelizandi potestatem, pedum quoque pulchritudine ornati sunt ad pacem & Euangelium deferendum, ut mundi & perfecti, *Crucis* virtute, in toto orbe decurrerent. *Quàm pulchri* (ait Isaias) *pedes euangelizantium pacem, Euangelizantium bona.* Miratur Propheta in quas terras Euangelii præcones abierint, quam ornatis pedibus incesserint, quos Christus sua virtute abluisset; quanta lætitia persusæ gentes, ad quas Apostolici viri talibus ornamentis insignes accesserant; ut non solùm illæ gratiam in nuntio atque Euangelio esse arbitrarentur, verùm etiam totos pulchros ac speciosos agnoscerent, ad quorum usque pedes Spiritus Sancti virtus *Crucis*que gratia decurrisset. Solent enim quædam externa pedum ornamenta ad gratiam & venustatem apponere, & spectantium conciliare animos, cum in eis nihil indecorum & molle conspicimus. Ob quam causam Sponsus suam Sponsam commendabat, quod in calceamentis suis pulcherrimi essent incessus, quod illa in Euangelii præparatione, non per vagas & ancipites vias, in composito aut molli gressu, aut

tractis passibus aberraret, sed cum decore maximo, & externo quodam pedum ornatu incederet. Tertullianus libro de Habitu mulierum, *cultum* appellat, qui in auro, & argento, & gemmis, & vestibus continetur; *ornatum* vero in habitudine partium corporis, quæ oculos trahunt, constituit. Utrumque Apostolici viri, qui pacem cum Deo toti mundo concilians, & Euangelium pacis per legatos & epistolas quotidie evulgant, magna omnium admiratione affecuti sunt. Nam ut muneris majestatem, & pedum decorem ostenderent, & se ad Euangelii prædicationem expeditos ac promptos indicarent, *crucem* calceamentis addiderunt, ut non à profanis rebus pulchritudinem pedum occupari, sed ex ipsomet officio & munere cultum & ornatum colligere viderentur.

Præterea omnium Christianorum fronti & pectori *Crux* Christi insigitur, ne fidem erubescerent, ut ait Augustinus in Psal. 30. sed superato diabolo, tropæum in frontibus reportarent. Romani vero Pontificis pedibus imprimitur, ut *Crucis* virtute fultus, gressus nostros in viam pacis ducat ac muniat. Qui cum totius gregis Christiani ductor ac præceptor sit, oportebat quidem ne pedibus aliquo incurreret, aut laberetur; ne temere ipse dux omnium lapsus, populum Dei in gravissimos errores præcipitem ageret. Quare ut Pontifex hoc sacrosanctum privilegium *Cruce* Christi, in qua omnia mysteria & sacramenta omnia continentur, (ut ait Augustinus Serm. 19. de Sanctis, Tom. 10.) sibi donatum ostenderet, pedes suos Christi *Cruce* fulcivit, ne ipse qui nobis viam monstrat, & nos qui ejus vestigia sequimur, aliquam aberrationem haberemus. Non enim dat Dominus sanctorum pedes in commotionem, cum eorum animas servet ad vitam, cum in eorum sanctitate, virtute & exemplo, vita salusque omnium Christianorum sit posita. *In commotionem*, inquit, εἰς σάλον, id est, in fluctuatio-

tio-

nem, ne omni vento doctrinæ ferantur; sed immoti & stabiles, in pietate & vera Religione persistant. *Servat enim Dominus pedes Sanctorum suorum*, cecinit Anna 1. Reg. 2. *Dirigit gressus*, ut ait Anselomus Monachus lib. 1. Commentariorum in libros Regum, *quia Dominus Apostolicos viros inter persecutionum scandala conservat & tuetur, ut omnes ad illorum pedes tutò accedant*, juxta illud *Deuteronomii* 33. *Qui appropinquat pedibus ejus, accipit de doctrina ejus. A quibus omnia impedimenta terrenarum cogitationum expelli Dominus præcipit, cum pedum pulverem excutere imperavit, ne prædicationis muneri impedimento forent, ne ulla hæreticæ pravitatis face inquinati, ad pravum laberentur opus, aut à ratione deflecterent.*

Quæ omnia cum à passione Christi habeant firmitatem, non abs re Pontifices, ut hanc mysticam intelligentiam significare viderentur, *Crucem* pedibus impresserunt, juxta illud Psalmi 67. *Ut intingatur pes tuus in sanguine, lingua canum tuorum ex inimicis ab ipso.* Tunc enim pelles sanguine tinguntur, cum *Cruce* Christi decorantur; tunc linguæ canum ipsomet sanguine imbuuntur, cùm hæretici, more canum, vestigiis Summi Sacerdotis obvoluti pedes lambunt, veniam postulant, misericordiam exorant, & sandaliis impressam *Crucem* osculantur.

Qui mos usque adeo verus & firmus est habitus, ut nusquam Romanum Pontificem depictum, aut marmore expressum, aut ære ductum videas, quin etiam præter infulam & Sacerdotii ornamenta, *Crucem* pedibus appictam cernas. ut ex imaginibus venerandæ vetustatis, quæ in Basilicis *Laurentiana* & *Vaticana* multis abhinc annis depictæ sunt, constat.

Quare nostros recentiores facilè deducitur in summo errore versari, cum hanc calumniam Romano Pontifici temere inurant. Nam si olim, ut ait *Cyrillus* in Julianum tom. 3. ædium vestibulis *Cruces* appingebantur, & cœlitus missæ vestibus militum im-

impressæ fuerunt, ut Naziancenus Oratione 2. Julianum retulit; Ecclesia etiam, ut morituris opem ferat, sacrosancto signo *Crucis* pedes notat; bestiarum item corpora, ut ait Severus, sanctus Rhetor, carmine *De mortibus boum*, & Chrysostomus in demonstratione Quod Deus sit homo, *Crucis* forma signantur, domus, plateæ, fori, sindones, promptuaria omnia, vestes denique, ut ait Leontius Cyprius lib. 5. contra Judæos, hac nota pinguntur, ut statim Christi passionem in memoriam revocemus; quod ergo dedecus, quod probrum Romanus Pontifex admittet, quam turpitudinis notam, quem pietatis neglectum, cum sandaliis Christi sacratissimum signum inducit? Quod sane non solum in memoriam redigit, quàm primum pedes Pontificis *Cruce* decoratos inspicimus, vanas terrenasque cogitationes esse calcandas, & futiles animi perturbationes, quæ pedum nomine exprimuntur, affigendas *Cruci*: verùm etiam omnia, sive quæ in cœlis, sive quæ terra continentur, sacratissimo signo, in quo Dominus noster acerbissimos pertulit cruciatus, & amplissimum egit de hostibus triumphum, esse prosternenda. Quod sane nusquam alibi æque ac modo verius experimur, cum omnes ad Pontificis pedes ruant, & ad *Crucem* osculandam, communi voto præcipites ferantur.

IDEM
IOS. STEPHANUS
DE LEVATIONE SEU PORTATIONE ROMANI PONTIFICIS.
Cur Romanus Pontifex humeris deferatur.

NON est alienum, ut de *levatione Pontificis* disseramus: nam veteres rerum Scriptores, ut aliquem

quem in Regem vel Imperatorem electum significent, *levatum* dicunt. Ita Claudianum locutum arbitror:

Sed mox cum solita miles te voce levasset.

Fuit verò id moris non barbararum tantum gentium, sed ipsorum quoque Romanorum, ut quem Imperatorem facerent, eum in altum tollerunt, & in humeros efferrent. Ammianus Marcellinus lib. 22. de *Iuliano* à Gallicanis militibus renuntiato, *Impositus*, ait, *scuto pedestri, & sublatus eminens, populo silente Augustus renuntiatus, jubebatur diadema proferre.* Cornelius Tacitus lib. 20. *Impositusque scuto, more gentis, & sustinentium humeris vibratus, dux eligitur.* De *Gothis* Cassiod. lib x. Variarum Epist. 31. *Indicamus parentes nostros Gothos inter procinctuales gladios, more majorum scuto supposito, Regalem nobis contulisse præstante Deo dignitatem, ut honorem arma darent, qui bella opinionem pepererant.* Ado Viensis de *Clotharii* filiis scribens: *Sigibertum contra Chilpericum fratrem profectum à Francis, more gentis clypeo impositum, Regem esse constitutum.* Capitolinus in Gordianis: *Properè ventum est ad oppidum Tysdrum, inventusque senex venerabilis jacens in lectulo, qui circumfusus purpura, humi se abjecit, ac detrectans elevatus, & Imperatorem se appellari passus est.* Herodianus lib.7. *Erat puer quidam infans ex Gordiani filia natus, nomen avi referens, hunc submissis quibusdam, afferri ad se jusserunt: quem cum domi ludibundum offendissent, impositum in humeros per mediam ferebant multitudinem, plebi ostentantes, ac nepotulum Gordiani dictitantes, vocantesque eum nominatim, populo acclamante, & conspergente puerum frondibus.*

Iisdem quoque temporibus non modo Principes levabantur, sed etiam Urbis præfecti, ut suum fastigium altius tollerent, carpento vehebantur; & eos jam adventare, publica voce præconis denuntiabatur, Symmachus lib. 1. *Præcedebat præco, advenire*

Præfecturam ubique denuntians. Cassiodorus lib. 6. form. 4. *Carpento veheris per nobilem plebem, publicà te voce comitantur, favores gratissimi consona tecum voce procedunt.*

Pontifices verò Romani, qui in æterna Urbe summam auctoritatem divinitus gerunt, ut suam dignitatem ostenderent, olim vehiculis per Urbem deferebantur, circumspectè vestiti, ut Ammianus Marcellinus lib. 27. in *Damasi* & *Ursicini* Contentione narravit: *Neque ego abnuo, ostentationem rerum considerans urbanarum, hujus rei cupidos ob impetrandum quod appetunt, omni contentione laterum jurgari debere: cum id adepti futuri sint ita securi, ut ditentur oblationibus matronarum, procedantque Pontifices vehiculis insidentes, circumspectè vestiti, epulas curantes profusas, adeò ut eorum convivia Regales superent mensas.* Quo planè tempore infelix ille *Prætexatus* jam Consul designatus, cum Episcopatus amplitudinem Consulatui prætulisset, homo quidem sacrilegus & idolorum cultor, solebat, ut ait Hieronymus Epistola ad Pammachium, *audens B. Papæ Damaso dicere, Facite me Romanæ urbis Episcopum, & ero protinus Christianus.* Ex quibus verbis liquidò constat, in Urbe Romani Pontificis dignitatem etiam Principum virorum oculos pellexisse, cum omnes Reipub. Magistratus huic uni Magistratui cederent, ut Cassiodorus lib. 10. per varias Epistolas docuit.

Fuisse vero veterum Sacerdotum morem, ut carpento ob muneris amplitudinem veherentur, auctor est Tacitus l. 12. *Suum quoque, ait, fastigium Agrippina altiùs tollere, & carpento Capitolium ingredi, qui mos sacerdotibus & sacris Druidibus antiquitus concessus, venerationem augebat fœminæ.* Id plane virginibus in usu fuisse, liquido ex Artemidoro lib. 1. de Insomniis constat, & præcipue Vestalibus, quæ comitatu & pompa ministrorum circumfusa lecticæ publice deducebantur, ut narrat S. Ambrosius lib. 1. Epist. ad Valentinianum.

Rom-

Romani vero Pontifices præter vehicula & carpenta, quibus publicè per Urbem deferebantur, gestatoriam quoque sellam habuere, quam lecticarii homines suis humeris sustinebant.

Quod præter *Euodii* locum, in Quinta Synodo, ubi Apostolicæ confessionis sellam fuisse commemorat, ex Ordine Romano vetustissimo, ante *Gelasium* Papam conscripto, satis in aperto est, ubi sic legitur: *Cum vero Ecclesiam introierit Pontifex, non ascendit continuò ad Altare, sed prius intrat secretarium sustentatus Diaconibus qui eum susceperunt de* sellari *descendentem*. & alibi: *Diacones cum descendentem de* sellario *accipiunt obviis, ut ajunt, manibus: ubi dum venerit, & in sella sua sederit, Diacones salutato Pontifice egrediuntur de secretario*. & alibi: *Sellam Pontificis cubicularius laicus deportat, ut parata sit, dum in sacrario venerit.* paulo post: *Pontifex prius intrat in secretarium à Diaconibus, qui eum susceperant de* sellario *descendentem, ubi sustentatus dum venerit sedens in sella sua.* Hæc eadem Ordo Romanus multis in locis, & eisdem fere verbis inculcat.

Quid vero sit *sellare*, licet à multis dubitatum hactenus fuerit, credo tamen, ni fallor, hujus vocis lucem invenisse, cum in veteri Glossario hæc vox, ex Græco, aperta significatione explicetur, Δίφρος, *sella*, διφροφόρος, *sellarius*. hæc Glossarium Διφροφόρος apud probatæ fidei Auctores, *ferentes sellas curules* dicuntur, quemadmodum δίφρος apud Plutarchum in Galba, & in Problematibus Romanis, *sellam curulem* significat. In Etymologico Græco: Δίφρος dicitur *παρὰ τὸ δύο φέρειν, quod à duobus deferatur: est que genus sellæ vel Regii throni atque consessus, apud Menandrum & Homerum. Sic* διφροφόροι *sunt illi qui sellas curules deferunt, ut moris erat apud Persas, teste Herodiano, apud quos ea gestationes in usu fuerunt, quæ à duobus lecticariis fierent.*

Constat igitur, Pontificem Maximum à *sellariis*, id est, lecticariis hominibus per Urbem, in *sellari*, id est, in sella curuli insigni delatum fuisse, & ab eo descendentem obviis manibus, ut ait Ordo Romanus, exceptum. Quod multorum Pontificum exemplis apertè demonstrari potest. Nam *Stephanus* II. Ut refert *Platina*, & *Franciscus Iannetus* cap.90. humeris in Basilicam Constantinianam, & inde Lateranam delatus est. Et *Hadrianus* II. in Lateranensem Ecclesiam à Clero & Proceribus deportatus, ut habetur dist. 63. cap. *Cum Hadrianus* II. *ad Romanum Pontificatum ab Ecclesia Dei Genetricis Dominæ nostræ, quæ dicitur Ad præsepe, traheretur ad Lateranense Patriarchium, certatim à Clero & Proceribus & plebe deportatus est.*

Leo etiam VIII. cum summus &, universalis Papa Romanæ Ecclesiæ tertio fuisset acclamatus, ad Lateranense Palatium, *secundum consuetudinem cum laudibus ducitur*, ut ait Luitprandus lib.6. cap.11. *& certo tempore, in Ecclesia S. Petri ad summum Sacerdotium facta consecratione attollitur. Gregorius* IX. gemmis auroque circum tectus, ad Lateranum ducitur.

Quod plane cuiquam mirum videri non debet, cum ab Isaia hæc Pontificum celebris gestatio prædicta jam fuerit, cap.49. *Et afferent filios tuos in ulnis, filias super humeros portabunt.* Ea quidem causa, quia in magno pretio à mundi Principibus futuri erant Ecclesiæ præsides, nec aliquod honoris, studii, officique genus, ab illis prætermissum, quod Ecclesiæ Magistratibus consonum videretur. Accedit hoc, ideo Pontificem in altum deferri oportere, ut populum ovesque Christi sibi creditas circumspicere, eisque fausta precatione benedicere; & populi rursum illum in sublimi loco præsidentem commode spectare, & ex vultu pastorem possent agnoscere, ut inde protestationem fidei conciperent maximam, quoties aspicerent Christi Vicarium, & Petri in quasi throno gloriæ successorem.

ID E

IDEM

DE CORONATIONE ROM. PONTIFICIS.

AUREAM *Coronam* omnes Principes, ut Imperii majestatem ostenderent, honoris causa capite gestarunt. Primum *David*, qui ante *Homerum* & omnes veteres Scriptores regnavit, coronam, ut lib. 2. Reg. cap. 12. legimus, talenti pondere, gemmis pretiosissimis illuminatam, ex urbe *Ammonitarum*, quam bello subegerat, gestandam sibi sumpsit. *Congregavit*, inquit Scriptura, *David omnem populum, & profectus est adversum Rabbath: cumque dimicasset, cepit eam. Et tulit diadema regis eorum de capite ejus, pondo auri talentum, habens gemmas pretiosissimas, & impositum est super caput David. Cyaxares* Medorum Rex (ut scribit Zonaras Tom. 1.) filiam pulcherrimam ad *Cyrum* misit cum aurea corona, quam capiti imposuit, & totam Medicam Provinciam pro dote dicavit. Romani in triumpho *auream coronam* deferebant, ut Gellius est auctor. quod profecto absurdum videretur, cum Historici omnes lauro Imperatorem, qui triumphum agebat, redimitum & ornatum memorent; nisi nos Tertullianus in *Corona militis*, ab hac dubitatione eximeret. *Triumphi*, inquit, *laurea foliis struitur, adversis lemniscis inauratur lamulis*. Plinius lib. 21. c. 3. lemniscatas coronas sive radiatas, foliis aureis & argenteis constructas fuisse memorat. Zonaras Tom. 11. triumphi pompam describens, duas coronas inter triumphandum gestari refert, *lauream* unam, quam victoribus imponebant, *auream* alteram gemmis radiisque interpolatam, quam publicus minister, qui eodem curru vehebatur, supra caput Imperatoris tenebat, de qua Juvenalis Satyra 10.

Tantum orbem, quanto cervix non sufficit ulla,
Quippe tenet sudans hanc publicus. & sibi Consul
Ne placeat, curru servus portatur eodem.

Hanc vero radiatam coronam colori arcus cœlestis similem fuisse, ut divinitatis specimen indicaretur, auctor est Vellejus Paterculus lib. 2. de Octavio Cæsare loquens: *Adventanti Romam immanis amicorum occurrit frequentia. & cùm intraret urbem, solis orbis super caput ejus curvatus, æqualiter rotundatusque in colorem arcus, velut corona tanti mox viri capiti imponens conspectus est.* Suetonius in Aug. cap. 94. *Videre visus est filium mortali specie ampliorem, cum fulmine & sceptro, exuviisque Iovis Opt. Max, ac radiata corona super laureatum currum, bissenis equis candore eximio trahentibus.* Plinius in Paneg. *Horum unum si præstitisset alius illi jam dudum radiatum caput, & media inter deos sedes auro staret aut ebore.* Incertus auctor Panegyrici Maximiano dicti: *Trabea vestra triumphales, & fasces Consulares, & sella curules, & hæc obsequiorum stipatio, & fulgur, & illa lux divinum verticem claro orbe complectens, vestrorum sunt ornamenta meritorum pulcherrima & augustissima.* Latinus etiam in Panegyr. *Olim severi credidere majores Castoras geminos albentibus equis, & stellatis apicibus insignes, pulverem cruoremque Thessalicum aquis Tiberis abluentes.*

Coronas etiam capitibus statuarum additas fuisse. Ammianus Marcellinus lib. 17. de obelisco loquens: *Ei sphæra superponitur ahenea, aureis laminis nitens: quæ confestim vi ignis divini contacta, ideoque sublata, facis imitamentum in figura æreum, itidem in auro imbracteatum, veluti abundanti flamma canentis.* Ibidem lib. 25. *Maximiani statua Cæsaris, locata in vestibulo regia, amisit repentè sphæram æneam formatam in speciem poli, quam gestabat.* Ex quibus planè testimoniis collegit Lazius lib. 9. Commentariorum Reipub. Romanæ, fuisse apud majores nostros morem illum, quo Sanctorum Imagines in Templis cum solari corona formantur; præsertim cum iis radiatis coronis splendidiores appareant, divinitatisque specimen oculis intuentium exhibeant. Sed licet curiosius inde petitam

citam consuetudinem fingendi formandique radiatos sacrarum Imaginum vertices, absurdum videri non debeat; magis tamen veritati consonum arbitror, ab ipsomet lumine, quo sæpè Sanctorum facies enitebat, hanc consuetudinem descendisse: nam ut ait Abdias lib. 5. & Eusebius lib. 2. Historiæ sæpè Apostolos ingens lux circumfulsit, ut eam nullus aspectus ferre posset, exemplo Moysis, cujus facies ex Dei congressu fulgebat.

Ergo ut ad institutum regrediar, olim Persarum Reges tiaram rectum capite gestabant, quam στέφανον νικτήριον appellat Zonaras: apud quos lex erat (ut ait Dion Chrysostomus Oratione 1. de Libertate & servitute) ut capitalis esset is qui eam sibi capiti imponeret. Gentium quoque Sacerdotes coronas capitibus deferebant, ut decus illud ostenderent, quod maximè ad sacerdotii præsidium splendoremque spectare videretur. Unde veteres admirati sunt Sacerdotem Comanorum in Ponto, cui, ut à Strabone litteris proditum est, maximus secundum Regem honos habebatur, & Regium diadema gestare licebat. Præterea in *Emesa* urbe Phœniciæ, sacri viri, qui Sacerdotio fungebantur, tunicas intextas, manicatas, ad talos usque demissas deferebant, & capite coronam pretiosorum lapidum, variegatis coloribus fulgentem, honoris causa gestabant. Quem ornatum *Antoninus* Cæsar, qui ex Solis Sacerdote, militis turba, Imperator Romanorum electus est, inter serias gravesque causas retinuit, ut Herodianus lib. 5. testatur: *Antoninus Cæsar ex Syria profectus, Nicomediæ hiemavit, & statim cultum patrii numinis celebrare cœpit, purpura, auroque redimitus coronas sustinens ad tiaræ modum, auro lapillisque pretiosis insignitas, forma habitus inter Phœnicum stolam, & Medorum amictum.* Postea vero Constantinopolitani Imperatores inter triumphandum, hoc ornamenti genus usurparunt, quod *tuphum* dixere, ut

in Vita *Basilii* Porphyrogeniti legimus: Κατήγαγε θρίαμβον τιάρα ὀρθία, ἣν τοῦφαν καλεῖ. id est. *Triumphum duxit tiara recta, quam illi tuphum appellant.* Sed illud nonnulli recentiorum *talyptram* dicunt, auctore Nicephoro Gregora lib.6.

Nostri vero Pontifices Maximi, cum duplicem personam sustineant, duplici etiam, dignitatis causa, corona ornantur, ut *Innocentius* III. Ser. 3. de Coronatione Pontificis confirmavit. *Ecclesia sponsa non nupsit vacua, sed dotem mihi tribuit absque pretio pretiosam, spiritualium plenitudinem, & latitudinem temporalium: magnitudinem, & multitudinem utrorumque. In signum spiritualium contulit mihi mitram,* (loquitur enim de se *Innocentius* Papa) *in signum temporalium, dedit mihi coronam; mitram pro sacerdotio, coronam pro regno; illius me constituens in vicarium, qui habet in vestimento & femore suo scriptum, Rex Regum & Dominus dominantium.*

Sed age nunc de *mitra*, & de Regia *corona* aliquid dicamus, ut quantum Ecclesiasticis moribus hæc ornamenta accommodata videantur, breviter explicemus,

Mitra igitur apud Suidam, ἀνάδεσμη κεφαλῆς, capitis rediiniculum dicitur. & l.28.ff. de Auro & argen. legat. ut explicat Brissonius. Apud Eusebium lib, 2. cap. 1. πέταλον, sive lamina nominatur, qua Jacobus frater Domini ornatus est, quum primum ab Apostolis in Episcopum Jerosolymitanum fuit consecratus. Quod plane ornamenti genus licet ab Aaron & ejus filiis originem duxerit, postea tamen in Ecclesiam translatum est, ut eo omnes omnium fere nationum Episcopi uterentur. Polycrates Ephesinus laminam gestavit, ut ait Eusebius lib. 3. c. 31. cum Ephesi Sacerdotio fungeretur. Alii quoque Pontifices omnia fere Sacerdotum veterum ornamenta, talarem tunicam, stolam seu ποδήρεα,

cœlestem glorię coronam, hoc est *mitra*, apud Eusebium lib. 10. c. 4. gestabant, ut ornatiores & insigniores apparerent, & de iis plura Amalarius Rabanus & alii gravissimi Auctores docuerunt.

Sed hæc quidem quæ de *mitra* dicuntur, multorum hominum consensione recepta ac comprobata sunt; quæ vero de *Regno* seu *Regia corona* explicari debent, nonnullis sunt tenebris involuta, quæ pro ingenii tenuitate dissolvam.

Primum igitur omnes communi sententia existimant, hoc ornamenti genus à *Constantino Magno* originem duxisse, ut ex dictis *B. Silvestri* colligitur, Quam sententiam omnes Pontifices amplectuntur, ut *Leo* IX. Epist. adversus præsumptionem Michaelis c. 13. & *Innocentius* III. Serm. 1. de *B. Silvestro* confirmavit. *Constantinus secedens Byzantium, coronam capitis sui voluit B. Silvestro conferre, sed ipse pro reverentia clericalis coronæ, vel utilitatis causa noluit eam portare. Verumtamen pro diademate Regio utitur auri* Phrygio *circulari*: & paulo post: *Romanus itaque Pontifex in signum Imperii, utitur* corona, *& in signum Pontificii, utitur* mitra; *sed mitra semper & ubique utitur, quia Pontificalis auctoritas est prior, & dignior, & diffusior quam Imperialis.* Arbitror tamen, *coronam* illam sive *diadema*, quæ sola cingebat tempora (cujus Plutarchus in Vita Magni *Pompeji* meminit, & in vetustissimis numismatibus exprimitur,) ob reverentiam clericalis coronæ à *Silvestro* Pontifice rejectam fuisse cum dedecus videretur, raso capiti diadema imponere, vel apertum & ad cutem usque detonsum, vitta purpurea cingere. At vero *Silvester* Pontifex *Phrygium circulare* gestandum sibi sumpsit, id est, Phrygiam tiarum, ut Juvenalis Satyra 6. ait:

Et Phrygia vestitur bucca tiara.

Vel illud ornamentum ex Phœnicia, vel ex Phrygia usurpatum; amborum enim idem erat ornatus, quia Phryges, ut Herodianus est auctor, à Phœnicibus originem duxerunt, *Phrygium* enim ornamentū

depictum dicitur, & *Phrygia* vestis picta, ejusque artifices *Phrygiones* appellantur apud Non. Marcellum. Hoc vero *Phrygium* ex auro confectum, circularique forma præditum, idem cum *tiara recta* est, ex eisdem S. *Silvestri* Actis, tamquam ex certissimis tabulis constat. Nam cum omnia ornamenta enumerasset Imperator, quæ dono contulerat Pontifici *Silvestro*, & in *Phrygii* vocem incidisset, fortasse multis obscuram, eam explicavit, ut omnibus innotesceret, de qua re eloqueretur. Ὁμοίως δὲ καὶ τὸ φρύγιον, τοῦτ᾽ ἔστι καλύπτραν ἤτοι τὴν μίτραν, οὐ μὴν, ἀλλὰ καὶ τὸ ἐπώμιον, ἤγουν, τὸ λῶρον ὃ περιέωθε τὸν βασίλειον περικλοῦν αὐχένα. *Similiter*, inquit, *& Phrygium nempe tegmen capitis, sive mitram, atque superhumerale nempe lorum quod Imperatoris collum solet obnubere.* Ergo constat *mitram* dictam fuisse *Phrygium*, & a *loro* distinctam; cum *mitra* propria Phrygum esset, ut Poeta:

Et tunicæ manicas, & habent redimicula mitræ.

Sed codex quidam Latinus satis vetustus habet, *Tileum, vel mitram, Phrygium: nec non & superhumerale, videlicet lorum*, ut notat Augustinus Eugubinus de Donatione Constantini.

Theodorus Balsamon has voces parum distinguens, multis errandi ansam præbuit. Qui cum *Phrygium* & *lorum* obscure confunderet, nescio quam inde recentiores opinionem excogitarunt de *pallio*, quo Archiepiscopi, Romani Pontificis auctoritate, induuntur; quasi Phrygium idem esset cum pallio & loro: quæ minus apte videntur convenire historiæ, quam Nicephorus lib. 14. cap. 34. de *B. Cyrillo* conscripsit. Est enim lorum idem fortasse cum stola & pallio, quod Alexandrini Patriarchæ ex collo defuncti accipere consueverant, ut narrat Liberatus cap. 20. sui Breviarii, & Anton. Augustinus in Epitome Juris veteris lib. 2. tit. 3. *Phrygium* tamen nil quidquam commune habet cum pallio, ut ex veteri

pictura

pictura S. *Cyrili* Alexandrini, qui Phrygium à *Cælestino* acceperat, luce clarius perspicitur.

Alii Auctores non ad *Constantinum*, sed ad *Clodoveum* hujus *coronæ* originem revocant, ut ex Sigeberto anno Domini 550. colligere contendunt. *Clodoveus rex*, ait Sigebertus, *ab Anastasio Imperatore codicillos de Consulatu, & coronam auream cum gemmis, & tunicam blatteam accepit, & ea die Consul & Augustus appellatus est. Ipse verò Rex misit Romam S. Petri coronam auream cum gemmis, quæ* regnum *appellare solet.*

Aimoinus lib. 1. cap. 24. idem prorsus affirmat, & Anastasius Bibliothecarius sub *Hormisda* Pontifice multa dona *B. Petrum* accepisse testatur. Apud quem *Constantinum II.* Pont. Max. anno 766. in S. *Petro* coronatum legi, & *Philippum I.* Papam eodem anno consecrationem & coronationem accepisse. Sed veteres Scriptores *consecrationis* nomine coronationis ritum amplectuntur: nam cum multi *Carolum Magnum* in Imperatorem consecratum referunt eum populi applausu *coronatum* fuisse significant, & sub ea voce, etiam coronationis ritum intelligunt: Unde facilè colligi poterit, coronationem Pontificis à priscis temporibus originem duxisse, cum anno 683. sub *Agathone I.* & *Benedicto II.* fuerit abrogata consuetudo, qua pecuniam pro consecratione Pontificis dare, vel assensum consecrandi & coronandi ab Imperatore expectare oportebat. *Eugenius II.* anno 824. 11. Kal. Junii coronatus est. *Benedicto.* anno 155. corona imposita. *Formosus I.* Papali corona anno 891. insignitus. Sed post *Clementem. II.* anno 1044. auctore Panuino, omnes Pontifices coronationis insignia acceperunt: ut inde verissime ab Isaia cap. 61. vaticinatione præ dictum agnoscamus, Sacerdotes *vestimentis salutis indutos, & quasi sponso corona decoratos fuisse.* Quem locum apertè Aquila transtulit ἱερατευμένος στέφανον: id est, *eum constitutum esse Pontificem, qui in ea sacra dignitate coronam*

 capite

capite deferret. Erit, inquit cap. 22. *in die illo, vocabo puerum meum Eliachim, filium Elciæ, & induam illum stola, & coronam dabo ei. Corona* symbolum est Imperii, *stola* signum œconomiæ, quæ varia est in domo Domini. Subjungit Propheta ex interpretatione Eusebii, *Imperium & œconomiam tradam in manus Eliachim*, ut cum omni auctoritate & potestate præesset Pontificatui in regno Juda. Sic in Apocalypsi cap. 14. Filius hominis *corona aurea* insignitus, nube innixus apparuit. & cap. 19. Verbum Dei equo albo insidens, & multis diadematibus (quibus se suosque coronaret) decoratus visus est à *Ioanne*; ea quidem causa (ut ait Anselmus) quia ob summam sapientiam, quæ per aurum exprimitur victoriam de omnibus reportavit, & suo fidei Imperio subegit. Sic etiam Pontifex Maximus, qui omnibus auctoritate præest, gentes, populos, tribus, & nationes sua auctoritate subjecit, ut Christi potestati subjugaret. Qua de re merito triplicem coronam capiti aptavit Pontifex Maximus, ut se aliis Regibus gloria, auctoritate, rebus gestis, superiorem ostenderet.

Post omnes Pontifices nostro sæculo *Paulus* II. qui maxime ornamenta Pontificia excoluit, *Regnum* gemmis auroque distinctum mirum in modum decoravit, cum omnibus aliis dignitate antecederet. Quare ut meo munere defunctus videar Cæsar Costa (lib. 1. Variarum ambiguitatum cap. 3.) solum hujus rei veritatem per transennam aspexit. Nam neque *triplex corona* à tribus illis, quas ipse existimat, causis duxit originem, neque ad tituli mysticam significationem revocari debet: cum hæ omnes parum ponderis & auctoritatis obtineant apud eos qui veritatem inquirunt.

STE-

STEPHANI PIGII
DE JUBILEI ANNO SACRO, EJUSQ. CAUSIS ET ORIGINE.
CAP. XII.

NONNULLA hic de causis & origine *anni Iubilei*, & *porta sancta* vetustis ceremoniis, in medium proferre non incongruum videtur. Antiquissimam ejus quidem anni institutionem esse constat apud Hebræos, quem Moyses eorum primus legislator ex Dei oraculo non sine mysticis rationibus ordinavit ex septem hebdomadibus annorum perfectis, quæ simul quadraginta novem annos constituunt, Supplet ac perficit hunc septem septenniorum, ut ita dicam, circulum ipsa monas in quinquagesimo, non quidem per se numerus, cum sit individuus, sed numeri principium, & finis, fons, radix, ac parens. Non ineptè propterea uni individuoque Deo, summo bono, rerum omnium auctori, atque parenti conservatorique comparata: qui, non secus ac monas numerorum seriem, mundum, rerumque in eo cunctarum statum ac ordinem suo nutu immutabilis, ac semper idem ipse moderatur, atque continet. *Septenarium* numerum; quidem ab ipso mirifice commendari, plurimis argumentis cognitum est:& maxima quæque ingenia caussas indagare satis nequeunt. Mundum inprimis ornavit septem stellis vagantibus, quas *Planetas* ideo vocamus. Et quia variis eximiisque virtutibus præpotentes in elementa ac inferiora corpora cuncta dominantur, haud male κοσμοκράτορας, tamquam mundi principes, veterum judicio nuncupatos fuisse legimus. Quin etiam homo, quem ad imaginem suam factum, ac ratione dotatum, veluti delicias suas orbi terrarum rebusque in eo creatis omnibus præposuit, tota membrorum symmetria, corporisque compage sic conflatus divino numine videtur, ut septenarii numeri vis atque potestas

testas in eodem luculenter eniteat. Constat etenim, ipsum septenaria ratione concipi, formari, vivescere, perfici, adolescere, & roborari, necnon decrescere atque debilitari. Quemadmodum Platonici copiose demonstrant, argumentisque pervincunt, totam humani corporis fabricam atque hominis vitam isto dispensari numero. Quin etiam sensuum officia quatuor, visus, auditus, olfactus & gustus in capite velut in arce posita, quo rationis temone regerentur, septem foraminibus, oris videlicet uno, oculorum, aurium & narium ter binis administrari: quintum vero, tactus, per totum corpus diffundi, ut torporem viventis arceat, & vigilantiam excitet ad noxia quæque fugienda. Quapropter hunc numerum perfectionis universitatisque plenitudinem in se continere, doctorum opinione receptum est: idemque persuadent ejus virtutes & effectus, veluti pulcherrime docet tamquam in digitos argumenta diducens, *Macrobius* in suis Commentariis, quos in Scipionis somnium Tullianum luculentissime conscripsit; ad quem hujus mysterii curiosum Lectorem remitto, quandoquidem ulterius nunc pergendum nobis est.

Quantum igitur excellentiæ ac dignitatis septenarius rebus à Deo creatis adferat, hic diffusius explicare necesse non videtur. non præteribo tamen quod rem attinet eumdem ab omnipotente Deo consecratum ab initio fuisse, cum omnipotente Verbo mundum sex dierum spatio crearet, & tantis operibus consummatis, septimo die quiesceret, qui inde *Sabbatum*, id est, *quies* dictus est. Itaque diem septimum quemque sanctitudine peculiari sublimavit, feriatumque ab operibus profanis esse voluit, cum hebdomadam absolvat, nempe septem dierum spatium: cujus circulo ac repetitione menses, anni, & sæcula peraguntur non solum, verumetiam ætatates, animantiumque vitæ per climacteras quasdam suas reguntur. Quare per Moysen populi sui ducem

sanciri

ſanciri legibus juſſit, ut ſeptimum quemque diem, menſem, ac annum religioſiſſime colerent, hunc numerum in ſacris cærimoniis & arcanis myſteriis reverenter obſervarent: ſeptimo die populus ab omni opere abſtineret, rebuſque divinis vacaret, quia ſabbatum Domini Dei, & ſignum fœderis ipſius eſſet: ſeptimo menſe tubæ clangerent, afflictioneque fierent expiationes à peccatis; ſex annis agriculturam exercerent, fructus colligerent, ſeptimo quieſcerent, fructus pauperibus relinquerent: ſex annis Hebræus emptus ſervitutem ſerviret, ſeptimo, ſi velit, liberaretur gratis; ſi nolit, aure pertuſa domini maneret in ſæculum Jubilei ſequentis. Utque poſt ſeptem hebdomadas annorum plenas, quæ conſtituunt quadraginta novem, ſequenti quinquageſimo feriarentur; quem tubarum ſeptem clangore, quadrageſimi noni anni menſe ſeptimo indicerent publicarentque quia Jubileus ac remiſſionis omnium vocaretur, eſſetque ſanctiſſimus: eodem non ſererent, nec ſponte naſcentia meterent, colligerentve primitias: eodem contractus, obligationes, & debita quævis diſſolverentur, exilia & ſervitutes omnes tollerentur, venditæ alienatæque poſſeſſiones redirent ad primos dominos, & unuſquiſque ad familiam priſtinam, nativumque ſtatum ſuum. Admodum igitur appoſite hunc annum Jubileum, quaſi remiſſionis, reditus, atque lætitiæ haberi ac nominari legiſlator voluit à voce primigenia יָבֵל *jobel*, quæ lingua Hebræorum ſonat *reductionem* vel *reditum*; Chaldæis autem *arietem*, ex arietum autem cornibus erant compoſitæ illæ tubæ, vel buccinæ ſeptem, quibus hic annus à Sacerdotibus publicari ſolet. Nec inepte quidem, ſignificabat etenim ipſis *aries* Regnum ac Sacerdotium, dux enim & cuſtos eſt gregis. Principes igitur Sacerdotum, ſeptem ex lege tubis ſuis arietinis, priſtini ſtatus reductionem, velut maximi gaudii nuntium, populo publicabant. Latini, vero gaudium ineffabile, quod verbis explicari

cari nequit, voce tamen testatum, non dissimili nec minus antiquo vocabulo, *Iubilum* appellant: quemadmodum & Celtæ, Germanique rem pretiosam, charam, & gaudio afficientem, *Iouvveelum*, iidem *Iubileum* annum sua lingua vocant *aureum*, à metalli ejus pretio, ut & omnia chara dicunt *aurea*. Quæ quidem nomina ex eodem fonte prognata sunt, & anni dicti non minus, quam legis virtutes & effectus declarant. Quid enim non gaudii & exultationis adferunt debitorum remissio, bonorumque recuperatio pauperibus, libertas servis? quid non desiderii tantorum beneficiorum expectatio? Non immerito quidem annus hic, quem & *aureum* Germani nuncupant, ab afflictis & oppressis, tamquam pretiosus & charus haberi, votis omnibus exoptari, & excipi summa cum lætitia poterat. Ceterum non sine divinis rationibus Legislator ille summus eos ritus instituisse, legesque tales præfracto & barbaræ servituti adsueto populo imposuisse videtur, quibus eum ad humaniorem cultum reduceret, & ad sui timorem ac reverentiam compelleret: cum nimirum sibi hunc, velut in hæredium, & in ejus fundo stirpem delegisset, ex qua denique Servator humani generis CHRISTUS Dominus noster divina prædestinatione nasceretur in terris, ex tribu videlicet Juda, & semine David, quemadmodum plurimi Prophetæ vaticinati sunt. Ne igitur familiarum ac tribuum fieret confusio temporum longo successu, quæ nasci plerumque solet ex longinquis & promiscuis conjugiis, & bonorum hæreditariorum alienatione; cautum diligenter legibus, ne quis extra familiam aut tribum suam matrimonium iniret, néve nuberet: uti uxorem viduam fratris sui defuncti sine liberis, frater ducat in matrimonium, semen suscitet, & primogenitum ejus nomine appellet: uti in tribubus duodecim familiæ singulæ restituerentur in integrum anno quoque quinquagesimo; possessiones villæ, bonaque omnia quocumque modo distracta redi-

redirent ex prima sortium distributione ad easdem, & primos heredes suos, atque in servitutem addicti in libertatem, & ad cognationem quisque suam. Harum igitur legum beneficio sanguinum commixtio, hereditariarumque portionum, quas Josue dux populi Hebræi tribubus ac earum familiis singulis in Terra promissionis ab initio assignaverat; alienationes perpetuæ prohibebantur. Nam, & anni *Iubilei* recursus, velut aureum quoddam sæculum, collapsa reparando prisca jura possessiones, libertates familiis singulis, atque privatim cuique, nec non felicem ac quietum Reip. totius statum reducebat. Non itaque difficile familiarum stemmata & propagines à prima stirpe deducere, cum intra familiam & cognationem manerent conjugia. Et cum maxime illi populo fuerit semper usitatum genealogias colligere, & natalia quorumcumque curiose scriptis mandare, ut liquide satis ex Patrum sacris voluminibus atque vaticiniis constet, adventum expectatum Messiæ in Christi liberatoris nostri, ex sanguine David, & tribu Juda nati vita & passione, in terris expletum fuisse: quod in confusione illa cognationum ac familiarum haud facile demonstrari potuisset. Jam vero sabbati, & anni septimi, ac rursum cum *Iubileo* recurrens illa quies atque vacatio laborum publica commodi plurimum adferebat, hominibus videlicet atque jumentis virium restaurationem, agris fœcunditatem, pinguiaque novalia possessoribus agricolis. Libertatum denique atq; bonorum recuperatio, hoc est restitutio in integrũ & pristinum statum uniuscujusq;, certam quamdam suis temporibus conditionum ac fortunarum æqualitatẽ pariebat, quæ ut conciliatrix amoris & concordiæ, sic & injuriarum, invidiæ, atque contumeliosæ superbiæ profligatrix esse solebat. Itaque visum supremo Legislatori, hisce ritibus, aliisque legibus opportunis, gentem in usuras, avaritiam, ac sordidos quæstus pronam compescere, ne divitiis supra modum evecti inso-

insolescerent, pauperes opprimerent, virtutem ac cultum divinum vilipenderent. Atque hæ quidem haud leves instituti apud Hebræos *Iubilei* anni fuisse causæ videntur. Verum enimvero, cum in veteris Legis oneribus, & umbratilibus sacramentis, quæ Moyses obvelata facie legem ferens Israelitis imposuit, gratia Dei, qua genus humanum crimine primi parentis collapsum per filium suum Jesum Christum Servatorem nostrum, ordinatissima temporum dispositione restaurare decreverat, operta multis sæculis jacuerit, quæ tandem per Christi Euangelium, ac ejus passionem, velo Templi scisso, in lucem prodiit, jam mihi facile persuadeo, sub prima illa sabbati atque anni *Iubilei* institutione sublimiora etiam mysteria comprehensa latitasse. Sic etenim necesse est intelligamus, quæcunque sub veteri Lege decreta factave esse legimus, ut cogitemus in his esse plurima, quæ signant postmodum in Ecclesia Christi gerenda, & nobis etiam imitanda esse, quemadmodum *D. Gregorius* testatur. Quid enim significat *septimi diei sabbatum*, quod Deus ipse ab operibus quiescendo sancire voluit, & vacatione diligenti profanorum atque servilium laborum sacrari a Judæis? Non aliud ex *D. Augustini* sententia, quam à servitute perpetui hostis & peccatorum jugo liberandos nos esse per CHRISTI passionem & Spiritum sanctum, quo beneficio vinculis peccati dissolutis in veram libertatem asserimur. CHRISTUS igitur nos oneratos ac laborantes sublevat & reficit, fessis criminum sublato pondere veram quietem præstat. Hic libertatis nostræ vindex legem adimplens ipse sabbatum felicissimum nobis attulit, missus à Patre, ut suis nuntiaret annum *Iubilæum*, plenum salutis & gaudii ineffabilis; vel, ut Isaiæ Prophetæ verbis dicam, annum placabilem vel acceptabilem Domino, & diem retributionis Deo nostro. Quod vaticinium in se compleri palam indicavit CHRISTUS ipse, cum in terris inciperet

peret Euangelium, atque annum hunc acceptabilem prædicaret; jam in Jordane baptismatis tinctus ac unctus Sacramento; nec non superveniente figura columbæ Spiriritus sancti numine, & Dei Patris oraculo commendatus, ut ipsum audiremus. Tunc patriæ suæ synagogam ex more sabbato ingressus, cum librum lecturus aperuisset, in eadem incidit Isaiæ verba hæc: *Spiritus Domini super me, eo quod unxerit me; ad euangelizandum, mansuetis misit me, ut mederer contritis corde*, & quæ sequuntur. Cumque legisset, & omnium oculi in eum essent intenti, convoluto libro, cœpit ad eos dicere: *Hodie completa est Scriptura hac in auribus vestris*, & facundiæ ad miraculum ex ejus ore fluentis gratia cunctis, hoc facilè persuasit, CHRISTUS igitur Servator noster *Iubileum* & gratiæ verum annum à Judæis ex lege per figuram celebratum nobis attulit, & simul per Euangelium annunciavit mansuetis, hoc est, spiritu pauperibus, ut *D Hieronymus* Prophetæ verba interpretatur. Missus ad sananda vulnera contritorum, & ut prædicaret captivis peccatoque servis libertatem, clausis apertionem, vel vinctis solutionem. Hic legis abolevit obligationes, & reliqua vetera. Hic primi parentis crimine genus humanum infestissimi hostis servituti mancipatum sua morte liberavit, peccatorum vincula solvit, clausos in barathro Patres antiquos à morte resurgens reduxit, apertaque cœli porta, beatitudinis æternæ thesauros patefecit, hereditatem amissam, & felices Paradisi possessiones, cœlestemque patriam exulibus nobis ad eum redeuntibus benigne restituit. Adventus quidem tam exoptati temporis, vel potius *Iubilei* nostri etiam arietinarum tubarum septem clangore nobis prænuntiatus fuit, nempe vaticiniis Prophetarum plurimis, ut septenarius numerus item multitudinis symbolum est. Notum est itidem, in veteri Lege mensis septimi initio *Tubarum festum* celebrasse Judæos, nihilque aliud sibi hoc voluisse, ut interpretantur Theologi,

Theologi, nisi ex Prophetarum oraculis Euangelii, & Apostolorum vocibus, quarum sonus cœlestium tubarum instar in omnes terræ fines exire destinatum erat, instituere & imitiari sacra omnia nos debere. Quin etiam arietes *Nabajoth*, qui apud Isaiam cap. IX. ministrabunt & offerent, D. Hieronymus interpretatur de electis in sacerdotium, & de ministris Ecclesiæ, & ubi Psalmographus cecinit, *filios arietum* Domino adferendos esse, eos *Principes Ecclesiarum* Eucherius exponit vel, ut Augustini verbis dicam, quos per Euangelium duces gregum Apostoli genuerunt. *Arietina* igitur *tuba*, videlicet Moyses & Prophetæ, nobis hunc annum remissionis & gratiæ per figuras & ænigmata obscure clangere cœperunt; ac demum ille præco buccinator *D. Ioannes* Præcursor in fine quadragesimi noni anni, in ipso Liberatoris nostri adventu; imo etiam Angelicus è cœlo concentus in ipsius nativitate, cum ex Virginis utero procedens, portam gratiarum auream cunctis aperuisset, pastoribus apertius, pacem & gaudium magnum bonæ voluntatis hominibus promittentes nuntiarunt: Admodum igitur apposite & hos *arietinas* nobis fuisse *tubas* opinabimur, qui nobis CHRISTUM monstrarunt, ut agnum innocuum & immaculatum qui mundi peccata sua morte tolleret, & æternæ vitæ referaret aditum. Quin per *arietem* illum, quem jussus erat Aaron pontifex pro populi peccatis offerre in holocaustum, CHRISTUS etiam repræsentatus fuit, ut D. Augustinus, Hesychius, aliique veteres Theologi interpretantur. Nam hic idem per crucis extensus cornua, spinisque coronatus, olim obumbratus fuerat per arietem cornibus suspensum in vepribus, quem pro filio jussus Abrahamus immolavit. Hæc victima sola Sanguine suo supremæ justitiæ moriens satisfecit, primi parentis, universique generis humani crimina, quibus immortalitati eramus facti inhabiles, diluit ac sustulit, amissas æternæ beatitudinis possessiones hereditarias, liber-

tatem·

tatemque illam priſcam reſtituit cunctis, ejus Euangelium ac legem gratiæ, ſine qua vetus Lex ad ſalutem invalida eſt, recipere volentibus. Cujus quidem tamquam *Iubilei* veri ac placatiſſimi anni buccinator etiam ipſe non minus, quam auctor in Judæa fuit, Et cum Corporis & Sanguinis ſui teſtamentum credentibus relinqueret, per mortis tramitem vitæ portam mox aperiret, per Crucis arma noſtræ ſervitutis tyranno profligato, caſtriſque ejus expugnatis, vincula captivorum ſolveret, mortis & inferni victor redivivus triumphans in cœlum ſcanderet: abundantiſſime pro noſtra ſalute & reſtitutione debitum ſolvit, Deoque Patri ad ejus gratiam ſe conferentes cunctos reconciliavit. Jam vero cum vivificus dictæ gratiæ noſtræque reparationis theſaurus cunctis quidem pateat accedere ad ipſum volentibus: non tamen ad ejus uſumfructum quis pervenire poteſt, niſi per legem gratiæ, & Sacramenta à Chriſto liberatore noſtro inſtituta renatus, in Eccleſiæ gremium prius admittatur. Hujus igitur inæſtimabilis theſauri diſpenſationem abſolutam è terris diſcedens Chriſtus, Petro & Apoſtolis, eorumque ſucceſſoribus commendavit, ut eumdem per Eccleſiæ ſuæ membra fideliter & prudenter pro animarum ſalute, diſtribuerent. Itaque completis rurſum ſeptem ſeptenariis myſticis, quinquageſima poſt reſurrectionem die, cum jam in cœlum aſcendiſſet, promiſſum ſuis Spiritum ſanctum miſit, cujus afflati numine, nihil non rite facerent ac docerent in ejus Eccleſia. Remanet igitur hæc plena diſtribuendi poteſtas per Spiritum ſanctum in *D. Petri*, quem paſtorem in terris conſtituerat, & curam ſui gregis cum clavibus regni cœlorum dederat, ſucceſſore hierarcha Romano, ut is pro uſu & neceſſitate temporum paſſionis & ſanguinis ſui incomparabili pretio ſuccurrat, imbecillitati noſtræ, quando variis in hac miſeriarum valle malorum periculis & ærumnis expoſiti, perduellis inimici inſidiis at-

que

que infestationibus assidue vexemur. Sic enim visum supremo Numini, proprio non parcere Filio, sed humiliatum humanæ fragilitatis conditione morti substernere, pluribus onerare calamitatibus, noxæ dedere, ut tanti pignoris pretio salutis æternæ porta ad eam tendentibus aperiretur. Itemque voluit, ut Filii sui vestigia hic insequamur nostram & ipsimet crucem portemus, licet invalidi. Adsit, ut *D. Pauli* verbis dicam, stimulus carnis, vel angelus satanæ, qui colaphizet per errores & carnis passiones, ut vigilemus diligenter per adversitates, ne extollamur in superbiam. Hujus improbitatem & colaphos cum non semel *Paulus* fuisset deprecatus, repulsam se passum cum tali responso scribit, *Sufficit tibi gratia mea*. Cujus quidem ope laboremus oportet continue, ut destruatur in nobis peccati jugum, eoque dissipato, CHRISTI Servatoris nos adaptemus auxilio, veræ libertatis beatitudini, nequissimamque dæmonum tyrannidem orationibus & jejuniis feliciter excutiamus. CHRISTI enim solius meritis nostra qualiacumque bona opera ad eam beatitudinem consequendam conferre quid poterunt? In eum itaque finem à Romanis Pontificibus, *D. Petri* successoribus, ad imitationem veteris *Iubilei* Hebræorum, inter alios, quibus in officio Ecclesiam gregemque sibi commissum continent, modos, & ille ab antiquo repertus est, quo populum ad pœnitentiam errorum & scelerum, vitæque correctionem, & ad pietatis exercitia pellicerent: quo revocant statis diebus ac annis in memoriam hominum Christi Servatoris nostri benignitatem & merita, per quæ culparum omnium venia atque condonatio gratuita ejus clementiam implorantibus præsentatur. Omnes etenim, ut Flaccus Poëta canit,

Non secus ac pueris olim dant crustula blandi
Doctores, elementa velint ut discere prima,

Magnis propositis præmiis invitant ad veri illius *Iubilei*

-ei à Deo per Filium nobis promulgati communionem, veluti ad solemne Regis superni convivium, & hymeneias epulas, ad quas neminem nisi in habitu nuptiali splendidum, nisi fœdis vitiorum sordibus expurgatum, venire decet. Quarum elevandarum causa Summus Pontifex paratos ac limpidos nobis ostentat fontes, nempe Sanguinem sacrosanctum, ac merita Christi. Ad quos precibus, jejuniis, eleemosynisque pro nostro modulo præparati, Divorum patrociniis adjuti properemus licet, ea cum fiducia & persuasione, solum liquorem nos emundare, & candidatos adaptare tanto convivio posse. Nam nihil Redemptoris nostri gloriæ decedet propterea, (ut hæretici maligne calumniantur) quod nostræ imbecillitatis memores, nostrisque viribus diffisi, Patronos ipsi gratos imploremus, & adminicula opportuna solliciti quæramus. Cum autem publicæ cærimoniæ & epiphaniæ vel apparitiones quædam adiaphoræ, partim olim admissæ inter sacra, tamquam imagines & picturæ moveant & incitent hominum animos; doceant, & renovent memoriam rerum gerendarum; quas D. Augustinus eleganter admodum *escas* appellat, quibus in utero suo susceptos, & ex Baptismo renatos fovet ac reficit Mater Ecclesia, ut hilares & bene pastos nos exhibeat Christo: non incongruum profecto vel ineptum videri poterit, quod Summus Pontifex populum omnem Christianum sibi commissum exhortatur ad pietatem, preces, operaque bona, instante *Iubileo* gratiarumve tempore sacro; vel ingruente Turcico bello, periculosaque tempestate quapiam Remp. Christianam turbante. Non absurdum apparebit, quod nos inflammet ad opem divinam implorandam, convocet gregem universum ad ovile suum, ad Ecclesiam videlicet Romanam, tamquam ad fidei petram, & Ecclesiæ fundamentum: immo velut congregat arcam Noe, extra quam (ut D. Hieronymus ad Damasum scribit) regnante diluvio qui manet, peribit. Non otiosum,

tiosum, inquam, videbitur, quod orando, pulsandoque gratiæ cœlestis portas aperiri posse cærimoniis demonstret, dum omnibus Ordinibus sacris stipatus, maxima cum pompa portam Basilicæ *D. Petri* Apostolorum Principis in *Vaticano*, semper alioquin muro lateritio clausam, anni illjus initio precibus & malleo recludit, atque per eamdem *Crucis* sacrosanctæ signum triumphale, cereaque benedicta sancti Spiritus lucem mentes illuminantem, ac divini amoris flammam corda succendentem infert, populi multitudine ingenti subsequente, Quantus tum, ô superi, hominum omnis generis ex universis Christiani orbis provinciis ad ea sacra Romam venientium confluxus? Exposita cuivis ex inexhausto passionis & meritorum Christi Divorumque thesauro plenissimo peccatorum indulgentia, non propter dictas illas cærimonias, non ob nostras preces, peregrinationes aut labores, sed propter unicum nostræ salutis assertorem JESUM CHRISTUM. Quod ipsum etiam in suis Edictis Summi Pontifices promulgare numquam prætermittunt. Ob has igitur rationes, & in eum modum anni *Iubilei* festum à *D. Petri* successoribus institutum indicitur: non quidem Judaico prorsus ritu, sive ex veteris Legis decreto, cujus cærimonias per Euangelii gratiam ablatas esse, Paulus ubique contendit; sed ut legis Moysaicæ adimpleat mysteria, cum illa *Iubilei* tempore possessiones & bona his in terris dumtaxat redderet, nexos solveret, & corpora in libertatem vindicaret: nobis autem per Euangelium *Iubileus* annus exoptabilior offertur, quo nexus animorum solvuntur à criminum vinculis, amissæque cœlorum possessiones in libertatem assertis restituuntur.

Ut autem anno quoque centesimo hæc festa repeterentur, *Bonifacius* VIII. Summus Pontifex primum decrevit; & portam Basilicæ in *Vaticano* aperuit, largissimamq; statuit peccatorum omnium indul-

dulgentiam cunctis qui Urbis inquilini triginta ejus anni diebus, quive peregrini aut advenæ, quindecim diebus, confessione, pœnitentia, ac Corporis Christi communione prius lustrati, ad sacra religiose per eam intrassent. *Clemens* VI. post eum ejus nominis, flagitantibus Romanis, ad annum quinquagesimum *Iubilea* reduxit, cui & grati tanti muneris dispensandi occasio visa fuit. Is alteram addidit portam Basilicæ *D. Ioannis Lateranensis* in Cœlio, statuitque ut totidem vicibus & ibidem sacra visitarentur. Adjectæ postea ad similes visitationes faciendas duæ sanctiores aliæ basilicæ, *D. Mariæ Majoris* in Esquiliis, & *D. Pauli* Via Ostiensi. Atque ita portæ patefiunt in Vigilia Christi Nativitatis, initio *Iubilei*, eadem hora quatuor; una, ut diximus, per Summum Pontificem, aliæ tres per Basilicarum dictarum Antistites symmystas Cardinales. *Sixtus* IV. denique temporis interstitium contraxit ad annos viginti quinque, ratus vitam hominis, mille casibus & periculis expositam, rarius ad quinquagesimum annum pervenire, gratiæque illius expertam infinitam hominum multitudinem idcirco fieri: ætati cuivis anno quoque vigesimoquinto recte consuli, cum unius hominis vita ter annum illum felicem & optatum attingere possit, in juventute nimirum, virili ætate, & senectute; fraudarique dumtaxat, quibus lubricam adolescentiam excedere non contingit. Hæc præcipua contrahendi temporis caussa fuit, ut videlicet major frequentiorque cœlestium gratiarum copia proveniret, non pecuniarum, sicut avidam falsè magis quam salse jactitant. Quid enim hoc sæculo his moribus tantum lucri Pontificio ærario ex stipe illa collatitia & arbitraria accedat, non video, quæ potius ad Basilicarum, sive Ædium sacrarum fabricam, pietatisque culturam conservari solet. Summo Pontifici interea non levis incumbit cura, ut in Urbe, & Ecclesiæ ditionibus ubique locorum ad tantum populorum confluxum

abundet copia, annonæ provideatur vilitas, utique itinera reddantur à latrociniis tuta peregrinis, quæ quidem sine magnis sumptibus præstari nequeunt. Sed de *Iubilei* origine & caussis jam satis.

EJUSDEM PIGHII
DE INSIGNIBUS MILITARIBUS
A PONT. MAX. PRINCIPIBUS
DEFERRI SOLITIS.

CAP. XIII.

HONOS ingens à Summo Pontifice deferri interdum solet, qui Principibus maximis raro contingit, ob occasionum raritatem. Mos etenim vetustus jam à multis sæculis inolevit, desumptus, ut apparet, ex Machabæorum historia sacra, in qua lib. II. cap. XV. legimus, *Iudam* ducem exercitus Judaici, priusquam iniret contra *Nicanorem* prælium, vidisse in somnio summum Sacerdotem *Oniam* pro populo orantem, *Ieremiam*que Prophetam tradentem sibi gladium aureum tali exhortatione ad prælium capessendum: *Accipe sanctum gladium munus à Deo, in quo dejicies adversarios populi mei Israel.* Aggressus igitur prælium *Iudas*, compulsus ab hostibus Sabbato, victor, occiso *Nicanore* prostravit ad XXXV hostium millia. Atque hinc occasio desumpta videtur sacri ritus istius, ut Romani Pontifices singulis annis in præclara Natalis Domini nostri JESU CHRISTI nocte, priusquam exordiuntur Sacrificia, thure & aqua lustrali consecrent & sanctis precibus inaugurent *ensem* affabre factum, aurea *vagina*, *baltheo*, *capulo*que aureo instructum, & ejus mucroni impositum *galerum* ex holoserico molli janthino consutum, duplicatumque exuviis mustelarum, vel ut quidam vocant, inalpinorum murium candidissimis, fascia vel diademate aureo circumdatum, & margaritis plurimis circumtextum, exornatumque

Nobi

Nobilis & opima hæc semper habita est strena, quam parat ea nocte solam Pontifex Summus magno cuipiam Principi donandam, qui bene de Rep. Christiana meritus est, vel bene mereri adhuc potest. Nec caret suis mysteriis aptissimis, quorum meminisse & exequi significata, Christiani ac pii Principis interest. Rituales etenim Pontificum libri docent, per *ensem* illum consecratum inprimis Dei infinitam potentiam permanentem in Verbo, quo cuncta creavit, & quod tali die caro factum est, nimirum in CHRISTO Deo Filio, homine vero, Patrique æquali, cui data est omnis potestas in cœlo & in terra, ut ipse, cœlum scansurus ad Patrem, dixit, mandans eamdem potestatem Petro, suisque Collegis in Ecclesia vel civitate nova nuper ab ipso condita, & sanguine ipsius consecrata, adversus quam portæ inferorum non essent prævalituræ. Cujus cum fundamenta firma in ovili suo pastor bonus jecisset, ejus, ut dixi, gubernacula discipulis, ac Petro tamquam capiti, Vicarioque suo, cum clavibus regni cœlorum commisit: jubens uti docerent omnia quæ mandaverat & docuerat ipse; per Baptismum & Euangelium invitarent omnes gentes ad salutem, & reciperent quoscumque in civitatem illam sanctam, extra quam vera salus nulla, & in qua cœlestis politiæ leges ac mandata ipsius servarentur, atque imperium omne legitimum in terris à Deo proveniens Spiritus sancti nutu & auspiciis rectè distribueretur. Divinæ providentiæ, cujus nutu regna constituuntur humana, sacra mysteria quis digne satis admiretur; & veneretur? dum perpendimus, eam sacræ illius politiæ suæ Prætorium ac Regale solium in arce imperii terrestris urbe Roma collocare voluisse, quo gladius ille potestatis supremæ, cui terrarum orbem jam subjecerat, auro divinæ legis Christianæque fidei tutius conservaretur, atque salubrius regeretur. Itaque *Petrus* Apostolici ordinis Princeps ad hanc destinatur provinciam, inferreque trophæum Crucis

CHRISTI Romano Capitolio jussus est, quo veritatis æternæ lumen in salutem omnium efficacius faciliusque posset se ab ipso capite per totum mundi corpus effundere. Designat igitur consecratus *gladius*, item ille jus, imperium, ac potestatem summam regendi in terris à CHRISTO relictam Præsidi Ecclesiæ suæ *Petro*, & ejus successoribus: à quibus Christiani, & pii Principes etiam maximi, quique haud gravatim hoc juris acceptant, & acceptarunt hactenus qui se membra corporis Ecclesiastici, & sanctæ à Christo constitutæ civitatis cives agnoscunt; & intelligunt, ejus corporis esse caput unum, cui membra singula (ni tabescere & perire velint) subservire debent. Atque in illa civitate rectorem à Christo positum esse cum potestate suprema Vicarium suum, cui Magistratus subdelegati obsecundare pacis & concordiæ caussa debent, ac nos omnes obtemperare quamdiu ejus Reip. privilegiis gaudere volumus, cogimur, propter Christum, cui nos in Baptismo subjecimus. Manifestum enim est, navem illam magnam Reip. Christianæ ab uno gubernatore regi divino nutu, tamquam ab animo solo totum corpus: & licet ille clavum tenens in puppi sedeat quietus, ejus tamen imperio, parendum tam nautis, quam qui una navigant, si prospere ferri cupiunt. Jam *gladius* majore potestate Principi traditus simul commendat prudentiam & rationem rectam, quæ bonum à malo discernit: admonet justitiæ ad æquitatis æquilibrium cum cura perpendendæ. Quapropter ejus acumen anceps, ad pravum non minus paratum quam ad bonum destinatum, si in temerarii vel maligni hominis manum incidat, non sine causa tegitur atque munitur auro, per quod veteres olim *sophiam* sive sapientiam allegoricos semper intellexerunt, quæ inter artes & scientias omnes ita excellit, ut *aurum* virtute, pulchritudine, ac pretio cetera metalla superat. Hinc Salomonis in Proverbiis exhortationem legimus: *Posside sapientiam, quia auro melior*

&

& acquire prudentiam, quia pretiosior est argento. D. Joannes in Revelatione sua hoc *aurum ignitum* appellat, ardore sancti Spiritus inflammatam, & pectora penetrantem sapientiam intelligens. Hoc ipsum Magi ab Oriente venientes infanti obtulisse Christo Regi nato; hoc auro ab Hebræis Ægyptios fuisse spoliatos, per anagogen Sacra etiam innuit historia. Et quidem divinus ille *Plato*, à nostræ Religionis placitis haud longe dissitus, cum suis asseclis sapientiam & animi pulchritudinem *obryzo*, vel *auro defecatissimo* sæpius comparat. Quinimo gryphes atque formicas Indicas Æthiopicasque aurum in montem coacervare, nec non custodire diligenter, fabulati sunt antiqui, insinuantes, labore ac diligentia, & item animi magnitudine sapientiam adipiscendam esse. Nam formica laboris indefessi nobis exemplum præbet; & gryphus ex aquila & leone conflatum animal, ut fabulantur, simulachrum est generosi & magni animi: ideoque non inepte gryphes & formicas *Apollini*, sapientiæ Præsidi, dedicarunt. Jam vides quam apte Principis gladius, id est, legitima potestas à Deo data, ne lædat vel lædatur, sapientiæ ac boni consilii aureo regimine conservetur. Quoniam vero linguam constet in homine membrum pessimum atque optimum esse, paci atque concordiæ tam pestilens ac salubre, gladium quoque convenienter veteres esse pronuntiarunt, maledicos gladium in ore gestare dicentes. Admodum quidem apte *Diogenes* Cynicus, cum audiret juvenem formosum impudenter multa deblaterantem, *Non te pudet*, inquit, *ex eburnea vagina plumbeum educere gladium?* Ceterum gladii istius multo melior est usus, ut vaticinia de CHRISTO Redemptore nostro apud Isaiam docent: *Posuit os meum quasi gladium acutum* nimirum ex D. Hieronymi sententia, ut spiritu oris sui interficiat impium. De quo gladio & Christus ipse loquitur in

Euangelio: *Non veni pacem mittere, sed gladium*, malos quippe à bonis separando. Similiter Paulus vivum ait esse fidei sermonem, efficacem, & omni gladio ancipiti acutiorem penetrabilioremque. Ad Ephesios item scribens verbum Dei *gladium spiritus* appellat. Aliter de Judæis Christi persecutoribus, qui male usi sunt gladiis suis. Psalmista canit: *Dentes eorum arma & sagittæ, & lingua eorum gladius acutus.* Item: *Exacuerunt ut gladium linguas suas.* Ubi de calumniis & insidiis pravorum loquitur. At ille CHRISTI Pontificis nostri gladius est vera secespita, non tamen ut illa Romanorum Pontificum ac Flaminum à *Sexto Pompejo* nobis descripta, & in Antiquitatum reliquiis inter sacrificorum instrumenta adhuc apparens, qua carnem & ossa victimarum dissecabant. sed quæ dispartitur, ut *Paulus* ait, mortiferos carnis appetitus à vivifico spiritu, *pertingens usque ad divisionem animæ & spiritus, compagum quoque ac medullarum*, cum sit discretrix cogitationum & intentionum cordis. Ceterum eximio huic Summi Sacerdotis muneri *balteus* accedit ex auro puro confextus & pulcherrimè elaboratus, quo cum honor & dignitas militaris conferri solet antiquitus, eratque Ducum, Comitum, ac Principum gestamen. Quocircà non inepte vitiosum Magnatem sic notat Satyricus Poeta:

---- ilia subter
Cæcum vulnus habes, sed lato balteus auro
Protegit. ----

Arguit libidinis & obscœnitatis vulnus, quod nobilitatis ac dignitatis titulo tegere & excusare plures volunt. Additur item *gladio* non solum *balteus*, sed *galerus*, sive *pileus*, capitis nimirum quo nihil in unaquaque re prius ac nobilius est, tegmen præcipuum: quod quidem absolutæ libertatis summæque nobilitatis habetur insigne, non minus æstimatum sua significatione, quàm auri, gemmatam, ac materiæ pretio: cujus antiqua forma hemisphærica gran-

grandioris ovi alicujus in æquas partes dissectæ testæ similis ab initio fuit, qualia capitis tegumenta ex struthionum ovis capacioribus facta *Garamantas* olim lubenter gestasse, Lucianus in Dipsade tradit; nunc tamen planiore vertice formant artifices mysteriorum ignari. Etenim illa *galeri* rotunditas superior cœli nos tegentis figuram concavam repræsentans mentem vitæque rationes omnes dirigendas ad æthera Beatorum domicilium esse sedulo, Principem monet, cujus quadam imagine caput suum contegit. Idem significat *galeri* color *janthinus*, sive cæruleus, cœli sereni speciem habens: scilicet, ut Ennii Poetæ verbis dicam, *cœli cærula templa* Principibus esse contemplanda docens, cui præsidet summus omnium conditor Deus, ab eodemque tamquam justitiæ sole procedens sancti Spiritus igneum numen: quorum hoc in latere per columbam candidam, ille per solis radiatum globum ex auro unionibusque in ipsius galeri vertice figurantur. Nec otiosus est *pellium* ac *margaritarum* candor ille niveus, Deo pergratus color, ad animum maxime translatus propter sinceritatem, mentisque puritatem, quæ nos Deo conciliat, Beatorum cœtui adjungit, & quasi divinos reddit quando sanctiore Spiritus flamma succensus animus, Dei mandatis se conformat, turpe nil admittit, nil conscire sibi patitur. Alba quidem omnia ex Pythagoræ etiam sententia semper habebantur bona, felicia festa, & bene ominata: & propterea veteres Romani, cum Magistratus petere vellent boni ominis causa cum toga candida prodibant in publicum. Ponticos autem & Alpinos mures candidos, quos *Armenios* nunc vocamus, talis intemeratæ sinceritatis atque etiam castitatis immaculatæ symbolo nobilitatos fuisse legimus, utpote, qui candorem suum ament, atque spurcitias tantopere abominentur, ut cum fovearum suarum ostia cœno illita vident, se potiùs à venatoribus capi patiantur, quàm eo fœdari velint. Pellis igitur ac

 mar-

margaritarum nitor admonere Principem debet, ut animi candore, vitæque sincera probitatè se gratum Deo hominibusque præstet. Nec ab ipso scopo prorsus dissitum, quod nationum omnium fere consensu candida tamquam divinis congrua Sacris adhibeantur, atque inprimis *albatæ vestes*, id est, puræ religiosæque, ut Servius commentat. Erant autem *lineæ*, omni solutæ vinculo, nullis maculis nullis obsitæ squaloribus, nec funestæ aut fulguritæ, ut Caper & Hyginus annotarunt in illud Virgilii, *Velati lino, & urbena temporâ vincti*, Et nostra jubet Religio, linteis iisque purissimis indutos tunicis sacra Deo canere. Colorem album ait Tullius lib. 2. de Legibus, præcipue decorum esse Deo, cum in ceteris, tum maxime in textili. Quid autem Tullium adfero? quando scimus CHRISTI nostri Servatoris indumenta, cum gloriam suam charioribus discipulis patefaceret, nivis in speciem alba apparuisse. atque etiam angeli illius de cœlo descendentis qui lapidem ab ostio monumenti revolvit. Hæc quidem luce clarius nobis ostendunt, quam à nobis requirat Deus cor mundum, vitam immaculatam, & animi sinceritatem; cum votis & precibus hæc expetere,& ejus rei memoriam in signis jam dictis etiam inter Sacra nobis observari perpetuo velit. Et hæc quidem de strenæ Pontificiæ mysteriis ideo diffusius, quod pauca diserte prodita de his inveniam.

Summus Pontifex munus ipse Principi genua submittens tradit, & defensionem Christianæ fidei Ecclesiæque Romanæ Catholicæ commendat, solemnibus verbis Deum Opt. Max. precatus, *Catholicum Principem, Christi tyronem, ac devotum sanctæ Matris Ecclesiæ filium, sua gratia ad heroicas virtutes provehat, armis suæ justitiæ, sinceræ fidei, rectæque Religionis muniat & instruat adversus quoscumque Catholicæ & sanctæ Romanæ Ecclesiæ inimicos: utique per ipsum vim æquitatu bonorum ad tutelam exerceat, molem iniqui-*

quitatem malarum ad vindictam pariter evertat: Princeps è dextra Summi Pontificis munus acceptans, veneratur ex more CHRISTI in terris Vicarium, Latinis verbis pro tanto honore gratias agit immensas, testatus, Superos, sibi nihil magis in votis esse, quam ut, divina suffragante clementia, posset vel ex parte Summi Pontificis totque Procerum exspectationi satisfacere. Gladium deinde nobili ministro suo deferendum tradit: qui ante *Crucis* sanctæ signum donum illud gestat, dum è sacrario Summus Pontifex deducitur. Tum valedictis post factam congratulationem Cardinalibus cum Legatis, Princeps cui gladius cum galero præfertur, à castri Anglici Præfecto, Palatii item Magistro, omnique adeo Nobilitate familiaque Pontificia, & satellitio Palatino stipatus, magna cum pompa, & tympanorum sonitu tubisque præcinentibus per Porticum milliariam è Palatio domum deducitur.

DE TIBERIS AUCTU.

CAP. XIV.

ANNO Christi M.CCC.LXXIX. die 9. Novembris ad tres cubitos flumen crevit. Signum appare ad S. *Mariam supra Minervam*.

Anno M.CD.XXII. die festo S. *Andreæ*, sub *Martino* V. Pont. crevit altius cubito sesquialtero.

Anno M.CD. LXXVI. *Sixto* IV. sedente alveo excessit die 8. Januarii.

Anno M.CD.XCV. mense Decembri, *Alexandro* VI. Pontif. Max. Ponficatus ejus anno tertio altitudine XIII. pedum. Iterum *Leone* X. Pont. Max. excrevit.

Anno M.D.XXX. *Clemente* VII. Pont. Max. anno Pontificatus ejus septimo, 8. Id. Octob. altitudine XXIV. pedum è terra crevit. Signum ad S. *Eustachium* ostenditur, & in pariete juxta Templum *B. Mariæ*

Mariæ populi, ad Portam Flaminiam, è regione obelisci. Rursum in Castro S. Angeli signum posuit *Guido Medices* arcis Præfectus.

Anno M.D.XLII, ut carmine *Marius Mulsa* eleganti testatur,

Auctus aquis, rapidoque trahens se gurgite, cives
Terrebat canis Albula verticibus, &c.

Anno M.D.XCVIII. 9. Kal. Januarii, *Clementis*. VIII. Pontificatus anno septimo. Tiberis extra alveum elatus tantam Urbi stragem dedit, ut nullam post hominum memoriam majorem, Pontifice jam triduo *Ferrariâ*, quam receperat, Sedique reddidit Apostolicæ, reduce & salvo. Adeo vere Sapiens, extremum gaudii luctum occupare. At qua erat pietate Beatissimus Pater, pro anno sæculari sacro *Iubilei* millesimi & sexcentesimi instaurabat omnia, domosque eluvione eversas exædificandas curabat.

DE tuenda Romæ valetudine scripsit erudite *Alexander Petronius*, Medicus Romanus, &, ni fallor, *Hieronymus Mercurialis* quædam in Variis lectionibus, & *Marsilius Cognatus* Veronensis, Romanus Medicus, lib. de Ordine in cibis servando, ad IIII. Variarum lect. libros; aliique Romæ exstabant.

Cœlum Romanum grave, intemperans: quare diluculo & in crepusculo ne prodeas, nisi sole splendente.

In Æde sacra S. *Mariæ supra Minervam* hæc leguntur ad vitandam Romæ invaletudinem:

Enecat insolitos residentes pessimus aër.
Romanus; solitos non bene gratus habet.
Hic tu qui vivas, lux septima det medicinam,
Absit odor fœdus, sitque labor levior.
Pelle famem, frigus: fructus, femurque relinque,
Nec placeat gelido fonte levare sitim.

VINA

VINA ITALICA,

QUÆ ROMÆ BIBUNTUR.

ROMANI, & tota Curia vina bibunt optima, & non contemnenda. Sunt autem:

Vin Gracodi somma, optimum albi coloris, in *Vesuvio* Campaniæ oppido nascens.

Chirello, album Neapolitanum, acre.

Latino della torre, album Neapolitanum, mediocre.

Asparino, Neapolitanum album, stipticum.

Mazzacan, album Neapolitanum, tenue.

Graco de Ischia Campan. ex Inarinæ Insula, optimum.

Salerno. nigrum, bonum

Sanseverino. album & nigrum, bona utraque.

Corso de Elba, album, } gravia.
Corso de Branda album,
Corso de Loda. album

Da Riviera. ex Liguria. album & nigrum.

Gilesi, album & nigrum, } tenuia, salubria.
Ponte Reoli. album, ex agro Genuensi.
Muscatello di Sarnia, coloris medii.
Vindellia Taja, album Genuense.

Lacryma, nigrum optimum.

Romanesco, album tenue, varii saporis.

Albanum, album & nigrum.

De S. Paulo. album, } mediocria.
De Franza. nigrum.
Salinum, album & nigrum.
Tiburtinum & *Valiternum*. cocta,
Signium. de Segno.

Mania guerra, nigrum optimum.

Castel. S. Gargolpho, album optimum.

Della Ricia, album optimum, tenue.

Raspada, est secunda expressio ex uvis.
Malvasia. ex Creta.
Muscatellum, & *Vinum de Taglia*, optima & præcellentia.

Ceterum de diversorum vini generum natu Italici Medici quoque scripsere. nimirum *Ioh. Bap. Confalonerius*, Veronensis, Basil. anno M.D.XXXV.

Iacobus Præfectus, Netinus, Venetiis anno M.D. LIX.

Andreas Baccius, Romæ, anno M.D XCVII.

Sed ut à laudatione Urbis ROMÆ incepi, sic & ab eadem desinam.

URBIS ROMÆ ENCOMION

FAUSTI SABÆI Brixiani.

Martia progenies, quæ montibus excitat Urbem,
Civibus & ditat, conjugibusque beat,
Tutaturque armis, Patribus de Iure vocatis.
Iam repetit cœlum post data Iura Iovi.
De nihilo, Imperium ut strueres, te hac Romule causa
Gignit, alit, servat, Mars, lupa, Tiberis aqua.

JUL. CÆS. SCALIGERI.

VOS septemgemini, cœlestia pignora, montes,
Vosque triumphali mœnia structa manu;
Testor, adeste, audite sacri commercia cautes,
Et Latios animos in mea vota date.
Vobis, dicturus meritis illustribus Urbes,
Has ego primitias primaque sacra fero.
Quin te unam laudans, omnes comprenderit. Orbem,
Non Urbem, qui te noverit, ille canet.

ITI-

ITINERARII ITALIÆ, LIBER TERTIUS.

ITER ROMA NEAPOLIM, INDEQ. PUTEOLOS: ET REDITUS TIBUR:

ITER NEAPOLIM VERSUS

Ex Hercule Prodicio STEPHANI PIGHII.

Schott.

IA Latina *Marinum* proficiſcere, atque inter nobilium villarum vaſtas ruinas: quæ quidem frequentes, & admodum ſumptuoſæ, quondam florente Romano imperio, *Tuſculanum* agrum omnem Appenninique clivos illos occuparunt. Hinc *Marianam villam* antiquam *Marmo caſtello* nomen dediſſe volunt; cui à dextris vicinæ Liciniorum *Luculliana*, *Mureniana*que; nec non illa M. Tullii Ciceronis Quæſtionibus Tuſculanis immortalis. Hodie *Freſcata* oppidum appellatur. XII. milliaribus ab Urbe diſtans. Item *Porciorum*, aliæque Principum Reipublicæ Romanæ plures, quarum memoriam apud Strabonem, Plinium, Senecam, Plutarchum, alioſque veteres Scriptores reperimus. Hinc

Hinc ad Appiam Viam deflecte, relictis ad sinistram *Velitris*, ubi avi Augusti nati sunt, ad dextram *Aricia* & *Nemorensis Dianæ speculo*, ut lacum oppido vicinum Servius vocat, *Dianæ Tauricæ* sacrum, cum nemore ac Templo quod *Artemisium* à Strabone dicitur. Antiqua sed barbara religione locus olim celebris fuit, Scythicumque humano sanguine sacrificandi ritum ibidem ab *Oreste* & *Iphigenia* institutum fuisse memorant; cum è Taurica profugi, simulacrum *Dianæ* absconditum in fasce lignorum eo transtulissent. Unde *Fascelidis* vel *Fascelina Dianæ* cognomen vetus in Latio fuit. De qua quidem superstitiosa religione differendi latius alibi melior occasio dabitur.

Perge ad *Pomptinas* usque paludes. Non procul inde, ni fallor, *Tres Tabernæ* fuere, in Appia Via celebris quondam mansio, XVII. ab *Aricia* lapide, & ab Urbe XXXIII. velut antiqua Romanorum Itineraria, & ipsa locorum distantia demonstrant. *D. Lucas* in Actis Apostolorum scribit, quosdam Christiana Religione jam initiatos fratres ab Urbe per Appiam Viam ad *Tres tabernas* quosdam ad Appii Forum usque occurrisse *D. Paulo* Apostolo, cum à *Porcio Festo* Procuratore sub custodia militum reus è Judæa mitteretur Romam. Inde Appiam Viam per *Pomptinas paludes*, maximis impensis olim ductam, nunc vero palustribus aquis atque pontium ædificiorumque ruinis impeditam & imperviam à dextris relinque; atque per *Volscos* & *Appennini* crepidines scabrosasque montium cautes *Terricanam* petens, ambages quærere cogeris. *Setiam* a sinistris vides, ob vini nobilitatem a veteribus Poetis celebratam: pauloque ulterius in plano *Privernt*, à Germanis Britonibusque, Blondo teste, destructi mœnia ruinasque deseris. Hinc transcendens *Privernum* novum, in proximo, quem *Amasenus* fluvius lambit, monte positum, contemplare à longe *Tyrrheni* mediterranei maris littora, & velut à continente avulsa pro-

mon-

montoria, oppidis præclaris quondam exculta, nunc pæne deserta. Monstrantur ibi quibus olim in locis *Lavinium* ab *Ænea* conditum, & ejusdem antiquitatis *Laurentum*, ubi in littore fuerit, ad sacrum *Æneæ* vel *Iovis* indigetis fontem ac lucum; ubi *Ardea* Turni Regis, ubi *Antium* Volscorum caput cum *Fortunæ* celeberrimo Templo, nec non *Astura* cæde *Marci Tullii* Oratoris infamis. Prospecta inde Poëticis fabulis decantatam veneficæ *Circes* domum, olim insulam, nunc promontorium excelsum mari rupibus imminens, continenti vadis ac paludibus junctum, silvis ac fructibus densum, ubi *solis* pulcherrimam filiam *Circen* ferunt hospites suos magicis, si non meritriciis, artibus in pecora & belluas transformasse. Augusti etiam ætate, ut auctor est Strabo *Circes sacellum* atque *ara Minervæ*, poculumque ostenditur, è quo bibisse dicunt *Vlyssem*, cum ejus socii mutarentur in bestias, ut Homericis carminibus proditum est. Secretarum virtutum multiplicibus plantis, & efficacissimis herbis montem abundare volunt, atque fabulis materiam esse datam. Nam *Circen*, vel *κίρκην* *circumvolutionem solis* interpretantur Physiologi, cujus colore & directioribus radiis plantæ animataque vegetantur & transformantur.

Perges inde per udos & spatiosos *Pomptinos campos*, quos Regina viarum *Appia* recto tramite secat. Cujus miserandæ sparsim in aquis cernuntur reliquiæ, cum Mausoleis, sepulchris, ædiculis, villis, atque prætoriis dirutis, quibus ab utroque latere quondam magnificentissime fuit exculta.

Per *Pomptinas paludes* reflecte ad Appiam: inde porro recta perge *Tarricinam*.

TARRICINA

Schott.

Vetus fuit Romanorum colonia, & prius Volscorum. *Auxur* primum appellabatur, vel ipsorum lingua, ut quidam volunt, vel Græca potius, ut plures

res opinantur, à *Iovis Anxuri* Fano celeberrimo & antiquissimo, quod ibidem constituisse Spartanos tradunt, ut & *Feronia dea* in *Pomptinis campis* apud Circeios & Rutilos: cum ob duras *Lycurgi* leges excessissent patria & post longos errores in his Italiæ maritimis oris sedem fixissent, ut Dionysius Halicarnassæus lib. 2. Antiquitatum memoriæ prodidit. Meminit nominis & Virgilius l. 8. Æneidos his verbis:

Circejumque jugum, queis Iupiter Anxurus oris Præsidet.

Quem locum commentator Servius sic explicat: *Circa tractum Campaniæ colebatur puer Iupiter, qui Anxurus dicebatur, quasi* ἄνευ ξυροῦ *id est, sine novacula; quia barbam numquam rasisset.* Et alio loco: *Feroniam Iunonem virginem ait existimatam fuisse, veluti Iovem Anxurum, vel sine novacula, & perinde non abrasum; qui coleretur Tarricinæ, quæ etiam aliquando Anxur dicta fuit.* Et memini quidem me vidisse marmoream aram *Iovi puero* dicatam *ex voto*, sicut ipsa testabatur inscriptio antiqua. Strabo *Trachynam* alio nomine Græcis appellatam fuisse scribit quasi asperam, à τραχὺ, quod in scabro & saxoso monte posita sit. A qua voce posterius hoc nomen *Tarricina* Romanis defluxisse videtur, quemadmodum in correctis inscriptionibus antiquissimis hoc nomen reperitur scriptum, ad quarum normam corrigendum illud ubique in Auctoribus autumo: ut etiam in T. Livii libro 4. ubi sic in plurali numero nomen hoc proferendum: *Anxur fuit, quæ nunc Tarricinæ sunt, urbs prona in paludes.* Allusisse ad saxosum urbis asperumque solum videtur Horatius Poëta, eumdem Appiæ Viæ tractum pulchre describens Sermonum lib. 2.

Ora manusque tua lavimus Feronia lympha,
Millia tum pransi tria repsimus, atque subimus
Impositum saxis latè candentibus Anxur.

Ad tertium igitur milliare à *Feroniæ* fano inter Appiam & Circejum promontorium posita *Tarracin*

est

est, quam mari circumfusam olim fuisse, testatur Solinus: nunc oppidum est frequens, sed exiguum. Ager latere maritimo fœcundus & amœnus admodum est, olim ditium Romanorum Prætoriis, villis, prædiis, ac hortis frequentibus excultissimus: quorum multæ sparsim visuntur adhuc reliquiæ atque ruinæ, quemadmodum & celebris illius portus ab *Antonino Pio* sumptuosissime refecti.

Per Appiam silice stratam *Fundos* perges, quæ quidem ibi detinet peregrinum viatorem structura sua eximia, & consideratione reliquiarum antiquarum: atque inprimis, ubi in planum ac rectum scalpris ferreis ad [illegible]us in Tarricinensi promontorio excisa est è durissima caute. Stupet spectator admirabundus rectæ viæ planum unius saxi pavimentum sub pedibus porrectum per passus plus minus viginti in longitudinem, ac trinis fere passibus in latitudinem: munitum quidem (ut Appia tota fuit) ab utroque latere limbis bipedali latitudine eminentioribus, qui viatori pediti semitam siccam præstabant. Quibus adjecti lapides eminentiores, veluti bases quædam, per decimum quemque pedem) equeis in vehicula vel equs scansio fieret commodior. Quis non miretur solidum ex eadem candenti rupe parietem explanatum in summam altitudinem, quam per pedum decades multas characteribus numerorum magnis singularum decempedarum distantia sculptis curiosa vetustas posteris demonstrare voluit? Quem non delectatione afficeret graphicotera characterum illa symmetria, proportioque, qui æque magni à longè in altissimi parietis summitate, ac in imo intuentium oculis occurrunt? Quis non marmorum ornatissimis vestibus suis nuda nunc atque spoliata Templa, mausoeola, Prætoriaque doleat, quæ transeuntibus sparsim utrimque in Appia, sicut & in aliis Italiæ publicis viis per viros triumphales munitis, occurrunt? Sic visum majoribus majestatem ac auctoritatem Imperii Romani per ter-

terrarum orbem propagare, summisque laboribus atque impensis efficere ut ejus magnitudinem & potentiam timeant exteri populi, quorum Principes atque Legati è transmarinis transalpinisque Provinciis Romam sæpiùs commeantes, Urbis atque Italiæ maximum cultum atque splendorem attoniti non poterant non admirari. Delectant igitur atque morantur nunc etiam temporis advenas quoscumque, nec non exercent ingenia magna, Romanorum operum ruinæ immensæ passim itinerantibus obviæ, quamvis admodum deformatæ.

FUNDI.

Schott.

OPPIDUM quidem parvum, sed situ jucundum, ad *Appiam* in planitie positum, ex ruinis antiquæ ejusdem nominis Præfecturæ surrexit, cujus adhuc cernuntur in vicinis paludibus vestigia propè locum *Fundanum*. Ceterum *Fundi* nunc, ut Germani Poëtæ cujusdam versibus obiter dicam:

Collibus hinc atque inde lacu, simul æquore cinctum,
Citria cui florent hortis & littore myrti,
Hesperidum decus, & benè olentia culta Diones,

Nostro quidem sæculo hoc oppidum insigni est afflictum calamitate per archipiratam *Caradinum* Barbarossam Turcicæ classis præfectum, qui illud subita incursione cepit, ac civibus omnibus in servitutem abductis, & Ædibus sacris profanatis, totum diripuit.

Capug.

Appia Via latissima, quæ inter viginti octo alias primi nominis Româ aliò ducentes eminebat, Regina viarum appellata, cùm eâ Orientales triumphi ducerentur, ab *Appio Claud.* Capuam usque munita *Caligula* jubente, quadrato silice ex monte *Olibano* exciso strata, & demum à *Trajano* Brundisium usque instaurata. Viridibus utrimque ex myrto, lauro, & lentisco sepibus iter habenti *Lamuraum* oppidum

dum, amœnis in collibus fici, olivæ, aliarumque fertilium arborum feracissimum sese ostendit.

Stadiis triginta *Mola*, olim *Formia* dicta, frequens hortis abest. Hinc ad dexteram iuxta mare, tribus millibus passuum confectis *Cajetam* itur, totaque littoris ora illa adeò culta apparet, ut non solùm prætereuntium oculos capiat, atque delectet, sed Nympharum sedes, (ut est in fabulis) esse videatur. Via jucunda & placida, ab dextera maris prospectus, ab læva flores & arbores quæ hinc inde deductis & murmurantibus irrigantur rivis, suavissimum odorem eructant.

De Formiis etiam dicemus.

CAJETA.

Schott.

INDE *Cajetam* perge, ubi & portus & arx est quam in angulo promontorii versus Orientem posuit olim *Ferdinandus* Arragonum Rex, pulsis ex Regno Neapolitano Gallis. Nostra memoria *Carolus* V. Imp. & Rex adjecit rupem vicinam, ponteque sublicio junxit arci superiori. Atque ita moles turribus ac propugnaculis adauctas duplicavit, & promontorio simul incluso, urbi fossa murisque connexuit. *Acradinam* & *Tychen* Syracusanorum diceres, ex iisdemque tueri vicina littora, portum, atque urbem subjectam posse. Quare selectissimo servantur arces Hispanorum militum præsidio, nec ignotis peregrinisve datur in has accessus; immò nec civibus aut inquilinis.

Urbs itaque non minùs operibus quàm situ undequaque valdè tuta est: simul etenim cum promontorio è cujus clivo dependet, posita est in quadam pæninsula, fereque tota marinis aquis cingitur, ut terrestri itinere, nisi unâ portâ è continenti pateat ad eam accessus per isthmum angustum, atque ponte, portâ, propugnaculisque munitissimum. Assurgit duplici vertice promontorium, & quà mediterranea spe-

ſpectat, urbe veſtitur in planiore cacumine clivoſo. Altera pars altior multo precepſque procurrit in mare Meridiem ac Occidentem verſus, atque per medium à ſummo ad imas uſque radices vaſta ruptura ſciſſa eſt terræ motu, ni fallor, antiquo, qui in iis Italiæ tractibus aliquando contingere ſolet, quemadmodum conſtat, Neptunum (*Ennoſigæum* & *Siſicthona* Poëtæ Theologique veteres quem idcirco nuncuparunt) magno tridenti ſuo mota montium fundamenta ſæpius ſubvertiſſe. Scaphis intrant hiatum longo ſpatio nautæ venerabundi, locumque colunt religioſe. Nec impiè creditur ab incolis atque vicinis, montem illum, quo tempore JESUS CHRISTUS Redemptor noſter pro ſalute humani generis in cruce mortem perpeſſus eſt, ita divulſum terræ motu fuiſſe, cum petras tunc fiſſas eſſe tradat Euangelica hiſtoria. Exſtructum eſt ex piorum hominum donariis, propter fiſſuram montis, Monaſterium, atque Templum opulentiſſimum, dicatumque SS. *Trinitati* ter maximæ, à quo monti quoque nomen nunc inditum, ut vulgo mons *Trinitatis* appelletur. Miraculi inſtar ſaxum ſuſpicitur immane è ſummo montis cacumine prolapſum, quod intermedii hiatus, ubi anguſtior incipit eſſe, ſcabros parietes in caſu ſuſpenſum fixumque manſit. Sacrarium in hoc extruxit pulcherrimum *Summæ Trinitati Ferdinandus* Arragonum Rex è mari conſpicuum, ad quod via manu facta per ipſam montis rupturam aſcenditur è Monaſterio: in cujus ſolidis & vaſtis parietibus utrimque conſiderare jucundum mutilos ſaxeos ſparſim extantes, & ex adverſo loca vacua & concava, è quibus vi ſumma terræmotus ſunt divulſi, quemadmodum duriſſima ſaxa inæquali ſemper ruptura finduntur.

Inter alia ibidem viſu digna præclaro noſtri ſeculi exercituum Duci poſitum monumentum marmoreum ſumptuoſum, *Caroli* nimirum *Borbonii*, qui in oppugnatione funeſta Romæ ignito glandis plumbeæ jactu vulneratus interiit. Hu-

Hujus damnati viri ossa clauduntur capsa lignea panno serico & nigro cooperta, quæ arcem ingredienti statim occurrit in altum posita, cui supponitur epitaphium:

Francia me dio la luze,
Espanna m'esfurzo y ventura,
Roma me diò la muerte,
Gaëta la sepoltura.

hoc est:

Francia me genuit, vires Hispania præstat,
Roma necat, corpus clauditur hoc tumulo.

Schott.

Item *Odeti Lautrechii* Ducis adversarum partium, qui in obsidione Neapolitana, contagioso morbo quinquaginta millium exercitu amisso, decessit. Cujus tamen, licet inimici, cadaver ejus urbis propugnator *Philibertus Aurangius* humanorum casuum non immemor, eo loco peramplo condidit.

Sed ut brevitati consulamus nonnihil percurrere dumtaxat ea constitui, ex quibus præclara ingenia doctrinæ fructum aliquem legendo capere possunt.

In summo Templo monstrantur pretiosissima quæque Domus illius augustæ donaria & ornamentâ in qua nova sedes Episcopi fuit collocata primum ante annos circiter sexentos, post *Formias* vicinas à Saracenis excisas: è cujus urbis ruinis extractus etiam est *crater* ille *Bacchicus* ingens cadorum plurium capax, ex uno saxo Pario candidissimo cavatus, quo nunc ibidem utuntur in Templo pro sacri Baptismatis lavacro. Inter antiqua ejus generis vasa nil se vidisse pulchrius perfectiusve testatur *Corona Pighius*. nam in eo cœlatura Græca conspicitur artificiosissima, cujus non puduit sculptorem, qui nomen suum crateri inscripsit. *Salgiona Atheniensem* fuisse, characteres hi Græci in eo sculpti docent:

ΣΑ·

ΣΑΛΠΙΩΝ
ΑΘΗΝΑΙΟΣ
ΕΠΟΙΗΣΕ

Cælavit eleganter in vase figuris artificiosissimis, ut *Dionysium* illum *bimatrem ignigenam* (sicut illum Poetæ vocant) recens natum *Mercurius* detulerit *Iovis* ex mandato ad materteram *Leucotheam*, quam & *Matutam* Poëtæ Latini appellarunt. Eadem *Ino* veteribus dicta. quæ, ut Orpheus, Pausanias, & Ovidius auctores sunt, *Baccho* infanti ubera primum dedit qui deinde Nymphis nutriendus est traditus. Sic enim Poëta lib. III. Metamorph.

Furtim illum primis Ino matertera cunis
Educat, inde datum Nymphæ Nyseides antris
Occuluere suis, lactisque alimenta dedere.

Hanc igitur vides matronali in habitu sedentem in rupe præsentatum a *Mercurio* infantem ulnis acceptare, positumque in linteo recondere sinu, dum *Satyri* & *Bacchæ* ovantes ad tympana tibiasque bifores ducunt choros. Cujus fabulæ mysteria hic explicare longum esset, ideoque loco commodiori eam reservabimus, ut & alia multa in isto itinere visa quæ diligentissimus antiquitatum investigator *Corena Pighius* mihi communicavit. Quem non piguit in altissimum *Cajetani* illius promontorii cacumen scandere, ut videret ac dimetiretur antiquissimum illud *L. Manutii Planci* Oratoris, *Ciceronis*, discipuli, cujus adhuc extant inter familiares epistolæ, mausoleum marmoreum, quod ibidem extructum ante mille quingentos annos sub *Augusto* Cæsare, adhuc integrum longe lateque prospectat in mare. *Turrim Orlandinam* nunc vulgus appellat, uti majorum opera factaque sublimia fabulosis involvit originibus posteritatis ruditas, & historiæ veteris inscitia. Est autem forma rotunda; aut, illud *Metellæ*, *Q. Cretici* filiæ in Appia Via non procul ab Urbe ad cujus imitationem architectus hoc *Plancianum* construxisse

vide-

ideetur. Constat enim tota moles ex duobus muro-
um solidorum circulis, quorum exterior ex saxo
ngenti quadrato compactus habet in diametro pas-
us circiter XXVIII. vel pedes LXXXIV. ex eoque
olligere est totius sepulchri magna latitudo, si dia-
netri, lineam ducas in circulum Nec minor est al-
itudo, prout oculi consideratione dimetiri ab ipso
otuit, cùm XXVII. saxorum sesquipedalium ordi-
ibus evehatur in altum, quibus est imposita supe-
ior corona, suis murorum pinnis tanquam in radi-
os efformata, & hostilium armorum spoliis insigni-
er adornata. Intranti per ostium occurrit ambitus
eptem circiter pedes latus, quem facit circulus in-
erior opere lateritio spisso, altaque testudine jun-
git exteriori. Hic igitur interior altissima clausus
concameratione formam rotundi Templi in medio
mausæoli repræsentat cum quatuor peramplis sta-
tuarum loculis. Parietes interiores omnes tectorio
marmorato videmus expolitos tam fuisse tantoqne
candore renitentes, ut vitri splendorem habuisse, ni-
veisque repercussibus luminis radios duplicasse vi-
deantur. Qui per ostium dumtaxat intromissi (nul-
las enim fenestras habet tota moles) locum illu-
strant abunde. Supra ostium *L. Planci* Oratoris ti-
tulo cum elogio rerum ab ipso gestarum characteri-
bus pulcherrimis velut in tabula sculptus integrè
legitur. Cujus inscriptionis exemplum, ut corre-
ctissimum à *Corona Pighio* accepi, studiosis antiquæ
historiæ hic communicare non pigebit. Vidi autem
anteà tituli istius exemplaria plura, cum impressa
tum à diversis exscripta; hoc tamen, quod ex arche-
typo scriptum esse nobis constat, nullum vidi cor-
rectius. Est autem titulus talis:

L. MUNATIUS L. F. L. F. L. PRON.
PLANCUS, COS. CENS. IMP. ITER. VII. VIR.
EPUL. TRIUMP. EX RÆTIS. ÆDEM. SA-
TURNI

FE-

FECIT DE. MANIBIS. AGROS. DIV. SIT
IN. ITALIA
BENEVENTI. IN. GALLIA. COLONIAS.
DEDUXIT LUGDUNUM. ET. RAURICAM

Ex quo nobis manifestum fit, quantæ fit antiquita tis hoc mausoleum, quod ante CHRISTUM natum annis fere XV. vel XVI. ibidem stetisse colligimus ex *L. Planci* Oratoris Magistratibus in hac inscriptione nominatis; quorum postremam Censuram viginti annis post Consulatum gessisse, in eademque mortuum esse Urbis anno DCCXXXI. Lectori patebit ex nostris *Magistratuum Annalibus* (modo typis Plantinianis evulgatis.) Non dubium igitur, cum Censuræ mentionem facit titulus, quin paulo post mortem ejus operi absoluto summi Magistratus ad elogium rerum ab ipso gestarum honoris causa fuerit inscriptum. Ceterum de Planciano mausoleo jam satis multa. Promontorium vero in quo positum est Strabo scribit *Lacones* olim, qui in ea littora coloniam deduxerant, à curvitate *Cajetam* appellasse: sicut Spartana voce curva quæque καίαδα dixere, oppidumque nomen inde sortitum etiam esse; fossas in super ac voragines terræmotu factas καιατα à veteribus nuncupata fuisse legimus. Aliqui classem Trojanorum in eo portu concrematam, indeque Cajetam ἀπὸ τοῦ καίειν à *comburendo* dictam fuisse volunt. Melior tamen veterum Scriptorum pars Principi Poëtarum Virgilio suffragatur, qui Æneam ab inferis reversum à *Cajeta* nutrice ibidem sepulta loco nomen indidisse canit. Itaque summam ejus antiquitatem esse, veterum opinione receptum semper fuit.

Juvabit perlustrare *Capuam*, agrum *Falernum*, *Stellatem*, camposque *Leborinos*, pulcherrimamque partem Italiæ, ubi vitiferi colles, ac temulentia succo nobilis per omnes terras inclyto celebratur; q

que ubi veteres summum *Liberi* Patris cum *Cerere* certamen esse dixerunt. *Portus* autem *Cajetanus* ut ob amplitudinem atque vetustatem apud Auctores percelebris, sic etiam situ ac natura loci tutissimus est, cum à Meridie & Occidente tempestates flatusque marinos arceat promontorium, ab Aquilone Cæcia & Euro tutentur Appennini brachia,Italiæque tellus stabilis. Inter ædificia publica magna & famosa ab *Antonino Pio* Augusto facta, vel restaurata, celebrat Julius Capitolinus *Cajetæ* portum ac *Tarracinensem.*

Molam, & ad Viam Appiam rediens *Suessam Auruncorum* proficiscere, ubi Palatium Ducis Suessani. n itinere occurrunt in *Cajetana*, quæ ad Appiam du:it, *via*, sepulchrorum antiqua ædificia magna, sed uinosa. Et in angulo, qua se via Appiam fundit, *M. Tullii Ciceronis* sepulchrum ostendunt Campani ntiquitatum studiosi ex *Ioviani Pontani* sententia, ujus ætate volunt ibi repertum fuisse fragmentum pitaphii Ciceronis *Tighio Corona* tamen non tantæ idetur antiquitatis monumentum illud esse, quod otundum opere lateritio concameratur, media coımna testudinem sustinente; & ad dexteram introius per scalas lapideas pater ascensus ad superiora, uæ dumis & arbustis obsepta sunt.

SUESSA.

Schott.

PERLUSTRA urbem antiquitate, veterumque Scriptorum frequenti mentione celebrem; in uam *Pometinos* à *Tarquinio Prisco* Rege Romanoım *Pometia* deleta pulsos commigrasse Dionysius alicarnassæus lib. v. tradit, unde *Suessa Pometia* ocari cœpit. Hodie *Sessa*, posteà & *Auruncorum* uessa dicta, teste Livio, cum *Aurunci* à *T. Man.* Consule Sidicinis opem ferente victi, cum libe-s & uxoribus eo patria deserta confugissent.

Posita quidem urbs in agro Vestino ad montem *Massicum* in Appia Via, & in regione amœna atqu fertili, quæ aliquamdiu *Volscorum* inter præcipua urbes nominata, tandem Romanis cessit, factaqu colonia circa annum Urbis CD.XL. ut ex Livio col ligimus. Vellejus autem triennio post *Lucernam* de ductam scribit. Passa deinde est sæpius clades Anni balico civilibusque Romanorum bellis: quam ta men admodum posteà floruisse Cæsarum sub mona chia, maxime sub *Hadriano* & *Antonino Piis*, colligi mus ex statuarum titulis, & elogiis, atque marmo rum scripturis, quæ sparsim ibidem reperiuntur.

Capug.

Apud Fratres Prædicatores ad dexteram Temp videtur sepulchrum ligneum *Augustini Riphi*, Phi losophi suo tempore acutissimi.

Versus mare, aut ad dexteram octo passuum mil libus, loca pagis & villis plena, omni agricultur conspicua, quæ dicuntur *Casali de Sessa*, contempl beris.

Duodecimo ab *Mola* lapide *Lyris*, qui ab *Appe nino* nascitur, in mare influens, ea loca leniter allu quibus, Cicerone ibidem Viam Herculateam sum mis laudibus extollente, eamdemque multarum de liciarum & magnæ pecuniæ appellante, fatis liquet Romanos tantum, quantum nullis aliis, quam long lateque eorum pateret Imperium, tribuisse. Prop adjacet *Caculus* mons, generosi vini feracitate, quan quam vicinus paludibus, nobilitatus, vel *Flacco* it actiacam Augusti victoriam celebrante:

Quando repostum Cacubum ad festas dapes
Victore latus Cæsare
Tecum sub alta (sic Iovi gratum) domo
Beate Mecænas vivam?

Hic *Latium* terminatur, & *Lyris* navigio transm atur.

Visitur mons *Massicus*, *Falernus*, nec longe dista *Sinuessa*, *Minturnæ*, & multa alia loca, quæ oculis bi

bibes etiam, quorum infra *Schottus* & ego chorographi erimus. Interim *Capuam* contemplare.

CAPUA & CAMPANI.

ANTIQUITUS *Capua*, *Campaniæ* caput, insolentis arrogantiæ proterviæque vitio laboravit; nam & *M. Tullius* in Agraria II. contra *P. Rullum* testatur, *Campanos* semper superbos fuisse bonitate agrorum, & fructuum magnitudine, urbis salubritate & pulchritudine. Ex eademque copia & rerum omnium affluentia natam arrogantiam, quæ alterum urbi *Romæ* Consulem è *Capua* postulavit: eamque luxuriem natam, quæ ipsum *Annibalem* armis invictum voluptate vicit & enervavit. Eleganter igitur appellat *domicilium superbiæ*, ac *sedem luxuriæ*, atque ingenerati hominibus mores, non tam à stirpe generis ac seminis, quam ex iis rebus quæ ab ipsa natura loci, & à vitæ consuetudine suppeditantur, quibus alimur & vivimus. Atque ita *loci Genius sibi similes plerumque colonos gignit*.

Posita est nova *Capua* ad Volturni ripam, altero lapide ab antiquis ruinis, quæ ingentes adhuc cernuntur juxta *D. Mariæ Gratiarum* Ædem: utpote portarum urbis, theatri, aquæductuum, aliæque moles immensæ Templorum, porticuum, thermarum, atque ædium amplissimarum. Item subterraneæ concamerationes vastæ, & aquarum castella, visunturque in vepribus ac dumis columnarum ac marmorum omnis generis infinita fragmina, ex quibus potentiam ac superbiam veteris *Capuæ* colligere possumus, quamvis magnas ejus reliquias nova *Capua* vicinæque urbes inde distraxerint. Strabo *Capuam* appellatam tradit ab agro campestri, eademque ratione *P. Maro Campanam urbem*, & *Tullius Livius*que frequenter ejus cives & incolas *Campanos* nominare videntur à camporum uberrimorum cultu. Poëtæ tamen, *Maro* jam dictus, *Lucanus*, & *Silius*, aliique *Capyn* Trojanum *Æneæ* socium urbi colonos, mœnia

ac nomen dedisse canunt. Eam, auctore Strabone, prius *Opici* & *Ausones* tenuere: dein *Osci* Tuscorum gens, à quibus *Osca* dicta. Hos ejecere *Cumani*, postea que iisdem pulsis *Etrusci* eam ampliatam caput undecim urbium aliarum instituere, *Volturnum*que etiam dixere a vicino flumine, ut Livius testatur. Potentem atque vicinam in Italiæ meditullio, nec non inimicam semper atque æmulam Imperii non minus quam ipsa Carthago, ferocemque præsentis *Annibalis* amicitia atque societate, Romani maximis operibus circumvallatam & obsessam fame demum subjugarunt, Senatuque securi percusso, civibus reliquaque multitudine sub hasta venditis, urbem atque agrum omnem publicarunt. Nec in posterum civitatis ullum corpus, non Concilium publicum, non Magistratus aut Senatum urbi permisere, vel ulla insignia Reip. sed ædificia sedes aratorum esse jusserunt; utique dumtaxat urbs à Libertinis, & institoribus, vilique operaria plebe frequentaretur permissum fuit. In hunc itaque modum *Capua* afflicta jacuit ultra annos centum triginta, atque ager Campanus Populi Romani publicus fuit usque *C. Cæsaris* Consulatum; qui, lege Julia contra Senatus Optimatumque sententiam lata, militibus eum viritim divisit, *Capuam*que muro ductam, uti fragmenta Julii Frontini demonstrant, primus coloniam fecit. Quæ ex eo quidem tempore resurgens auspicii Imperatorum, floruit sub Populi Romani potestate, donec à *Genserico* Vandalorum Rege capta subversaque, ab *Ostrogothis* dein occupata, atque his pulsis a *Narsetis* restaurata, tandem à *Longobardis* iterum excisa fuit atque deleta. Ceterum quo tempore hæc nova *Capua* ex ipsius ruinis excitata, quove Auctore ad secundum ab altera lapidem ut dixi, traducta fuerit, non satis constat. Et quidem verisimile, quod vi metuque Barbarorum pulsi atque dispersi cives tandem eo confluxerint, atque sensim extra desertæ *Capuæ* ruinas sedes fixerint ibidem ad Volturni ripam

ripam. ubi nunc novam *Capuam* in urbem peramplam atque potentem emersisse videmus. De qua *Iulius Scaliger* Poëta non minus salse quam obscurè cecinit:

Flammea si valeat superare superbia fastum,
Pinguem luxuriam deliciosus amor:
Hoc mollem pinges Capuam, Capuaque colonos,
Et qua aliis visa est, nec sibi meta fuit.

Capug.

Addes jam dictis, *Capuam* sic fore nuncupatam, cum olim caput & metropolis undecim illustrium *Campania* urbium esset, quam Cicero & *Corinthum* & *Carthaginem*, opibus adeo potentes esse censuit, ut unaquælibet earum Romani Imperii molem sustinere posset, quam & ipsum *Annibalem*, litteris Carthaginem publicè missis, secundum in Italia à Roma obtinere locum scripsisse fuerunt.

A V E R S A.

Schott.

PER agrum *Stellatem* inde camposque Leborinos perges *Aversam*. Historiæ Neapolitanæ scriptor *Pandulphus Collenucius* *Adversum* prius oppidum appellatum fuisse contendit, eò quod ibidem olim *Normanni* castra in ruinis *Attella* veteris munierint adversus *Capuam Neapolimque*, medio itinere novi hujus oppidi initia firmantes, uti duarum potentium urbium vires ex eo loco divellerent.

Capug.

Jam per *Campaniam* incedimus, *Lyri* transmeato, quæ tum fructuum, frumenti, vini, & olei feracitate, cum locorum frequentia, amœnitate, & amplitudine, omnes Italiæ Provincias antecellit. Tellus ferrum libenter excipit, nec frustra scindi se patitur, affectans ut secum homines fœnus profusissime exerceant. Terra laboris, seu mavis laborii, (quod Italice est *terra di lavoro*) nuncupatur, & campi qui-

bus *Capua Aversam* petimus, appositè *Leborini*, quasi Laborini à Plinio dicuntur. *Campania* itidem *felix* nominatur, quo nomine nulli umquam alteri totius orbis Provinciæ contigit appellari nisi *Arabia* Orientis. Quidni igitur *Spici, Cumani, Hetrusci, Samnites,* & *Romani*, tantam rerum opulentiam floccipendere minimè poterant? Illa *Stellati* planicies, quam pedibus teres, adeo opima & fertilis est, ut omnigenum frugum copia primum in Italia locum sibi jure vendicare videatur, quam *agrum stellatum* vocant incolæ, quia stellarum influxum benignissimum recipit; cujus etiam meminit Cicero pro lege Agraria, orbis terræ pulcherrimum vocans, unde Romanorum exercitibus commeatus suppeditabatur, quem postea *Cæsar* ad tyrannidem largitionibus affectans, viam, bis cIↃↃ. civibus Rom. divisit. *Lucio Vulturnio* & *Appio Claud.* ducibus, à Romanis *Samnites* trucidati fuerunt numero 16. millibus supra tercentum.

Aversa lagana optima parantur, & ibi prope vinum *Asprino* nascitur, quo Romam suo magno æstui succurrunt avidius.

ATTELLA OSCORUM.

Schott.

FUIT quidem *Attella* vetus ab antiquissimis *Oscorum* populis conditum oppidum, famosum in primis ac celebre quondam Satyricis fabulis, lascivis, ridiculis atque dicacibus, quæ ab ipso dicuntur *Attellanæ*: & hæ quidem jocis ac salibus ridiculis eam auctoritatem nactæ sunt postmodum, ut è municipalibus ludicris irrepserint etiam in theatra Romana. Nunc temporis autem illustrium aliquot Palatiis atque Prætoriis suburbanis excultum est oppidum.

NEA-

20

NEAPOLIS.

PER octo millia passuum ulterius *Neapolim* itur. Celebria quæque loca in urbe atque suburbanis circumquaque visu digna occurrunt. Et ea quidem sunt plurima, sumptibus stupendis atque cultu magnifico superba. Nam urbs spatium complectitur magnum, posita inter amœnissimos colles à Septemtrione & Oriente, & maris sinum à Meridie & Occidente. è cujus portu *Misenus Minerva*que promontoria, celebresque antiquitus insulæ *Caprea*, *Ischia* & *Prochyte*, sereno cœlo conspicua sunt. Eam *Cumanos* vicinos primum condidisse, & *Parthenopen* à Sirenarum una ibidem sepulta nominasse, Strabo, Virgilius, aliique Auctores consentiunt. Subversam deinde fuisse volunt ab ipsis conditoribus, cum nimium efflorescere & augeri propter agri ubertatem, matremque vicinam *Cumas* sensim supplantatura videretur. Quo facto *Cumanos* immani peste vexatos, oraculoque monitos ferunt, ut urbem restituerent, & *Parthenopes* deæ sepulchrum annuis sacrificiis colerent. Itaq; cum eam restaurassent, *Neapolim* voce Græca tum appellari à re cœpisse volunt. Sunt tamen & aliorum opiniones diversæ; *Lycophron* enim Chalcidensis in *Alexandra* sua *Phaleri murum* eam urbem appellat: & ejus interpres *Isacius Tzetzes* adjicit, *Phalerum* Siciliæ tyrannum *Neapolim* in Italia condidisse: & quia crudeliter is torquebat occidebatque suos hospites, atque advenas quoscumque, natam inde fabulam, esse, *Parthenopen Sirenam* ibi excidisse, ejusque sepulchrum ab incolis exstructum, deamque volucrem sacrificiis annuis ipsam coli. Nobis quidem perspectum est, à Campanis in eo tractu Magnæ Græciæ pro deabus cultas olim fuisse *Sirenas*, inter tutelares, & topica numina, Romanorum etiam florente Imperio. Nam memini me Neapoli ante plures annos vidisse *Sirenas*, cum *Hebone* &

Sebetho tutelaribus Neapolitanorum diis, exsculptas in ara rotunda marmorea, quæ quidem nunc est accommodata in cratere fontis excitati in extrema mole portus Neapolitani. Rursum ab *Hercule Neapolim* extructam esse, veterum aliorum Scriptorum testimonia sunt, ut Diodori Siculi, & Oppiani, qui ad urbis nomen alludens, in Poemate suo *De venatione, novum Herculis campum*, *Neapolim* appellat. Omnium tamen una est opinio, eam antiquissimam esse, & ante Romana tempora celebrem inter præcipuas urbes Græcas Italiæ floruisse Pythagorica philosophia. Ceterum crescente per Italiam Imperio Romano, quod se facilius submisisset ea civitas cum Campania subigeretur, inter liberas atque fœderatas est recepta: quæ deinceps in amicitia fideque Populi Romani constanter permansit, ut Livius aliique plures testantur. Quinetiam adflictis Annibalico bello rebus contra *Capuam* vicinam & alias perfidas urbes, illa Romanis adhærere non solum non dubitavit, verum etiam Legatos Romam mittere, & pateras aureas quadraginta magni ponderis, ut idem Livius pulchrè memorat: immo vires, opes, & quidquid à majoribus thesauri relictum, ad Imperii urbisque Romæ subsidium in Curia Senatui liberaliter & ingenuè præsentare voluit. Quibus tum actæ sunt gratiæ pro munificentia curaque, atque una dumtaxat patera, quæ minimi ponderis fuit, accepta est. Itaque propter fidem singularem atque perpetuam inter civitates Italiæ liberas & fœderatas *Neapolis* amicissime semper est habita cultaque, tam Consulum quàm Imperatorum temporibus. Quæ *Capua* oppressa atque Præfecturæ jugo gravata, plurimum incrementi cepit, feliciterque diutissime fidei suæ fructu gavisa est. In hanc etiam urbem, ut Strabo nobis auctor est, studiorum caussa juventus, aut ætate confecta seniores quietis & otii caussa plerumque secedere ab urbe Roma solent, quemadmodum & Silius Italicus (& antea Horatius

us Flaccus) de eadem cecinit dicens, esse.

Nunc malles urbi ritus, atque hospita Musis
Otia, & exemptum curis gravioribus ævum.

Cœlum etenim nusquam est mollius aut clementius in Italia, bis floribus annuè vernans; ager undecumque fertilissimus, & varietate nobilium fructuum, fontium, aquarumque salubrium copia, nec non naturæ multiplicibus miraculis abundans & prorsus inæstimabilis est, ut non immeritò *Paradisus Italiæ* dici possit? Quæ tam præclaræ dotes in caussa fuere, uti hæc semper urbs ab Imperatoribus, Regibus, Principibusque maximis, atque etiam Nobilibus ingeniis frequentata fuerit: quemadmodum & nostra hac ætate multi Reguli, illustres atque potentes viri sua ibidem habent magnifica Palatia, & splendidas ædes: in quibus plerumque vitam pro anni majore patre degunt. Constat *Titum Livium* Patavinum historicum, *Q. Horatium Flacum*, *Statium Papinium, Claudium Claudianum*, Poetas celebres, *Annæum Senecam* Philosophum, aliosque infinitos, qui ingenio scriptisque suis præclaris nomen sibi pepererunt immortale, sæpius eo studiorum causa secessisse. *P. Virgilium Maronem* Neapoli diu suavissime vixisse, atque *Georgicorum* libros ibidem composuisse legimus, sic enim extremo IV. Georgicum;

Illo Virgilium me tempore dulcis alebat
Parthenope, studiis florentem ignobilis oti.

Et cum *Brundusii* moreretur, corpus suum eo transferri ac sepeliri voluisse, ut & veterum Poetarum plura testimonia suffragantur. *Servius* Commentator illius, altero lapide è *Neapoli* Via Puteolana prope fauces perfossæ per *Pausilypum* cryptæ monumentum ejus fuisse scribit. Locum nunc ostentant accolæ, monstraturque è vicinis hortis S. *Severini*.

Nec procul inde à Pausilypo *Actii Sinceri Sanna-*

zarii Poetæ, *Virgilii* æmuli, domus visitur, quæ ex testamento in Cœnobium vertit, Templumque *B. Virgini* dicatum. Est ibi marmoreum sepulchrum, affabre sculptum. Hinc *Orpheus* seu *Apollino*, illinc *Sibylia* sive *Musa* è marmore candenti cum hoc *Petri Bembi* Card. Epigrammate:

Da sacro cineri flores, hic ille Maroni
Sincerus Musâ proximus, ut tumulo.

VIXIT ANNIS LXXII, OBIIT ANNO CIↃ IↃ.XXX.

Sed *Neapolim* inde revertamur, urbem nunc quidem temporis civium & incolarum nobilitate magnificentiaque non minus quam structurę sumptibus atque ædificiorum omnis generis splendore celebrem. Etenim *Caroli* V. Augusti, ac deinde Regis Hispaniarum *Philippi* auspiciis hanc mirum in modum adampliarunt, muris, propugnaculis, fossis, turribus, atque castellis munierunt, & quasi inexpugnabilem fecerunt eorum Principum Legati, qui proximis annis Regnum Neapolitanum provinciam obtinuere. Sacris etiam Ædibus, & Collegiis, item Curiis, atque Principum, hominumque illustrium Palatiis mirificè ubique locorum est exornata. Extant & antiquorum ædificiorum priscæ reliquiæ plures, epitaphia, statuæ, cippi, columnæ, aræ, marmoraque sculpturis artificiosis pretiosa, quę longum hic esset recensere. Inter hæc inprimis non immeritò placere possunt quadrati Templi *Castorum* magnæ illæ ruinæ, licet incendiis deformatæ: cujus ex præclaro propylæo columnæ sex priores marmoreæ cum imposito fastigio visuntur adhuc erectæ symmetria Corinthia pulcherrima conspicuæ, nec non amplitudine & artificio suspiciendæ. Quarum capitula calathorum in effigiem efformata, volutis floribus, atque reflexis acanthi foliis eleganter vestiuntur. In trabeationis autem zophoro legitur Græca talis inscriptio;

TIBE-

ΤΙΒΕΡΙΟΣ, ΙΟΥΛΙΟΣ. ΤΑΡΣΟΣ. ΔΙΟΣΚΟΥΡΙΟΙΣ. ΚΑΙ ΤΗΙ ΠΟΛΕΙ. ΤΟΝ. ΝΑΟΝ. ΚΑΙ ΤΑ. ΕΝ. ΤΩΙ. ΝΑΩΙ. ΠΕΛΑΓΟΝ' ΣΕΒΑΣΤΟΥ. ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΟΣ, ΚΑΙ ΕΠΙΤΡΟΠΟΣ, ΣΥΝΤΕΛΕΣΑΣ. ΕΚ. ΤΩΝ.ΙΔΙΩΝ. ΚΑΘΙΕΡΩΣΕΝ.

Liquet igitur ex eadem, *Castorum* hoc Templum fuisse, linguamque Græcam apud Neapolitanos usitatam quoque tum florente Monarchia Romana; quemadmodum ex ipsa inscriptione, characteribus, & operis totius superbo sumptu, ac artis exquisita perfectione colligimus. In fastigii quidem tympano triangulari supra columnas exsculpta fuere plura deorum simulachra, sed majore ex parte flammis ac vetustate consumpta sunt. *Apollo* cognoscitur adhuc stans ad tripodem, & utrimque in angulis inferioribus *Terra* & *Aqua*, quo formari solent modo, jacentibus ac semierectis signis, & ad umbilicum usque nudis. Nam *Tellus* ad dexteram posita tumulo incumbens dextro cubito, sinistra tenet erectum Copiæ cornu: *Sebethus* ad sinistram manu cannam tenens, fluviorum more dolio everso. & aquam effundente pronus incumbit. Reliqua sunt indiscreta atque comminuta nimium.

Ædes nostræ Religionis sacræ maximis impendiis apparatissimæ atque ornatissimæ per urbem plures, non secus ac in horto cultissimo varii flores, sparsim visuntur. Ut *D. Claræ* Templum cum Parthenone sacro peramplo: liberaliter exstructum opus ab Hispana *Sanctia* Regina, *Roberti* Regis conjuge, quam *Agnetem* vocant. Excomptum est, atque celebre Regum veterum ex illustri Dyrrachina domo sepulchris eximiis, quæ hic monstrantur: sicut in *D. Dominici*, & *Oliveti montis*, aliisque sacris delubris Hispanorum Regum, Heroum, aliorumque Principum ditissima monumenta, statuæque marmoreæ ad vivum factæ.

In religiosissimo *D. Ianuarii* Sanctuario, Divorum sacræ Reliquiæ plurimæ servantur: videbis singulatim visu digna quæque, utpote Divorum ossa atque Reliquias, auro, argento, gemmisque inclusas, & Regum Principumque pretiosissima donaria, & quæ vix semel annuatim in publicum proferuntur atque ostenduntur, inter quæ magna cum religione servatur caput *D Ianuarii* Episcopi Puteolani & Martyris; item *sanguis* ejusdem in ampulla crystallina conservatus, sed ob siccitatem durus & concretus. Quæ quidem ampulla cum producitur in altari, & capiti Martyris; Choro preces concinente, admovetur, sanguis ille (stupendum!) liquescere, ac musti recentis in modum incipit ebullire quemadmodum ab omnibus non sine magna admiratione quotannis spectatur.

In Templo *B. Mariæ nova* hæc duplex cum admiratione legitur inscriptio:

ODETTO FUXIO LAVIRECCO
GONSALVUS FERDINANDUS LUDOVICI FIL.
CORDUBA. MAGNI GONSALVI NEPOS
QUUM EJUS OSSA QUAMVIS HOSTIS IN
AVITO SACELLO
UT BELLI FORTUNA TULERAT
SINE HONORE JACERE COMPERIT, ET
HUMANARUM MISERIARUM MEMOR
GALLO DUCI HISPANUS PRINCEPS POSUIT.

Ibidem:

OSSIBUS ET MEMORIÆ
PETRI NAVARRI CANTABRI
SOLERTI IN EXPUGNANDIS URBIBUS ARTE CLARISSIMI
GONSALVUS FERDINANDUS LUDOV. FILIUS
MAGNI GONSALVI NEPOS SUESSIÆ PRINCEPS
DUCEM GALLORUM PARTES SECUTUM
PIO SEPULCHRI MUNERE HONESTAVIT
CUM HOC IN SE HABEAT PRÆCLARA VIRTUS
UT VEL IN HOSTE SIT ADMIRABILIS.

Itur

Itur inde ad *Annuntiata virginis Mariæ*, quam vocant, Ædem sacram, multa religione celebrem, donariisque locupletem: ubi etiam multæ insignes ac raræ Divorum Reliquiæ ostensæ sunt, & inter alias infantum Innocentum ab Herode Rege, Christo Servatore nostro nato in Bethleem, occisorum corpuscula duo sesqui pedalia, adhuc integra, cute contecta; in quibus vulnerum patent hiatus in unius capite, & alterius pectore.

Transitur hinc in πτωχοκομεῖον, ut una voce dicam, Templo junctum, magnitudine atque structura municipii perampli instar: in quo supra duo millia pauperum, omnis generis, ægroti, senes, debiles, & ad operandum impotentes aluntur atque curantur pro cujusque conditione, ætate, atque valetudine. Plusquam octingenti utriusque sexus orphani, & expositіtii in eodem ab infantia & unguiculis primis educantur, literis imbuuntur, ac artibus variis pro ingenio & indole cujusque diligenter instituuntur ad ætatis usque maturitatem. Horum exercitia atque studia diversa in suas classes distributa diligenter animadvertere & perlustrare, valde jucundum. Præclara profecto, laudandaque modis omnibus est hæc Christianæ pietatis institutio, quam Platonicæ Politiæ quamdam ex parte speciem referre, atque apum imitari œconomiam illam pulcherrimam à *Xenophonte* nobis descriptam, & à *Marone* Poetarum Principe ad imaginem Platonicæ civitatis elegantissime depictam, *Corona Pighius* declaravit; esseque magnis civitatibus, quæ numquam sine pauperibus & egenis sunt, valde necessariam, ac velut nutricem pacis, fomentum tranquillitatis publicæ, atque calcar ad virtutem. Haud quidem hæc absurdè: ex veterum etenim Historiarum lectione cognoscimus & experimur (pro dolor!) quotidie, quod intestina civitatum mala plerumque nascuntur ex nimia fortunarum inæqualitate. Quæ cum excedit inter cives sub iisdem vi-

ventes

ventes legibus, extrema paupertas infrequenti populo, rerum novarum inducit cupiditatem, adfert scelesta consilia, & excitat temerariam audaciam. Rursus privatorum aliquot opes immensæ sicuti pariunt luxum, superbiam, ambitionem, contumelias, atque tyrannidem; ita pauperum animos pungunt, invidiaque perstringunt, & maturant discordiarum secessionumque semina. Quæ cum invalescunt, potentissimis Monarchiis, atque felicissimis etiam civitatibus haud dubium adferunt interitum. Florent igitur & vigent potissimum illæ, in quibus Euangelici præcepti temperatura quadam salubri mutua flagrat charitas, & amor proximi colitur in eum maximè finem, ut quæ propria singulis natura vel sorte sunt, religiosa spontaneaque largitate communia quodam modo fiant necessitati publicæ, atque expendantur in seminaria virtutum, curentur ex iisdem foveanturque pie & prudenter tenera ac debilia Christi membra, ne illa torpeant, neve putrescant, sed ita vegetentur & adolescant, ut tam digno corpori sint utilia, semperque cohæreant.

Νεοφρέριον, vel *Castrum novum*, ut nunc appellant, ante trecentos amplius annos exstructum à fratre *D. Ludovici* Francorum Regis *Carolo* I. Neapolitanorum Rege, & Andium Comite, ut urbi & portui adversus maritimos hostium insultus esset præsidio. Instauravit proavorum memoria Rex Arragonum *Alphonsus* I. Gallis expulsis, Regnoque subjugato; maximisque operibus ampliatum adeo munivit, ut inter Italiæ firmissimas arces nunc celebretur, cum maximè proximi Reges *Carolus* V. Imp. & *Philippus* ejus filius, nostro sæculo hanc & alias ejus urbis, annona, præsidio militari valido, nec non omni apparatu bellico ad hostes propulsandos necessario firmarint abundè.

In medio castri amplissimi umbilico refulget instar Palatii *Prætorium* ingens, refertum Regia splendidaque supellectile, in quo Rex quispiam vel etiam Imperator

perator cum aulico comitatu suo hospitari commode posset. Stupent advenæ machinas, vasta tormenta, globorum ferreorum cumulos magnos, auro argentoque fulgentes galeas, clypeos, gladios, lanceas & reliquum Martium apparatum: sed in Prætorio perstringunt intuentium oculos aulæa holoserica, gemmis auroque intexta, sculpturæ, statuæ, atque picturæ artificiosæ, variusque splendor supellectilis plane Regius.

Visendum & *Ovi castrum*, quod propter formam ovalem scopuli, marinis undis insulæ in modum circumfusi, in quo positum est, illud nomen accepit. Conditam arcem illam *Collenutius* prodit à *Gulielmo* III. Normanno, & inde *Normannicam* appellatam diu fuisse. Restauravit hanc item *Alphonsus* I. Aragonum Rex, ornavitque plurimum. At scopulum veteres Græca voce *Myagram* vocitasse ferunt, vel à plantæ silvestris nomine, vel ob loci atque situs conditionem, difficilesque elapsus, quasi captorum muscipulam.

Monstrant inquilini singulatim excisa in cautibus antra, vias angustas, atque exstructa in saxis præruptis munimenta, simul armorum telorumque vim maximam.

Operæ pretium erit exspatiari in Prætoria per Sinum maris, quem Strabo *craterem* vocat, à forma, uti cognoscas disciplinam atque labores servorum navalium, & perlustres obiter vicina littora, circum jacentes insulas ac promontoria, *Misenum*, *Prochyten*, *Pithecusas*, *Capreas*, *Herculaneum* ac *Athenæum*, sive *Minervium*, ubi *Sirenum* quondam sedes fuit, teste Plinio. Promontorio nomen est, quod *Ulysses* ædem sacram *Minervæ* dedicarit in ejus ora, cum Sirenum insidias evasisset, ut Strabo memorat.

Stant sæpe in portu triremes fere quadraginta, exploratoriis, navibusque aliis exceptis. Portus amplissimus à tempestatibus præmunitus est aggere latissimo, per quingentos plus minus à littore passus

in mare, brachii incurvi forma, procurrente. Is quidem vestitur atque in altum evehitur è mari quadrato saxo immani. Per medium aggerem fons aquæ dulcis ab urbe tubis subterraneis deductus in capite molis solet erumpere, cujus crater marmoreus ibidem adhuc extat. *Molem* ex re nunc vulgo quoque Latina voce nominant aggerem istum, cujus initia posita constat fuisse annos ante ducentos octoginta a Rege Gallo *Carolo* II. Adampliavit majorem in modum operibus maximis adjectis *Alphonsus* I. Hispanus, qui Rex ejus urbis ædificia publica magnificentissime provexit & exornavit, sicut etiam nostri sæculi Reges *Carolus* V. Imp. & ejus dein filius successor *Philippus* splendidissime munierunt, excoluerunt, & adauxerunt.

Actuariolis in triremes vehens spectatorem nauta, atque per ageas in transtra circumducens, ostendit servorum nitida lacertosaque corpora, varias eorum artes sedentarias, quas ibidem dum otiantur, magister & ingenii largitor venter (ut *Persii* Poetæ verbis dicam) assiduè docet. Deinde perlustra armamenta, bellicumque navalem apparatum multiplicem: atque demum in uno ducum tabernaculo considens, disces nauticam illam disciplinam atque diætericam, qua corporum sanitas ibidem conservatur: officia naustidiearum, naustologorum, & comitum celeustarum, nec non singula quorumcumque, vel mesonautarum, ministeria.

Perlustra sumptuosissima Regis equilia, in quibus generosorum equorum armenta selecta stabulantur atque domantur.

Detinent Principum oculos atque animos equorum pulcherrimorum pernices in stadio cursus, rotationes agillimæ, tolutim glomeratis hinc inde circulis, multiplicati ad virgulæ rectricis nutum saltus in altum quadrupedantes.

Perge ad *Santeremense* castrum longe munitissimum, quod in vertice vicini montis positum despe-

ctat

ſtat ac detegit urbem, littora, portum, atque maris inſulas. Exſtruxit autem illud *Caroli* II. filius *Robertus* Rex, ante annos ducentos quinquaginta auxit propugnaculis magnis, reddiditque quaſi inexpugnabile *Carolus* V. Auguſt. atque Rex. At vero *Philippus* ejus filius his annis præterlapſis ampliato pomœrio conjunxit urbi, eamque prolatis mœnibus atque caſtellis magno ſpatio novis ædificiis ſuppleto adauxit. Medio clivo in adſcenſu montis occurrit pulchrrimum atque ſumptuoſiſſimum Templum, cum Cœnobio *Carthuſianorum* peramplo.

Nec poterunt ſatis admirari qui prius caſtrum non viderint peregrini, ſummis impenſis atque laboribus opera è ſaxo vivo exciſa. Plura nimirum propugnacula atque caſtella, cuniculi, viæ, ſcalæque jumentis æque ac hominibus commodæ: machinarum item atque armorum vis ubique magna, nec non annonæ copia inæſtimabilis, tormentaque bellica prægrandia ex ære & ferro monſtrantur.

Capug.

Multum veræ & ſolidæ voluptatis hauries, ſi in dicto *Carthuſianorum* Cœnobio, per Monachum illum, cujus hoſpites blande excipere & Monaſterium oſtendere munus, de ſpeculis cubiculi ſui, quod eſt in Monaſterii angulo illum totum & tractum ſpectare tibi liceat Nihil habet Italia delectabilius. Interminatus à dextra proſpectus maris, *Ænariæ, Capreæ*, & *Trochytæ* inſularum, & culta *Pauſilipi*; è regione, terminatus Sinus *Surrenti*, amœniſſimæque *Surrentanæ* oræ urbium & vicorum proſpectus. A ſiniſtra *Holona* arva lætiſſima, mons *Veſuvii* altiſſimus. Deorſum flecte oculos, *Neapolis* tibi in oculis, naturæ neſcio an artis miraculum, ubiquidquid amœnum, quidquid ſuave optari poteſt, libet conſpici, habere, frui.

Schott.

Ex itinere inviſes hortos *Garciæ Toletani* non longe diſſitos, ſpatio cultuque peramplos & conſpicuos.

At ſum-

sumptibus æstimantur vulgo superbi, feruntque compeditorum maledictis damnatos sæpius devotosque fuisse, quorum sudore & sanguine sunt elaborati, dum pater illius *Petrus Toletanus* per non pauca lustra *Caroli* V. Cæsaris auspiciis urbi Regnoque dominaretur.

Sereno cœlo suburbana visu digna perlustrare juvat. Quæ quidem in agro circumquaque fertili, præsertim litoreo reperiuntur, ut amœnissima situ, sic ædificiis villarum splendidis, hortorumque pulcherrimorum sumptuosa cultura per Principes viros exornata. Quis narret singulatim Fontium ædiculas, antra Nympharum, atque piscinas, coralliis & unionum ostreis, omnique conchylionum varietate renitentes? Quis laudet digne porticus, ambulacra, scenas frondibus concameratas, florum fructuumque multiplici colore distinctas, parietes malorum punicorum tapetis vestitos, peristylia & exedras picturis, signis, statuis, & marmorum antiquitatumque reliquiis pretiosis decoratas, quibus horti Magnatum variis in locis resplendent? Ex his ostenduntur pulcherrimi atque celebriores *Marchionis Vicensis*, aliorumque Principum, ut in littore maris, *Vesevum* versus, *Bernardini Martizani* villa, variis antiquitatum decorata reliquiis: item secessus Regalis, amplissimum Palatium extructum olim à Rege *Ferdinando* Arragonio. quod vulgari voce *Pogium* vocant Itali: eo namque se recipere Rex solebat, quiescere à laboribus, animumque recreare cupiens, tamquam è negotiorum fluctibus in portum tranquillum. Quatuor quadratæ turres totidem porticibus peramplis in quadrum conjunctæ *Palatium* statuunt, quod in longum duplici latitudine patet. Singulæ turres infra supraque cœnaculis & cubiculis splendidis conmodissimæ sunt, è quibus patet transitus ab una in aliam per porticus illas tectas. In area media gradibus descenditur paucis ad fontem atque piscinam limpidam, ubi per pavimentum cir-

circumquaque pro nutu Domini aquarum uberes venæ subterraneæ per infinitas ac tenues fistulas artificio ductæ, tam erumpunt è latebris copiose, ut incautos spectatores subitò conspergant, & largissime contra calores æstivos refrigerent, aquarum enim dulcium copia felix atque fœcundus is ager est propter vicinum *Vesuvium*, cujus circum radices interna incendia non possunt non expellere frequentes dulcium aquarum scaturigines affatim purgatas & percolatas E quibus *Sebethus* item in alveum collectus, & aquarum castellum inde pera, quæ ductus subterraneos totam *Neapolim* vicatim fontibus irrigat abundanter, adeo uti per Palatia, diversoria, & ædes etiam privatas divisæ in plurimos digitos fonticulorum venæ distribuantur, quas ubique locorum in atriis & cœnaculis videmus erumpere. Tantas igitur commoditates rerum omnium adfert incolis suis *Paradisus Italiæ* (velut à *Corona Tighio* vocari non inepte solet) florentissimus ille Neapolitani territorii tractus: licet gravibus sæpe bellis adflictus fuerit, & terræmotibus aliquando sit obnoxius.

In eodem est, ab urbe vix quatuor millia passuum distans, pulcherrimus, atque optimi *vini Graci* largiror *Vesevus* vel *Vesuvius* mons, quem & *Vesuvium* à favillis veteres appellarunt. Nam *Ætnearum* flammarum imitator est & assecla ex terræmotibus atque incendiis natus, quorum materiam in imis visceribus perpetuo fovet. Quæ cum annorum plurium spatio maturescens invaluerit, atque superabundaverit, accensus spiritibus subterraneis ignis montium claustra rumpit, intimaque terræ viscera cum saxis, flammis, fumis atque cineribus eructat in altum summo cum fragore, tantaque cum vi, ut Gigantæum *Vesuvius* bellum imitari, atque *Iovem* Superosque flammis & saxorum ingentium telis oppugnare, solem in terram trahere, diem in noctem vertere, cœlum ipsum ob-

ruere

ruere videatur. Constat experimentis multis, item *Vitruvii Strabonis*, pluriumque veterum Auctorum testimoniis, esse sub *Vesevo*, & aliis illius oræ maritimæ montibus atque insulis, ex sulphure, bitumine, atque alumine maximos ignes ardentes, uti ostendunt etiam sudatoria, sulphureique fontes bullientes. Hinc *Vesuvus* cum ignibus redundat, accenditur aliquando, nonnumquam terræmotus & clades ingentes concitare solet. Ceterum illud fuit famosissimum incendium, quod *Titi Vespasiani* sub Imperio contigit, & graphicè nobis à *Dione Cassio* aliisque Auctoribus describitur, cum ejus incendii cineres non solum *Romam*, sed & ultra mare in *Africam* & *Ægyptum* deferrentur ventis: cum in mari bulliente pisces coquerentur, aves in aëre suffocarentur, celebres urbes vicinæ & antiquissimæ *Stabiæ*, *Herculaneum*, atque *Pompeji*, saxis & cineribus, dum populus in theatro sedebat, obruerentur: tum *C. Plinius*, Historiæ naturalis scriptor celeberrimus, qui classem *Miseni* cum imperio tunc regebat, dum avidius causas ejus incendii perscrutari & propius accedere cupit, ad *Herculaneum* portum vi æstus atque vaporis suffocaretur; quem *Franciscus Petrarcha* falsè notans, videt in suæ *famæ triumpho* multa scribentem, & incaute morientem.

Mentr'io mirava, subito hebbi scorto
Quel Plinio *Veronese suo vicino*
A scriver molto, à morir poco accorto.

Non potuit tamen non ipse etiam *Steph. Pighius*, cùm juvenis ante annos triginta studiorum caussa *Latium*, *Campaniam* ac *Neapolim* perlustraret, propius tantorum miraculorum sedem, licet præcelsam & adscensu difficilem, perscrutari, atque diem integrum huic labori impendere. Cum duobus igitur comitibus montem peragravit pænè totum, atque verticem illius exsuperavit, nec satiari contemplatione potuit cum ipsius, tum latè patentis circum regionis, insularum, ac maris. Exurgit namque

solus

olus in altum è planicie fertilissimorum agrorum, & vicini littoris ab aliis montibus separatus. Itaque cineres ejus flammis dispersi per agros proximos, item saxa, glebæque ignibus excoctæ, pluviisque dissolutæ, mirifica stercoratione lætificant & fecundant omnia: ut nunc apposite vulgus agrum atque montem ipsum *Summanum*, ac oppidum quoque, quod unum monti suppositum est, *Summam* appellet: à summa vini nobilissimi atque optimorum fructuum abundantia. Vestitus est etenim majore ex parte circumcircà *Vescuus* pulcherrimis vineis, uti colles agerque vicinus. Sic suo quoque tempore *Martialis* Poëta *Vesevum pampineis umbris viridem* fuisse canit, ejus atrox illud incendium, quod Imperatore *Tito* contigit, eleganti deplorans epigrammate, libro I. Vertex tamen ejus ex omni memoria temporum, ætatum, historiarumque semper adustis saxis sterilis ac veluti flammis depastus manet. In medio verticis vasta patet vorago rotunda, velut ingentis amphitheatri quædam cavea, *craterem* vocant à forma, cujus tamen fundum in intima terræ viscera penetrasse constat, cum ignium eruptio per illam olim fieret. Nunc tamen friget, nec quippiam caloris aut fumi videtur emittere. Nam in barathrum illud ipse descendit, quousque non impediebant præcipitia, vel locorum obscuritas. Superius enim *crateris* labrum non secus ac amphitheatri sedilia declive, terra cineribusque superfusis fertile est: & viret abietibus, magnisque arboribus, ubi solis calor penetrat, atque cœlestibus pluviis irrigatur. Inferiora verò, quæ sicuti fauces contrahuntur in majores angustias, rupium & saxorum fragmina immania, nec non trabes & trunci prolapsarum arborum obstruxerunt. Quas tamen obstaculorum moles, ignium materia interiore superante, tamquam leves palearum fasciculos fumi flammarumque vis illa præpotens facile exturbat, & in cœlum evehit. Certum est etiam,

etiam, non solum per *craterem*, sed prout casus aliquando postulat, alibi quoque, vel per ima montis latera, sibi viam incendium aperire: sicut ante ducentos septuaginta sex annos, *Benedicto* IX. Pontifice Summo, contigisse tradunt Italorum Annales, cum ingens flammarum flumen è latere montis erupit, atque igne liquido in mare profluxit, cujus alveus, scrobiumque vestigia videri etiamnum posse ferunt. Atqui præter *craterem* habuisse meatus alios exitusque flammarum antiquissimis etiam temporibus, ex historia Romana colligimus: nam *Spartacus* gladiator, cum bellum fugitivorum in Campania Romanis concitare cœpisset, montemque *Vesevum* cum sua cohorte velut arcem ac sedem belli primam ac tutam occupasset, obsidionem Romanorum, qua circumvallatus erat, rara via fefellit. Nam per fauces cavi montis vitigineis delapsus catenis, ad imas ejus radices cum suis descendit, ut *L. Florus* historiæ Romanæ lib. III. succinctè memorat. *& elapsus exitu inviso nihil tale opinantis Clodii obsidentium duci castra subito impetu diripuit.* Nunc vero temporis, an per latera montis reperiantur in vineis meatus aut cuniculi vergentes in *craterem*, incompertum mihi est. Meminit tamen *Pighius* se in cacumine circum *craterem* plura vidisse spiracula calorem continuum exhalantia, vulpium foveis haud absimilia; in quibus cum insereret manum, facile calores emergentes sentiebat, tenues tamen, ac sine fumo vel vapore. Sed hæc de *Vesevo* vel *Vesuvio* satis.

Capua.

Inter *Vesevum* montem & *Atellam* in mediterraneo situm est *Merelianum*, *Acerra*, *Suessula*, quæ olim civitates *Leborinos* agros possidebant, ubi atrociter præliati fuerunt *Romani* & *Samnites*, at in præsentia dirutæ jacent: iis *Capuani* montes qui *Tifata* à priscis dicebantur, & qui à Septemtrione, *Nolam* versus extenduntur imminent. In his *Furca Caudina*, oppida & loca habitata multa, quorum primum

est

est *Airola* Castrum. Ad horum montium radices à Meridie invisitur *Caserta* civitas, magni Cardinalis *Sanctorii*, S. *Severina* quem vocant, patria Ipse, quamvis Ecclesiarum in Oriente desolatarum protectione, fori Pœnitentium officio, pro neophytis in Fide solicitudine, Regularium quarumdam reformatione, hæreseos animadversione, & quam plurium aliorum negotiorum urbis & orbis mole sit onustus, & jam grandævi ætate vexatus, singulari tamen vigilantia & labore (cum sit multiscius) nec non minori in Deum pietate, omnem operam in eorum salute consumit, nec ullum prætermittit juvandi & levandi locum. Adjacent *Casetta*, *Magdalonum*, *Orazanum*, *Argentium*, quodam ordine, quamvis loca circa *Neapolim*, & *Campaniam*; inde *Picentini* adeuntur.

Regnum, cujus metropolis *Neapolis* est, à *Latio* initium sumit, qua *Vfentes* flumen in *Tyrrhenum* influit. Tum ad *Appenninum* versus iter instituitur *Tarracinam* usque, inde *Fregellas* seu *Pontem curvum*, *Ceperanum*, *Reate*, *Taliequitium*, *Vrbem Ducalem*, & *Amatricem*, ubi *Truentum* nascitur. Tum via tenenda, quam rodet flumen ad coloniam *Asculanorum* usque millibus passuum XVIII. ubi flumen ipsum Adriatico se immiscet. Hæc via, fluminum & finium harum regionum caussa, flexuosa in CL. milliaria se extendit; quod si recta & simplex, longè compendiosior. Regni pars opposita superiori est *Leucopetra* ab antiquis dictum promontorium, nunc *Capo delle armi*, Siciliam spectat, & stadiis XLVIII. à *Rhegio* abest, cujus summitas *il Tarlo* vocitatur. Si *Tarracinâ* inter habeas *Neapolim*, & *Buxento*, & *Rhegio*, & per promontorium transeas, millia passuum CDXVIII. conficies. Si ora maritima illud ambire placet, à mari infero & Siculo quasi pæninsula à meridie circumdatur ab Oriente à Septemtrione partim Jonico usque ad *Garganum*, partim Supero, à *Gargano* ad *Truentum*. Hoc spatium ab *Vfente* ad *Truen-*

Truentum flumen, maritima ora est milliariorum M. CCC. XVIII. totius Regni ambitus. M. CD. LXVIII.

Huic aliqui dederunt Provincias X. alii IX. ut IVII. nos verò XIII. illi assignabimus. Terra quę *Laborii* dicitur, *Neapolim* retinens, Archiepiscopatus habet tres. Episcopatus viginti quinque, Castra & terras muro vallatas omnes simul CLXVI.& villas CLX. Principatus, qui *Citra* dicitur, in quo *Salernum* visitur, gaudet civitatibus XII. terris & Castris CCXVIII. Principatus *Ultra* ornatur civitatibus XI. terris & Castris CXLI. & *Compsa* omnibus est excellentior. *Basilicatæ* dantur civitates X. terræ & castra XCIII. in ea eminet *Venusium*. *Calabria citra* videtur *Cosentia* cum aliis IX. civitatibus, terræ & castra CLXII. *Calabria ultra*, in qua *Rhegium* præcellit, fruitur civitatibus XVI. castris ac terris CXXX. In terra *Idrunti* numeratur *Brundusium*, & aliæ XIII. civitates, castra & terræ CLVIII. Terra quæ *Barii* dicitur, XIV. civitatibus gaudet, & L. terris & castris. *Capitanatæ* sunt civitates XIII. terræ XC. & *Manfredonia* his est illustrior. In Comitatu *Molisii* stant civitates IV. castra & terræ CIV. maximè *Triventum*, *Aprutium citra* civitates habet VI. terras & castra CL. *Teate* hic optimè viget. *Aprutium ultra* præter *Aquilam* ditatur civitatibus IV. terris CC. LXXXIV. & ut brevius loquar, in hoc Regno sunt Archiepiscopatus XX. Episcopatus CXXV. Principatus X. Ducatus XXIII. Marchionatus XXX. Comites, in subditos auctoritatem exercentes LIV. Domini, qui vere dominantur multis, XV. Domicelli cum titulo & jurisdictione CD. XLII. Terræ & castra muro circumdata M. villæ numero maximo. Insulæ in hoc Regno sunt nobiliores *Ænaria*, *Prochyta*, *Liparea*, & aliæ XIII. parvi nominis.

Regni hujus officia sunt. *Comestabilis*, *Magni Iustitiarii*, *Ammirantis*, *Magni Camerarii*, *Protonotarii*, *Magni Siniscalchi*, *Magni Cancallarii*. Est etiam

Syn-

Syndici munus. qui *Neapoli* civitatis negotiis incumbens, publicas adminiſtrationes exercet.

Habet *Neapolis* quinque Nobilium cœtus *Nidi*, *Porta nova*. *Capuanum*; *Montanum*, & *Porti*: quos cœtus etiam, etſi aliis nominibus vocatos, habet & *Capua* ipſa.

Urbes antiquitate & præclariſſimis dotibus ornatæ fuerunt in hoc Regno quamplures, quarum memoria nunc extant, præter *Oſcam*, *Metapontum*, *Sibabarim*. & eas quæ infra delineabuntur.

Regni alumni fuerunt littorarum peritia vere illuſtriſſimi *Archita*, *Euritus*, *Alemeon Zeno*, *Leucippus*. *Parmenides*, *Timeus*, *Ennius*, *Lucillus*, *Pacuvius*, *Horatius*, *Ovidius*, *Statius Iuvenalis*, *Saluſtius*, *Cicero*, *S. Thomas*, præter hodiernos.

Silentio involvam Summos Pontifices, Imperatores, Reges, belli Martes, & ſummam Prælatorum copiam, Principum & Heroum myriadas. ne dicam Sanctos & Sanctas, qui Dei vultum perpetuò contemplantur.

Neapoli Regno potiti ſunt *Græci*, *Gotthi*, *Vandali*, *Longobardi*, *Saraceni*, *Turcæ*. *Normanni*, *Suavi*, *Galli*, *Cataluni*, *Arragonii*, *Flandri*, ſeu *Hiſpani*.

ITER PUTEOLOS VERSUS.

Ex eodem STEPHANO PIGHIO.

PAUSILYPUS, mons arduus quidem, vineis attamen pulcherrimis excultus, & villis etiam olim, ut ex Plinio & aliis conſtat, opulentis habitatus. inſtar promontorii procurrit in mare Siculum, viam præcludit inter *Neapolim* & *Puteolos*: qui quidem ſummo cum labore moleſtiaque viatoribus ſuperandus erat, vel ambitu longo circumeundus, priuſquam majorum induſtria perfoderetur: at vero per imas radices atque intima viſcera pertuſus, viam itinerantibus recto tramite planam atque facilem aperire cœpit. Hinc quidem ab antiquo Græci mon-

rem non inepto videntur insigniisse nomine, παυσίλυπον appellantes, velut ademptorem molestiarum atque laboris: quo cognomine & *Iovem* ipsum celebrarunt Græci veteres, ut apud *Sophoclem* egimus.

Mons quidem pertusus est ad passus plus minus mille, viaque per fodinam illam patet lata pedes XII. ac totidem alta: qua, sicut *Strabo* testatur, duo contraria plaustra simul commeare & transire possunt. *Speluncam* appellat ipse, Seneca *cryptam Neapolitanam*. (hodie *Crotta* paululum inflexa voce) ibi sortem athletarum omnem se perpessum scribit ad Lucilium Epistola LVII. cum per illam Bajis *Neapolim* repeteret. Reperit nimirum in via luti ceromata perabundanter, & in ipsa crypta Puteolani pulveris haphen. Eamdem experti sumus inspersionem, sicuti omnes solent, qui multi simul vel pedites vel equites illam transeunt. Itaque cum ex tenebris illis flavi prodiremus, invicem intuiti non sine cachinno admirabamur, excutiendumque satis reperimus. Caussa perpetui pulveris istius in promptu est, quod ventus aut pluvia numquam eo penetret, nihilque, nisi in specus ostiis, humectet. Cum igitur illic *pulvis motus*, ut idem Seneca dicit, *in se volutatur, & sine spiramento sit inclusus, in ipsos, à quibus incitatus est, recidit*: Ex cujus verbis quidem colligimus, Neronis temporibus nullas speluncam istam habuisse luminum fenestras, vel aëris spiracula, præterquam in utrisque faucibus. Nam *carcerem longum & obscurum* appellat Seneca in quo nil aliud quam ipsas tenebras videre est. Asserit attamen *Cornelius Strabo*, per montis crepidinem olim fenestras plures variis locis ex alto lumen infudisse: quibus omnibus demum vel terræmotu vel negligentia temporum obturatis, tenebras profundas speluncam longissimam illam obsedisse, non est mirum. Hoc quando contigerit, in obscuro nunc item est. *Petrus Russanus* Siculus, Episcopus Lucerinus, ante

sua

ſua tempora, ſcilicet annos centum quinquaginta plus minus, foramina, quibus lumen admitteretur, in ea crypta fuiſſe nulla teſtatur: obſtructas item ſere ruinis atque vepribus utrimque fauces, ut ingreſſus abſque lumine cunctis eſſet perhorrendus. Tunc Arragonum regem *Alphonſum I.* in poteſtatem Provincia redacta, complanaſſe dilataſſeque viam ac fauces; perforaſſe montis dorſum, atque duas aperuiſſe feneſtras, quæ lumen obliquum in mediam ſpeluncam ex adverſo nunc infundunt. Tamquam nix quædam inſparſa ſolo lux illa tranſeuntibus apparet, à longe reſplendens in obſcuro, priuſquam feneſtræ videri poſſunt. Eſt item in tenebroſæ viæ medio Sacellum exiguum exciſum in pariete ſaxeo, in quo nocte dieque lampas ardens viatoribus æternæ lucis memoriam ſuggerit, nec non in tabula picta noſtram ſalutem è virgine matre *D. Maria* natam oſtendit. Adampliavit opus immortalitate dignum, reſtauravitque magnificè noſtra memoria *Petrus Toletanus*, dum *Caroli* V. Imp. auſpiciis Regnum Neapolitanum adminiſtraret. Itaque nunc tam recto tramite via per montem ducta eſt, uti cryptam intrantibus lumen à longe veluti ſidus quoddam per oſtium adverſum reſplendeat, ad quod euntes in tenebris iter dirigunt: quibus item facile atque jucundum eſt, obvios quoſque per lumen illud in ſpeluncam intrantes, tamquam pygmæos procul, vel equites vel pedites cernere. Quiſnam primus animo Xerxejo tam immenſum opus aggreſſus fuerit, aut quo tempore factum ſit, feruntur eruditorum variæ ſententiæ. Sed prætereamus vulgi ſermonē inſulſum, magicis Poetæ *Virgilii* (cujus ante fauces cryptæ ſepulchrum fuiſſe plures tradunt) incantamentis iſtud attribuentis. Item eos, qui *Baſſum*, neſcio quem, ejus auctorem adferunt; cujus nemo, quod ſciam, veterum meminit. Nos ex *Strabone Cornelio* quidem colligere videmur, atque is ex *Ephoro, Homero*, Græciſque Scriptoribus aliis, Cymmerios antiquiſſimos

populos in illo Campaniæ tractu juxta *Bajas, Lucrinum*, atque *Avernum* in antris atque subterraneis specubus habitasse, cavernisque quibusdam inter se commeantes effodisse metalla, pertudisse montes: nec non per Sacerdotes suos necyomantiam ac divinationes suas in speluncis profundis exercuisse, peregrinos & advenas ad inferorum oracula deducendo. Qua gente deleta, Græcos, qui regionem illam post incoluere, quique *Cumas* ac *Neapolim* condidere, Cymmeariorum fodinas illas, ut, opinantur plures, ad hypocausta, thermas, vias, aliosque varios usus accommodasse. Nec minus Romanos Græcorum exemplo pro sua magnificentia plurimum auxisse subterranea illa opera, cum jam rerum domini secessus ac villas oppidorum instar ibidem extruerent, atque Puteolani pulveris ex iis montibus extracti raræ virtutes ad ædificiorum structuras firmandas, fundamentaque in aquis solidanda jam innotuissent. Adfirmat autem *Strabo*, sua quidem ætate, cum *Averni* montis saltus aerem corrumpentes excinderet sub Augusto *M. Agrippa*, tum inter alia magnifica opera, specum subterraneum usque *Cumas* effossum apparuisse, quem una cum alia, quæ inter *Puteolos* atque *Neapolim* est, *Coccejum* quemdam perduxisse, fama tenebat. *Cujus*, inquit *atate fortaßis usus regionis obtinuit, ut ejusmodi subterraneæ via cavernæque fierent*. Ex ejus autem hisce verbis elicimus, diu ante *Strabonis* tempora *Coccejam* gentem in Campania floruisse, cryptamque dictam ibi fuisse, nec de ejus auctore quid aliud tum certi constitisse. Nec verisimile mihi videtur, opera *L. Luculli*, quæ maxima & sumptuosa supra modum in iis locis fecit, quorum ob causam *Xerxes* togatus à *Pompejo Magno, Tuberone, Cicerone* & ceteris Principibus Urbis appellatus fuit, *Straboni* ignota fuisse. Qua propter nec in eorum sententiam pedibus eo, qui volunt ab ipso propter villam suam ibidem *Pausilypum* perfossum, errore ducti, quod à *Marco Varrone*, Pli-

ni

nio atque aliis memoriæ proditum ſit, à *Lucullo* montem juxta *Neapolim* majore impendio, quam villam ſuam ædificaverat, excifum eſſe. Sed in quem uſum? quæſo. Non ut iter viatoribus commodum faceret, ſed ut Euripum aperiret, ac maris undas, eum placeret, piſcinis ſuis immitteret: utique piſcibus per vivaria tam æſtate quam hyeme commodas ſtationes intra montis cavernas pararet.

Occurrit exeuntibus cryptam paulatim ſulphureus odor per aëra ſparſus ex diverſis terræ cavernis hinc inde promanans. Nec diu poſt oſtenditur lacus *Anianus* Amphitheatri in modum circularis, & collibus undique concluſus, atque per apertum ferro montem immenſæ maris undæ: exciſi rupium parietes, cavique ſpecus ad piſcium ſtabula atque refectus facti, ſed arenis ac limo nunc ædificiorumque ruinis oppleti. Fundum in medio non reperiri, ex accolarum relatione *Leander* & alii quidam ſcribunt; vernoque tempore ſerpentium globos convolutos è ſummis rupium crepidinibus magno cum impetu provolvi in aquas, nec denuò conſpici.

Nec procul inde monſtrantur cellæ ſudatoriæ *D. Germani* concameratæ, ſub quibus è ſolo calidi vapores erumpunt vehementes; ut ſi quis vel nudus introierit, repente ſentiat extrahi è corpore ſudores quam maximos. Itaque conſulunt hæc vaporaria plurimum podagricis, evacuántque noxios ac nimios humores, ulcera interiora ſanant, & valent ad multiplices corporum morbos quæ ſi quis accuratiùs cognoſcere cupit, legat *Io. Franciſci Lombardi* Synopſim eorum qui *de balneis, atque miraculis Puteolanis* ſcripſere tã proſa quam carmine. Nobis ad alia properantibus ſingulatim omnia perſequi non vacat.

Eſt in agro *Puteolano*, *Bajano*, *Cumano*, atque in *Ænariæ* vicinis inſulis, quas & *Pithecuſas* Græci veteres appellarunt, miraculorum ſimilium multitudo, varietaſque magna: uti naturam credere ſit in iis *Apollini*, *Æſculapio*, *Hygiæ*, atque *Nym-*

phu perpetuo servire, nec non pro coqua famulari. Quod autem non sine ratione certa fieri videmus; quandoquidem terræ motus, atque ignium irruptiones frequentes quę contingunt, abunde demonstrant, diversis in locis, sub maris etiam fundo, montiumque radicibus, in imis terræ penetralibus æstuare quam maximos ignes, quorum fervidi vapores atque flammæ per intervenia meantes inter aluminis, sulphuris, bituminis, aliasque materias, variis in locis calidos ac bullientes excitant fontes, formantque vaporaria in montium cavis ad sudationum utilitates egregie commoda. At horum omnium natura virtusque dissimilis est, pro materiæ terræque, è qua nascuntur, proprietate. Nam inter medicas tot aquarum exhalationum terrestrium vires, non desunt etiam noxiæ atque pestiferæ: cum nimirum aquæ vel calidi vapores ex vliginosis ac male affectis terræ visceribus erumpunt. Plinius lib. naturalis Hist. 2. testatur, cum alibi in Italia, tum in agro *Sinuessano* & *Puteolano* ejus generis reperiri spiracula, vocarique *Charoneas* scrobes, mortiferum spiritum exhalantes.

Ostenditur quidem ad pedem montis, quo lacus *Anianus* cingitur, haud procul ab aquis ipsis, antrum simile fundo plano in montem abiens per passus decem vel octo, cujus fauces amplæ satis duos vel plures in ingressu simul intromittere possunt, sed sensim declivi in arctum testudine desinit, ubi è profundo per saxi poros invisibiles ferventes exhalat spiritus, verum adeo tenues, siccos, atque subtiles, uti eorum nullus videatur fumus aut vapor: quamvis aërem ventis infusum, cavernæque frigora calore vehementi mox spissent, & mutent in aquam: sicuti stillæ in ima testudine dependentes, & ex obscuro adversus ostii lucem stellularum in modum scintillantes indicant. Hydragyri, vel argenti vivi guttæ apparent à longe, quemadmodum etiam plurimorum fert opinio, vulgoque persuasum est. Quin etiam

etiam ab omnibus creditum est, si quid vivi ultra limitem in ingressu fossula designatum transierit, vel projiciatur in cavernam interiorem, idipsum mox concidere, & exanimari, immo prorsus enecari, nisi protinus extractum in aquis stagni vicini immergatur, quarum frigore recreari quamprimum, ac sensim reviviscere constat. Cujus rei periculum faciunt indies peregrini & advenæ cognoscendarum rerum studiosi. Pullos gallinaceos, aut canes funibus nexos, aliudve quid vivi in antrum projicientes. *Leander Albertus* memoriæ prodidit, *Caroli* VIII. Galliæ Regis jussu (cum is ante annos centum quatuordecim plus minus, pulsis Hispanis, aliquandiu Regno potiretur Neapolitano) asinum intrusum confestim vertigine captum cecidisse & expirasse. Alius, qui de balneis illis scripsit ante ducentos fere annos, temerarium militem armatum suo tempore in eodem antro misere periisse tradidit. Ceterum præsente *Carolo* Cliviæ Principe, veluti *Corona Pighius* asserit se vidisse, ductores Hispani duos validos canes villaticos projecerunt in antrum, quamvis admodum reluctantes, sic ut idem periculum & antea subiisse viderentur, extracti exanimes, per aquarum baptisma revocati sunt ad vitam: sed alter eorum Principis jussu retractus in antrum denuo cum periclitari coactus esset, nec anabaptismate revivisceret, tamquam cadaver in ripa relictus: est non magna tamen interposita mora, veluti excitus profundo somno resurgens, nonnihilque cespitans ac vacillans, quam ocyssime potuit, fugam arripuit; cunctis qui videbant ridentibus, & *Carolo* canem laudante, quod orco victima cadere noluisset. Post hæc facem ardentem ultra limites in cavernam porrexere: quæ demissa solum versus extingui protinus; evecta nonnihil in altum, rursum inflammari visa est. Illudque profecto docuit experimentum, spiritus ex fundo prodeuntes fervore siccitateque validiores in imo, mox levia flammarum nutrimenta

dissipare: laxiores autem atque imbecilliores in alto, rursum calidos ac pingues facis fumos inflammare, quemadmodum videmus accensæ candelæ flammam per alterius extinctæ fumum in admotam transilire, solisque radios vehementiores speculo injectos stuppam admotam comburere. Certè cum ante annos triginta studiorum caussa peragraret Italiam *Pighius*, diligentiùs perscrutandi singula, ex quibus docere posset, cupidine flagrans, & *Puteolis* jam dicta naturæ miracula videns attonitus, caussas eorum non potuit non investigare propius. Non persuadebatur enim, hydrargyri vel argenti vivi guttas esse, quas à longe resplendentes in extremo cavernæ videbat. Igitur juvenili quadam audacia fossulam transgreditur, & corpore paululum inclinato propiùs accedens, aquæ limpidissimæ guttas esse didicit, digitisque detergens eas à scabra montis testudine comitibus ostendit: jussitque ut crederent, vel intrarent & experirentur. Quod & factum fuit. Nam accesserunt ambo, scilicet *Antonius Amstelus*, & *Arnoldus Niveldius* Batavi Ultrajectini, ex Equestri stirpe juvenes, qui erant ejus itineris comites. Et quamvis aliquantisper moram in antro traxerit, vel ad horæ semunciam, ampliusve, atque calores à pedibus per crura genuaque senserit exurgentes; non tamen vertigo vel capitis dolor ullus accessit: sudores tantum in fronte ac temporibus ob loci caliditatem erumpebant. Experientia itaque didicit, fervores sive spiritus illos noxios prope solum, ubi primum erumpunt, vehementiores esse, atque opprimere ibidem animalia pusilla, vel quadrupedia versus terram semper capite prona, atque æstu nimio quamprimum suffocare vitales eorum spiritus, dum siccas illas & ferventes exhalationes anhelitu coguntur attrahere, quas aquarum repentina frigora rursum expellunt, si confestim stagno mergatur animal caloribus nimiis oppressum. Interim ductor Italus, stabularius, mirari vehementer temeritatem

illam, obstupescere successum & exitum, & cogitare non semel, an magiæ peritus esset; nec aliud sibi persuadere, quam secretis quibusdam incantamentis præsentissimam illam pestem averruncasse. At vero ille plebejam hanc simplicitatem risit affatim, quæ magicis artibus adscribere plerumque solet opera quæcumque magna, & effectus raros, quorum caussas non intelligit. Jam ad iter revertamur.

A scrobe *Charonea* ducimur ad *Sulphuraria*, sicut nunc appellant hæc loca, Poëtarum fabulis antiquissimis celebria propter naturæ miracula. Etenim cecinere sub his montibus Gigantes sepultos eructare flammas ab inferis,

Et moto scopulos terrasque invertere dorso,

Nimirum, quando terræmotus interveniunt. Montes autem sunt sulphuris, aluminis, atque vitrioli, ut appellant, venis fecundi: quorum præcipuus coloniæ *Puteolorum* antiquæ vicinis admodum imminebat olim, teste Strabone, nunc tamen ab oppido novo distat ultra mille passus. Cujus vertex quondam præaltus perpetuis tandem ignibus depastus in vallem profundam subsedisse, ex ipsa loci forma colligere est. Itaque qui quondam vertex, nunc ingens in plana valle fossa est: quæ costæ vel latera montis olim, nunc scopulorum ac rupium cacumina sunt, vallo quodam circum ambientium planitiem extensam ovata forma per pedes plus minus mille quingentos in longum, & in latum circiter mille Plinius colles illos ab albedine *Leucogæos*, planitiem verò, campum *Phlegræum* à flammis & ardore vocari scripsit, cui Silius Italicus adstipulatur. Cornelius autem Strabo *Forum Vulcanium* appellat locum, ubi & ab *Hercule* superatos *Gigantes* quidam fabulantur. Colles illi passim flagrare videntur in imo fundo: nam magnos ubiq; cum odore sulphureo per plura foramina semper exhalant fumos, qui per omnem vicinam regionem ventis etiam *Neapolim* usq; defertur.

tiquitus hi colles, ut ex Dione Cassio atque Strabone colligimus, majores quidem ignes evomebant, & alii vicini montes plures circa *Lucrinum* & *Avernum* ardebant, & velut è fornacibus fumos ejiciebant spissos, ac aquas igneas: nunc temporis autem ipsa planities, non secus ac colles *Phlegræi*, flammis perpetuis exhausti, foraminibus infinitis cavernosi, sunt & materia coloreque sulphureo flavent ubique. Solum itaque pedum ingressu cum tangitur, quasi tympanum propter concavitates resonat & crepitat: sentiesque non sine stupore sub pedibus ferventes aquas, fumosque densos & ignitos sibilare, ac fluere hinc inde cum magno fragore per tubos atque cavernas subterraneas vi exhalationum factas. Quæ quanta sit, experieris, si foramen aliquod obtures vel gravi lapide, eumdem mox impetum fumi videbis ejicere.

Lacuna ingens in eadem planitie semper reperitur, aquis nigris bullientibus plena, quæ locum aliquando mutat, ac indurescentibus aquis (ut in lebete pinguedo frigescens per margines solet) arctatur vel ampliatur simul cum exhalationum impetu majore vel minore. Tum verò cùm aderam, ingentis instar cacabi livido luto pleni bulliebat cum magno sonitu fumoque, non tamen evehebatur extra limites ac labra sua. At memini, cum locum perlustrarem, voraginem illam aquas ultra humanam staturam ad octo vel decem pedes in altum ejecisse in modum pyramidis, easque pingues ac luteas, sulphureique ferè coloris: quod etiam vicini Puteolani non diffitentur, qui perhibent ad XVI. vel XXIV. aliquando palmas ebullire. Cum tempestatibus æstuat mare, tum color aquarum varius, ac plerumque sulphureus, nimirum quas varia materia mixtas è profundioribus terræ venis majore cum impetu venti subterranei agitati marinis æstibus, & inter flammas invalescentes eructant. at cum venti sub terra quietiores sunt, hærentes tantum in lacunæ fauci-

faucibus, pingues ac nigra fuligine squalidas aquas propellunt. Hæc quidem ingeniis naturæ secreta perscrutantibus offerunt considerationem haud inutilem aut injucundam, quam *M. Cicero* perapposite atque luculenter *naturale* quoddam *animorum pabulum* appellat: utpote terrarum orbem non ubique solidum, sed anfractibus multis cavernosum, venis ac poris infinitis pervium esse, experientia cognoscimus, atque velut corpus animantis vivum à contiguis elementis aëre aquaque, motu continuo penetrari, ab iisdem vegetari, augeri ac minui cum plantarum & stirpium excrementis suis omnibus; quin etiam per fistulosos suos meatus terram æquoris circumfusi vim multam absorbere, & spiritus vehementes aquarum concursum motumque concitare in imis ejus visceribus, strictisque latebris, ibidem collisos inter saxa ventos effervescere, & ignes incendere maximos: qui cum devorant obstantia quæque, exhauriunt & evacuant terræ penetralia, contrahunt eo per terræ poros, velut laxis & expansis follibus, vicinos ventos & fumos simul ingentes; ubi tandem invalescentes supra modum, quærunt exitum, horrendoque cum mugitu, terrarum ac montium conquassatione:

Pellunt oppositas moles, ac vincula rumpunt.

Sicut latius *Ætna* sua Cornelius Severus doctissimus Poëta cecinit. Atque hisce de causis terrarum motus, voragines & hiatus exurgunt, nec non flammarum eructationes, ignium rivos, bullientesque fontes, atque fervidas è terris exhalationes oriri hinc constat. Memoriæ proditum autem à Dione Cassio, jam dictos montes *Puteolanos* suo tempore plures habuisse fontes fluidorum ignium, in quibus aquæ nimis caloribus ignoscerent, & ignes aquarum commixtione liquescerent, sic ut contraria illa elementa numquam separarentur. Ceterum nunc quoque temporis videmus ibidem aquis conservari atque nutriri flammas & sulphura; totque jam seculis per-

petuari, nec consumi, quamvis in iisdem fere meatibus semper durent atque scaturiant. Quod item Poëta *Severus* non præteriit, pulchrè canens in *Ætna* sua, quo pacto flamma nutriatur humoribus:

Atque hac ipsa tamen jam quondam extincta fuissent,
Ni furtim aggeneret secretis callibus humor
Materiam, silvamque suam pressoque canali
Huc illuc ageret ventos, & pasceret igneis.

Jam & de campis *Phlegrais*, & eodem, de quo nunc agimus, loco inter *Neapolim* & *Cumas* dicit, quod

Ejus ab aterno pinguescens ubere sulphur
In merces legitur, quemadmodum nunc temporis vectigal ingens ex sulphurariis illis atque aluminis mercibus Regi provenire dicitur. Videmus insuper, aquas illas sulphureas maris salsugine, cineribusque incendiorum infectas, cum longiùs profluendo refrixerint, lapidescere, atque propagare vim eamdem in amnes ac rivos, quibus commiscentur: experimenta non solum ibi, sed & in aliorum Italiæ fluminum aquis occurrunt omnium oculis, ut in *Anienis*, *Albula*, *Velini*, *Naris*, & aliorum; quæ riparum margines, & aquæductuum formas; per quas fluunt, item aquarum castella in quibus stagnant & conservantur, solent incrustrare. Luce clariùs constat, & videmus indies, earumdem asperginibus continuis ligna, plantas, stirpium ramos, truncos, ac radices, herbarumque stramina ac folia sensim corticibus lapideis involvi atque vestiri: quin illas casu formari in coriandri, anisi, feniculi, cinnamomi, amygdalorumque dulciarias quasi condituras, veluti saccaro candidissimo tectas, quibus incautum & avidum gulonem decipere haud difficile est. Nec sanè nobis absurdum videtur, neque etiam ex Vitruvio, Seneca, Dione, Plinio, & aliis, qui de *Vesuvii* & *Puteolanis* miraculis scripserunt, aliud fere colligere est, quam aquas naturam atque contagionem illam accipere ex tenuissimis exustarum glebarum cineri-

bus,

bus, quos ignis velut in atomos partim contrivit, partim in liquores dissolvit, vaporque subterraneorum incendiorum per terrarum ac fontium intervenia permeans egerit. Videmus etenim, densiorem quoque terram ac saxa similibus incendiis exhausta, dissolutaque in grossiorem pulverem, quem *Puteolanum* à loco veteres nuncuparunt, receptis aquis conglutinari, & humore solidescere in saxum; & aquas per ea loca permeantes vicissim tale quid glutini contra contrahere, ut corpori, quod contingunt, cohærescant, & coëant in petram. Stupenda, me hercle, visu in *Appennini* speluncis & cavernis occurrunt ejus rei miracula sub *Anienis* alveo veteri in *Æquicolis* ad Vicum *Varium* sive *Varronis*, ut de nomine docti discrepant, in quibus olim stillantes per rupium fissuras ac hiatus aquæ, dum sensim in saxa concrescunt, multiformes atque sublimes columnas, arborum magnarum ramosos truncos, Centaurorum ac Gigantum monstrosa corpora temere cadendo fabricarunt. Ingredere speluncas obscuras, vel potiùs cæcum labyrinthum cum tædis, invenies affatim, quibus indagatorem rerum secretarum animum pascere & satiare poteris. Sed lumen observes oportet diligenter, ne vespertilionum ingruentium crebro volatu suffocetur; quorum aliquot millia in iis antris stabulantur, atque dum lucem diurnam fugiunt, eò se tamquam in tuta castra recipiunt.

Tum colles *Leucogæos*, & in eorum circumquaque radicibus diversas medicatorum fontium ac balneorum scaturigines, vaporaria, cryptasque perlustrans, per veteris coloniæ ruinas late patentes perges *Puteolos*.

PUTEOLI.

FLorente Romano Imperio, fuit ille maritimus tractus *Campaniæ* circum *Cumas*, *Misenum* atque *Puteolos*, propter cœli temperiem, situs amœnitatem, aquarum salubrium copiam, agrorumque summam ferti-

fertilitatem nobilissimus; ideoque frequentibus & pæne contiguis Optimatum prædiis, Principumque virorum sumptuosissimis villis ubique locorum excultus renitebat: nec ulla pars Italiæ provinciarumve Imperii Romani visa fuit accommodatior ad earum spolia dilapidanda, vel ad opes orbis terrarum effundendas, quam ille Campanus ager à *Capua Neapolim* ulteriusque protensus, atque inde per littus usque *Cumas* recurrens; ubi *Liberi Cererisque* certamen esse dicitur: in cujus ora maritima atque insulis vicinis luxus atque deliciarum illecebræ Sirenum domicilia atque diversoria constituerunt in antiquissimis Poetarum fabulis. Quapropter etiam non inepte veterum Poëtarum quidam non postremi volunt, non *Ogygia* Thebanorum, vel *Lacinii* promontorii, sed in Puteolani littoris insula contigisse, quæ de *Ulysse* & *Calypsone* nympha narratur. Hæc autem dea nomen à cultu & deliciis obtinuit, quam & Homerus νύμφην ἐυπλοκάμον appellat, quasi pulchris cincinnis bene comptam. Nil etiam *Puteolano* littore cultius deliciosumve magis, mari quoque nil hospitalius esse solet, ut ibi *Ulyssem* cum nympha diversarum peregrinationis ac fumi Ithacensis immemorem hæsisse fingant: cujus item apud Dionem Cassium, atque Philostratum Lemnium in Apollonii Vita mentionem factam invenio. Et quamvis in præsentiarum ibidem omnia sint ruinis oppleta, nec non bellorum temporumque injuriis prostrata jaceant; infinita tamen sunt, quæ non perfunctoriam, sed diligentem considerationem flagitant ab iis, qui ex antiquarum artium & historiarum indagatione fructus aliquid consequi volunt. Jam vero *Puteoli* juxta littus ad sinum maris imposita colli civitas est: quæ licet non elegans aut exigua sit, nulla tamen ex parte respondet opulentia vel amplitudine veteri coloniæ; quemadmodum ex viis silice stratis, & publicorum ædificiorum fundamentis colligimus. Hujus enim partem jam occupavit haud exiguam

exiguam mare, magnam terræ motus & bella sepeliere. Antiquissima fuit olim Græcorum colonia. *Tarquinio Superbo* regnante per *Samios* condita in fine Olympiadis LXII. sicut Eusebius in Chronico prodit, & Stephanus Byzantius astipulatur in urbium Onomastico. Cum scilicet Samiorum Resp tyrannide premeretur trium fratrum, *Polycrati, Syli*, & *Pantagnosti*; tum & *Pythagoras* Samius fugiens relicta patria manebat apud *Crotoniatas* potentes Italiæ populos, atque princeps novam philosophiam, quam *Italicam* appellarunt, invehens, admodum clarus habebatur: cujus legibus Italæ Græcorum civitates reformatæ per trecentos ejus discipulos, ut Diogenes Laertius scribit, aristocraticam in rebus publicis administrationem acceptarunt, feliciterque per aliquot sæcula continuarunt. Tum & hanc *Samiorum* coloniam à justitiæ principatu, ac sanctissimo Imperio *Dicæarchiam* nuncupatam volunt: quo nomine Græci Scriptores omnes illam appellarunt, ac sæpius etiam Græcorum exemplo Latini. Strabo *Dicæarchiam* aliquando *Cumanorum* emporium fuisse scribit, appellatamque dein à Romanis *Puteolos*, vel à *puteorum* frequentia, vel, ut aliqui volunt, ab aquarum salientium *putore* sulphureo. In potestatem vero Romanorum venisse, constat Annibalico bello *Capua* obsidione capta graviſſimeque multata propter perfidiam & ingratitudinem: cujus Magistratuum atque libertas omnis adempta est, impositusque quotannis à Populo Romano Præfectus, qui jus diceret, anno Urbis D. XLII. Tum oppida Campaniæ plura, quod *Annibalem* armis defendissent, eamdem fortunæ conditionem subiere, sicut ex Livio manifestum fit. Itaque Sextus Pompejus nominat *Puteolos* inter decem Campaniæ Præfecturas, in qua Præfecti juris dicundi quotannis à Populo Romano creati mittebantur. Lege Acilia deinde post annos XVII. eo colonia deduci civium Romanorum cœpit inter quinque maritimas; quæ Lege eadem tribuni-

tia

tia tum deductæ sunt, anno Urbis D.LIX. ut Livius auctor est, *P. Scipione Africano* II. & *Ti. Sempronio* Coss. Vellejus autem Paterculus tribus amplius lustris tardius deductam ex quorumdam opinione tradit, additque non hoc plane tamen liquere. Ceterum à Livio nil fere discrepant Puteolana monumenta vetusta, quæ Neapoli quondam ex scripsimus in ædibus *Hadriani Guilermii*, viri non minus humanitate summa præstantis, quam eruditione & antiquæ historiæ studio præclari. Ubi inter alia multa vidimus unam ex marmoreis tabulis in quibus publicorum operum in eadem colonia faciundorum Lex architectonica secunda legebatur, quæ *Publio Rutilio Rufo. Cn. Manlio Maximo* Coss. lata fuerat, Urbis anno DC.XLIIX. sicut Capitolini Fasti demonstrant. Atq; is fuit tum annus deductæ coloniæ Puteolanæ nonagesimus, ut in ipso capite Legis ostendunt hęc verba:

AB. COLONIA. DEDUCTA. ANNO. XC.
N. FUFIDIO. N. F. M. PULLIO. DUO. VIR.
P. RUTILIO. CN. MALLIO. COS
OPERUM. LEX. II.

Ex quibus liquide constat, ejus coloniæ dudu&ta primum annum fuisse *M. Porcio Catone* & *L. Flacco* Coss. Urbis D.LVIII. quam Livius anno sequenti D.LIX. deductam dicit. Augustus denique bellis civilibus victor, cum pace parta *Ianum* clausisset, & veteranis militibus præmia daret, inter duo de triginta colonias, quibus, ut Suetonius ait, Italiam frequentavit, & *Puteolos* coloniam militarem fecit. Idipsum nobis ex Frontini Fragmento *de coloniis militaribus* manifestum sit; nimirum Puteolos ab Augusto deductam, & *coloniam Augustam* appellatam tunc esse; agrum ejus in jugeribus veteranis & tribunis legionariis assignatum fuisse: iter tamen uno latere pedum XXX. populo deberi. Ex prædictis autem liquet ejus coloniæ antiquitas, in eamque sæpius deductos vel adscriptos esse colonos: quapropter jam dudum suspectus mihi fuit Taciti locus Anna-

Annalium lib. XIV. tamquam truncus & malè multatus per librariorum ignaviam: quem optarem doctos pensitare & excutere diligenter, qui nunc temporis præclaram in illo Auctore restituendo illustrandoque navant operam. Etenim in Actis anni Urbis D.CCC.XII. *Nerone* Aug. IV. & *Cosso Lentulo* Coss. legimus hæc Taciti verba: *At in Italia vetus oppidum Puteoli jus coloniæ & cognomentum à Nerone adipiscuntur.* Et nil addit præterea, quasi non anteà jus habuissent, quod tamen ante annos CCXL. Puteolanis fuisse docuimus ex Livio. Sed cur non verius per antitheton, una, quæ deest, adjecta vocula, sic legeretur; *At in Italia vetus oppidum Puteoli novum jus coloniæ, & cognomentum à Nerone adipiscuntur?* Nam cum prius *colonia Augusta*, tum etiam *Augusta Neroniana* dici cœpit, ut novum jus ac cognomentum etiam adepta fuerit. Nec explicat Tacitus caussam tum deductæ coloniæ, vel quinam eo, vel quale nam jus adepti fuerint; ut plura deesse videantur. Etenim *at* copula discretius superiorum dictorum, ac differentias rerum notans, & dein particula *non tamen* in medio sequentis periodi, truncum esse locum ostendunt; cum intuentibus nebulas offundant, atque scrupulos diligenter excutientibus moveant; qui nescio an auferri rectè possint, nisi in hanc fere sententiam totum illum orationis circuitum suppleamus. *At in Italia vetus oppidum Puteoli *novum *jus coloniæ & cognomentum adipiscuntur *æquè cladem passi. Queis irritum Principis beneficium fecere coloni ex diversis legionibus undecumque coacti. Numero licet frequentes, ut *veterani Tarentum & Antium adscripti, non tamen infrequentia locorum subvenere, dilapsis pluribus in provincias, in quibus stipendia expleverant.* Atque eo modo discernetur per & copulam inter Laodiceæ Puteolorumque fortunas, quarum urbium illa propriis viribus revaluit, hæc vero nec suis nec Principis beneficio resurgere potuit, sicut nec *Tarentum*, nec *Antium*. Cujus

jus etiam infelicitatis caussas pulchre Tacitus mox explicat. Sed examinent, inquam, locum docti, asteriscis notent hiatus, donec ex antiquis exemplaribus quid certius constet. Jam vero non diu post Neronem denuo *Puteolos* deductam coloniam Vespasianorum sub Imperio, tumque *Flaviam* appellatam fuisse, animadverti ex antiquis ejus coloniæ monimentis, quas ipse, cum ibi essem, diligenter exscripsi. Nam inter ea nunc reperi quadratum marmor ingens litteris pedalibus insculptum, ac marinis fluctibus diu pulsatum, veluti exesi docent undequaque characteres: in quo pars elogii adhuc extat plusquam tertia in arcu marmoreo quondam inscripti: quem gratitudinis ergo *Colonia Flavia* erexerat *Antonino Pio* Cæsari propter portus structuras, ejus liberalitate restauratas. Fragmentum elogii paulo post adferam.

Puteolis in oppido atque vicinia, quæ visu digna, perlustra: in primis summum Templum *D. Proculo* Martyri nunc sacrum, quod olim *Augusto* Cæsari dedicavit opere Corinthiaco pulcherrimum *Calpurnius* quemadmodum porticus in frontispicio tituli fragmentum testatur his verbis:

L CALPURNIUS. L. F. TEMPLUM.

AUGUSTO CUM ORNAMENTIS. D. D.

Quis autem fuerit hic *Calpurnius* L. F. quæritur inter tot *Calpurnios* illustres sub *Augusto*, qui non infimæ sortis inter primos Templum illi vivo dedicavit. Si conjecturæ locus, nemo meæ vicinior est eorum temporum, quàm *L. Calpurnius L. F. Piso Frugi*, qui post Consulatum & provinciam in Urbis etiam Præfectura successit *T. Statilio Tauro* bis Consuli ac triumphali, & eamdem sub *Augusto Tiberio*que viginti per annos administravit, ut auctor est Tacitus Annalium lib. v. qui patrem ejus *Censorium* fuisse testatur. Quare non potuit non pater ejus esse *L. Piso* tantopere *M. Tullii* Oratoris facundia proscissus, quod in ipsius Consulatu pulsus in exi-

lium

lium fuisset, qui *Censuram* gessit an. Urbis DCCVIII. bellante cum Pompejanis *Cæsare* Dictatore. Inter amplissimos enim honores plurimos gens *Calpurnia* duas tantum Censuras habuit, quarum priore *L. Piso Frugi*, qui Tribunus plebis legem primus *de repetundis* tulit, post Consulatum functus est anno Urbis DCXLV. & ante secundam jam dictam LVIII. ut præfecti Urbis ille pater esse non potuerit. Non tempus edax rerum, non hostiles injuriæ tot sæculorum spatio soliditatem ejus ædificii convellere potuerunt: nam ex quadratis marmorum trabibus ita compactum est, ut uno ex saxo videatur, & vix juncturas ostendat. At terræmotuum impetus crebri nonnihil illud conquasserunt, ut tympani dexter deciderit angulus cum tituli parte, & scissuræ quædam videantur. Quare non puduit architectum operi ad unguem facto nomen suum adscribere, qui fuit, *L. Coccejus* L. & *C. Postumiorum libertus Auctus*, ut in pariete Templi sinistro legitur his characteribus;

L. COCCEJUS. L.
C. POSTUMI. L.
AUCTUS, ARCHITECT.

Aliæ, quæ plures ibidem Ædes sacræ fuerunt, vel funditus interiere, vel graviores passæ sunt injurias. Templum *Neptuni* in ea colonia magnificentissimum fuisse, constat ex Cicerone, visunturque adhuc ejus reliquiæ magnæ ad Ædem *D. Francisci*; utpote testudines, arcus grossi atque alti muri cum statuarum loculis, sed omnia nunc columnis marmoreisque ornamentis suis nudata sunt. Apparent item non procul ab Amphitheatro vestigia & ruinæ Templi, quod opulentissimum exstruxerat *Antoninus Pius* Augustus *Hadriano* patri Imp. mortuo *Bajis* in Ciceroniana villa, velut Spartianus auctor est. Ex ejus ruinis statuæ pulcherrimæ plures, columnarum atque marmorum ingentia fragmenta proximis annis extracta sunt, cum *Narvæ*, *Trajani*, atque *Hadriani*

ni Imperatorum elogiis: patris videlicet, avi, ac proavi. Quibus in Divorum numerum relatis, ibidem *Antoninus* sacrificia, agones, Flaminum ac sodalium sacerdotia instituerat, unde & *Pii* cognomentum ipsum obtinuisse quidam opinantur, ut ex eodem Spartiano & Julio Capitolino discimus.

TEMPLUM NYMPHARUM

IN LITTORE MARIS EXTRA PUTEOLOS.

NYMPHARUM verò Templum fluctus marinos aut terræ motus absorbuisse, verisimile est: quod extra *Puteolos* in littore maris fuisse Domitiano Imp. legimus apud Philostratum Lempium in Apollonii Tyanei Vita lib. VIII. Ex albo lapide constructum, & vaticiniis olim celebre scribit, in eoque fontem aquæ perennis fuisse, quæ numquam summa crateris labra excedere, nec exhauriendo decrescere visa fuerat. Sed hæc cum infinitis aliis veterum monimentis jam interierunt. Fons tamen aquæ dulcis in mari ipso non procul à continenti apud Viam Campanam exilit adhuc cum impetu vehementi; cujus scatebra in fundo pelagi tranquilli ex arenis emicans spectaculo semper est, & ingentem cunctis præbet admirationem. An verò ibidem *Nympharum* Templum quoque fuerit, videant antiquitatum studiosi. Nec ideo hæc absona veri conjectura Philostrati verba diligenter excutienti videbitur, referentis Apollonium Tyaneum apparuisse discipulis *Damidi* ac *Demetrio* extra *Puteolos* secus mare in Templo Nympharum de dicti fontis natura disputantibus; ubi *Calypsonis* est insula, & contigisse feruntur quæ de hac & Ulysse narrantur in fabulis. Jam in coloniæ veteris fere medio visitur adhuc Amphitheatrum ex quadrato saxo peramplum & integrum pœnè. Quod quamvis terræ motibus nonnihil deformatum, saxisque multis spoliatum sit, atque ejus arena nunc aratro sæpiùs proscindatur:

appa-

apparet attamen ejus forma & magnitudo circumquaque protensa circulo oblongiore, quàm Cæsarum temporibus in usu fuit. Interioris enim areæ longitudo est pedes CLXXII. latitudo tantum XCII, quemadmodum *Leander Albertus* eandem dimensus est.

Amphitheatrum antiquissimum esse, colligit *Ferrans Lonfredus* Marchio Trivicinus, & ante libertatem à Cæsaribus oppressam extructum autumat; quandoquidem marmoris inscriptio vetus ibidem reperta est, quæ docet sub quibus Consulibus Puteolanorum impensa publica restauratum hoc opus fuerit. Quam quidem inscriptionem videre mihi, quod doleo, non contigit.

Aquaductuum reliquiæ multæ, qui vel montes penetrabant, vel ambiebant circumducti, sparsim ubique locorum apparent. Nec numerari facilè possunt aquarum castella multiformia, partim integra, partim terræmotibus subversa: quorum sunt subterranea pleraque, & admodum spatiosa, labyrinthis per angiportus, & ostiola, semitasque flexuosas diversimode fabricatis inextricabilia, sine lumine, funiculo, aut peritissimo duce. Aquarum igitur dulcium copiam abundantem in litore, & illo maritimo tractu cultissimo maximis impensis Romanos olim congessisse cognoscimus: quibus quod natura negavit, labor & industria semper & ubique suppeditarunt. Inscia veteris historiæ plebecula per usus ignorantiam hæc similiaque ædificia nominibus ridiculis insignivit; *piscinas mirabiles*, *Centum cellas*, & *cryptas Draconarias* appellando. Nec minore macularunt ineptia fontium, thermarum, & hypocaustorum nomina: quæ inter *Puteolos*, *Misenum* & *Cumas* varii generis ac medicaminis efficacissimi adversus morbos quoscumque numero ultra quadraginta reperiuntur. Ceterùm nostri nunc non est instituti, singulatim hæc omnia persequi, cum Leander Albertus & alii tunc prius adducti, quæ rara &

visu

visu digna in iis locis reperiuntur, locupletissime jamdudum explicarint, ad quos avidum hujus cognitionis Lectorem remittere satius videtur.

PORTUS ANTIQUI PUTEOLANI DESCRIPTIO.

DETINENT hic peregrinum spectatorem non immerito tanta rerum miracula passim occurrentia: nam exeuntibus ad litus, apparent à longè tamquam alii in undis tumuli, vel colles aliqui Gigantea *veteris portus* opera; pilæ nimirum vastissimæ tredecim, turrium quadratarum instar è mari exurgentes fornicibus densissimis connexæ pontis in formam quondam omnes quæ fuerunt. Nunc vero tempestatibus atque vetustate structuræ tam stupendæ soliditas divulsa est, & concamerationes collapsæ multis in locis pilas ab invicem separarunt, ut ab una in aliam non pateat transitus. Universum opus lateritium est, testudinesque spissas ac fornicatas è lateribus coctis in quadrum bipedalis latitudinis: citius credere est terræmotuum quam fluctuum vehementes impetus dissolvisse. Latissimi pontis forma procurrisse constat in mare, & circumflectendo se nonnihil arcus in modum, litus atque *Avernum* respexisse; atque ita defendisse portum adversus tempestates & æstus aperti maris: cujus impetum periculosum spissitudo pilarum facile coercebat. Fornicibus idcirco concavum ac pervium opus antiquitas fecisse videtur, ut fluxu continuo limum expurgarent undæ marinæ; quem rivi & aquæ pluviales è continenti & vicinis collibus defluentes in portum ingerunt: qui alioquin congestus ibidem, annorum paucorum intervallo profunditatem illius adimpleret, nisi per meatus undæ inter pilas ingruentes limum ac terram è solido maris fundo discuterent, & everterent. Quod sanè vitium in Neapolitano portu, & in multis aliis aggere continuo se-

ptis

ptis nunc primum agnoscitur. *Molem Puteolanam* à magnitudine vocat Suetonius Tranquillus in Vita Caligulæ, qua per maris Sinum *Bajas* usque per tria millia sexcentos ferè passus pontem temporarium ex navibus ad anchoras collocatis fecisse *Caligulam* scribit aggere terreno superjecto, & in Appiæ Viæ formam directo. Per quem ultro citroque commeavit biduo continenti. Primum in equo phalerato, deinde quadrigario in habitu in curriculo bijugi, comitante Prætorianorum agmine, & sequente in essedis cohorte amicorum. Denique cum multos è littore in pontem evocasset ad se, repente præcipitavit omnes; quosdam gubernacula navium apprehendentes remis contisque detrudi in mare jussit. Hæc ejus monstri ludicra tum ibidem spectacula fuere. Igitur ante *Caligula* tempora molem istam stetisse, haud dubie colligimus: atque etiam silice stratam, pluteisque marmoreis ab utroque latere septam fuisse putamus. Pilas appellat Seneca in Epistola LXXVIII. *Omnis*, inquit, *in pilu Puteolanorum turba consistit, cum Alexandrinarum navium conspicitur adventus*. Itaque Puteolanis, quando sudum erat, moles ista tamquam in hypæthrio perjucundæ deambulationis commoditatem præbebat. In cujus Ingressu stetisse diximus sublimem arcum marmoreum *Antonino Pio* Aug. quondam à *Puteolanis* erectum gratitudinis ergo, quod ad molem portus restaurandam liberaliter Reip. subvenisset, quemadmodum ex elogii fragmento nobis liquet, cujus ante mentionem fecimus, quodque hic studiosorum in gratiam adjicere libet:

ÆSARI, DIVI,
IICI, NEPOTI. DIVI,
ONINO, AUG PIO.
OLONIA. FLAVIA
UPER. CETERA. BEN.
USPILARUM. VIGIV.
QUO. ET. MUNITION.

Et

Et quamvis hæ paucæ characterum ejus reliquiæ, marinarumque aquarum attritu non parum deformatæ sint; attamen ex arcu tali ibidem decidisse, qualem in Anconitano portu *Trajanus* August. habet, ipsius elogii forma demonstrat: cujus argumentum ac sententiam ex paucis istis characteribus non solum divinare; verumetiam ex ipso linearum ductu atque ordine qualitercumque supplere nos posse videmur in hunc fere modum:

Imp. CÆSARI. DIVI. *Hadriani. filio. divi Trajani.* PartHICI. NEPOTI. DIVI. *Nervæ. pron. T. Æl. Hadriano.*

*Ant*ONINO. AUG. PIO. *Pont.max. trib. pot.*. coss.*.pp.* COLONIA. FLAVIA. *Aug. Puteolanorum.*

*Quod s*UPER. CETERA. BENE*ficia.ad.hujus.etiam. tutelam.*

Portus. P, LARUM. VIG*inti. molem. cum. sumptu. fornicum.*

*Reli*QUO. ET. MUNITION. *ex. ærario. suo. largitus. sit.*

Ad stipulatur huic elogio non parum Julius Capitolinus, scribens in *Antonini Pii* Vita, ipsum multas civitates adjuvisse pecunia, ut opera publica vel nova facerent, vel vetera restituerent.

MISENI PROMONTORIUM.

CUM emporii atque navalium antiqua & vasta fundamenta perlustraveris, à portu atque pilis navigio recta trajicias ad *Miseni* promontorium, Virgiliano carmine celebriumque Auctorum scriptis famosum & immortale. Mons ille procurrens in mare sicut olim, ita nunc etiam cryptis atque cavernis multis pervius atque concavus est, ut admodum apposite Poëta ingeniosus, ac locorum illorum gnarus *Aërium* prius appellatum fuisse canat, quasi pro-

propter meatus & concavitates ventosum. Insuper sub eodem mortuo vel immolato ad *Avernum*, ut Servius tradit, Miseno tubicini remigique suo sepulchrũ *Æneam* posuisse: qui inquit Æneidos lib. VI.

Imponit suaque arma viro, remumque tubamque
Monte sub Aërio, qui nunc Misenus ab illo
Dicitur, aeternumque tenet per sacula nomen.

Insinuans & designans per *remum* ac *tubam*, montem illum celebrem perpetuo futurum propter classem atque bellicarum navium stationem, quàm ibi juxtà Misenum *Augustus* ad tutelam maris Inferi mediterranei tunc collocaverat primum. Accommodavit stationem illam M. *Agrippa*, sicut à Dione memoratur, bello Siculo contra *Sex. Pompejum* Præfectus classis sub *Augusto* factus, atque in eo Sinu maris posuit, qui inter *Misenum* & *Cumas* collibus cinctus instar lunæ corniculatæ incurvus & inflexus erat: loco nimirum capacissimo, vel maximè classi opportuno propter vicinos maris sinus triplices ab altero Miseni latere inter *Bajas* atque *Puteolos* ingruentes; *Bajanum* videlicet, *Lucrinum* & *Avernum* lacus: quædam *maris otia* pulchrè nuncupatos à L. Floro. Quorum *Avernus* ab intimo stationis sinu (quam *Mare mortuum* nunc appellant, quod ejus faucibus oppletis arena, stagnum vel palus videatur) vix mille passuum spatio distat. Itaque classiariorum militum hibernis ora circumvicina, atque etiam *Misenus* mox adaptari cœpit. Excisus *Averni* saltus propter silvarum densitatem aëris salubritati adversus, sicut Strabo & Commentator Virgilii Servius tradunt. Perfossi montes, atque duræ cautes. quo viæ paterent planæ per compendia ad *Bajani Lucrini*que littora. Atque ne deesset unquam aquarum dulcium copia, maximis sumptibus laboribusque fluminum ac fontium procul adducuntur rivi; ædificantur cisternæ & aquarum castella spatiosa & multiformia pro locorum opportunitate, vel in plano, vel subterranea, atque

etiam in excisis montium penetralibus, uti per æstivos calores frigida semper esset præsto. Hinc est quod videmus magna ex parte *Miseni* montis exhausta viscera, immo totum fere concavum & cacumine pensilem esse. In quo nunc etiam apparent lavationum solia, balnea, lacus, & ad cœnas faciundas triclinia: nam cryptis, viis, ædificiisque fornicatis intus plenus est, quæ crebris hinc inde columnis incumbunt, partim lateritiis, partim ex ipso montis saxo cæsis. Atqui inter ea quidem ædificia inprimis est spectabile castellum illud aquarum amplissimum, quod *Traconariam cryptam* appellant vulgo, à fistulis sive meatibus, ut ajunt, per quos in illud aquæ pluviæ ex promontorio difluebant, Ejus, me hercle, capacitas est immensa, quæ multis doliorum millibus impleri nequiret: nam in altum exurgit ultra pedes xxv. Longitudo latitudoque non satis comperta est, quia collapsæ testudines quædam loca ruinis oppleverunt. Intus autem omnia tectorio denso tunicata sunt, quemadmodum castella ejus generis munire contra fissuras consuevit antiquitas. Medium ejus spatium patet inter duos parietes in longum pedes cc. in latum pedes octodecim. In utroque latere medii transitus per portas quatuor intratur in cellas amplas quaternas, quarum testudines decussatim fornicibus junctæ parietibus intermediis impositæ sunt. Sunt non minoris amplitudinis & alia in vicino castella, structuræ tamen artificio & mole differenti. *Centum camerellas*, quod vulgo nunc appellant à cellarum in quibus aqua conservabatur multitudine, inter ejus generis opera non minus est admirabile tam magnitudine quam architectura: cujus interiores parietes decussatim inter se commissi totam sustinent testudinem, & quadratas efformant ubique cellas, ostiolis angustis à quovis latere pervias ad invicem: ut penetrare in singulas servi publici possent, cum aquis exhaustis castella purgari debebant. Per conc-

came-

camerationum testudines spiracula & foramina sunt, per quæ tamquam è puteis aquæ in usum quemlibet hauriri poterant. In *Piscinam* quoque *mirabilem*, ut noto nunc nomine nuncupem celebre castellum illud, ibis, quod integrum pænè totum adhuc conspicitur in clivo *Miseni* promontorii, classis portum, ac *Cumas* versus. Spatio patet illud ædificium, ut Leander Albertus adfirmat, inter quatuor extremos parietes in longum pedes D. in latum pedes CCXX. cujus suprema concameratio modicum à parietibus subvexa pilis XLVIII. quadratis innititur, pedes ternos ab unoquoque latere crassis: quæ quatuor ordinibus numero duodenario partitæ, symmetriam quintuplicis porticus elegantem per castelli longitudinem efficiunt. Totum opus est lateritium, summæ soliditatis propter murorum crassitudinem magnam: cujus interiores parietes atque pilæ diligenti tectorio contra percolationes aquarum vestitæ sunt. Atque in testudine sunt item foramina multis in locis, per quæ olim aqua hauriri solebat. Et ex alto patebat ingressus utrimque, tam a fronte quam à tergo per scalas lapideas graduum XL. quorum alter jam obstructus est. Pavimentum à lateribus altius est ad mediam porticum usque, per cujus intercolumnia gradibus quinque descenditur utrimque in aliud inferius mediæ porticus, in cujus fine gradibus rursum aliquot descenditur in humilius aliud quoddam solium juxta scalas & ingressum obstructum, in quod olim aquarum sordes confluxisse videntur, quæ per scalas exhaustis aquis denique per castellarios servos exportabantur. Pavimentum autem omne ex opere lignino denso diligentissime constipatum atque complanatum est, ut nunc etiam temporis aquas facilè contineant pluviis infusas, & in infimo dicto loco restagnantes. Tantæ molis fabricam quis primus ædificaverit, conjecturæ sunt variæ. Plures arbitrantur *L. Licinium Lucullum* auctorem esse, propter vicinas villæ Lucullianæ ruinas,

quam ipsum magnificentissimarum in *Bajano* ad *Miseni* promontorium habuisse, constat ex Plutarcho & Marco Varrone *de Re rustica*: quibus adstipulantur etiam Suetonius & Cornelius Tacitus, cum scribant in eadem villa decessisse *Tiberium* Imp. quando tempestatibus impeditus non poterat æger inde trajicere in insulam *Capreas*. Sunt qui *Neronis* opus illud autumant esse, atque inde piscinam quoque nunc appellari, eo quod apud Suetonium in ejus Vita legatur, *Neronem* inchoasse piscinam à *Miseno* ad *Avernum* contectam, porticibusque conclusam, quo quidquid totis *Bajis* calidarum aquarum esset; committeretur. Ceterum hæc quidem conjectura non mihi, non aliis qui loca illa diligentius perscrutati sunt, & veterum similium structuarum rationes non ignorant, satis probatur; quibus nil aliud umquam quam aquarum castellum fuisse videtur. Et quia hæc tantæ magnitudinis atque capacitatis vasa vel castella, quæ tria jam descripsimus, tam sibi propinqua, portuique vetusto, marive mortuo vicina reperiuntur; non absurde quis opinari posset, ad usum classis atque classiariorum militum, quorum ibi hiberna stationesque perpetuæ fuerunt, *Augustum*, successoresque Principes ea condidisse. Castrorum enim in iis locis magna sunt vestigia, classiariorumque militum epitaphia è sepulchris vicinis extracta me quondam vidisse & exscripsisse memini, in quibus etiam erant expressa Prætoriarum navium nomina, veluti *Fides*, *Isis*, *Gallus*, in quarum classe singuli militaverant. Breviora ex his quædam studiosorum antiquitatis in gratiam adscribere non pigebit:

D. M.
TI. PETRONI, CELERIS
NAT. ALEX. EX. III. ISIDE. VIX
ANN. XL. MIL. ANN. XVII. TITI.
IIS. AQUILINUS. EPIDIUS. PANSA III. ISID.
H. B. M. FECERUNT,

D. M.

D. M.
C. SENIO. SEVERO
MANIPLARIO. EX. III. FIDE
NATIONE BESSUS
VIXIT. ANNOS. XXXXVI.
MILITAVIT. ANNOS. XXVI.
ÆMILIUS. DOLENS. ERES.
B. M. FECIT.

D. M.
C. JULIO QUARTO
VET. EX. PR. N. GALIO
M. CECILIUS. FELIX. S
INONIA. HERACLIA
S ET S

Habebant etiam sibi continuè manentem classis Præfectum, ut erat *Anisetus* libertus, *Neronis* ante pædagogus qui fuerat, cujus ministerio & technis ille Princeps ibidem apud *Baulos* matrem *Agrippinam* occidit. Ut item huic dissimilis *C. Plinius* naturalis Historiæ scriptor sub *T. Vespasiano*, qui Miseni, erat, classemque imperio præsens regebat, quando *Vesuvius* ardebat cum terræ motu, atque ipse cum quadriremibus tam ad succurrendum oppressis, quam ad explorandos ejus ignes propius accedens, ejus cineribus atque vapore suffocabatur, quemadmodum nos ante diximus, & Plinii ex sorore nepos *C. Cæcilius*, qui tum cum avunculo *Miseni* erat, ad Tacitum historicum scribit latius. Non equidem refragor, quin & *Luculliana*, villarumque plurium quæ in illo tractu pulcherrimo stabant circumquaq; frequentissimæ, usui deliciisq; dulces aquæ adductæ conservatæque fuerint. Negari etenim hoc non potest, cum inter ædificiorum veteres reliquias tot ubique locorũ reperiantur tubi, formæ, canales, & aquarum castella. Horrent profecto nunc ruinis pagorum atque villarum littora, & oræ maritimæ totius Campaniæ; sed omnis maximè plaga inter *Formias* atq; *Surrentum*, quæ florente Imperio Romano unius conti-

nuæ quasi speciem urbis à longè navigio appellentibus sereno cœlo repræsentabat ædificiorum omnis generis maximo splendore maximaque frequentia. Sed quis ea nunc distinguet, aut in tabulas referet? Alterius opus commentarii hoc esset, atque justi voluminis.

Capug.

Hic olim magna ædificiorum lautitia: totus enim sinus ille inter hoc *Misenum* promontorium, & illud *Capitis Minervæ* è regione *Capreæ* dicebatur *Sinus crateris*, cum crateris figura extaret, & ora maritima protendebatur passum LIV. millibus. Ibi olim ædificia, urbes, vicos, villas, balnea, theatra, moles, & alia id genus magnifica & splendida à *Bajis* usque ad *Herculanum* & *Vulturnum* tanta frequentia è mari prospiciebantur, ut non multorum & disjunctorum locorum, sed unius amplissimæ & elegantissimæ urbis instar essent: cui spectaculo nusquam aliud par. Nostro hoc ævo diruta & prostrata omnia, præter *Neapolim* Regni caput, & Proregis, magnorumque Principum sedem jucundissimam.

VILLÆ ROMANORUM.

VILLAS tantum nobiliores percurrere, non incongruum erit studiosorum in gratiam. *L. Luculli* illa celebris hiberni in continente ad *Miseni* promontorium tegebat collis alti verticem cum clivis vicinis inter classis portum, & *Bajanum* sinum: ubi *C. Marii* à *L. Sulla* proscripti villam à *Cornelia* prius comparaverat eamdemque Prætoriis, hortis, atque piscinis sumptuosissimis ampliarat. Hortorum spatia discernuntur adhuc *Cumas* versus, non procul à *Centumcellis*: & piscinarum grandia vestigia in *Bajano* littore cum cryptis & stagnis in montem excisis, quæ piscibus æstate contra solis ardores erant manufacta refugia. Quemadmodum M. Varro *de re rustica* luculenter meminit, scribens, *L. Lucullum* potestatem architectis suis fecisse dilapidandi pecuni-

pecuniam quantamcumque ad facienda piscibus æstiva contra calores sub montibus stabula: atque opere hoc absoluto dicere solitum, se non amplius invidere *Neptuno* bonitatem piscium; adeò; non uno loco Prætoria & piscinas suas habuisse videtur. Et apud eumdem *Q. Hortensius* Orator redarguit *M. Lucullum*, quod non eamdem, *Lucii* fratris sui exemplo, piscibus commoditatem æstivandi extra solem in frigore fecisset in suis vivariis. *M. Luculli* villam autumant fuisse ad radicem *Miseni* in littore versus *Prochyten*, ubi & sub undis visuntur piscinarum ruinæ.

Q. Hortensii Oratoris autem villa in sinu *Bajano* juxta *Baulos* fuit, cujus ruinæ partim in undis marinis, partim in littore visuntur. Ipsum ibidem habuisse magnificentissimas piscinas constat, cum stagnis item sub monte tectis: vir etenim erat in similes luxus ultra modum propensus, quem sæpius *M. Cicero* caussam ob eandem salsè suggillat, ipsum *Tritonem* appellans, & *piscinarium beatum*, quod ejus pisces cicures ad manum vocati venirent, & quod murenæ mortem flere posset, quodque petenti amico duos è vivariis mullos, duos se lubentiùs lecticæ suæ mulos daturum dixerit. Villam hanc Hortensianam possedisse postea *Claudii* Imp. matrem *Antoniam, Neronis Drusi*, & in iisdem piscinis amatæ sibi murenæ inaures addidisse, Plinius scribit: ejusque propter famam nonnullos videre *Baulos* concupivisse. An in eadem deinde villa *Neronis* Cæsaris mater *Agrippina* filii jussu trucidata fuerit, dubito: certe, si non in eàdem, haud dubiè proxima fuit illa Agrippinæ, quantum ex Cornelio Tacito colligi potest, qui Annalium XIV. scribit, *Neroneam Bajis existentem matri adventanti Antio per mare obvium exiisse in littora, manu & complexu excepisse, & duxisse Baulos. Id, inquit, villa nomen est, qua promontorium Misenum inter & Bajanum lacum flexo mari alluitur.* Ad *Baulos* igitur & ad *Lucrini* fauces fuisse

istam, fortitamque nomen à vetusto loci nomine, Tacitus ostendit. Fabulantur autem *Herculem*, cum *Geryonis* per Italiam boves ageret, eo loci stabulasse, nec non aggerem inter *Lucrinum* lacum marisque fretum fecisse boum traducendorum gratia, sicut Strabo tradit. Hinc prius *Boalia* locum dictum Servius Virgilii Commentator ait, posteros corrupisse vocem, & *Baulos* brevitatis causa dixisse. Cum igitur ad Miseni radices inter *Lucrinum* & *Bajanum* sinum fuerint *Bauli*: Neronem *natatoriam* piscinam suam inde per *Lucrini* margines ad *Avernum* duxisse verisimilius videtur. Hoc enim ex Suetonio fere colligere possumus, cujus paulo ante locum adduximus.

Habuit & in vicinia villam cum piscinis *Domitia*, *Neronis* amita, in *Bajano* sinu, cujus *Agrippina* meminit obiter apud Tacitum lib. XIII. dicens: *Domitiam Bajarum suarum piscinas excoluisse, cum ipsa Neroni adoptionem, & cetera adipiscendo Imperio prapararet.* Nec præteriit Dio Cassius, scribens *Neronem* amitæ *Domitia* veneno sublatæ bona possessionesque, quæ *Bajis* & ad mare Ravennas habebat, invasisse. Ceterum erga matrem atque suos magis pius *Alexander Severus* Imp. fuit. Nam ut apud Ælium Lampridium legimus, præter ea quæ Romæ in honorem matris *Iulia Mammea* vocavit, exstruxit. Sic & alia ibidem opera magnifica, in honorem affinium suorum, & stagna stupenda, admisso mari, fecit. Ut opinatur *Ferrans Lofredus*, Marchio Trevicinus, juxta *Bajas* illud *Mammea* Palatium fuit. Atque ibidem sub monte apud sudatorium, & calidos fontes villa *C. Pisonis*: ad quam Nero Imp. ejus amœnitate captus crebro ventitabat, balneaque & epulas inibat, omissis excubiis, & fortunæ suæ mole, quemadmodum ait Tacitus Annalium XV. In eadem autumant, & haud vero dissimile est, ipsum epulis in multam noctem protractis illusisse matri *Agrippina* invitatæ ad *Quinquatrium* solemnia, cum inde navigio repeten-

tentem nocte *Baulos* villam suam, naufragio per insidias præparato perdere vellet, sicut Suetonius & Tacitus pulchre describunt. Jam vero primos etiam illos Principes, ad quos fortuna Populi Romani publicas opes transtulit, *C. Marium, Cæsarem*, atque *Pompejum Magnum* Annejus Seneca, docet Epistola LII. ad *Lucilium* villas suas in regione *Bajana* summis montium jugis imposuisse, potiusque castra eas fuisse, quam villas. *Videbatur enim*, inquit, *hoc magis militare ex edito speculari longè lateque subjecta.*

C. MARII VILLA

QUAE POSTEA LUCULLI.

DE *Marii villa* suffragatur idem fere Plinius libro XVIII. cap. VI. *Posuit*, inquit, *in Misenensi villam C. Marius septies Consul, sed peritia castrametandi, sic ut comparatos ei ceteros etiam Sulla Felix cæcos fuisse diceret.* Hanc à *Lucullo* possessam & ampliatam fuisse diximus, & *Miseno* proximam, qua classis portum spectat.

C. Cæsaris autem Dictatoris *villa* supra *Bajas* in monte fuit, quod ex Taciti verbis colligimus, qui XIV. Annalium scribit *Agrippinam* occiso *Nerone* tandem domesticorum cura levem accepisse tumulum, viam Miseni propter, & villam Cæsaris Dictatoris quæ subjectos sinus editissima prospectabat. Et visuntur adhuc ejus insignia fundamenta supra Templum *Veneris*, cujus ruinæ suum vetus nomen adhuc retinent.

Magni Pompeji villam locant in monte tertio inter *Avernum* & vicinum sudatorium *Trituli-num*, ajuntque restare cognominis vestigia in loco, & repertam ibidem olim esse *Pompeji Magni* statuam.

M. CICERONIS ACADEMIA VILLA.

AT *M. Ciceronis* ubi fuerit *villa* scriptis ejus immortalis, quam velut Musarum suarum sedem sæpius laudat, nobis veluti digito demonstrat Plinius libro XXXI. cap. II. occurrisse videlicet illam ab *Averno* lacu *Puteolos* tendentibus littori impositam, celebratamque porticu & nemore: cujus ob causam Athenarum ab exemplo vocaverat *Academiam:* ibidem compositis ejusdem nominis voluminibus hanc illustrans. Excitarat in illa sibi monumentum quoque, tamquam in toto terrarum orbe non hoc fecisset. Admodum sibi in deliciis locum illum fuisse, ad Atticum suum scribens, frequenter indicat. Nam singulis fere epistolis libri primi commendat eidem, qui tum Athenis & in Græcia versabatur, villarum suarum ornamenta, atque inprimis *Academia* quam in *Cumano* tum excolebat & instruebat cum gymnasio, nemore, xysto, porticu atque bibliotheca. Nec defuit *Atticus*, ipsi naves plenas omnium elegantiarum mittens, utpote signa, statuas, ac hermas omnis generis, quæ tam huic quam *Tusculana* videbantur convenire: in quibus villis cum suo *Tullio Pomponius Atticus* sæpissime familiariter atque fraternè manebat. Probat itaque in dictis epistolis *Pomponii* sui curam diligentem Tullius, laudatque missa signa *Megarica*, & *Hermas*: inprimisque *Hermeraclas*, atque *Pentilicianos Hermas* ex Attico marmore cum capitibus æneis. Item *Hermathenam*, ornamentnm, inquit, Academiæ proprium meæ: quod & *Hermes* commune omnium villarum, & *Minerva* singulare ejus esset gymnasii sui. Hæc in dictis ad Atticum epistolis explicatius invenies Lector. Cùm vero in hac villa lacesseret litterarium otium ab Urbe, Republica seditionibus perturbata, sedens Cicero; maximi civitatis Principes ad ipsum excurrere, visitandi ejus atque consultandi causa sępius solent. Fuit ibi C. Cæsar ipse jam victor belli civilis: fuit *C. Octa-*

vius

vius successor ejus, qui postea Augustus priusquam invaderet Imperium: fuerunt alii plures qui tum temporis erant præcipui in Rep. quemadmodum ex illius epistolis colligimus. Post ejus vero proscriptionem atque cædem possedit villam *C. Antistius Vetus*, qui legatus *Cæsaris* partes ejus bello civili secutus fuerat. Tum in prima villæ parte non diu post *Ciceronis* obitum, ut Plinius loco supra citato testatur, eruperunt calidi fontes oculis ac visui perquam salubres, quos *Tullius Laurea* Ciceronis libertus, à Phœbi corona Poëtica cognomen habens, insigni celebravit epigrammate, quod dignum Plinius judicavit, de aquarum miraculis scribens, ut Operi suo inseret. Cecinit etenim Poëta perapposite, villam ipsam fontes istos honori Ciceronis sui dedisse, nimirum

Ut quoniam totum legitur sine fine per orbem,
Sint plures, oculis quæ medeantur aquæ.

Cum non alia reperiantur inter *Avernum* ac *Puteolos* circum littus ædificia antiqua, quam in loco, qui nunc *Stadium* appellatur, Ciceronianæ à porticus forsan longitudine, cujus ruinæ visuntur, ac demetiri adhuc possunt; doctis verisimile videtur, eo loci sitam fuisse *Ciceronis villam*. Nam atrii juxta, nec non habitationum ruinæ atque fundamenta discernuntur adhuc. Verùm hæc nunc procul satis à littore dissita sunt, quod non mirum; nam recessit inde mare terræmotibus subinde, ac temporum intervallo mutans lectum suum; atque multis indiciis palam est, eo quondam pervenisse. Itaque tum quidem fossa vel euripo tam contigua marinis undis fuit villa uti *Tullius* è cœnaculo suo manu pascere pisces, & hamo capere posset. In eadem villa *Hadrianum* Imp. apud *Bajas* mortuum sepulchro temporario condidit *Antonius Pius* successor, Spartianus auctor est: ex quo colligere est, tum quoque *Ciceronis villam* appellatam fuisse. Fontium aquæ calidæ, quas *Plinius Ciceronias* vocat, in vicino prato vi-

to visuntur in crypta subterranea ad rupis radicem, quæ mirificæ sunt naturæ & virtutis. Nam interdiu fons semel, sic item noctu cum Lunæ exortu occasuque, non secus ac maris fluxus atque refluxus, calidam ac fumantem aquam in balnei lacum immittit: qui cum repletus exundat, pars aquæ rivulo quodam defluit in mare, pars ad fontem suum revertitur Vocat vulgus *Ciceronem balneum*, Medici vero *Pratense* vel *Tritulinum*, à loco; quod prædicant rheumata capitis, atque oculorum vitia detergere, corpus ab humoribus pigris expurgare, & podagram sanare, pituitam ac hydropisin educere, musculos ac nervos emollire. Sed hæc de *Ciceronis* illa celebri villa satis: nam quæ supra cryptam in eadem rupe, & circum *Avernum* in eadem regione sunt balnea & hypocausta varii generis atque multiplicis virtutis, à *Leandro* & aliis abunde describuntur.

A Ciceronis hoc *Cumano* prædio vel *Academia* non adeo procul dissitam fuisse Romanorum doctissimi *M. Terentii Varronis* villam, ex Academicarum quæstionum exordio colligimus: sed locus ubi fuerit, ignoratur.

Servilii Vaciæ villam Seneca ad Lucilium Epistola LVI. ostendit fuisse ad littus inter *Cumas* & *Avernum* lacum: cujus magnificentiam antiquæ nunc etiam indicant ruinæ *Speluncas habebat laxo atrio magni operis*, inquit, *duas, quarum altera solem numquam recipiebat, altera toto die in occidentem usque tenebat. Rivus piscibus alendis sufficiens euripi in modum prata dividebat, partim in mare, partim in Acherusium lacum defluens.* In hac villa *Servilius* ille Prætorius ac dives, *Romam fugiens consenuit, captans otium atque secessum: & ob hoc unum felix habebatur, quo tempore Tiberii Cæsaris crudelitate plures adfligerentur in Urbe Proceres; tum etenim exclamabant homines:* O VACIA, SOLUS SCIS VIVERE: *eo quod in villa sua latitans, se de periculo*

riculo subduceret. Sed hactenus de *Bajani* veterum Principum villis celebribus. Cæterum thermas, sudatoria, hypocausta, calidorumque fontium miracula ab aliis abunde descripta prætereo: nimis enim longum esset, omnia hic percurrere; immo describere exactius quid ubique fuerit, nunc quidem impossibile est: nam majorum barbaries, bellicæ frequentes clades, atque terræmotuum impetus crebri totam illam politissimam regionis faciem mutarunt in ruinas deformes, quæ vix discerni nunc possunt.

BAJÆ VETERES.

Bajarum antiquissimarum pulcherrima fundamenta cum plateis silicatis nunc demersa pelago visuntur in undis. Oppidi vix ullæ in continenti reliquiæ, balneorum atque thermarum cavernæ, & ædificia vetusta, admirandi operis extant circumquaque in vicinis montium clivis & radicibus. Interim multæ structuræ in cineribus incendiorum sepultæ jacent, multæ vastis terræmotuum voraginibus absorptæ sunt. *Portus Bajani* veteres pilas ex cocto latere maximas, Puteolanæ molis instar sumptibus immensis factas, inter fluctus scopulorum extantes forma videmus: sicut & claustrorum moles ac fundamenta. quæ quondam piscosos *Lucrinum Avernumque* lacus adversus aperti maris tempestates muniebant. Ab *Hercule* primum aggerem jactum ferunt longitudine stadiorum octo, latitudine qua duo vehicula commeare poterant, ut Strabo testatur; cum, ut dixi, *Geryonis* boves traducere vellet. Grata posteritas illum ad *Baulos* propterea Templo rotundo coluit, cujus adhuc ostenduntur reliquiæ. Portum vero *Bajanum* atq; *Lucrini Averni*que lacuũ claustra tempestatibus dissoluta restaurasse *C. Iulium Cæsarem*, colligimus ex Maronis Georgicis & ejus Commentatore Servio; quibus suffragari &

Sue-

Suetonus videtur, scribens, *portum Iulium apud Bajas Augustum perfecisse, cum immisso in Lucrinum & Avernum lacum mari, stationem classi pararet.* Sed quo, inquies, in Magistratu hæc *Iulius Cæsar Lucrino* & *Averno* claustra posuit? Atqui in primo, ni fallor, Consulatu, cum Optimatum consensu futuris *Cæsari* & *Bibulo* Consulibus provinciæ minimi negotii, id est, silvæ callesque decernerentur à Senatu, ut idem Suetonius in Vita *Iulii* tradit: à Senatu namque publicanis orantibus ne ibidem vectigalia deteriora fierent, eò *Cæsarem* missum fuisse uti provideret, *Servius Virgilii* Commentator indicat, & proinde opus id *Iulium* appellatum esse, exponens Maronis hos versus in Georgicorum lib. II.

An memorem portus, Lucrinoque addita claustra,
Atque indignatum magnis stridoribus æquor,
Iulia quà ponto longè sonat unda refuso,
Tyrrhenusque fretu immittitur æstus Avernis?

Jam vero *Lucrini* & *Averni* spatia magna mons novus occupat, ex imis terrarum penetralibus excitus anno salutis nostræ M.D.XXXVIII. in fine mensis Septembris, cum ferè biennio totus ille regionis tractus crebris terræmotibus fuisset concussus. Tum autem III. Kal. Octobris una nocte inter *Gauri* radices & mare juxta dictos lacus mons ille semet erexit in altitudinem mille amplius passuum, & maris fluctus cum littore toto per passus ferè CC. submovit, *Tripergulanum* vicum peramplum celeberrimis balneis penitus absorbuit, & lacus duos *Lucrinum Avernum*que vicinos magna ex parte saxis, cineribus & terra complevit. Quaterna passuum millia nunc radicum suarum ambitu complectitur. Quantum igitur veterum monumentorum sub se sepelierit, haud facilè dixeris. Crater in ejus cacumine circularis, per quem flammas eructavit, latè per diametrum patet passibus circiter quinquaginta, clivoseque descendens in arctum, adhuc temporis in fundo fumantes atque calidas aquas continere dicitur.

LA-

LACUS AVERNUS.

MONSTRATUR & *lacus Avernus*, Homeri, Maronis, aliorumque celebrium Poëtarum carminibus illustris, & à Strabone pluribusque diligenter descriptus propter *Saturnia* veterum somnia atque superstitiones, quibus persuasum fuit quod illic

Noctes atque dies patet atri janua Ditis.

Accessum videlicet ad inferos ibidem fuisse, evocati manes humana cæde dirisque sacrificiis solere, nec non antiquissimos accolas *Cymerios* Sacerdotes oracula petentes advenas inde per specus subterraneos ad Plutonem duxisse, vulgoque nunc etiam persuasum est, per vicini montis viscera, quem idcirco *Sibyllæ* vocant, aditum patere ad *Cumanæ Sibyllæ* penetralia subterranea, in quibus operatam Sacris, oraculaque dedisse ferunt, quæ *Leander Albertus* in *Italia* sua non minus diligenter quam eleganter descripsit. Hæret adhuc opinio nunc temporis apud Campanos atque vulgus imperitum, ab averno vel inferis istac CHRISTUM Servatorem nostrum, morte per mortem domita, retulisse spolia opima; sanctorumque Patrum animas ex infernis extractas per montem *Averno* & novo monti vicinum traduxisse, qui propterea *Christi Mons* nunc etiam appellatur. Suffragantur huic opinioni veteres item Poëtæ quidam, de balneis Puteolanis scribentes, ut Alcadmus:

Est locus, effregit quo portas Christus averni,
Et sanctos traxit lucidus inde Patres.

Item Eustatius quidam:

Est locus australis, quo portam Christus averni
Fregit, & eduxit mortuus inde suos.

Quinetiam creditum fuit, ob propinquas circumquaque ferventium aquarum scaturigines, lacum istum ex aquis Stygiis, vel infernis Acherontis fluvii venis ortum habere suum, ideoque vocari quoque paludem *Acherusiam*. Nec ab eadem opinione Ma-

ro

ro Poëta discrepare videtur, canens:

----Quando hic inferni janua Regis
Dicitur & tenebrosa palus Acheronte refuso.

Sed hanc auxere vanam credulitatem tam locorum conditio, quam naturæ rara miracula vulgo stupenda; quod abruptis ferè montibus cinctus in profunda valle lacus olim silvarum densitate tenebrosus, horridus & incultus accessum vix admitteret, ventisque difficulter pervius tetros ab imo sulphureosque exhalaret odores, quibus supra volantes aves enecabantur. Hinc etenim Latinis *Avernus*, Græcis ἄορνος, quasi *sine avibus* lacus semper nuncupatus fuit. Et profanorum quoque memoria ex imo telluris pestilentes in lacum prorupisse venas è subterraneis vicinis incendiis, testatur & *Ioannes Bocatius* in libello *de lacubus*, scribens se vidisse *Roberti* Regis temporibus ejectam ex *Averno lacu* in littora magnam piscium mortuorum vim, quos scaturigo recentis alicujus noxiæ venæ sulphureæ in lacum immissæ vi sua repente necasset, quemadmodum ex atro piscium colore, nec non gravissimo odore sulphureo, vix accessum hominum admittente, colligi tum facile poterat. Demonstrabimus quidem ex Livio in *Magistratuum Annalibus* nostris, belli Samnitici tempore Romanis in Campaniam irruentibus hostiū legiones integras aliquando saltus in istos tamquam in tutissima castra se recepisse. Ex quo colligere est, montes illos circum *Avernum* & *Lucrinum* tum temporis desertos & incultos jacuisse. Strabo tamen testatur, suo tempore culta diligenti peramœnos fuisse, cum jam *Augustus* aëris salubritati consulens, silvas lacum obsidentes excindere jussisset, veluti nos ante diximus ex Dionis historia, & *Servio* Virgilii Commentatore. Avium igitur animaliumque omnium accessum posteà non reppulit *Avernus*, nomini suo non respondens amplius, uti nec etiam hoc tempore: quin aves aquaticæ frequentes in ejus undis natantes haud raro visuntur.

CU-

CUMÆ.

AB *Averno* lacu descendentibus occurrunt in eadem via *Cumarum* ruinæ ingentes, urbis nunc penitus desertæ, cujus visuntur adhuc Templorum, turrium, aquæductuum, atque operum amplissimorum magnæ moles, sed ruinis horridæ atque indiscretæ. Nec non alto montis vertice Templi item *Apollinis* longe conspicui celeberrimique sunt vestigia, cujus Virgilius, & ejus Commentator *Servius* Grammaticus meminere. *Arcum Felicem* nunc vulgo vocant altitudinis stupendæ fornices è cocto latere evectos in sublime, uti per eos via plana inter duos montium vertices pateret, condiderant urbem antiquissimam *Græci* ex Euboïca Chalcide, qui sedem quærentes, cum classe in Italia profecti, primum vicinam Campaniæ, promontorioque *Miseno Pithecusas* insulam occuparunt. Nec diu post etiam in continenti montem in littore juxta *Avernum*, atque in eo condiderunt oppidum, *Hippocle Cumæo*, & *Megasthene Calcidensi* ducibus: quod ab undis marinis ea voce *Cumas* appellarunt, vel ἀπὸ τῆς κύοντος, id est, à *prægnante* nam ibidem gravida prægnans mulier inventa, fecunditatis omnem ipsis dederat, quemadmodum Strabo, Dionysius, ac Livius, aliique plures auctores sunt. Floruere deinceps admodum per vicinam Campaniam, Imperium Rempublicamque suam disciplina Græca Pythagorica temperantes æquissime, colonias in eodem littore plures, videlicet *Puteolos*, *Palæpolim*, atque *Neapolim*, successu temporum feliciter deduxerint. Antequam ex Urbe Romani Reges suos expulissent, legimus tyrannis *Cumanos* obtemperasse; non quia violento premebantur imperio, sed quia tum Græci Principes suos, qui absoluta gubernabant potestate, *tyrannos* vocabant. Celebris ac potens tum apud eos *Aristodemus* tyrannus, cognomento *Malacus*, ut à Livio & Dionysio Halicarnassæo scribitur: qui Principatū suæ

suæ Reipublicæ plebiscito est adeptus ob insignem fortitudinem, quod exiguis cum copiis ingentes *Etruscorum*, *Umbrorum*, atque *Ausonum* exercitus contrivisset, quodque ducem hostium *Aruntem*, *Porsenæ* Regis filium, manu in prælio trucidasset. Ad quem consugisse *Tarquinium Superbum* exulem, & *Cumis* in exilio mortuum esse, ab iisdem Auctoribus traditur. Postea tamen à Campanis in potestatem redacti *Cumani*, servitute gravi crudelique diu premuntur, ut Strabo memoriæ prodidit. At prævalentibus tandem Romanis, cum nec *Annibal*, nec *Capua*, nec *Italia* denique tota diutius eorum potentiæ resistere posset, simul cum Campanis vicinisque populis libertatem nimis pertinaciter defensam amisere *Cumani*, atque eorum civitas in Præfecturæ formam redacta est. Multarum igitur urbium Italiæ fortunam deinceps experitur quæ Romæ potentia & amplitudine oppressæ in obscuros decrevere vicos, maximè cum Campania universa capacissimis Romanorum Principum villis oppleta luxuriaret nimium. Tum *Cumæ* quasi vacuæ ad secessum tenuiorum ac plebejorum civium patebant in introitu videlicet *Bajorum*, & *Puteolani* Sinus ac littoris, quandoquidem horti, Prætoria, & villæ locupletissimorum occupassent circumquaq; vicinitatem omnem, ut agri nihil *Cumanis* relinqueretur. Tale quid ex Juvenalis Poëtæ Satyra III. colligimus, qui *Cumas Bajarum* januam videtur idcirco vocare, dum *Umbricii* sui discessum ab urbe Roma dolet his versibus:

Quamvis digressu veteris confusus amici,
Laudo tamen, vacuis quod sedem figere Cumis
Destinet, atque unum civem donare Sibyllæ.
Ianua Bajarum est, & gratum littus amœni
Secessus.

Collabente tandem Imperii Romani mole, cùm Italia propter tyrannorum impotentiam bellicis cladibus frequenter vexaretur, atque etiam barbararum gentium incursionibus pateret; inter alias urbes

bes & *Cumæ* in abrupto monte supra littus positæ situs ob commoditatem operibus facilè muniri poterant. *Agathias Myrrinaus* lib. 1. Historiarum belli Gothici, testatur hoc oppidum superiore loco turribus ac propugnaculis firmis, validisque cinctum muris suo tempore fuisse; ideoque *Totilam Tejam*que Gothorum Reges in eodem, perinde ac in arce tutissima atque inexpugnabili, thesauros & pretiosissima quæque sua recondidisse; nec illud à *Narsete Iustiniani* Imp. Legato, nisi per longam obsidionem, capi potuisse. Nunc autem inter ruinas ingentes adhuc murorum & turrium fundamenta, atque ex rupibus excisæ fossæ profundissimæ cernuntur.

Cumis deinde cum *Gauro* monte relictis, *Via Domitiana* (quemadmodum luculenter nobis Statius Poëta in Silvis suis describit) sæpiùs interruptæ reliquias reperiunt, nec non ingentes lapidei pontis ruinas in Vulturno positi: quam Viam ex Appia inter *Minturnas* ac *Suessam Domitianus* inchoatam per campum *Stellatem* atque *Literninas* paludes duxerat usque *Cumas*; sicut ex hendecasyllabis dicti Statii Papinii Poëtę colligimus: qui etiam pontis in *Vulturno* meminit, nec non arcus triumphalis in viæ hujus ingressu ad Appiam *Domitiano* positi ex marmore Ligustico; cujus nescio, an extent adhuc reliquiæ.

LITERNUM COLONIA

NUNC TURRIS PATRIÆ.

VIDEBIS tamen ad viæ lævam in itinere *Literni* veteris Romanorum coloniæ ruinas, juxta speluncam in litore positam, quam vulgò nunc *Turrem patriæ* vocant, à majoribus tradita nuncupatione; sic ut videatur inde defluxisse nomen hoc, quia *P. Scipio Major Africanus* voluntario secessu suo locum nobilitarit, patriam Romam fugiens, ac privatim in villa sua vitam ibi finiens, civium suorum

criminationibus iniquis offensus. Nam immortalem patriæ inurens ingratitudinis notam, voluntatis extremæ decretum sepulchro ibidem suo insculpi jusserat: quo cineres ossaque sua negabat ingratæ, quam in cineres collabi, *Pœnis*que servire passus non fuerat. Animi, me hercle, pii moderatique magnitudine major tum *Scipio* fuit, quam tot ante partis victoriis: qui non armis, ac *Cn. Coriolani* violentia, sed sola ingratitudinis accusatione civium suorum injurias ulcisci satis habuit; patriam vivus mortuusque voluntaria absentia sua, tamquam exilio quodam, multare volens. Plus etenim *Roma* perdidit in fortissimo cive Principe Senatus sui quam *Scipio* in patria sponte derelicta: quem nihilominus rerum præclare gestarum gloria, virtutumque majestas semper individuæ sequebantur. Auctores sunt Livius, Strabo, Val. Maximus, aliique plures, *Literni* in villa sepulchrum *Africani Majoris* fuisse. Quibus adstipulatur item Annejus Seneca in LXXXVII. ad Lucilium suum Epistola, quam ex eadem *Scipionis* villa tum adhuc extante *Literni* scripserat; ubi & ejus frugalem structuram, locique situm exactius depingit. Plinius item Naturalis historiæ scriptor testatur libri XVI. cap. ult. sua ætate in *Literno* durasse prioris *Africani* manu satas olivas: item *myrtum ejusdem in luco conspicua magnitudinis*, & sub ea specum fuisse dicit, in quo manes ejus custodire draco ferebatur. Hinc item fabula fortassis ad posteros dimanavit de monte *Draconis* non procul dissito, ubi & nunc affirmant accolæ *Massici* promontorii illius in specu vasto sub ara quadam in ædicula *D. Marci* vetusta latitare draconem, qui intrantes primum exanimet tetro veneno, & postea devoret: atque castello montique nomen inde impositum esse, quemadmodum *I. Pontanus* in Historia *belli Neapolitani* memoriæ prodidit.

Capug.

Acetosus fons, qui inebriandi vim habebat, nunc

nunc potus capitis dolores sedat *Literni* oritur.

SYNOPE, vel SINUESSA COLONIA.

SUB arce majoris Draconis, antiquissima quondam Græcorum colonia *Synope*, à Romanis *Sinuessa* post appellata, cujus peringentes circumquaque vifuntur ruinæ præsertim in ora littoris, ut immensi portus inter alia. Deduxere *Romani* hanc coloniam cum vicinis *Minturnis* bello Samnitico, quo frequenter involvebantur & Campani, Urbis anno CDLVII. *Appio Claudio* II. & *L. Volumnio* II. Coss. ut Livius auctor est; vel anno sequenti, quo *Pyrrhus* regnare cœpit, ut vult Vellejus Paterculus. Aquarum calidarum vi medica cœlique temperie mira fuit diu celebris colonia hæc: atque idcirco tepentem nominat *Sinuessam* Poeta Silius Italicus. Balnea *Gaurana* nunc fontes illos appellant. At Tacitus *Sinuessanas aquas* Annalium libro XII. scribens *Claudium* Imp. adversa correptum valetudine, resovendis viribus mollitie cœli & salubritate aquarum, *Sinuessam* perrexisse, cum boletos illi pararet venenatos uxor *Agrippina*. Rursum historiarum sui temporis lib. I. pulchre refert, ut apud aquas *Sinuessanas Ofonius Tigellinus*, præcipuum *Neronis* ad omne facinus instrumentum, inter stupra concubinarum & oscula, sectis novacula faucibus, infamem vitam finierit.

MINTURNÆ.

MOX *Lyri* flumine trajecto, *Minturnarum* florentissimæ quondam coloniæ reliquias perlustra non procul à ripa protensas, ostium ac mare versus. Cernes ingentes ædificiorum publicorum moles, saxis & marmoribus partim spoliatas, partim integras: inter quas est aquæductus sumptuosus & altus;

tus: item *theatrum* cum scena, proscenio, pulpito, membrisque suis aliis, operis antiqui, sed admodum solidi. Sic & Amphitheatrum cum sedilibus, gradationibus, & cuneis, marmorum tamen atque saxorum quadrigis non minùs spoliatum: ex quibus vicinum in colle castellum, quod *Trajectum* vocant, suscitatum & munitum esse videtur. In ejus autem Amphitheatri deserti ruinis jam in vallis rotundæ clivis capræ pecoraque versantur, ac arbusta graminaque nunc carpunt. Vises insuper murorum & turrium magna vestigia, portarumque præaltas fornices, aliaque ædificiorum fundamenta solidissima: ex quibus colligere est, urbem opibus splendidam & potentem fuisse. Nunc solum aratro proscissum, campi deserti, ruinæ, ruderaque spectantur,

Capug.

Lyris cæruleus aquæ est, in mari moritur, & ibi nascuntur *scillæ* pisciculi optimi saporis, quæ in deliciis fuerunt Romanis civibus. Hic *Minturnenses Nympham Maricam* in *Silva sacra* superstitiosè venerabantur.

Ubi *Lyris* transitus, urbium olim florentissimarum visuntur cadavera *Vestina*, apud quam *Saraceni* prælio victi sunt, pauloque supra *Ausonia*, quæ Italiæ universæ & nomen dedit, & aliquando dominata est.

MINTURNÆ PALUDES.

Schott.

VICINÆ paludes, quæ *Minturnæ* dicuntur, *C. Marii*, post septem Consulatus & triumphos proscripti, latebris celebres, vicissitudinis rerum insignia cuivis exempla suggerunt: ubi hominem Gallum eum occisurum, vultus majestate deterruit, & navim conscendens in *Africam* commeavit, ut appositè proinde Juvenalis Poëta:

Exilium, & carcer, Minturnarumque paludes,
Et mendicatus victâ Carthagine panis.

Illu-

illustres multis sæculis posteà factæ fuerunt prælio maximo & cruento contra *Saracenos*, quo Christiani victores, *Ioanne* X. Pont. Max. & *Alberico Tusco* ducibus, hostem perniciosissimum Italia profligarunt; exceptis profugorum reliquiis, quæ *Carpanum* montem occuparunt; in quo se diu posteà tenuere, prædationibus & piratica vitam sustentantes.

FORMIÆ.

Schott.

INDE secus Appiam *Via Herculanthea*, multarum, Tullio teste, deliciarum, perge *Formias*. *Molam* tunc appellant castellum in littoris rupe positum. Ex situ locorumque veteri descriptione Volaterranus, & antiquitatum periti plures conjiciunt M. Tullii Ciceronis *Formianum* ibidem fuisse; nec refragor admodum: etenim ædificiorum antiquorum ruinæ, statuarum tituli, & epitaphia, quæ in Appia & vicinis villis reperiuntur, liquidè demonstrant *Formias* ibidem fuisse: atque inter alia hoc Elogium, quod in basi statuæ legitur, quam ibidem posuerant:

IMP. CÆSARI. DIVI
HADRIANI. FILIO. DIVI
TRAJANI. PARTHICI. NEP.
DIVI. NERVÆ. PRONEPOTI
TITO. ÆLIO. HADRIANO
ANTONINO. AUG. PIO. PONT
MAX. TRIB. POT. XI. COS.IIII.P.P.
FORMIANI, PUBLICE

Alias marmorum inscriptiones hic adserre longum esset. At *Formias* primum condidisse *Lacones*, in antiqua *Lastrigonum* anthropagorum sede, Strabo, Plinius, Solinus, plures que veteres consentiunt. Ideoque *domum Antiphata compressam freto* Silius Poeta vocat, quod ibidem *Antiphates Lami* filius, *Neptuni* nepos, *Lastrigonibus* imperitarit: quos Siciliæ partem post *Cyclopes* prope Leontinos inhabitasse volunt,

sunt, & ante Græcorum in Italiam adventum oram occupasse Campaniæ, ubi post à Græcis *Cajeta* condita: quam & à *Lamo*, *Neptuni* filio, *Lastrigonum* Rege, regnatam Silius idem canit: item littus incoluisse, ubi *Formias* condidere *Lacones*, quas hi à commodis navium stationibus primum *Hormias* Græca voce vocarunt. postea Campanis Græci succubuere, Romanisque deinde *Campani*: qui in Præfecturæ formam, *Anibale* pulso, simul cum *Capua* *Formias* quoque reduxerunt. cum prius tamen municipium fuisset, atque civitatis jus cum suffragii latione obtinuisset, sicut à Livio libro XXXIIX. docemur. Bello demum civili, ut Frontinus auctor est, à III. viris *Cæsare*, *Antonio*, & *Lepido*, inter colonias Italiæ militares *Formiæ* redactæ fuerunt; & Imperatorum temporibus propter cœli temperiem semper floruisse, ex Horatio, Martiale Poeta, & Auctorum multorum scriptis constat; quod ipsum & veterum ædificiorum monumentorumque frequentia palam ostendit: quamvis denique barbari Saraceni hoc oppidum, sicut & Campaniæ plures urbes, funditus exciderint, ante annos fere ducentos. Tunc etiam ex loco deserto *Formianum* Episcopatum *Gregorius* IV. Pont. Max. *Cajetam* transtulit, ut & ante diximus:

Capua.

Mola nomen loco inditum, à multitudine molarum, quæ illic perennibus aquis, ex montium radicibus manantibus, circumvoluntur. Hæc pars Italiæ tantam habet pulchritudinem, ut nulla alia excogitari quidem posset ornatior. Hinc Martialis;

O temperatæ dulce Formiæ litus!

& post aliqua:

Hic summa leni stringitur Thetis vento,
Nec languet æquor vina. sed quies ponti.

Deinde Appia proficiscere *Fundos*.

VELI-

VELITRÆ.

INDE *Velitras* Volſcorum olim oppidum,antiquitate & potentia clarum, cujus in Romana hiſtoria frequens eſt mentio: nam ab *Anco Marcio* Rege Romanorum obſidione gravi ad deditionem compulſas *Velitras*, Livius & Dionyſius Halicarnaſſæus ſcribunt: ſeveriſſimeque tandem punitos *Veliternos* fuiſſe propter frequentem rebellionem, prodit item Livius. Nam muri eorum diſjecti, & Optimates expulſi, atque ultra Tiberim habitare juſſi ſunt, carceris etiam adjecta pœna, ſi quis eorum citra flumen per mille paſſus pedem protuliſſet. Fuit item ab antiquo civium Romanorum facta colonia, quam variis temporibus exhauſtam, multiplici bello ſæpius adauxere, noviſque colonis frequentarunt, ſicut ex eodem Livio diſcimus. Sex. Julius Frontinus in fragmento de Coloniis tradit *Velitras* oppidum lege Sempronia fuiſſe deductum poſteà *Claudium* Cæſarem ejus agrum limitibus Auguſteis cenſitum militibus adſignari juſſiſſe. Tum igitur militaris colonia facta eſt. Celebres quidem antiquitus *Velitræ* majoribus *D. Auguſti*, gente nimirum *Octavia* nobili & antiqua, quæ originem ex hac colonia duxerat. Atque nutrimentorum Auguſti locum extitiſſe ſuo tempore, Suetonius auctor eſt, inclytum religione in ejus avito ſuburbano, caſa permodica, & inſtar cellæ penuariæ juxta *Velitras*. Nunc antiquitatum pauca viſuntur veſtigia, quamvis amplum & frequens ſit oppidum, & ædificiis excultum ſatis. Ager ejus fructuum omnis generis nunc etiam ferax eſt, ut olim propter urbis Romæ vicinitatem villis & hortis Nobilium expolitus haud dubie fuerit. Nominat quidem inter generoſa ſui temporis vina *Veliternina* Plinius libro XIV. quæ tamen nunc degenerarunt, atque Auctoritatem amiſere ſuam, quia propter cruditatem auſteritatemque coqui aheno debent. Quapropter haud falſo palam

esse contendit idem, sua quibusque terris tempora esse, sicut suus rerum proventus & occasus. Hinc si per montes Tusculanos *Tibur* perrexeris.

Videbis ex itinere ad sinistram *Lanuvium*, Templo *Iunonis Sospitæ* religiosum antiquitus: *Ariciam* à Siculis conditam, ut Hemina Cassius prodidit; *Alba* quondam *Longa* situm, montemque Templo *Iovis* & feriis Latinis celebrem: atque subjectos montibus inclusos lacus, *Albanum* quondam *Vejentibus* fatalem, atque Nemorensem vetustis *Dianæ Tauricæ*, ac *Hippolyti Virbii* barbaris sacrificiis famosum: cujus quidem tractus frequenti contemplatione, diligentique investigatione antiquitatum studiosi, propter veterum Auctorum de his locis scripta, vehementer delectantur. Perlustra deinde in agro *Tusculano* villarum sumptuosissimarum crebras atque dolendas ruinas.

PRÆNESTE

Schott.

VIDE ad dextram in supercilio montis antiquissimam *Aboriginum* sedem *Præneste*, & tantæ quidem antiquitatis, ut de ejus exordio & conditore non consentiant Auctores, & diversi tradant. Virgilius VII. Æneid. fundatorem ejus urbis fuisse canit ex Prænestinorum libris *Cæculum Vulcani* filium, qui item *Cæciliæ* Romanæ gentis auctor fuit: de cujus nativitate satis longam Servius Commentator fabulam refert, & nominis etymon ὑπὸ τῶν πρίνων, id est, ab ilicibus ibidem frequentibus deducit. Malunt alii, ὑπὸ τοῦ πρανέος dictam, quod *pronus* & declivis sit locus, in quo sita est. Pompejus Festus, quod montibus *præstet Prenestem* vocatam putat. Solinus ex Zenodoto prodit à *Præneste Ulyssis* nepote & *Latini* filio conditam & nuncupatam, quem Stephanus Byzantius in *Urbium Lexico*, *Pranestum Latinum*, *Ulyssis* & *Circes* filium dicit. Plutarchus

tarchus in Parallelis ex Aristoclis *rerum Italicarum* tertio *Telegonum Ulyßis* & *Circes* filium, quem & *Tusculum* condidisse volunt. deorum oraculo monitum etiam hoc oppidum construxisse tradit, ubi saltantes cum coronis colonos invenerat; & tum appellatione coronæ ilignæ *Prinistum* nominasse, & hinc *Prænesten* Romanos postea vocitasse. Quapropter & *Stephane* Græcis quondam dicta fuit, teste Plinio; vel ut Strabo vult, *Polystephanos*, quasi multarum coronarum: qui affirmat originis esse Græcanicæ cum *Tibure*, & ab eo distare stadiis centum & à *Roma* ducentis. A coronis igitur nomen hoc oppidum accepisse, constat tam ex oraculo dicto & occasione sui ortus, quam propter votivas multorum coronas, quibus inclytum ibi antiquissima sortium religione Templum Fortunæ frequentabatur: quod quidem florente Romano Imperio fuit admodum celebre, sumptuosaque structura permagnificum, sicut ex reliquiis adhuc colligere possumus. Memini me ibidem vidisse *Fortunarum* signa, & imagines plurimas tam ex ære, quam ex marmore, ac etiam ex terra cocta fictiles pulcherrimas, diversisque symbolis multiformes. Sic etiam coronas varii generis, ac nummos æreos grandes, characteribus ac notis sortium multiplicibus efformatos; item aras, tabulas ac cippos marmoreos cum suis elogiis & inscriptionibus, ex voto ibidem *Fortunæ, Iovi* puero, *Spei, Cupidinibus*, aliisque diis consecratos, quæ singula hic enarrare longum esset, & aliam adhuc in occasionem servantur. Unum tamen epigramma lectu dignissimum præterire nequeo, à nemine, quod sciam, correcte publicatum hactenus. Insculptum quidem est in magna marmorea basi, quam cum effigie patris *T. Casii Primi* negotiatoris frumentarii (qui ex voto centenas annuatim coronas *Fortunæ Prænestinæ* donabat) *T. Casius Taurinus* filius in eodem Templo dedicarat: in cujus fronte visuntur exsculpti duo modii spicis pleni, & in angulis item binis singulæ

 colu-

columellæ spicis tribus erectis coronatæ. Subscriptum his epigramma ex eadem basi in area Palatii Pontificii *Præneste* quondam excepimus ipsi, quod quidem tale est:

TU QUÆ TARPEJO COLERIS VICINA TONANTI
VOTORUM VINDEX SEMPER FORTUNA MEORUM
ACCIPE QUÆ PIETAS PONIT TIBI DONA MERENTI
EFFIGIEM NOSTRI CONSERVATURA PARENTIS
CUJUS NE TACEAT MEMORANDUM LITTERA NOMEN
CÆSIUS HIC IDEMQ. TITUS PRIMUSQ. VOCATUR
QUI LARGÆ CERERIS MESSES FRUCTUSQ. RENATOS
DIGERIT IN PRETIUM CUI CONSTAT FAMA FIDESQ.
ET QUI DIVITIAS VINCIT PUDOR IRE PER ILLOS
CONSUETUS PORTUS CURA STUDIOQ. LABORIS
LITORA QUI PRÆSTANT FESSIS TUTISSIMA NAUTIS
NOTUS IN URBE SACRA NOTUS QUOQ. FINIBUS ILLIS
QUOS UMBER SULCARE SOLET QUOS TUSCUS ARATOR
OMNIBUS HIC ANNIS VOTORUM MORE SUORUM
CENTENAS ADICIT NUMERO CRESCENTE CORONAS
FORTUNÆ SIMULACRA COLENS ET APOLLINIS ARAS
AGERIUMQ. JOVEMQUORUM CONSENTITI INILIO

Maje-

MAJESTAS LONGÆ PROMITTENS TEMPORA VITÆ
ACCIPE POSTERITAS QUOD POST TUA SECULA NARRES
TAURINUS CARI JUSSUS PIETATE PARENTIS
HOC POSUIT DONUM QUOD NEC SENTENTIA MORTIS
VINCERE NEC POTERIT FATORUM SUMMA POTESTAS
SED POPULI SALVO SEMPER RUMORE MANEBIT.

Qnod initium autem habuerit antiquissima hæc sortium superstitio, pulchre nobis explicat ex *Prænestinorum* ipsis monumentis Cicero de Divinatione lib. II. *Numerium Suffucium* Nobilem Prænestinum somniis crebris ac minacibus jussum, certo loco silicem, civibus ridentibus, excidisse; ubi perfracto saxo sortes eruperunt in robore sculptæ priscarum literarum notis, quarum occasione *Fortuna* ibidem coli cœpit. Septum deinde locum fuisse religiose, propter *Iovis* pueri simulachrum, qui lactens cum *Iunone* in gremio *Fortunæ* sedens, mammam appetens ibi castissime colebatur à matribus. Eodem tempore, ubi post *Fortunæ* Templum conditum est, mel ex olea fluxisse, & haruspicum jussu ex eadem arbore factam arcam, in eaque conditas sortes illas, quæ *Fortunæ* monitu, pueri manu miscebantur educebanturque. Fani pulchritudo & vetustas non tantum Ciceronis tempore, verum etiam ad extrema fere Romani Imperii tempora sortium illarum oracula celebrarunt; atque originem habuisse antiquissimam, tam ex ipso Cicerone, quam ex aliis colligimus. Quare non suffragor eorum sententiæ, qui *L. Sullam* Dictatorem Templi istius conditorem fuisse volunt, decepti, ut reor, Plinii verbis, qui lib. XXXVI, de pavimentis nobilibus arteque paviendi scribens, litho-

ithostrota primum in Italia sub *L. Sulla* cœptasse dicit è parvulis marmorum frustis versi coloribus commissa, & picturam imitantia; cum ante diu pavimenta picturæ ratione elaborata apud Græcos expulissent. Et affirmat suo tempore *Præneste lithostrotum* durasse, quod ibidem in *Fortunæ* delubro fecit *Sulla*, cujus magnam partem loco subterraneo me ibidem non semel vidisse memini cum figuris peregrinorum animalium, quorum nomina quoque Græcis litteris expressa in eodem pavimento leguntur. *Opus musivum* Latini postea *lithostrotum* ejus generis vocaverunt, ut apud Spartianum in Vita *Pescennii nigri* legimus; & artifices ipsos *musivarios*, sicut *Theodosius* & *Valentinianus* Augg. Codicis lib. x. tit. XLIV. *De artificum excusationibus*, ubi & *marmorarios* & *musivarios* nominant inter excusatos, si modo correcta sunt exemplaria: nam in antiquis epitaphiis *musejarios* appellari reperimus. Ut igitur ante diximus, *L. Sullam* ejus antiquissimi Templi auctorem non putamus; sed quod post bella civilia victor religione tactus illud suis armis destructum atque profanatum restaurarit, verisimilius videtur, & ex Plinio quasi colligere est. Profanasse quidem constat, eum maxime *C. Marium* juniorem ceterosque inimicos ibidem circumvallatos pertinaci obsidione ad mortem compelleret, oppidumque tandem captum, *Prænestinis* omnibus exarmatis & trucidatis, spoliaret, sub hastaque venum daret. Contigit ergo, quemadmodum & Strabo sentit, ut quæ ceteris urbibus commoditati tutelæque solent esse, loci videlicet situs munitissimus, murorumque firmitas, ea huic oppido calamitati & exitio sæpe fuerint propter civilia Romanorum bella; cum eo se partes imbecilliores, tamquam in arcem tutam aliquando subtraxerint, oppidumque simul sua clade involverint. Visuntur adhuc etiam cuniculi specusque subternei ab oppido per vicinos montes ad plana perfossi, tam auxilii intromittendi, quam clandestinæ fugæ causa; in quorum

rum

rum uno *C. Marius* junior obsessus, eum fugæ nulla pateret via, ne caperetur vivus, cum amico *Pontio Telesino* dimicans cecidit. Hinc vulgi etiamnum opinio manet, in cuniculis illis saxa cæsorum ibidem adhuc cruore rubere, cum tamen his vicinisque montibus tam Tusculanis quam Albanis mollior lapis omnis sua natura rubeat obscurè. Non ineleganter de his itaque Poëta quidam Germanus, *Fabricius*, in Hodœporico suo cecinit:

- - - tua Cacule Regna
Nomen ab ilicibusque tenens Præneste venimus.
Quo primùm Diva, quæ nullo tempore nullo
Certa loco præstat, miramur nobile Templum,
Pluribus in Templo lithostrotaque picta figuris,
Deinde tot effossos tecta tellure meatus,
Qui finguntur adhuc Mariana cæde rubere.

Libera & fœderata primum Romanis civitas *Præneste* fuit, Prætoremque suum habuit, ut ex Livio cognoscimus, quam Festus *municipium sui juris* vocat. Appianus Italico bello cum Tiburtinis in civitatem acceptos *Prænestinos* diserte scribit. Non tamen diu post *L. Sulla* victor, quantum ex Tullii Agraria & Catilinaria colligimus, oppido cædibus atque proscriptionibus exhausto colonos imposuit, agrumque eorum omnem divisit. At apud A. Gellium lib. XVI. cap. XIII. legimus *Prænestinos* à *Tiberio* Aug. denique impetrasse, ut ex colonia in pristinum municipii statum redigerentur. Sed hæc pro studiosis antiquitatum, quibus pro occasione lubenter subservio, de *Præneste* satis hoc loco dicta sint.

TIBUR:

Schott.

TIBUR cum appuleris, perlustra sumptuosissimos illos hortos, quos *Hippolytus Atestinus* Ferrariensis Cardinalis amplissimus, ibidem in clivo montis cum permagnifico Prætorio statuis antiquis, picturis, & Regia prorsus supellectile pleno ante annos ali-

aliquot instruxerat prisci luxus & splendoris ad imitationem. Sed quis accurate satis ejus villæ, Prætorii atque hortorum elegantes delicias, politissimamque maximo sumptu culturam explicabit? Quis labyrinthos, lucos, silvas, hemicyclos, janos, arcus cum antiquis statuis, antraque *Nympharum*, ac fontium infinitas scaturigines locorum ubique prorumpentes; item pergularum & ædicularum topiaria pulcherrima diserte narrabit? Mihi quidem haud facile foret. Descripsit hortos eleganter *Vbertus Folietus* Genuensis: nam postea excitari & excoli *Tiburtinum* illud *Atestini* Cardinalis cœpit. At Corona Pighius prædicare satis nequit, qui picturam Prætorii istius & Hortorum Romæ typis æneis publicatam in tabula mihi ostendit: quorum spectaculum meo judicio tam multos *Tibur* nunc pellicere, quam ad sese Roma tot miraculis visenda pertrahere potest. Nos autem ex dictis tabulis obiter hortos descriptione quadam percurremus in eorum gratiam, quibus nec illos nec picturam videre contigit. Prætorium in colle complanato Regii Palatii magnitudine & magnificentia conspicuum exurgit arte symmetrica ad regulam è quadrato lapide constructum. A dextris habet hortos seclusos, quos *secretos* appellant: in quibus fontium marmorei crateres sedecim eructant limpidas aquas, in quorum medio stat Janus altior quadrifrons, quatuor item habens fontes, speculorum in modum perornatos. A sinistris Prætorii sphæristerium, aliaque exercitii loca sumptuosa non desiderantur. Frons autem ejus inter fenestras, item propylæum cum duplicibus scalis lapideis, quibus ab utroque latere ascenditur, variis exornatur marmoreis statuis, ac signis antiquis. Ante propylæum in area fons est cum *Ledæ* statua pulcherrimus. Hinc leni descendens clivo collis, quatuor in locis in areas oblongas redactus & exæquatus, quadruplices ante Prætorium peramœnos & spatiosos hortos complectitur: in quos tergeminis utrimque & à medio scalis

lapi-

lapideis nitide compactis descenditur &ascenditur: quarum latera per singulos gradus fontium digiti in suos decidentes lacusculos irrigant utrimque Horti singuli in classes pulcherrime distributi suis hemicyclis, exedris, & perist yliis ornatissimis sparsim distinguuntur. adeo ut ab una parte in aliam inambulantibus per ambulacra frondibus concamerata, pergulasque & vias, hedera semper virenti tectas, inter spirantium atque ridentium undique florum & herbarum plagas ac pulvinos mirificam præbeant speciem varietateque sua detineant atque morentur omnium animos & oculos: dum interim nec satiare spectatorem infinita statuarum ac fontium miracula possint. Nam cum ab area Prætoriana deflectis ad dextram, per arbusta & lucos occurrunt statuæ cum suis fontibus: primum *Thetydis*, hinc *Æsculapii* & *Aygia*, dein *Arethusæ* & *Pandora*, mox *Pomona* & *Flora* Cum descendis in hortum primum, invenis ibidem in dextro latere *Pegasi* colossum in *Parnasso*: sub cujus ungula fons erumpit in altum eximius. Post in silva & rupibus spelæum, ubi apud *Veneris* & *Bacchi* statuas quatuor *Cupidines* cum cantharis fontes effundunt. Vicinus est magnus aquarum lacus, in quem per scopulos devolvuntur strepentes rivi inter duos colossos, *Albunea* videlicet *Sibylla* vel *Inus* ac *Melicerta* filii. Jacent subtus ad lacum *Anienis* & *Herculanei* fluviorum statuæ doliis iucumbentes, è quibus item aquas profundunt in lacum, sicut & circumstantes decem Nymphæ ex urnis quæque suis. Juxta sunt speluncæ binæ, una *Sibyllæ Tiburtinæ*, & altera *Dianæ Nemorensis* cum fontibus & statuis pluribus ambæ, ac insuper coralliis unionumque conchis pulcherrimis, item pavimentis ex opere muscio pereleganter expolitæ. Hinc si pergas in alterum horti latus, ibià longe *Roma* conspicua est ex hemicyclo magno, qui memorabilium ejus Urbis ædificiorū formas ac monumenta vetera coram belle repræsentat. Nā videsin ejus hemicycli planitie media *Romam* deam bellatricem

in septem collibus sedentem: quæ statua est ex Pario marmore, humana statura major, forma viraginis in tunica brevi, succincta, nuda genu, cum caligulis militaribus; cui suspensus ab humero dextro baltheus cum parazonio. Capút ejus est galea tectum, hasta manus armata, brachiumque sinistrum clypeo. Sedet, ut dixi, media inter urbis suæ miracula. Stant enim hinc inde circum celebriores Ædes sacræ *Pantheon, Capitolina* Templa, circus, theatra, amphitheatrà, columnæ, cochlides, obelisci, & mausolea; arcus item triumphales, pyramis, aquæductus, & thermæ. Nec deest *Tiberis* deus à dextris cum lupa & gemellis in Urbem suam ex urna capaci fluvium profundens: in cujus alveo est insula in navis lapideæ formam facta, in medio obeliscum erectum gerens pro malo. Templisque quatuor onusta: nimirum *Æsculapii* in puppe, *Iovis, Berecynthiæ*, & *Fauni* in prora.

Si postea descendis in hortum subjectum, habes à sinistris sub hemicyclo grandi dicto viride inter rupes fontibus irriguas nemus (Ornithodejum nuncupare poteris) ubi visuntur in arborum ramis aviculárum canorarum imagun culæ plures, quæ velut automata quædam plaudunt alis, cantillantque concentu dulcissimo, quasi vivæ, per ramorum secretas fistulas arte hydraulica, ventis & aquarum motu concitatæ. Cum autem, artifice procurante, prodit in conspectum ex latibulis bubo, subito conticescunt omnes: & eodem se postea subducente, concinunt denuò suaviter. Nec procul inde in horti illius medio stagnum rotundum ingens est, in quo labrum capax cum fonte *Draconum* gurgites aquarum vehementes è buccis evomentium. In eorum medio tubus exurgens aquas copiosas horrisonis cum bombis, tamquam tonitruis quibusdam, in altum eructat. Ulterius si ad dexteram procedis, ad *Naturæ* speluncam statuis multis ornatam venies. Ibidem miraberis hydraulum multis fistulis politissimis.

mis compactum organum; quod non follibus, sed aquis agitatum reddit per multiplices sonos musicum concentum artificiosissimum.

Subsequentem hortum tertium exornant non solum fontes, sed & vivaria cygnorum, eximiorumque piscium situ & formis eleganter distincta. In majoribus tribus metæ quædam, quas *Sudantes* appellant, terminique in marginibus dispositi, tantam vim aquarum in summam altitudinem ejiciunt, ut aerem vicinum refrigerent non solum, sed etiam procellas ac imbres cœlestes imitentur, pluviæque vehementis strepitum in aquis faciant, & ventis spirantibus procul etiam dissita conspergant & irrigent. Juxta hæc vivaria, vasti *Oceani* species apparet in hemicyclo, theatri in formam, facto. In ejus medio quadriga marmorea conchæ *Veneris marinæ* in modum facta, junctis quatuor hippocampis est conspicua, in qua stat colossicus *Neptunus* tridentem intentans.

Si rursum descendas in infimum hortum, ad rupes occurrent fontes, hinc *Tritonis*, ac inde *Veneris Cloacinæ*. Et in reliqua planitie sub piscinis quatuor inextricabiles labyrinthi inter hortulos nobilium plantarum exoticarum quatuor alternatim dispositi sunt: ubi & ingressus egressusque in hortos datur per portam peramplam, ex quadro lapide Tiburtino magnificentissimè constructam. Hæc quidem de Tiburtina villa *Hippolyti* Cardinalis *Atestini* jam dicta sufficiant.

In Templo inter alia visu dignum occurrit admirabilis sumptus & artificii ex vario marmore fabrefactum monumentum cum statua ex Pario magna ejusdem *Hippolyti* Cardinalis *Atestini*, cujus ossa reliquiæque sunt ibidem conditæ. Hinc perlustra oppidum, & quidquid in eo visu dignum est; mirabérisque in primis præcipitem *Anienis* fluvii ex altis rupibus lapsum, & ut

...prapete cursu
Fument ac multa sudent adspergine cautes.

Vix umquam igitur ibi nebulæ ventique desunt. Et quemadmodum ascendentes à cataractis in altum nubes sudo serenoque cœlo, sic & in solem objectæ irides frequentissimæ procul intuentibus apparent. Fama veterumque scriptis fluvius hic celebris est, ex monte *Trebanorum* oriens, tres amœnitate nobiles lacus, qui & oppido ipsis subjecto nomen *Sublaceum* dedere, perfluit. Eos Tacitus *Simbrivina stagna* videtur appellare, scribens Annalium XIV. apud illa fuisse *Neronis* villam *Sublacensem* in finibus *Tiburtium*, cujus etiam Frontinus *de aquaductibus* meminit. Inde per montes & silvas decurrens *Anio* juxta *Tibur* ex editissimis rupibus præcipitur; in subjectos campos maximo cum fragore, molas aquarias plurimas variis locis exercens. Alicubi inter scopulos & saxa delapsus sui magnam partem recondit, quam alibi tamen in descensu largiter revomit. Quin ad montium radices per imam planitiem egelidis venis sulphureis per subterranea metalla derivatis sparsim erumpit, quas *Albulas* vocant à colore seri lactis, cui similes videntur. Medica virtute multa pollere dicuntur tam in potu quam balneis, ut etiam Strabo testatur. Plinius eas vulneribus mederi scribit. Neque solum *Albula* sed & *Albuneus* supra *Tibur* atque *Anien* ipse, vi quadam sua naturali consolidant & adglutinant corpora quævis, verum & virgulta, ligna, folia, vel herbas, aliaque solidiora, quæ perfluere contingit, cortice lapideo sensim obducunt, sicut & ante disseruimus. Hoc minus videbitur mirum, latomias ac montes in agro *Tiburti* circum *Anienem* diligenter contemplantibus; apparebit his etenim, quod etiam scopuli cautesque sæculorum successu ex aquis ibidem concreverint, & in planitie lacus atque paludes multis in solidum lapideumque solum. A cataractis circum antiquas veterum ædificiorum reliquias atque vestigia duceris; quæ *Tiburi* plurima visuque dignissima reperiuntur; licet nunc ea civitas, non secus ac ipsa Ro-

ma

ma totaque Italia, majestate Imperii collapsa, cladibus bellorum multiplicibus adflicta jaceat. cum prius, ea florente, suburbanis Principum ditissimorumque civium prædiis circumvestita triumpharet voluptatum omnium genere, propter cœli temperiem ad æstivandum salubrem ac commodam, & soli fecunditatem incredibilem. *Græcos* conditores oppidum habuisse constat; sed quinam fuerint, antiquitatum Italiæ Scriptores dissentiunt. At plures conveniunt in conditore *Catillo*, quem Arcadem nonnulli, & Præfectum classis *Euandri* fuisse volunt: Argivum alii, filium scilicet *Amphiarai* vatis, quem post patris ad *Thebas* prodigiosum interitum, tradunt oraculo jussum venisse in Italiam multo ante bellum Iliacum, cum gentilitate sacrisque suis omnibus auxilio vetustæ cognatæque gentis *Oenotriorum Aboriginum* expulisse ex iis locis *Siculos*, ac denique *Tiburti* majoris filii sui à nomine *Tibur* oppidum Siculis ereptum appellasse. Nec discrepat admodum ab hac opinione Plinius, qui libro Naturalis historiæ XVI. de arborum ætate scribens, asserit ætate sua tres ilices durasse apud Tiburtes, apud quas ejus oppidi conditor *Tiburtus* inauguratus fuerat. Sed *Amphiarai* filium hunc, non nepotem dicit fuisse, qui una ætate ante bellum Iliacum, & cum duobus fratribus *Cora* & *Catillo* in Italiam venerit, opidumque à suo nomine, ut major natu, inaugurarit: qua in opinione videtur & Virgilius esse libro Æneidos VII. Verum Horatius *Catilli mœnia Tibur* appellavit, aliorum opinionem secutus. Quamdiu igitur ante Romam conditam hoc oppidum steterit, ex jam dictis colligere est. Colebant inprimis *Herculem Tiburtes* singulari religione velut tutelarem ac Græcanici generis deum, cujus festo quotannis die, magna ibidem populi multitudo confluere ad sacra solet. Erat & fortium oraculis celebre Templum, non minus quam *Bura* in Achaja, cujus Pausanias meminit. Hinc Statius Poëta in *Manlii* sui *Tiburtino* cecinit.

ejus

ejus ob elegantiam villæ *Tibur* etiam *Pranestinas fortunas* cum sortibus suis migrare potuisse, ut ibi responsa darent, nisi *Hercules* locum jam occupasset. Sed Poëtam ipsum audiamus:

Quod ni templa darent alias Tirynthia sortes,
Et Pranestina poterant migrare sorores.

Sorores quidem appellat, quod sub duarum sororum personis colerentur, videlicet *Bona mala*que *fortuna*, *Herculis* quidem ibi Templum autumant illud fuisse periti antiquitatum, quod sub monte ad Viam Tiburtinam videtur. Et altera fuit ibidem Ædes *Herculis Saxani*, sicut docet nos titulus antiquus marmori insculptus, qui translatus nunc extat in foro, parieti domus, privatæ insertus hujusmodi:

HERCULI. SAXA'NO SACRUM
SER. SULPICIUS. TROPHIMUS
ÆDEM. ZOTHECAM. CULINAM
PECUNIA. SU'A'. A SOLO. RESTITUIT
AIDEMQUE. DEDICAVIT. K DECEMB
L. TURPILLO. DEXTRO. M. MÆCIO. RUFO. COS.
EUTYCHUS. SER. PERAGENDUM. CU'RA'VIT.

Ædes autem hæc ubi fuerit, obscurum nunc est. Colligunt tamen nonnulli, differentiæ causa *Saxanum Herculem* ideo nuncupasse *Tiburtes*, quod ejus Ædes in saxo posita fuerit non secus ac Insubres *Mediolani* à situ Templi *Hercules in petra* dictus fuit. Videndum itaque num quæ adhuc extat in rupe posita non procul à cataractis ædes rotunda sine tecto, sumptuosi operis, ex marmore, atque artis eximiæ, *Saxani* sit *Herculis*, & culti ibidem; ut scilicet *Anienis* alveum compesceret, & agros ab inundationibus tueretur. Hujus enim dei in tutela terram firmam esse putabat vetustas, qui idcirco colebatur in terrarum finibus prope portus, navalia, fluminumque præcipitia, Causam innuit etiam pulchrè Poëta Statius, *Surrentinum* prædium sui *Pollii* describens, quod ad portum

tum in littore ibidem erat juxta *Neptuni* & *Herculis* sacras Ædes. Sic etenim cecinit Silvarum lib. II.

Ante domum tumidæ moderator cæruleus undæ
Excubat innocui custos laris. Hujus amico
Spumant Templa salo. Felicia rura tuetur
Alcides Gaudet gemino sub numine portus.
Hic servat terras, hic sævis fluctibus obstat.

Quin & libro III. fingit *Herculem* ad Templi fundamenta præparanda ibidem positis armis operi insudare, validaque solum deforme bipenni ipsum fodere

Asperaque invita perfringere viscera terræ:

ut ipsius Poëtæ verbis fere dicam. In hunc modum fabulantur *Herculem* opera quæque laboriosa atque ardua in usum humanum perpetrasse, cum orbem terrarum peragraret: atque ipsum monstra non solum sustulisse, hoc est subvertisse tyrannides, potentatus pravos coercuisse, atque nefaria malignorum puniisse scelera; verum etiam desertis in terris urbes oppida & castra condidisse, portus & navalia construxisse, vias difficiles atque impervias munivisse, damnosa avertisse flumina, & fluctibus marinis opposuisse claustra; hoc est, terminis, legibusque justis inter discordes populos diremisse bellorum semina, pacem atque amicitias ubique conciliasse, negotiationibus atque commerciis inter ignotas ac longe dissitas gentes viam aperuisse. Et propter hæc similiaque beneficia Templis ubique locorum & divinis honoribus cultum, cognominaque vel à factis, vel à locis in quibus colebatur, diversa sortitum esse ferunt. Hinc *Gaditanus* apud Iberos, *Marcusanus* apud Ligures, *Baulius* & *Surrentinus* apud Campanos appellatus à locis fuit. Itaque *Tiburs* atque *Saxanus* apud Tiburtes dictus est, atque vicissim *Tibur* ipsum *Herculeum*, ut Strabo, Martialis, & alii testantur: quasi totum hoc municipium ejus dei sacris initiatum esset. Quin & in Prætorio *Tiburti* cum ceteris diis *Hercules* non secus ac Romæ in Capitolio *Iupiter*, colebatur: nec non inter ordines Concilii publici,

atque

atque sacerdotiorum, *Augustales Herculanei* dicti sunt ibidem, & magnæ dignitatis erant: quod ipsum per titulos & epigraphas ex marmoribus antiquis ibi collectas aliunde probatur; è quibus exemplum unum vel alterum hic adjicere lubet, studiosorum antiquitatis in gratiam, quibus deesse non possum.

Tiburi in S. Vincentii sacra Æde.	*Ibidem in descensu montis in ipsa via fragmentum.*
HERCULI	C. SEXTILIUS
TIBURT. VICT	V. V. TIBURTIUM
ET. CETERIS. DIS	L. B. EPHEBUS
PRÆT. TIBURT	HERCULANIUS
L. MINICIUS	AUGUSTALIS
NATALIS	
COS. AUGUR	
LEG. AUG. PR. PR	*Item in summo Templo,*
PROVINCIÆ	C. ALBIUS. LIVILLÆ. L.
MOESIÆ. INFER	THYMELUS. HERO
VOTIS SUSC	AUGUSTALIS.

Illustravit item *Tibur* antiquissimis temporibus *Sibyllarum* decima, quam *Albuneam* Latini, *Leucotheam* Græci nominarunt, divinis eam colentes honoribus: ideoque lucum cum delubro fonteque propter aquarum albedinem ejusdem cum ipsa nominis illi sacrarunt supra *Tibur* in montibus, ubi natam, oraculaque dedisse ferunt: cujus *Maro* Poëta Æneidos VII. & ejus Commentator Servius, item Horatius & ejus interpes mentionem faciunt.

Ceterum his edoctus *Romam* inde contendes: atque ex via deflectens ad lævam, peragrabis *Æliam Tiburtinam*, *Hadriani* Imp. villam in clivo montis positam, & urbis peramplæ, sed miserandum in modum prostratæ, forma protensam. Stupebis inter tot immanes ædificiorum superborum ruinas ductus, nec credere poteris villam unam fuisse, videns tot Prætoria, porticus, Ædes sacras, aquæductus, balneas, atque Laconica; theatrum insuper & amphi-

phitheatrum, & quidquid ambitiosæ structuræ ibi residuum. Sed inprimis est conspicuus in summam altitudinem evectus murus, atque ita in longum directus in Meridiem, ut duorum stadiorum habeat ambulationis circuitionem, quem Græci δίαυλον, teste Vitruvio, vel etiam περιδρομίδα vocare consueverunt, qui murus ab altero semper latere, sole splendente, commodam præbet umbram, horis maxime quibus exercenda sunt corpora: uti stadia sudo cœlo se exercentibus patebant duplicia, vel in umbra, vel in sole, ad decursiones, aut palæstras, deambulationesve subdiales. Quam immensis autem sumptibus hanc villam exædificarit *Hadrianus*, non solum ruinæ demonstrant, verum etiam Spartianus in ejus Vita declarat, scribens ipsum celeberrima provinciarum atque urbium loca ibidem effinxisse & imitatum fuisse, nec non nominibus suis inscripsisse, velut *Lyceum*, *Academiam*, *Pæcilem*, & *Prytaneum Athensium*; *Tempe Thessaliæ*, *Canopum Ægypti*, & similia. Item ne quid prætermitteretur, etiam *Inferos* ibidem effinxisse dicit. Et hæc quidem loca propriis & aptis suis ornamentis, ex quibus cognosci possent, instructa quin fuerint, non est quod dubitemus; nimirũ signis, picturis, & emblematibus, atque etiam statuis & hermis illustrium hominum, qui vel præclaris gestis vel scriptis illa loca quondam celebrarunt: quæ cuncta bellorum clades, barbarorum ac temporũ injuriæ dissiparunt atq; perdiderunt. Equidem memini, cum olim juvenis agrũ *Tiburtinum* hæcce indagandi studio percitus sæpe percurrerem, atque etiam diligenter perscrutarer, me non pauca reperiisse similium ornamentorum ex ejus villæ ruinis extractorum præclara monimenta, me quoque tum è latebris protulisse hermarum truncos plures è villæ dictæ locis à Spartiano nominatis (ut certo colligimus) sublatos, & in ædificia vicina translatos, in quibus legebantur adhuc illustrium Græcorũ nomina, quorum vultus expresserant.

rant, characteribus Græcis insculpta; scilicet *Themistoclis, Miltiadis, Isocratis, Heracliti, Carneadis, Aristogitonis*, & aliorum, quos truncos indicio meo non diu post *Iulius* III. Pontifex Max. colligi transvehique *Romam* curavit, ad exornandos hortos suos, quos ad Flaminiam Viam citra Pontem Mulvium magnis impensis tunc excolebat, à Mæcenatę doctorum hominum *Marcello Cervino* Cardinale S. *Crucis* certior de his factus.

Cum ex *Ælia* villæ ruinis te tandem explicaveris', Tiburtinâ Viâ Romam perges. In itinere tum perlustrare obiter licet occurrentia veterum monumenta, atque inprimis in *Anienis* ripa *Plautiorum Silvanorum* ingens mausoleum; ex saxo quadrato constructum juxta pontem, qui viam antiquam ibi ab utraque fluminis ripa conjungit: *Lucanus* vulgo (causam ignoro) nunc appellatur: *Plautium* vero *pontem* vocare quidam docti malunt, & arbitrantur à triumphalibus istis *Plautiis*, quorum elogia in ipso mausoleo leguntur, & Viam munitam, pontemque factum fuisse; eum maxime jam usu receptum esset ordinatione *D. Augusti*, teste Suetonio, uti triumphales ex manubiali pecunia vias per Italiam munirent. Accedit quod in tertio *P. Plautii* elogio (cujus tabula quamvis jamdudum ex mausoleo deciderit, exemplum apud antiquitatum studiosos adhuc extat) legatur. inter honorum ejus titulos ipsum ex auctoritate *Ti. Claudii* Cæsaris Aug. Curatorem viarum sternendarum, à vicinis lectum fuisse.

M. ANT. MURETI

TIBUR.

QUICUMQUE *Herculei spectabis Tiberis arces,*
Qua pater Hippolytus, sacri pars magna Senatus,
Cura Deum, loca perpetuo prius aspera saxo,
Molliit, & leni jussit mitescere clivo,
Omnia deprendet longe superantia famam:
Nec tam Regifico constructa Palatia sumptu,

Auroque

Auroque illusas ades, radiataque tecta,
Quam semper virides mecum admirabitur hortos,
Et gelidos fontes, & aquam in sublime volantem,
Seque in multiplices vertentem, ut Protea, formas.
Præcipue tamen illi animum novitate movebit
Excisus (res mira!) silex, rupesque cavata,
Et via facta manu longi per viscera montis,
Quà se Anio pater insueto pervolveret alveo,
Qui longum per iter tenebroso tramite lapsus
Exit, & arboribus gelidæ non invidet undæ.
Stant habiles propter Nymphæ, lymphasque parari
Exceptas urnis in vasa capacia fundunt.
Parte alia ipse suis altricibus adstat Iacchus,
Maternique memor casus, flammæque paternæ,
Gaudet aquis, illisque libens sua munera miscet.
Dum stupeo tam multa videns miracula rerum,
Ecce novus procul alituum concentus ad aures
Fertur, & insolita mentem dulcedine tangit.
Adspicio, & gressum propius fero: corpora cerno
Parva ex ære avium, aratis nitentia ramis,
Dædala queis variam tribuit sollertia vocem.
Quamcumque adspicias, delusus imagine, veram
Esse putes volucrem, nisi quod non evolat usquam,
Sed ramis affixa suis cantu æthera mulcet.
At veræ mirantur aves: &, cedere dum se
Turpe putant, liquidis late omnia quæstibus implent.
Hic Lucæ egregius labor est, quem Sequana partu
Ediderat, Siculi renovantem inventa Magistri.
Quid? quem non moveat cygnum mentitur adulter,
Illudens simili spirantem è marmore Ledam,
Deliciisque suis & aquarum murmure lætus?
Multaque præterea veterum simulacra deorum,
Artis opus priscæ. Cunctos verum arduus inter
Eminet Alcides, qui spectans omnia circum,
Hesperidum veteres hortos præ Tibure temnit.
Sed quid ego hæc versu nequedquam includere tento?
Iam pridem exiguum præscripti carminis orbem
Excessi, & dictis semper majora supersunt.

IDEM

IDEM.

DELICIAE veterum Tibur volventibus annis
Conciderat, priscum perdideratque decus,
Et nusquam rivi, nusquam pomaria, nusquam
Ulla super tanti signa decoris erant.
Illa loca, antiquis toties celebrata Poëtis,
Horrebant turpis qualida facta situ.
Mærebant erepta sibi sua gaudia Nymphæ,
Languentes Anio mœstus agebat aquas.
Omnia tempus edax ita deformarat, ut hospes
Quæreret in medio Tibure, Tibur ubi est?
Non tulit hanc speciem divini pectoris heros
Hippolytus, sacri gloria magna chori:
Ille loco senium abstersit, vultusque priores
Reddidit, & solito jussit honore frui.
Illius imperio jussa revirescere silva,
Cœperunt sparsis luxuriare comis.
Ille novos passim fontes emergere jussit.
Nec mora fit: fontes prosiluere novi,
Quos circum statuit priscis egesta ruinis
Plurima Phidiaca signa polita manu.
Ipse Anio frontem pallenti cinctus oliva
Affuit, & proprias consociavit opes.
Iure igitur fontesque sacri, silvaque virentes,
Certatim Hippolyti nomen ad astra ferunt:
Et quoties molli increpuit levis aura susurro,
Hippolytum alternis vocibus ingeminant.

JULII ROSHII HORTINI AD M. ANT. MURETUM. dum Tiburi per æstum ageret

cIc. Iↄ. LXX.

TIBURTINÆ.

MURETE, eloquii decus, & lux maxima vatum,
Cui duplici exornat laurus honore comas,

Seu

Seu propter rivi trepidantis leniter undam
Percutis arguta mollia fila lyra;
Seu Graja. aut nostra captus dulcedine lingua,
Facunda æstivum conteris arte diem:
Accipe missa tibi devoti munera Iuli,
Munera, qua absenti mittere cogis amor.
Nec mirere, rudes numeros quòd Epistola reddit,
Nec benè distinctus ludit in aure sonus.
Flamma furit. sævo latrat Canis improbus igne,
Et Nemea fundit terror ab ore faces.
Non licet urbanis nobis captare quietem,
Tanto nox æstu languida membra quatit.
An rursus Phaëton terris incendia miscet,
Et patrios frenat non benè sanus equos?
Nec tu Phœbe tuos audis jactare querelas,
Aurea non vates linquere plectra vides?
Ter laudes ego Marce tuas dum dicere tento,
Quaque tibi æternam facta dedere diem,
Ter vox fracta meis raucis in faucibus hæsit,
Ter cecidere mea plectra sonora manu.
At tu dum tellus ardes, dumque æstuat aër,
Incolis Aegai Tiburis hospitia.
Illic auratas demulces carmine quercus,
Et flectis dociles ad tua plectra feras,
Inter Palladias oleas spirantibus auris,
Inter lympharum murmura membra levas.
Hinc tibi conchanitet variis distincta lapillis,
Hinc redolent flores. hinc vaga cantat avis;
Illinc Phœbea prabent umbracula lauri,
Ostentant Nympha florea serta manu.
Undique conciliant pradulces flumina somnos,
Et cum tercentum fontibus Albunea.
Adsunt Aonides. fidibusque decorus Apollo,
Et salit ante tuos Gratia amica pedes;
Nec non docta Pales festas agitare choréas
Audet cum Satyris conseruisse manus.
Sapè & de vitreis surgunt Nereides undis,
Sapè Anio placidum tollit ab amne caput.

Hic

Hic per te Cyrram ſuperat celebremque Aganippem,
Se quibus irriguis Græcia jactat aquis.
Ergo mi placidum per dura ſilentia noctis
Lathoidem reddas Lathoidaque chorum,
Æſtivo ut relevans membra irrequieta calore,
Attingam Aonii ſtagna beata jugi.
Illic non radiis cœlum inflammatur acutis,
Sed ver perpetuum eſt, grataque temperies.
Te duce, ſublimem tollit quem gloria fandi,
Et Muſa doctos edocuere modos,
Perdiſcam eloquium. cantuſque adjungere nervis,
Quando Virgilio es nec Cicerone minor.

Ad eumdem Tiburtina ſecunda.

NUNC *vaga conſpicuo volvuntur ſidera motu,*
Claraque candenti Cynthia luce micat.
Nox ſilet, & ſilvis volucres, armentaque campis,
Et placidus piſces per mare ſomnus habet.
Solus ego gravibus confectus pectora curis,
Inſomnes oculos nocte cadente traho:
Ac poſtquam illuxit, mœſtus peto ſumma Quirini,
Rura nimis Domino facta ſuperba tuo.
Impletur clamore nemus, reſonatque querelis:
Attamen, hei! miſero fert mihi nullus opem.
Huc illuc rapior, nunc vocis imagine luſus
Sive tua Pince, Romule ſive tua.
Hinc etiam umbroſa ſaltus, redimitaque ſilvis
Luſtra adeo, raucus teque ſubinde voco.
Te voco, ſed fruſtrà: nam vox reſpondet ab antris
Sola, ſed aſpectus effugis illa meos.
O quoties Zephyri deceptus murmure, & aura,
Sum ratus optatos inſonuiſſe pedes?
Quid proſunt Muſæ, ſi te Murete, receſſus
Argai retinent Martis ab Urbe procul?
Heu! ſine te non plectra juvent, non Palladis artes,
Laurea non noſtris grata ſit ulla comis.
Felix ô Tibur, nimiùm felicia rura,

Sulphureis Anio quærigat uber aquis.
Vos juvat eximium per amœna silentia Vatem
Cernere, Pierios ore ciere modos,
Dulciaque auratis sociantem carmina nervis,
Sive tuis Sappho, sive Corynna tuis.
O utinam tibi me comitem per rura dedissem,
Et studiis possem semper adesse tuis!
Nunc quoniam sublata mihi mea gaudia cerno,
Et quo nil nobis charius esse potest;
Fonte sub umbroso lachrymas, gemitusque profundo
Corde traham: in lachrymas lumina abite novas,
Donec fausta dies redeat. qua redditus Urbi,
Aspectu exhilares Romula tecta tuo.
Fronde Pater viridi cinget tunc tempora Tibris,
Tunc & in Hortinos lætior ibit agros:
Tunc septem colles discretaque collibus arva
Pro spinis passim lilia cana ferant.
Interea assiduum charta lenire dolorem
Me juvat; est gemitus charta medela mei.

Ad eumdem Tiburtina tertia.

HACTENUS *assiduis lacrymis lenire dolorem,*
Mœstaque cum lacrymis ora rigasse piis:
Iam cessere metus, vivit pars pectoris una,
Pectoris atque tui, pectoris atque mei.
Irrita Tartareis fuerat quæ missa cavernis,
In latebras celeri Mors fugit ecce pede;
Scilicet admirata animum, teneramque juventam
Riparii, & roseo quod micat ore decus,
Secum irâ infrendens dixit: Felicia vives
Sæcula, non ullo tempore digne mori.
Si fera Mureti poterat Mors ferre querelas,
Et longos gemitus quos Animo retulit;
Illa vel Hircanis poterat nutrita sub antris
Dicier, aut rigidas vincere corde feras.
Nos læti intereà celebremus ruris honores,
Dum festos ducit rustica turba choros.

Huc

Huc Lenae veni, nigris cui noxa corymbis
Cornua inexhausto sparsa liquore madent;
Sed juvenis, mollique veni lanugine. qualem
Te primùm vidit mistum Ariadna choris:
Et palla illudat talis, niteatque cothurnus.
Et crepet ad Phrygios tibia curva modos.
Dum licet, Alphesibaus oves oblitus & agnos
Finget ad undenos dulcia verba pedes:
Nais, & immistis colludet amica Napais.
Nectet & Hyblais florea serta rosis.
Et vos ferte caput vitreis Sebethides undis
Najades, & comptis Nympha Aniena comis:
Nam vestras miserata preces, miserataque fletus,
Aurea de cœlo prospicit arva Ceres.
Tu quoque, dum varios exculti ruris honores
Suspicis, Antoni, fluminis hospitia;
Custodes nemorum spectas de rupe propinqua,
Quive gravi semper sulphure campus olet:
Et modò felici observas vaga murmura cura,
Murmura qua saliens lympha Aniena movet.
Mecum cantando mordacis eximo curas,
Tangoque de lacrymis plectra rigata tuis.
Te cumulare juvet veteri crystalla Lyao.
Qua circùm ex apio lapsa corona teget.
Sint placidis visenda tuis convivia mensis,
Pocula sint vario conspicienda mero.
Post tristes hiemes redeunt bona gaudia, dura
Tempora post, surgit facta serena dies.

M. Antonii Mureti Tumulus.

HIC *Marci charos cineres Roma inclyta servat,*
Quos patria optasset Gallia habere sinu.
Stat Colle Hortorum tumulus, stat proximus astris,
Qua propiùs puro contigit ille animo.
Tu sacros latices lacrymans asperge Viator,
Et dic: Heu lingua hîc fulmina fracta jacent!

Situs

Situs est M. ANT. MURETUS, de litteris optime meritus, Romæ in Colle Hortulorum, ad S. *Trinitatis* Altare summum Fratrum Minorum.

IN LUCULLANUM

MARCI SYTICI AB ALTÆMPS

Sacri Imperii Principis, & S.R.E. Cardinalis ampliss.

JULIUS ROSCIUS HORTINUS.

LUCULLI sedes, felicia rura, recessus
Musarum, casta Procerum Sacrique Senatus
Deliciæ, Mons æterno celebrande Dracone,
Pontificum hospitium, fortunatissima tellus
Alcinoi prælata jugis quam Marcus honore
Extulit, & duro jussit mitescere clivo.
Hic quocumque oculos vertam, frondosus Iaccho
Assurgit collis locuples, baccaque virescit:
Hac campos lustrare juvat, quo is Thuscula Nympha
Ludere sæpe solet, Dryadum comitante chorea:
Hac lucis errare sacris & rupibus altis,
Quas carmata manus jaculis hastaque sonanti,
Delia venatu assiduo cursuque fatigat,
Hic non sævit hyems. arces non duplicat æstus
Syrius; aspirat Zephyris sed lenibus æther,
Quis riguum, quis pingue solum canat? ubere vena
Exilit, & viridi cingens juga margine lympha
Perstrepit, in fontemque coit, sic flumine sacro
Castalis excurrens sese Permisside miscet.
Aspicis, ut sociata hederis serpentibus ulmus
Mentito ornatu liquidas assurgit in auras?
Aurea præpandit suspensam porticus uvam,
Et Domino gaudet præbere umbracula vitis,
Dum cantu exercentur aves, philomela peremptum
Plorat Itym, dulcique sono nemus omne resultat,
Hac campo data cura prior. Majora supersunt

Quæ referant alii: splendent tecta aurea, quorum
Non nostrum est brevibus laudes includere chartis.
Id decus est majus quam quod vel Hymetia saxa,
Vel Lybica exæquent rupes, vel molibus astra
Attingens Memphis, Regumque elata sepulchris.
At tu magne ALTEMPS, *Luculli nobilis hæres,*
Urbanos linquens strepitus, curisque solutus,
Hic requiem petis, atque agiles ad sidera sensus
Extollis terræ oblitus, rerumque minorum,
Mente Deum pura meditans, sedesque beatas.
Hinc robur juvenile redit, florentibus annis
Quod fuerat, cum te latis Germania campis
Ense coruscantem patrius cum cerneret Ister
Abluere hostili perfusam sanguine dextram.
Victor ova: è duplici Virtus clarissima serto
Tempora præcingit; pace & te attollis & armis.

DE
ITALIÆ CIVITUATIBUS
VERSUS ITALICI.

F*Ama è tra noi* ROMA *pomposa, e santa,*
VENETIA *ricca, saggia. & signorile,*
NAPOLI *odorifera e, gentile,*
FLORENZA *bella tutto' lmondo canta,*
MILLANO *d'esser grande ogn' hor si vanta,*
BOLOGNA *grassa,* FERRARA *è civile,*
PADO *forte,* PERGAMO *sottile,*
GENEVA *di superbia altera pianta,*
VERONA *degna, e* PERUGIA *sanguigna,*
BRESCIA *l'armata, e* MANTOA *gloriosa,*
RIMINI *buona, e* PISTOIA *ferrigna,*
SIENA *loquace,* LUCCA *industriosa,*
FORLI *bizarre, e* RAVENNA *benigna;*
E' SINIGAGLIA *de l'aria nojosa,*
E' CAPOA *amorosa,*
PISA *pendente, è* PESARO *giardino,*
ANCONA *del bel, porto pellegrino;*

Fedelissimo URBINO,
ASCOLI *tondo, e lungo* RECANATE.
FOLIGNO *de le strade inzuccherate.*
E ssou dal Ciel mandate
Le belle donne da FANO *si dice,*
Ma SIENA *e de l'altre piu felice.*

URBIUM ITALICARUM DESCRIPTIO,

THOMAE EDWARDI *Angli*,

SAncta est Sanctorum pretioso sanguine ROMA.
Cingitur urbs Venetum *pelago ditissima nummis.*
Inclyta Parthenope *gignit Comitesque Ducesque*
Est Mediolanum *jucundum nobile magnum.*
Excellit studiis secunda Bononia *cunctis.*
Splendida sollertes nutrit Florentia *cives.*
Genua *habet portum, mercesque domosque superbas.*
Exhaurit loculos Ferraria *ferrea plenos.*
Verona *humana dat singula commoda vita*
Extollit Paduam *Iuris studium & Medicina.*
Illustrat Senas *patria facundia lingua.*
Maxima pars hominum clamat miseram esse Cremonam:
Mantua *gaudet aquis ortu decorata Maronis:*
Vina Utini *varias generosa vehuntur ad urbes.*
Brixia *dives opum parce succurrit egenis.*
Italicos versus præfert Papia *Latinis.*
Libera Lucca *tremit Ducibus vicina duobus.*
Flent Pisæ *amissum dum contemplantur honorem.*
Commendant Parmam *lac. caseus. atque butyrum.*
Non caret hospitiis pulchra Placentia *charis.*
Taurinum *exornant virtus, pietasque fidesque.*
Militibus validis studiosa Perusia *claret.*
Emporiæ *in portu consistit gloria clausis.*
Mordicus Mutinæ *ranas tenet esse salubres.*
Contemnunt omnes Anconæ *mœnia Turcas.*
Litibus imponit finem Macerata *Picenis,*
Urbs Livii *celebris nimis est proclivis ad arma.*

Bergomum *ab inculta dictum est ignobile lingua.*
Vercellæ *lucro non delectantur iniquo.*
Odit mundanas sincera Novaria *fraudes.*
Clara perantiqua defecit fama Ravennæ.
Permultos Comites Vicentia *nutrit egenos.*
Omnibus exponit gladios Aretium *acutos.*
Dulcia felicem cingunt vineta Cesenam.
Civibus humanis decorata est Asta *fidelis.*
Fructibus, anseribus, pomarium Ariminum *abundat.*
Omnes commendant ficus grossosque Pisauri.
Castaneis, oleo, tritico Pistorium *abundat.*
Rustica frugales nutrit Dertona *colonos.*
Postponit Regium *cornuta animalia porcis.*
Tarvisium *exhilarant nitido cum flumine fontes.*
Sancta parent cunctis peregrinis claustra Viterbi.
Imola *divisa est, nocet hac divisio multis.*
Urbinum *statuit Ducibus clamare* Valete.
Nota est fictilibus figlina Faventia *vasis.*
Laus Pompeja *boves pingues producit ovesque*
Spoletum *clamat*, Peregrini intrate, manete.
Narnia *promittens epulum, dabit ova, vel uvas.*
Concilium illustrat sanctum Generale Tridentum.
Assisium *sancti Francisci corpore gaudet.*
Fanum *virginibus fertur florere venustis.*
Hospitibus Comum *pisces cum carnibus offert.*
Quærit opes fragiles studiis Savona *relictis.*

LAURETUM

Lauretum *properant Magnates quolibet anno,*
Fundentes lachrymas, munera, vota, preces.
Lauretum *nudis pedibus plebs crebra frequentat,*
Qua movet internus relligionis amor.

ITALIÆ URBES CLARORUM JURIS CONSULT. ORTU CELEBRES.

NICOLAI LEORINI Silesii.

IUrisconsultos anteit dux BARTOLUS *omnes,*
Quo Saxoferratum *sonat.*
Proximus huic BALDUS *gemino cum fratre togato,*
Perusiæ *decus sua.*
Tertia palma datur PAULO, *cui patria* Castrum,
Post hos JASON *obtinet*
Primas, luce aliis prior, & prior ordine cunctis,
Quo gaudet urbs Insubrium,
ALCIATO *pariter magno,* DECIOQ. *superba*
Ceu BUTRIO Bononia.
MARSILIOQ. *suo, &* SALICETO, AZONEQ.
ACCURSIO Florentia *plaudit*
Brixia LANFRANCO, *felix* Verona CEPOLLA:
Et ALBERICO Bergamum.
Cumque suo MARIA Ferraria *Clara* FELINO,
Et ALVAROTO Patavium.
Et te FERRARI, *celebris,* RIPAQ. Papia,
Patre CURTIOque *& filio.*
Denique SOCINO *seu* Sena *superbit utroque,*
Et ANGELIS Aretium.
Si legis hos, cum judicio lege: deinde reserva
Fori relictos usibus.

ITEM POETARUM ORTU CELEBRES

M. VAL. MARTIALIS.

VErona *docti syllabas amat Vatis,*
MARONE *felix* Mantua *est.*

Censetur Apona LIVIO *suo tellus*,
Stellaque nec FLACCO *minus*.
APPOLLODORO *plaudit imbrifer* Nilus:
NASONE Peligni *sonant*.
Duosque SENECAS, *unicumque* LUCANUM
Facunda loquitur Corduba.
Gaudent jocosa CANTO *suo* Gades:
Emerita DECIANO *meo*.
Te, LICIANE, *gloriabitur nostra*.
Nec me tacebit, Bilbilis.

NICOLAI LEORINI

URbs Venetum BEMBOS *loquitur* BALBOS*que* Poëtas,
NAUGERIOS*que suos*:
Mantua *Virgilii* CAPILUPOS *numine plenos*,
CASTILIOS*que duces*.
At MOLSAS Mutina, & SADOLETOS *jactat alumnos*,
CORTESIOS*que suos*.
Brixia TAYGETOS *celebrat*, FAUSTUM*que* SABÆUM,
CÆSARE *cum* DUCHIO,
Felsina *cum* BOCHIO *comendat* ACHILLE CAMILLOS,
FLAMINIO*que Tio*.
Te, DAOTI, *similemque tibi* Florentia *vena*
Prodiert ANGELIUM.
Te, COELI, BIGUM *que canit* Ferraria *culta*
STROZZIPENAS*que duos*.
Parva *colit* VIDAM, *lepidumque* Cremona FAERNUM,
LAMPRIDIUM*que suum*.
Cum FRACASTORIO COTTAM Verona *recenset*,
SCALIGEROS*que duos*.
Lucea *sed* ALTILIO, MAPHÆO Lauda *triumphat*,
AONIO Verulum.
Sirenium urbs JOVIANE *tuo*, SYNCERE*q; plaudit*
Carmina Parthenope.

FINIS.

INDEX URBIUM ET LOCORUM MAGIS ILLUSTRIUM.

A

B.

C

Collal-

Fel-

Inte.

L

M

Palu-

P

Q

Ra.

R

S

Ser-

Val.

V

Z

FINIS.

